

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Historické vědy – Historie/obecné dějiny

Disertační práce

Mgr. et Mgr. Lukáš Nevrkla

Velká Británie a Bagdádský pakt (CENTO) v letech 1955–1964
Great Britain and the Baghdad Pact (CENTO), 1955–1964

Vedoucí práce PhDr. Jaromír Soukup, Ph.D.

Praha 2019

Poděkování

Rád bych poděkoval vedoucímu své práce PhDr. Jaromíru Soukupovi, Ph.D. za odborné vedení a metodickou podporu při zpracování disertační práce. Za podporu, tolerantní přístup a zejména motivaci v průběhu studia děkuji také své přítelkyni Lucii Wellartové.

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 27. 3. 2019 Lukáš Nevřkla

Abstrakt

Ústředním tématem práce je analýza pohledu britské zahraniční a obranné politiky na Bagdádský pakt (CENTO) a oblast tzv. Severního pásu (*Northern Tier*) v letech 1955–1964. Práce se touto cestou pokouší vymezit význam, který britská zahraniční a obranná politika tomuto paktu přikládaly, a analyzovat britské vnímání komunistického ohrožení Středního východu, tak jak jej reflektovaly dokumenty dotýkající se působení aliance. Práce se zaměřuje na rozbor britského vnímání Bagdádského paktu (CENTO) zejména v kontextu vlivu studené války na vývoj mezinárodních vztahů na Středním východě v letech 1955–1964 a transformace, jíž v tomto období procházelo britského velmocenského postavení a britsko-americký „zvláštní vztah“ na Středním východě.

Práce sleduje vývoj britské obranné doktríny v letech 1955–1964 a roli, kterou této alianci vymezovaly zásadní dokumenty definující britskou strategii obrany a podstatu velmocenské role Spojeného království v éře konzervativních kabinetů Harolda Macmillana. Práce dále analyzuje jednotlivé dílčí role, které z pohledu Velké Británie Bagdádský pakt (CENTO) plnil, a pokouší se analyzovat jejich postupnou proměnu a prioritizaci v letech 1955–1964.

Práce se rovněž zabývá genezí a strukturálními problémy Bagdádského paktu (*Central Treaty Organisation*, CENTO), včetně toho, jak se do chápání účelu této aliance v éře narůstajícího zájmu sovětské zahraniční politiky o třetí svět promítaly odlišné národní zájmy jednotlivých členů této aliance. Důraz je kladen zejména na vojenské plánování, v němž se, kromě jiného, odrážely britské zájmy v regionu *Northern Tier* a strategický význam, který Londýn tomuto regionu přisuzoval.

Mimo oblast vojenské spolupráce se text zabývá také fenoménem hospodářské a vojenské pomoci a funkcí, kterou jako součást aktivit Bagdádského paktu (CENTO) plnila v udržení koheze aliance a prosazování cílů britské zahraniční a obranné politiky na Středním východě.

Abstract

The main aim of the thesis is to analyse the British foreign and defence policy attitude toward the Baghdad Pact (*Central Treaty Organisation*, CENTO) and the *Northern Tier* countries from 1955–1964. The text seeks to outline the role and importance which the British foreign and defence policy attributed to the pact as well as the British perception of the Communist threat to the Middle East as it was reflected in the documents related to the British participation in the alliance. The text concentrates on the analysis of the British interpretation of the alliance, in particular with respect to the impact of the Cold War on the international relations in the Middle East (1955–1964) and the transformation which affected the British position and *Special Relationship* with the United States in the Middle East.

The thesis follows the development of British foreign and defence policy between 1955 and 1964. Approaching the Baghdad Pact (CENTO) as a tool of British foreign and defence policy in the Middle East (1955–1964), it seeks to identify and specify the functions attributed to the pact by the British and Foreign Policy and outline their development and changing priority.

In addition, the thesis analyses the development and structural problems of the Baghdad Pact (CENTO) from 1955 to 1964, connecting them with differing interests of Great Britain and other regional members of the pact. The text follows the development of the British defence doctrine after the Suez crisis and seeks to identify the role of the alliance as it was defined in the British strategic documents specifying the British defence strategy and the British *Grand Design* of Harold Macmillan era. The emphasis is put on defence planning, which was the key aspect of the military side of the organisation. Moreover, it attempts to outline the perception of communist threat to the Middle East as it was formulated in CENTO related documents.

Apart of the military aspect of cooperation, the thesis analyses also the economic aspect of the organisation, especially the economic and military aid and the importance it played in keeping the cohesion of the alliance and promoting the British interests and security of the *Northern Tier* area.

Klíčová slova

Bagdádský pakt, Organizace centrální smlouvy, CENTO, Velká Británie, britská zahraniční politika 1957–1964, obranná politika Velké Británie, Střední východ, studená válka, Turecko, Írán, Pákistán, Organizace smlouvy Středního východu

Keywords

Baghdad Pact, Central Treaty Organisation, CENTO, Great Britain, British foreign policy 1957–1964, British defence policy, Middle East, Cold War, Turkey, Iran, Pakistan, Middle East Treaty Organisation

Obsah

Úvod	1
1. Analýza pramenů a literatury	5
1.1 Cíle práce a metodologie	5
1.2 Vydané a nevydané prameny.....	8
1.3 Analýza literatury	14
2. Proměny britské zahraniční a obranné politiky (1955–1964)	23
2.1 Britská zahraniční politika a dopad suezské krize	23
2.2 Harold Macmillan a <i>Grand Design</i> britské zahraniční a obranné politiky (1957–1964).....	26
2.3 <i>Riding the Storm</i> : Britská obranná a zahraniční politika (1957–1960).....	31
2.4 <i>The British Bomb</i> : význam jaderných zbraní v koncepci britské zahraniční a obranné politiky po suezské krizi	38
2.5 <i>At the End of the Day</i> : Velká Británie ve světových vztazích (1960–1964).....	42
3. Britská zahraniční politika a vznik Bagdádského paktu v kontextu studené války na Středním východě (1955–1959)	52
3.1 Snahy o zformování organizace kolektivní obrany na Středním východě (1948–1955).....	52
3.2 Turecko-irácká dohoda o vzájemné spolupráci (24. února 1955) a vznik Bagdádského paktu	59
3.3 Vznik organizační struktury a zahájení činnosti Bagdádského paktu.....	62
4. Bagdádský pakt (CENTO) v kontextu vývoje britské obranné politiky (1955–1964)	66
4.1 Suezská krize a proměna britské obranné politiky (1955–1959).....	66
4.2 Bagdádský pakt v koncepci britské strategie obrany (1955–1959)	76
4.3 CENTO v kontextu plánování britské strategie obrany (1960–1964)	82
5. Role Bagdádského paktu (CENTO) v koncepci britské zahraniční politiky na Středním východě (1955–1964)	99
5.1 Britské „neformální“ impérium ve východním Středomoří a na Středním východě ve stínu suezské krize.....	99
5.2 Bagdádský pakt a britsko-irácká „zvláštní dohoda“ (4. 4. 1955).....	104
5.3 Britská zahraniční politika a pokusy o rozšíření Bagdádského paktu	109
5.4 Dopad suezské krize na vývoj Bagdádského paktu (CENTO)	115
5.5 Britská zahraniční politika na Středním východě a Bagdádský pakt v kontextu irácké revoluce (14. července 1958)	124
5.6 Bagdádský pakt (CENTO), Irák, Kuvajt a ochrana britských ropných zájmů v Perském zálivu ..	133
5.7 Velká Británie a Írán (1953–1964): transformace pohledu britské zahraniční politiky na CENTO po roce 1958	141
6. Transformace aliance a strukturální problémy CENTO (1958–1962)	158
6.1 Revoluce v Iráku a transformace Bagdádského paktu (1958–1959)	158
6.2 Pokusy o posílení vojenské struktury CENTO (1959–1961)	165
6.3 Plánování pro konflikt omezeného rozsahu jako politické téma v CENTO (1959–1961).....	175
6.4 CENTO, NATO a SEATO	181
6.5 Členství USA v Bagdádském paktu (CENTO) jako faktor ovlivňující vývoj aliance	184
6.6 Generální sekretariát: interní pohled na CENTO	191
6.7 Zasedání Rady ministrů CENTO v Londýně (30. dubna – 1. května 1962).....	195

6.8 Mimořádná schůzka členů CENTO v New Yorku (28. září 1962).....	203
7. Interpretace studené války a komunistického ohrožení v dokumentech CENTO	206
7.1 Bagdádský pakt a studená válka ve třetím světě (1955–1964).....	206
7.2 Koncepce nepřítele v kontextu vojenského plánování CENTO	217
7.3 Komunistická (sovětská) hrozba ve strategických dokumentech CENTO	222
7.4 Sovětská a egyptská propaganda proti CENTO	242
8. Technická a vědecká spolupráce v CENTO v kontextu studené války na Středním východě	249
8.1 Hospodářská a vojenská pomoc jako prostředek zajištění bezpečnosti regionu <i>Northern Tier</i>	249
8.2 Vývoj a struktura rozvojové a vojenské pomoci CENTO	254
8.3 Problémy ekonomické struktury CENTO a snahy o jejich reformu	259
8.4 Infrastrukturní projekty CENTO a jejich význam pro obranu koncepci aliance	265
8.5 Vědecká spolupráce pod záštitou CENTO: <i>Cento Institute of Nuclear Science</i>	271
8.6 Sovětsko-afghánská hospodářská spolupráce a její strategický význam z pohledu Bagdádského paktu (CENTO)	284
8.6.1 Postavení Afghánistánu v mezinárodních vztazích v kontextu studené války na Středním východě (1945–1964)	284
8.6.2 Strategický význam Afghánistánu pro Bagdádský pakt (CENTO) (1955–1964)	290
8.7 CENTO, EHS a konotace britské zahraniční politiky vůči zemím třetího světa v průběhu debaty o evropské integraci ve Velké Británii v (1961–1963).....	295
9. Velká Británie a CENTO na konci Macmillanovy éry	299
9.1 CENTO na počátku roku 1964	299
9.2 Rada ministrů CENTO ve Washingtonu (28.–29. 4. 1964).....	309
9.3 CENTO a vznik Regionální spolupráce pro rozvoj	315
9.4 CENTO na konci Macmillanovy éry.....	323
Závěr	327
Příloha č. 1 Přehled vybraných diplomatických pracovníků	340
Seznam zkratk	343
Soupis použitých pramenů a literatury.....	345

Úvod

Britská zahraniční politika na Středním východě v letech 1955–1964 je komplexním tématem, jímž se prolíná nejen vývoj mezinárodních vztahů a proměny velmocenského postavení Spojeného království ve světě utvářeném studenou válkou, ale i transformace, kterou mezi „novým alžbětinským věkem“ a „dekadentními šedesátými lety“ zažívala britská společnost a identita.¹

Od počátku 19. století budovala Velká Británie na Středním východě „neformální impérium“, jehož stěžejním účelem bylo zajistit bezpečnost obchodních tras na Indický subkontinent.² Po vyhlášení nezávislosti Indie a Pákistánu v roce 1947 se primární účel politických a obranných závazků, které Velká Británie na Středním východě udržovala, zásadním způsobem proměnil. Původní geopolitické faktory nahradilo ohrožení komunismem a narůstající význam ropných polí v oblasti Perského zálivu, jejichž produkce od 50. let 20. století pokrývala stále významnější díl spotřeby nejen Spojeného království, ale i celé západní Evropy.

Přestože britské závazky na Středním východě tvořily pouze malou část jednoho ze tří Churchillových kruhů, jež charakterizovaly globální postavení Velké Británie po konci druhé světové války, byl význam tohoto regionu z pohledu britské zahraniční politiky pro Spojené království v určitém ohledu výjimečný. Spojené království zůstávalo hlavním garantem politické stability Středního východu až do vyhlášení Eisenhowerovy doktríny v roce 1957 a navzdory politickému šoku, který přinesla suezská krize, představovalo významnou sílu, jež spoluutvářela Střední východ až do úplného stažení z oblastí na východ od Suezů na počátku roku 1971.

Během klasického období tzv. Velké hry (*Great Game*), tradičně datované do let 1813–1907, soupeřil Londýn na pomezí Středního východu, střední Asie a Indického subkontinentu s imperiálními ambicemi carského Ruska. Hlavním cílem Londýna bylo zabránit Moskvě v získání přímého přístupu k „perle impéria“. Pronikání politického a hospodářského vlivu Moskvy, v podobě šíření mezinárodního komunismu a podpory národně emancipačních hnutí, se Spojené království v této oblasti pokoušelo zamezit i po vypuknutí studené války. Na rozdíl od 19. století však byla „velká hra“ v éře studené války vedena převážně v rovině politicko-ekonomicko-ideologické a promítalo se do ní

¹ WALLACE, William. *Foreign Policy and National Identity...*, s. 73.

² BROWN, Judith. M., LUIS, Roger, eds. *The Oxford History of the British Empire*, s. 490; DARBY, Phillip. *British Defence Policy...*, s. 5, 89.

postupné oslabování britského velmocenského postavení ve světě. Velká Británie, a později také Spojené státy, jež se postupem 50. let 20. století na Středním východě stále více angažovaly, proto usilovaly o udržení politické stability prozápadně orientovaných režimů na Středním východě, jejichž existence garantovala i britské národní zájmy.

Jedním z nástrojů, pomocí nichž se Spojené království pokoušelo svůj vliv na Středním východě v době studené války udržet a posílit, byl i Bagdádský pakt založený roku 1955 a jeho transformovaná podoba Organizace centrální smlouvy (*Central Treaty Organisation*, CENTO).

Hlavním cílem překládané práce je analyzovat pohled britské zahraniční politiky na účel, vývoj a problémy Bagdádského paktu (CENTO) a na geopolitický význam oblasti tzv. Severního pásu či „severního řetězu“ (*Northern Tier*) v letech 1955–1964. Přestože je v některých interpretacích do skupiny zemí *Northern Tier* řazen i Afghánistán, práce využívá tohoto pojmu ve významu, v němž se objevoval v dokumentech Bagdádského paktu (CENTO), tedy jako termín označující oblast tvořenou regionálními členy aliance.

Práce analyzuje britskou zahraniční a obrannou politiku na Středním východě optikou Bagdádského paktu a oblasti *Northern Tier*, a nabízí tak spíše zřídka využívanou perspektivu na charakter studené války a na transformaci britského velmocenského postavení na Středním východě po druhé světové válce, jimž zejména v britské historiografii tradičně dominují arabský svět, Suez a Perský záliv. Kromě úvodní etapy vývoje aliance (1955–1958) klade práce důraz také na spíše opomíjené období let 1959–1964, během něhož se po vystoupení Iráku z paktu formoval nový konsensus zájmů, který formoval vývoj aliance i po konci sledovaného období.

Mimo úvodu a závěru je práce rozčleněna do devíti kapitol. První kapitola podrobněji vymezuje a analyzuje základní metodologická východiska a zdroje, na nichž je práce založena. V druhé kapitole je pak s ohledem na nezbytnost zasazení tématu do kontextu analyzován obecný vývoj britské obranné a zahraniční politiky v období 1955–1964.

Třetí kapitola se soustředí na genezi britské zahraniční politiky a strategie obrany v kontextu studené války tak, jak ji odráží klíčové strategické dokumenty, zejména bílé knihy o obraně a další klíčové dokumenty formulující britskou velkou strategii (*grand design*) Macmillanovy éry. Hlavním cílem této kapitoly je analyzovat roli, již Bagdádský pakt (CENTO) zaujímal v širším celku britské strategie obrany po Suezské krizi.

Vzhledem k tomu, že zásadní součástí vojenské kapacity CENTO byly i britské jaderné bombardéry na Kypru je v této části textu shrnut také vývoj britských jaderných zbraní.

Kapitola čtvrtá se věnuje genezi Bagdádského paktu jako jednoho z průvodních jevů pronikání studené války na Střední východ. Tato část textu analyzuje proces formování Bagdádského paktu včetně alternativních řešení, jež byla před založením aliance projednávána (např. *Middle East Command*). Kapitola se dotýká také neúspěšných pokusů o rozšíření aliance o další arabské státy a dopadu Suezské krize na dění a vývoj aliance.

Cílem páté kapitoly je analyzovat roli, kterou Bagdádskému paktu (CENTO) přisuzovala britská zahraniční politika na Středním východě. Práce zejména identifikuje postupnou proměnu chápání hlavního účelu aliance v očích britské zahraniční politiky v letech 1957–1964 v kontextu klíčových zájmů Velké Británie na Středním východě.

Kapitola šestá analyzuje klíčové aspekty transformace Bagdádského paktu na CENTO, již zahájil pád irácké monarchie v červenci 1958. Práce rovněž v této části definuje klíčové strukturální problémy, které ovlivňovaly vztahy mezi členy aliance až do poloviny 60. let 20. století. Jedná se především o otázku vojenské struktury a vojenského velení aliance, o jehož zřízení regionální členové usilovali. Druhým klíčovým tématem, které na přelomu 50. a 60. let 20. století utvářelo interní dynamiku CENTO, bylo vojenské plánování pro případ konfliktu omezeného rozsahu, do kterého se promítala snaha regionálních členů aliance, zejména Pákistánu, využít CENTO jako politickou záštitu i vůči hrozbám primárně nesouvisející s komunismem. Zatímco Velká Británie i Spojené státy trvaly na tom, aby předmětem zájmu aliance bylo pouze ohrožení přicházející z komunistického světa, regionální členové se pokoušeli využít vágní a obecné formulace původní irácko-turecké smlouvy z února 1955 k pokrytí dalších regionálních hrozeb. Sporným bodem, který ovlivňoval postoj členských zemí k CENTO, byla také otázka postoje USA k alianci. Přestože Spojené státy dlouhodobě perspektivu plnohodnotného členství odmítaly, regionální členové paktu i nadále pokoušeli postoj Washingtonu změnit, a to i po podpisu smluv Eisenhowerovy doktríny s regionálními členy CENTO na počátku roku 1959.

Sedmá kapitola se zabývá analýzou reflexe komunistického ohrožení Středního východu a oblasti Severního pásu (*Northern Tier*) z pohledu CENTO a britské zahraniční politiky. Text porovnává odlišné zájmy členských zemí aliance a jejich dopad na vnímání

podstaty hrozby, před níž měl pakt členské státy chránit. Kapitola se v tomto ohledu neomezuje pouze na hrozbu sovětské agrese v užším slova smyslu, ale analyzuje vztahy, které v politickém klimatu Středního východu 50. a 60. let 20. století propojovaly pocit ohrožení komunismem s dalšími vývojovými trendy v regionu, především nástupem arabského nacionalismu.

Osmá kapitola doplňuje politicky orientované části textu a zabývá se hospodářskou rovinou spolupráce v rámci Bagdádského paktu (CENTO). Hospodářská a vojenská pomoc představovala významnou součást činnosti aliance a jeden z klíčových zdrojů legitimacy spojení v členských zemích regionu. Mimo hospodářské roviny aliance se kapitola také vymezuje pohled britské zahraniční politiky a Bagdádského paktu (CENTO) na sovětský rozvojový program v Afghánistánu, který byl v očích regionálních členů paktu hlavním rivalem CENTO v hospodářském slova smyslu. Nedílnou součástí nevojenské roviny Bagdádského paktu (CENTO) byla také spolupráce ve vědě a výzkumu, zejména v Institutu pro výzkum jaderných věd (*CENTO Institute for Nuclear Science*, CINS).

Závěrečná devátá kapitola analyzuje situaci CENTO na konci období konzervativních vlád Harolda Macmillana a Aleca Douglase-Homea, tj. mezi lety 1963 a 1964. Symbolickým mezníkem ve vývoji aliance, jemuž se tato část práce spolu s dalšími tématy věnuje, byl především vznik Regionální spolupráce pro rozvoj v roce 1964, jež vzbuzoval spekulace, zda není předejrou k úplnému konci CENTO.

Průřezově práce analyzuje také vztahy mezi Spojeným královstvím a Spojenými státy americkými a snahy Velké Británie o naplnění tzv. zvláštního vztahu a Macmillanovy politiky „vzájemné závislosti“ (*interdependence*).

Chronologicky je práce vymezena lety 1955 a 1964. Zahrnuje tedy období od vzniku Bagdádského paktu do konce konzervativní „nadvlády“ v britské politice (1955–1964). V nezbytných případech práce tento rámec překračuje. Jedná se zejména o genezi ideje organizace kolektivní obrany na Středním východě, v jejímž průběhu se projevovala řada strukturálních faktorů, jež ovlivňovaly vývoj Bagdádského paktu (CENTO) i ve sledovaném období.

Práce vychází z premisy kontinuity mezi Bagdádským paktem a Organizací centrální smlouvy (CENTO). Text proto využívá označení Bagdádský pakt (CENTO). Označení CENTO se vztahuje pouze na alianci v období po změně názvu roku 1959.

1. Analýza pramenů a literatury

1.1 Cíle práce a metodologie

Bagdádský pakt (CENTO) představoval v letech 1955–1964 z pohledu Londýna jak vojenský, tak zahraničněpolitický fenomén. Práce se proto pohybuje na pomezí zahraniční a obranné politiky, jež lze v souladu s pohledem britských vojenských špiček, diplomatických pracovníků i úředníků příslušných ministerstev chápat jako jeden celek. Práce přistupuje k tématu britského členství v této alianci jako k jednomu z aspektů tzv. velké strategie (*grand strategy*) Spojeného království na přelomu 50. a 60. let 20. století, již lze – modifikujeme-li frázi francouzského prezidenta Charlese de Gaullea – charakterizovat jako: „určitou vizi Velké Británie [...], jež by nebyla sama sebou, pokud by ztratila svoji velikost.“³

Cílem práce je zejména analyzovat hlavní aspekty vývoje Bagdádského paktu (CENTO) v letech 1955–1964 a význam a účel, který této alianci, a spolu s ní regionu tzv. *Northern Tier*, přikládala britská zahraniční a obranná politika na Středním východě. Záměrem práce je analyzovat klíčové aspekty britského chápání strategického významu této aliance a regionu *Northern Tier* v letech 1955–1964, včetně dopadu zlomových událostí, zejména suezské krize a irácké revoluce, a zasadit jejich vývoj do kontextu širší britské zahraniční a obranné politiky na Středním východě.

Práce si rovněž klade za cíl analyzovat britský pohled na charakter a dynamiku studené války na Středním východě v letech 1955–1964 optikou tzv. Severního pásu, či „severního řetězu“ (*Northern Tier*). V tomto ohledu se text soustředí zejména na britskou reflexi a interpretaci komunistického ohrožení, jež se odrážela v strategických úvahách spojených s Bagdádským paktem (CENTO).

Práce badatelů se doposud soustředily především na počáteční období let 1955–1959. Práce věnované alianci po roce 1959 jsou řidké a často ovlivněné dobou vzniku.⁴ Moderní odborná literatura se etapou CENTO (1959–1979) zabývala velmi sporadicky a dostupné práce ji interpretují převážně jako období „po kolapsu“.⁵ V moderní literatuře se koncepčně věnoval otázce CENTO např. řecký historik Panagiotis Dimitrakis, který pakt interpretoval jako nefunkční spojení. Hlavním důvodem

³ WALLACE, William. *Foreign Policy and National Identity...*, s. 65.

⁴ Např. NITECKA, Beata. *CENTO*. Wydawnictwo ministerstwa obrony narodowej, 1972.

⁵ Např. YESILBURSA, Behcet Kemal. *The Baghdad Pact: Anglo-American Defence Policies in the Middle East, 1950–1959*. London and New York: Frank Cass, 2005.

faktického selhání CENTO byla podle Dimitrakise zejména skutečnost, že pakt na rozdíl například od západní Evropy nečelil bezprostřední a reálné hrozbě vojenské agrese.⁶

Za protipól Dimitrakisova výkladu aliance lze považovat například práce Cihata Göktepea a Michaela Cohena. Göktepe sleduje zejména význam Bagdádského paktu (CENTO) z pohledu zájmu jeho regionálních členů na posílení spolupráce mezi zeměmi *Northern Tier*.⁷ Cohen naopak zdůrazňuje význam, který paktu přikládala v letech 1954–1960 britská strategie obrany Středního východu. Cohen mimo jiné podotýká, že Bagdádský pakt (CENTO) byl součástí politiky zadržování a strategie *deterrence*, a plnil tedy v koncepci obrany Středního východu před hrozbou komunismu významnou funkci.⁸

Práce analyzuje Bagdádský pakt (CENTO) jako prostředek britské zahraniční a obranné politiky k prosazování zájmů Velké Británie na Středním východě do kontextu širší transformace britského velmocenského postavení v tomto regionu v letech 1957–1964, jež bývá v literatuře tradičně interpretováno jako éra postupného oslabování, nucené dekolonizace „neformálního impéria“ a přesunu odpovědnosti a vlivu na Spojené státy. V tomto ohledu je cílem práce zejména blíže specifikovat konkrétní politické cíle a jejich vývoj, jež z pohledu Londýna tato aliance na Středním východě plnila.

Text se zabývá nejen počáteční etapou vývoje Bagdádského paktu (CENTO) v letech 1955–1958, ale klade důraz i na moderní odbornou literaturou opomíjené období vývoje této aliance mezi lety 1958 a 1964, během něhož se nový „konsensus zájmů“, či *status quo*, na půdě aliance formoval. Prostřednictvím analýzy proměn britského pohledu na Bagdádský pakt (CENTO) v letech 1955–1964 práce mimo jiné identifikuje, jaké faktory tvořily konsensus zájmů členských zemí, jenž určoval, navzdory mnoha limitům a nedostatkům, jimiž aliance trpěla, dynamiku vývoje této až do jejího zániku v roce 1979.

Dílčím cílem práce je také analyzovat charakter britsko-americké spolupráce v otázce Bagdádského paktu (CENTO) jako součást tzv. zvláštního vztahu mezi Londýnem a Washingtonem. Práce na konkrétním příkladu Bagdádského paktu (CENTO) analyzuje vývoj, charakter a limity britsko-amerického partnerství na Středním

⁶ DIMITRAKIS, Panagiotis. *The Failed Alliances of the Cold War: Britain's Strategy and Ambitions in Asia and the Middle East*. London: I. B. Tauris, 2012.

⁷ GÖKTEPE, Cihat. The 'Forgotten Alliance' Anglo-Turkish Relations and CENTO, 1959–1965. *Middle Eastern Studies*. 1999, Vol. 35, No. 4, s. 103–129.

⁸ COHEN, Michael. *Strategy and Politics in the Middle East, 1954–1960: Defending the Northern Tier*. London: Routledge, 2005.

východě po vyhlášení Eisenhowerovy doktríny v období, jež bývá v literatuře tradičně charakterizováno jako éra přesunu velmocenské zodpovědnosti za tuto oblast ze Spojeného království na USA. Při rozboru a interpretaci fenoménu britsko-americké kooperace práce využívá zejména britskou perspektivu na tzv. zvláštní vztah, již definoval Macmillanův koncept politiky „vzájemné závislosti“ (*interdependence*).

Chronologicky je práce vymezena lety 1955 a 1964. Zahrnuje tedy období od vzniku Bagdádského paktu do konce konzervativní „nadvlády“ v britské politice (1955–1964). V nezbytných případech práce tento rámec překračuje. Jedná se zejména o genezi ideje organizace kolektivní obrany na Středním východě, v jejímž průběhu se projevovala řada strukturálních faktorů, jež ovlivňovaly vývoj Bagdádského paktu (CENTO) i ve sledovaném období. Práce se soustředí zejména na období po roce 1958, jež bylo doposud odbornou literaturou spíše opomíjeno, přičemž se pokouší nastínit proměnu, jíž aliance prošla po vystoupení Iráku v březnu 1959, a vznik nového konsensu zájmů, díky němuž zůstala v platnosti až do roku 1979.

Vzhledem k tomu, že Bagdádský pakt (CENTO) představoval jak vojenský, tak zahraničně politický nástroj, se práce pohybuje na pomezí zahraniční a obranné politiky, které byly v očích britských vojenských špiček, diplomatických pracovníků i úředníků příslušných ministerstev navzájem neoddělitelně spojeny.

Práce vychází z premisy kontinuity mezi Bagdádským paktem a Organizací centrální smlouvy (CENTO). Text proto využívá označení Bagdádský pakt (CENTO). Označení CENTO se vztahuje pouze na alianci v období po změně názvu roku 1959.

Struktura práce vychází z charakteristiky základních rolí, jež Bagdádský pakt (CENTO) a SEATO z pohledu Londýna plnily a jež definoval britský historik Phillip Darby v práci *British Defence Policy East of Suez*.⁹ Na pozadí britského zájmu o Bagdádský pakt (CENTO) byly podle Darbyho tři faktory. Prvním byl předpoklad, že udržení zahraničněpolitického vlivu na Středním východě předpokládá také alespoň jistou míru vojenské přítomnosti v oblasti. Druhým faktorem byly podle Darbyho britské hospodářské zájmy, jejichž jádrem byla ropa a ropný průmysl. Třetí faktor představovala obava z ovládnutí Středního východu komunistickým blokem, a tedy ztráta lidského a hospodářského potenciálu, který tento region pro Západ představoval.¹⁰ V případě Středního východu převažovala v době vzniku paktu v britském chápání představa

⁹ DARBY, Phillip. *British Defence Policy East of Suez*, s. 60.

¹⁰ Tamtéž, s. 60–61.

ohrožení spočívající v sovětské vojenské agresi namířené na Suezskou šíji a Perský záliv.¹¹ Nad rámec Darbyho vymezení práce také blíže analyzuje význam Bagdádského paktu (CENTO) jako politického nástroje britské zahraniční politiky např. v podobě poskytování rozvojové pomoci či vědecké diplomacie.

Předkládaná práce je metodologicky strukturována na základě tří perspektiv, jež se promítají do vymezení kapitol a do struktury použitých pramenů. První perspektiva (zejména kapitoly 2 a 3) pohlíží na Bagdádský pakt (CENTO) optikou obecného vývoje britské zahraniční a obranné politiky a pokouší se identifikovat význam, který alianci přikládaly klíčové koncepční dokumenty definující britskou obrannou a zahraniční politiku, například bílé knihy o obraně či zpráva *Future Policy Study* z roku 1960.

Podstatou druhé perspektivy (zejména kapitoly 4, 5 a 7) je interpretace aliance jako nástroje prosazování britských zájmů na Středním východě v éře dekolonizace a studené války. Prostřednictvím tohoto úhlu pohledu text specifikuje hlavní aspekty vztahu mezi tradičními historickými britskými zájmy na Středním východě a ohrožením, jež pro ně představovala studená válka.

Třetí pohled (zejména kapitola 6) na britskou interpretaci Bagdádského paktu (CENTO) jako nástroje zahraniční politiky spočívá v analýze postojů britské zahraniční politiky v klíčových otázkách vnitřního vývoje aliance.

Všechny tři perspektivy jsou vzájemně provázané a ve větší či menší míře přítomny v celém textu. Průřezově jich využívají zejména kapitoly 8 a 9.

1.2 Vydané a nevydané prameny

Práce je založena na pramenech oficiální povahy uložených v britském Národním archivu v Londýně (*The National Archives of the United Kingdom*, TNA). Jádrem pramenů, o něž se práce opírá, představují dokumenty z fondů britského Ministerstva zahraničí. Jedná se zejména o dopisní a telegrafickou komunikaci mezi britskými velvyslanectvími v členských zemích Bagdádského paktu (CENTO) s *Foreign Office*, jež je součástí fondu obecné korespondence FO 371 *Foreign Office: Political Departments: General Correspondence from 1906–1966*. Centrem komunikace týkající se Bagdádského paktu

¹¹ Naopak memorandum americké Národní bezpečnostní rady NSC 5428 Cíle a politika Spojených států vůči Blízkému východu (*United States Objectives and Policies with Respect to the Near East*) z července 1954 již považovalo za hlavní zdroj ohrožení Středního východu postupného hospodářského a politického pronikání SSSR a nárůstu vlivu prozápadně orientovaných národních hnutí. Tamtéž, s. 61; CONDIT, Kenneth. *History of Joint Chiefs of Staff*, s. 151.

(CENTO) bylo Východní oddělení (*Eastern Department*) britského ministerstva zahraničí. Od roku 1955 do roku 1958 byl vedoucím tohoto oddělení Derek Riches (1912–1997), pozdější britský velvyslanec v Libyi, Kongu a Libanonu.¹² Roku 1959 pak převzal vedení Východního oddělení *Foreign Office* George Hiller (1916–1971), jehož roku 1963 nahradil Willie Morris (1919–1922).¹³

Korespondence týkající se Bagdádského paktu (CENTO) obsažená v jednotlivých sekcích fondu FO 371 zahrnovala komunikaci mezi britským Ministerstvem zahraničí (*Foreign Office*, FO) s diplomatickými úřady v Turecku, Iráku a Íránu.¹⁴ Zvláštní význam při analýze tématu CENTO připadla zejména telegrafické a dopisní korespondenci britského velvyslanectví v Ankaře, jež byla od roku 1959 sídlem CENTO. Britský velvyslanec v Turecku sídlící v Ankaře byl také členem stálého politického orgánu CENTO, Rady pověřenců (*Council of Deputies*). Vzhledem k tomu, že Pákistán byl současně členem CENTO i Commonwealthu zajišťoval diplomatický styk mezi Velkou Británií a Pákistánem Úřad Vysokého komisaře v Karáči. Součástí toku informací o dění v Bagdádském paktu (CENTO) bylo i Ministerstvo obrany (*Ministry of Defence*, MOD) a Ministerstvo pro technickou spolupráci (*Department of Technical Cooperation*, DTC).

Dokumenty obsažené ve fondu „všeobecné korespondence“ však nezahrnují pouze dopisy a telegramy, ale i analytické přílohy zasílané spolu s průvodními dokumenty. Jedná se například o kopie či výtahy ze strategických dokumentů zasílané k připomínkám či interní tematicky zaměřené zprávy úředníků Východního oddělení. Významným typem dokumentu, který při analýze vývoje CENTO nelze opominout a který je ve fondu FO 371 rovněž obsažen, jsou podkladové materiály britských delegací na zasedání Rady ministrů CENTO. Pro samotnou analýzu postojů britské zahraniční politiky k Bagdádskému paktu (CENTO) jsou neocenitelným zdrojem informací také průvodní zprávy a záznamy (*minutes*), které při vedení jednotlivých složek vypracovávali zaměstnanci Východního oddělení.

V případě analýzy hospodářské stránky Bagdádského paktu (CENTO) jsou relevantní dokumenty zařazeny také ve fondu FO 957, který shromažďuje dokumenty vzniklé činností Britského úřadu pro Střední východ (*British Middle East Office*, BMEO), instituce organizačně a administrativně zajišťující poskytování hospodářské pomoci na

¹² MACKIE, Colin. *Directory of British Diplomats II*, s. 417.

¹³ Tamtéž, s. 417; MACKIE, Colin. *Directory of British Diplomats I*, s. 939.

¹⁴ Obecná diplomatická korespondence dotýkající se Pákistánu je zahrnuta ve fondech ministerstva pro vztahy s Commonwealthem (CRO) se signaturou DO.

Středním východě po roce 1945. Po zařazení *British Middle East Office* pod nově zřízené Ministerstvo pro mezinárodní rozvoj v roce 1964 byla část dokumentů BMEO převedena do fondů tohoto resortu s referenčním označením OD.¹⁵

Mimo pramenů, spadajících do agendy ministerstva zahraničí, práce vychází také z materiálů britského Ministerstva obrany (*Ministry of Defence*) zařazených pod referenční označení DEFE. Ministerstvo obrany zajišťovalo mimo jiné připomínkové řízení ke klíčovým strategickým dokumentům CENTO ze strany britského Výboru náčelníků štábů (*Committee of Chiefs of Staff*, COS), jenž po konci druhé světové války tomuto ministerstvu podléhal. Výbor náčelníků štábů byl zřízen v roce 1924 a stal se spolu s Výborem imperiální obrany (*Committee of Imperial Defence*) ustaveným v roce 1902 klíčovým fórem, na němž se projednávaly otázky související s obranou Spojeného království. Roku 1927 pak byl jako součást Výboru náčelníků štábů zřízen Spojený plánovací štáb (*Joint Planning Staff*), jehož hlavním úkolem bylo průběžně vyhodnocovat strategický vývoj ve světě.¹⁶ Součástí fondů MOD jsou pak také sbírky memorand, které Výbor náčelníků štábů průběžně vypracovával.

Významný pramen pro analýzu britské zahraniční politiky na Středním východě představují také memoranda Spojeného zpravodajského výboru (*Joint Intelligence Committee*), jež jsou součástí fondu CAB 158.

Mimo pramenů spadajících do agendy ministerstev zahraničí a obrany využívá práce, především v první části věnované všeobecným proměnám britské obranné a zahraniční politiky po suezské krizi, také dokumenty zařazené ve fondech britského kabinetu s referenčním označením CAB. Jedná se především o zápisy ze zasedání kabinetního Výboru pro obranu (*Defence Committee*), jenž byl po konci druhé světové války znovu zřízen v roce 1946.¹⁷ Významným zdrojem informací představují také memoranda britského kabinetu, jež jsou pro sledované období 1956–1964 součástí fondu CAB 129. Fond CAB 129 byl plně digitalizován. V podobě digitalizovaných mikrofilmů je přístupný také fond CAB 131, který zahrnuje zápisy z jednání a další dokumenty spojené s činností kabinetního Výboru pro obranu.

¹⁵ BDEE, series C, Vol. II, s. 302.

¹⁶ Tamtéž, s. 9.

¹⁷ Tamtéž, s. 10.

Specifickým typem pramenů jsou rovněž publikace propagačního charakteru vydané Tiskovým oddělením sekretariátu CENTO (*Public Relations Division*), jež jsou dostupné například ve fondech Britské knihovny.

Jedním z typických rysů archivních pramenů v období 50. a 60. let 20. století je dramatický nárůst počtu dostupných dokumentů.¹⁸ Mimo níže uvedených edicí uvádí obecný přehled archivních materiálů dostupných v britských archivech mimo jiné publikace jako například *The Routledge Guide to British Political Archives: Sources since 1945*, jejímž autorem je Chris Cook.

Rozsáhlý soubor klíčových pramenů primární povahy zahrnuje především edice *British Documents on the End of the Empire* (BDEE), již vydal britský *Institute of Commonwealth Studies*. Edice je rozdělena do tří řad. Řada A se skládá z pěti svazků chronologicky pokrývajících dějiny britské koloniální a zahraniční politiky od počátku 20. let 20. století do symbolického konce britské přítomnosti na východ od Suez v roce 1971. Pro práci bylo klíčové zejména vydání zahrnující dokumenty pokrývajících období let 1957–1964 rozdělené do dvou částí.¹⁹ První část s podtitulem *High Policy, Political and Constitutional Change* shrnuje klíčové strategické dokumenty odrážející proměny britské zahraniční politiky po suezské krizi. Přínosná je rovněž také úvodní studie podávající základní přehled a interpretaci klíčových dokumentů a proměn britské státní správy v kontextu vývoje mezinárodního dění. Druhá část nazvaná *Economics, International Relations, and the Commonwealth* pak zahrnuje dokumenty vypovídající o hospodářské, sociální a kulturní proměně Britského společenství národů a celků, které jej tvořily, v éře Harolda Macmillana. Řada B edice BDEE je pak věnována konkrétním geografickým lokalitám a zahrnují mimo jiné i svazek věnovaný regionu Středního východu v letech 1945–1956.²⁰ Řada C BDEE je pak strukturována dle klíčových úřadů utvářejících britskou zahraniční a koloniální politiku po 2. světové válce a skládá se ze dvou svazků. První z nich shrnuje dokumenty, jejichž původci jsou ministerstva kolonií, dominií a vztahů s Commonwealthem.²¹ Druhý svazek pak obsahuje výběr dokumentů

¹⁸ BDEE, series A, Vol. 4, part I, s. xxxvi.

¹⁹ HYAM, Ronald, LOUIS, Roger, eds. *British Documents on the End of the Empire (BDEE), Series A, Vol. IV, The Conservative Government and the End of Empire, 1957–1964 (Part I, II)*. London: Stationery Office, 2000.

²⁰ Např. KENT, John, ed. *British Documents on the End of the Empire (BDEE), Vol. IV, Series B, Egypt and the Middle East, 1945–1949*. London: Stationery Office, 1998.

²¹ THURSTON, Anne, ed. *British Documents on the End of the Empire (BDEE), Series C, Vol. I, Records of the Colonial Office, Dominions Office, Commonwealth Relations Office and Commonwealth Office*. London: Stationery Office, 1995.

britského kabinetu a ministerstva zahraničí a financí.²² Užitečnou příručku pro účely identifikace jednotlivých úředníků a diplomatů *Foreign Office* představuje také *Directory of British Diplomats*.²³

Texty příslušných mezinárodních smluv jsou dostupné například v oficiálním vydání edice mezinárodních smluv britské vlády *Treaty Series*. Texty dalších relevantních mezinárodních smluv, zejména smluvních ujednání týkajících se obrany uzavřených členskými státy Bagdádského paktu (CENTO), lze najít v *League of Nations Treaty Series* či *United Nations Treaty Collection*.

Pro zasazení tématu Bagdádského paktu (CENTO), a britské zahraniční politiky na Středním východě obecně, do kontextu vnitropolitického vývoje ve Velké Británii využívá práce nejen dokumenty vzniklé v působnosti britských ministerstev, ale i edici *Official Report of Debates in Parliament (Hansard)*, jež obsahuje přepisy jednání britského parlamentu. S ohledem na vymezení tématu práce lze relevantní informace nalézt především v debatách věnovaných tématům z oblasti bezpečnosti, jež byly pravidelně vedeny například v souvislosti s každoročním schvalováním bílé knihy o obraně.

Nedílnou součástí práce je také téma britsko-americké spolupráce v souvislosti se vznikem a vývojem Bagdádského paktu (CENTO). Práce se proto částečně opírá také o materiály amerického původu. Dokumenty zprostředkující pohled americké zahraniční politiky na dění na Středním východě ve sledovaném období obsahuje edice *Foreign Relations of the United States (FRUS)*, již od roku 1861 *Office of the Historian* amerického státního departmentu. Zdroje relevantní pro analýzu dění na Středním východě po suezské krizi historii Bagdádského paktu (CENTO) obsahují zejména svazky XII a XXIV FRUS (1955–1957) a svazek XIII FRUS (1961–1963).²⁴

Cenným zdrojem dokumentů je i edice *American Foreign Policy: Current documents (AMFP-CD)*, vydávaná Státním departmentem. Edice je strukturovaná po jednotlivých rocích a obsahuje mimo jiné i texty smluv Eisenhowerovy doktríny nebo

²² THURSTON, Anne. ed. *British Documents on the End of the Empire (BDEE), Series C, Vol. II, Records of the Cabinet, Foreign Office, Treasury and Other Records*. London: Stationery Office, 1998.

²³ MACKIE, Colin. *Directory of British Diplomats. Vol. I–IV*, London: Foreign and Commonwealth Office, 2013.

²⁴ FRUS, 1955–1957, Near East Region; Iran; Iraq, Vol. XII, ed. Glennon, J., United States Government Printing Office, Washington 1991; FRUS, 1955–1957, Soviet Union, Eastern Mediterranean, Vol. XXIV, ed. Glennon, J., United States Government Printing Office, Washington 1989; FRUS, 1961–1963, Vol. XVIII, ed. LaFantasie, G., United States Government Printing Office, Washington 1995.

vybrané dokumenty související se zasedáním Rady ministrů CENTO, např. závěrečná komuniké.²⁵

Díličí dokumenty vypovídající o postoji USA k Bagdádskému paktu (CENTO) jsou dostupné také v elektronické podobě prostřednictvím FOIA *Electronic Reading Room* americké CIA. Jedná se zejména o situační analýzy a přehledy protizápadní propagandy (*propaganda guidance*).²⁶

Interní pohled amerického státního departmentu na CENTO ilustrují také rozhovory s úředníky amerického ministerstva zahraničí. Řízené rozhovory vznikly jako součást projektu *Foreign Affairs Oral History Program*, který od roku 1986 realizuje Společnost pro diplomatická studia a vzdělávání (*Association for Diplomatic Studies and Training*). Mezi dostupnými záznamy jsou mimo jiné i interview s úředníky státního departmentu zodpovědnými za CENTO (*CENTO desk officers*) Hermanem Eiltsem a Danielem Newberrym, kteří agendu CENTO ve sledovaném období zajišťovali.²⁷

Soubor pramenů oficiální povahy, na kterých je práce založena, tedy obsahuje nejen typy dokumentů, jež byly ve sledovaném období (1956–1964) v souvislosti s činností CENTO oficiálně prezentovány veřejnosti, například závěrečná komuniké, ale i prameny, které zůstávaly interní a v mnoha případech utajeny i před ostatními partnery v alianci. Konfrontace pohledu na Bagdádský pakt (CENTO) v těchto dvou kategoriích pramenů umožňuje identifikovat klíčové rysy postojů Spojeného království vůči této alianci.

Mimo pramenů oficiální povahy práce využívá, přestože spíše okrajově, také dobový tisk a filmové týdeníky (*newsreels*). Série filmových týdeníků věnovaných Bagdádskému paktu (CENTO) je dostupná například v mediátce filmové společnosti *British Pathé*.²⁸

Mimo výše uvedených zdrojů využívá práce také memoárové literatury. Jedná se zejména o paměti britského předsedy vlády Harolda Macmillana s podtituly *Riding the Storm* (1956–1959) a *At the End of the Day* (1960–1964). Užitečným zdrojem informací je také dvousvazkové vydání Macmillanových deníků editované Peterem

²⁵ American foreign policy, current documents. United States Department of State. Historical Office, 1956–1964.

²⁶ CIA Electronic Reading Room, dostupné online z: www.cia.gov/library/readingroom/home [cit. 16. 3. 2019].

²⁷ Association for Diplomatic Studies and Training Oral History Project, dostupné online z: adst.org/oral-history [cit. 16. 3. 2019].

²⁸ British Pathé, dostupné online z: www.britishpathe.com [cit. 16. 3. 2019].

Catterallem.²⁹ S ohledem na význam suezské krize jsou neopomenutelnou prací také paměti Anthony Edena s názvem *Full Circle*.

1.3 Analýza literatury

Jak napovídá podtitul svazku řady *New Oxford History of England* pro období 1951–1970 britského historika Briana Harrisona *Seeking a Role*, byla 50. a 60. léta 20. století ve Spojeném království obdobím hluboké společenské reflexe, jež zahrnovala i zahraniční politiku.³⁰ Průvodním jevem intenzivní společenské diskuze byl rovněž vznik řady publikací, které se pokoušely analyzovat směřování britské společnosti a identity po roce 1945 včetně přehodnocení britského postavení a role ve světě. Klasickou prací zaměřenou zejména na sociální a vnitropolitické aspekty tohoto procesu byla i známá publikace Anthony Sampsona *Anatomy of Britain*.³¹

Obdobné publikace však vznikaly také pro oblast zahraniční politiky nejen jako důsledek suezské krize, ale později i rozhodnutí usilovat o vstup do Evropského hospodářského společenství (EHS). Mezi publikace tohoto druhu lze zařadit například *The Future of British Foreign Policy* britského historika Maxe Beloffa.³² Primární literatura odráží také vznik studené války jako konfliktu nového typu a její dopad na postavení Velké Británie ve světě. Jednou z publikací, které na tento fenomén reagovaly, byla monografie vicemaršála Kingstona McCloyghryho z roku 1960 s názvem *Defence: Policy and Strategy*, jež shrnovala proces formování obranné politiky v moderním slova smyslu a definovala studenou válku jako nový typ hybridního konfliktu.³³

Sekundární literatura dotýkající se Bagdádského paktu (CENTO) je široká. Ve většině případů však aliance představuje spíše okrajově zmiňované téma. Následující odstavce shrnují výběr z publikací, které byly při zpracování práce využity. Ostatní zdroje jsou uvedeny v seznamu zdrojů a literatury.

Moderní historiografické práce věnované Bagdádskému paktu (CENTO) se soustředí především na genezi a vývoj aliance od roku 1945 do vystoupení Iráku z aliance v roce 1959. Souhrnné dílo věnující se dějinám Bagdádského paktu představuje zejména

²⁹ CATTERALL, Peter, ed. *Macmillan Diaries, Vol. I–II*. London: PAN Macmillan, 2014.

³⁰ HARRISON, Brian. *Seeking a Role: The United Kingdom, 1951–1970*. Oxford: Oxford University Press, 2009.

³¹ SAMPSON, Anthony. *Macmillan*. London: Penguin, 1967.

³² BELOFF, Max. *The Future of British Foreign Policy*. London: Secker and Warburg, 1969.

³³ KINGSTON-MCCLOUGHRY, Edgar. *Defence: Policy and Strategy*. London: Stevens & Sons, 1960.

publikace *The Baghdad Pact: Anglo-American Defence Policies in the Middle East, 1950–59*, již v nakladatelství Routledge publikoval turecký historik Behcet Kemal Yesilbursa.³⁴ Yesilbursova práce byla publikována roku 2004 a je založena na pramenech oficiální povahy z britských archivů a představuje v zásadě jediné širší souhrnné dílo věnované historii této organizace. Yesilbursova práce však sleduje období pouze do roku 1959, tedy do odchodu Iráku z aliance.

Vývoji mezinárodních vztahů na Středním východě v éře studené války a genezi Bagdádského paktu se věnují také publikace *The Quest for Hegemony in the Arab World: The Struggle over the Bagdad Pact* historika Elie Podeha. Tato, stejně jako další práce věnované otázce Bagdádského paktu v 90. letech 20. století, odráží dva významné motivační faktory. Prvním byla válka v Perském zálivu (1990–1991) a druhým archivní prameny z přelomu 50. a 60. let 20. století, jež byly na počátku 90. let 20. století postupně zpřístupňovány.³⁵

V pohledu na literaturu věnovanou první fázi vývoje Bagdádského paktu (CENTO) (1955–1958) lze v souladu s britským historikem Nigelem Ashtonem identifikovat několik interpretací, předmětem jejichž zájmu je charakter britsko-amerických vztahů na Středním východě. Pohled na alianci se pohybuje mezi dvěma póly. První akcentuje postupný přesun vlivu v oblasti z Velké Británie a USA a selhání projektu Organizace obrany středního východu (*Middle East Defence Organisation*, MEDO) a vznik aliance založené na konceptu *Northern Tier* interpretuje jako předehtu britské porážky v průběhu suezské krize. Druhý pól naopak vykládá alianci jako příklad úspěšné britsko-americké spolupráce na Středním východě. V obou případech je pak Bagdádský pakt považován za nástroj, kterým se Londýn pokoušel směřovat politiku regionálních členů tak, aby odpovídala jeho zájmům na Středním východě.³⁶

Téma aliance po roce 1959 je v literatuře zastoupeno spíše sporadicky. Skládá se z prací, jež vznikly ještě v době existence organizace, a odráží se na nich tudíž nejen

³⁴ YESILBURSA, Behcet Kemal. *The Baghdad Pact: Anglo-American Defence Policies in the Middle East, 1950–1959*. London and New York: Frank Cass, 2005.

³⁵ Jedná se např. o JASSE, Richard. The Baghdad Pact: Cold War or Colonialism? *Middle Eastern Studies*. 1991, Vol. 27, No. 1, s. 140–156; LITTLE, Douglas. Cold War and Covert Action: The United States and Syria 1945–1958. *Middle East Journal*. 1990, Vol. 44, No. 1, s. 51–75; JALAL, Ayesha. Towards the Baghdad Pact: South Asia and Middle East Defence in the Cold War, 1947–1955. *International Historical Review*. 1989, Vol. 11, No. 3, s. 409–433.

³⁶ ASHTON, Nigel. *The Hijacking of a Pact...*, s. 123.

odlišnosti v ideologickém pojetí tohoto tématu, ale i nedostupnost pramenů. Mezi publikace tohoto druhu se řadí *CENTO, Forgotten Alliance* z roku 1971, jejímž autorem je Guy Hadley.³⁷ Dále se jedná o publikace polské autorky Beaty Nitecke-Jagiełło s názvem *CENTO* z roku 1972 či východoněmeckou publikaci *Nato, Cento, Seato, Oas: imperialistische Paktsysteme* publikovanou v roce 1964 v Berlíně.³⁸

Další publikací věnovanou Bagdádskému paktu (CENTO) po roce 1959 je *Failed Alliances of the Cold War: Britain's Strategy and Ambitions in Asia and the Middle East* řeckého historika Panagiotise Dimitrakise.³⁹ Osou Dimitrakisovy práce je komparace organizací kolektivní obrany v éře studené války. Dimitrakis interpretuje CENTO spolu se SEATO jako neúspěšné organizace bez větší faktické vojenské síly. Jádrem Dimitrakisovy argumentace je skutečnost, že tyto aliance nedisponovaly vlastními ozbrojenými silami a že jejich politickou kohezi negativně ovlivňovala absence skutečného vojenského ohrožení ze strany SSSR, rozdílné zájmy členských zemí a v případě Bagdádského paktu (CENTO) vojenská slabost Velké Británie.⁴⁰

Dimitrakis se tématu CENTO věnoval také ve studii *The Value to CENTO of UK Bases on Cyprus*, v níž autor analyzuje strategický význam, který pro alianci měly britské jaderné bombardéry na Kypru.⁴¹ Podle Dimitrakise byly právě tyto síly *de facto* jedinou významnější vojenskou silou, jíž mohlo CENTO potenciálně disponovat. Britská kapacita jaderného odstrašení tak byla podle Dimitrakise jedním z mála významnějších faktorů, kteří přispěl k přežití aliance až do pádu režimu íránského šáha na konci 70. let. 20. století.⁴² Komparativní perspektiva z širšího pohledu britské zahraniční politiky se projevuje také v práci tureckého historika Cihata Göktepe *British Foreign Policy Towards Turkey, 1959–1965*.⁴³

Bagdádský pakt (CENTO) a jeho význam pro britskou zahraniční politiku a strategii obrany Středního východu analyzuje také práce Michaela Cohena *Strategy*

³⁷ HADLEY, Guy. *CENTO: The Forgotten Alliance*. Sussex: University of Sussex, 1971.

³⁸ BOLLINGER, Klaus. *NATO, CENTO, SEATO, OAS: imperialistische Paktsysteme*. Berlin: Dietz, 1964; NITECKA, Beata. *CENTO*. Wydawnictwo ministerstwa obrony narodowej, 1972.

³⁹ DIMITRAKIS, Panagiotis. *The Failed Alliances of the Cold War: Britain's Strategy and Ambitions in Asia and the Middle East*. London: I. B. Tauris, 2012.

⁴⁰ DIMITRAKIS, Panagiotis. *The Failed Alliances...*, s. 187–190.

⁴¹ DIMITRAKIS, Panagiotis. The Value to CENTO of UK Bases on Cyprus. *Middle Eastern Studies*. 2009, Vol. 45, No. 4, s. 611–644.

⁴² DIMITRAKIS, Panagiotis. *The Value to CENTO...*, s. 622.

⁴³ GÖKTEPE, Cihat. *British Foreign Policy Towards Turkey, 1959–1965*. Oxon and New York: Routledge, 2003. Dále například i GÖKTEPE, Cihat. The 'Forgotten Alliance' Anglo-Turkish Relations and CENTO, 1959–1965. *Middle Eastern Studies*. 1999, Vol. 35, No. 4, s. 103–129.

and Politics in the Middle East, 1954–1960: Defending the Northern Tier. Cohen považuje alianci za vojensko-politický subjekt, jehož existence ohrožovala primárně vnitropolitická nestabilita členských států a jehož vývoj zásadním způsobem ovlivňovaly individuální zájmy.⁴⁴

Otázka Bagdádského paktu (CENTO) je dále spíše okrajově zastoupena v široké škále publikací věnujících se primárně dějinám Středního východu, studené války, proměnám britské zahraniční politiky a Britského impéria a vnitropolitického vývoje jednotlivých členských států aliance.

Z hlediska tematického zaměření práce byly významným zdrojem informací zejména práce věnované vývoji britské zahraniční politiky na Středním východě. V literatuře věnované britské zahraniční politice na Středním východě po suezské krizi lze vymezit dvě odlišné perspektivy, jež jsou ve větší či menší míře společně přítomny v historických pracích věnovaných britské zahraniční politice na Středním východě po roce 1957. Tradičně bývá období od suezské krize až po rozhodnutí o stažení z oblastí „na východ od Suez“ považováno za dobu poklesu vlivu Spojeného království v regionu, které odráží relativní pokles významu a hospodářské síly Velké Británie v globálním měřítku. Jako průvodní jev tohoto procesu je pak chápán nárůst aktivity Spojených států, jež na Středním východě vyplňují vznikající politické vakuum.⁴⁵

Druhá perspektiva naopak poukazuje na to, že řada politických i jiných struktur fakticky zajišťující britský vliv na Středním východě zůstala funkční i po suezské krizi a že Velká Británie po roce 1957 na prosazování svých zájmů na Středním východě zdaleka nerezignovala.⁴⁶ Z tohoto úhlu pohledu představovala pro Londýn postupná redukce přítomnosti i závazků na Středním východě spíše pragmatickou transformaci cíleně odrážející proměny politické atmosféry ve světě a geopolitických vztahů na Středním východě v 60. letech 20. století. Spojené království z tohoto úhlu pohledu nahrazovalo již nefungující nástroje zahraniční politiky novými formami prosazování vlivu, jež byly politicky přijatelné ve světě utvářeném studenou válkou a dekolonizací. Londýn rovněž prostřednictvím tohoto procesu přizpůsoboval své mezinárodní závazky novému chápání klíčových národních zájmů, do kterého se v průběhu vlád Harolda

⁴⁴ COHEN, Michael. *Strategy and Politics in the Middle East*, s. 217.

⁴⁵ WOOLLACOTT, Martin. *After Suez*, s. 14–15; PETERSON, John E. *Defending Arabia*, s. 59–60; WORRAL, John R. *Coping with a Coup d'état*, s. 173.

⁴⁶ Např. ASHTON, Nigel. *Eisenhower, Macmillan and the Problem of Nasser: Anglo-American Relations and Arab Nationalism, 1955–59*. London: Palgrave-Macmillan, 1996.

Macmillana začaly stále více promítat klíčové politické procesy, jimiž Spojené království a Britské impérium prošlo od konce druhé světové války.⁴⁷

Mezi základní práce věnované britské přítomnosti na Středním východě lze zařadit mimo jiné *The Oxford History Of The British Empire: Volume IV: The Twentieth Century: Twentieth Century*, jejímiž editory jsou Judith Brownová a Roger Luis.⁴⁸ V kapitole věnované vývoji impéria na Středním východě s názvem *British Empire and the Muslim World* interpretuje Francis Robinson Bagdádský pakt mimo jiné i jako okrajovou součást britského neformálního impéria na Středním východě, jež po vyhlášení nezávislosti Indie získalo v průběhu 50. let 20. století nový klíčový důvod existence, a to ochranu ropných polí v oblasti Perského zálivu, která pokrývala drtivou většinu spotřeby britského hospodářství.⁴⁹

K zásadním pracím věnovaným vývoji britské obranné strategie a politiky, o něž se předkládaná práce rovněž opírá, je zejména publikace Phillipa Darbyho *British Defence Policy East of Suez, 1947–1964* a publikace C. J. Bartletta *The Long Retreat: A Short History of British Defence Policy, 1947–1970*.⁵⁰ Z novějších prací se pak téma britské obrany a zahraniční politiky věnuje například sborník *British Foreign and Defence Policy Since 1945: Challenges and Dilemmas in a Changing World*, jehož editorem je americký historik Robert Self.⁵¹

Bagdádský pakt a krize Středního východu v roce 1958 jsou v britské historiografii poněkud upozaďovány suezskou krizí, což lze připsat skutečnosti, že právě dopad suezské krize na britské politické myšlení a chápání britského postavení ve světě byl výrazně vyšší než v případě politických otřesů roku 1958.⁵² Suezská krize představuje hlavní faktor formující interpretační schémata vývoje na Středním východě od poloviny 50. let 20. století až do britského stažení „na východ od Suez“.⁵³

⁴⁷ PETERSON, John, E. *Defending Arabia*, s. 61.

⁴⁸ BROWN, Judith. M., LOUIS, Roger, eds. *The Oxford History of British Empire: The Twentieth Century*. Oxford: Oxford University Press, 2001.

⁴⁹ Dále např. PETERSON, John, E. *Defending Arabia*. London and New York: St. Martin's Press, 1986; DEVEREUX, David. Britain, the Commonwealth and the Defence of the Middle East 1948–1956, *Journal of Contemporary History*. 1998, Vol. 24, No. 2, s. 327–345.

⁵⁰ BARTLETT, Christopher John. *The Long Retreat: A Short History of British Defence Policy, 1947–1970*. London and Basingstoke: Macmillan, 1972.

⁵¹ SELF, Robert, ed. *British Foreign and Defence Policy since 1945: Challenges and Dilemmas in a Changing World*. Basingstoke and New York: Palgrave-Macmillan, 2010.

⁵² LOUIS, Roger. *Harold Macmillan and the Middle East Crisis of 1958*, s. 211.

⁵³ Základní přehled o vývoji interpretací suezské krize obsahuje například SMITH, Simon, MURPHY, Phillip, eds. *Reassessing Suez 1956: New Perspectives on the Crisis and its Aftermath*. Oxon and New York: Routledge, 2008.

Mezi klasické práce zabývající se průběhem a důsledky suezské krize patří například monografie Keitha Kylea *Suez: Britain's End of Empire in the Middle East*. Zejména britská historiografie standardně považuje suezskou krizi jako porážku Velké Británie a Francie a jako milník, po němž na Středním východě přebírají vůdčí roli Spojené státy. „Británie a Francie se vzpamatovaly z ponížení, avšak nikdy nezískaly zpět ztracený vliv. Američané zdědili britské výsostné postavení v regionu...” shrnoval v práci *After Suez* (2006) britský historik a novinář Martin Woollacott.⁵⁴

Suezská krize odhalila faktické hranické britské moci ve světě ovládaném supervelmocemi a představoval porážku z pohledu britské pravice i levice. Pro pravicové politiky byl Suez neúspěchem ve snaze o sesazení diktátora. Levicovní politikové naopak vnímali citlivě ztrátu morálního kreditu Londýna v zemích Commonwealthu a třetího světa.⁵⁵ Britský historik Nigel Ashton proto mimo jiné argumentoval, že dopad suezské krize byl nejen politický, ale především psychologický.⁵⁶

Obdobně vnímal dědictví suezské krize na konci 60. let 20. století Max Beloff v již zmíněné práci *The Future of British Foreign Policy*. Krize podle Beloffa přinesla mimo jiné zásadnější přehodnocení britské zahraniční politiky, jež britská společnost všeobecně očekávala již od poválečné labouristické vlády vedené Clementem Attleem.⁵⁷ Suezská krize zahájila podle Beloffa období v němž se postupně rozkládal britský obraz sebe sama, který vznikl v éře největší imperiální slávy, což vedlo k pocitu frustrace britské společnosti.⁵⁸ V parafrázi amerického prezidenta Theodora Roosevelta charakterizoval Beloff britskou zahraniční politiku v průběhu dekády po Suezmu motem: „Zahod' klacek a křič tak hlasitě, jak jen to jde.”⁵⁹

Odlišnou perspektivu, jež má dopad i na interpretaci Bagdádského paktu, nabízí například sborník *A Revolutionary Year: The Middle East in 1958*.⁶⁰ Pasážemi věnovanými suezské krizi a vývoji na Středním východě v letech 1956–1959 se prolíná idea, že zatímco suezská krize proměnila britské politické myšlení, situaci na Středním východě a britské postavení v tomto regionu *de facto* transformoval až vývoj let 1958

⁵⁴ WOOLLACOTT, Martin. *After Suez: Adrift in the American Century*. London and New York: I. B. Tauris, 2006.

⁵⁵ Tamtéž, s. 3, 71.

⁵⁶ ASHTON, Nigel. *A Microcosm of Decline...*, s. 1070.

⁵⁷ BELOFF, Max. *The Future of British Foreign Policy*, s. 130–133.

⁵⁸ Tamtéž, s. 2.

⁵⁹ Tamtéž, s. 22.

⁶⁰ LOUIS, Roger, W., OWEN, Roger, eds. *A Revolutionary Year: The Middle East in 1958*. London and New York: I. B. Tauris, 2002.

a 1959. Ten zahájila irácká revoluce v roce 1958, jejímž důsledkem byl mimo jiné i odchod Iráku z Bagdádského paktu, ztráta právní báze pro udržení britské vojenské přítomnosti v Iráku, aplikace Eisenhowerovy doktríny v Libanonu a v Jordánsku a v neposlední řadě také podpis bilaterálních obranných smluv regionálních členů Bagdádského paktu (CENTO) s USA.⁶¹ Tento argument podtrhuje i fakt, že vytvoření Bagdádského paktu Londýnu umožnilo dosáhnout ve vztazích s Bagdádem toho, v čem britská diplomacie neuspěla ve vztazích s Káhirou. Bagdádský pakt poskytl nejen organizační zajištění spolupráce pro koordinaci a posílení obrany před sovětskou hrozbou, ale i nový rámec britsko-iráckých vztahů, jež nahradil britsko-iráckou smlouvu z roku 1948.

Dekolonizace britského impéria a postupné slábnutí britského velmocenského vlivu bývají typicky dávány do souvislosti se změnou politiky Velké Británie k evropské integraci, již odráželo rozhodnutí usilovat o vstup do EHS oznámené roku 1961. Mezi publikace, zdůrazňující tento aspekt vývoje britské zahraniční politiky lze zařadit například kolektivní monografii *British Foreign Policy, 1955–1964: Contracting Options*, jejímiž editory jsou Wolfram Kaiser a Gillian Staerck.⁶²

Široký okruh literatury, který je pro interpretaci CENTO rovněž relevantní, tvoří publikace věnované vnitropolitickému vývoji členských států. Členství v alianci je přijímáno jako jeden z aspektů prozápadní orientace Turecka, Íránu a Pákistánu. Prominentnější roli získává CENTO jako atribut prozápadní orientace zejména v případě Íránu, který na rozdíl od Turecka a Pákistánu nebyl členem jiných prozápadně orientovaných aliancí. Podrobnější analýzu vývoje moderního Íránu za vlády dynastie Páhloví uvádí například publikace Aliho Ansariho *Modern Iran since 1921*.⁶³

Až do revoluce v Iráku v roce 1958 byl Bagdádský pakt spojován se snahami irácké monarchie o získání vůdčího postavení v procesu arabského sjednocení. Myšlenku rozšíření aliance o další arabské státy podporovala i Velká Británie. Snaha o udržení bezkonfliktní koexistence CENTO s arabským světem však neztrácela pro alianci na významu ani po vystoupení Bagdádu z paktu v roce 1959. Fenoménem úsilí o arabské

⁶¹ Např. také WORRAL, John R. Coping with a Coup d'état: British Policy towards Post-Revolutionary Iraq, 1958-1963. *Contemporary British History*. 2007, Vol. 21, No. 2, s. 173–199.

⁶² KAISER, Wolfram, STAERCK, Gillian, eds. *British Foreign Policy, 1955–1964: Contracting Options*. London: Institute of Contemporary British History, 2000.

⁶³ ANSARI, Ali. *Modern Iran since 1921: The Pahlavis and After*. Edinburgh: Longman, 2003.

sjednocení v 50. a 60. letech 20. století se zabývá například Elie Podeh v publikaci *The Decline of Arab Unity*.

Zásadním tématem dějin Turecka, Íránu a Pákistánu, který se Bagdádského paktu rovněž dotýká, je i snaha o hospodářskou a společenskou modernizaci, neboť zvýšení životní úrovně obyvatel členských států bylo jedním z deklarovaných cílů aliance. Napříč literaturou panuje shoda, že existence Bagdádského paktu (CENTO) vyvolávala kritiku veřejného mínění zejména v Íránu a Pákistánu, čímž prozápadně orientované režimy oslabovala. Opomenout tento argument nelze zejména v případě historické interpretace irácké revoluce z roku 1958.⁶⁴

Kritické interpretace Bagdádského paktu (CENTO) argumentují, že Bagdádský pakt zvýraznil nacionalistické tendence v členských zemích, přispěl k popularitě Násira, uspořádal nástup radikálních režimů na Středním východě a v důsledku uspořádal pokles vlivu Velké Británie v regionu.⁶⁵ Se specifickým druhem kritiky se Bagdádský pakt setkává také v pracích některých amerických historiků, kteří v souladu s názory státního departmentu považovali alianci za prostředek, kterým se Velká Británie pokoušela využít studenou válku i Spojené státy k prosazování cílů vlastní zahraniční politiky.⁶⁶

Odlišnou perspektivu na alianci nabízí například práce tureckého historika Cihata Göktepe, který naopak připomíná, že CENTO představovalo relativně úspěšný rámec podpory regionální spolupráce v politicky etnický, hospodářsky i politicky velmi komplikované oblasti, jenž navzdory všem nedostatkům přežil až do roku 1979.

Pro zhodnocení kontextu studené války na vznik a vývoj Bagdádského paktu (CENTO) lze využít soubor publikací, které se zabývají dopadem studené války na Střední východ. Dopadem studené války na Střední východ se zabývá podrobně například R. Barrett v publikaci *The Greater Middle East*.⁶⁷ Motivům sovětského zájmu o třetí svět se pak věnuje například A. Z. Rubinstein například v monografii *Moscow's Third World Strategy*.⁶⁸ Z české literatury lze do této skupiny publikací zařadit například monografii *Ve stínu studené války* Jana Wannera publikovanou roku 2011. Přehled britských vztahů

⁶⁴ Např. ROMERO, Juan. *The Iraqi Revolution: A Revolutionary Quest for Unity and Security*. New York, Toronto, Plymouth: University Press of America, 2000.

⁶⁵ DIMITRAKIS, Panagiotis. *The Failed Alliances of the Cold War: Britain's Strategy and Ambitions in Asia and the Middle East*. London: I. B. Tauris, 2012.

⁶⁶ LITTLE, Douglas. *Cold War and Covert Action*, s. 59.

⁶⁷ BARRETT, Roby. *The Greater Middle East and the Cold War*. London and New York: I. B. Tauris, 2007.

⁶⁸ RUBINSTEIN, Alvin. *Moscow's Third World Strategy*. Princeton: Princeton University Press, 1990.

se SSSR je pak uveden například v práci britského historika a velvyslance Velké Británie v SSSR Curtise Keebleho *Britain, The Soviet Union and Russia*.⁶⁹

⁶⁹ KEEBLE, Curtis. *Britain, Soviet Union and Russia*. Houndmills: Macmillan, 2000.

2. Proměny britské zahraniční a obranné politiky (1955–1964)

2.1 Britská zahraniční politika a dopad suezské krize

Dne 9. ledna 1957 rezignoval Anthony Eden na post předsedy vlády.⁷⁰ O tom, zda zdravotní stav umožní předsedovi vlády setrvat ve funkci, se spekulovalo již od konce listopadu 1956. Přelom listopadu a prosince 1956 strávil Eden ve vile Iana Fleminga na Jamajce, avšak ani po návratu se jeho zdravotní stav nezlepšil. 7. ledna 1957 vydal tým lékařů zprávu, z níž vyplývalo, že pokračování ve funkci předsedy vlády může vážně ohrozit Edenův život.⁷¹ Přestože byla Edenova rezignace oficiálně odůvodněna zdravotními potížemi, bylo zřejmé, že právě ty jsou úzce spojeny s extrémně vypjatou politickou situací v průběhu a po skončení suezské krize. „Ke špatnému zdraví sira Anthonyho [...] se připojila také narůstající slabost vlády. Možná se jedná o příčinu a následek. Ať už je to jakkoli, zajisté platí, že siru Anthonymu dávala k rezignaci důvod i politická situace.“⁷²

Rezignace Anthony Edena ostře kontrastovala s odchodem jeho předchůdce Winstona Churchilla v dubnu 1955.⁷³ Churchillův odchod v „roce kontrastů“, jak rok 1955 charakterizovaly filmové týdeníky *British Pathé*, byl prezentován nostalgicky jako završení politické kariéry muže, který provedl Velkou Británii nejtěžším obdobím jejích dějin.⁷⁴

Když se stal po Churchillovi Eden 6. dubna 1955 předsedou vlády, zdálo se, že k úspěchu směřuje nejen jeho kariéra, ale i zahraniční politika britských konzervativních vlád, jež v říjnu 1951 nahradily Attleeho labouristický kabinet.⁷⁵ V prohlášení k volebnímu programu s názvem Společně za mír a pokrok (*United for Peace and Progress*), s nímž Konzervativní strana vstupovala do parlamentních voleb v květnu 1955, tak Eden mimo jiné uváděl: „Vybudovali jsme jednotný Západ a naše vlast v tom hrála klíčovou úlohu.“⁷⁶

⁷⁰ SANDBROOK, Dominic. *Never Had It So Good*, s. 67.

⁷¹ SAMPSON, Anthony. *Macmillan*, s. 123.

⁷² *The Guardian*, 10. 1. 1957.

⁷³ Sir Winston Resigns, 7. 4. 1955, dostupné online z: www.britishpathe.com/video/sir-winston-resigns [cit. 16. 3. 2019].

⁷⁴ Review of the Year 1955, 29. 12. 1955, dostupné online z: www.britishpathe.com/video/review-of-the-year-2 [cit. 16. 3. 2019].

⁷⁵ HUGHES, Gerald. *The Post-war Legacy of Appeasement*, s. 54–55.

⁷⁶ 1955 Conservative Party General Election Manifesto, A Personal Statement by the Prime Minister. In: DALE, Iain. *Conservative Party...*, s. 104.

Sám Eden naopak opouštěl funkci donucen situací, která se negativně promítala do jeho zdravotního stavu v době plné „hořkosti a vzájemného obviňování“.⁷⁷ Zatímco v případě Churchilla se filmové týdeníky *British Pathé* soustředily na poslední ceremoniální momenty jeho kariéry, zejména setkání s královnou a jeho roli při korunovaci, Anthony Edena o dva roky později prezentovaly, jak v doprovodu rodiny krátce po rezignaci nastupuje na loď mířící do Austrálie.⁷⁸

Suezská krize otřásla britskou prestiží a kredibilitou nejen na Středním východě.⁷⁹ Po suezské krizi začalo být zřejmé, že kapacita britského hospodářství a politický vývoj ve světě neumožňují Velké Británii dlouhodobě zachovat zahraniční politické i vojenské závazky v podobě, v níž se stabilizovaly po odchodu z Indie a Palestiny v roce 1947. Z pohledu britské vlády však nebyl udržitelný pouze jejich rozsah, ale také forma. Spojené království se proto pokoušelo najít nové politicky přijatelné nástroje zahraniční a obranné politiky, jejichž prostřednictvím by vláda v Londýně mohla i nadále prosazovat své zájmy v zahraničí. V průběhu politické krize, jež ve Spojeném království Suezskou krizi provázela, si britské elity si rovněž uvědomily, že velmocenské postavení Velké Británie lze zachovat, pouze pokud se Londýn vyhne rozporům s USA a bude s Washingtonem postupovat v co největší shodě.⁸⁰

Možná ještě více než vývoj mezinárodních vztahů na Středním východě však suezská krize ovlivnila britské politické myšlení.⁸¹ Psychologický šok, který způsobila, byl o to větší, že zahraniční politika konzervativních vlád po roce 1953 byla na Britských ostrovech považována za velmi úspěšnou. Britská veřejnost, tradičně patrioticky naladěná, považovala Anthony Edena za rovnocenného partnera Johna Fostera Dullese a Spojené království za světovou velmoc, jež přispěla k řešení klíčových problémů světové politiky.⁸²

Od konce korejské války do počátku suezské krize přispěla Velká Británie k vyřešení řady významných mezinárodních problémů.⁸³ Britská diplomacie sehrála

⁷⁷ Review of the Year 1957, 30. 12. 1957, dostupné online z: www.britishpathe.com/video/reviews-1957-aka-review-of-the-year-1957 [cit. 16. 3. 2019].

⁷⁸ Tamtéž.

⁷⁹ RUANE, Kevin. *Anglo-American Relations, the Cold War...*, s. 18.

⁸⁰ JUDT, Tony. *Postwar*, s. 298.

⁸¹ Události roku 1958, zejména irácká revoluce, měly na britské postavení na Středním východě přinejmenším stejný význam. Přesto se suezská krize do britského politického myšlení a do britské historické paměti zapsala nesrovnatelně výrazněji. K této interpretaci dopadu Suezské krize viz např. LOUIS, Roger W., OWEN, Roger, eds. *A Revolutionary Year*, s. 15–16.

⁸² RUANE, Kevin. *Anglo-American Relations, the Cold War...*, s. 18.

⁸³ JUDT, Tony. *Postwar*, s. 246–247.

významnou roli na Ženevské konferenci o Indočíně, která probíhala od dubna do června 1954.⁸⁴ Na začátku října 1954 bylo Spojenými státy, Velkou Británií, Itálií a Jugoslávií uzavřeno Londýnské memorandum, které řešilo otázku budoucnosti Svobodného území Terst, zřízeného Pařížskou mírovou smlouvou s Itálií v roce 1947.⁸⁵ Dne 19. října 1954 následoval podpis britsko-egyptské dohody o ukončení okupace Suezského průplavu a novém režimu jeho správy (*Canal Base Agreement*).⁸⁶ K úspěšnému konci vedla v říjnu 1954 rovněž jednání mezi Velkou Británií a Egyptem ohledně nezávislosti Súdánu, jenž byl ustaven jako samostatný stát 1. ledna 1956.⁸⁷ V listopadu 1954 následovalo uzavření asociační smlouvy mezi Velkou Británií a Evropským společenstvím uhlí a oceli (ESUO), jejíž implementaci v průběhu roku 1955 doprovázel atmosféře doby příznačně nazvaný „Edenův plán“, jenž měl pomoci navázat užší spolupráci mezi ESUO a Radou Evropy.⁸⁸

K vrcholným úspěchům britské zahraniční politiky v polovině 50. let 20. století se řadil i příspěvek britské diplomacie k vstupu Spolkové republiky Německo do NATO a uzavření rakouské státní smlouvy v květnu 1955.⁸⁹ „Někdy si lichotíme, že možná vstupujeme do nového Alžbětinského věku. Ten však byl především dobou života v ohrožení a riziku,“ prohlašoval v březnu roku 1955 v Dolní sněmovně při debatě o budoucnosti britské bezpečnostní politiky ministr obrany a budoucí předseda vlády Harold Macmillan⁹⁰ Jen měsíc poté, 5. dubna 1955, shodou okolností ve stejný den, kdy Winston Churchill rezignoval na post předsedy vlády, pak Velká Británie přistoupila k Bagdádskému paktu.⁹¹

Pozitivní zprávy začaly přicházet také z britské ekonomiky, která se jen obtížně vyrovnávala s dědictvím korejské války. Rozsáhlý zbrojní program, díky němuž se v průběhu let 1951–1953 vyšplhaly britské výdaje na obranu až k 14 % hrubého domácího produktu, negativně ovlivnil hospodářský vývoj země a přispěl k tomu, že až

⁸⁴ DURMAN, Karel. *Poplely ještě žhavé*, s. 411.

⁸⁵ EDEN, Anthon. *Full Circle*, s. 187–188.

⁸⁶ HUGHES, Gerald. *The Post-war Legacy of Appeasement*, s. 42.

⁸⁷ WOOLLACOTT, Martin. *After Suez*, s. 32.

⁸⁸ *Hansard, House of Commons*, 21. 2. 1955, col. 949; EDEN, Anthony, *Full Circle*, s. 48.

⁸⁹ DURMAN, Karel. *Poplely ještě žhavé*, s. 419; EDEN, Anthony. *Full Circle*, s. 60, 289–290.

⁹⁰ *Hansard, House of Commons*, 2. 3. 1955, col. 2190.

⁹¹ Smluvní základ aliance tvořila dohoda podepsaná 24. února 1955 v Bagdádu mezi představiteli Turecka a Iráku, jejíž oficiální název zněl *Pact of Mutual Co-operation between His Majesty the King of Iraq and the President of the Republic of Turkey*. Velká Británie, Pákistán a Írán se staly členy aliance formou přistoupení k této dohodě. Text smlouvy viz např. *Pact of Mutual Co-operation between His Majesty the King of Iraq and the President of the Republic of Turkey*, 24. 2. 1955. *British Treaty Series (1956)*, No. 39, Cmd. 9859, London: HMSO, 1956.

do července 1954 přetrvávaly v Británii zbytky přidělového systému.⁹² Zatímco například Spolková republika Německo zažívala silný hospodářský růst, britská ekonomika zůstávala uzavřena v krátkých opakujících se cyklech, které srážely tempo britského růstu HDP mezi lety 1949–1964 na průměrnou hodnotu 3 %.⁹³

Přestože skutečný vliv Velké Británie na vedení války a rozhodování USA zůstával spíše omezený, získala účast v korejské válce Londýnu mezinárodní prestiž, posílila u britských elit étos sebeobětování a odpovědnosti za budoucnost demokratického světa a přispěla v politické rovině k uchování pozice Spojeného království jako hlavního spojence a partnera USA.⁹⁴

Přes veškeré diplomatické úspěchy bylo britské velmocenské postavení ve světě v 50. letech 20. století udržováno kombinací pragmatické realpolitiky a „blafu“.⁹⁵ Během suezské krize sehrál Londýn partii, během níž mu nezbylo než složit karty. Výsledná krize byla především krizí kredibility Velké Británie dlouhodobě plnit své zahraniční, politické a bezpečnostní závazky. Jedním z důsledků suezské krize byla tedy potřeba co nejrychleji zformulovat realistickou a dostatečně „důvěryhodnou“ obrannou politiku.⁹⁶

2.2 Harold Macmillan a *Grand Design* britské zahraniční a obranné politiky (1957–1964)

Edenova rezignace přivedla do Downing Street 10 ministra financí Edenovy vlády Harolda Macmillana (1894–1986). Když 22. ledna 1957 Macmillan poprvé předstoupil před Dolní sněmovnu, dostalo se mu hořkosladkého přijetí. Na pozadí všeobecné úcty vůči životnímu dílu odcházejícího předsedy vlády se projevovalo i silné politické napětí, jež ve Velké Británii panovalo od začátku suezské krize.⁹⁷ Role hlavního mluvčího v rozloučení s předsedou vlády a v přivítání nového premiéra připadla tradičně představiteli nejsilnější opoziční strany Hugh Gaitskellovi. Mimo Edenových diplomatických úspěchů z 50. let 20. století ocenil Gaitskell také roli, již Eden sehrál

⁹² RUANE, Kevin. *Anglo-American Relations, the Cold War...*, s. 3.

⁹³ Období nízkého růstu zahrnovaly roky 1956–1958 a 1961–1962. Nadprůměrného tempa naopak dosahoval britský hospodářský růst v letech 1959–1960 a 1963–1964 (až 5,5 % HDP za rok). V porovnání s předchozími i následujícími dekádami přesto rostla britská ekonomika relativně rychle. Její dynamika však zaostávala za tempem růstu ostatních západoevropských zemí. FLOUD, Roderick, JOHNSON, Paul. *Cambridge Economic History of Modern Britain*, Vol. III, s. 131; CLARKE, Peter. *Hope and Glory...*, s. 269.

⁹⁴ HARRISON, Brian. *Seeking a Role...*, s. 88; HUGHES, Gerald. *The Post-war Legacy of Appeasement*, s. 34.

⁹⁵ WOOLLACOTT, Martin. *After Suez*, s. 53.

⁹⁶ BARTLETT, Christopher, John. *The Long Retreat*, s. 129.

⁹⁷ SANDBROOK, Dominic. *Never Had It So Good*, s. 28.

v dobách politiky *appeasementu*.⁹⁸ „Ačkoli jsem měl tu čest znát se s ním osobně jen během minulých jedenácti let, velmi dobře si pamatuji na dojem, který na nás udělal ve třicátých letech. [...] V roce 1938 jsme aplaudovali jeho odvaze rezignovat na post ministra zahraničí.“⁹⁹

Zůstává paradoxem, že právě postoje, které Eden zastával v době *appeasementu*, do značné míry ovlivnily také rozhodování kabinetu a předsedy vlády v době suezské krize, jež vyústila v chmurný konec Edenovy politické kariéry.¹⁰⁰ Vymezování vůči *appeasementu* však mělo ve formování zahraniční a obranné politiky Velké Británie v 50. a 60. letech 20. století hlubší význam. „*Appeasement* 30. let 20. století zajistil, že v budoucnu bude „usmiřování“ považováno za nepřípustný způsob vedení zahraniční politiky.“¹⁰¹

Jmenování Macmillana předsedou vlády bylo do jisté míry překvapivé. Na rozdíl od roku 1955, kdy na post předsedy vlády rezignoval Winston Churchill, neměla na počátku roku 1957 Konzervativní strana jednoznačně vyprofilovaného následníka. Mimo Harolda Macmillana zvažovaly konzervativní elity na pozici předsedy vlády také Richarda Austena Butlera.¹⁰² Butler byl přitom s ohledem na své politické zkušenosti a vyšší postavení ve stranické hierarchii Konzervativní strany všeobecně považován za favorita.¹⁰³ Vzhledem k vývoji Butlerovy kariéry v letech 1955–1957 však panovaly pochybnosti, zda je Butler dostatečně silnou vůdčí osobností, jež by dokázala vyvést Velkou Británii ze složité situace, v níž se ocitla po suezské krizi.¹⁰⁴

Harolda Macmillana (1894–1986) i Richarda Austena Butlera (1902–1982) lze v jistém ohledu zařadit do „levicově-reformního“ křídla Konzervativní strany. Přesto spolu politické názory i kariéry těchto dvou osobností od 20. let 20. století, kdy oba vstoupili do politiky, výrazně kontrastovaly. Macmillan, o necelou dekádu starší než Butler, vstoupil do politiky jako konzervativní poslanec za obvod Stockton on Tees v hrabství Durham.¹⁰⁵ Butler získal první parlamentní křeslo v roce 1929 za obvod

⁹⁸ *Hansard, House of Commons*, 22. 1. 1957, col. 38.

⁹⁹ Tamtéž, col. 37.

¹⁰⁰ Více o vlivu *appeasementu* na rozhodování britských elit po roce 1945 např. HUGHES, Gerald. *The Post-war Legacy of Appeasement: British Foreign Policy since 1945*. London and New Delhi: Bloomsbury, 2014.

¹⁰¹ HUGHES, Gerald. *The Post-war Legacy of Appeasement*, s. 17.

¹⁰² SANDBROOK, Dominic, *Never Had It So Good*, s. 71.

¹⁰³ Tamtéž, s. 67–68.

¹⁰⁴ *The Guardian*, 10. 1. 1957.

¹⁰⁵ SAMPSON, Anthony. *Macmillan*. London: Penguin, 1967.

Saffron Walden v Essexu. Zatímco Macmillan se v průběhu 30. let 20. století řadil do skupiny mladých konzervativních „rebelů“, Butler patřil mezi mladé poslance blízké kruhům kolem Stanleyho Baldwina a později Nevilla Chamberlaina.¹⁰⁶

Macmillan se v průběhu Velké hospodářské krize profiloval jako zastánce hospodářského plánování, a dokonce pragmatického využití znárodnění.¹⁰⁷ Butler se po většinu 30. let 20. století naopak zabýval zahraničními záležitostmi, zejména otázkou Indie. Od roku 1931 působil jako parlamentní sekretář (*Parliamentary Private Secretary*) ministra pro záležitosti Indie Samuela Hoarea a po jeho jmenování ministrem zahraničí v červenci 1935 se podílel na přípravě a prosazení Zákona o správě Indie z roku 1935 (*Government of India Act*). Macmillan se s blížící se druhou světovou válkou stále více sbližoval s vnitrostranickou opozicí, jež se formovala kolem Winstona Churchilla a Anthony Edena. Butler naopak po Edenově rezignaci na počátku roku 1938 nahradil Lorda Canbornea na postu podsekretáře ministerstva zahraničních věcí (*Under Secretary of State for Foreign Affairs*). V roce 1941 získal odpovědnost za resort školství a dohlížel na tvorbu reformního vzdělávacího zákona z roku 1944 (*Education Act*).¹⁰⁸

Naopak Macmillan strávil velkou část 2. světové války mimo Británii jako zmocněnec pro Středomoří (*Resident in Algiers for Mediterranean*).¹⁰⁹ S postupem spojenců se však pole jeho působnosti postupně rozšiřovalo na celé Středomoří. Macmillan zastupoval britské zájmy v regionu a často vykonával nevděčnou roli zprostředkovatele mezi Spojenými státy a Francií. Přestože tedy působil mimo ústřední orgány britské vlády, získal příležitost poznat budoucí klíčové osobnosti francouzské i americké poválečné scény včetně prezidentů Charlese de Gaulla a Dwighta Eisenhowera.¹¹⁰

Po vítězství konzervativců ve volbách v roce 1951 se Butlerova pozice zdála být výrazně silnější než Macmillanova. Zatímco Macmillan získal post ministra pro bytovou výstavbu (*Ministry of Housing*). Butler, který v období Attleeho vlád výrazně přispěl k proměně konzervativců v sociálně progresivní stranu, byl jmenován ministrem

¹⁰⁶ OTTE, Thomas G. ed. *The Makers of British Foreign Policy*, s. 240.

¹⁰⁷ Nejznámější meziválečné Macmillanovy publikace odrážející autorovy politické názory zahrnují zejména *Reconstruction: A Plea for National Policy* (1933) či *The Middle Way* (1938). TURNER, John. *Macmillan*, s. 73.

¹⁰⁸ SANDBROOK, Dominic. *Never Had It So Good*, s. 68.

¹⁰⁹ KERSAUDY, Francois. *De Gaulle and Roosevelt*, s. 192–193.

¹¹⁰ SAMPSON, Anthony. *Macmillan*, 67.

financí.¹¹¹ V průběhu následujících několika let Macmillan postupně stoupal na pomyslném žebříčku ministerstev; v říjnu 1954 byl jmenován ministrem obrany, v dubnu 1955 ministrem zahraničí a v prosinci 1955 ministrem financí.¹¹² Butler, jehož v prosinci 1955 z tohoto postu Eden odvolal, získal křeslo v kabinetu jako Lord strážce pečeti (*Lord Privy Seal*) a byla mu svěřena odpovědnost za koordinaci a prosazování vládní legislativy v Dolní sněmovně (*Leader of the House of Commons*).¹¹³

Klíčovým úkolem Macmillana na postu ministra financí bylo stabilizovat britské finance a prosadit škrty, které by pomohly předejít finanční krizi. Přetrvávající finanční slabost Velké Británie představovala od poloviny 50. let 20. století do devalvace libry a stažení z oblastí „na východ od Suez“, zásadní faktor, který spolurčoval mocenské limity Velké Británie a tím i charakter britské obranné a zahraniční politiky v tomto období.¹¹⁴

Suezská krize přinesla negativní publicitu Macmillanovi i Butlerovi, a to nejen v důsledku široké opozice proti jednostrannému nasazení síly, ke kterému v průběhu krize konzervativní vláda sáhla.¹¹⁵ Jak Macmillan, tak Butler patřili do nejužšího okruhu politiků, jež se podíleli na klíčových rozhodnutích kabinetu.¹¹⁶ Zatímco Macmillan se na počátku krize řadil mezi nejhlasitější zastánce zásahu proti „asijskému Mussolinimu“, Butlerův postoj se konzervativním špičkám jevil spíše skeptický.¹¹⁷ Zatímco Butlerův postoj zůstal v průběhu krize konstantní, Macmillan svůj názor k pokračování intervence na Sinaji na zasedání kabinetu 6. listopadu 1956 radikálně změnil.¹¹⁸ Ministr financí se připojil k hlasům volajícím po uzavření příměří, čímž si vysloužil nálepku oportunisty bez skrupulí.¹¹⁹ V průběhu klíčových parlamentních jednání, jež proběhla v druhé polovině října 1956, však na rozdíl od spíše nepřesvědčivého Butlera dokázal vojenský

¹¹¹ TURNER, John. *Macmillan*, s. 80–81.

¹¹² Tamtéž, s. 105.

¹¹³ V řadě několika biografií Harolda Macmillana zejména: HORNE, Alistair. *Macmillan: The Official Biography*. London: Macmillan, 2008; THORPE, D. R. *Supermac: The Life of Harold Macmillan*. Pimlico: London, 2010; SAMPSON, Anthony. *Macmillan*. London: Penguin, 1967; TURNER, John. *Macmillan*. London: Routledge, 1994.

¹¹⁴ V důsledku ekonomických a finančních problémů byla labouristická vláda vedená Haroldem Wilsonem nucena v listopadu 1967 devalvovat libru o 14,3 % z 2,8 dolarů za libru na 2,4 dolaru za libru. CLARKE, Peter. *Hope and Glory...*, s. 313.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 262.

¹¹⁶ BENNET, Gill. *Six Moments of Crisis*, s. 53–62.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 53–62.

¹¹⁸ K interpretaci Macmillanovy role v průběhu Suezské krize a politické krize na Středním východě v roce 1958 více například LOUIS, Roger. *Harold Macmillan and the Middle East Crisis of 1958*, s. 211.

¹¹⁹ CLARKE, Peter. *Hope and Glory...*, s. 259.

zásah na Suez sebevědomě hájit.¹²⁰ I v tomto případě sehrál významnou úlohu přetrvávající odpor k *appeasementu*, neboť analogie s druhou světovou válkou měly v Macmillanově rétorice významné místo.¹²¹ Slovy Anthony Sampsona, Macmillan dokázal budit dojem, že: „...se zase tak moc nestalo.“¹²²

Bezprostředně po Edenově rezignaci předvídala většina britského tisku včetně *Daily Express*, *Daily Mail*, a *Herald* vítězství Raba Butlera.¹²³ „Dát před Butlerem přednost, řekněme například panu Macmillanovi, by v současné chvíli bylo náznakem hlubokého rozpolcení Konzervativní strany.“¹²⁴ Přesto se špičky Konzervativní strany přiklonily k Haroldu Macmillanovi. Na audienci v Buckinghamském paláci 10. ledna 1956 podpořil jmenování Macmillana premiérem Lord Salisbury i Winston Churchill. Podporu měl však Macmillan i mezi mnoha mladšími členy strany, k nimž patřil mimo jiné i tehdejší parlamentní sekretář strany (*chief whip*) a budoucí předseda vlády Edward Heath.¹²⁵

Na počátku roku 1957 shrnoval Macmillan aktuální problémy země do pěti okruhů. Řadila se mezi ně národní sebedůvěra, následky suezské krize, vztah s USA, přehodnocení priorit obranné politiky, Commonwealth a impérium.¹²⁶ Zatímco v roce 1951 připadalo na Velkou Británii 22 % světového obchodu, v roce 1959 to bylo pouze 17,7 % a v roce 1965 pouze 13 %.¹²⁷ V roce 1950 měla Velká Británie sedmý nejvyšší hrubý domácí produkt na hlavu na světě. V roce 1965 byla až na 12. příčce.¹²⁸

Když v lednu 1957 přebíral Macmillan premiérský úřad, zdálo se, že ho čeká krátké a bouřlivé období, na jehož konci budou prohrané volby.¹²⁹ V parlamentních volbách v říjnu 1959 však Konzervativní strana získala v Dolní sněmovně 365 křesel, tedy o dvacet více než ve volbách v květnu 1955.¹³⁰ Nadvláda Konzervativní strany v britské

¹²⁰ TURNER, John. *Macmillan*, s. 111.

¹²¹ Tamtéž, s. 123.

¹²² SAMPSON, Anthony. *Macmillan*, s. 124.

¹²³ Tamtéž, s. 125.

¹²⁴ *The Guardian*, 10. 1. 1967.

¹²⁵ SAMPSON, Anthony. *Macmillan*, s. 125.

¹²⁶ SANDBROOK, Dominic. *Never Had It So Good*, s. 79.

¹²⁷ BELOFF, Max. *The Future of British Foreign Policy*, s. 52.

¹²⁸ HARRISON, Brian. *Seeking a Role...*, s. 305.

¹²⁹ CLARKE, Peter. *Hope and Glory...*, s. 267.

¹³⁰ V parlamentních volbách, jež proběhly 26. května 1955, získala Konzervativní strana 46,6 % hlasů a 324 z 630 mandátů. *Labour Party* získala 46,4 % hlasů, avšak pouze 277 křesel v Dolní sněmovně. V parlamentních volbách 9. října 1959 dosáhla Konzervativní strana výsledku 46,6 % hlasů a 345 poslanců v Dolní sněmovně. Naopak počet voličů podporujících *Labour Party* poklesl na 43,8 % hlasů, což pro nejsilnější opoziční stranu znamenalo získání pouze 258 poslanců. RALLINGS, Collin, THRASHER, Michael. *British Electoral Facts 1832–2006*, Table 1.31, Table 1.32.

politice tak přetrvávala až do parlamentních voleb 15. října 1964, které přivedly k moci labouristickou vládu Harolda Wilsona opírající se o křehkou většinu jednoho hlasu. Rozhodnutí Macmillanových vlád však spoluutvářela vývoj britské zahraniční a obranné politiky až do rozhodnutí o stažení britských sil na východ od Suez v lednu 1968 a do ukončení jeho realizace v roce 1971.¹³¹

Obraz osobnosti nového britského předsedy vlády, který se v průběhu jeho vlády etabloval v britských médiích, odrážel světlé i stinné stránky transformace, jíž britská společnost i politika na přelomu 50. a 60. let 20. století procházely. 20. července 1957 při projevu v Bedfordu parafrázoval Macmillan postavu Ecclese ze satirického pořadu *The Goon Show*, když prohlásil: „Bud’me upřímní, většině z našich lidí se nikdy nevedlo tak dobře.“¹³² Spotřeba domácností vzrostla od roku 1952 do roku 1964 o 45 % a průměrná výše nezaměstnanosti v letech 1957–1964 nepřesahovala 2 %.¹³³ Dne 6. listopadu 1958 publikoval deník *Evening Standard* ikonický satirický komiks Supermac, který zobrazoval Harolda Macmillana jako letícího supermana s nápisem *No. 10* na hrudi s komentářem: „Jak se udržet na vrcholu, když jste tam vlastně před tím nebyli.“¹³⁴ Přestože byl původně zamýšlen jako kritické zobrazení Macmillana, stal se nejprve paradoxně pozitivní a později ironickou a nostalgickou součástí premiérový image, která se v médiích průběžně objevovala až do konce jeho politické kariéry.

2.3 *Riding the Storm*: Britská obranná a zahraniční politika (1957–1960)

Britské postavení v mezinárodních vztazích v polovině 50. let 20. století výstižně charakterizovala Churchillova koncepce Spojeného království jako průsečíku tří geopolitických „kruhů“, tedy Spojených států, Evropy a Commonwealthu.¹³⁵ V Churchillově pojetí byly všechny tři sféry pro Londýn klíčové a žádná z nich nesměla být obětována na oltář zlepšení či zachování vztahů s některými ze zbývajících dvou.¹³⁶ K Churchillovým třem kruhům se postupem 2. poloviny 50. let 20. století připojil kruh čtvrtý, jímž byly jaderné zbraně, jejichž vlastnictví bylo v pokračující studené válce stále

¹³¹ BENNET, Gill. *Six Moments of Crisis*, s. 95–98.

¹³² CATTERALL, Peter, ed. *Macmillan Diaries*, Vol II, s. 50–51.

¹³³ CLARKE, Peter. *Hope and Glory...*, s. 254; DENMAN, James, MACDONALD, Paul. *Unemployment statistics from 1881 to the present day*, s. 5–6.

¹³⁴ Originál titulu zněl: „How to Try to Continue to be on the Top Without Actually Having Been There.“ Autorem komiksu byl britský kreslíř s maďarskými kořeny Victor Weisz (1913–1966) píšící pod pseudonymem Vicky. CARPENTER, Humphrey. *That was the satire that was*, s. 14–15.

¹³⁵ K Churchillovu projevu na konferenci Konzervativní strany 9. října 1948 např. DEIGHTON, Anne. *Britain and the Three Interlocking Circles*, s. 155–156.

¹³⁶ CLARKE, Peter. *Hope and Glory...*, s. 258.

prominentnějším atributem velmoci. V červenci 1961 pak britská vláda dala nový rozměr svému působení v Evropě, když rozhodla o podání žádosti vstupu do EHS.¹³⁷

Bez ohledu na to, jak výraznou generalizaci tato perspektiva představuje, odráží výstižně pohled, jakým britská politická reprezentace i britská veřejnost po celá 50. a 60. léta nazíraly na postavení Velké Británie v mezinárodních vztazích. S ohledem na omezené hospodářské zdroje bylo Spojené království nuceno prioritizovat a v oblastech, jimž byla přiřknuta nižší priorita - nebo v nichž nebylo udržení stávajícího uspořádání udržitelné - hledat s větším či menším úspěchem nové alternativní prostředky k prosazování britských zájmů. Přestože se Velká Británie v letech 1957–1964 pokoušela svoji roli v mezinárodních vztazích redefinovat, představovalo zachování všech čtyř výše uvedených velmocenských atributů, tj. zvláštního vztahu s USA, vůdčího postavení v Commonwealthu, mocenské role v Evropě a vlastnictví jaderných zbraní, základním cílem britské politiky v Macmillanově éře.¹³⁸

Ve všech čtyřech případech však konzervativní vláda čelila závažným problémům. Britské vztahy s USA zůstávaly bezprostředně po suezské krizi chladné. Odmítnutí Washingtonu podpořit Spojené království v průběhu krize otřáslo britským vnímáním transatlantického partnerství a lekce, kterou britské vládě Eisenhowerova administrativa uštědřila, zůstala jedním z určujících faktorů britské zahraniční a obranné politiky v následujících letech.¹³⁹ Na obou stranách Atlantiku však byla po nástupu Macmillanova kabinetu patrná vůle k nápravě. Významným krokem v obnově „zvláštního vztahu“ bylo již setkání Macmillana s americkým prezidentem Eisenhowerem na Bermudách v březnu 1957.¹⁴⁰

V průběhu roku 1957 se vztahy mezi Londýnem a Washingtonem dále zlepšovaly. Suezská krize posílila na obou stranách Atlantiku vědomí důležitosti vzájemného spojení, jež dále umocnilo vypuštění sovětské družice Sputnik 4. října 1957.¹⁴¹ Novým základem britských vztahů ke Spojeným státům byl koncept „vzájemné závislosti“ (*interdependence*), již Macmillan představil po jednání s Eisenhowerem a Dullesem ve Washingtonu v říjnu 1957.¹⁴² Velká Británie se měla vyhnout názorovým střetům s USA

¹³⁷ OTTE, Thomas G. ed. *The Makers of British Foreign Policy*, s. 239.

¹³⁸ SELF, Robert. *British Foreign and Defence Policy...*, s. 56–57.

¹³⁹ CLARKE, Peter. *Hope and Glory...*, s. 263.

¹⁴⁰ DOBSON, Alan. *Anglo-American Relations...*, s. 120.

¹⁴¹ KEEBLE, Curtis. *Britain, Soviet Union and Russia*, s. 255.

¹⁴² OTTE, Thomas G. ed. *The Makers of British Foreign Policy*, s. 247.

a naopak prostřednictvím spolupráce formovat americkou zahraniční politiku tak, aby byla co nejvíce v souladu s britskými zájmy.¹⁴³ Výsledkem říjnových jednání bylo Prohlášení o společných cílech (*Declaration of Common Purpose*), o němž Macmillan hovořil jako o „deklaraci vzájemné závislosti“ (*Declaration of Interdependence*).¹⁴⁴ Pro Macmillana bylo vydání deklarace osobním úspěchem. Současně se však obával, aby se sblížení mezi Londýnem a Washingtonem neodrazilo nepříznivě na britských vztazích s evropskými státy a členy Commonwealthu. *Interdependence* byla proto prezentována jako obecný model vztahů mezi zeměmi svobodného světa. „Hlavním účelem deklarace je ustavit princip vzájemné závislosti zemí svobodného světa. Tento princip bude určovat politiku vlád Spojeného království a Spojených států.“¹⁴⁵

Platformou nové spolupráce byly tři trojice společných pracovních skupin.¹⁴⁶ První byla věnována jaderné spolupráci. Druhá se soustředila na dopady studené války na Středním východě, Hong Kongu a Alžíru. Třetí trojice pracovních skupin se věnovala širšímu kontextu studené války včetně hospodářství a psychologické války.¹⁴⁷ Britské vládě se také podařilo získat Eisenhowerův závazek ke změně MacMahonova zákona omezujícího možnosti sdílení jaderných technologií s jinými státy. Novou fází v britsko-amerických jaderných vztazích dále formalizovala v červenci 1958 britsko-americká Dohoda o spolupráci na využití atomové energie pro účely společné obrany (*Agreement on Cooperation on the Uses of Atomic Energy for Mutual Defence Purposes*).¹⁴⁸

Vlastní zájmy však při udržování „zvláštního vztahu“ mezi lety 1957 a 1964 sledovaly i americké administrativy Dwighta D. Eisenhowera a Johna F. Kennedyho, což se projevovalo mimo jiné v postojích obou velmocí k politickému vývoji na Středním východě. Navzdory poklesu hospodářského i politického vlivu zůstávalo po konci druhé světové války hlavním garantem bezpečnosti a politické stability v této oblasti i nadále Spojené království a Washington, přestože se na Středním východě postupně stále více angažoval, považoval závazky Londýna v tomto regionu za vítané ulehčení „břemene“ globálního soupeření se Sovětským svazem.¹⁴⁹

¹⁴³ CATTERALL, Peter, ed. *Macmillan Diaries, Vol. II*, s. 68.

¹⁴⁴ MACMILLAN, Harold. *Riding the Storm*, s. 328.

¹⁴⁵ Hansard, *House of Commons*, 29. 10. 1957, col. 37.

¹⁴⁶ OTTE, Thomas, ed. *The Makers of British Foreign Policy*, s. 242.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 246.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 247–248.

¹⁴⁹ BARRETT, Roby. *The Greater Middle East and the Cold War*, s. 5–6.

V průběhu roku 1957 se Macmillanovu kabinetu podařilo obnovit vztahy se Spojenými státy pošramocené Suezskou krizí. Dokladem toho byla i tři setkání na nejvyšší úrovni, která proběhla v březnu 1957 na Bermudách, v říjnu 1957 ve Washingtonu a v prosinci téhož roku v Paříži.¹⁵⁰ Macmillan pokračoval v cíleném prosazování konceptu *interdependence* zejména v oblasti bezpečností politiky a jaderných zbraní. Přístup k americkým znalostem a vybavení byl z pohledu snah o naplnění strategie Sandysovy bílé knihy o obraně zásadní. Přestože se Macmillanovi podařilo přesvědčit Eisenhowerovu administrativu k významného rozšíření sdílení jaderného know-how, jež v omezené míře fungovalo již od roku 1954, kdy došlo k první novelizaci MacMahonova zákona (*Atomic Energy Act*) z roku 1946, mimo jiné i v důsledku tlaku Churchillova konzervativního kabinetu.¹⁵¹

Avšak ani britsko-americká dohoda o spolupráci v jaderném výzkumu podepsaná v červenci 1958 nepředstavovala dostatečnou záruku pro vývoj nezávislé britské jaderné zbraně a Velká Británie provedla do října 1958 ještě několik jaderných zkoušek.¹⁵² Jejich cílem nebylo pouze získat technologické znalosti, ale také motivovat americkou administrativu k vstřícnějšímu postoji k spolupráci na vývoji jaderných zbraní s Velkou Británií.¹⁵³

V praktické rovině se snaha o *interdependence* jevila z pohledu Londýna jako problematická. „Od ohlášení politiky vzájemné závislosti, jsme se ji pokoušeli realizovat. Výsledky však byly doposud zklamáním. Zdá se, že si se Spojenými státy můžeme vybudovat vztah závislosti, ale ne provázanosti ve smyslu obousměrného proudu zbraní a vybavení.“¹⁵⁴ Skutečným klíčem ke spolupráci na vývoji jaderných technologií s USA

¹⁵⁰ Ve dnech 21.–23. března 1957 se Macmillan a Eisenhower setkali na Bermudách. Jednání měla podle Macmillana tři hlavní konkrétní závěry. Prvním bylo rozhodnutí USA vyslat zástupce do vojenského výboru Bagdádského paktu. Druhým příslib USA poskytnout Velké Británii řízené střely schopné nést jaderné hlavice. Třetím výsledkem pak bylo pochopení koncepce nové obranné politiky, kterou v průběhu března 1957 připravoval Duncan Sandys. Předmětem jednání byla i situace na Středním východě, kde mezi USA a Velkou Británií i nadále přetrvávaly názorové rozdíly, zejména v postojích k Egyptu a Izraeli. MACMILLAN, Harold. *Riding the Storm*, s. 259–260, 320, 335.

¹⁵¹ K dílčímu sdílení jaderného know-how mezi Velkou Británií a USA docházelo již v důsledku novelizace Atomic Energy Act z roku 1954, jež byla mimo jiné i výsledkem nátlaku Churchillovy vlády na americkou administrativu. WALKER, John R. *British Nuclear Weapons and the Test Ban, 1954–1973*, s. 5.

¹⁵² Tamtéž, s. 57–59.

¹⁵³ Po skončení moratoria na jaderné testy z října 1958 začaly USA a Velká Británie s realizací společných jaderných zkoušek v amerických testovacích zařízeních v Nevadě. Tamtéž, s. 59.

¹⁵⁴ TNA, CAB 131/21, D (59)16, Interdependence in Research and Production, Report by the Policy Committee on Interdependence in Research and Production, 16. 6. 2017.

byla pro Londýn možnost demonstrovat, že je schopen úspěšně vyvíjet a testovat jaderné zbraně, včetně termonukleárních, i samostatně bez pomoci Washingtonu.¹⁵⁵

Střední východ zůstával v britsko-amerických vztazích v 50. a 60. letech 20. století spíše zdrojem disharmonie. Britskou a americkou zahraniční politiku rozdělovaly názory na řešení arabsko-izraelských vztahů, arabský nacionalismus i další klíčová témata. Spojené státy také dlouhodobě využívaly antikolonialistickou rétoriku, která se stavěla kriticky i k přetrvávajícím pozůstatkům Britského impéria. Stejně tak z obav z diskreditace ze spojení s britským imperialismem Washington odmítal prohloubit a formálně ukotvit britsko-americkou spolupráci na vojenském plánování pro Střední východ.¹⁵⁶ Navzdory kritice však zůstávalo udržení britské role na Středním východě v zájmu USA, a to i po vyhlášení Eisenhowerovy doktríny v březnu 1957. Londýn zůstával po celé období Macmillanovy vlády důležitým hráčem přispívajícím k naplnění cílů americké zahraniční politiky na Středním východě, jež usilovala o zvyšování životní úrovně, poklidný přechod k demokracii a zadržení komunismu.¹⁵⁷

Druhým pilířem britského velmocenského postavení po suezské krizi zůstávalo Britské společenství národů. Podstata společenství ale procházela zásadní proměnou. Původně závislá území se rychle transformovala v nezávislé státy, s nimiž musel Londýn navazovat nový druh vztahů. Na přelomu ledna a února 1958 pak Macmillan podnikl šestitýdenní zahraniční cestu po zemích Commonwealthu, poslední *Grand Tour* britských premiérů, na které jej mezi novináři doprovázel mimo jiné i Anthony Sampson.¹⁵⁸ Odrazem měnící se podstaty Britského společenství národů byl mimo jiné i vznik rozvojové ekonomické pomoci v moderním smyslu slova, kterou Velká Británie spolu s Austrálií, Kanadou a Novým Zélandem začala po Obchodní a ekonomické konferenci Commonwealthu v Montrealu roku 1958 poskytovat i nezávislým členům Commonwealthu.¹⁵⁹

¹⁵⁵ Na březnových jednáních na Bermudách roku 1957 se Macmillan i Eisenhower mimo jiné zavázali, že bez vzájemných konzultací nepřistoupí k omezení jaderných zkoušek. Macmillan se za dané situace obával, že by rychlé uzavření širší dohody o omezení testů jaderných zbraní mohlo zmrazit britský jaderný program ve stádiu, ve kterém Londýn stále nedisponoval akceschopnou jadernou silou. WALKER, John R. *British Nuclear Weapons and the Test Ban, 1954–1973*, s. 21; MACMILLAN, Harold. *Riding the Storm*, s. 300–301.

¹⁵⁶ DOBSON, Alan. *Anglo-American Relations...*, s. 101–102.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 115–117.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 248.

¹⁵⁹ BELOFF, Max. *The Future of British Foreign Policy*, s. 60.

Mimo politické podstaty společenství se měnila rovněž jeho hospodářská struktura a jeho význam pro britské hospodářství. Přestože obchodní výměna mezi Spojeným královstvím a zeměmi Commonwealthu narůstala, dynamika rozvoje obchodních vztahů zdaleka nedosahovala tempa expanze obchodních vztahů mezi Británií a západní Evropou. V roce 1954 dosahoval import ze zemí Commonwealthu 48,3 % celkového britského dovozu. V roce 1965 to bylo již pouze 29,8 %. Stejně tak ztrácel svou relativní sílu i britský export do zemí Commonwealthu, ze 48 % celkového britského vývozu v roce 1954 na 27,9 % v roce 1965.¹⁶⁰

Z hlediska Středního východu bylo pro Velkou Británii klíčové zejména dění v Africe. Britské síly v Keni a hospodářský a vojenský potenciál Jihoafrické unie hrály ve strategiích obrany Středního východu dlouhodobě významnou úlohu. Krátce po rezignaci Winstona Churchilla v červnu 1955 proběhla mezi Spojeným královstvím a Jihoafrickou unií jednání o budoucnosti britské vojenské základny v jihoafrickém Simonstownu, během nichž se Londýn pokusil mimo jiné zaangažovat dominium do obrany britských zájmů na Středním východě. Britské velení věřilo, že s podporou Afriky by bylo možné v případě sovětské agrese směřované na Střední východ udržet obrannou linii na pohoří Zagros.¹⁶¹

Vztah mezi regiony byl ale obousměrný. Britské ministerstvo obrany v průběhu jednání argumentovalo také tím, že Střední východ představuje klíč k bezpečnostní situaci v Africe a že bez kontroly nad Středním východem není možná efektivní obrana Afriky.¹⁶² Představitelé Jihoafrické unie, včetně Daniela Jacoba Erasma, jenž Jihoafrickou unií při jednání s Londýnem zastupoval, však považovali britskou pozici na Středním východě za neudržitelnou a naopak se snažili ve Spojeném království vzbudit zájem o vytvoření určité formy obranné organizace v Africe.¹⁶³

Klíčovými faktory, jež v letech 1955–1957 definovaly britský postoj k Evropě, byly evropská integrace a studená válka. Jádrem britských strategických úvah po celé výše uvedené období bylo mimo zachování britského velmocenského postavení také udržení jednoty euroatlantické aliance, jež byla z britského pohledu klíčovým

¹⁶⁰ BROWN, Judith. M., LOUIS, Roger, eds. *The Oxford History of British Empire*, s. 104.

¹⁶¹ TNA, CAB 131/16, D55/10, Defence Cooperation with South Africa, Talks with Mr. Erasmus, Memorandum by the Secretary of State for the Commonwealth Relations, the Minister of Defence, and the First Lord of the Admiralty, 7. 6. 1954, s. 1.

¹⁶² Tamtéž, s. 2.

¹⁶³ TNA, CAB 131/16, DC (55)3, Cabinet Defence Committee Minutes, 22. 4. 1955, s. 2–3.

předpokladem udržení obranyschopnosti demokratického světa před hrozbou komunismu. Velká Británie se proto pokoušela hrát roli „mostu“, a to jak mezi Západem a Východem, tak mezi EHS a dalšími strukturami, na nichž byla „západní aliance“ založena.

Dne 5. února 1959 vydal předseda britské vlády Harold Macmillan prohlášení, v němž informoval o rozhodnutí přijmout pozvání na zahraniční návštěvu Sovětského svazu, které obdržel v roce 1956 jeho předchůdce Anthony Eden.¹⁶⁴ Jednalo se o bezesporu kontroverzní krok, který zaskočil nejen britskou opozici, ale i některé britské zahraniční partnery. „Nebyli si jisti, jestli mají naši iniciativu opěvovat anebo zatratit...“¹⁶⁵ Hlavním účelem Macmillanovy „průzkumné“ cesty, jež proběhla mezi 21. únorem 1959 a 3. březnem 1959, bylo „odbourat mylné představy a položit základ pro lepší porozumění.“¹⁶⁶ Macmillan doufal, že se mu podaří přispět ke zmírnění napětí, které ve vztazích mezi Západem a Východem panovalo od vypuknutí tzv. druhé berlínské krize v listopadu 1958, a přimět klíčové mocnosti k svolání summitu na nejvyšší úrovni.¹⁶⁷ Přestože dopad Macmillanovy cesty na politiku Moskvy a Washingtonu zůstává sporný, upoutala Macmillanova návštěva v SSSR velkou pozornost světových médií a přispěla k pokračování dialogu mezi Západem a Východem, jehož výsledkem se měl stát pařížský summit v roce 1960.¹⁶⁸

Otázka statutu Berlína však nebyla jediným zdrojem napětí ve vztazích mezi Západem a Východem. V prosinci 1957 schválila Dolní sněmovna rozhodnutí NATO rozmístit v Evropě americké rakety středního doletu, což vyvolalo ostrou reakci nejen v Moskvě, ale i v řadách britské opozice a u členů tzv. suezské skupiny.¹⁶⁹ V srpnu 1958 se rovněž vyhrotila situace na Dálném východě, kde krize kolem ostrovů Ťin-men (*Quemoy*) a Ma-cu (*Matsu*) hrozila přerůst v širší konflikt mezi komunistickou Čínou podporovanou SSSR a Čankajškovým režimem podporovaným Spojenými státy.¹⁷⁰

¹⁶⁴ Hansard, *House of Commons*, 5. 2. 1959, col. 577.

¹⁶⁵ CATTERALL, Peter, ed. *Macmillan Diaries, Vol. II*, s. 198.

¹⁶⁶ Hansard, *House of Commons*, 5. 2. 1959, col. 577.

¹⁶⁷ TURNER, John. *Macmillan*, s. 144–145.

¹⁶⁸ SAMPSON, Anthony. *Macmillan*, s. 145–147.

¹⁶⁹ TURNER, John. *Macmillan*, s. 139.

¹⁷⁰ LEFFLER, Melvyn, WESTAD, Arne, eds. *The Cambridge History of the Cold War, Vol I*, s. 391.

2.4 *The British Bomb*: význam jaderných zbraní v koncepci britské zahraniční a obranné politiky po suezské krizi

Udržení role Spojeného království jako jaderné velmoci disponující nezávislou a důvěryhodnou kapacitou jaderného odstrašení bylo jednou z hlavních priorit Macmillanových kabinetů.¹⁷¹ Kredibilita jaderné síly byla přitom ministry vnímána jako klíčová nejen jako prostředek k odstrašení Sovětského svazu, ale také jako významný prvek pro udržení postavení Velké Británie v západní alianci. V tomto ohledu byl významný i atribut nezávislosti. Nezávislost v oblasti jaderných zbraní znamenala pro Macmillanův kabinet především svobodu jejich použití bez ohledu na Spojené státy americké.¹⁷²

Přestože první úspěšný test jaderné bomby uskutečnila Velká Británie již v roce 1952, zůstával britský jaderný program v polovině 50. let 20. století daleko za USA i SSSR. Po zveřejnění bílé knihy o obraně pro rok 1955 pronesl Winston Churchill 1. března 1955 jeden ze svých posledních velkých projevů v Dolní sněmovně, v němž hájil rozhodnutí kabinetu pokračovat ve vývoji hydrogenové bomby a v němž za jedinou účinnou cestu k zajištění bezpečnosti Velké Británie označil strategii jaderného odstrašení.¹⁷³ V parlamentní debatě o bílé knize o obraně pro rok 1955 pak Harold Macmillan z pozice ministra obrany filozofii strategie jaderného odstrašení blíže charakterizoval následujícími slovy: „Musíme se pokusit dosáhnout stavu, nechci zatím říct přátelství, ale alespoň tolerance mezi svobodným světem a komunistickým světem. Tato tolerance, vzešlá ze strachu, by se krok po kroku mohla změnit v mír.“¹⁷⁴

V průběhu let 1953–1956 pokračovaly testy britských jaderných zbraní v testovacích zařízeních v Austrálii, mezi něž patřilo souostroví Montebello a vnitrozemské lokality Emu Field a Maralinga. Celkem bylo během tří let provedeno jedenáct testů.¹⁷⁵ Britská vláda přitom hrála o čas. Macmillan i Sandys se obávali, že by narůstající odpor britské veřejnosti vůči jaderným zbraním a měnící se mezinárodní situace mohly britské vládě znemožnit provedení dalších jaderných testů, což by mohlo Spojenému království zabránit ve vývoji pokročilejších jaderných zbraní. Tento názor

¹⁷¹ TNA, CAB 131/18, D (57)2, Cabinet Defence Committee Minutes, 27. 2. 1952, s. 3.

¹⁷² Tamtéž, s. 3–5.

¹⁷³ *Hansard, House of Commons*, 1. 3. 1955, col. 1893–1912.

¹⁷⁴ *Hansard, House of Commons*, 2. 3. 1955, col. 2190.

¹⁷⁵ HOPKINS, Michael, et al. *Cold War Britain*, s. 127.

sdílel i Podvýbor pro jadernou energii (*Atomic Energy Sub-Committee*) působící v rámci Výboru pro vojenský výzkumu (*Defence Research Policy Committee*).¹⁷⁶

Na počátku roku 1957 integrovala Sandysova bílá kniha o obraně do britské obranné strategie doktrínu hromadné odvety. I pět let po prvním britském úspěšném testu jaderné bomby však zůstávaly britské jaderné zbraně, včetně jaderných hlavic, ve stádiu vývoje.¹⁷⁷ Velká Británie se tento nedostatek snažila odstranit mimo jiné i pomocí úzké spolupráce s USA. Výsledkem již zmíněných jednání Macmillana s Eisenhowerem na Bermudách v březnu 1957 byla i dohoda o rozmístění balistických střel středního doletu Thor na základnách ve Velké Británii, jejíž návrh předložil v lednu 1957 Eisenhower Duncanu Sandysovi.¹⁷⁸ 1. dubna 1957 Macmillan v projevu v Dolní sněmovně oznámil, že rakety budou majetkem Spojeného království a že je nebude moci vypálit nikdo jiný než britské ozbrojené síly. Přestože připustil, že jaderné hlavice a jejich použití budou pod dohledem USA, odmítl nařčení opozice, že britské jaderné zbraně bude kontrolovat americká vláda jako „absolutně nepravdivé“.¹⁷⁹

Ohledně americké podpory při budování nezávislé britské jaderné síly zůstával Macmillan i ministři jeho kabinetu na počátku roku 1957 skeptický. Od vyhlášení MacMahonova zákona v roce 1946 Spojené státy spolupráci s Velkou Británií na vývoji jaderných zbraní odmítaly, mimo jiné i proto že britský jaderný program za USA rychle zaostával.¹⁸⁰

I po setkání s Eisenhowerem na Bermudách ve dnech 20.–24. března roku 1957 se Macmillan obával, že by jednostranné či dílčí omezení jaderných testů mohlo petrifikovat britský jaderný program ve stádiu, které za Spojenými státy a SSSR výrazně zaostávalo.¹⁸¹ Výsledné komuniké proto zahrnovalo mimo jiné i vzájemný příslib obou stran neomezit jaderné testy bez konzultací s druhou stranou.¹⁸² Macmillanovy obavy sdílel i ministr obrany Duncan Sandys, který koncem roku 1957 upozorňoval kabinet, že nepodaří-li se Velké Británii získat použitelnou jadernou zbraň v nejbližší době, pravděpodobně tuto možnost s ohledem na vývoj mezinárodních vztahů ztratí nadobro.¹⁸³

¹⁷⁶ JUDT, Tony. *Postwar*, s. 255.

¹⁷⁷ CLARKE, Peter. *Hope and Glory...*, s. 256.

¹⁷⁸ HARRISON, Brian. *Seeking a Role...*, s. 96.

¹⁷⁹ *Hansard, House of Commons*, 1. 4. 1957, col. 56.

¹⁸⁰ DOBSON, Alan. *Anglo-American Relations...*, s. 102.

¹⁸¹ WALKER, John R. *British Nuclear Weapons and the Test Ban, 1954–1973*, s. 39.

¹⁸² MACMILLAN, Harold. *Riding the Storm*, s. 300–301.

¹⁸³ WALKER, John R. *British Nuclear Weapons and the Test Ban, 1954–1973*, s. 54–56.

V diplomatické rovině proto Macmillan mimo jiné dával přednost řešení otázky jaderných testů formou dohody zahrnující SSSR, kterou však Moskva 2. července 1957 odmítla. Macmillan poté navrhl variantu dohody čtyř velmocí mezi USA, Velkou Británií, Francií a Kanadou.¹⁸⁴ Konzervativní kabinet doufal, že se Spojenému království podaří na pozadí mezinárodních jednání o širším omezení jaderných testů co nejvíce přiblížit supervelmocem a následně uzavřít širší dohodu o zákazu či omezení jaderných testů, která by další závody ve zbrojení zmrazila nebo alespoň zpomalila.¹⁸⁵

Když 1. června 1957 představil americký člen Podkomise OSN pro odzbrojování Harold Stassen memorandum s návrhem na omezení výroby štěpného materiálu, odrážela britská reakce nejistotu, která se za fasádou zlepšujících se vztahů s USA ukrývala. Byť se později ukázalo, že Stassen jednal bez předchozí konzultací se státním departmentem či Bílým domem, odhalovala odmítavá reakce britské politické reprezentace citlivost tématu. Podle Macmillana mohl plán vyústit v konec britských jaderných ambicí. Britský předseda vlády si rovněž pobouřeně poznamenal do svého deníku: „Je toto odpověď Ameriky na to, že z nás vzniká jaderná mocnost? Hodit nás přes palubu předtím, než budeme mít zásoby odpovídající našim potřebám? Někteří mí kolegové ji z toho podezřívají.“¹⁸⁶

V letech 1957 a 1958 uskutečnila Velká Británie sérii atmosférických testů na kiribatském Liniovém souostroví, včetně několika testů vodíkové bomby pod názvem *Operation Grapple*. První z testů se uskutečnil na Malden Island 15. května 1957.¹⁸⁷ Největší z nich byl výbuch vodíkové bomby Grapple Z Flagpole o síle 1,2 megatuny 2. září 1958.¹⁸⁸ Britské jaderné testy následně přerušilo moratorium uvalené na atmosférické zkoušky po svolání Konference o přerušení jaderných testů v Ženevě 31. října 1958. Do jednání tak již Londýn vstupoval s „provozuschopnou, doručitelnou a ekonomicky udržitelnou“ jadernou bombou, o což Macmillanův kabinet v předchozích letech systematicky usiloval.¹⁸⁹

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 59.

¹⁸⁵ Součástí jednání byla mimo jiné i konference jaderných expertů v Ženevě, jež probíhala od 1. července do 21. srpna 1958 a jíž se zúčastnil mimo jiné i britští jaderní fyzici John Cockroft a William Penney. WALKER, John R. *British Nuclear Weapons and the Test Ban*, 1954–1973, s. 39.

¹⁸⁶ MACMILLAN, Harold. *Riding the Storm*, s. 300–301.

¹⁸⁷ WALKER, John R. *British Nuclear Weapons and the Test Ban*, 1954–1973, s. 28.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 39.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 54–56

Za změnou amerického postoje, která umožnila uzavření britsko-americké Dohody o spolupráci na využití atomové energie pro účely společné obrany a revizi MacMahonova zákona, tak lze mimo jiné hledat i pragmatickou britskou diplomatickou hru.¹⁹⁰ Macmillan si uvědomoval, že Eisenhowerova administrativa bude ochotněji naslouchat britským požadavkům, pokud se jí tím podaří předejít další sérii politicky nepřijemných jaderných testů a pokud si bude myslet, že Londýnu poskytuje *know-how*, které již Velká Británie má, nebo by jej v blízké době získala i bez USA.¹⁹¹

Po roce 1958 se Macmillan dlouhodobě zasazoval o uzavření širší mezinárodní dohody o omezení testů jaderných zbraní. V září 1961 však vypršela dohoda o moratoriu na jaderné zkoušky a jak SSSR, tak Spojené státy jaderné testy obnovily.¹⁹² Jaderné závody ukončil až podpis Dohody o částečném zákazu jaderných zkoušek (*Partial Test Ban Treaty*, PTBT) v srpnu 1963.¹⁹³ Smlouva, k jejímuž podpisu významně přispěl také Harold Macmillan a již britský předseda vlády považoval za symbolický úspěch završující jeho politickou kariéru, vstoupila v platnost 10. října 1963.¹⁹⁴

Po roce 1958 se hlavním problémem britské jaderné síly staly prostředky jejich „doručení“ (*delivery*). Hlavním prostředkem k zasazení jaderného úderu byla skupina bombardérů souhrnně označovaných jako *V-Bombers*. Jejich vývoj se však protahoval. Na počátku roku 1955 se předpokládalo, že prvních deset strojů typu *Valian* bude zařazeno do služby na konci března 1955. První letouny *Vulcan* a *Victor* mělo RAF získat až v průběhu roku 1956.¹⁹⁵

Cílem kabinetu na konci února 1957 bylo zajistit pro britské letectvo alespoň 184 bombardérů, z nichž alespoň 120 mělo být stroji druhé generace. V průběhu následujících let pak docházelo, v návaznosti na škrty v rozpočtu, k postupnému snižování objednávek ze strany vlády. V červnu 1960 schválil kabinet snížení objednávky na stroje *Victor B2* z původních 57 na 25 kusů. Nadále bylo plánováno pořízení 72 strojů *Vulcan* a 24 *Victor B1*. Problémem se postupně stávalo i zastarávání *V-Bombers* a jejich zranitelnost při střetu s protileteckou obranou nepřítele. Obecně se předpokládalo, že by si takto

¹⁹⁰ SELF, Robert. *British Foreign and Defence Policy...*, s. 202.

¹⁹¹ WALKER, John R. *British Nuclear Weapons and the Test Ban, 1954–1973*, s. 59.

¹⁹² ASHTON, Nigel. *Kennedy, Macmillan and the Cold War*, s. 206–207.

¹⁹³ KEEBLE, Curtis. *Britain, Soviet Union and Russia*, s. 269.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 270.

¹⁹⁵ TNA, CAB 131/15, D 55(4), Note by the Joint Secretaries, The Supply of Aircraft and Guided Missiles, 10. 1. 1955, Appendix A, s. 4–5.

strukturovaná jaderná síla mohla udržet efektivitu do roku 1967. Poté měly *V-Bombers* nahradit jiné prostředky doručení např. balistické střely či jaderné ponorky.¹⁹⁶

Od roku 1955 vyvíjela Velká Británie rovněž vlastní balistickou střelu středního doletu *Blue Streak*, jež měla být zařazena do výzbroje v roce 1963. Její vývoj byl však v roce 1960 ukončen a nahrazen společným britsko-americkým projektem střely vzduch-země *Skybolt*, jimiž měly být vybaveny britské jaderné bombardéry.¹⁹⁷ Když v roce 1962 Kennedyho administrativa oznámila, že se na vývoji této rakety nebude dále podílet, jednalo se o významný úder kredibilitě britských jaderných zbraní.¹⁹⁸ Od roku 1963 do roku 1970, tedy do doby, než měla být plně zprovozněna flotila britských jaderných ponorek vybavená střelami *Polaris*, byly britské jaderné bombardéry vybaveny střelami *Blue Steel* vyvíjenými od roku 1954, jejichž dosah však zdaleka nesplňoval původní očekávání spojená s projektem *Skybolt*.¹⁹⁹

2.5 *At the End of the Day*: Velká Británie ve světových vztazích (1960–1964)

Významným milníkem ve vývoji britské zahraniční a bezpečnostní politiky byly i britské parlamentní volby 8. října 1959, v nichž opět zvítězila Konzervativní strana. Navzdory původním chmurným očekáváním z roku 1957 získali pod Macmillanovým vedením toryové v Dolní sněmovně 365 křesel, tedy o dvacet více, než tomu bylo v roce 1955. Macmillan se tak mohl v Dolní sněmovně opřít o většinu padesáti hlasů.²⁰⁰ Volební vítězství posílilo postavení předsedy vlády ve straně i pozici jeho kabinetu při jednání se státní správou.²⁰¹ Zatímco období mezi lety 1957 a 1959 bylo charakteristické spíše koncepčním plánováním a snahou o udržení politické kontinuity, silný politický mandát umožnil konzervativní vládě v následujících letech realizovat a přežít několik významných politických rozhodnutí, jež výrazně proměnily britskou zahraniční i obrannou politiku.²⁰²

Ve staronovém konzervativním kabinetu si post ministra zahraničí udržel Selwyn Lloyd, kterého v červenci 1960 nahradil Lord Home. Stejně tak Iain Macleod zůstal na pozici ministra kolonií až do října 1961, kdy jej nahradil Reginal Maudling. Na postu ministra obrany nahradil až do Macmillanovy rezignace v roce 1963 Harold Watkinson

¹⁹⁶ TNA, CAB 131/24, D (60)35, Orders for V-Bombers, Memorandum by the Minister of Defence, 22. 6. 1960, s. 1.

¹⁹⁷ WALKER, John R. *British Nuclear Weapons and the Test Ban*, 1954–1973, s. 16.

¹⁹⁸ CATTERALL, Peter, ed. *Macmillan Diaries II*, s. 523.

¹⁹⁹ WALKER, John R. *British Nuclear Weapons and the Test Ban*, 1954–1973, s. 16.

²⁰⁰ OTTE, Thomas, ed. *The Makers of British Foreign Policy*, s. 246.

²⁰¹ BDEE, Series A, Vol. 4, Part 1, s. xxviii.

²⁰² Tamtéž, s. xxviii.

Duncana Sandysa. Ministerstvo pro vztahy s Commonwealthem vedl od října 1959 do července 1960 Lord Home, jehož místo poté zaujal Duncan Sandys.

Symbolický význam měla absence Lorda Salisburyho v kabinetu. Salisbury, kterému Macmillan do velké míry vděčil za jmenování předsedou vlády, rezignoval v březnu 1957 na post Lorda presidenta rady (*Lord President of the Council*) a stal se jedním z hlavních představitelů vnitrostranické opozice a zarytým oponentem Macmillanovy politiky dekolonizace.²⁰³ V průběhu Macmillanovy vlády naopak stoupaly hvězdy Iaina Macleoda, Petera Thorneycrofta, Reginalda Maudlinga, Edwarda Heatha či Enocha Powella, které po válce přivedl do významných postů ve straně R. A. Butler.²⁰⁴

Od první poloviny roku 1960 začínala dostávat snaha konzervativní vlády udržet globální velmocenskou roli Velké Británie stále viditelnější trhliny, které se postupem času zvětšovaly a přispěly v roce 1963 k rezignaci předsedy vlády a rok nato k vítězství *Labour Party* v parlamentních volbách. Ikonickým momentem se stal projev, který přednesl 5. prosince 1962 Dean Acheson na vojenské akademii West Point. Achesonova řeč nesla název „Naše Atlantická aliance“ a otřásla britskou politickou scénou i veřejným míněním. Bývalý americký ministr zahraničí Trumanovy administrativy v něm mimo jiné prohlásil, že: „Velká Británie ztratila impérium, a ještě nenašla novou roli.“²⁰⁵ K všeobecnému pobouření ještě přispěl britský velvyslanec ve Washingtonu David Ormsby-Gore, když sdělil tisku, že je Achesonovo hodnocení britské zahraniční politiky do značné míry v souladu se současnou politikou britské vlády.²⁰⁶

Reakce na Achesonova „cynická“ slova byla bouřlivá nejen v médiích, ale i na půdě parlamentu, kde labouristický poslanec Emrys Hughes dokonce navrhl schválit zákon, který by umožnil vypovědět britsko-americkou dohodu z roku 1960.²⁰⁷ Ta umožňovala americkým jaderným ponorkám vybaveným střelami *Polaris* využívat britské námořní základny ve Skotsku a byla výsledkem jednání, která vedl britský kabinet s Washingtonem mimo jiné i v důsledku rozhodnutí ukončit vývoj vlastní britské rakety středního doletu *Blue Streak*.²⁰⁸

²⁰³ SAMPSON, Anthony. *Macmillan*, s. 81.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 86.

²⁰⁵ Citováno např. v BRINKLEY, Douglas. *Dean Acheson and the Special Relationship...*, s. 608.

²⁰⁶ *Hansard, House of Commons*, 18. 12. 1962, col. 1085.

²⁰⁷ *Hansard, House of Commons*, 12. 12. 1962, col. 417.

²⁰⁸ TNA, CAB 131/24, D (60)40, *Polaris*, Note by the Secretary of the Cabinet, 5. 9. 1960, s. 1–2.

Emrys Hughes (1894–1969) patřil mezi kontroverzní levicové poslance oddané pacifismu a kritické vůči monarchii. Přesto byla jeho reakce na projev namířený proti Achesonovu „pohrdavému“ postoji k Británii a obranné politice konzervativního kabinetu ve svém jádru patriotická a dokládala kontinuitu vědomí velmocenské role v britském politickém prostředí na počátku 60. let 20. století. Harold Macmillan si po Achesonově projevu do deníku poznamenal, že Acheson byl vždycky *a conceited ass*, avšak že zřejmě neměl v úmyslu jednat urážlivě.²⁰⁹

V otevřeném dopisu Lordu Chandosovi byla Macmillanova reakce zdrženlivější. Britský předseda vlády mimo jiné na adresu bývalého amerického ministra zahraničí sdělil, že: „... se dopustil stejného omylu jako mnoho jiných za posledních čtyři sta let včetně španělského krále Filipa, Ludvíka XIV., Napoleona, německého císaře a Hitlera.“²¹⁰ Macmillan rovněž upozorňoval, že v alianci založené na principu *interdependence* by měl svůj postřeh o ztrátě samostatné velmocenské role vztáhnout i na USA a další spojence Západu.²¹¹

Macmillana přesto míra vášní ve veřejném mínění zaskočila. „Nevěští to nic dobrého, neboť bychom měli být dost silní na to, abychom se nad tím jen pousmáli.“²¹² Reakce britské veřejnosti a politické scény však do velké míry odrážela dlouhodobé strukturální problémy britské zahraniční a bezpečnostní politiky a velmocenského postavení Spojeného království po suezské krizi. O necelé desetiletí později, v roce 1969, vydal oxfordský profesor Max Beloff publikaci *Budoucnost britské zahraniční politiky (The Future of British Policy)*, v níž se snažil definovat východiska pro budoucí zahraniční politiku Spojeného království hovořil v souvislosti s přelomem 50. a 60. let 20. století o fenoménu „odloženého šoku a opožděného uvědomění si ztráty velmocenské role a absenci role nové“.²¹³

Jako jednu z osobních proher na poli zahraniční politiky vnímal Macmillan krach pařížského summitu v květnu 1960. Macmillan byl přesvědčen, že ve vztazích mezi Západem a východním blokem bylo možné dosáhnout určité formy *détente*, a to navíc v situaci relativně výhodné pro Velkou Británii. Incident vyvolaný sestřelením

²⁰⁹ CATTERALL, Peter, ed. *Macmillan Diaries, Vol. II*, s. 523.

²¹⁰ Macmillan to Lord Chandos, 17. 12. 1962, cit. např. MACMILLAN, Harold. *At the End of the Day*, s. 339.

²¹¹ Tamtéž, s. 340.

²¹² CATTERALL, Peter, ed. *Macmillan Diaries, Vol. II*, s. 523.

²¹³ BELOFF, Max. *The Future of British Foreign Policy*, s. 3.

amerického špionážního letounu U2 však jakoukoli dohodu vyloučil. Macmillan doufal, že by situaci mohla zmírnit alespoň formální diplomatická omluva ze strany USA, což ale Eisenhower striktně odmítl.²¹⁴ Současně si však uvědomoval, že je Eisenhower pod tlakem politického okolí, které se prezidenta snažilo přesvědčit k tvrdšímu postoji vůči SSSR.²¹⁵ Skutečností však bylo, že summit skončil neúspěchem, který Macmillan vnímal jako osobní porážku. „Summit, od kterého jsem mnoho očekával a kterému jsem věnoval dva roky práce, vybuchl jako sopka! Je to ponižující, je to tragické, je to skoro neuvěřitelné.“²¹⁶

Osud pařížského summitu, za který britský kabinet dlouhodobě bojoval, byl však jen jedním ze zklamání, které na sklonku Macmillanovy éry přinesl „zvláštní vztah“ se Spojenými státy.²¹⁷ V únoru 1960 rozhodl kabinet o ukončení vývoje britské rakety středního doletu země-země *Blue Streak*. Další osud schopnosti efektivně použít jaderné zbraně závisel na společném britsko-americkém projektu vývoje rakety vzduch země *Skybolt*, kterou měly být po dokončení vývoje vybaveny britské bombardéry *V-Bombers*. *Skybolt* však provázaly technické obtíže a Spojené státy se k pokračování vývoje stavěly postupně stále kritičtěji. Ostatně o úspěšném dokončení tohoto projektu měl britský kabinet pochybnosti již v květnu 1960.²¹⁸

Ještě v červnu 1960 potvrdily v memorandu o dorozumění podepsaném ministry obrany Velké Británie a USA Haroldem Watkinsonem a Thomasem Gatesem USA vývoj rakety *Skybolt* dokončit.²¹⁹ Krátce na to zaslal Watkinson britskému kabinetu druhé memorandum, ve kterém zdůrazňoval potřebu konkretizovat dřívější Macmillanův souhlas se zřízením základen pro americké jaderné ponorky „ve skotských vodách“.²²⁰ Watkinson mimo jiné navrhoval uzavření dohody, na jejímž základě by Washington předal Velké Británii nejen *know-how* o výstavbě jaderných ponorek, ale i raket *Polaris*.²²¹

²¹⁴ OTTE, Thomas, ed. *The Makers of British Foreign Policy*, s. 249.

²¹⁵ CATTERALL, Peter, ed. *Macmillan Diaries, Vol. II*, s. 297.

²¹⁶ Tamtéž, s. 297.

²¹⁷ DOBSON, Alan. *Anglo-American Relations...*, s. 127–128.

²¹⁸ OTTE, Thomas, ed. *The Makers of British Foreign Policy*, s. 250.

²¹⁹ TNA, CAB 129/101, C. (60)97, Annexe A, *Skybolt*, Memorandum of Understanding, 6. 6. 1960, s. 2.

²²⁰ TNA, CAB 129/101, C. (60)98, *Polaris*, Memorandum by the Minister of Defence, 20. 6. 1960, s. 1.

²²¹ Tamtéž, s. 2.

Kennedyho administrativa však v průběhu roku 1962 změnila k projektu *Skybolt*, na němž od ukončení vývoje balistické rakety středního doletu *Blue Streak* v roce 1960 závisela budoucnost britské nezávislé jaderné síly, postoj a v prosinci 1962 oznámil Robert McNamara definitivní americké rozhodnutí financování dalších testů ukončit.²²² Na setkání s Macmillanem na Bahamách 18.–21. prosince 1962 pak Kennedy Spojenému království nabídl možnost nákupu amerických raket *Polaris*, jimiž měla být do výsluhy *V-Bombers* vybavena budoucí flotila britských jaderných ponorek.²²³

Konec aspirací Velké Británie získat vlastní nezávislý prostředek „doručení“ jaderných zbraní, jež přinesly dohody z Nassau v prosinci 1962, byl pro konzervativní vládu o to problematičtější, že přicházel jen necelé dva měsíce po Karibské krizi z října 1962, jež pro „zvláštní vztah“ Washingtonu a Londýna představovala další velkou zkoušku.²²⁴

Krátce po schůzce Macmillana a Kennedyho na Bahamách přišla třetí negativní zpráva pro britskou zahraniční politiku. V lednu 1963 vetoval francouzský prezident Charles de Gaulle britskou žádost o vstup do Evropského hospodářského společenství, kterou konzervativní vláda podala v červenci 1961. Přestože byla myšlenka vstupu do EHS v Británii kontroverzním tématem, představovalo de Gaullovo veto další silnou ránu britské mezinárodní prestiži.²²⁵ Na tiskové konferenci 14. ledna 1963 popsal de Gaulle Velkou Británii jako ostrovní stát, námořní mocnost, která se jak hospodářskou strukturou, tak politickými svazky zásadně liší od stávajících členů EHS. Rozšíření EHS o Velkou Británii a následně členy Evropského sdružení volného obchodu (ESVO) by podle francouzského prezidenta byl vznik „obrovského Atlantického společenství, závislého na Americe, které by záhy pohltilo společenství Evropy.“²²⁶ De Gaullovo veto ukončilo nejen první britský pokus o přistoupení k EHS, ale také naděje britské konzervativní vlády, že se jí skrze integrující se Evropu podaří kompenzovat postupný pokles vlivu ve světě a ve vztazích s USA.²²⁷

Rozhodnutí usilovat o vstup do EHS bylo mimo jiné i dokladem toho, že britská konzervativní vláda přestávala vnímat Commonwealth jako dostatečnou záruku britského

²²² BARTLETT, Christopher, John. *The Long Retreat*, s. 175.

²²³ Tamtéž, s. 177–179.

²²⁴ DOBSON, Allan. *Anglo-American Relations...*, s. 128–130.

²²⁵ SANDBROOK, Dominic. *Never Had It So Good*, s. 536.

²²⁶ *The Times*, 15. 1. 1963, s. 6.

²²⁷ OTTE, Thomas, ed. *The Makers of British Foreign Policy*, s. 251.

velmocenského postavení. Od roku 1960 do roku 1964 prošel Commonwealth velkou proměnou. 3. února 1960 pronesl Harold Macmillan na půdě jihoafrického parlamentu ikonickou řeč, jež v politickém diskurzu etablovala spojení „vítr změny“ (*wind of change*). „Ve 20. století, zejména od konce druhé světové války, se všude ve světě opakuje proces, který dal vzniknout národním státům v Evropě.“²²⁸ V průběhu „roku Afriky“ získalo nezávislost sedmnáct afrických států včetně Britského Somálska (26. června 1960) a Nigérie (1. října 1960). V dalších letech následovalo vyhlášení nezávislosti dalších částí Britského impéria po celém světě, včetně strategicky významné Keni (12. prosince 1964).²²⁹

Na pozadí politických změn také docházelo k postupnému rozvolňování obchodní vztahů a relativními poklesu obchodní výměny mezi Velkou Británií a členy Britského společenství národů. Výjimku v tomto trendu tvořily pouze obchodní vztahy Londýna s Jihoafrickou unií. Relativní pokles významu Commonwealthu pro britskou ekonomiku byl dán řadou faktorů, mimo jiné i dynamickým růstem obchodní výměny mezi Británií a Evropou, prosazováním USA, Japonska a SRN na dříve tradičně britských trzích a poklesem konkurenceschopnosti řady významných britských průmyslových odvětví, jako například automobilového průmyslu či stavby lodí.²³⁰

Pragmatický přístup britské vlády k národnostním hnutím napomohl Londýnu udržet vliv v nově vzniklých samostatných státech. Na druhou stranu však velmi znepokojoval bílé osadníky britského původu zejména v Keni, Jihoafrické unii a v bývalých středoafriických koloniích. Na londýnské konferenci předsedů vlád Commonwealthu v březnu 1961 informovala vláda Henrika Verwoerda o záměru ustavit republikánskou formu vlády, k čemuž jí dávalo mandát referendum z října předchozího roku.²³¹ S ohledem na „dogma“ apartheidu, jak politiku rasové segregace v jižní Africe Macmillan označoval, jež Verwoerdova vláda zastávala, nebylo Jihoafrické republice podat novou žádost o členství v Commonwealthu, a Jižní Afrika tak počátkem května 1961 přestala být členem Britského společenství národů.²³² V prosinci 1963 proběhla

²²⁸ BDEE, Series A, Vol. 4, Part I, DO 35/10570, no. 53, Address by Mr Macmillan to both houses of the parliament of the Union of south Africa, Cape Town, 3. 2. 1960, s. 169.

²²⁹ BROWN, Judith. M., LOUIS, Roger, eds. *The Oxford History of British Empire*, s. 47.

²³⁰ Zatímco v roce 1957 pocházelo z Commonwealthu 36 % veškerého britského importu, v roce 1966 to bylo pouze 28,6 %. Obdobný byl také relativní pokles významu Commonwealthu pro britský export. Podíl britského vývozu směřujícího do Britského společenství národů poklesl mezi lety 1957 a 1966 z 37,3 % na 24,5 %. BELOFF, Max. *The Future of British Foreign Policy*, s. 55.

²³¹ MACMILLAN, Harold. *Pointing the Way*, s. 299–305.

²³² BROWN, Judith. M., LOUIS, Roger, eds. *The Oxford History of British Empire*, s. 567.

konference u Viktoriiných vodopádů, na níž bylo dosaženo dílčí dohody o budoucnosti Středoafričké federace ustavené 3. září 1953. V Jižní Rhodesii však vláda Iana Smithe vzdorovala mezinárodnímu nátlaku až do roku 1979.²³³

Významnou součástí britského přístupu k dekolonizaci byl důraz na vytváření širších regionálních uskupení federativního charakteru, jež považovala Velká Británie za politicky stabilnější a hospodářsky soběstačnější. Londýn také doufal, že se bývalé metropoli podaří prostřednictvím těchto struktur snáze v bývalých částech Impéria prosadit svůj vliv. Jednalo se nejen o Středoafričskou federaci (1. 8. 1953), ale také o Malajsii (31. 8. 1957) či Západoindickou federaci (3. 1. 1958).²³⁴ Přesvědčení, že pomocí posilování ekonomických a politických vazeb na regionální úrovni lze předcházet pronikání komunismu a zachovat alespoň částečně původní britský vliv, se však promítalo také do postojů britské zahraniční politiky k organizacím kolektivní obrany, mezi něž se řadil Bagdádskému paktu (CENTO) či SEATO.

Jedním z důsledků těchto změn bylo i zformování Hnutí nezúčastněných států a zrození Indie a Číny jako významných hráčů spoluurčujících dynamiku politického vývoje v Asii. Zatímco v době vzniku Bagdádského paktu v roce 1955 byly vztahy mezi Indií a komunistickou Čínou na svém vrcholu, na počátku 60. let 20. století v nich začaly převažovat nedůvěra a nevraživost. 5 principů mírové koexistence artikulované v dohodě mezi Indií a čínskou provincií Tibet z dubna 1954, tzv. paňčšila (*Pansheel Treaty*), jež se o rok později staly základem Bandungské konference, zastínily nevyřešené hraniční spory a rozdílné geopolitické zájmy obou velmocí. Vedlejším produktem čínsko-indické rivality, jež se promítal také do britského pohledu na Bagdádský pakt (CENTO), bylo postupné sblížování Pekingů a Karáčí, který znepokojoval nejen Dillí, ale i Londýn.²³⁵

Navzdory tlakům Velké Británie a USA Nehru oznámil 17. srpna 1962 uzavření dohody o dodávkách vojenských letounů se SSSR. Již následujícího měsíce však přerostly pohraniční šarvátky na hranicích v sérii otevřených střetů mezi čínskou a indickou armádou, které představovaly velkou ránu Nehruově koncepci neutralismu, což představovalo výmluvné poselství členům SEATO i CENTO. „Nehru se proměnil z imitace George Lansburyho na karikaturu Churchilla.“²³⁶

²³³ Tamtéž, s. 571.

²³⁴ Tamtéž, s. 353, 620–621.

²³⁵ MACMILLAN, Harold. *At the End of the Day*, s. 229–231.

²³⁶ Tamtéž, s. 228.

Série neúspěchů v oblasti zahraniční politiky spolu s hospodářskými obtížemi Spojeného království vedly v průběhu roku 1962 k poklesu popularity Macmillanova kabinetu. Odrazem nespokojenosti voličů bylo mimo jiné i zvyšování preferencí Liberální strany, která získávala stále větší podporu u tzv. nových středních tříd, a odčerpávala tak hlasy, které toryům pomohly k volebnímu vítězství v roce 1959. Za jasný doklad tohoto trendu bylo považováno zejména vítězství kandidáta Liberální strany Erica Lubbocka v doplňovacích volbách 14. března 1962 v Orpingtonu jihovýchodně od Londýna, který platil za synonymum spojení nižší střední třída.²³⁷

Na přelomu let 1962 a 1963 se atmosféra ve Spojeném království změnila. Velmocenský étos měl vážné šrámy a tendence k hledání nové identity a role ve světě přerostla z diskuzí odborníků formujících strategické dokumenty ministerstev na úroveň veřejné celospolečenské debaty na národní úrovni. Macmillan se pokoušel politickým obtížím čelit změnami v kabinetu. 13. července 1962 oznámil výměnu klíčových ministrů, pro níž se vžil název „Noc dlouhých nožů“. Kabinet opustili ministr financí Selwyn Lloyd, ministr obrany Harold Watkinson, lord kancléř Lord Kilmuir či ministr školství David Eccles. Na jejich místa nastoupila mladší generace konzervativních politiků. Na prestižnější posty byli dosazeni mimo jiné Reginald Maudling či Peter Thorneycroft. Dramatické změny ve vládě však popularitu konzervativců neobnovily. Naopak posílily kritiku Macmillana uvnitř strany.²³⁸ Kritický postoj veřejnosti navíc umocnily špionážní aféry Johna Vassalla, Johna Profuma a Kima Philbyho, které otráasaly britskou politikou od konce roku 1962 do roku 1964.²³⁹ Podpis Dohody o částečném omezení testů jaderných zbraní (*Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water*) 5. srpna 1963 byl Macmillanovým osobním triumfem, avšak postavení konzervativní vlády u voličů výrazně neposílil. Stranické elity navíc stále více znepokojoval vysoký věk a zhoršující se zdravotní stav předsedy vlády.²⁴⁰

V průběhu léta 1963 již Macmillan zvažoval, že nepovede stranu do dalších voleb, což před blížící se stranickou konferencí otvíralo otázku následnictví.²⁴¹ Na počátku října 1963 se Macmillan rozhodl v úřadu pokračovat, avšak jeho rozhodnutí doslova přes

²³⁷ SANDBROOK, Dominic. *Never Had It So Good*, s. 369–371.

²³⁸ TURNER, John. *Macmillan*, s. 259–261.

²³⁹ Tamtéž, s. 261.

²⁴⁰ SANDBROOK, Dominic. *Never Had It So Good*, s. 683–685.

²⁴¹ TURNER, John. *Macmillan*, s. 262.

noc zvrátila závažná nemoc.²⁴² Zatímco byl Macmillan hospitalizován v nemocnici krále Edvarda VII., probíhala 10. října 1963 v Blackpoolu konference Konzervativní strany, během níž již mezi špičkami Konzervativní strany probíhal lýtý boj o nástupnictví. 14. října pak Macmillan zaslal Butlerovi a kabinetním kolegům instrukci, jež *de facto* iniciovala tradiční proces konzultací, prostřednictvím kterého Konzervativní strana tradičně vybírala své vůdce.²⁴³

Macmillan rezignoval 18. října 1963 po několika dnech souboje vůle a jednání se členy kabinetu, která vedl ve velké míře z nemocničního lůžka.²⁴⁴ Úkol dovést zemi k parlamentním volbám připadl po zdoluhavých jednáních a střetech elit Konzervativní strany Alecu Douglasu-Homeovi.²⁴⁵

Zhruba rok dlouhá vláda Aleca Douglase-Homea v zásadě zachovávala politickou kontinuitu Macmillanovy politické linie a byla předejrou parlamentních voleb naplánovaných na říjen 1964. Konzervativní strana byla po Macmillanově odchodu nejednotná. Volba bývalého ministra zahraničí byla pro mnohé kontroverzní, neboť Alec Douglas-Home nedosahoval takové stranické seniority jako například R. A. Butler a nebyl mezi voliči tak známý a populární jako například Lord Hailsham či Reginald Maudling. Na druhou stranu však panovalo přesvědčení, že ministr zahraničí Macmillanova kabinetu bude kompromisním kandidátem, jemuž se nejsnáze podaří získat podporu napříč většinou stranického spektra.²⁴⁶ Necelý rok, který měl k dispozici, mu nedával příliš prostoru dosáhnout úspěchů, které by mohly situaci zvrátit. Home byl navíc dlouhá léta navyknut prostředí Sněmovny lordů a v rétorických soubojích s Haroldem Wilsonem na půdě Dolní sněmovny často působil nepřesvědčivě. S ohledem na vývoj postojů britského elektorátu mu nenahrával ani šlechtický původ.²⁴⁷

Parlamentní volby, které se odehrály 15. října 1964, skončily těsným vítězstvím Labouristické strany, která získala 317 z 630 mandátů.²⁴⁸ Zatímco v roce 1959 stačilo Hugh Gaitskellovi 12,2 milionu voličů pouze na pozici nejsilnější opoziční strany, získal v roce 1964 s téměř stejným počtem hlasů Harold Wilson v Dolní sněmovně většinu, byť velmi křehkou. Konzervativní strana paradoxně neprohrála volby s labouristy, ale

²⁴² MACMILLAN, Harold. *At the End of the Day*, 501.

²⁴³ Tamtéž, s. 508.

²⁴⁴ SAMPSON, Anthony. *Macmillan*, s. 251.

²⁴⁵ CATTERALL, Peter, ed. *Macmillan Diaries, Vol. II*, s. 610–612.

²⁴⁶ MACMILLAN, Harold. *At the End of the Day*, s. 515.

²⁴⁷ CLARKE, Peter. *Hope and Glory...*, s. 293.

²⁴⁸ Tamtéž, s. 294.

s poklesem voličského zájmu a s Liberální stranou, jejíž podpora vzrostla z 5,9 % hlasů v roce 1959 na 11,2 % v roce 1964.²⁴⁹

²⁴⁹ MITCHEL, B. R., BOEHM, Klaus. *British Parliamentary Election Results...*, s. 1.

3. Britská zahraniční politika a vznik Bagdádského paktu v kontextu studené války na Středním východě (1955–1959)

3.1 Snahy o zformování organizace kolektivní obrany na Středním východě (1948–1955)

Idea organizace kolektivní obrany na Středním východě navazovala na snahu o vytvoření regionálního systému kolektivní bezpečnosti, jež byly průvodním jevem formování a etablování moderních států Středního východu ve 20. a 30. letech 20. století.²⁵⁰ Snaha o zajištění regionální bezpečnosti oblasti, již později John Foster Dulles označil jako Severní pás či „severní řetěz“ (*Northern Tier*), vyvrcholila 8. července 1937, kdy Irák, Írán, Turecko a Afghánistán podepsaly v palácovém komplexu Saadabád na severu Teheránu smlouvu o neútočení, tzv. saadabádský pakt.²⁵¹ Smlouva byla uzavřena na pět let a v roce 1943 byla její platnost formálně obnovena. Fakticky však přestala být dodržována od vypuknutí druhé světové války.²⁵²

Saadabádský pakt měl pomoci vytvořit podmínky pro mírové řešení četných územních i jiných sporů mezi signatáři a zabránit jejich eskalaci v rozsáhlejší konflikt. Bagdád, Teherán, Kábul a Ankara se zavázaly nevměšovat se do vnitřních záležitostí ostatních členů a respektovat neporušitelnost hranic.²⁵³ Článek 7 smlouvy navíc zúčastněné státy zavazoval bránit na svém území vzniku ozbrojených skupin, jejichž cílem by byla politická destabilizace některé z dalších členských zemí. Význam tohoto článku spočíval zejména ve vyjádření shody Ankary, Bagdádu a Teheránu na vzájemně solidárním přístupu v otázce kurdské menšiny.²⁵⁴

Přestože nelze ideu kolektivní bezpečnosti z meziválečného období a princip kolektivní obrany z éry studené války zcela ztotožnit, je možné mezi nimi vysledovat jistou míru kontinuity.²⁵⁵ I Bagdádský pakt měl mimo posílení obranyschopnosti

²⁵⁰ V průběhu 20. let 20. století byla v regionu podepsána skupina dohod, jež měla zajistit stabilitu regionu po rozpadu Osmanské říše. Jednalo se zejména o dvě turecko-afghánské smlouvy z let 1923 a 1925 a turecko-perské dohody z let 1926 a 1928. K nim lze přičíst také dohody o hranicích mezi Tureckem, Irákem a Velkou Británií z roku 1926 a hraniční smlouvu mezi Ankarou a Teheránem z roku 1932. SERTIF, Demir, ed. *Turkey's Foreign Policy...*, s. 253.

²⁵¹ Treaty of Non-Aggression between the Kingdom of Afghanistan, the Kingdom of Iraq, the Empire of Iran, and the Republic of Turkey, 8. 7. 1937. *League of Nations Treaty Series*, Vol. 190, s. 22–27.

²⁵² Tamtéž, s. 2018.

²⁵³ Tamtéž, s. 27.

²⁵⁴ HALE, W. M. and BHARIER, Julian. *CENTO, RCD and the Northern Tier*, s. 218.

²⁵⁵ Treaty of Friendship and Neighbourly Relations between Iraq and Turkey, 26. 3. 1946. *United Nations Treaty Series*, Vol. 37, No. 580, s. 281–331.

členských států působit také jako regionální organizace kolektivní bezpečnosti a moderovat spory mezi členskými státy, zejména Tureckem, Irákem a Íránem. V případě turecko-irácké dohody o spolupráci v oblasti obrany z února 1955 byl tento aspekt kodifikován v článku 3 smlouvy, který zavazoval signatáře nevměšovat se do vnitropolitického dění ostatních členů paktu a řešit vzájemné rozpory mírovou cestou v souladu s pravidly OSN.²⁵⁶

Idea obranné organizace na Středním východě se v britském a americkém politickém diskurzu objevovala již od přelomu 40 a 50. let 20. století.²⁵⁷ V průběhu roku 1950 zvažovala britská diplomacie tuto cestu jako potenciální řešení k odblokování jednání s Egyptem v otázce Suezského průplavu.²⁵⁸ V souvislosti se vstupem Řecka a Turecka navrhovala Velká Británie zřízení zvláštního postu vrchního vojenského velitele pro Střední východ (*Supreme Allied Commander Middle East*, SACME). Washington doplnil britský návrh o tzv. *Middle East Defence Board*, poradní orgán, jenž měl zahrnovat i ostatní státy Středního východu, zejména Egypt.²⁵⁹

Káhira, jež na počátku 50. let 20. století tvořila osu britských představ o obraně Středního východu, se však k tomuto plánu postavila odmítavě. Nová Churchillova vláda, zvolená jen deset dní poté, co Egypt 15. října 1951 anuloval britsko-egyptskou smlouvu z roku 1936, se touto cestou i nadále pokoušela najít způsob, jak do budoucna garantovat britskou vojenskou přítomnost na Suez. 10. listopadu 1951 vydaly vlády v Londýně a ve Washingtonu ve spolupráci s Paříží a Ankarou čtyřstrannou deklaraci oznamující zřízení *Middle East Command* (MEC).²⁶⁰ Iniciativa však vzbudila v Egyptě negativní ohlas. Magazín *Spectator* přinesl 16. října 1951 článek, ve kterém citoval egyptského předsedu vlády Naháse Pašu, který MEC označoval za „horší než kolonialismus“.²⁶¹ *Spectator* sice upozorňoval, že deklarace výslovně stanoví, že velitelství nebude zasahovat do problémů vznikajících uvnitř regionu, avšak ve spleťtých vztazích na Středním východě považoval tuto premisu za neudržitelnou.²⁶²

²⁵⁶ Pact of Mutual Co-operation between His Majesty the King of Iraq and the President of the Republic of Turkey, 24. 2. 1955. *British Treaty Series (1956)*, No. 39, Cmd. 9859, London: HMSO, 1956.

²⁵⁷ YESILBURSA, Behcet Kemal. *The Baghdad Pact*, s. 3.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 70.

²⁵⁹ Tamtéž, s. 71.

²⁶⁰ Tamtéž, s. 6–7.

²⁶¹ *Spectator*, 16. 10. 1951, s. 622.

²⁶² Tamtéž.

Jednání o MEC odhalovala i zásadní rozdíly mezi britským a americkým přístupem k obraně Středního východu před komunistickým ohrožením. Ve Washingtonu nacházela ohlas spíše koncepce obrany založená na tzv. vnějším kruhu (*outer circle*), později Severního pásu (*Northern Tier*). Londýn naopak preferoval strategii obrany Středního východu vycházející z konceptu obrany pevného vnitřního jádra (*inner circle*), jež *de facto* kopírovala tradiční vazby „neformálního impéria“, jejichž jádro tvořil v polovině 50. let 20. století Suez, Perský záliv, Jordánsko a Irák.²⁶³

Snaha o zřízení MEC ztroskotala na odporu Egypta a zdráhavosti USA v průběhu první poloviny roku 1952. Churchillův kabinet na tuto skutečnost USA reagoval návrhem na zřízení plnohodnotné organizace kolektivní obrany na Středním východě (*Middle East Defence Organisation*, MEDO). MEDO mělo být širokou aliancí sdružující Velkou Británii, Spojené státy, Francii, Turecko a arabské státy Středního východu včetně Egypta, Iráku, Sýrie, Saúdské Arábie, Jordánska, Jemenu nebo Libanonu. Členy MEDO měly být také Austrálie a Nový Zéland. Základním úkolem MEDO mělo být zahájení plánování obrany Středního východu na regionální úrovni.²⁶⁴

Velká Británie viděla v regionálním obranném paktu prostředek k udržení vlivu na Středním východě a k hlubšímu zainteresování Spojených států na bezpečnosti regionu. Londýn také doufal, že se mu podaří přenést část ekonomické zátěže vyplývající z udržování britských a politických závazků na Středním východě na USA.²⁶⁵ Stejnou hru však hrál i Washington. Spojené státy cíleně přenechávaly iniciativu v jednání o MEDO Velké Británii, neboť to USA umožňovalo, aby právě Londýn byl tím, kdo ponese hlavní břímě zajištění oblasti před pronikáním komunismu.²⁶⁶

Navzdory kritice, se kterou se v Egyptě setkal návrh na vytvoření MEC, přikládaly jak Velká Británie, tak USA v jednání o MEDO v letech 1952 a 1953 klíčovou roli Káhiře. Londýn považoval Egypt za nejrozvinutější a strategicky nejvýznamnější stát Středního východu a doufal, že se mu zapojením Káhiry do MEDO podaří udržet strategické postavení na Suez. Washington naopak předpokládal, že zřízení regionálního paktu před narovnáním vztahů s Káhirou pouze popudí většinu arabských států a vyvolá napříč regionem vlnu nevole a propagandy vůči paktu. Obě anglosaské velmoci proto z různých důvodů dávaly za daných okolností přednost vyčkávací taktice. V napjatých

²⁶³ LITTLE, Douglas. *Cold War and Covert Action*, s. 59.

²⁶⁴ YESILBURSA, Behçet Kemal. *The Baghdad Pact*, s. 7.

²⁶⁵ YESILBURSA, Behçet Kemal. *Turkey's Participation in the Middle East Command...*, s. 70–71.

²⁶⁶ Tamtéž, s. 5.

vztazích na Středním východě tak myšlenka kolektivní obrany pod patronací Západu postupně ztrácela přitažlivost pro USA i arabské státy. Postupem roku 1953 se vznik MEDO stával stále nepravděpodobnější, což potvrzovali i spoluautoři původní myšlenky americký ministr zahraničí Dean Acheson a americký velvyslanec v Ankaře v letech 1952–1953 George C. McGhee.²⁶⁷

Snahu o vytvoření MEDO od počátku provázely obdobné komplikace jako v případě MEC. S odporem se myšlenka regionálního paktu setkala zejména u nacionalistických politických sil v arabských zemích, jejichž vliv postupem 50. a 60. let 20. století narůstal. Zejména silný odpor vyvolávalo MEDO v Káhiře, která byla v koncepci *Foreign Office* klíčová. Negativně se do situace promítala také neochota Trumanovy administrativy přidělit organizaci konkrétní ozbrojené síly. S kritikou se však plán ustavení Organizace obrany Středního východu setkával také v řadách britské Konzervativní strany. Zatímco například Anthony Eden byl ochoten považovat nové aranžmá za plnohodnotnou náhradu původního systému bilaterálních smluv, pravice v Konzervativní straně tento pohled nesdílela.²⁶⁸

Po nástupu nové republikánské administrativy prezidenta Eisenhowera v lednu 1953 americká podpora ustavení MEDO ochladla.²⁶⁹ Turecko bylo bezpečně ukotveno v NATO a v americkém Kongresu přetrvávala všeobecná neochota k přijímání nových zahraničně politických závazků. O konkrétní vymezení, globálních závazků USA na světovém poli začala postupně usilovat také Eisenhowerova administrativa, která se obávala ztráty kredibility a dopadu militarizace na americkou společnost.²⁷⁰ Washington zůstával vůči skutečným záměrům Londýna poněkud podezřívavý.²⁷¹ Zejména *State Department* byl přesvědčen, že Londýn využívá myšlenku kolektivní obrany a bezpečnosti a pocit ohrožení komunismem k prosazování svých tradičních mocenských zájmů na Středním východě, zejména k udržení vojenské přítomnosti na Suezské šíji.²⁷²

Od nástupu nové Eisenhowerovy administrativy Washington postupně stále více preferoval vybudování obrany Středního východu ve spolupráci s „vnějšími“ státy Středního východu, zejména s Tureckem a Íránem.²⁷³ 15. června 1953 pronesl John

²⁶⁷ YESILBURSA, Behcet Kemal. *The Baghdad Pact*, s. 8.

²⁶⁸ RUANE, Kevin. *Anglo-American Relations, the Cold War...*, s. 6.

²⁶⁹ DEIGHTON, Ann, ed. *Britain and the Cold War*, s. 241.

²⁷⁰ DURMAN, Karel. *Popely ještě žhavé I*, s. 500.

²⁷¹ YESILBURSA, Behcet Kemal. *The Baghdad Pact*, s. 6.

²⁷² LITTLE, Douglas. *American Orientalism*, s. 59.

²⁷³ SANJIAN, Ara. *The Formulation of the Baghdad Pact*, s. 226.

Foster Dulles často citovaný projev o politické situaci na Středním východě Zpráva o Blízkém východě (*Report on the Near East*), v němž shrnul závěry, k nimž dospěl v průběhu přelomové zahraniční cesty po Asii, již podnikl v květnu 1953.²⁷⁴ Z iniciativy nově inaugurovaného amerického prezidenta Dwighta Eisenhowera navštívil Dulles spolu s Henry Stassenem více než dvanáct států rozkládajících se „mezi Středomořím a Čínou“.²⁷⁵ Dulles a Stassen navštívili mimo jiné Egypt, Řecko, Turecko či Pákistán a jednali se zástupci více než 11 států. S ohledem na probíhající spor s Velkou Británií nebyl na seznamu navštívených míst Írán, avšak Dulles s íránskými diplomaty v průběhu cesty jednal mimo íránské území.²⁷⁶

Nejen projev, ale i sama Dullesova diplomatická „odysea“ po Asii měly za cíl zdůraznit a proklamovat narůstající zájem USA o Střední východ a jižní a jihovýchodní Asii. Strategické postavení Středního východu jako křižovatky mezi Evropou, Asií a Afrikou přitahovala podle Dullese dlouhodobě zájmy Kremlu, který v jednáních s nacistickým Německem v roce 1940 směřoval své „teritoriální aspirace“ směrem k Indickému oceánu a Perskému zálivu.²⁷⁷

Dulles rovněž nastínil obecné kontury politiky, kterou by Spojené státy v tomto regionu měly uplatňovat, a vyjádřil podporu „spořádaného“ posunu k politické nezávislosti. Upozorňoval však, že Kreml využívá vyhrocený nacionalismus a vidinu národní emancipace jako návnadu pro národy, které doposud nezávislost nezískaly. Dulles také naznačil podobu pomoci, kterou byly USA ochotny zemím v regionu poskytnout k zvýšení životní úrovně obyvatel. Podle amerického ministra zahraničí se nemělo jednat o masivní příliv finančních prostředků, ale o poskytnutí amerických zkušeností a technologických znalostí.²⁷⁸

Spojené státy byly navíc přesvědčeny, že vznik organizace kolektivní obrany sdružující širší skupinu arabských států by byl možný pouze v případě nalezení trvalého řešení arabsko-izraelského konfliktu a budoucího statusu Suez, což však nebylo možné v dohledné budoucnosti očekávat.²⁷⁹ Přestože na Středním východě podle Dullese existovala vážná touha po kolektivní bezpečnosti, považoval ustavení organizace

²⁷⁴ COHEN, Michael. *Strategy and Politics in the Middle East...*, 2005.

²⁷⁵ Report on the Near East, Address by the Secretary Dulles, 1. 6. 1953. *Department of State Bulletin*. 15. 6. 1953, Vol. XXVIII, No. 729, 15. 6. 1953, s. 833.

²⁷⁶ Tamtéž, s. 833.

²⁷⁷ Tamtéž, s. 833–834.

²⁷⁸ Tamtéž, s. 835.

²⁷⁹ SANJIAN, Ara. *The Formulation of the Baghdad Pact*, s. 227.

založené na tomto principu (*Middle East Defence Organisation*) za otázku vzdálené budoucnosti. Vztahy mezi zeměmi Středního východu podle Dullese stále více než strach z komunismu určovala nevraživost Arabů k Izraeli a bývalých závislých území k Velké Británii.²⁸⁰

Rozhodnutí ustoupit od dalších snah o vytvoření MEDO pak oficiálně ohlásil britskému velvyslanci ve Washingtonu Haroldu Beelymu americký diplomat a budoucí americký velvyslanec v Iráku v letech 1958–1962 John D. Jernehan 17. července 1953. Pokus ustavit na Středním východě širší prozápadně orientovaný obranný pakt tak skončil neúspěchem.²⁸¹

Přestože byl Dullesův projev z května 1953 předzvěstí selhání snah o vytvoření *Middle East Defence Organisation*, nastínil také kurz budoucího vývoje, neboť v něm americký ministr zahraničí definoval koncept tzv. Severního pásu, z něhož později Bagdádský pakt (CENTO) vycházel. Původní Dullesův termín označoval státy geograficky blízké jižní hranici Sovětského svazu, které spojovala vyšší míra „uvědomění si“ ohrožení SSSR.²⁸² „Obecně platí, že národy Severního pásu jsou si nebezpečí více vědomy.“²⁸³ Mezi arabskými zeměmi vnímal Dulles jistou míru pocitu ohrožení mezinárodním komunismem pouze v Iráku.²⁸⁴

O realizovatelnosti obrany založené na konceptu Severního pásu svědčila i turecko-pákistánská Dohoda o přátelské spolupráci uzavřená 2. dubna 1954. Smlouva zahrnovala mimo jiné i ujednání, na jejichž základě mohly Pákistán a Turecko realizovat konzultace o vývoji mezinárodních vztahů a obraně. Dohoda předpokládala například konzultace v otázkách výměny informací, výroby zbrojního materiálu či vymezení způsobů, jakým způsobem by mezi oběma státy bylo možné naplnit článek 51 Charty OSN, jež členským státům zaručoval právo na individuální i kolektivní obranu.²⁸⁵

²⁸⁰ Report on the Near East, Address by the Secretary Dulles, 1. 6. 1953. *Department of State Bulletin*. 15. 6. 1953, Vol. XXVIII, No. 729, 15. 6. 1953, s. 833.

²⁸¹ YESILBURSA, Behcet Kemal. *The Baghdad Pact*, s. 23.

²⁸² Daniel Newberry, *State Department* CENTO desk officer (1964–1966) přisuzoval autorství termínu britskému diplomatovi Owenu Carreovi. Daniel Oliver Newberry, interview by C. S. Kennedy, 1. 12. 1997, dostupné online z: www.adst.org/OH%20TOCs/Newberry,%20Daniel%20Oliver.toc.pdf [cit. 16. 3. 2019] s. 86.

²⁸³ Report on the Near East, Address by the Secretary Dulles, 1. 6. 1953. *Department of State Bulletin*. 15. 6. 1953, Vol. XXVIII, No. 729, 15. 6. 1953, s. 835.

²⁸⁴ YESILBURSA, Behcet Kemal. *The Baghdad Pact*, s. 18.

²⁸⁵ Tamtéž, s. 41.

V červenci 1954 kodifikovalo novou americkou politiku vůči Střednímu východu memorandum Národní bezpečnostní rady (*National Security Council*, NSC) NSC 5428.²⁸⁶ Dokument mimo jiné uváděl, že *Northern Tier*, tj. Turecko, Pákistán, Irák a Írán, představuje nejslibnější cestu k vybudování obrany Středního východu vycházející z potřeb a zájmu zemí v regionu (*indigenous regional defence*).²⁸⁷ NSC 5428 rovněž připouštěla, že zřízení organizace kolektivní obrany na Středním východě nebude mít primárně vojenský, ale politický a psychologický dopad. Cílem Washingtonu bylo zejména zvýšit povědomí o komunistické hrozbě a ochotu spojenců na Středním východě ke spolupráci se Západem. Spojené státy za dané situace uvažovaly o regionálním paktu bez formální účasti Západu, jež by podle USA organizaci diskreditovalo v očích arabských zemí.²⁸⁸

Na základě NSC 5428 měly USA rovněž zahájit tajná jednání s Velkou Británií, na nichž by tuto představu regionální obrany prosazovaly. V obecné rovině zaujímal memorandum ke spolupráci s Velkou Británií na Středním východě vstřícný, avšak pragmatický postoj. Washington měl v úmyslu v limitech obecných cílů a principů americké zahraniční politiky co možná nejvíce vytěžít (*capitalise*) zbývající britské mocenské struktury na Středním východě, aniž by na Středním východě ztratil svobodu volby a jednání.²⁸⁹

Postoj Velké Británie ke konceptu *Northern Tier* a turecko-pákistánské dohodě byl rozpolcený. Až do roku 1954 tvořil osu britských strategických úvah o regionální bezpečnosti na Středním východě koncept obrany založený na spolupráci Egypta a dalších arabských států. K strategii Severního pásu Londýn zprvu zachovával zdrženlivý postoj, neboť se obával negativní reakce Indie a veřejného mínění v arabských státech.²⁹⁰ Britská diplomacie však v turecko-pákistánské dohodě spatřovala také potenciální první krok k vytvoření širší obranné aliance na Středním východě kopírující geografické rozmístění britských zájmů.²⁹¹ V následujících měsících proto směřovala Turecko, Irák, Írán a Pákistán k postupnému naplnění této myšlenky.²⁹²

²⁸⁶ FRUS, 1952–1954, Vol. IX, Part I, NSC 5428 United States Objectives and Policies with Respect to the Near East, 23. 7. 1954, s. 525–536.

²⁸⁷ Tamtéž, s. 526.

²⁸⁸ Tamtéž, s. 527.

²⁸⁹ Tamtéž, s. 530.

²⁹⁰ DARBY, Phillip. *British Defence Policy...*, s. 65.

²⁹¹ Tamtéž, s. 66.

²⁹² YESILBURSA, Behcet Kemal. *The Baghdad Pact*, s. 45.

3.2 Turecko-irácká dohoda o vzájemné spolupráci (24. února 1955) a vznik Bagdádského paktu

Základním kamenem Bagdádského paktu byla dohoda o vzájemné spolupráci mezi Tureckem a Irákem podepsaná 24. února 1955.²⁹³ O textu smlouvy jednali Núrí as-Sáíd a Adnan Menderes na počátku roku 1955 za spoluúčasti Velké Británie a USA.²⁹⁴ Záměr posílit spolupráci ve sféře obrany a koordinaci vojenského plánování formálně oznámilo turecko-irácké komuniké z 13. ledna 1955.²⁹⁵ První verzi návrhu dohody pod označením N1 předal Núrí as-Sáíd turecké delegaci 14. ledna 1955. Návrh zahrnoval články umožňující výměnu informací vojenského charakteru, mimo jiné o prováděných bezpečnostních opatřeních, připravovaných obranných plánech a vojenských technologiích. Smluvní strany měly získat také právo přesunu zbraní a vojenského materiálu přes území druhé strany. Smlouva měla být uzavřena na dobu pěti let a umožňovala přistoupení dalších zemí. Na počátku roku 1955 Núrí doufal, že kombinace těchto opatření umožní po uplynutí pětiletého cyklu rozšíření paktu o další státy Středního východu a poskytne Bagdádu diplomatickou páku v souboji o vliv v arabském světě.²⁹⁶

Z pohledu Turecka však byl irácký návrh nedostatečný. Ankara doufala v dohodu formulovanou po vzoru turecko-pákistánské smlouvy o spolupráci a přátelství z 2. dubna 1954, která by otevřela cestu k vzniku organizace založené na modelu Severoatlantické aliance. Druhý návrh textu smlouvy z 6. února 1955 pod označením M1 proto vymezoval silnější závazky, především explicitní závazek vzájemné obrany v případě agrese v souladu s článkem 51 Charty OSN. Po vstupu v platnost měli signatáři zahájit práce na přípravě a realizaci potřebných opatření k zajištění společné obrany. Menderesův návrh získal také podporu Londýna, který byl přesvědčen, že by volnější smluvní závazek nedokázal nabídnout dostatečnou platformu pro revizi britsko-irácké smlouvy z roku 1930.²⁹⁷

Bagdád, který doufal v postupnou transformaci aliance na širší spojení arabských států, však v bezpečnostních garancích a vojenském plánování pokrývajících také hrozby přicházející od ostatních států Středního východu spatřoval přílišné riziko

²⁹³ Pact of Mutual Co-operation between His Majesty the King of Iraq and the President of the Republic of Turkey, 24. 2. 1955. *British Treaty Series (1956)*, No. 39, Cmd. 9859, London: HMSO, 1956.

²⁹⁴ SANJIAN, Ara. *The Formulation of the Baghdad Pact*, s. 248.

²⁹⁵ RUANE, Kevin. *Anglo-American Relations, the Cold War...*, s. 10.

²⁹⁶ SANJIAN, Ara. *The Formulation of the Baghdad Pact*, s. 249.

²⁹⁷ Tamtéž, s. 251–252.

zejména s ohledem na vývoj vztahů mezi arabskými státy a Izraelem. Núrího vláda proto vypracovala 9. února 1955 upravený návrh textu smlouvy pod označením N2, pro nějž po konzultacích s britským velvyslancem v Iráku Michaellem Wrightem získal i podporu Londýna.²⁹⁸

Závěrečný text smlouvy vágně zavazoval smluvní strany ke spolupráci za účelem posílení jejich bezpečnosti a obrany (*cooperation for security and defence*). Vlády zúčastněných zemí měly dále specifikovat a implementovat opatření, kterými měla být tato spolupráce naplněna, a zdržet se zasahování do vnitřních záležitostí ostatních členů aliance. Text smlouvy uváděl, že k alianci může přistoupit každý člen Arabské ligy či jiný stát, který usiluje o udržení míru na Středním východě. V případě, že by počet členů paktu dosáhl alespoň čtyř, měla být zřízena rada na ministerské úrovni jako trvalý orgán aliance.²⁹⁹

Po uzavření dohody s Egyptem v roce 1954, jíž se britská vláda zavázala postupně stáhnout vojenské síly ze Suezské šíje, hledal Eden cesty, jak na Středním východě posílit britský vliv a zabezpečit zdejší britské hospodářské zájmy.³⁰⁰ Konzervativní vládě v Londýně nabídla turecko-irácká smlouva novou příležitost k vybudování širšího bezpečnostního systému na Středním východě, jenž by v tomto regionu bránil pronikání sovětského vlivu, zajistil udržení britské vojenské přítomnosti a vhodným způsobem zaangažoval Spojené státy.³⁰¹

V britském tisku se však objevily i odlišné interpretace. Například úvodník deníku *The Times* argumentoval, že nové spojenectví není ani tak dílem diplomacie Velké Británie a USA jako spíš výrazem obnoveného zájmu Turecka o území, která ztratilo po zhroucení Osmanské říše. I přesto deník připouštěl, že Bagdádský pakt nabízí příležitost pro upevnění britského vlivu v regionu například v podobě vojenské pomoci organizované prostřednictvím paktu.³⁰²

Po uzavření turecko-irácké smlouvy 24. února 1955 podnikl Macmillan zahraniční cestu, během níž navštívil také Bagdád, kde jednal o nové podobě britsko-iráckých vztahů. Eden a jeho kabinet si po zkušenostech z jednání s Egyptem uvědomovali, že

²⁹⁸ Tamtéž, s. 251.

²⁹⁹ Pact of Mutual Co-operation between His Majesty the King of Iraq and the President of the Republic of Turkey, 24. 2. 1955. *British Treaty Series (1956)*, No. 39, Cmd. 9859, London: HMSO, 1956.

³⁰⁰ DARBY, Phillip. *British Defence Policy...*, s. 58, 60.

³⁰¹ RUANE, Kevin. *Anglo-American Relations, the Cold War...*, s. 1.

³⁰² *The Times*, 23. 11. 1955, str. 11.

zajištění britského vlivu na Středním východě formou smluv s jednotlivými státy je v kontextu emancipace arabských národů neudržitelné a může zasadit konzervativním režimům v Iráku a Jordánsku smrtelnou ránu. Usilovali proto o nalezení alternativního řešení, jež by přijatelnějším způsobem dosáhlo stejných cílů.³⁰³

Členství v Bagdádském paktu poskytlo Spojenému království vhodnou příležitost pro uzavření nové bilaterální dohody s iráckou vládou, která by Londýnu garantovala udržení reálné vojenské přítomnosti Velké Británie na Středním východě. 4. dubna 1955 byla uzavřena zvláštní dohoda (*Special Agreement*) mezi Spojeným královstvím a Irákem, jež ukončovala platnost smlouvy z 30. června 1930.³⁰⁴ Americký *Department of State* oficiálně přivítal vznik Bagdádského paktu a přistoupení Velké Británie a dalších regionálních členů oficiálně jako výraz „touhy po legitimní sebeobraně prostřednictvím kolektivní dohody uvnitř rámce OSN.“³⁰⁵

Velká Británie přistoupila k Bagdádskému paktu 5. dubna 1955 následována 23. září 1955 Pákistánem a 3. listopadu 1955 Íránem.³⁰⁶ V době přistoupení k alianci Eden předpokládal, že přistoupení USA k paktu je pouze otázkou jednání. K této úvaze směřovalo britskou diplomacii mimo jiné i to, že Bagdádský pakt *de facto* ztělesňoval koncepci obrany Severního pásu, jejímž původním autorem a zastáncem byl John Foster Dulles.³⁰⁷

Přestože po celý rok 1955 Londýn o formální přistoupení USA systematicky usiloval, Washington perspektivu přímého členství v Bagdádském paktu (CENTO) odmítal, což mělo pro budoucí vývoj aliance zásadní význam. V oficiálním zdůvodnění Eisenhowerova administrativa argumentovala především neochotou Kongresu schvalovat další zahraniční závazky USA mimo jiné i s ohledem na blížící se prezidentské volby v roce 1956. Eisenhower vždy důsledně hovořil pouze o podpoře paktu založeném na konceptu *Northern Tier*. Státní department se rovněž obával, že by vstup USA do

³⁰³ JASSE, Richard. *The Baghdad Pact*, s. 141.

³⁰⁴ Special Agreement between the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Government of Iraq, 4. 4. 1955. *Treaty Series (1955)*, No. 50, Cmd. 9544, London: HMSO, 1955.

³⁰⁵ U. S. Welcomes Pakistan's Adherence to Northern Tier Pact, Press Release 566, 24. 9. 1955. *The Department of State of Bulletin*. Vol. XXXIII, No. 849, 3. 10. 1955.

³⁰⁶ Záměr usilovat o členství v Bagdádském paktu oficiálně oznámila vláda v Teheránu veřejnosti 11. října 1955. *International Organisation*. 1955, Vol. 10, No. 1, s. 212.

³⁰⁷ RUANE, Kevin. *Anglo-American Relations, the Cold War...*, s. 1–3.

Bagdádského paktu mohl ohrozit snahu o nalezení řešení arabsko-izraelských vztahů, zejména tajná jednání o tzv. Plánu Alfa.³⁰⁸

V době vzniku Bagdádského paktu se již Washington klonil k diplomacii založené na bilaterálních dohodách s jednotlivými státy.³⁰⁹ V roce 1955 měly Spojené státy již uzavřené bilaterální dohody o vojenské a hospodářské pomoci s řadou zemí Středního východu včetně některých členů Bagdádského paktu (CENTO).³¹⁰

Washington rovněž přijímal kriticky snahy Núrího využít vznikající alianci v souboji o vliv v arabském světě a obával se, že by přímé spojení USA s Bagdádským paktem mohlo trvale narušit vztahy Spojených států s Egyptem. Po přistoupení Íránu k Bagdádskému paktu navíc Dulles argumentoval také obavami z přehnaných negativních reakcí Moskvy, které by mohly novou alianci pouze poškodit.³¹¹ Irácké ambice o dosažení vedoucího postavení v arabském světě, jež měly podporu Londýna, a přetrvávající zájem Londýna a Bagdádu o rozšíření paktu o další arabské státy navíc posilovaly předsudky amerických politických elit, které v Bagdádském paktu (CENTO) spatřovaly zástěrku pro zachování britského koloniálního vlivu.³¹²

3.3 Vznik organizační struktury a zahájení činnosti Bagdádského paktu

30. června 1955 rozhodl pákistánský kabinet o přistoupení k Bagdádskému paktu. Učinil tak na mimo jiné na doporučení tehdejšího pákistánského ministra obrany, jímž nebyl nikdo jiný než budoucí pákistánský prezident Muhammad Ajjúb Chán, který od 22. června téhož roku vedl v Ankaře rozhovory s Adnanem Mendersem a Núríem as-Sáidem.³¹³

Přistoupení Pákistánu aktivovalo příslušnou klauzuli smlouvy, jež uváděla, že pokud se členy aliance stanou alespoň čtyři státy, bude zřízen trvalý administrativní aparát, který ji bude řídit.³¹⁴ Britské ministerstvo zahraničí proto předložilo kabinetu memorandum, jež vypracoval tehdejší britský ministr zahraničí Harold Macmillan v Paříži krátce před ženevským summitem 15. července 1955. Memorandum specifikovalo britský postoj k vznikající organizační struktuře paktu, jež měla zůstat co

³⁰⁸ YESILBURSA, Behcet Kemal. *The Baghdad Pact*, s. 131.

³⁰⁹ RUANE, Kevin. *Anglo-American Relations, the Cold War...*, s. 16.

³¹⁰ Tamtéž, s. 15.

³¹¹ Tamtéž, s. 13.

³¹² Tamtéž, s. 16.

³¹³ YESILBURSA, Behcet Kemal. *The Baghdad Pact*, s. 106–107.

³¹⁴ TNA, CAB 129/76, C.P. (55)84, The Turco-Iraqi Pact, Memorandum by the Secretary of the Foreign Affairs, 18. 7. 1955, s. 1.

nejjednodušší a, pokud možno, nejúspornější. Návrh počítal s ustavením rady po vzoru Severoatlantické aliance, jež se měla skládat z velvyslanců členských zemích, jimž by bylo uděleno zvláštní pověření. Na politické úrovni se rada měla také „příležitostně“ na úrovni ministrů zahraničí členských států. Politickému aparátu organizace měl odpovídat stálý vojenský aparát v Bagdádu, jenž se měl zabývat vojenským plánováním. Se zřízením společného velení memorandum nepočítalo. Memorandum, které britské ministerstvo zahraničí interně dále konzultovalo se Spojenými státy, se stalo základem organizační struktury aliance, jež se zformovala v následujících měsících.³¹⁵

První zasedání Rady ministrů Bagdádského paktu se uskutečnilo v Bagdádu 21.–22. listopadu 1955. Čtveřici předsedů vlád Turecka, Iráku, Íránu a Pákistánu doplňoval Harold Macmillan, jenž od dubna do prosince 1955 zastával post ministra zahraničí.³¹⁶ Spojené státy zastupoval v pozici zvláštního politického pozorovatele americký velvyslanec v Bagdádu Waldemar J. Gallman. Washington rovněž určil zvláštní vojenské pozorovatele při Bagdádském paktu, kterými byli admirál John S. Cassidy, vrchní velitel amerického námořnictva pro oblast východního Atlantiku a Středomoří, a generál Forrest Caraway.³¹⁷

Úvodní projevy státníků odrážely odlišnosti v prioritách jednotlivých členů aliance. Harold Macmillan zdůraznil zejména hospodářský rozměr paktu a vyjádřil ochotu posílit technickou pomoc, kterou Londýn členům aliance poskytoval, a spolupráci ve vědě a výzkumu včetně výzkumu radioaktivity a jaderné energie. Hlavním předmětem projevu Nuriho byla komunistická propaganda na Středním východě. Turecký předseda vlády Adnan Menderes podtrhnul nutnost vyřešení arabsko-izraelského konfliktu a jeho íránský protějšek Husajn Ala potřebu urovnání pohraničních sporů mezi Tureckem, Irákem a Íránem. Osou projevu pákistánského předsedy vlády Muhammada Alího byly napjaté vztahy jeho země s Afghánistánem.³¹⁸

Klíčové politické a organizační otázky týkající se podoby aliance byly diskutovány na jednání 22. listopadu 1955. Regionální členové, zejména Turecko, prosazovali, aby se organizační struktura Bagdádského paktu co nejvíce podobala NATO, a to jak strukturou, tak rozsahem a pravomocemi. Menderes usiloval o to, aby se součástí nové aliance stal

³¹⁵ Tamtéž, s. 1–2.

³¹⁶ *International Organisation*. 1956, Vol. 10, No. 1, s. 212.

³¹⁷ United States Liaison with Baghdad Pact Organisation, Press release 660, 19. 11. 1955. *Department of State Bulletin*, Vol. XXXIII, No. 857, 28. 11. 1955, s. 895.

³¹⁸ YESILBURSA, Behcet Kemal. *The Baghdad Pact*, s. 132.

také silný sekretariát, který bude schopný zrealizovat deklarované cíle aliance. Tato linie se střetávala zejména s postoji Spojného království. Cílem britské delegace bylo, aby požadavky regionálních členů na organizační aparát nepřerostly únosnou míru. Budování organizace mělo z pohledu Londýna probíhat postupně a s obezřetností. Regionální členové rovněž zdůrazňovali nutnost rychlého přistoupení USA a dalších arabských států.³¹⁹

Základní organizační struktura paktu zahrnovala sekretariát, který koordinoval činnost vojenského výboru (Military Committee), hospodářského výboru (*Economic Committee*), styčného výboru (*Liaison Committee*), výboru pro vztahy s veřejností (*Public Relations Committee*) a výboru pro boj s podvratnou činností (*Subversion Committee*). Vrcholným politickým orgánem Bagdádského paktu byla Rada ministrů Bagdádského paktu, jež se měla scházet pravidelně dvakrát ročně v hlavních městech členských států. Za sídlo byrokratického aparátu Bagdádského paktu byl vybrán Bagdád. Generálním sekretářem byl jmenován irácký politik Saíd Avni Chalídí.³²⁰

Volba irácké metropole nebyla pouze otázkou kontinuity s místem vyjednávání turecko-irácké smlouvy. Velká Británie i ostatní členové Bagdádského paktu tímto rozhodnutím sledovaly rovněž politické cíle. Núrí as Saíd, stejně jako britská diplomacie, doufal, že díky umístění sídla aliance do Bagdádu vzroste mezinárodní prestiž a vliv královského režimu v Bagdádu, a umožní tak irácké vládě lépe čelit politickému tlaku a propagandě Egypta. Umístění sídla organizace do jediné arabské členské země Bagdádského paktu symbolicky vyjadřovalo také otevřený postoj k případnému přistoupení dalších arabských zemí, jež sdílel Irák i Spojené království. V neposlední řadě bylo rozhodnutí o sídelním městě paktu určeno také irácké veřejnosti. Mělo demonstrovat nejen přínos, který pro Irák členství v alianci skýtá, ale i míru spojeneckého závazku, a nepřímo tak posílit stabilitu prozápadně orientované irácké monarchie.³²¹

Orgány Bagdádského paktu zahájily svoji činnost v průběhu roku 1956. V průběhu roku 1956 zahájily činnost také vojenské orgány paktu, zejména plánovací skupina v Bagdádu, jež měla do poloviny března 1956 vypracovat soubor základních strategických dokumentů umožňujících vojenskou činnost aliance.³²² V lednu 1956 poprvé zasedal hospodářský výbor, který ustavil podvýbory pro infrastrukturu, obchod,

³¹⁹ Tamtéž, s. 135.

³²⁰ Tamtéž, s. 137.

³²¹ Tamtéž, s. 132.

³²² CONDIR, Kenneth. *History of Joint Chiefs of Staff*, s. 157.

veřejné práce, zdraví a zemědělství.³²³ Ve spolupráci s britským velvyslanectvím byl v první polovině roku 1956 vytvořen první rozpočet pokrývající náklady orgánů Bagdádského paktu. Podle představ britského velvyslanectví mělo chod Bagdádského paktu zajistit zhruba 40 zaměstnanců. Britské představy se však střetávaly s požadavky regionálních členů, jež byly z pohledu Londýna účelově naddimenzované.³²⁴ Snahy britských diplomatů o jejich snížení však byly limitovány obavami z možné diskreditace britského závazku vůči nově vzniklému spojení. V květnu 1956 informoval z Bagdádu britský velvyslanec Wright ministerstvo zahraničí, že předpokládané roční náklady na provoz byrokratického aparátu Bagdádského paktu dosáhnou zhruba 70 000 iráckých dinárů.³²⁵ Výsledný návrh generálního sekretáře Chalídího počítal s 39 zaměstnanci a náklady ve výši 66 000 liber ročně, jež měli rovným dílem uhradit všichni členové aliance.³²⁶

Již v průběhu roku 1956 se také projevilo několik problémů, které v následujících letech komplikovaly fungování administrativního aparátu paktu. Chod sekretariátu zajišťovali zaměstnanci vlád jednotlivých členských států, kteří byli k výkonu příslušné činnosti pověřeni, což způsobovalo řadu problémů, mimo jiné i spory mezi kolegy, jejichž mzda se s ohledem na odlišnou životní úroveň členských zemí často výrazně odlišovala. Generální sekretář Chalídí si rovněž stěžoval na nízkou kvalifikaci a motivaci svých podřízených, které z toho vyplývaly. V dubnu 1956 proto mimo jiné britský velvyslanec v Teheránu Roger Stevens po jednání s Chalídím varoval *Foreign Office*, že nebudou-li tyto problémy vyřešeny, bude v očích regionálních členů britský závazek alianci zdiskreditován.³²⁷

³²³ Tamtéž, s. 137.

³²⁴ TNA, ME 412/12(9), FO to British Embassy, Bagdad, tel. no 1066, 16. 5. 1956.

³²⁵ TNA, ME 412/12(11), M. Wright to FO, tel. no. 593, 26. 5. 1956.

³²⁶ TNA, ME 412/12(2), R. Stevens to FO, tel. no. 302, 9. 4. 1956.

³²⁷ Tamtéž.

4. Bagdádský pakt (CENTO) v kontextu vývoje britské obranné politiky (1955–1964)

4.1 Suezská krize a proměna britské obranné politiky (1955–1959)

Jedním z důsledků proměny britského postavení a politické situace na Středním východě, již odhalila suezská krize, byla nutnost co nejrychleji zformulovat realistickou a dostatečně „důvěryhodnou“ obrannou politiku.³²⁸ Úkol, který před sebou nový kabinet na počátku ledna 1957 měl, byl o to palčivější, že vyžadoval nejen formální úpravu koncepce britské obrany, ale i hlubší reflexi o podobě britských zájmů a závazků v zahraničí.³²⁹ Suezská krize ukázala britským politickým elitám limity, které pro vedení nezávislé zahraniční politiky, představovala slabost britského hospodářství a postupný vznik nezávislých suverénních států ve třetím světě. Přestože vojensky dokázala Británie ve spolupráci s Francií a Izraelem zásah na Suezské šíji zrealizovat, její hospodářské a politické postavení již nebylo tak silné, aby ji dokázala uskutečnit bez finanční a politické podpory USA a navzdory odporu veřejného mínění ve světě.³³⁰

Britská obranná politika se měla změnit tak, aby lépe odpovídala charakteru doby, zejména dynamice studené války a technologickému pokroku. Restrukturalizace ozbrojených složek a přehodnocení britských závazků ve světě mělo také britské vládě poskytnout větší manévrovací prostor a obnovit její faktickou schopnost prosazovat britské národní zájmy.³³¹

Nová obranná strategie měla zajistit, že Velká Británie zůstane schopna udržovat své závazky a prosazovat své zájmy v zahraničí, aniž by náklady na ni dlouhodobě výrazně brzdily dynamiku britského hospodářského růstu. Tento princip spoluutvářel britskou obrannou i zahraniční politiku po celé Macmillanovo období. Odrážel nejen přesvědčení britské vlády, že základním předpokladem k udržení velmocenské role je hospodářský růst a stabilita, ale i zkušenost suezské krize, jež prokázala, jak snadno se může finanční slabost promítnout do sféry obrany a zahraniční politiky.

Jednalo se o princip v důsledku ne zcela nepodobný nutnosti kontroly výdajů na zbrojení, kterou obsahovalo i britsko-americké Prohlášení o společných cílech z října

³²⁸ SELF, Robert. *British Foreign and Defence Policy...*, s. 54.

³²⁹ DOBSON, Alan. *Anglo-American Relations...*, s. 119.

³³⁰ TNA, CAB 129/84, C P (56)290, 28. 12. 1956, Future Middle East Policy, Report by the Official Committee on the Middle East, s. 12.

³³¹ PETERSON, John. *Defending Arabia*, s. 66.

1957.³³² V textu deklarace se však odráží spíše ideologické hledisko blízké americkému prostředí a smýšlení prezidenta Eisenhowera. „Abychom mohli zajistit svobodu a ukázat dobro, které přináší, je nutné, aby společná vojenská síla svobodných národů odpovídala hrozbě, které čelí. Současně však souhrnné vojenské výdaje musí zůstat v hranicích slučitelných se svobodou jedince. Jinak riskujeme, že ztratíme svobody, které se snažíme bránit.“³³³ Na zasedání Rady ministrů Bagdádského paktu v lednu 1958 v Ankaře hovořil John Foster Dulles o vztahu mezi vojenskými a hospodářskými prioritami. „Neodvažujeme se dát vojenským potřebám tak zásadní prioritu, že by to mohlo zničit zdraví ekonomiky.“³³⁴

Již 18. ledna 1957, den po jmenování předsedou vlády, vydal Harold Macmillan zvláštní direktivu, jež měla „ve světle současných strategických potřeb“ umožnit „výrazné omezení výdajů a počtu mužů“ a zformulovat postup transformace ozbrojených sil.³³⁵ Předmětem direktivy bylo vymezení role ministerstva obrany (*Ministry of Defence*, MOD) a posílení jeho postavení vůči zbývajícím resortům zodpovědným za obranu, tj. vůči ministerstvu pro zásobování (*Ministry of Supply*) a třem tzv. *service ministries*, tedy admiraltě (*Office of the Admiralty and Marine Affairs*), ministerstvu pro vzdušný prostor (*Ministry of Air*) a ministerstvu války (*War Office*).³³⁶

Čtyři zmíněná ministerstva mohla nově komunikovat s úřadem předsedy vlády pouze prostřednictvím ministerstva obrany, které získalo ústřední úlohu v přípravě a koordinaci obranné politiky a vojenského plánování. Ministerstvo obrany po celou dobu Macmillanovy vlády však i nadále zůstávalo relativně malým úřadem, který se snažil sladit mnohdy velmi rozdílné požadavky ostatních ministerských úřadů zastupujících zájmy jednotlivých sekcí ozbrojených sil. Role ministra obrany byla v tomto ohledu obtížná a téměř protichůdná. Jeho hlavním úkolem bylo totiž nejen prosazovat zájmy obrany například při sestavování rozpočtu, ale i realizovat instrukce předsedy vlády vůči ostatním ministerstvům zodpovědným za obranu, což v praxi mnohdy znamenalo hledat

³³² Declaration of Common Purpose, 25. 10. 1957. *Hansard, House of Lords*, 29. 10. 1957, col. 546–548.

³³³ Tamtéž, col. 547.

³³⁴ AFPCD, 1958, Extent of United States Cooperation in the Defence and Economic Programs of the Baghdad Pact Organisation: statement made by the Secretary of State (Dulles) at the Fourth Ministerial Meeting of the Council of the Baghdad Pact Organisation, Ankara, 27. 1. 1958, s. 889.

³³⁵ TNA, CAB 131/18, D (57)2, Directive by the Prime Minister, Responsibility of the Ministry of Defence, Note by the Secretary, 18. 1. 1957.

³³⁶ Tamtéž.

prostor pro škrty. Macmillan měl sám v tomto ohledu bohaté zkušenosti nejen jako ministr obrany, ale i jako ministr financí.³³⁷

Díky direktivě získalo britské ministerstvo obrany také vlastního náčelníka štábu, jenž nově předsedal Výboru náčelníků štábů (*Chiefs of Staff Committee*). Ten patřil spolu s výbory pro obranu, zámořská území a zpravodajské služby (*Defence Committee, Overseas Committee, Joint Intelligence Committee*) ke klíčovým aktérům formujícím britskou strategii obrany.³³⁸ Macmillanovi se tímto opatřením podařilo alespoň nepřímo podřídit vlivná vojenská ministerstva politické kontrole ministerstva obrany, omezit jejich vzájemnou rivalitu v oblasti financí, a vytvořit tak předpoklady k zásadnější proměně obranné politiky Velké Británie.³³⁹ Etablování resortu obrany v moderním slova smyslu však bylo ve Spojeném království dokončeno až v roce 1964, kdy již úřad britského předsedy vlády zastával Alec Douglas-Home. V červenci 1963 byla po dlouhých debatách v parlamentu schválena bílá kniha o centrální organizaci obrany (*White Paper on Central Organisation For Defence*), jež k 1. dubnu 1964 inkorporovala ministerstva odpovědná za ozbrojené složky do ministerstva obrany.³⁴⁰

Příprava nové politiky obrany probíhala na počátku roku 1957 v rámci tradičního systému bílých knih, jež každoročně ministerstvo obrany připravovalo a jež následně po schválení kabinetem předkládala vláda vždy počátkem roku parlamentu. Úkol zajistit zpracování bílé knihy připadl ministru obrany nového kabinetu Duncanu Sandysovi, který v původní Edenově vládě zastával post ministra pro bytovou výstavbu a samosprávu (*Minister of Housing and Local Government*).³⁴¹

Výsledná bílá kniha, tzv. *command paper* číslo 124, byla parlamentem schválena až po bouřlivé debatě 16. a 17. dubna 1957.³⁴² Během diskuze o bílé knize v Dolní sněmovně prohlásil Duncan Sandys, že se nová britská bezpečnostní politika zakládá na dvou principech. Prvním z nich bylo přesvědčení, že ubránit Britské ostrovy proti hromadnému útoku jadernými zbraněmi není možné. Druhým principem byla skutečnost,

³³⁷ SAMPSON, Anthony. *Macmillan*, s. 98.

³³⁸ TNA, CAB 131/18, D (57)2, Directive by the Prime Minister, Responsibility of the Ministry of Defence, Note by the Secretary, 18. 1. 1957.

³³⁹ HARRISON, Brian. *Seeking a Role...*, s. 93.

³⁴⁰ Central Organisation for Defence (Cmnd. 2097), extract. OVENDALE, Ritchie, ed. *British Defence Policy since 1945*, s. 128.

³⁴¹ SELF, Robert. *British Foreign and Defence Policy...*, s. 163.

³⁴² *Hansard, House of Commons*, 17. 4. 1957, col. 2059; TNA, CAB 129/86, C (57)84, Note by the Secretary, 1. 4. 1957, Defence, Outline of Future Policy, Cmnd. 124.

že v kontextu probíhající hospodářské stagnace není možné vázat v resortu obrany takové množství prostředků jako doposud.³⁴³

Na základě těchto premis učinila bílá kniha o obraně z roku 1957 závěr, že prioritou britské obranné politiky v následujícím pětiletém období musí být technologický pokrok a jaderné zbraně. „Prozatím musím uznat chmurnou skutečnost, že jediný prostředek k obraně před komunistickou agresí, kterým svobodný svět disponuje, je schopnost hrozby odvetou jadernými zbraněmi,“ sdělil Sandys mimo jiné při představení bílé knihy o obraně poslancům parlamentu.³⁴⁴

V návaznosti na posílení role jaderných zbraní představilo ministerstvo obrany plán redukce konvenčních sil, který zahrnoval také postupné odbourání a zrušení povinné vojenské služby, tzv. *national service*. Všeobecná branná povinnost, měla být zrušena do roku 1962. Na počátku roku 1957 Macmillanův kabinet předpokládal, že by k posledním odvodům mělo dojít na konci roku 1960.³⁴⁵ Poslední branci odvedení na základě Zákona o všeobecné branné povinnosti z roku 1948 (*National Service Act*) ukončili vojenskou službu v květnu 1963.³⁴⁶

Britská armáda, letectvo i námořnictvo měly být nově méně početné, ale zato profesionálnější, moderněji vyzbrojené, lépe vycvičené, mobilnější a měly pružněji reagovat na dynamický vývoj vojenských technologií.³⁴⁷ Řetězec základen rozmístěných v různých částech světa měla postupně nahradit mobilní síla založená na strategických rezervách soustředěných v několika klíčových bodech. Podle nových plánů měla být vytvořena silná rezervní armáda umístěná na Britských ostrovech, jež měla garantovat plnění britských závazků také v Africe a na Středním východě.³⁴⁸

Celkový počet mužů ve zbraní měl být do roku 1962 postupně snížen na 375 000 mužů a celkový stav ozbrojených sil včetně pomocného personálu měl klesnout ze zhruba 700 000 na 620 000 na konci roku 1958.³⁴⁹ Mezi lety 1951 a 1961 tak celkový počet britského vojenského personálu poklesl z 838 000 na 469 000.³⁵⁰ Podle plánu se omezení měla nejvíce dotknout britských vojsk v koloniích a zámořských územích, kde měly

³⁴³ Hansard, *House of Commons*, 16. 4. 1957, col. 1759–1760.

³⁴⁴ Tamtéž, col. 1760.

³⁴⁵ TNA, CAB 131/18, D (57)2, Cabinet Defence Committee Minutes, 27. 2. 1957, s. 4–5.

³⁴⁶ HARRISON, Brian. *Seeking a Role...*, s. 95.

³⁴⁷ DARBY, Phillip. *British Defence East of Suez*, s. 107.

³⁴⁸ PETERSON, John E. *Defending Arabia*, s. 63–66.

³⁴⁹ TNA, CAB 129/86, C (57)84, Note by the Secretary, 1. 4. 1957, Defence, Outline of Future Policy, Cmnd. 124, s. 9.

³⁵⁰ HARRISON, Brian. *Seeking a Role...*, s. 94.

početní stavy klesnout až o dvě třetiny.³⁵¹ Navrhovaná opatření zahrnovala i snížení počtu mužů Britské rýnské armády (*British army of the Rhine*, BAOR) z 77 000 na 64 000 mužů během následujících dvanácti měsíců s předpokladem dalšího snižování. Změny měly dolehnout zejména na námořnictvo a armádu. Královské letectvo mělo v porovnání s nimi výhodnější postavení, neboť bylo díky *V-Bombers* hlavním nositelem britské síly jaderného odstrašení.³⁵²

Navrhované škrty měly, mimo jiné umožnit, snížit do roku 1962 výdaje na obranu z tehdejších zhruba 10 % pod úroveň 7 % hrubého domácího produktu.³⁵³ Místo plánovaných 1700 milionů liber, na které měl podle původních předpokladů v roce 1957/1958 britský rozpočet na obranu narůst, neměly výdaje překročit 1489 milionů liber včetně odpisů vojenské pomoci USA a příspěvků Spolkové republiky. Oproti 1600 milionům liber, které Velká Británie utratila za obranu v roce 1956/1957 se tak jednalo o meziroční pokles ve výši téměř 200 milionů liber.³⁵⁴

Bylo zřejmé, že Sandysův *white paper* bude mít v dlouhodobém horizontu dalekosáhlé důsledky také pro pozici Velké Británie na Středním východě. Do suezské krize se totiž britská strategie ve velké míře opírala o silné námořnictvo a síť základen pozemních sil. Vzhledem ke geografickému umístění hrál Střední východ v tomto konceptu nezastupitelnou úlohu. Důraz na jaderné zbraně a později přechod na kombinované síly, jejichž hlavní oporou byly letadlové lodě, právě tento aspekt do značné míry redukoval.³⁵⁵

S ohledem na předpokládaný obsah představovala bílá kniha o obraně z roku 1957 politicky ožehavé téma. Macmillanův kabinet věnoval značnou pozornost tomu, aby změny v obraně nemohly být vykládány jako selhání konzervativních vlád po roce 1952 a nezpůsobily přílišné znepokojení mezi spojenci. Nejednalo se pouze o členy NATO, kteří se obávali omezení britské vojenské přítomnosti v Evropě v důsledku postupného ukončení všeobecné branné povinnosti.³⁵⁶ Již od počátku roku 1955, kdy britská vláda

³⁵¹ BDEE, Series 3, Vol. 4, Part 1, s. xli.

³⁵² TNA, CAB 129/86, C (57)84, Note by the Secretary, 1. 4. 1957, Defence, Outline of Future Policy, Cmnd. 124, s. 6.

³⁵³ V roce 1955 činily náklady na obranu 9,3 % britského HDP. Po roce 1957 však postupně klesaly až k 7 % HDP, což byla rovněž cílová hodnota stanovená vládou. BDEE, Series A, Vol. 4, Part I, s. xli; TNA, CAB 129/86, C (57)84, Note by the Secretary, 1. 4. 1957, Defence, Outline of Future Policy, Cmnd. 124, s. 6.

³⁵⁴ WANNER, Jan. *Blízký východ ve stínu studené války*, s. 309.

³⁵⁵ BROWN, Judith. M., LOUIS, Roger, eds. *The Oxford History of British Empire*, s. 295.

³⁵⁶ BDEE, Series A, Vol. 4, Part I, CAB 128/31/1, CC 21(57)2, Statement on defence, 1957, Cabinet conclusions on White Paper, 18. 3. 1957, s. 233.

veřejně oznámila rozhodnutí pokračovat ve vývoji termonukleárních zbraní, upozorňoval Výbor náčelníků štábů, že se zvýšení akcentu jaderných zbraní v britské obranné doktríně setká také s odporem členů Britského společenství národů.³⁵⁷

Ve srovnání s předchozími dokumenty, které byly spíše technického rázu, věnovala bílá kniha o obraně větší míru pozornosti koncepčním zahraničně-politickým východiskům britské obranné strategie. Dokument tedy obsahoval i úvod, jehož smyslem bylo nejen specificky vymezit britské zájmy, ale také nepřímou zdůraznit, že nová strategie je pozitivním krokem, který má přiblížit koncepci britské obrany proměnám geopolitické situace ve světě, a uklidnit tak nejen poslance Dolní sněmovny, ale i zahraniční partnery Londýna.³⁵⁸

O tom, že změny v obraně byly na počátku roku 1957 motivované převážně politicky, svědčily i opakované protesty Výboru náčelníků štábů. Jeho členové i po roce 1957 patřili k neoblomným zastáncům udržení britské vojenské moci na východ od Suez a v průběhu tvorby bílé knihy upozorňovali, že plánovaná opatření není možné odůvodnit čistě vojensky. Strategie proto zdůrazňovala i politické a ekonomické aspekty, jež se do formování nové koncepce obrany promítaly.³⁵⁹

V politické rovině však bylo odůvodnění revize obranné politiky přiznáním hospodářské slabosti pro Macmillanův kabinet velmi ožehavé téma. MOD se proto aspekt nedostatečné hospodářské kapacity v textu samotného dokumentu pokoušelo upozadit a snažilo se reformu prezentovat jako reakci na rychlý technologický vývoj a na proměnu studené války a charakteru komunistické hrozby po konci korejské války. I přesto náčelníci štábů nadále zdůrazňovali, že navrženou redukci konvenčních sil nelze čistě vojenskými argumenty odůvodnit, a že je tedy nutné v návrhu textu explicitněji uvést ekonomické příčiny.³⁶⁰

Britské ozbrojené síly měly být podle nové bezpečnostní koncepce schopny plnit dva základní strategické úkoly. Prvním bylo ve spolupráci se spojenci zajistit schopnost odstrašení (*deterrence*) nepřítele a obranu před případnými agresory. Druhým pak bránit

³⁵⁷ TNA, CAB 131/15, D (55)6, Note by the Minister of Defence, 24. 1. 1955.

³⁵⁸ TNA, CAB 129/86, C (57)84, Note by the Secretary, 1. 4. 1957, Defence, Outline of Future Policy, Cmd. 124, s. 2–4.

³⁵⁹ PETERSON, John E. *Defending Arabia*, s. 66.

³⁶⁰ TNA, CAB 128/31, C.C. 26 (57), Cabinet Conclusions, 30. 3. 1957, s. 3–4; C.C. 28 (57), Cabinet Conclusions, 30. 3. 1957, s. 3–4.

zbývající britské kolonie a teritoria před napadením a realizovat omezené zásahy v případě krizových situací v zámořských oblastech.³⁶¹

V průběhu revizí pracovních verzí bílé knihy o obraně z roku 1957 došlo ke sloučení původně dvou samostatných funkcí ozbrojených složek, a to obrany zámořských území a omezených zásahů v zahraničí do jedné funkce. V důsledku navrhovaných změn bylo také plánováno omezení role britských ozbrojených sil při udržování pořádku v případech vnitřních nepokojů v koloniích a závislých územích.³⁶² Porovnání pracovních verzí dokumentu rovněž dokládá, že se v textu ekonomický aspekt reformy postupně spíše upozadoval. Naopak byl kladen větší důraz na legitimizaci změn jako reakce na technologický pokrok a na proměnu komunistické hrozby po skončení korejské války.³⁶³

Prosazení navrhovaných změn v obranné doktríně země komplikovaly v následujících letech nejen přetrvávající obtíže a ohledy na zahraniční spojence.³⁶⁴ Vývoj a testy jaderných zbraní se setkávaly také se stále hlasitější kritikou britského veřejného mínění. Vášně vyvolal zejména Macmillanův souhlas s rozmístěním amerických střel středního doletu Thor na základnách ve Velké Británii.³⁶⁵

V roce 1957 založila skupina britských levicových intelektuálů a pacifistů Hnutí za jaderné odzbrojení (*Campaign for Nuclear Disarmament*, CND), jehož členy byli mimo jiné i editor vlivného časopisu *New Statesman* Kingsley Martin nebo spisovatel J. B. Priestley. Od roku 1959 CND podporovaly i některé odborové organizace jako například GMWU (*General Motors Worker's Union*) či TGWU (*Transport and General's Workers' Union*).³⁶⁶ Kampaň proti jaderným zbraním sílila až do roku 1961. Na stranické konferenci *Labour Party* ve Scarborough v říjnu 1960 se dokonce levici ve straně podařilo prosadit do politického programu strany, byť na jeden jediný rok, politiku jednostranného jaderného odzbrojení.³⁶⁷ Na přelomu let 1961 a 1962 však zájem

³⁶¹ TNA, CAB 129/86, C (57)84, Note by the Secretary, 1. 4. 1957, Defence, Outline of Future Policy, Cmnd. 124, s. 4.

³⁶² TNA, CAB 129/86, C (57)79, Note by the Secretary, 26. 3. 1957, Defence, Outline of Future Policy, Draft, s. 4.

³⁶³ Tamtéž, s. 4.

³⁶⁴ 28. října 1958 pohrozil Kreml předáním správy Západního Berlína východoněmeckému režimu. 27. listopadu 1958 zaslala Moskva Velké Británii, Francii a Spojeným státům nótu, v níž oznamovala, že neuzná-li Západ do šesti měsíců existenci dvou německých států a demilitarizaci Belína, přistoupí Kreml k zrušení okupačního statutu. DURMAN, Karel. *Popely ještě žhavé I*, s. 500–501.

³⁶⁵ HARRISON, Brian. *Seeking a Role...*, s. 96.

³⁶⁶ TAYLOR, Richard, YOUNG, Taylor, ed. *Campaigns for Peace*, s. 101–109.

³⁶⁷ Tamtéž, s. 115.

společnosti ochladl a organizátoři veřejných protestních akcí se museli začít vyrovnávat s postupným propadem zájmu.³⁶⁸

Přestože je Sandysova bílá kniha z roku 1957 všeobecně považována za přelom ve vývoji britské obranné strategie, odrážela se v ní také silná kontinuita s obrannou a zahraniční politikou předchozích konzervativních vlád Winstona Churchilla a Anthony Edena.³⁶⁹ Primárním cílem bílé knihy bylo, stejně jako v případě jejích předchůdců, zachovat velmocenského postavení Velké Británie s dostupnými finančními zdroji.³⁷⁰

Také myšlenka dlouhodobě udržitelného rozvoje obrany nebyla zcela nová. Objevila se již v bílé knize o obraně z roku 1954 mimo jiné i v souvislosti s koncem korejské války, poklesem americké pomoci a znovuvyzbrojováním Německa, které vedlo mimo jiné i k postupnému snižování příspěvků, jež vláda v Bonnu platila Londýnu za udržování vojenských sil v SRN. Zejména od konce korejské války v roce 1953 usilovala britská vláda o omezení programu zbrojení a o snížení výdajů na obranu. V roce 1953 měla Velká Británie ještě 533 900 mužů ve zbraní, jejichž počet postupně klesal na 524 400 v dubnu 1954. Podle odhadů z roku 1955 měly počty britských sil dále klesnout na 483 300 mužů v roce 1956.³⁷¹

S výjimkou královského letectva docházelo již od konce korejské války ke snižování výdajů na obranu. Rozpočet obrany se snížil z 1639,9 milionů liber v roce 1954/1955 na 1537,2 milionů liber pro období 1955/1956.³⁷² Současně je však nutné upozornit, že britské vojenské rozpočty bezprostředně po konci korejské války zůstávaly naddimenzované a nebyly vyčerpány v plné výši. V období 1953–1954 zůstalo nevyčerpáno 139 milionů liber a v období 1954–1955 téměř 96 milionů liber.³⁷³

Také důraz na jaderné zbraně nebyl ve strategii britské obrany zcela novou záležitostí. Na počátku roku 1957 Sandys navazoval zejména na rozhodnutí Churchillova

³⁶⁸ *The Times*, 11. 12. 1961, s. 6.

³⁶⁹ DARBY, Phillip. *British Defence Policy...*, s. 56.

³⁷⁰ V roce 1952 schválila britská vláda strategický dokument *British Overseas Obligations*, který vytyčoval Spojenému království velmocenské závazky v zahraničí, jejichž rozsah považoval za hospodářsky neudržitelný i Anthony Eden. K zásadnější snaze předefinovat politickou roli Velké Británie ve světě přistoupily až konzervativní kabinety Harolda Macmillana po Suezské krizi. RUANE, Kevin. *Anglo-American Relations, the Cold War...*, s. 5.

³⁷¹ Od roku 1954 do roku 1955 snížilo Spojené království tzv. *total active strength* z 845 000 mužů v roce 1954 na 822 500 v roce 1955. V roce 1956 měl celkový počet mužů ve zbraní dále klesnout na 788 000 mužů. Tamtéž, s. 15.

³⁷² TNA, CAB 131/16, D (55)43, Memorandum by the Minister of Defence, British Defence Programme, 14. 9. 1955, s. 2.

³⁷³ Tamtéž, s. 1.

kabinetu z roku 1954 pokračovat ve vývoji jaderných zbraní. „Odbourávání mnoha našich zahraničních závazků v podmínkách studené války bude bezesporu vázat velkou část omezených zdrojů, které můžeme věnovat na obranu. Dále tedy musíme v přidělování prostředků přiřadit ještě významnější prioritu primárnímu jadernému odstrašení, tedy výrobě jaderných zbraní a prostředků k jejich použití.“³⁷⁴ Sandysova doktrína byla významná nejen pro obranu Evropy, ale i pro obranu Středního východu, kde Západ čelil výraznější převaze nepřítele, než na „starém kontinentu“.³⁷⁵

Bílé knihy o obraně v následujících čtyřech letech se soustředily na implementaci strategie vytyčené roku 1957. Na počátku roku 1958 hodnotil Sandys cíle stanovené pro obranu v roce 1957 jako správné. Vývoj v průběhu roku 1957, zejména finanční krize z podzimu 1957 a vypuštění sovětské družice Sputnik na oběžnou dráhu, je podle britského ministra obrany dostatečně ospravedlňovaly.³⁷⁶

Na rozdíl od roku 1957 se debata na počátku roku 1958 spíše, než na transformaci britské velmocenské role zaměřovala na obecný princip jaderného odstrašení a strategii hromadné odvety. Přes vášnivou kritiku opozice, která varovala před prvním dějstvím „konce světa“ a před „soumrakem bohů“ (*Götterdämmerung*), byla nakonec druhá Sandysova bílá kniha o obraně schválena parlamentem 27. února 1958 většinou 317 hlasů.³⁷⁷

Na pozadí snahy o revizi britské obranné strategie pokračovala také politická debata o roli Velké Británie v mezinárodních vztazích. 7. července 1958, jen týden před vojenským převratem v Iráku, projednávala komise britského kabinetu pro obranu strategický dokument nazvaný Postavení Spojeného království ve světových vztazích (*Position of the United Kingdom in the World Affairs*). Zpráva byla výsledkem činnosti meziresortní komise, na jejíž činnost dohlížel Sir Norman Brook a jejíž věcnou náplň opět výrazně formoval Patrick Dean.³⁷⁸ Zpráva měla za úkol zrevidovat britské postavení ve světě po suezské krizi a zohlednit zejména změny v britském postavení na Středním východě a počátek nové fáze britsko-amerického partnerství. Vycházela však mimo jiné

³⁷⁴ TNA, CAB, 129/73, C (55)29, Statement on Defence 1955, s. 8.

³⁷⁵ COHEN, Michael. *Strategy and Politics in the Middle East*, s. 45.

³⁷⁶ *Hansard, House of Commons*, 26. 2. 1958, col. 383.

³⁷⁷ *Statement of Defence 1958* bylo schváleno 27. 2. 1958 většinou 317 hlasů. *Hansard, House of Commons*, 27. 2. 1958, col. 678.

³⁷⁸ Patrick Dean spolu s Donaldem Loganem byli rovněž dvěma britskými signatáři Protokolu ze Sévers z 24. 10. 1956. TURNER, John. *Macmillan*, s. 113.

i z podkladů vypracovaných komisí, jejíž vznik inicioval v létě roku 1956 Harold Macmillan, tehdejší ministr financí, a ministr obrany Walter Monckton.³⁷⁹

Základním cílem dokumentu bylo sladit britské zahraniční výdaje s finančními možnostmi státu, tak aby nedošlo k oslabení britského postavení v zahraničí. „Hlavním předmětem zájmu je, zda ekonomická situace a finanční politika, která byla vytvořena, aby se s ní vyrovnala, mohou být uvedeny v soulad se zahraničními výdaji nutnými k udržení postavení Spojeného království ve světě.“³⁸⁰

Zpráva odrážela změnu v myšlení tvůrců britské zahraniční politiky, ve kterých suezská krize posílila vědomí, že britské zájmy již nelze prosazovat prostřednictvím jednostranných nezávislých akcí zahrnujících použití síly. K efektivnímu prosazování vlivu nyní Velká Británie potřebovala větší manévrovací prostor a svobodu jednání, která nebyla vždy slučitelná s historickými závazky, jež Británie udržovala.³⁸¹

Zpráva definovala dva okruhy cílů, které měla Velká Británie ve světě sledovat. V první řadě mělo Spojené království usilovat o zabránění globální válce, porážku snah Ruska a Číny o světovou nadvládu a o udržení stability svobodného světa, zejména západní Evropy. Druhý okruh cílů zahrnoval udržení a posílení koheze Commonwealthu, rozšíření britských obchodních zájmů ve světě a udržení a posílení šterlinkové zóny.³⁸² Mimo to zpráva definovala také sedm okruhů „politických závazků“ Velké Británie ve světě. Ty zahrnovaly Commonwealth, zbývající kolonie, USA, členství v mezinárodních organizacích, zejména OSN, Evropu, Střední východ a jihovýchodní Asii.³⁸³

V případě Středního východu zpráva definovala Bagdádský pakt jako primární nástroj obrany před šířením komunismu a podvratné činnosti „ve jménu nacionalismu“. Druhým předmětem britského zájmu v regionu bylo zajištění dodávek ropy pro britské hospodářství a západní Evropu. Jak politika zadržování (*containment*) vůči Násirovi, tak udržování smluvních závazků s Libyí měly shodně naplňovat oba výše zmíněné regionální cíle. Ve strategických úvahách týkajících se Středního východu hrála významnou roli také základna v Adenu. Její role se však orientovala na Arabský

³⁷⁹ BDEE, Series A, Vol. 4, Part I, FO 371/135624, Overseas interests of the UK, FO brief for a permanent undersecretaries' meeting to discuss future policy, 3. 2. 1958 s. 38.

³⁸⁰ BDEE, Series A, Vol. 4, Part I, TNA, CAB 130/153, GEN 624/10, The position of the UK in world affairs, Report by officials, 9. 6. 1958, s. 43–51.

³⁸¹ Tamtéž, s. 44.

³⁸² Tamtéž, s. 46.

³⁸³ Jednalo se o Commonwealth, zbývající kolonie, USA, OSN, Střední východ a Jihovýchodní Asii. Tamtéž, s. 43–51.

poloostrov, ochranu obchodních cest do Indického oceánu a zajištění jižního křídla Perského zálivu.³⁸⁴

Místo omezení výdajů na zahraniční, koloniální a bezpečnostní politiku však zpráva navrhovala jejich mírný nárůst. Konstatovala přitom, že snižování zahraničních závazků probíhá za daných okolností maximálním možným tempem a že jeho zvýšení by přineslo velké bezpečnostní riziko nejen pro Británii, ale i pro celou šterlinkovou zónu.³⁸⁵ Hlavním závěrem zprávy bylo doporučení, že by vláda měla hledat prostor ke škrtům v oblastech mimo zahraniční a bezpečnostní politiku, zejména v zemědělských dotacích a subvencích znárodněným odvětvím průmyslu, což byl přesný opak toho, o čem usiloval předseda vlády.³⁸⁶

Spíše než zadání premiéra, dokument odrážel potřeby zainteresovaných ministerstev, zejména ministerstva zahraničí (*Foreign Office*), ministerstva kolonií (*Colonial Office*), obrany (*Ministry of Defence*) a vztahů s Commonwealthem (*Commonwealth Relations Office*), jež čelila tlaku na redukci výdajů a personálu. Nešlo přitom jen o omezení výdajů na obranu po skončení korejské války. Ministerstvo financí usilovalo rovněž o redukci počtu britských diplomatických pracovníků v zahraničí, jejichž počty dramaticky narostly během druhé světové války.³⁸⁷

Zpráva *Position of the United Kingdom in the World Affairs* byla tedy především výrazem snahy o udržení kontinuity britské zahraniční a obranné politiky, spíše než podkladem pro její důkladnou revizi. Downing Street 10 proto brzy nato iniciovala vznik nové studie, jež vešla ve známost pod názvem Analýza budoucí politiky, 1960–1970 (*Future Policy Study*, 1960–1970).³⁸⁸

4.2 Bagdádský pakt v koncepci britské strategie obrany (1955–1959)

Po vzniku Bagdádského paktu byla aliance inkorporována do strategie britské obrany a britské obranné politiky, a v důsledku toho zařazena také do textu bílých knih

³⁸⁴ Tamtéž, s. 45.

³⁸⁵ Tamtéž, s. xxxv–xxxvi.

³⁸⁶ Pod tlakem blížících se parlamentních voleb představil v dubnu 1959 Macmillanův ministr financí Derek Heathcoat-Amory velkorysý rozpočet, který zahrnoval mimo jiné snížení daně z příjmu ze 43,5 % na 38,75 %. Výsledkem uvolněné fiskální politiky byl silný hospodářský růst, který přispěl k vítězství konzervativců ve volbách roku 1959. V následujících letech se však tato politika kabinetu promítla do růstu inflace, a nepřímo tak přispěla k propadu popularity Konzervativní strany před volbami roku 1964. SANDBROOK, Dominic. *Never Had It So Good*, s. 94–95.

³⁸⁷ Tamtéž, s. 96.

³⁸⁸ BDEE, Series A, Vol. 4, Part I, s. xxxvi.

o obraně a dalších klíčových dokumentů definujících britskou velmocenskou roli ve světě.

Turecko-irácká jednání o podpisu dohody o vojenské spolupráci v únoru 1955 probíhala paralelně s přípravou bílé knihy o obraně, jejímuž textu dominoval šok, který způsobil první úspěšný test termonukleární zbraně, který provedly v březnu 1954 Spojené státy na atolu Bikini.³⁸⁹ Winston Churchill v průběhu diskuze v Dolní sněmovně považoval právě tuto událost za naprosto revoluční. Atomové zbraně, ač byly podle Churchilla strašlivé, stále ponechávaly lidstvu kontrolu nad průběhem událostí. „Nyní stačí plutonium, možná méně, než by se vešlo do krabice na mém stole – dá se skladovat docela bezpečně – aby zajistilo světovou nadvládu jakékoli velmoci, která po ní jen zatouží.“³⁹⁰

Bílá kniha o obraně z roku 1955 vykreslovala hrozbu světové války, jež splývala s jadernou apokalypsou. „Byl by to boj o přežití toho nejhrubšího zrna.“³⁹¹ Alfou a omegou udržení „ozbrojeného příměří“ bylo podle bílé knihy z roku 1955 vybudování odpovídající kapacity odstrašení (*deterrent*) a udržení její kredibility. Právě její kredibilita spočívala z britského pohledu také v možnosti a politické vůli přistoupit k použití jaderných zbraní.³⁹²

Přestože text s ohledem na chronologii Bagdádský pakt přímo neuváděl, hovořil o organizacích kolektivní obrany, zejména o NATO a také o SEATO, a to jako o důkazu úsilí svobodného světa o dosažení jednoty při obraně před možnou agresí.³⁹³ *Deterrent*, za jejíž součást byl po svém zformování v roce 1955 považován také Bagdádský pakt, měla tedy nejen vojenskou, ale i politickou dimenzi. Tu představovala v britské interpretaci politická jednota svobodného světa a politická ochota a vůle čelit hrozbě komunismu jak politicky, tak v případě nutnosti i vojensky. Právě v udržování a posilování politického aspektu *deterrent* hrály z britského pohledu aliance kolektivní obrany nezastupitelnou úlohu.³⁹⁴

V obdobném duchu interpretovala Bagdádský pakt také bílá kniha o obraně z roku 1956. Jak v případě Bagdádského paktu, tak SEATO její text konstatoval, že se úspěšně

³⁸⁹ TNA, CAB, 129/73, C. (55)29, 4. 2. 1955, Statement on Defence 1955, s. 3.

³⁹⁰ *Hansard, House of Commons*, 1. 3. 1955, col. 1895.

³⁹¹ TNA, CAB, 129/73, C. (55)29, 4. 2. 1955, Statement on Defence 1955, s. 4.

³⁹² Tamtéž, s. 4.

³⁹³ Tamtéž, s. 5.

³⁹⁴ Tamtéž, s. 9.

daří tyto aliance upevňovat a institucionalizovat. Institucionalizace Bagdádského paktu a SEATO měla aliancím pomoci zejména vytvořit systém společného vojenského plánování a udržet jeho kontinuitu do budoucna.³⁹⁵

Sandysova bílá kniha o obraně z roku 1957 hovořila o konceptu kolektivní obrany jako o důsledku šíření jaderných zbraní. Její text proto považoval kolektivní obranu, jež tvořila základ Severoatlantické aliance, Bagdádského paktu a SEATO, za jediný důvěryhodný způsob zajištění obrany Spojeného království.³⁹⁶ Organizace kolektivní obrany však byly z pohledu filozofie britské obrany nejen součástí kapacity odstrašení, jíž Západ disponoval. Tvořily také jeden z nástrojů politiky zadržování komunismu. Podle argumentace bílé knihy z roku 1957 se Londýn zavázal spolupracovat se členy aliance, aby pomohl bránit pronikání komunistického vlivu na Středním východě; a v případě agrese poskytl ohroženým spojencům v tomto regionu vojenskou podporu, včetně jaderných bombardérů na Kypru.³⁹⁷ Jaderná záštita, kterou Spojené království poskytovalo Bagdádskému paktu (CENTO), byla sama o sobě neopomenutelnou součástí statusu Velké Británie jako jaderné velmoci. „Při hodnocení hodnoty přínosu britské obrany nesmíme opomenout, že kromě USA je Británie jediný stát, který přispívá k jadernému odstrašení, jež je pro udržení míru tak důležité.“³⁹⁸

Formulace použité ve finální verzi Sandysovy bílé knihy z roku 1957 prošly v průběhu přípravy řadou reformulací. Návrh textu z 15. března 1957 uváděl, že se přistoupením k turecko-irácké smlouvě z února 1955 Velká Británie zavázala pomáhat regionálním členům v obraně před pronikáním komunismu a v případě útoku asistovat při jejich obraně. Návrh také explicitně uváděl, že v případě sovětské agrese poskytne Londýn alianci všechny jednotky na Středním východě, včetně konvenčních sil na Arabském poloostrově a v Perském zálivu. V případě vyšší míry ohrožení předpokládal návrh možnou podporu Bagdádského paktu z centrálních rezerv. Finální verze bílé knihy však specifické závazky vyjma jaderných bombardérů na Kypru neuváděla.³⁹⁹

³⁹⁵ TNA, CAB 129/79, C.P. 56(30), 8. 2. 1956, Statement on Defence, 1956, s. 22.

³⁹⁶ TNA, CAB 129/86, C. (57)84, 1. 4. 1957, Statement on Defence: Outline of Future Policy, 8th proof, s. 4.

³⁹⁷ „Hlavním cílem mocností paktu je předcházet komunistickému pronikání a infiltraci. V případě pohotovosti budou k podpoře aliance uvolněny britské jednotky na Středním východě. Ty budou zahrnovat i letky bombardérů umístěných na Kypru a schopných nést jaderné zbraně.“ TNA, CAB 129/86, C. (57)84, 1. 4. 1957, Statement on Defence: Outline of Future Policy, 8th proof, s. 4.

³⁹⁸ TNA, CAB 129/86, C. (57)84, 1. 4. 1957, Statement on Defence: Outline of Future Policy, 8th proof, s. 2.

³⁹⁹ TNA, CAB 129/86, C. (57)69, 15. 3. 1957, Statement on Defence: Outline of Future Policy, 3rd proof, s. 6.

Finální verze rovněž nahrazovala původní formulaci „spolupráce při obraně území“ (*to cooperate in defending their territories*) za spolupráci k zajištění obrany a bezpečnosti (*cooperate for security in defence*), jež lépe odpovídala nejen textu smlouvy, ale i britské představě o charakteru spolupráce, kterou by měla aliance zaštitovat.⁴⁰⁰ V průběhu přípravy bílé knihy o obraně z roku 1957 se tak formulace věnovaná Bagdádskému paktu výrazně proměnila; z organizace, jejímž cílem bylo zajistit politickou stabilitu spojenců a jež měla k dispozici plnou britskou vojenskou podporu, na pakt, jehož cílem bylo ochránit Střední východ výhradně před nebezpečím komunismu a SSSR, k čemuž dal Londýn alianci explicitně k dispozici pouze jadernou záštitu.⁴⁰¹

Po skončení suezské krize projednával britský kabinet otázku závazků vůči Bagdádskému paktu rovněž v souvislosti s blížícím se zasedáním rady ministrů, které se mělo uskutečnit na počátku roku 1957 v Karáčí. Memorandum vypracované ministerstvem obrany a Výborem náčelníků štábů hovořilo o Bagdádském paktu jako „o opoře naší politiky na Středním východě“ (*plank of our Middle East policy*).⁴⁰² Britské velení upozorňovalo, že po suezské krizi čelí aliance krizi důvěry, jež byla výsledkem nejistoty, zda je Velká Británie opravdu schopna a ochotna dostát svým deklarovaným závazkům.

MOD v dané situaci navrhovalo vydat zvláštní obecně formulovanou deklaraci, která by britské závazky vůči alianci a jejím cílům potvrzovala. S ohledem na probíhající proces přehodnocení obranné politiky se MOD, s výjimkou klíčových jaderných bombardérů na Kypru, bránilo uvedení konkrétních projektů a počtů ozbrojených sil.⁴⁰³ Na počátku roku 1957 také britské velení upozorňovalo, že je Bagdádský pakt: „jediným prostředkem, který Spojené království v regionu může využít k udržení vlivu a k přesměrování pozornosti muslimských států od Izraele k širšímu problému pronikání komunismu.“⁴⁰⁴

Po pádu irácké monarchie a implementaci Eisenhowerovy doktríny v oblasti *Northern Tier* se těžiště významu paktu v očích britské zahraniční a obranné politiky

⁴⁰⁰ TNA, CAB 129/86, C. (57)84, 1. 4. 1957, Statement on Defence: Outline of Future Policy, 8th proof, s. 4.

⁴⁰¹ Tamtéž, s. 4.

⁴⁰² TNA, CAB 131/18, D (57)4, Military Support for the Baghdad Pact, Memorandum by the Minister of Defence, 22. 1. 1957, s. 1–2.

⁴⁰³ Tamtéž, s. 2.

⁴⁰⁴ TNA, CAB 131/18, D (57)4, UK Commitments under the Baghdad Pact, Memorandum by the Chiefs of Staff, 22. 1. 1957, s. 3.

soustředilo zejména na Írán a kuvajtské zásoby ropy. V letech 1958–1964 považoval Londýn CENTO za kotvu, která poutala Teherán k Západu a zabraňovala příklonu šáhova režimu k otevřeně neutrální politice. Jako jedna ze součástí obrany Středního východu před sovětskou agresí přispívalo CENTO rovněž k zajištění jednoho ze zásadních nově definovaných britských národních zájmů, a to bezpečnosti a stability dodávek zejména kuvajtské ropy na britský trh, již by odklon Íránu od spojení se Západem mohl ohrozit.⁴⁰⁵

Význam Bagdádského paktu (CENTO) jako součásti strategie odstrašení SSSR na Středním východě zůstával jedním z hlavních zdrojů motivace, jež vedla Velkou Británii i USA v letech 1958–1959 k rozhodnutí existenci paktu zachovat. Přestože uzavření smluv Eisenhowerovy doktríny tento aspekt důležitosti aliance oslabilo, zůstával v britských i amerických strategických úvahách přítomen až do zhroutení aliance roku 1979.⁴⁰⁶

Bílá kniha o obraně z roku 1958 s podtitulem *Příspěvek Británie míru a bezpečnosti* (*Britain's Contribution to Peace and Security*) ideu kolektivní obrany dále akcentovala. Bagdádský pakt byl spolu s NATO a SEATO charakterizován jako „regionální systém“, jehož prostřednictvím Velká Británie přispívá k obraně svobodného světa.⁴⁰⁷ Text i nadále interpretoval organizace kolektivní obrany jako nezbytnou součást *deterrent*, jež jako štít tvořila integrální celek s jadernými zbraněmi. Bílá kniha rovněž konstatovala, že základním předpokladem efektivity organizací tohoto typu je právě fakt, že se mohou opřít o jadernou kapacitu Západu.⁴⁰⁸

Klíčovým faktorem, který v koncepci bílé knihy o obraně z roku 1958 ovlivnil britský pohled na kolektivní obranu, byla nově také Macmillanova politika „vzájemné závislosti“. Přestože Spojené království považovalo za nevhodné ji aplikovat na Bagdádský pakt ve stejné míře jako na NATO, deklarovala bílá kniha ochotu dále podpořit společné vojenské plánování a posílit jeho koordinační mechanismy.⁴⁰⁹

⁴⁰⁵ Tamtéž, s. 3–4.

⁴⁰⁶ Dimitrakis uvádí, že o přínosu CENTO v této rovině byly na konci 60. let 20. století přesvědčeny spíše Spojené státy americké. Velká Británie naopak považovala za hlavní zdroj odstrašení SSSR v případě Íránu i dalších regionálních členů CENTO bilaterální smlouvy s USA. DIMITRAKIS, Panagiotis. *British Diplomacy and the Decline of CENTO*, s. 319.

⁴⁰⁷ Tamtéž, s. 4.

⁴⁰⁸ TNA, CAB 129/91, C (58)34, Defence: Britain's Contribution to Peace and Security, s. 5.

⁴⁰⁹ Bílá kniha o obraně z roku 1958 pod názvem Pokrok pětiletého plánu obrany (*Progress of the Five Year Defence Plan*) byla výhradně technického rázu a strategické úvahy se do ní s ohledem na blížící se parlamentní volby promítaly minimálně. TNA, CAB 129/96, C (59)14, Progress of the Five Year Defence Plan; Tamtéž, s. 5.

Interpretace Bagdádského paktu jako součásti širšího obranného systému založeného na myšlence kolektivní obrany, jehož součástí byly i NATO a SEATO, byla typickým rysem britských strategických dokumentů po celé sledované období (1955–1964). Britská rétorika tento obraz dlouhodobě a systematicky udržovala jako součást širší koncepce politiky Západu a Velké Británie vůči zemím svobodného světa. „Neinformovaný pozorovatel [...] nemůže jinak, než nabýt dojmu, že CENTO a SEATO představovaly pro britskou zahraniční politiku na Středním východě a v jihovýchodní Asii totéž, co NATO v Evropě.“⁴¹⁰

Významu Bagdádského paktu v britské zahraniční politice se konkrétně věnovala také zmíněná zpráva Postavení Spojeného království ve světových vztazích z června 1958. Ta tuto alianci interpretovala jako hlavní nástroj, jenž měl na Středním východě bránit „pronikání komunismu a podrývání současných režimů ve jménu nacionalismu.“⁴¹¹ Bagdádský pakt (CENTO) tak představoval i článek v řetězci opatření, jež měly na Středním východě zabránit šíření „násirismu“.

Rok a půl po suezské krizi vedla Velká Británie na Středním východě vlastní politiku *containmentu* namířenou proti Násirovi a Sjednocené arabské republice, již spolu s dalšími revolučními režimy považovala za „trojského koně“ Sovětského svazu na Středním východě.⁴¹² Obdobně jako v případě šíření komunismu figurovala v úvahách Londýna o arabském nacionalismu a geopolitickém vývoji na Středním východě teorie *domina*, podle níž kolaps některé ze zbývajících součástí „neformálního impéria“ na Středním východě, povzbudí nacionalistické tendence v těch zbývajících a může vyústit v jejich zhroucení.⁴¹³

Hlavním cílem britské zahraniční a obranné politiky na Středním východě, tak jak ji chápala tato zpráva, tedy bylo zabránit politické destabilizaci Středního východu, jež by mohla ohrozit zásobování Velké Británie a západní Evropy ropou.⁴¹⁴ Zpráva za tímto účelem navrhovala mimo jiné navýšit pomoc členům Bagdádského paktu nebo

⁴¹⁰ Darby dále pokračuje: „Přestože nepopírám, že SEATO a CENTO měly jistou hodnotu pro vojenské plánování a činnost tajných služeb, v současném kontextu lze pochybovat, že se jednalo o více než věšák, na který se dalo pověsit rozmístění vojsk po světě.“ DARBY, Phillip. *British Defence East of Suez*, s. 151.

⁴¹¹ BDEE, Series A, Vol. 4, Part I, TNA, CAB 130/153, GEN 624/10, The position of the UK in world affairs, Report by officials, 9. 6. 1958, s. 45.

⁴¹² Tamtéž, s. 44.

⁴¹³ BARRETT, Roby. *The Greater Middle East...*, s. 54–55.

⁴¹⁴ BDEE, Series A, Vol. 4, Part I, TNA, CAB 130/153, GEN 624/10, The position of the UK in world affairs, Report by officials, 9. 6. 1958, s. 45.

zainteresovat ropných společností na financování dalších nevojenských aktivit této aliance. Jedním z argumentů odůvodňujících toto navýšení výdajů byla i nutnost pomoci spojencům na Středním východě bojovat s Násirovou propagandou.⁴¹⁵

4.3 CENTO v kontextu plánování britské strategie obrany (1960–1964)

Střední východ V 60. letech 20. století vycházel britský pohled na CENTO z role, již aliancím kolektivní obrany definovaly strategické dokumenty v předchozích letech.⁴¹⁶ „Základním kamenem obrany svobodného světa proti pokračující komunistické vojenské hrozbě je komplex aliancí kolektivní obrany. Velká Británie je členem NATO, CENTO a SEATO a udržuje vojenskou přítomnost v politicky citlivých oblastech, vůči nimž ji váže zvláštní odpovědnost.“⁴¹⁷ Součástí bílé knihy z roku 1960 byly mimo jiné i dvě mapy, jež graficky zdůrazňovaly aspekt geografického propojení NATO, CENTO a SEATO, jež obepínaly jižní hranici komunistického bloku. Schéma aliancí doplňovala mapa označující dvanáct hlavních britských vojenských závazků ve světě, mezi něž se řadil také pro CENTO klíčový Kypr a Perský záliv společně s Adenem.⁴¹⁸ Legenda mapy také explicitně podtrhovala, že přestože nejsou USA formálním členem Bagdádského paktu (CENTO), váží Washington k jeho členům zvláštní bilaterální obranné dohody.⁴¹⁹

Na pozadí kontinuity však britská vláda připravovala nové strategické přehodnocení britského postavení ve světě. Zpráva, jejíž vypracování inicioval Macmillan již v červnu 1959, měla shrnout předpokládaný vývoj ve světě, cíle britské „zahraniční, koloniální a strategické“ politiky a odhadnout ekonomické prostředky, které Spojené království bude moci na obranu a zahraniční výdaje věnovat.⁴²⁰ Studie měla být vypracována tak, aby ji měli po parlamentních volbách v říjnu 1959 k dispozici ministři nové vlády.⁴²¹ Hlavní zodpovědnost za vypracování studie byla přidělena Výboru pro

⁴¹⁵ Tamtéž, s. 51–53.

⁴¹⁶ TNA, CAB 129/100, C. (60)14, Report on Defence 1960, s. 4.

⁴¹⁷ Tamtéž, s. 5.

⁴¹⁸ Jednalo se o Západní Indii, Gibraltar, Britské ostrovy, SRN, západní Afriku, Maltu, Libyi, východní Afriku, Kypr, Aden a Perský záliv, Singapur a Malajsii a Hong Kong. Tamtéž, s. 12–13.

⁴¹⁹ Tamtéž, s. 12.

⁴²⁰ BDEE, Series A, Vol. 4, Part I, CAB 134/1555, CPC (57)6, Future constitutional development in the colonies: minute by Mr Macmillan to Lord Salisbury. *Minutes* by Lord Salisbury and Mr Lennox-Boyd, 28. 1. 1957.

⁴²¹ BDEE, Series A, Vol. 4, Part I, FO 371/143702, nos 2 & 3, Future policy in the next ten years, minute (M 202/59) by Mr Macmillan to Mr Selwyn Lloyd (FO) and others. Enclosure: outlines for a study by officials, 10 June 1959, s. 8–9.

budoucí politiku (*Future Policy Committee*).⁴²² Klíčová role v jeho činnosti připadla Siru Normanu Brookovi a, jako v případě předchozích zpráv, Patricku Deanovi.⁴²³

V srpnu 1959 shrnul předběžné závěry z probíhajících analýz Richard W. B. Clarke v dopisu Patricku Deanovi. Clarke předpokládal, že úkol zadržování Ruska a Číny bude v následujícím období podstatně obtížnější než nyní. Aby Západ předešel přechodu méně rozvinutých zemí do sovětské sféry vlivu, bude třeba celé vojenské a ekonomické síly západní Evropy a Japonska. Clarke upozorňoval, že bude nutné řešit také otázku bližší spolupráce či integrace s dalšími státy. Mezi navrhovanými alternativami zmiňoval bližší vojenskou integraci se Spojenými státy a Kanadou, užší integraci se zeměmi západní Evropy nad rámec NATO, „triumvirát“ USA, Velké Británie a Francie s ostatními členy volně přidruženými v rámci NATO.⁴²⁴

Zásadním tématem jednání expertů zůstávaly také jaderné zbraně. V únoru 1960 zpracovala kancelář předsedy vlády pod Macmillanovým vedením pro kabinet memorandum shrnující aktuální stav a výhled britské kapacity jaderného odstrašení.⁴²⁵ V něm konstatovala, že v průběhu 50. let 20. století posílil mezinárodní postavení Velké Británie zisk jaderných zbraní. Memorandum předpokládalo, že 60. léta 20. století budou obdobím rovnováhy a jejího udržování. Prioritou Londýna bylo zůstat jadernou velmocí disponující nezávislou jadernou silou s dostatečnou kapacitou a dále pokračovat v jednáních s USA o zajištění jaderné *deterrent* Západu. Memorandum mimo jiné předpokládalo, že *V-Bombers* vybavené raketami *Skybolt* zůstanou efektivním způsobem provedení jaderného úderu pouze do let 1966/1967, a poukazovalo na skutečnost, že po uplynutí této lhůty bude nutné mít připravenou adekvátní alternativu.⁴²⁶ Jednu z možností představovala i flotila ponorek vybavených střelami *Polaris*.⁴²⁷ Náklady na nákup devíti ponorek byly odhadovány na 300 milionů liber, přičemž jejich následný provoz si měl vyžádat v průměru 15 milionů liber ročně.⁴²⁸

⁴²² DARBY, Phillip. British Defence Policy East of Suez, s. 143–144.

⁴²³ BDEE, Series A, Vol. 4, Part I, CAB 129/100, C (60)35, Future Policy Study, 1960–1970, cabinet memorandum, report of officials' committee (chairman, Sir N Brook), extract, 24. 2. 1960, s. 87–89.

⁴²⁴ BDEE, Series A, Vol. 4, Part I, FO 371/143705, Future Policy Study, assessment of emerging conclusions, letter from R. W. B. Clarke (T) to Sir P. Dean, minutes by C O'Neill and Sir P. Dean, 4. 8. 1959, s. 69.

⁴²⁵ TNA, CAB, 131/23, D (60)2, Deterrent Policy, Memorandum by the Prime Minister, 24. 2. 1960, s. 1–4.

⁴²⁶ Tamtéž, s. 2.

⁴²⁷ Technologii potřebnou k provozu jaderných ponorek disponovala Velká Británie na základě dohody s USA z 13. června 1956. DOBSON, Allan. *Anglo-American Relations...*, s. 129.

⁴²⁸ TNA, CAB 131/23, D (60)2, Cabinet Defence Committee Minutes, 3. 3. 1960.

Příprava zprávy zahrnovala i diskuzi o budoucnosti britsko-amerických vztahů a Commonwealthu. Britsko-americké vztahy i pokusy o koordinaci zahraniční politiky hodnotila *Foreign Office* jako velmi dobré. Partnerství s Washingtonem podle britského ministerstva zahraničí v polovině roku 1960 neohrožovala ani britská politika v otázce evropské integrace.⁴²⁹

Situace v Commonwealthu byla komplikovanější. Vztahy s Austrálií, Kanadou a Novým Zélandem považovalo ministerstvo pro vztahy s Commonwealthem za stabilizované. Komplikace naopak předpokládalo u budoucího vývoje vztahů s členy Commonwealthu, kteří postupně nabývali státní suverenity. CRO očekávalo, že původní závislá území, jež nově získala nezávislost, projdou obdobím skepse vůči Velké Británii, jež budou charakterizovat obavy ze zásahů Londýna do jejich vnitropolitického dění a demonstrativní zdůrazňování vlastní suverenity vymezováním se vůči bývalé metropoli. Za hlavní hrozbu soudržnosti Commonwealthu považovalo CRO napětí mezi Východem a Západem, rivalitu nových států, zejména Indie a Pákistánu, a antikolonialismus a nacionalismus.⁴³⁰

Výslednou zprávu nazvanou Analýza budoucí politiky, 1960–1970 (*Future Policy Study, 1960–1970*) projednával britský kabinet na zasedání 23. a 25. března 1960.⁴³¹ Duch dokumentu byl ve srovnání s předchozími studiemi spíše pochmurný. 60. léta 20. století měla být dekádou vojenského ekvilibria mezi Západem a čínsko-sovětským blokem, které však mohla narušit neočekávaná hospodářská krize, válečný střet omezeného rozsahu či globální jaderný konflikt.⁴³²

Konfrontace mezi Východem a Západem se měla podle předpokladů spíše stupňovat než naopak. Ohroženy byly z britského pohledu zejména Německo v Evropě a Turecko na Středním Východě. Klíčový z hlediska CENTO byl zejména závěr, že dojde-li ke konfrontaci mezi Západem a Východem, ať už vojenské či ideologické, uskuteční se zřejmě v zemích třetího světa a bude mít spíše regionální než globální

⁴²⁹ BDEE, Series A, Vol. 4, Part I, CAB 134/1935, no. 15(28) 6 Oct 1959, 'The future of Anglo-American relations': FO note for Future Policy, Study Working Group, s. 73.

⁴³⁰ BDEE, Series A, Vol IV, Part I, CAB 134/1935, no. 15(15) 30 July 1959 'The Commonwealth, 1960–1970': draft Cabinet memorandum by CRO for Future Policy Study Working Group. Annex: the future of the Irish Republic, s. 64–66.

⁴³¹ BDEE, Series A, Vol. 4, Part I, s. 87.

⁴³² TNA, CAB 129/100, C. 60(35), FP (60)1, Future Policy Study, 1960–1970, 24. 2. 1960, s. 9–10.

charakter. Nejpravděpodobnějšími aktéry případného konfliktu tak nebylo NATO, ale spřátelené země CENTO, SEATO či neutrální státy.⁴³³

Future Policy Study dále analyzovala dopad relativního oslabování britského hospodářského vlivu ve světě a jeho dopad na velmocenský status Británie.⁴³⁴ Odrazem těchto úvah byl mimo jiné důraz na predikce hospodářského růstu. Zatímco nejrychleji měly růst země třetího světa následovány USA a SSSR, Západní Evropa a Velká Británie měly v 60. letech 20. století čelit relativnímu zaostávání. I pokud by se podařilo dosáhnout vládou vytyčeného cíle průměrného ročního růstu 2,8 %, což mnozí považovali za nereálné, expandovala by Velká Británie pomaleji než USA, SSSR i EHS. Velká Británie odhadovala, že zaostávat bude nejen dynamika britského hospodářství, ale i růst populace. Počet obyvatel Velké Británie měl podle odhadů narůst z 52 milionů v roce 1957 na 54 milionů v roce 1970. Podle britských predikcí přitom měla růst rychleji jak populace USA, tak počet obyvatel členských států EHS.⁴³⁵

V 60. letech 20. století se měla podle *Future Policy Study* také všeobecně dále snižovat svoboda nezávislého jednání, což kladlo větší důraz na hledání nových nástrojů zahraniční politiky a na postup v rámci OSN a mezinárodních organizací.⁴³⁶

Navzdory těmto překážkám přesto Londýn odmítal na ztrátu velmocenské role rezignovat. „Relativní moc Spojeného království ve světě bude bezesporu klesat. To však nezbytně neznamená, že náš mezinárodní status musí potkat stejný osud.“⁴³⁷ Ústředním cílem britské zahraniční a obranné politiky, navzdory snaze o jejich reformu, zůstávalo zachování britského statusu světové velmoci. V úvahách Whitehallu na počátku 60. let 20. století tak nadále platilo poselství prvního Macmillanova televizního projevu v roli předsedy vlády z 22. ledna 1957. „Čas od času od konce války jsem zaslechl, jak se lidé ptají: ‚Není už Británie jen druhořadou velmocí? Není na odchodu?‘ Co je to za nesmysl! [...] Británie byla veliká, je veliká a zůstane veliká.“⁴³⁸

Future Policy Study definovala dva obecné cíle budoucí britské zahraniční a bezpečnostní politiky, a to zajistit bezpečnost a prosperitu Britských ostrovů. Dosáhnout jich mělo Spojené království tím, že bude hrát plnohodnotnou roli v boji

⁴³³ Tamtéž, s. 40.

⁴³⁴ BDEE, Series A, Vol 4, Part 1, s. xxxvi.

⁴³⁵ TNA, CAB 129/100, C. 60(35), FP (60)1, Future Policy Study, 1960–1970, 24. 2. 1960, s. 1.

⁴³⁶ Tamtéž, s. 23.

⁴³⁷ Tamtéž, s. 40.

⁴³⁸ Macmillan's Speech From 10 Downing Street, 22. 1. 1957, dostupné online z: www.britishpathe.com/video/macmillans-speech-from-10-downing-street [cit. 16. 3. 2019].

svobodného světa proti „čínsko-sovětskému“ bloku, posilovat stabilitu šterlinku, podporovat expanzi britského zahraničního obchodu a posilovat kohezi Commonwealthu. Hlavním přínosem Británie k obraně Západu měl zůstat příspěvek NATO, vojenská přítomnost na Blízkém východě, v jihovýchodní Asii a v Perském zálivu.⁴³⁹

Základní východisko zpráva převzala z dřívějších dokumentů. Bylo jím dlouhodobé omezení výdajů na obranu a zahraniční politiku tak, aby nezatěžovaly hospodářský růst Británie a neumocňovaly postupné zaostávání britské ekonomiky. V ideálním případě měly škrty v obraně umožnit snížení daňové zátěže či realizaci jiných opatření na podporu růstu hospodářství a stability libry, o nichž vláda při výdajích na obranu převyšujících 8,5 % nemohla v roce 1960 uvažovat.⁴⁴⁰

S dostupnými zdroji bylo nutné naložit tak, aby bylo zřejmé, že Londýn významně přispívá k obraně svobodného světa. V tomto ohledu hrály klíčovou roli jaderné zbraně. Britská vláda předpokládala, že Londýn do roku 1962 vyvine jadernou sílu schopnou zasadit Sovětskému svazu „významný“ úder. Nezávislá britská jaderná síla měla rovněž pojistit postavení Velké Británie v Severoatlantické alianci a ve vztazích s USA. Mimo to se Londýn mohl opřít o konvenční síly přidělené NATO a vojenskou přítomnost na Blízkém východě a v jihovýchodní Asii. Na počátku 60. let 20. století disponovala Velká Británie stále sítí základen po světě, díky nimž byla schopna menších zásahů v různých částech světa.⁴⁴¹

Další zdroje vlivu pak zahrnovaly Commonwealth a mezinárodní rozvojovou pomoc. Ta měla podle plánu dosáhnout až úrovně 170–190 milionů liber ročně, z čehož zhruba tři čtvrtiny měly směřovat do zemí Commonwealthu. Ekonomickou pomoc pak měly doplnit různé formy vojenské pomoci spojencům zejména na Středním východě, tedy členům Bagdádského paktu (CENTO) a státům Perského zálivu.⁴⁴²

V otázce západní Evropy považovala zpráva za určující přetrvání rozdělení Německa. Hlavní roli ve vývoji kontinentu však přikládala Francii. Autoři zprávy předpokládali dvě alternativní cesty, kterými se Paříž mohla ubírat. První předpokládala postup v politické integraci a proměnu EHS v novou mocnost, která by však pravděpodobně nahradila Spojené království na pozici prvního spojence Spojených států

⁴³⁹ TNA, CAB 129/100, C. 60(35), FP (60)1, Future Policy Study, 1960–1970, 24. 2. 1960, s. 1.

⁴⁴⁰ Tamtéž, s. 26.

⁴⁴¹ Tamtéž, s. 42.

⁴⁴² Tamtéž, s. 45.

v transatlantické alianci. Druhá alternativa zahrnovala prosazení neutralistické a izolacionistické politiky ve Francii, dlouhodobé protáhnutí války v Alžíru a selhání evropské integrace. Hlavní riziko této cesty spatřoval text v možnosti, že SRN přivede selhání politiky v západní Evropě k dorozumění s Moskvou a neutralizaci Německa.⁴⁴³

Jedním z důsledků geopolitického vývoje bylo i další posilování prioritizace mezi jednotlivými oblastmi britských zájmů. Jednoznačnou prioritu získala Severoatlantická aliance, jejímž jádrem byly Spojené státy a západní Evropa. Zásadní bylo tedy nedostat se do situace, kdy by bylo nutné volit mezi partnerstvím s Evropou a Spojenými státy, neboť by to podle přesvědčení Londýna znamenalo konec atlantického spojení. Britští analytici byli navíc přesvědčeni, že se postupně bude dále zmenšovat prostor pro samostatné nezávislé jednání a že bude nutné politické aktivity v zahraničí stále více koordinovat se spojenci.⁴⁴⁴

Londýn v dlouhodobém horizontu nepředpokládal obnovení izolacionismu v USA. Obavy ve Whitehallu vzbuzoval spíše zvýšený důraz USA na aktivní účast spojenců v soupeření s komunistickým blokem, který mohl vyústit v odhalení slabosti Velké Británie či omezení různých forem podpory ze strany USA v případě odmítnutí aktivní podpory Washingtonu. Ohledně vzájemného vztahu mezi třemi kruhy britské zahraniční politiky byla *Future Policy Study* do určité míry nekonsistentní. Londýn předpokládal, že podpora a účast Londýna na evropské integraci se na druhé straně Atlantiku setká s pozitivním ohlasem. Současně však konstatovala, že výrazné posílení spolupráce s jedním z trojice USA, Commonwealthem či EHS bude možné jen na úkor vztahů s ostatními dvěma.⁴⁴⁵

V otázce Commonwealthu zpráva konstatovala, že se s největší pravděpodobností nevyvine v jednotnou politickou a vojenskou organizaci a že ani jednotná politika vůči komunistickému bloku není reálná. Stejně tak nebylo pravděpodobné, že by se v kontextu poklesu relativní ekonomické síly Británie zformovalo Britské společenství národů v jednotný ekonomický celek. Síla Commonwealthu tkvěla v tom, že dokládal nově vzniklým zemím důležitost a přínos spojení se Západem, a nabízel široké fórum pro plánování hospodářského rozvoje. Zpráva také předpokládala, že nebude možné sloučit

⁴⁴³ Tamtéž, s. 45.

⁴⁴⁴ Tamtéž, s. 23.

⁴⁴⁵ Tamtéž, s. 3.

zájmy členů Commonwealthu s cíli NATO. Zpráva tak předpokládala postupný pokles významu Britského společenství pro britskou zahraniční politiku.⁴⁴⁶

Střední východ měl i nadále zůstat nestabilní a nepředvídatelný a arabská jednota jen vzdáleným snem. Měl zde sílit tlak na sociální a ekonomickou reformu, stejně jako trend neutrality. Obavy panovaly zejména z obratu v zahraniční politice Teheránu, který by znamenal konec aliance CENTO.

Přestože nacházel komunismus na Středním východě jistý ohlas, největším ohrožením zůstal z pohledu Londýna arabský nacionalismus, jenž ohrožoval stabilitu konzervativních režimů, spřátelených s Velkou Británií. S ohledem na dlouhodobě nepřátelský postoj národních hnutí ale nenacházelo Spojené království v zahraniční politice pro tradiční elity žádnou alternativu.⁴⁴⁷ „Náš postup by měl obecně být založen na ekonomické spolupráci, principu nevměšování do záležitostí mezi arabskými státy a – jak jen to bude možné – vyvázání se z problému Palestiny. Měli bychom přijmout vstřícný postoj vůči arabským ideálům, podporovat naše přátele, ale nebránit jim ve spolupráci se sousedy.“⁴⁴⁸

V důsledku závěrů zformulovaných *Future Policy Committee* vyvstala před britskou vládou a zejména před britskými ozbrojenými složkami nutnost na tyto závěry reagovat. Výbor náčelníků štábů pod vedením lorda Mountbattena proto vypracoval strategický dokument vojenského rázu pod názvem Vojenská strategie pro okolnosti nezahrnující globální válku (*Military Strategy for the Circumstances Short of Global War*), který na základě východisek stanovených *Future Policy Study* formuloval novou vojenskou strategii Spojeného království a definoval vojenské kapacity nutné k jejímu naplnění.⁴⁴⁹

Britské velení se muselo vyrovnat s perspektivou omezených zdrojů a následně omezenou kapacitou Spojeného království zajišťovat a v případě potřeby bránit své zájmy ve světě silou. Londýn předpokládal, že v následující dekádě bude mít britská vláda k dispozici pro zahraniční intervence jednotky v maximálním rozsahu jedné brigádní skupiny s námořní a leteckou podporou. Z důvodu nedostatečných zdrojů vycházel Výbor náčelníků štábů z premisy, že Velká Británie nebude zasahovat ve více

⁴⁴⁶ Tamtéž, s. 3

⁴⁴⁷ Tamtéž, s. 8.

⁴⁴⁸ Tamtéž, s. 32.

⁴⁴⁹ BDEE, Series A, Vol. 4, Part I, DEFE 7/2231, Military strategy for circumstances short of global war, 1960–1970, memorandum by COS, forwarding report to ministers, 29. 6. 1960, s. 245–246.

oblastech současně a omezené konflikty v jednotlivých regionech nebudou vznikat v intervalech kratších než dva roky. Případný konflikt měl být navíc výrazně omezen; spíše na týdny než měsíce.⁴⁵⁰

Britské ozbrojené síly měly být připraveny na intervence v krátkodobých omezených konfliktech odehrávajících se zejména v zemích třetího světa, a to zřejmě bez podpory existující sítě vojenských základen.⁴⁵¹ Britské velení však bylo odhodláno udržovat základny v zámoří, dokud to bude možné, nebo alespoň do doby, kdy bude možné v praxi plně implementovat novou strategii označovanou jako „dvojitá opora“ (*double stance*), jež se opírala o menší námořní výsadkové jednotky a rychlé letecké přesuny jednotek.⁴⁵²

Zpráva Výboru náčelníků štábů z června 1960 upozorňovala, že takováto transformace ozbrojených složek bude finančně velmi náročná. „Byli bychom rádi, kdybychom mohli doporučit vojenskou politiku, jež by přinesla úspory, ale obrana je drahá věc a dokud bude Spojené království členem tolika ‚klubů‘ – a dokud do nich bude muset odpovídajícím způsobem přispívat – nevidíme žádný prostor pro snížení nákladů.“⁴⁵³

Kluby, o nichž britské velení hovořilo, zahrnovaly elitní skupinu jaderných velmocí, Commonwealth, NATO, CENTO a SEATO. I členství v těchto organizacích paradoxně limitovalo schopnost Londýna samostatně jednat, neboť většina britských ozbrojených sil byla přidělena k některé z těchto aliancí, v případě námořnictva k NATO a v případě bombardovacího letectva schopného nést jaderné zbraně k CENTO.⁴⁵⁴ Jedinou cestou ke zkrocení růstu vojenského rozpočtu tak podle COS bylo přehodnocení a redukce existujících zahraničních závazků.⁴⁵⁵

Zpráva rovněž dále rozvíjela strategický koncept války omezeného rozsahu, který se v britském vojenském diskurzu objevoval již v průběhu 50. let 20. století mimo jiné

⁴⁵⁰ Tamtéž, s. 245–246.

⁴⁵¹ Tamtéž s. 246.

⁴⁵² V roce 1961 britská vláda předpokládala, že bude moci do roku 1970 bez omezení využívat vojenské základny na Gibraltaru, Maltě, v Adenu, na Atolu Adu, Seychellách a v Bahrajnu. Omezení se naopak očekávala v Singapuru, Libyi, Keni a na Kypru. BDEE, Series A, Vol. 4, Part I, CAB 131/26, D (61)65, Defence policy: Cabinet Defence Committee memorandum by Mr Macmillan on reassessment, 23. 10. 1961, s. 256.

⁴⁵³ BDEE, Series A, Vol. 4, Part I, DEFE 7/2231, No. 23, Military strategy for circumstances short of global war, 1960–1970: memorandum by COS, forwarding report to ministers, 29. 6. 1960, s. 248–249.

⁴⁵⁴ Tamtéž, s. 248–249.

⁴⁵⁵ Tamtéž, s. 248–249.

i v souvislosti s vývojem na Středním východě.⁴⁵⁶ Koncept konfliktu omezeného rozsahu (*limited war*) se paralelně stal rovněž neoddelitelnou součástí doktríny pružné odvety.⁴⁵⁷

Na konci roku 1959 vypracovalo britské velení „strategické předpoklady“ pro konflikty omezeného rozsahu (*Assumptions for Limited War*), jež tyto zkušenosti odrážely. Londýn si byl vědom, že ve světě po dekolonizaci bude možné používat sílu v mnohem menší míře než dříve. Současně bylo nutné, aby Velká Británie dokázala přesvědčit své mezinárodní partnery, že je schopna své hlavní zájmy ve světě hájit. Z pohledu britského velení představovala kapacita dílčího zásahu na obranu zájmů součást širší funkce odstrašení ozbrojených složek. Největší riziko spatřoval dokument v nových národních hnutích, které se prostřednictvím dodávek sovětských zbraní a dobrovolníků mohly stát nepřímým nástrojem SSSR vůči spojencům Západu v jednotlivých částech třetího světa. Použití jaderných zbraní v případě omezeného konfliktu se nepovažovalo za pravděpodobné s výjimkou Dálného východu, kde však bylo podmíněno agresí ze strany Číny.⁴⁵⁸

Zatímco bílé knihy o obraně z let 1960 a 1961 byly spíše technického rázu, završovala bílá kniha o obraně z roku 1962 s podtitulem *Dalších pět let (The Next Five Years)* pětileté plánovací období zahájené Sandysovou bílou knihou z roku 1957 a definovalo hlavní cíle britské obranné politiky na následující pětileté období. Bílá kniha o obraně z roku 1962 mimo jiné dále rozpracovávala strategii *double stance*.⁴⁵⁹ Navazovala přitom mimo jiné na odklon od strategie hromadné odvety a zavádění tzv. stupňované síly odstrašení (*graduated deterrence posture*), již do britské obranné doktríny integrovala bílá kniha o obraně pro rok 1961.⁴⁶⁰

Bílá kniha o obraně z roku 1962 konstatovala, že v předchozích letech Velká Británie získala schopnost efektivního jaderného úderu. Předpokládala však také, že pocitovaná jaderná převaha Západu bude v důsledku rozvoje sovětských jaderných kapacit v průběhu 60. let 20. století klesat.⁴⁶¹ Dokument přinesl rovněž částečnou rehabilitaci významu konvenčních sil jako prostředku udržení mezinárodního vlivu

⁴⁵⁶ TNA, CAB 131/22, D (59)46, What is Limited War, Note by the Minister of Defence, 24. 12. 1959.

⁴⁵⁷ DURMAN, Karel. Popely ještě žhavé I, s. 539.

⁴⁵⁸ TNA, CAB 131/22, D (59)46, Assumptions for Limited War, 24. 12. 1959.

⁴⁵⁹ TNA, CAB 131/27, D 1(62)1, British strategy in the 1960s, Cabinet Defence Committee Minutes, 12. 1. 1962; BDEE, Series A, Vol. 4, Part I, CAB 131/26, D (61)65, Defence policy: Cabinet Defence Committee memorandum by Mr Macmillan on reassessment, 23. 10. 1961, s. 258.

⁴⁶⁰ PATERSON, Robert. *Britain's Strategic Nuclear Deterrent*, s. 23.

⁴⁶¹ TNA, CAB 129/108, Statement on Defence, 1962, The Next Five Years, Cmnd. 1639, s. 4.

Spojeného království, jež vyplývala z obavy před vznikem regionálních konfliktů ve třetím světě, v nichž by se velmoci angažovaly spíše nepřímo. Na počátku roku 1962 předpokládal kabinet, že bude mít Velká Británie do roku 1970 možnost bez omezení využívat vojenská zařízení na Gibraltaru, Maltě, Adenu, atolu Adu, Seychelách a v Bahrajnu. Omezení se naopak očekávala v Libyi, na Kypru, v Keni a v Singapuru.⁴⁶²

Tón, kterým bílá kniha o obraně na počátku roku 1962 tyto změny podávala, byl veskrze optimistický a odrážel mimo jiné úspěšnou obojživelnou (*amphibious*) intervenci, kterou Spojené království provedlo pod názvem operace *Vantage* v červenci 1961 na ochranu nově ustaveného nezávislého režimu v Kuvajtu.⁴⁶³ Intervence v Kuvajtu byla dokladem přetrvávající důležitosti, již Velká Británie kvůli ropě Střednímu východu přikládala. Na počátku roku 1962 považoval Londýn udržení vojenské přítomnosti v Perském zálivu za klíčovou prioritu a v případě nutnosti zredukovat konvenční síly spatřoval menší bezpečnostní riziko ve stažení některých jednotek z Evropy či Středomoří.⁴⁶⁴

Návrh nových vojenských opatření vypracovaný Výborem náčelníků štábů byl projednáván na zasedání kabinetního Výboru pro obranu 12. ledna 1962.⁴⁶⁵ Ministři zejména odmítli redukci Britské rýnské armády (*British Army of the Rhine*, BOAR) v Evropě a potvrdili pokračování programu modernizace letadlových lodí. Macmillan rovněž zdůraznil, že přes všechny nedostatky je nutné počítat s tím, že základem britského jaderného odstrašení zůstane až do počátku 70. let 20. století raketa *Skybolt* a flotila nukleárních bombardérů *V-Bombers*.⁴⁶⁶

Finální dokument bílé knihy o obraně pro rok 1962 potvrzoval závazek udržet výdaje na obranu na hranici 7 % HDP, což mělo pro rok 1962/1963 činit 1721 milionů liber.⁴⁶⁷ Výbor náčelníků štábů předpokládal, že do roku 1965/1966 narostou náklady na obranu na 1787 milionů liber. Kabinet rovněž souhlasil s nákupem nových letadlových lodí. Klíčovým prvkem jaderné síly zůstávala raketa *Skybolt*. Macmillan sice vojenským špičkám zdůrazňoval, že *Skybolt* zůstane oporou britských jaderných sil i po roce 1970,

⁴⁶² BDEE, Series A, Vol. 4, Part I, CAB 131/26, D (61)65, Defence policy: Cabinet Defence Committee memorandum by Mr Macmillan on reassessment, 23. 10. 1961, s. 265.

⁴⁶³ BLACKWELL, Stephen. *A Transfer of Power...*, s. 178.

⁴⁶⁴ Tamtéž, s. 71.

⁴⁶⁵ TNA, CAB 131/27, D (62), Cabinet Defence Committee Minutes, 12. 1. 1962, s. 1.

⁴⁶⁶ Tamtéž, s. 4.

⁴⁶⁷ TNA, CAB 129/108, C (62)23, 9. 2. 1962, Statement on Defence, 1962: The Next Five Years, s. 5.

pokud to technologický pokrok dovolí. Současně ale s ohledem na pokračující technologické problémy při vývoji rakety doporučoval vyhnout se v dokumentu jmenovitým věcným i finančním závazkům vůči konkrétním zbraním a vojenským technologiím.⁴⁶⁸

V bílé knize o obraně z roku 1962 se odrážela také postupná transformace vztahů Velké Británie s bývalými koloniemi z původní metropole, tedy garanta vnitřní i vnější bezpečnosti zámořských území, na zahraničního partnera a spojence nově vznikajících nezávislých států.⁴⁶⁹ V důsledku toho měl postupně klesat význam a početní stavy jednotek vyslaných do zahraniční primárně za účelem udržování vnitřní stability závislých území (*garrisons*). Snižovat se měl, byť pomaleji, také početní stav jednotek „základen“ (*bases*), jejichž primárním účelem bylo provádění vojenských operací v zahraničí.⁴⁷⁰ V blízké budoucnosti měly být britské zájmy zajištěny z tří klíčových lokalit, kterými byly Britské ostrovy, Aden a Singapur.⁴⁷¹

Bílá kniha o obraně pro rok 1962 také upozorňovala na nová dilemata globálních bezpečnostních vztahů. Jedním z nich byl i vznik asijských velmocí v podobě Indie a Číny a vyhrcování vztahů mezi nimi, jež se promítalo jak do vztahů mezi Východem a Západem, tak prostřednictvím indicko-pákistánského sporu o Kašmír do dění v CENTO.⁴⁷²

Diskuze o „dalších pěti letech“ na půdě dolní sněmovny probíhala na počátku března 1962. Hlavními body byl faktický konec povinné vojenské služby, poslední branci měli vojenskou službu ukončit v květnu 1963, restrukturalizace konvenčních sil v zámoří v souladu s *double stance*, posilování *deterrent* a nové kolo testů jaderných zbraní.⁴⁷³ Právě obnovení jaderných zkoušek se stalo v průběhu parlamentní debaty hlavním terčem opozice. Harold Wilson útočil na návrh bílé knihy jako na pokračování „Sandysovy doktríny“. Budoucí předseda britské vlády označoval tento způsob zajištění obrany za „bezpředmětný“ sílu odstrašení „bomb v bombardérech“ za velmi nákladný „mýtus“.⁴⁷⁴

⁴⁶⁸ TNA, CAB 131/27, D (62), Cabinet Defence Committee Minutes, 12. 1. 1962, s. 3–4.

⁴⁶⁹ TNA, DEFE 4/141, Annexe to JP (61)149(Final), British Strategy in the 60s, s. 50–58.

⁴⁷⁰ TNA, CAB 129/108, C. (62)23, 9. 2. 1962, Statement on Defence, 1962: The Next Five Years, s. 4.

⁴⁷¹ TNA, CAB131/27, D (62)8 Cabinet Defence Committee Minutes, 16. 5. 1962, s. 3.

⁴⁷² TNA, CAB 131/28, D (63)7, Cabinet Defence Committee Minutes, 10. 5. 1963, s. 3.

⁴⁷³ *Hansard, House of Commons*, 5. 3. 1962, col. 43.

⁴⁷⁴ Tamtéž, 6. 3. 1962, col. 229.

Obsah bílé knihy kritizovali nejen labouristé, ale i vnitrostranická opozice. Konzervativní poslanec Derek Walker-Smith dokument kritizoval jako pokračování „zhoubné a katastrofické“ změny, jež přišla v roce 1957.⁴⁷⁵ Walker-Smith kritizoval také tendenci chápat NATO, CENTO a SEATO jako stejné fenomény, v níž spatřoval snahu vlády degradovat NATO. Koncept „řetězu“ organizací kolektivní obrany považoval za manévr, jehož cílem bylo co nejvíce omezit konvenční síly zejména mimo Británii.⁴⁷⁶ Navzdory hlasům kritiků však Dolní sněmovna bílou knihu o obraně pro rok 1962 schválila 6. března 1962 poměrem 310 hlasů ku 223.⁴⁷⁷

Na konci roku 1962 zásadním způsobem změnilo předpoklady, na nichž byla britská obranná doktrína postavena, uzavření dohod z Nassau.⁴⁷⁸ Již na počátku roku 1963 dostal britský Výbor pro obranu k projednání návrh na výstavbu ponorek vybavených střelami *Polaris*.⁴⁷⁹ Kabinet následně 23. ledna 1963 schválil nákup 4 ponorek, z nichž každá měla být vybavena 16 střelami, a rozhodl, že v polovině roku 1963 zváží nákup ponorky páté.⁴⁸⁰

Náklady na budování flotily jaderných ponorek vystavily ministerstvo obrany dalšímu tlaku ministerstva financí na hledání úspor.⁴⁸¹ Ministerstvo financí navrhovalo škrty zejména v programu modernizace letadlových lodí, na nichž závisela schopnost Spojeného království realizovat strategii *double stance*.⁴⁸²

Navzdory dohodám z Nassau kabinet na počátku roku 1963 rovněž potvrdil původní záměr, podle něhož měl být rozpočet na obranu zastropován 7 % HDP. Náklady na obranu rovněž neměly výrazně přesáhnout jednu třetinu celkových vládních výdajů.⁴⁸³ Britské ministerstvo obrany však na jednání Výboru pro obranu konstatovalo, že vojenský

⁴⁷⁵ Tamtéž, 5. 3. 1962, col. 58.

⁴⁷⁶ Tamtéž, 5. 3. 1962, col. 58.

⁴⁷⁷ Tamtéž, 6. 3. 1962, col. 341.

⁴⁷⁸ TNA, CAB 131/28, D (63)3, Future Defence Policy, Cabinet Defence Committee Minutes, 9. 2. 1963, s. 3–4.

⁴⁷⁹ Tamtéž, s. 4.

⁴⁸⁰ Tamtéž, s. 5.

⁴⁸¹ *Double stance* představovala strategii naplnění Sandysovy ideje flexibilní vojenské síly v praxi. Její podstatou bylo udržování dvou skupin letadlových lodí na východ od Suez, které měly nahradit tehdejší řetězec pozemních základů. Jedna měla být umístěna na Středním východě a v Indickém oceánu a druhá na Dálném východě. DYNDAL, Gjert, Lage. *Land Based Air Power...*, s. 21.

⁴⁸² I přes navrhované škrty čelila britská jaderná síla závažné ztrátě kredibility. *V-Bombers* vybavené modifikacemi rakety *Skybolt* měly být podle predikcí účinným prostředkem zasazení jaderného úderu do roku 1965, avšak dokončení flotily ponorek se plánovalo až na rok 1967. Tamtéž, s. 22–24.

⁴⁸³ BDEE, Series A, Vol. 4, s. xlii; PREM 11/4412, The tasks ahead: minute by Mr Macmillan to T. J. Bligh (PM's Office), 26. 12. 1962.

rozpočet zůstává přetížen a bez jeho navýšení bude nutné přistoupit k redukci konkrétních závazků v zahraničí.⁴⁸⁴

19. června 1963 projednával britský Výbor pro obranu memoranda ministerstev obrany, financí a zahraničí, jejichž předmětem bylo budoucí strategické směřování Velké Británie. Ministerstvo obrany v memorandu opětovně upozorňovalo, že dosažení 7% cíle výdajů na obranu při zachování všech tří pilířů obrany, tedy Evropy, jaderných zbraní a přítomnosti na východ od Suez, považuje za nereálné. Navrhovalo tedy kompromisní rozpočet ve výši 1850 milionů liber, 7,5 % HDP, jenž měl vládě umožnit současný rozsah strategických závazků udržet. Budoucnost letadlových lodí nechávalo MOD na zvážení kabinetu.⁴⁸⁵

Návrh ministerstva obrany se setkal s ostrou kritikou *Treasury*. Ministerstvo financí vedené Reginaldem Maudlingem předložilo kabinetu vlastní návrh v podobě memoranda Strategické předpoklady a náklady (*Strategic Assumptions and Costs*). Maudlingovo memorandum zdůrazňovalo nutnost rozhodnout se o prioritách směřování národních zdrojů. Roční výdaje na britskou vojenskou přítomnost v zahraničí činily ročně zhruba 300–400 milionů liber, což byl podle Maudlinga ekvivalent celého rozpočtu na budování silnic a dálnic či programu veřejné výstavby bytů a domů. „Pokud se budeme snažit přesvědčit sami sebe, že můžeme udělat více, než nám umožňuje růst HDP, čekají nás další ekonomická selhání – a všichni víme, že ta našemu mezinárodnímu postavení a vlivu ubližují mnohem více, než jakýkoli technický nedostatek v obraně.“⁴⁸⁶

Pozici ministerstva zahraničí shrnovalo memorandum ze 17. června 1963, které reagovalo na předchozí dokumenty ministerstva obrany a kabinetního sekretáře. Memorandum definovalo čtyři hlavní cíle, jež měla obranná politika Velké Británie plnit. První z nich byla obrana Spojeného království proti agresi, kterou měly zajistit střely *Polaris*. Druhým cílem byla spolupráce na kolektivní obraně proti hrozbě komunistického bloku prostřednictvím NATO, CENTO a SEATO. Třetím a čtvrtým cílem, které *Foreign Office* definovala, bylo udržení role Británie jako světové velmoci a zabezpečení „zdrojů hospodářské síly“, zejména dovozu ropy. „Myšlenku, že bychom měli volit mezi Evropou

⁴⁸⁴ TNA, CAB 131/28, D (63)3, Future Defence Policy, Cabinet Defence Committee Minutes, 9. 2. 1963, s. 3.

⁴⁸⁵ TNA, CAB 131/28, D (63)9, Cabinet Defence Committee Minutes, 10. 7. 1963, s. 3.

⁴⁸⁶ TNA, CAB 131/28, D (63)21, Strategic Assumptions and Costs, Memorandum by the Chancellor of the Exchequer, 17. 6. 1963, s. 1–2.

a světovou rolí, jsme odmítli. Máme globální zájmy a musíme mít tedy globální nástroje, abychom je mohli chránit.“⁴⁸⁷

Britský ministr zahraničí Alec Douglas-Home byl v dané situaci ochoten připustit revizi původního maxima rozpočtu na obranu ve výši 7 % HDP. *Foreign Office* považovala za zásadní udržení základny v Adenu. Jako možná úsporná opatření navrhovala snížení posádky v Hong Kongu, přesunutí jaderných bombardérů přidělených pod CENTO z Kypru do Velké Británie a stažení z Libye, pokud by místní vláda zrušila spojeneckou smlouvu uzavřenou s Velkou Británií v roce 1954.⁴⁸⁸

Výsledkem kabinetních jednání v polovině roku 1963 tak bylo zachování koncepce obrany založené na třech oblastech Evropa, Střední východ a Dálný východ, jakkoli neudržitelné toto uspořádání se stávajícími zdroji podle britských ozbrojených sil bylo. Daní za tento krok byla dílčí úsporná opatření včetně zpomalení programu modernizace flotily letadlových lodí. Klání mezi *Treasury* zastávající názor, že by výdaje na obranu měly být podřízeny hospodářskému potenciálu Velké Británie, požadavky ozbrojených sil, podle nichž měla výše rozpočtu na obranu odrážet skutečný rozsah britských zájmů, a *Foreign Office* usilující o udržení velmocenského postavení, tak zůstalo prozatím bez vítěze.

Po roce 1963 Ministerstvo obrany pokračovalo v hledání kompromisu mezi finančními požadavky ministerstva financí a předsedy vlády a potřebami vojenského rozpočtu stále obtížněji. Ministerstvo obrany upozorňovalo, že prostor ke škrtům se postupně zužuje. Dohody z Nassau z prosince roku 1962 zafixovaly výdaje na jaderné zbraně, snížení počtů BOAR nepřipadalo v úvahu bez konzultací a souhlasu Francie a SRN a na plánovaném programu výstavby letadlových lodí, jenž měl do roku 1970 spotřebovat 750 milionů liber, závisela kredibilita strategie *double stance*. MOD varovalo kabinet před vytvářením vakua mezi reálnou vojenskou silou a politickými zájmy a před politikou založenou na blafu.⁴⁸⁹ Před britskými ozbrojenými složkami tak *de facto* stála nepříjemná volba mezi redukcí základny v Adenu, omezením či zrušením programu obnovy letadlových lodí a stažení posádek z Hong Kongu či Singapuru.⁴⁹⁰

⁴⁸⁷ TNA, CAB 131/28, D (63)22, Future Defence Policy, Memorandum by the Secretary of State for Foreign Affairs, 17. 6. 1963, s. 2.

⁴⁸⁸ Tamtéž, s. 2.

⁴⁸⁹ TNA, CAB 131/28, D (63)19, Note by the Secretary, Future Foreign Policy, Memorandum by the Secretary of the Cabinet, 14. 6. 1964; COHEN, Michael. *Strategy and Politics in the Middle East*, s. 33.

⁴⁹⁰ Tamtéž, s. 33.

Bílá kniha o obraně z roku 1964 již počítala nejen s objednávkou strel *Polaris*, ale i dodávkou čtyř ponorek od společností Vickers-Armstrong a Cammel Lairds. Na všech čtyřech ponorkách se již počátkem roku 1964 v docích pracovalo a první z nich měla vyplout v polovině roku 1968. Ministerstvo pro veřejnou výstavbu a práce (*Ministry of Public Building and Work*) připravovalo kotviště na základně v zálivu Gareloch, jehož první část měla být hotová v polovině roku 1966.⁴⁹¹ Od roku 1966 zde měla fungovat mimo jiné i *Polaris Training School*, na níž se měli britští námořníci školit v zacházení s novou technologií. Do služby také vstoupila modernizovaná letadlová loď HMS Eagle. Britskou flotilu čtyř letadlových lodí *Ark Royal*, *Victorious*, *Centaur* a *Eagle* navíc měla doplnit jedna nová letadlovou loď.⁴⁹² Změnila se rovněž rétorika, kterou bílá kniha inkorporovala do britské vojenské doktríny CENTO a SEATO. Místo explicitního uvedení těchto aliancí hovořil text nově pouze o obecném zájmu na zachování politické stability ve třetím světě.⁴⁹³

Vítězství labouristů vedených Haroldem Wilsonem ve volbách v roce 1964 ukončilo éru konzervativní dominance v politice trvající od roku 1951. Zatímco ve vnitropolitických záležitostech přistoupila Wilsonova vláda k řadě reforem, v zahraniční a obranné politice udržovaly Wilsonovy kabinet vysokou míru kontinuity s kurzem, který na přelomu 50. a 60. let 20. století určily konzervativní kabinet pod vedením Harolda Macmillana.⁴⁹⁴

Oba typy zbraní měly širší strategický význam. Letadlové lodě byly klíčové pro realizaci strategie *double stance*. Bombardéry TSR-2 představovaly pokus o udržení britské schopnosti zasadit jaderný úder pomocí hlavic doručených strategickými bombardéry, a nahradit tak starší *V-Bombers*, které stále více ohrožovaly zlepšující se technologie protiletdecké obrany. Pouhý rok nato donutily hospodářské obtíže Wilsonův kabinet devalvovat libru. Rozhodnutí snížit hodnotu libry vůči dolaru o zhruba 15 % oznámil Wilson v radiovém a televizním přenosu 18. listopadu 1967. Oficiálním odůvodněním byl hospodářský šok způsobený šestidenní válkou a následným uzavřením Suezského průplavu.⁴⁹⁵ 30. listopadu 1967 byl Londýn donucen evakuovat většinu

⁴⁹¹ TNA, CAB 129/116, C.P. (64)32, 4. 2. 1964, Statement on Defence, 1964, Cmnd. 2270, s. 15.

⁴⁹² Tamtéž, s. 25.

⁴⁹³ DARBY, Phillip. British Defence Policy East of Suez, s. 240.

⁴⁹⁴ PETERSON, John E. *Defending Arabia*, s. 74.

⁴⁹⁵ CLARKE, Peter. *Hope and Glory...*, s. 313–315.

ozbrojených sil ze základny v Adenu. Jen krátce nato, 15. ledna 1968, pak britská labouristická vláda ohlásila stažení z vojenských závazků na východ od Suez.⁴⁹⁶

Vojenské plánování v letech 1957–1964 podřídilo obrannou strategii Spojeného království politickým prioritám země tak, jak je po suezské krizi vnímala konzervativní vláda Harolda Macmillana. Obrana tak měla sloužit jako jeden z nástrojů k uskutečnění Macmillanova „velké strategie“ (*grand design*), vize nové role, kterou měla Velká Británie hrát v měnícím se světě po druhé světové válce. Odrazem propojení obrany a širších politických zájmů Londýna bylo mimo jiné i podřízení výše vojenského rozpočtu hospodářské kapacitě země a postupné omezování vlivu tzv. *service ministries* na úkor převážně politického ministerstva obrany.⁴⁹⁷

Záměrem kroků, které v oblasti obrany britské kabinety v letech 1957–1964 učinily, nebyla rezignace na stávající britské zájmy. Jejich cílem byla naopak snaha tyto zájmy v geopolitickém prostředí utvářeném studenou válkou a dekolonizací definovat, prioritizovat a pokud možno i nadále prosazovat. Klíčovou pak v tomto ohledu byla systematická a dlouhodobá snaha britské vlády zvýšit reálnou kapacitu Londýna samostatně a nezávisle jednat v mezinárodních vztazích.

S proměnou charakteru studené války se měnil také britský pohled na Bagdádský pakt (CENTO). V polovině 50. let 20. století vznikla aliance za účelem obrany před sovětským útokem, kterým by se Kreml v rámci nového globálního střetu mohl pokusit obsadit strategicky významné oblasti v okolí Perského zálivu. Postupem času však strategický pohled Velké Británie stále více akcentoval politickou a hospodářskou stránku paktu, jež spojovaly vojenský aspekt ideje kolektivní obrany se zájmem zachovat a posílit politickou stabilitu a spolehlivost spojenců Západu na Středním východě. Zatímco jádrem činnosti Bagdádského paktu v polovině 50. let 20. století bylo vojenské plánování pro případ globálního konfliktu, pokoušela aliance do přelomu 50. a 60. let 20. století obsáhnout také hrozby spočívající ve střetech regionálního charakteru. Velká Británie, a především Spojené státy, však považovaly tento typ vojenského plánování za snadno zneužitelný.

CENTO, navzdory svým nedostatkům, v jistém ohledu do britské obranné politiky na počátku 60. let 20. století vhodně zapadalo, neboť umožňovalo Spojenému království

⁴⁹⁶ BENNET, Gill. *Six Moments of Crisis*, s 95.

⁴⁹⁷ HARRISON, Brian. *Seeking a Role...*, s. 93.

doložit vlastní nezastupitelný přínos obraně svobodného světa – v případě CENTO se jednalo o bezpečnostní garance Turecku, Íránu a Pákistánu, demonstrující spojenectví těchto států se Západem – aniž by s tím byly spojeny větší náklady či rozsáhlé konkrétní politické a bezpečnostní závazky.

5. Role Bagdádského paktu (CENTO) v koncepci britské zahraniční politiky na Středním východě (1955–1964)

5.1 Britské „neformální“ impérium ve východním Středomoří a na Středním východě ve stínu suezské krize

Otázka britské role ve vývoji moderního Středního východu byla v polovině 50. let 20. století na britské politické i akademické scéně živým tématem. V roce 1953 publikoval Albert Hourani (1915–1993), jeden ze zakladatelů středovýchodních studií ve Velké Británii, dnes již klasický článek s názvem Úpadek Západu na Středním východě (*The Decline of the West in the Middle East*), ve kterém shrnoval pohled na dějiny vztahů Západu a Středního východu. „Byla doba, ne tak vzdálená, kdy se britský státník mohl podívat na Střední východ a říci si, že alespoň v tomto regionu Británie vybudovala cosi chvályhodného... Tento sen se vypařil.“⁴⁹⁸ Hourani považoval na počátku 50. let 20. století Střední východ za region ovládaný chaosem, v němž byla Velká Británie terčem nenávisti. Předpokládal také, že „westernizace“, již Západ považoval za pokrokový proces, zřejmě vyústí v nárůst nacionalismu a úpadek vlivu Západu na Středním východě.⁴⁹⁹

Houraniho negativní výklad britské role ve vývoji moderního Středního východu se setkal i v akademické sféře s kritikou řady konzervativně smýšlejících autorů. V článku nazvaném *An Alternative View* argumentoval Stephen Longrigg, že problémy, které Střední východ sužují, není možné přikládat pouze nedostatkům britské politiky v tomto regionu. Longrigg polemizoval s Houraniho kritikou „obávaného termínu“ imperialismus, již považoval za jednostrannou a do jisté míry účelovou interpretaci britského působení na Středním východě implikující, že: „...nezáleží na tom, co se udělá pro dobro obyvatel, pokud někteří místní politici nesouhlasí s vaší přítomností.“⁵⁰⁰ Longrigg rovněž trefně zachytil, jakým způsobem se kritika imperialismu promítala do postojů nejen arabských států v době studené války. „Arabské národy možná mají pravdu, když v mezinárodní nebezpečí nevěří, či jej odmítají jako strašáka vytvořeného imperialistickými silami k ospravedlnění pokračování vojenské okupace.“⁵⁰¹

Britská zahraniční politika po roce 1945 vnímala oblast vymezenou Kyprem a Libyí na západě a Perským zálivem a Adenem na východě jako jeden celek, ve kterém

⁴⁹⁸ HOURANI, Albert. *The Decline of the West in the Middle East I*, s. 22.

⁴⁹⁹ HOURANI, Albert. *The Decline of the West in the Middle East II*, s. 183.

⁵⁰⁰ LONGRIGG, Stephen. *The Decline of the West...*, s. 332.

⁵⁰¹ Tamtéž, s. 331.

nestabilita jedné části ohrožovala stabilitu částí zbývajících.⁵⁰² Navzdory postupnému poklesu britského vlivu na Středním východě po roce 1945 byl Londýn v této oblasti považován za hlavního garanta zájmů Západu. Egyptská revoluce, suezská krize a revoluce v Iráku britským postavením na Středním východě otřásly, avšak i poté Velká Británie dění na Středním východě aktivně ovlivňovala. Ještě v průběhu suezské krize pomohly britské jednotky potlačit nepokoje, které válka na Suezské šíji vyvolala v Bahrajnu. V červenci 1958 intervenovaly britské jednotky v Jordánsku a v červenci 1961 zasáhl Londýn vojensky v Kuvajtu, jehož nově deklarovanou nezávislost ohrožovaly ambice Qásimova Iráku. Od září 1962 se Londýn rovněž účastnil bojů v občanské válce v Severním Jemenu, která ohrožovala stabilitu Adenu.⁵⁰³

I po suezské krizi a vyhlášení Eisenhowerovy doktríny udržovalo Spojené království na Středním východě rozsáhlý komplex závazků. Toto „neformální impérium“ (*informal empire*), se tradičně opíralo o spolupráci s konzervativními arabskými elitami, které ve spojení s Velkou Británií spatřovaly protiváhu proti nástupu moderního arabského nacionalismu, jenž ohrožoval jejich výsadní politické a společenské postavení.⁵⁰⁴

Klíčový význam na Středním východě prisuzovala britská zahraniční politika na Středním východě v letech 1955–1964 Perskému zálivu, kde i po vyhlášení nezávislosti Indie a Pákistánu v jistém ohledu přežíval koloniální étos britského Rádže.⁵⁰⁵ Od roku 1822 do roku 1971 spadala oblast Perského zálivu do pravomoci rezidentury v Perském zálivu (*British Residency of the Persian Gulf*). V roce 1947 přešla rezidentura, jež byla dříve součástí britské koloniální správy v Indii, pod kontrolu *Foreign Office*. Rezidentura zajišťovala vztahy s protektoráty v Bahrajnu, Kuvajtu, Kataru, sultanátu Maskat a Omán a tzv. *Trucial States*, dnešními Spojenými arabskými emiráty. Od roku 1953 do roku 1958 vykonával funkci hlavního rezidenta Bernard Burrows, jenž se poté stal britským velvyslancem v Turecku a jako člen Rady pověřenců CENTO významně zasahoval do chodu aliance.⁵⁰⁶

Před vyhlášením nezávislosti Indie představoval Perský záliv a okolní oblasti jeden z článků řetězce, který měl zajistit bezpečnost přístupových cest a obchodních tras na

⁵⁰² BARRETT, Roby. *The Greater Middle East...*, s. 54–55.

⁵⁰³ MACMILLAN, Harold. *At the End of the Day*, s. 264.

⁵⁰⁴ BROWN, Judith. M., LOUIS, Roger, eds. *The Oxford History of British Empire*, s. 507–519.

⁵⁰⁵ MAGNOLD, Peter. *What the British Did*, s. 233.

⁵⁰⁶ MACKIE, Colin. *Directory of British Diplomats I*, s. 76.

Indický subkontinent. V 50. a v 60. letech 20. století se naopak zájem britské zahraniční politiky přesunul k ochraně bohatých nalezišť ropy, na nichž byl závislý hladký chod hospodářství Velké Británie a západní Evropy. Britská zahraniční politika se proto vývoj v této oblasti pokoušela směřovat a minimalizovat zde veškeré faktory, které by mohly destabilizovat těžbu ropy a její transfer do Evropy.

I na pozadí postupného omezování britských vojenských závazků ve světě, patřil Perský záliv k oblastem, v nichž Londýn až do „stažení na východ od Suez“ o vojenském odchodu neuvažoval. Protektorát v Kuvajtu byl sice zrušen již roku 1961, avšak krátce poté zde Londýn neváhal vojensky intervenovat. O rok později přestal existovat protektorát nad sultanátem Maskat a Ománem. Definitivně však byla britská přítomnost v Perském zálivu ukončena až roku 1971, kdy byla formálně vyhlášena nezávislost Bahrajnu, Kataru a Spojených arabských emirátů.⁵⁰⁷

Významnou oporou britské moci na Středním východě byla také vojenská základna v Adenu.⁵⁰⁸ Rovněž význam Adenu narostl zejména po vyhlášení nezávislosti Indie a íránské ropné krizi. Adenský přístav se stal důležitou zastávkou na trase tankerů směřujících z Perského zálivu do západní Evropy a roku 1953 zde byla vybudována rafinerie, jež měla pokrýt výpadky produkce rafinerie v íránském Abadánu.⁵⁰⁹ Po stažení ze Suez se stal Aden klíčovým strategickým bodem, jenž spojoval Střední východ s východní Afrikou a jihovýchodní Asií.⁵¹⁰ Zpráva zvláštní komise vedené Normanem Brookem vypracovaná během první poloviny roku 1957, jež se zabývala perspektivou budoucího ústavního vývoje zbývajících součástí impéria, shrnovala, že význam Adenu je tak vysoký, že nelze v dohledné době předpokládat významné uvolnění závazků Koruny vůči kolonii.⁵¹¹ Stahování Velké Británie z ostatních částí Středního východu a východní Afriky zvyšovalo význam Adenu po celou první polovinu 60. let 20. století a základna v tomto jemenském přístavu zůstávala významným opěrným bodem Velké Británie na Středním východě až do evakuace roku 1967.⁵¹²

⁵⁰⁷ PETERSON, John E. *Defending Arabia*, s. 69.

⁵⁰⁸ WALTON, Calder. *Empire of Secrets*, s. 317–318.

⁵⁰⁹ BRENCHLEY, Frank. *Britain and the Middle East...*, s. 112.

⁵¹⁰ PETERSON, John E. *Defending Arabia*, s. 63–66.

⁵¹¹ BDEE, Series A, Vol. 4, Part I, TNA, CAB 134/1551, CPC (57) 27, Future constitutional development in the colonies, report, (CO print, GEN 174/012) of the officials' committee (CO (0)(57)5), May 1957, s. 1718.

⁵¹² Britská kolonie v Adenu vznikla v lednu 1839. Od roku 1937 měl Aden status samostatné korunní kolonie. Roku 1963 se stal oficiálně součástí tzv. Jihoarabské federace. K roku 1964 tvořilo britskou posádku v Adenu 8000 mužů. V průběhu 60. let 20. století se stal Aden dějištěm krvavého střetu mezi dvěma národně osvobozeneckými organizacemi Fronty za osvobození okupovaného Jižního Jemenu

Spojené království udržovalo rovněž blízké vztahy s hášimovskými monarchiemi v Jordánsku a do roku 1958 také v Iráku. V obou případech určovala vzájemné vztahy smlouva, jež navazovala na předchozí mandátní správu. Smlouva mezi Spojeným královstvím a Transjordánskem byla podepsána roku 1928. Dohoda s Iráckým královstvím pak roku 1930. Jak v Jordánsku, tak v Iráku byla výše zmíněná smluvní ujednání nesmírně nepopulární a Velká Británie usilovala po roce 1945 o jejich revizi. Novou dohodu s Jordánskem se podařilo uzavřít v březnu 1946 a posléze v březnu 1948. Londýnská smlouva zůstala v platnosti do března 1957, kdy byla její platnost ukončena.⁵¹³ Po obtížných jednáních byla 15. ledna 1948 v jihoanglickém Portsmouthu podepsána také nová britsko-irácká dohoda, již však irácká vláda kvůli bouřlivému odporu veřejnosti odmítla ratifikovat.⁵¹⁴

Proměny britského postavení na Středním východě a ve východním Středomoří po roce 1945 se promítly také do struktury velení britských ozbrojených sil umístěných v regionu. V důsledků napjatých vztahů s Káhirou bylo v roce 1954 velitelství britských sil pro Střední východ přesunuto z Egypta na Kypr. Po stažení ze Suezské šije přestalo britské velení považovat za účelné udržovat jednotné velení (*combined headquarters*) pro celý Střední východ.⁵¹⁵ Od roku 1957 tak byly britské ozbrojené síly na Středním východě podřízeny dvěma velitelstvím. Velitelství pro Střední východ (*Middle East Command*) se sídlem na Kypru velelo jednotkám na Kypru, v Libyi a na Maltě. Zbývající britské síly na Středním východě byly podřízeny velitelství britských sil na Arabském poloostrově (*British Forces Arabian Peninsula*), jehož úkolem bylo bránit britské zájmy v Perském zálivu.⁵¹⁶

K 1. březnu 1961 byly *British Forces Arabian Peninsula* transformovány na společné velení všech tří složek ozbrojených sil *Middle East Command* se sídlem

a levicově orientovaná Fronta národního osvobození. Britské jednotky v Adenu čelily postupně eskalujícímu napětí, jež roku 1967 vyústilo v takřka 3000 teroristických útoků. Wilsonův kabinet proto pod tlakem okolností rozhodl na počátku roku 1966 o urychlení plánu osamostatnění Adenu schváleného roku 1963, který počítal s vyhlášením nezávislosti v lednu 1968. Krátce po stažení britských sil, 30. listopadu 1967, byla na území Jemenu vyhlášena Jihojemenská lidová republika. PETERSON, John E. *Defending Arabia*, s. 75; MAGNOLD, Peter. *What the British Did*, s. 243–245; WALTON, Calder. *Empire of Secrets*, s. 300–301.

⁵¹³ JEVON, Graham. *Glubb Pasha and the Arab Legion*, s. 273.

⁵¹⁴ Podpis portsmouthské dohody vedl k pádu irácké vlády Sáliha Džabra. Núrí as-Saíd následně dokonce uprchl ze země. Nová vláda vedená Sajjidem Muhammadem as-Sadrem, jež se zrodila z masových nepokojů, pak perspektivu ratifikace dohody definitivně vyloučila. GOMBÁR, Eduard, PECHA, Lukáš. *Dějiny Iráku*, s. 439.

⁵¹⁵ TNA, 131/18, D (57)17, Command Structure in the Middle East, Memorandum by the Minister of Defence, 27. 6. 1957, s. 1.

⁵¹⁶ ORON, Yitzhak. *Middle East Record*, 1960, s. 95.

v Adenu, pod které spadal nejen Aden a Arabský poloostrov, ale i Kuvajt, Uganda, Tanganika a západní Indický oceán, který dříve spravovalo velitelství pro Indii (*East India Command*), jež bylo zrušeno roku 1958.⁵¹⁷ Úkolem velitelství, jež mělo na počátku roku 1961 k dispozici osm tisíc mužů, však zůstal zachován. Původní velitelství pro Střední východ na Kypru bylo přejmenováno na velitelství pro Blízký východ (*Near East Command*); v zásadě se tedy jednalo o velitelství pro východní Středomoří a CENTO.⁵¹⁸

Průběžná reforma britského velení na Středním východě byla na půdě Bagdádského paktu (CENTO) přijímána s velkými rozpaky. Nejen že odrážela proměnu britských zájmů na Středním východě, které se postupně stále více koncentrovaly v oblasti Perského zálivu.⁵¹⁹ Zejména Írán a Pákistán se obávaly, že by postupná redukce velících struktur umístěných přímo na Středním východě a omezování jejich vlivu na strategická rozhodnutí činěná v Londýně mohla postupně vyústit také v degradaci britského závazku k CENTO.⁵²⁰

Regionální členy paktu, také znepokojovalo národněosvobozené hnutí na Kypru a eskalující vztahy mezi řeckým a tureckým obyvatelstvem. Zejména Írán a Pákistán znepokojovalo, že by v případě odchodu Británie z Kypru, mohla aliance přijít o jaderné krytí.⁵²¹ Otázka turecké menšiny představovala rovněž jeden z problémů dlouhodobě komplikujících vztah mezi Londýnem a Ankarou.⁵²²

Z pohledu Bagdádského paktu (CENTO) představoval Kypr klíčovou britskou državu ve východním Středomoří. Kontrolu nad Kyprem převzala Velká Británie již roku 1878 na základě konvence uzavřené s Osmanskou říší. Podstata tohoto ujednání nebyla zcela nepodobná účelu, který plnil Bagdádský pakt (CENTO) v době studené války. Za nadvládu nad ostrovem totiž Londýn Osmanské říši přislíbil vojenskou podporu v případě, že by Rusko přestalo respektovat mírovou smlouvu uzavřenou po

⁵¹⁷ PETERSON, John E. *Defending Arabia*, s. 66.

⁵¹⁸ ORON, Yitzhak. *Middle East Record*, 1961, s. 90.

⁵¹⁹ TNA, DEFE 6/58, JP (59)119, Directive for the future Commander in Chief Middle East, 15. 9. 1959, s. 2–3.

⁵²⁰ TNA, CAB 131/18, D (57)6, Cabinet Defence Committee Minutes, 31. 7. 1957, s. 2.

⁵²¹ Přítomnost britských jaderných bombardérů na Kypru byla navzdory obavám šáha a protestům USA ukončena na základě bílé knihy o obraně z roku 1974. TNA, DO 196/72, SEA 43/15/1 (1), FO to British Embassy, Tehran, tel. no. 203, 20. 2. 1962; DIMITRAKIS, Panagiotis. *British Diplomacy and the Decline of CENTO*, s. 322.

⁵²² BDEE, Series A, Vol. 4, Part I, TNA, CAB 134/1551, CPC (57) 27, Future constitutional development in the colonies, report, (CO print, GEN 174/012) of the officials' committee (CO (0)(57)5), May 1957, s. 22, 35.

rusko-turecké válce (1877–1878) a pokusilo se obsadit další osmanská území, zejména Ardahan, Kars či Batumi.⁵²³

Letecká základna v Akrotiri byla z pohledu *Foreign Office* i regionálních členů paktu klíčovou mocenskou oporou Velké Británie, neboť zde byly umístěny bombardéry Canberra schopné nést jaderné zbraně, jež měly v případě konfliktu bránit alianci.⁵²⁴ Letecké síly určené na obranu Bagdádského paktu (CENTO) spadaly pod velení královského letectva pro Blízký východ (*Near East Air Force*), jež vzniklo roku 1957 osamostatněním části britského vojenského letectva na Středním východě (*Middle East Air Force*). Od vzniku CENTO patřila cvičení jaderných úderů na podporu CENTO mezi standardní úkoly, které britské bombardéry umístěné na Kypru nacvičovaly.⁵²⁵ Skutečnou jadernou kapacitou však britské královské letectvo (*Royal Air Force*, RAF) na Kypru disponovalo až od roku 1961.⁵²⁶ Jaderné bombardéry RAF byly na základně Akrotiri umístěny až do roku 1975, kdy se je britská vláda z finančních i politických důvodů rozhodla převelet zpět do Británie.⁵²⁷

Britské bombardéry schopné nést jaderné zbraně představovaly nejen nejúčinnější sílu dostupnou pro fyzickou obranu *Northern Tier* v případě útoku SSSR, ale i nezastupitelný prvek v kapacitě odstrašení, kterou aliance i Velká Británie na Středním východě disponovaly. Přítomnost těchto zbraní v blízkosti území regionálních členů aliance a schopnost je v případě nutnosti svobodně použít, tak byla jádrem kredibility závazku, jež Velká Británie přistoupením k turecko-irácké dohodě v dubnu roku 1955 učinila.⁵²⁸

5.2 Bagdádský pakt a britsko-irácká „zvláštní dohoda“ (4. 4. 1955)

Od ustavení iráckého království v roce 1921 až do revoluce v roce 1958 byla irácká monarchie důležitou oporou Velké Británie na Středním východě. Hlavní představitelé královského režimu v Bagdádu král Fajsal II. (1935–1958), korunní princ Abd al-Iláh z Hidžázu (1913–1958) a osminásobný předseda irácké vlády Nurí as-Saíd udržovali se Spojeným královstvím po druhé světové válce přátelské vztahy.⁵²⁹

⁵²³ Cyprus Convention, 4. 6. 1878. *The American Journal of International Law*. 1915, Vol. 9, No. 1, s. 204–205.

⁵²⁴ TNA, DO 196/72, SEA 43/15/1 (2), FO to British Embassy, Tehran, tel. no. 204, 20. 2. 1962.

⁵²⁵ TNA, DO 196/72, SEA 43/15/1 (4), CRO to Nicosia, tel. no. 154, 1. 3. 1962.

⁵²⁶ LEE, David. *Wings in the Sun...*, s. 172–173.

⁵²⁷ Tamtéž, s. 180.

⁵²⁸ Tamtéž, s. 180–181.

⁵²⁹ FIELDHOUSE, David Kenneth. *Western Imperialism in the Middle East*, s. 80–97.

Až do přistoupení k Bagdádskému paktu v roce 1955 upravovala vztahy mezi Irákem a Velkou Británií smlouva uzavřená roku 1930, jež vstoupila v platnost roku 1932, a nahradila předchozí smlouvu z roku 1922.⁵³⁰ Na základě nové dohody Irák získal formální nezávislost a byl přijat jako suverénní stát do Společnosti národů. Spojenému království naopak smlouva garantovala právo udržovat na území Iráku blíže nespecifikovaný počet vojenských sil a provozovat letecké základny v okolí Basry a na západ od Eufratu.⁵³¹

Britsko-irácká smlouva z roku 1930 byla trvalým zdrojem napětí v Iráku a její revize byla po roce 1945 jedním z hlavních cílů zahraniční politiky Iráckého království i Velké Británie.⁵³² Jednání o podobě nového smluvního narovnání mezi Velkou Británií a Irákem probíhala v Bagdádu a v Londýně od roku 1947. Průběh jednání však prodlužovala řada komplikací, z nichž nejvýznamnější konotace nesla otázka britské vojenské přítomnosti v Iráku. Dohoda byla uzavřena 15. ledna 1948 na palubě vlajkové lodi admirála Nelsona zakotvené v jihoanglickém Portsmouthu.⁵³³ Podpis dohody však provázely v Iráku násilné nepokoje, v jejichž důsledku nebyla ratifikována.⁵³⁴

Bezvýchodnost jednání o nové trvalé podobě úpravy britsko-iráckých vztahů byla problémem, který komplikoval nejen vztahy mezi Bagdádem a Londýnem, ale i vnitropolitickou situaci iráckého režimu. Zformování Bagdádského paktu v průběhu roku 1955 poskytlo Londýnu novou příležitost postavit vztahy s iráckou monarchií na nový základ. Londýn si byl vědom nepopularity tehdejšího nastavení vztahů s Bagdádem a považoval je za dlouhodobě neudržitelné a ohrožující politickou stabilitu prozápadně orientované irácké monarchie.⁵³⁵

Ze stejného důvodu usiloval o nalezení nového *modu vivendi* také Irák, kde po vítězství ve volbách z 9. června 1954 zůstávala u moci Konstituční unionistická strana vedená Núrím as-Saídem.⁵³⁶ Zachování původního ujednání z roku 1930 vystavovalo královský režim v Bagdádu stále větší kritice iráckého veřejného mínění, jež postupem 40. a 50. let 20. století stále více ovlivňoval arabský nacionalismus. Irácké politické elity

⁵³⁰ Tamtéž, s. 70.

⁵³¹ Treaty of Alliance Between His Majesty in respect of the United Kingdom and His Majesty King of Iraq, with an Exchange of Notes, 30. 6. 1930. *Treaty Series (1931)*, s. 5.

⁵³² DARBY, Phillip. *British Defence Policy...*, s. 66.

⁵³³ MAGNOLD, Peter. *What the British Did*, s. 204.

⁵³⁴ FIELDHOUSE, David Kenneth. *Western Imperialism in the Middle East*, s. 110.

⁵³⁵ JASSE, Richard. *The Baghdad Pact*, s. 149–147.

⁵³⁶ RUANE, Kevin. *Anglo-American Relations, the Cold War...*, s. 8.

proto přistupovaly otevřeně nejen k Menderesovým návrhům na posílení spolupráce s Ankarou, ale i k plánům na vytvoření Západem podporované organizace kolektivní bezpečnosti na Středním východě, jež by Bagdádu umožnila postavit vztahy s Londýnem na nový základ.⁵³⁷

Spolu s přistoupením Spojeného království k Bagdádskému paktu vstoupila 5. dubna 1955 v platnost také „zvláštní dohoda“ s Irákem, jež nahrazovala smlouvu uzavřenou 30. června 1930.⁵³⁸ Dohodu „rovnocenných a suverénních partnerů“ signaloval 4. dubna 1955 za Velkou Británii britský velvyslanec v Iráku Michael Wright. Za vládu v Bagdádu připojili své podpisy předseda vlády Núrí as-Sáíd a irácký ministr zahraničí Burnhanuddín Bašajan.⁵³⁹

Eden interpretoval novou dohodu s Irákem obdobně jako britsko-egyptskou smlouvu z roku 1954. V prosinci 1955 sděloval v telegramu Džaváharlálu Néhrúovi, že obě smlouvy představují výraz zájmu Velké Británie sjednotit arabský svět v boji proti komunismu a postavit vztahy s arabskými státy na nový základ rovnocenného partnerství mezi suverénními státy. Turecko-iráckou smlouvu Eden Néhrúovi prezentoval jako příležitost, díky níž mohla Velká Británie navázat s Irákem nové pouto, jež oběma státům umožňovalo budovat obranu Středního východu a bojovat proti pronikání komunismu.⁵⁴⁰

Dohoda se skládala z devíti článků, prostřednictvím nichž Irák přebíral plnou odpovědnost za obranu svých hranic a správu vojenských zařízení na svém území.⁵⁴¹ Text dohody dále specifikoval obecný závazek spolupráce za účelem zajištění obrany, jenž byl součástí smlouvy zakládající Bagdádský pakt. Irák a Velká Británie měly nadále spolupracovat na vojenském plánování i výcviku iráckých ozbrojených sil. Irák se rovněž zavázal poskytnout Velké Británii k užívání taková zařízení, která byla zapotřebí k udržení irácké armády ve stavu připravenosti. Spojené království mělo rovněž pomoci Iráku budovat moderní vojenské letectvo včetně systému včasného varování a podílet na provozu leteckých a dalších zařízení, na nichž se vlády obou zemí vzájemně dohodnou.⁵⁴² Irák rovněž poskytl Londýnu právo přeletu nad svým územím. Mimo konkrétních

⁵³⁷ GOMBÁR, Eduard, PECHA, Lukáš. *Dějiny Iráku*, s. 439.

⁵³⁸ Tamtéž, s. 423, 438.

⁵³⁹ YESILBURSA, Behcet Kemal. *The Baghdad Pact*, s. 100–102.

⁵⁴⁰ TNA, CAB 129/78, C.P. (55)199, CRO to High Commission, India, tel. no 2731, 9. 12. 1955, s. 2.

⁵⁴¹ Special Agreement between the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Government of Iraq, Bagdad, 4. 4. 1955. *British Treaty Series (1955)*, No. 50, Cmd. 9544. London: HMSO, 1955.

⁵⁴² JASSE, Richard. *The Baghdad Pact*, s. 140.

příkladů vojenské spolupráce smlouva také poskytovala politický rámec pro případnou britskou vojenskou intervenci v Iráku.⁵⁴³

Smlouva rovněž poskytovala právní rámec pro případnou britskou vojenskou intervenci.⁵⁴⁴ Podle textu dohody mohlo Spojené království také na žádost Bagdádu poskytnout Iráku vojenskou pomoc. K tomuto kroku bylo možné sáhnout nejen, pokud by byl Irák vystaven vojenské agresi, ale i za situace, kdy by se obě vlády shodly, že takové riziko reálně existuje. Platnost dohody byla navázána na členství obou zemí v Bagdádském paktu, což znamenalo, že vstupovala v platnost dnem přistoupení Velké Británie k Bagdádskému paktu a byla uzavřena na dobu, po kterou zůstanou oba signatáři členy aliance.⁵⁴⁵

Předmět „zvláštní dohody“ dále specifikovala dvě memoranda, jež shrnovala konkrétní opatření pro implementaci dohody. Ta mimo jiné určovala, že klíčové britské základny na území Iráku v al-Habbáníji, Šajbě a v Basře přejdou k datu vstupu nové dohody v platnost pod výhradní kontrolu Iráku. Velká Británie se rovněž zavázala stáhnout všechny jednotky RAF do jednoho roku ode dne podpisu dohody. Stažen měl být veškerý vojenský personál s výjimkou expertů, kteří měli iráckým ozbrojeným silám asistovat při správě zařízení.⁵⁴⁶

Nóty shrnující implementaci zvláštní dohody si vlády Velké Británie a Iráku vyměnily v prosinci 1955.⁵⁴⁷ V nótě určené iráckému předsedovi vlády britské velvyslanectví v Bagdádu vyčíslovalo hodnotu převedených zařízení. Irák měl podle ní uhradit Velké Británii 2,7 milionu liber jako náhradu za odstoupené pozemky a další nemovitosti. Současně však Londýn Iráku nabídl prominutí této částky, pokud Bagdád prostředky v této výši použije k nákupu zbraní a vojenského materiálu z Velké Británie a k úhradě nákladů spojených s vojenským výcvikem irácké armády, který zajišťovalo Spojené království, což irácká vláda učinila.⁵⁴⁸

⁵⁴³ Special Agreement between the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Government of Iraq, Bagdad, 4. 4. 1955. *British Treaty Series (1955)*, No. 50, Cmd. 9544. London: HMSO, 1955, s. 1–2.

⁵⁴⁴ Tamtéž, s. 3.

⁵⁴⁵ Tamtéž, s. 3.

⁵⁴⁶ Memorandum attached to Note No. 1, 4. 4. 1955; Memorandum attached to Note No. 2, 4. 4. 1955 In: Special Agreement between the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Government of Iraq, Bagdad, April 4, 1955. *Treaty Series No. 50 (1955)*, Cmd. 9544, London: HMSO, 1955, s. 11.

⁵⁴⁷ Exchange of Notes between the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Government of Iraq referring the Special Agreement signed at Bagdad on the 4th April, 1955, December 20, 1955, *Treaty Series No. 7 (1956)*, Cmd. 9772, London: HMSO, 1956, s. 2–3.

⁵⁴⁸ JASSE, Richard. *The Baghdad Pact*, s. 141.

Velká Británie v přiloženém memorandu rovněž oznamovala, že přijímá nabídku irácké vlády, která umožňovala Londýnu i nadále využívat námořní zařízení v Šattal-Arab a poskytovala příslušníkům RAF možnost ubytování na základně v Šaíbě.⁵⁴⁹ Hlavním autorem návrhu finančního narovnání mezi Irákem a Velkou Británií byla *Foreign Office*, která se tímto způsobem pokoušela Bagdádu demonstrovat výhody spojení se Západem a členství v Bagdádském paktu.⁵⁵⁰

Prostřednictvím dohody s Irákem uzavřené v dubnu 1955 se Spojené království pokoušelo najít nový zdroj legitimacy pro zachování vojenské přítomnosti v Iráku. Tím byla studená válka a proklamované ohrožení Středního východu komunismem. Propojení s Bagdádským paktem mělo novému ujednání mezi Velkou Británií a Irákem rovněž poskytnout politicky přijatelnější formu. Bilaterální smlouva byla prezentována jako nedílná součást aliance založené na principu kolektivní bezpečnosti, jejímž základem byla iniciativa samotných států Středního východu v podobě turecko-irácké smlouvy o spolupráci na obraně podepsané v únoru 1955.⁵⁵¹

Faktická podoba vztahů však nenaplnila očekávání ani irácké veřejnosti ani armády. Bagdádský pakt byl naopak terčem kritiky, která jej interpretovala jako nový nástroj britského imperialismu. Nespokojenost iráckého obyvatelstva podněcovala také propaganda násirovského Egypta, jež útočila nejen na členství v Bagdádském paktu a spojení se Západem, ale i na uspořádání monarchie a na její hlavní představitele.⁵⁵²

Egyptský antagonismus podněcovala nejen otevřeně prozápadní orientace Iráckého království, ale i jeho regionální mocenské ambice, jež Káhiře v arabském světě konkurovaly. Zejména po pádu egyptského království v roce 1952 se s podporou Londýna snažil Bagdád profilovat jako přední mocnost arabského světa a vůdčí síla v procesu arabského sjednocení. Ideologický základ soupeření s Egyptem představoval plán spojení „úrodného půlměsíce“ pod vládou hášimovské dynastie.⁵⁵³ Jádrem plánu,

⁵⁴⁹ Exchange of Notes between the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Government of Iraq referring the Special Agreement signed at Bagdad on the 4th April, 1955, December 20, 1955, *Treaty Series No. 7 (1956)*, Cmd. 9772, London: HMSO, 1956.

⁵⁵⁰ TNA, CAB 131/16, DC (55)15, Cabinet Defence Committee Minutes, 18. 1. 1955.

⁵⁵¹ Pact of Mutual Co-operation between His Majesty the King of Iraq and the President of the Republic of Turkey, 24. 2. 1955. *British Treaty Series (1956)*, No. 39, Cmd. 9859, London: HMSO, 1956.

⁵⁵² ROMERO, Juan. *The Iraqi Revolution*, s. 115–116.

⁵⁵³ Tamtéž, s. 72.

který Núrí formuloval již v průběhu druhé světové války, mělo být vytvoření federace Iráku, Jordánska a Sýrie.⁵⁵⁴

Výsledkem byla nejen Násirova averze k Bagdádskému paktu (CENTO), ale i narůstající napětí mezi Egyptem a prozápadními režimy v Bagdádu a Ammánu, jejichž politickou stabilitu se Násir pokoušel podlomit. Násir interpretoval ideu Bagdádského paktu zahrnujícího i arabské státy jako přímou výzvu vlastním ambicím o arabské sjednocení, a Káhira proto dlouhodobě vystupovala proti alianci velmi nepřátelsky.⁵⁵⁵ Egyptská diplomacie se pokoušela na pozadí formování Bagdádského paktu v průběhu roku 1955 představit státům arabského světa vlastní alternativu bezpečnosti regionu. Výsledkem Násirových snah byla smlouva o společné obraně s Damaškem uzavřená 20. října 1955, již o týden později doplnila dohoda obdobného charakteru mezi Egyptem a Saúdskou Arábií.⁵⁵⁶

5.3 Britská zahraniční politika a pokusy o rozšíření Bagdádského paktu

Britské ministerstvo zahraničí považovalo uzavření turecko-irácké smlouvy v únoru 1955, a následné přistoupení Velké Británie k této dohodě v dubnu 1955, za impuls, jehož bylo možné využít k zajištění obrany nejen Severního pásu, ale i širší oblasti Středního východu, zejména prozápadně orientovaných arabských států.⁵⁵⁷

Širší spojenectví s výraznějším arabským prvkem mohlo podle Londýna usnadnit nejen prosazování britských zájmů na Středním východě, ale také postavení Núrího irácké vlády, jež na domácí půdě čelila v souvislosti s členstvím v alianci silné kritice veřejného mínění. Již v březnu 1955 však perspektivu přistoupení k paktu odmítl jak Egypt, tak Sýrie i Saúdská Arábie.⁵⁵⁸

Britská snaha o rozšíření turecko-iráckého paktu o další arabské státy znepokojovaly také Washington, který se obával, že naruší mírový proces v Palestině. Na setkání v Ženevě 17. července 1955 dosáhli Eden a Eisenhower dohody, že se Velká

⁵⁵⁴ COHEN, Michael, KOLINSKY, Martin, eds. *Demise of the British Empire in the Middle East*, s. 82.

⁵⁵⁵ Na počátku roku 1956 však britský velvyslanec v Káhiře H. Trevelyan připouštěl, že samotný koncept *Northern Tier* Násirovy mocenské aspirace neohrožuje a že by egyptský vůdce byl zřejmě ochotný tolerovat soužití dvou širší celků, tj. Bagdádského paktu a organizace sdružující arabské státy. TNA, CAB 129/79, C.P. (56)10, Conference of Her Majesty's Middle East Representatives, Note by the Secretary of State for the Foreign Affairs, 9. 1. 1956, s. 2.

⁵⁵⁶ PODEH, Elie. *The Struggle over Arab Hegemony after the Suez Crisis*, s. 92.

⁵⁵⁷ TNA, CAB 129/76, C.P. (55) 75, Palestine Settlement, Memorandum by the Secretary of State for Foreign Affairs, 13. 7. 1955, s. 2.

⁵⁵⁸ YESILBURSA, Behcet Kemal. *The Baghdad Pact*, s. 121.

Británie dočasně zdrží snah o přistoupení arabských zemí do Bagdádského paktu, za což Eisenhower s Dullem Londýnu přislíbili vstup USA do Bagdádského paktu v případě vyřešení arabsko-izraelského konfliktu. Americká diplomacie pod vedení Johna Fostera Dullese považovala vyřešení arabsko-izraelského konfliktu za prioritu i předpoklad k vyřešení ostatních problémů v regionu. Vzhledem ke stavu a vývoji vztahů mezi Izraelem a jeho arabskými sousedy se však jednalo o velmi vzdálenou alternativu. Velká Británie vystupovala v otázce rozšíření aliance zdrženlivě až do září roku 1955, kdy začalo být zřejmé, že Plán Alfa není přijatelný ani pro Egypt ani pro Izrael.⁵⁵⁹

Hlavním předmětem zájmu britské zahraniční politiky v otázce možného rozšíření Bagdádského paktu bylo na konci roku 1955 Jordánsko, kde stejně jako v případě Iráku nabízelo členství v Bagdádském cestu k nahrazení nepopulární britsko-jordánské smlouvy z roku 1948.⁵⁶⁰

Ammán tradičně s Velkou Británií pojilo silné pouto. „Jordánsko bylo zemí, ke které nás vázala zvláštní zodpovědnost; stvořili jsme ji,“ charakterizoval britský vztah k Jordánsku v pamětech Anthony Eden.⁵⁶¹ Po konci první světové války připadlo území dnešního Jordánska, původně ovládané Osmanskou říší, pod kontrolu Londýna jako součást palestinského mandátu Ligy národů. V roce 1921 však Londýn souhlasil s vyčleněním východní části mandátu jako autonomního celku pojmenovaného Zajordánsko (*Transjordan*).⁵⁶² Rozhodnutí umožnit bratru iráckého krále Fajšala Abdalláhovi (1882–1951) zřídit zde nový státní celek, učinilo z nového královského režimu v Ammánu blízkého spojence Velké Británie na několik následujících dekád.⁵⁶³

Britské postavení v Zajordánsku a později v Jordánském království se opíralo nejen o úzké vztahy s vládnoucí dynastií, ale také o vliv, který získal v průběhu 20. a 30. let 20. století Londýn v jordánských ozbrojených složkách, jejichž základem byla Arabská legie zformovaná v průběhu roku 1920 jako mobilní ozbrojená síla, jejímž cílem mělo být udržení klidu a pořádku v mandátu. Pod vedením generála Johna Bagota Glubba, který převzal jejich velení v roce 1939, se stala Arabská legie jednou z nejefektivnějších bojových sil na Středním východě. 22. března 1946 podepsala britská labouristická vláda

⁵⁵⁹ Tamtéž, s. 131.

⁵⁶⁰ Tamtéž, s. 121.

⁵⁶¹ EDEN, Anthony. *Full Circle*, s. 341.

⁵⁶² BROWN, Judith. M., LOUIS, Roger, eds. *The Oxford History of British Empire*, s. 402.

⁵⁶³ Tamtéž, s. 406.

smlouvu, na jejímž základě bylo ustaveno formálně nezávislé Zajordánské království.⁵⁶⁴ Dne 15. března 1948 byla smlouva nahrazena novou dohodou, jež jordánskou suverenitu dále rozšiřovala.⁵⁶⁵ Dokument umožnil Londýnu po dalších dvacet let udržovat v zemi, jejíž oficiální název byl roku 1949 změněn na Jordánské hášimovské království (*Hashemite Kingdom of Jordan*), letecké základny a delegovat důstojníky pro Arabskou legii. Británie se naopak zavázala poskytovat každoročně Jordánsku vojenskou pomoc ve výši zhruba 10 milionů liber.⁵⁶⁶

Na počátku roku informoval britský velvyslanec v Ammánu Charles Duke, že je král Husajn ochoten na členství v alianci přistoupit, v případě že mu Spojené království a USA poskytnou dostatečnou podporu. To potvrzovaly také zprávy generála Glubba britskému ministerstvu války.⁵⁶⁷ *Foreign Office* v dané chvíli doporučovala převzít iniciativu, neboť se obávala, že by nově vzniklá příležitost mohla vyznít do ztracena.⁵⁶⁸ Ammánský režim krále Husajna se však nacházel také pod tlakem Egypta a narůstajícího národnostního napětí v Jordánsku, jež vyhrocovaly rozdílné zájmy a postoje zajordánských elit a palestinské komunity. Situaci nejen v Jordánsku, ale i na celém Středním východě na konci roku 1955 z pohledu Anthony Edena destabilizovala také Saúdská Arábie, která využívala ropných příjmů z arabsko-americké společnosti ARAMCO k „spolupráci s komunisty proti zájmům Západu“.⁵⁶⁹

Na konci roku 1955 vyslala britská vláda do Ammánu generála Geralda Templera, aby se pokusil přistoupení Jordánska k Bagdádskému paktu vyjednat. Whitehall vybavil Templera rozhodnutím o zvýšení hospodářské a vojenské pomoci z 10 milionů liber na 16,5 milionů liber, a po roce 1956 na 12,5 milionů liber, a dodávce deseti letounů *Vampire*. Londýn také Ammánu nabídl možnost po přistoupení k alianci dále upravit britsko-jordánskou smlouvu z 15. března 1948.⁵⁷⁰

Templer postupoval v průběhu jednání spíše jako voják než diplomat a průběžně spravoval Londýn o svém morálním znechucení z jordánských politických elit.

⁵⁶⁴ Tamtéž, s. 510.

⁵⁶⁵ Treaty of Alliance between His Majesty in Respect of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and His Majesty the King of the Hashemite Kingdom of Transjordan, 15. 3. 1948, Cmd. 7407, Treaty Series No. 26, London: HMSO, 1948.

⁵⁶⁶ Mimo vojenské pomoci poskytoval Londýn Ammánu také hospodářskou pomoc ve výši až 4 miliony liber ročně. COHEN, Michael. *Strategy and Politics in the Middle East*, s. 51.

⁵⁶⁷ EDEN, Anthony. *Full Circle*, s. 341.

⁵⁶⁸ Tamtéž, s. 342.

⁵⁶⁹ Tamtéž, s. 342.

⁵⁷⁰ COHEN, Michael. *Strategy and Politics in the Middle East*, s. 51–52.

Výsledkem mise, jež fakticky selhala 13. prosince 1955, byly nepokoje a vládní krize.⁵⁷¹ Po rezignaci čtyř ministrů vlády, kteří deklarovali, že by členství v paktu oslabilo význam izraelské otázky v jordánské politice, nahradil na postu předsedy vlády Saída al Muftího Hazác al-Madžálí, jehož po necelém týdnu nahradil Ibráhím Hášim. Anthony Eden o nich poznamenal, že byli podle všeobecného přesvědčení podplaceni egyptskou vládou.⁵⁷² V tom ho utvrzovala i skutečnost, že jednou z klíčových postav v pozadí Glubbova odvolání byl i budoucí náčelník štábu jordánské armády Abú Nuwár blízký názorům hnutí Svobodných důstojníků.⁵⁷³

Když 1. března 1956 odvolal král Husajn generála Glubba, interpretoval Londýn toto rozhodnutí jako součást snahy zdůraznit nezávislost Jordánska na zahraniční politice Spojeného království.⁵⁷⁴ V průběhu první poloviny roku 1956 britský vliv v Jordánsku nadále oslaboval. Na zasedání kabinetního Výboru pro obranu konstatovalo britské ministerstvo obrany, že osou jordánské politiky zůstává obava z izraelské invaze. MOD také upozorňovalo, že by britské síly nebyly nyní schopné udržet letiště ve městech Mafrak a Ammán ani tak dlouho, aby tam bylo možné dopravit posily. Z pohledu Velké Británie proto bylo zásadní, aby se Jordánsko v partii o politický vliv na Středním východě oficiálně nepřiklonilo na stranu Egypta.⁵⁷⁵

V průběhu roku 1956 zůstával královský režim pod tlakem Egypta a jím inspirované odnože hnutí Svobodných důstojníků (*Free Officers*). Britská diplomacie proto hledala způsoby, jak jordánský režim posílit. Londýn dokonce zjišťoval ochotu Iráku a Íránu v případě potřeby ve prospěch krále Husajna v Jordánsku vojensky intervenovat.⁵⁷⁶ Přestože náznaky zejména z Bagdádu byly pozitivní, považoval Whitehall toto řešení za krajní možnost, neboť byl přesvědčen, že by se případná intervence setkala s odporem USA, Francie a zřejmě i Izraele.⁵⁷⁷

V průběhu suezské krize vystupoval na mezinárodní scéně Ammán na podporu Egypta. 16. ledna 1957 informovala britská vláda Ammán, že je ochotna jednat o ukončení britsko-jordánské smlouvy, jejíž platnost byla po rychlých jednáních v březnu

⁵⁷¹ ASHTON, Nigel. King Hussein, s. 48–49.

⁵⁷² EDEN, Anthony. *Full Circle*, s. 341.

⁵⁷³ WANNER, Jan. *Ve stínu studené války*, s. 74–75.

⁵⁷⁴ BROWN, Judith. M., LOUIS, Roger, eds. *The Oxford History of British Empire*, s. 510.

⁵⁷⁵ TNA, CAB 131/17, DC (56)5, Cabinet Defence Committee Minutes, 1. 5. 1956. s. 4.

⁵⁷⁶ Tamtéž, s. 4–5.

⁵⁷⁷ TNA, CAB 131/17, DC (56)7, Cabinet Defence Committee Minutes, 2. 10. 1956, s. 3–4.

1957 ukončena.⁵⁷⁸ Po neúspěšných jednáních s USA uzavřelo 19. ledna 1957 Jordánsko se Saúdskou Arábií, za účasti Egypta a Sýrie, Arabský pakt solidarity (*Arab Solidarity Pact*), jenž signatáře zavazoval poskytovat Ammánu po dobu deseti let finanční pomoc ve výši 12,5 milionu egyptských liber.⁵⁷⁹

Po vyhlášení Eisenhowerovy doktríny pokračovala v Jordánsku politická krize, jež vyvrcholila v dubnu 1957, kdy se Husajnovi podařilo dosáhnout rezignace nacionalisticky orientované vlády vedené Sulajmánem Nábulsím, jež navrhovala navázání diplomatických vztahů se SSSR a požadovala od krále rozsáhlé personální čistky.⁵⁸⁰ Napětí mezi příznivci paláce a pronásirovsky orientovanými důstojníky vyvrcholily 13. dubna 1957 střety na základně v Zarká. Husajnovy se však podařilo udržet situaci pod kontrolou. Od dubna 1957 se Husajnův režim přiklonil blíže k Západu a ve spolupráci s USA a Velkou Británií prováděl v průběhu roku 1957 čistky ve velení armády zaměřené proti palestinským nacionalistům a Násirovi nakloněným důstojníkům.⁵⁸¹ Otázka členství v Bagdádském paktu však již nepatřila mezi aktuální politická témata. Husajn členství v alianci obětoval na oltář spojenectví s USA a saúdskoarabským králem Saúdem, který k paktu zachovával skeptický postoj.⁵⁸²

Druhou zemí, která, byť odlišným způsobem než Jordánsko, poutala v procesu budování organizace kolektivní obrany na Středním východě pozornost Velké Británie, byla Sýrie. V projevu z 15. června 1953 věnovaném situaci na Středním východě považoval John Foster Dulles tuto zemi spolu s Tureckem, Íránem a Afghánistánem za součást Severního pásu.⁵⁸³ Na počátku roku 1954 jednala syrská vláda vedená Adíbem aš-Šišaklím o obranné smlouvě s Tureckem a o udělení koncesí na výstavbu ropovodu společnosti ARAMCO, což vzbuzovalo jisté naděje, že by se Damašek mohl do případné organizace kolektivní obrany zaštitěné Západem zapojit.⁵⁸⁴

Politické prostředí v Sýrii v období Syrské republiky (1945–1958) však bylo vysoce nestabilní. Za třináct let existence tohoto státního celku se zde vystříдалo více než

⁵⁷⁸ MACMILLAN, Harold. *Riding the Storm*, s. 220.

⁵⁷⁹ Již v únoru 1957 však vztahy mezi Jordánským a Saúdskou Arábií na jedné straně a Egyptem a Sýrií rozdělila Eisenhowerova doktrína, k níž měla Káhira a Damašek zcela odlišný postoj než Ammán a Rijád. PODEH, Elie. *Struggle over Arab Hegemony...*, s. 101–102.

⁵⁸⁰ ASHTON, Nigel. *King Hussein...* s. 63.

⁵⁸¹ FIELDHOUSE, David Kenneth. *Western Imperialism in the Middle East*, s. 242.

⁵⁸² ASHTON, Nigel. *King Hussein...* s. 66.

⁵⁸³ Report on the Near East, Address by the Secretary Dulles, 1. 6. 1953. *Department of State Bulletin*. 15. 6. 1953, Vol. XXVIII, No. 729, 15. 6. 1953, s. 833.

⁵⁸⁴ LITTLE, Douglas. *Cold War and Covert Action*, s. 62.

dvacet vlád. Po puči, který 25. února 1954 přivedl k moci vládu Národní strany pod vedením Sabrího al-Asálího, se však syrská politika začala obracet stále více směrem k Násirovu Egyptu a k SSSR.⁵⁸⁵ Podpis turecko-irácké obranné smlouvy v únoru 1955, zformování Bagdádského paktu a snaha o jeho rozšíření o další arabské země byla přijímána syrskou politickou reprezentací spíše negativně. Vymezovala se proti ní především strana BAAS a syrská komunistická strana. Možnost budoucího sblížení Sýrie a Bagdádského paktu definitivně vyloučil atentát na plukovníka Adnana Málíkího, po němž převzaly politickou iniciativu komunisté a strana BAAS.⁵⁸⁶

V následujících měsících docházelo k postupnému sblížování Sýrie a Egypta.⁵⁸⁷ Napětí mezi Damaškem a spojenci Západu na Středním východě se opětovně vyhrotilo po 12. srpnu 1957, kdy vyšly najevo pokusy Washingtonu a Londýna o změnu politických poměrů v Sýrii.⁵⁸⁸ V průběhu následujících měsíců soustředilo Turecko na hranici se Sýrií početné ozbrojené síly. Ankaru znepokojovala nejistá situace v Sýrii i nákupy zbraní z východního bloku. Napětí dále eskalovalo v říjnu 1957, kdy Bulganin Turecko otevřeně varoval před agresí proti Sýrii. USA veřejně Ankaru podpořily, avšak diplomatickou cestou John Foster Dulles s podporou Londýna prosazoval v Ankaře umírněný postup. Situace se uklidnila po demobilizaci tureckých sil a jejich stažení od jižní hranice.⁵⁸⁹

Napětí mezi Tureckem a Sýrií představovalo mimo jiné i jeden z faktorů, které přispěly k rozhodnutí rozmístit na základnách v Turecku balistické střely středního doletu Jupiter, jež bylo ohlášeno Spojenými státy na zasedání Rady Severoatlantické aliance v Paříži v prosinci 1957. Výsledkem britských a amerických aktivit v Sýrii v průběhu roku 1957 tak bylo pouze další odcizení mezi Damaškem a západními velmocemi, jež vyvrcholilo 22. února 1958 vznikem Sjedenocené arabské republiky. Až do konce Macmillanova období zůstávala Sýrie z pohledu Velké Británie i Bagdádského paktu (CENTO) potenciální hrozbou a zdrojem násirovské propagandy proti alianci i jejím členům.⁵⁹⁰

Snaha o rozšíření Bagdádského paktu o další arabské státy na Středním východě skončila fakticky neúspěchem již na počátku roku 1956. Na setkání britských velvyslanců

⁵⁸⁵ Tamtéž, s. 62.

⁵⁸⁶ Tamtéž, s. 63.

⁵⁸⁷ COHEN, Michael. *Strategy and Politics in the Middle East*, s. 88, 116.

⁵⁸⁸ PODEH, Elie. *The Struggle over Arab Hegemony after the Suez Crisis*, s. 104.

⁵⁸⁹ LITTLE, Douglas. *Cold War and Covert Action*, s. 71.

⁵⁹⁰ WANNER, Jan. *Blízký východ ve stínu studené války*, s. 316.

v zemích Středního východu v Káhiře v lednu 1956 přiznával britský velvyslanec v Damašku John Gardener, britský velvyslanec v Ammánu Charles Duke i britský velvyslanec v Bejrúru Chapman Andrews, že vstup těchto zemí do aliance nepřipadá v úvahu. Sýrii podle Gardenera ovládala armáda, která spatřovala klíčový problém v otázce Izraele. Negativně se do postojů Sýrie k paktu promítala podle britského velvyslance i zdrženlivost Paříže. V Jordánsku podle Duka vedl pokus o přistoupení k Bagdádskému paktu k destabilizaci královského režimu a k oslabení britského vlivu. Přistoupení k alianci nebylo podle Duka možné očekávat bez ohledu na to, kdo bude stát v čele vlády. Londýn se měl naopak podle Dukových informací z královských kruhů pokusit sám iniciovat nápravu, zejména navrhnout jednání o britsko-jordánské smlouvě.⁵⁹¹

Michael Wright, britský velvyslanec v Iráku, identifikoval v průběhu jednání tři hlavní faktory, které rozšíření aliance zabraňovaly. Prvním byl arabsko-izraelský konflikt, v němž se byl podle Wrighta i Núrí ochoten podřídít egyptskému kurzu. Druhým faktorem byly saúdské úplatky, jež měly údajně zhruba stejný dopad jako vývoj v Palestině. Poslední třetí příčinou faktického neúspěchu vytvořit z Bagdádského paktu na přelomu let 1955 a 1956 organizaci zahrnující širší plénum arabských zemí byl odpor Egypta.⁵⁹²

5.4 Dopad suezské krize na vývoj Bagdádského paktu (CENTO)

Do vývoje Bagdádského paktu zasáhla zásadním způsobem také suezská krize. V průběhu měsíců bezprostředně předcházejících suezské krizi se Núrí pokoušel využít eskalující situace k převzetí diplomatické iniciativy. Po znárodnění suezského průplavu 26. července 1957 Irák bránil snahám Sýrie o svolání Politického výboru Arabské ligy, avšak nakonec byl nucen připustit, že znárodnění patří mezi suverénní práva každého státu.⁵⁹³ V září 1956 se setkali králové Iráku a Jordánska v saúdskoarabském Dammámu. Výsledkem jednání bylo mimo jiné i formální pozvání iráckých vojsk do Jordánska oficiálně za účelem ochrany před útokem Izraele. Skutečným důvodem, které k tomuto kroku Husajna vedly, však byla snaha oslabit vliv Násira a nacionalistů ohrožujících stabilitu jeho režimu.⁵⁹⁴

⁵⁹¹ TNA, CAB 129/79, C.P. (56)10, Conference of Her Majesty's Middle East Representatives, Note by the Secretary of State for the Foreign Affairs, 9. 1. 1956, s. 5–6.

⁵⁹² Tamtéž, s. 4.

⁵⁹³ PODEH, Elie. *The Struggle over Arab Hegemony after the Suez Crisis*, s. 92.

⁵⁹⁴ Tamtéž, s. 95.

Zahájení vojenských operací na Sinaji 29. října 1956 vyvolalo mezi regionálními členy Bagdádského paktu značné znepokojení a ihned poté, co o něm informovala média, usilovali zástupci Iráku spolu s velvyslanci Turecka, Íránu a Pákistánu v Iráku prostřednictvím amerického velvyslanectví v Bagdádu o společnou audienci u Dullese.⁵⁹⁵

Postavením regionálních členů Bagdádského paktu na Středním východě dále silně otřásl, když v souladu s tajným protokolem uzavřeným v Sévers 24. října 1956 vstoupily do konfliktu na straně Izraele Francie a Velká Británie. Zapojení hlavního garanta Bagdádského paktu do bojů s Egyptem na straně Izraele představovalo pro alianci i její ostatní členy vážný problém, neboť negativní ohlas operace Mušketýr se přenášel nejen na pakt jako takový, ale i na politickou reprezentaci jeho regionálních členů.⁵⁹⁶

Ankaru, Bagdád, Teherán i Karáčí navíc pobuřovalo, že Londýn tento krok se spojenci v paktu žádným způsobem nekonzultoval.⁵⁹⁷ Zejména vlády v Iráku a v Pákistánu byly navíc pod tlakem domácího veřejného mínění. V Pákistánu probíhaly od počátku suezské krize masové demonstrace nejen za vystoupení z Bagdádského paktu, ale i za odchod z Commonwealthu.⁵⁹⁸

Regionální členové aliance proto rychle dosáhli shody využít státní návštěvu pákistánského prezidenta Iskandara Mírzy v Teheránu 1. listopadu 1956 ke svolání schůzky představitelů muslimských členů Bagdádského paktu v Teheránu. Již 3. listopadu 1956 dorazil do íránské metropole Nuri as-Saíd. Irácký předseda vlády přijel do Teheránu s několika návrhy na řešení krize, které zahrnovaly mimo jiné propuštění egyptských zajatců, stažení za linii příměří z roku 1949 a dosažení shody v otázce Palestiny.⁵⁹⁹

Představitelé regionálních členů Bagdádského paktu doufali, že se jim s podporou USA podaří donutit Londýn k uzavření příměří, a zbavit tak Bagdádský pakt nálepky protiarabské aliance. Výsledné komuniké, jež vyzývalo k uzavření příměří, bylo vydáno 7. listopadu 1956 po příjezdu Adnana Menderese.⁶⁰⁰ Přišlo však již v době, kdy bylo o uzavření prakticky rozhodnuto. 2. listopadu 1956 vydalo Valné shromáždění OSN rezoluci č. 997 vyzývající k uzavření příměří a politiku USA potvrdilo drtivé vítězství

⁵⁹⁵ HASHMI, Sohail. *Zero Plus Zero Plus Zero Plus Zero*, s. 531.

⁵⁹⁶ YESILBURSA, Behcet Kemal. *The Baghdad Pact*, s. 166.

⁵⁹⁷ Tamtéž, s. 166.

⁵⁹⁸ HASHMI, Sohail. *Zero Plus Zero Plus Zero Plus Zero*, s. 528.

⁵⁹⁹ Tamtéž, s. 533.

⁶⁰⁰ *International Organisation*. 1957, Vol. 11, No. 1, s. 186.

prezidenta Eisenhowera v souboji s Adlaiem Stevensonem o druhé funkční období 6. listopadu 1956. V tentýž den ohlásil také Anthony Eden přijetí příměří na Suez, jež mělo vstoupit v platnost 7. listopadu 1956.⁶⁰¹ Z pohledu regionálních členů Bagdádského paktu, a zejména Núrího Iráku, byl termín oznámení příměří vnímán velmi kriticky, neboť zásadním způsobem znehodnocoval diplomatické úsilí vyprofilovat alianci jako sílu, jež k uzavření příměří přispěla.⁶⁰²

Po skončení suezské krize se regionální členové Bagdádského paktu dále pokoušeli zdůraznit svůj přínos k dosažení příměří a stabilizace situace na Středním východě, což se projevilo zejména na zvýšených požadavcích na vojenskou a technickou pomoc. Snahu získat pro Bagdádský pakt alespoň část politického kreditu za ukončení suezské krize podporovala i Velká Británie a Spojené státy, které shodně vydaly prohlášení oceňující diplomatickou aktivitu regionálních členů Bagdádského paktu v průběhu suezské krize.⁶⁰³

Suezská krize měla na postavení a vnitřní soudržnost Bagdádského paktu negativní dopad. Alianci poškodil nejen úpadek prestiže Londýna na Středním východě, ale i jeho zapojení do koalice zaměřené proti jednomu z arabských států. Krize umožnila egyptské propagandě útočit na Bagdádský pakt jako na spojenectví, které má „protiarabské ostří“. Suezská krize dramaticky snížila popularitu spojenectví se Západem zejména v Iráku a v Pákistánu. Obavy, že vyhrocení vztahů s Egyptem může v Iráku vyústit v nepokoje ostatně Eden, vyjadřoval již v červenci 1956 v souvislosti se znárodněním Suezského kanálu.⁶⁰⁴ Protesty doprovázené stávkami pokračovaly v arabských zemích i po londýnské konferenci, která se 16. srpna 1956 pokoušela najít ze situace diplomatické východisko. Obavy z politické stability v té době sdílela řada vlád v regionu včetně Saúdské Arábie, Libanonu, Jordánska a Iráku.⁶⁰⁵

Suezská krize tak nepřinesla prohru pouze Velké Británii, ale i královskému režimu v Iráku.⁶⁰⁶ Již 9. listopadu 1956 vydala irácká vláda pod tlakem veřejného mínění prohlášení, v němž deklarovala solidaritu s ostatními arabskými národy, a informovala,

⁶⁰¹ PODEH, Elie. *The Struggle over Arab Hegemony after the Suez Crisis*, s. 98.

⁶⁰² Tamtéž, s. 102.

⁶⁰³ HASHMI, Sohail. *Zero Plus Zero Plus Zero Plus Zero*, s. 534.

⁶⁰⁴ YESILBURSA, Behcet Kemal. *The Baghdad Pact*, s. 166.

⁶⁰⁵ PODEH, Elie. *The Struggle over Arab Hegemony after the Suez Crisis*, s. 93.

⁶⁰⁶ Tamtéž, s. 91–92.

že bude bojkotovat všechna zasedání rady ministrů paktu, kterých se bude účastnit Velká Británie.⁶⁰⁷

Jednání představitelů regionálních členů Bagdádského paktu pokračovala od 17. do 23. listopadu 1956 v Bagdádu. Turecko a Pákistán se pokoušely zmírnit postoj Iráku k Velké Británii a najít východisko přijatelné jak pro Irák, tak pro ostatní členy Bagdádského paktu. Suezská krize a intenzivní diplomatická spolupráce mezi členy Bagdádského paktu oživila rovněž úsilí o formální přistoupení Washingtonu k Bagdádskému paktu.⁶⁰⁸

Turecko, Irák, Írán a Pákistán opětovně vyzývaly USA k připojení k Bagdádskému paktu.⁶⁰⁹ Argumentovaly přitom tím, že po úspěšných prezidentských volbách již má k takovému kroku Eisenhowerova administrativa dostatečný mandát. Upozorňovaly také, že po suezské krizi nemusí mít USA obavy o územní integritu Izraele a že již není třeba brát přílišné ohledy na politické směřování Egypta a Sýrie, neboť obě tyto země jsou již nyní otevřeně spřátelené se SSSR. Bagdádský pakt podle jeho členů naopak v průběhu krize jasně prokázal, že se jedná o organizaci prosazující mír. Američtí diplomaté na přelomu let 1956 a 1957 informovali, že v očích regionálních členů Bagdádského paktu ztratila většina amerických argumentů proti vstupu do Bagdádského paktu po suezské krizi platnost a že v případě, že Spojené státy nezaujmou v paktu stejné postavení jako například v SEATO, hrozí dezintegrace aliance.⁶¹⁰

Důvody, které vedly v roce 1955 americkou administrativu k odmítnutí přímého vstupu do Bagdádského paktu, zůstávaly z pohledu Washingtonu platné i v situaci, kdy Washington rozhodoval o potřebě formulovat novou politiku pro Střední východ. V prosinci 1956, v kontextu suezské krize, vypracovala americká CIA zprávu Pravděpodobné dopady přistoupení a nepřistoupení USA k Bagdádskému paktu (*Probable consequences of US adherence or non-adherence to the Baghdad Pact*).⁶¹¹

CIA shrnovala, že vstup USA do aliance by posílil nejenom pakt samotný, ale všechny prozápadně orientované politické síly v arabském světě. Navíc by napomohl oživení činnosti organizace, jež narážela na limity britské síly v regionu, a pravděpodobně

⁶⁰⁷ *International Organisation*. 1957, Vol. 11, No. 1, s. 187.

⁶⁰⁸ PODEH, Elie. *The Struggle over Arab Hegemony after the Suez Crisis*, s. 102.

⁶⁰⁹ *International Organisation*. 1956, Vol. 10, No. 4, s. 648.

⁶¹⁰ YESILBURSA, Behcet Kemal. *The Baghdad Pact*, s. 172.

⁶¹¹ Probable Consequences of US Adherence or Non-Adherence to the Baghdad Pact, Special National Intelligence Estimate, No. 209, SN. E 30-7-56, 14. 12. 1956, dostupné online z: www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000045913.pdf [cit. 16. 3. 2019], s. 1–2.

umožnil USA využívat vojenské základny v členských zemích. V případě vstupu do Bagdádského paktu však podle CIA musela americká vláda počítat s požadavky členských zemí na preferenční zacházení v přidělování vojenské a hospodářské pomoci. CIA také upozorňovala, že vstup do Bagdádského paktu by zřejmě dotlačil Násira a další země Středního východu k bližší spolupráci se SSSR a připravil USA o podporu asijských neutrálních států na půdě OSN.⁶¹² Výhody odmítnutí přímého členství spatřovala CIA zejména ve větším manévrovacím prostoru při jednání s arabskými nacionalisty a se SSSR. Text zprávy však také zdůrazňoval, že absence členství USA povede k postupné ztrátě významu aliance jako integrální součásti obrany Západu. Zásadní riziko spatřovala CIA v absenci případné alternativní politiky k členství v Bagdádském paktu, jež mohla posílit neutralistické tendence v Íránu a ohrozit stabilitu prozápadního režimu v Iráku a spolehlivost dodávek irácké ropy.⁶¹³

Novou americkou politiku na Středním východě oznámil prezident Eisenhower 5. ledna 1957. Eisenhowerova doktrína představovala na počátku roku 1957 nejen milník ve vývoji americké zahraniční politiky, ale i alternativu členství v Bagdádském paktu. Definitivní otevřené odmítnutí vstupu USA do aliance však americká diplomacie považovala za riskantní. Po vyhlášení Eisenhowerovy doktríny praktikoval Washington vůči paktu politiku limitované podpory a spolupráce včetně účasti amerických delegátů se statutem „pozorovatelů“ v klíčových orgánech paktu a finančních příspěvků na chod sekretariátu, kterou zachovával navzdory diplomatickému tlaku členů Bagdádského paktu včetně Spojeného království.⁶¹⁴

Revizi zahraniční politiky na Středním východě připravoval také Londýn. Z vojenského hlediska bylo významné, že se Londýn dále nemohl spolehnout, že má i nadále garantováno právo přeletu nad arabskými státy, což obracelo pozornost vojenských stratégů snažících se zajistit spojení s Dálným východem směrem na jih i na sever, tedy k trase směřující přes Turecko a Írán.⁶¹⁵

Dne 27. prosince 1956 zaslalo ministerstvo zahraničí kabinetu návrh memoranda, jež budoucí vývoj britské zahraniční politiky na Středním východě nastiňovalo.⁶¹⁶

⁶¹² Tamtéž, s. 4.

⁶¹³ Tamtéž, s. 6.

⁶¹⁴ Tamtéž, s. 8.

⁶¹⁵ DARBY, Phillip. British Defence East of Suez, s. 123.

⁶¹⁶ TNA, CAB 129/84, C.P. (56)290, Note by the Secretary of State for Foreign Affairs, 28. 12. 1956, Future Policy in the Middle East, Report by the Official Committee on the Middle East.

Spojené království nemělo podle textu jinou alternativu než v regionu postupovat ve shodě s USA. Zpráva potvrzovala odhodlanost Londýna bojovat proti pronikání komunismu. Britská zahraniční politika měla mimo jiné dále podporovat iráckou politiku „úrodného půlměsíce“ v podobě unie Jordánska, Sýrie a Iráku a usilovat o co nejrychlejší uskutečnění této vize. Londýn měl také poskytnout alianci veškerou možnou pomoc a dále usilovat o vstup Spojených států a sblížení Iráku se Saúdskou Arábií. Osou britské politiky na Středním východě po suezské krizi tedy bylo vytvořit z Iráku vůdčí mocnost arabského světa, a omezit tak vliv Egypta.⁶¹⁷ Bagdádský pakt představoval pro Londýn v tomto ohledu vhodný nástroj, jak integrovat hlavní pilíře britské zahraniční politiky na Středním východě po suezské krizi – podporu Iráku v soupeření o vůdčí roli v arabském světě a snahu o „zadržování násirismu“ – do širší strategie zadržování komunismu.

Memorandum rovněž pozitivně hodnotilo jednání členů aliance v průběhu krize. V Ankaře a v Teheránu podle textu memoranda převládla obava ze SSSR nad solidaritou s Egyptem. Navzdory nátlaku Indie v souladu se členy aliance postupoval i Pákistán. Strategii Spojeného království v alianci mělo být podle memoranda „nepoutat na sebe pozornost“, přenechat iniciativu regionálním členům a USA a ve všech ohledech tiše podporovat jejich snahu o posílení vlivu aliance. Podle textu zůstával Bagdádský pakt jediným uskupením na Středním východě, jež čelilo neutralismu a pronikání komunismu.⁶¹⁸

Ve dnech 19.–20. ledna 1957 proběhlo třetí kolo jednání regionálních členů Bagdádského paktu v Ankaře, jež mělo sloužit zejména ke koordinaci postojů při přípravě zasedání Rady ministrů Bagdádského paktu naplánovaného na březen 1956.⁶¹⁹ Výsledkem jednání byla zejména rehabilitace Spojeného království v alianci. Již v prosinci 1957 prohlásil pákistánský ministr zahraničí Feroz Chán, že není důvod, aby se Londýn dalšího zasedání rady neúčastnil. S ohledem na postoje Bagdádu proběhlo zasedání rady ministrů v Karáčí až na začátku června 1957, avšak za účasti Velké Británie. V rámci snah o napravení škod způsobených suezskou krizí britský ministr zahraničí Selwyn Lloyd oznámil kromě jiného ochotu britské vlády poskytnout pomoc ve výši půl milionu liber ročně na budování vojenské infrastruktury členských zemí Bagdádského paktu.⁶²⁰ Ke krokům, jež by zvýšily prestiž Bagdádského paktu, se britská

⁶¹⁷ Tamtéž, s. 3.

⁶¹⁸ Tamtéž, s. 6.

⁶¹⁹ YESILBURSA, Behcet Kemal. *The Baghdad Pact*, s. 186.

⁶²⁰ *International Organisation*. 1957, Vol. 11, No. 1, s. 188.

diplomacie snažila přimět také Spojené státy. Problematiku amerického členství v alianci projednávali Macmillan a Eisenhower na setkání na Bermudách v březnu 1957. Výsledkem jednání bylo mimo jiné i oznámení ochoty USA vyslat svého zástupce do Vojenského výboru Bagdádského paktu oznámené 22. března 1957.⁶²¹ V květnu 1957 navíc zasedli zástupci Spojených států jako plnohodnotní členové na jednání Hospodářského výboru Bagdádského paktu v Karáči.⁶²²

S ohledem na negativní dopad suezské krize na Bagdádský pakt probíhala v Londýně interní jednání, jak Bagdádský pakt a prestiž Londýna u jeho členů posílit. Výbor náčelníků štábů za tímto účelem vypracoval zvláštní memorandum pro kabinet, jež nastiňovalo význam Bagdádského paktu pro Velkou Británii.⁶²³ Memorandum konstatovalo, že sama skutečnost, že Bagdádský pakt přežil suezskou krizi, dokládá společný zájem členů a ochotu spolupracovat. Britské velení rovněž upozorňovalo, že pakt nepředstavuje pouze organizační záštitu k obraně v případě globální války, ale že přispívá k udržení vlivu Londýna v oblasti a k zajištění bezpečnosti britského dovozu ropy. V politické rovině bylo cílem paktu zejména odradit další státy Středního východu, aby se připojily k „sověty podporovanému egyptsko-syrskému bloku“.⁶²⁴

Navrhovaná řešení byla projednávána na zasedání Výboru pro obranu britského kabinetu (*Defence Committee*) 23. ledna 1957, aby o návrzích případných kroků bylo možné informovat na zasedání vojenských pověřenců (*Military Deputies*) podléhajících vojenskému výboru paktu, které se mělo uskutečnit 7. února 1957. Londýn hledal vhodný kompromis, který by uspokojil spojence a zároveň u nich nevzbudil přehnaná očekávání a nároky. Ani po suezské krizi Londýn nepovažoval za vhodné, aby v Bagdádském paktu vznikla struktura ekvivalentní NATO. Britské Ministerstvo obrany se rovněž pokoušelo vyhnout explicitnímu vymezení sil, jež by se Velká Británie zavázala paktu poskytnout. MOD odmítalo, aby byly pod Bagdádský pakt zahrnuty britské síly v Perském zálivu, na Arabském poloostrově a v Keni. Neuvažovalo ani o jejich zařazení do společných plánů Bagdádského paktu. Memorandum COS považovalo za možné přidělit alianci dvě letky lehkých bombardérů Canberra a zbývající část *Middle East Air Force*, avšak přiznávalo, že regionální členové toto opatření zřejmě nebudou považovat za dostatečně silnou

⁶²¹ *International Organisation*. 1957, Vol. 11, No. 3, s. 547.

⁶²² Tamtéž, s. 547.

⁶²³ TNA, CAB 131/18, D (57)4, UK Commitments under the Baghdad Pact, Memorandum by the Chiefs of Staff, 22. 1. 1957, s. 3.

⁶²⁴ Tamtéž, s. 3.

garanci jaderné bezpečnosti paktu. COS a MOD proto připravily návrh dalších opatření v hodnotě 590 000 liber. Návrh zahrnoval výstavbu šesti letišť, vznik systému včasného varování a kostry velící struktury v době míru a školení pro příslušníky armád ostatních členů paktu.⁶²⁵ Cílem MOD bylo, aby navrhovaná opatření měla na aliance co největší psychologický dopad.⁶²⁶ Výbor pro obranu britského kabinetu uznával skutečnost, že vstup Spojených států do Bagdádského paktu není reálný, avšak považoval za možné, aby se USA zapojily do činnosti vojenského výboru paktu.⁶²⁷ Na zasedání 23. ledna 1957 odsouhlasil britský kabinet rovněž dodávky protitankových zbraní a školení pro pákistánskou armádu a balík vojenské pomoci pro Irák v hodnotě více než 1 milion liber, jenž zahrnoval půjčky na nákup vojenského materiálu a převody vojenské techniky.⁶²⁸

Pro potřeby jednání výboru byla vypracována tři memoranda věnující se významu Bagdádského paktu pro britskou zahraniční politiku na Středním východě. Nejvýznamnějším z nich bylo memorandum vypracované Výborem náčelníků štábů, jež shrnovalo britské závazky vůči alianci.⁶²⁹ Text memoranda konstatoval mimo jiné, že v minulosti Londýn vnímal alianci především jako „nástroj globální války“, jehož samotná existence měla zabránit šíření komunismu v době míru.⁶³⁰

Po suezské krizi se však podle Výboru náčelníků štábů situace na Středním východě proměnila. Blízká spolupráce Násira s komunistickými státy znepokojovala nejen regionální členy Bagdádského paktu, ale i ostatní prozápadně orientované státy v regionu. Významným bylo i zformování britské politiky pro Střední východ (*Middle East Policy*), jejímž hlavním cílem zajistit bezpečnost nalezišť ropy v tomto regionu. Výbor náčelníků štábů proto doporučoval alianci podpořit a poskytnout jí co největší možnou vojenskou pomoc. Memorandum proto obsahovalo rovněž konkrétní návrh rozšíření vojenské pomoci členům Bagdádského paktu v hodnotě 590 000 liber. Text také konstatoval, že v případě přesunu Jordánska do egyptské sféry vlivu bude nutné rozsah pomoc výrazně navýšit, například o tehdejších 12 milionů liber poskytovaných Ammánu.⁶³¹

⁶²⁵ Tamtéž, s. 7.

⁶²⁶ TNA, CAB 131/18, D (57)2, Cabinet Defence Committee Minutes, 27. 2. 1957, s. 6–7.

⁶²⁷ TNA, CAB 131/18, D (57)1, Cabinet Defence Committee Minutes, 23. 1. 1957, s. 4.

⁶²⁸ Tamtéž, s. 4–5.

⁶²⁹ TNA, CAB 131/18, D (57)4, UK Commitments under the Baghdad Pact, Memorandum by the Chiefs of Staff, 22. 1. 1957.

⁶³⁰ Tamtéž, s. 2.

⁶³¹ Tamtéž, s. 6.

Velení britských ozbrojených sil upozorňovalo, že podpora Bagdádského paktu nepředstavuje pouze součást globální snahy o zadržení komunismu. Aliance podle Výboru náčelníků štábů bránila také pronikání komunismu na Středním východě v době míru, odrazení zbývajících arabských států od spojení se SSSR a v neposlední řadě k zajištění bezpečnosti dodávek ropy ze Středního východu.⁶³² V lednu 1957 hodnotilo britské velení Bagdádský pakt jako poslední prostředek, pomocí něhož má Spojené království možnost udržovat svůj vliv v regionu, odvádět pozornost arabských států od Izraele a zdůrazňovat hrozbu proniknutí komunistického vlivu na Střední východ.⁶³³

Britské ministerstvo obrany vzhledem k stanovisku COS navýšení vojenské pomoci alianci na zasedání Výboru pro obranu podporovalo. Odmítavě se však stavělo k úmyslu oficiálně přiřadit alianci konkrétní vojenské síly. MOD nebylo ochotno překročit hranici nezávazného příslibu „úmyslu“ poskytnout paktu v případě vojenského konfliktu blíže nespecifikovanou vojenskou podporu. Jedinou výjimkou z tohoto pravidla představovaly již zmíněné bombardéry Canberra schopné nést jaderné zbraně. Důvodem k tomuto postoji byla nejen snaha vyhnout se novým bezpečnostním závazkům, jež by vytvářely tlak na vojenský rozpočet, ale i obava z politického vývoje na Kypru a Arabském poloostrově, který mohl v budoucnu poskytnutí pozemních a námořních sil alianci znemožnit.⁶³⁴

Z politického hlediska podporovalo vojenskou pomoc Bagdádskému paktu i ministerstvo pro vztahy s Commonwealthem. CRO podotýkalo, že zejména v Pákistánu existuje přesvědčení, že se Karáčí výrazně podílelo na stabilizaci situace na Středním východě po suezské krizi. Pákistánské vládě se navíc podle CRO navíc nepodařilo přesvědčit veřejné mínění o výhodnosti spojení se Západem. Doporučovalo tudíž požadavky regionálních členů Bagdádského paktu neignorovat. Posílení pomoci Bagdádskému paktu však představovalo podle Ministerstva pro vztahy s Commonwealthem problém zejména ve vztazích s Indii. Případné negativní ohlasy Dillí však bylo podle CRO možné minimalizovat tím, že poskytnuté zbraně budou obranného rázu a jejich počet nebude příliš vysoký.⁶³⁵

⁶³² Tamtéž, s. 2–3.

⁶³³ Tamtéž, s. 3.

⁶³⁴ Tamtéž, s. 3–4.

⁶³⁵ TNA, CAB 131/18, D (57)5, Arms for the Baghdad Pact, Memorandum by the Secretary of State for Commonwealth Relations, 21. 1. 1957, s. 1–3.

5.5 Britská zahraniční politika na Středním východě a Bagdádský pakt v kontextu irácké revoluce (14. července 1958)

Po suezské krizi pokračoval proces polarizace Středního východu, a zejména arabského světa, do dvou táborů sdružených kolem Egypta a Iráku.⁶³⁶ Střet Bagdádu a Káhiry vyvrcholil v první polovině roku 1958. Dne 1. února 1958 byla pod názvem Sjednocená arabská republika vytvořena politická unie Egypta a Sýrie.⁶³⁷ Bagdád a Ammán reagovaly 14. února 1958 uzavřením svazku pod názvem Arabská federace, jejímž hlavním cílem bylo zabránit Egyptu destabilizovat královský režim v Jordánsku. Núrí také doufal, že se mu podaří rovněž ve Whitehallu získat podporu pro rozšíření Arabské federace také o Kuvajt. Britská zahraniční politika však byla za dané situace přesvědčena, že by takový krok vedl k otevřenému politickému střetu mezi Násirem a iráckou monarchií, jež by vyústil v prohru královského režimu v Bagdádu. Londýn se proto za dané situace pokoušel Núrího ambice moderovat, a zabránit tak další eskalaci napětí mezi Irákem a Egyptem.⁶³⁸

Britský pohled na vztah a provázanost Sjednocené arabské republiky a Arabské federace výstižně ilustruje analytický článek Stephena Hemsley Longrigga (1893–1979), který Chatham House publikoval krátce před iráckou revolucí. Longrigg, jenž ve 30. a v 50. letech 20. století pracoval pro Iráckou ropnou společnost (*Iraq Petroleum Company*, IPC), považoval Arabskou federaci za přirozenou odpověď na konkurenční integrační projekt a za záchranné opatření, bez něhož by se Jordánsko změnilo v levicovou republiku, již by dříve či později pohltila SAR.⁶³⁹

Naopak v Longriggově interpretaci Násirova Egypta jako nepřirozené entity se mísila zkušenost s nacistickým Německem a SSSR. „Bude to nám dobře známý stát nacistického typu, s jednou stranou, vůdcem, procesími s pochodněmi, hnutím mládeže... něco ne zcela nepodobného nacistickému Německu.“⁶⁴⁰ Longrigg dále tvrdil, že SAR bude usilovat o rozšíření nejprve prostřednictvím volnějších uskupení, za něž považoval například Sjednocené arabské státy, jež vznikly 8. března 1958 a spojovaly SAR a Severní Jemen. Další expanzi však Longrigg považoval za nepravděpodobnou, neboť na Středním východě nespatořoval žádný další stát s levicovou vládou dostatečně inspirovanou „pozitivním neutralismem“. Další rozšíření Násirova tábora tak bylo možné

⁶³⁶ COHEN, Michael. *Strategy and Politics in the Middle East*, s. 174–175.

⁶³⁷ PODEH, Elie. *The Decline of Arab Unity*, s. 57.

⁶³⁸ BARRETT, Roby. *The Greater Middle East...*, s. 55.

⁶³⁹ LONGRIGG, Stephen. *New Groupings among the Arab States*, s. 316.

⁶⁴⁰ Tamtéž, s. 315.

pouze v případě revoluce v Libyi, Jordánsku, Iráku nebo v Libanonu.⁶⁴¹ Longrigg také připomínal, že SAR nyní představuje klíčovou transitní zemi, která je schopna zablokovat všechny hlavní trasy transferu ropy z Iráku, Kuvajtu a Saúdské Arábie na Západ.⁶⁴²

Vojenský převrat, který v Iráku bez většího odporu proběhl jen necelého půl roku po vzniku Arabské federace, však ukázal, jak křehké postavení irácké monarchie ve skutečnosti bylo. Bylo ironií, že k vojenskému převratu dal příležitost rozkaz vlády k přesunu části irácké armády ze severu země do Jordánska, kde měla přispět k odstrašení Násira a jeho Sjedenocené arabské republiky od zasahování do vnitřních záležitostí Ammán, neboť právě tyto jednotky pod vedením generála Abd al-Karíma Qásima převrat provedly. V průběhu převratu zahynul nejen král Fajsal II., ale i princ Abd al-Iláh a 15. července 1958 i Núrí Paša as-Sáíd.⁶⁴³

Britská média ve dnech bezprostředně po převratu zdůrazňovala a do značné míry idealizovala étos padlé irácké monarchie.⁶⁴⁴ Obdobné tendence však projevovala v některých případech i britská diplomacie. Na tendenci některých britských diplomatů zdůrazňovat pozitivní aspekty hospodářského, politického a sociálního vývoje v Iráku v letech 1957–1958 poukazoval později například Anthony Parsons (1922–1996), pozdější britský velvyslanec v Íránu (1974–1979). Parsons, který roku 1958 působil na britském velvyslanectví v Ankaře, zmiňoval například spor, který vypukl mezi ním a tehdejším britským velvyslancem v Iráku Michaelem Wrightem během zasedání Rady ministrů Bagdádského paktu v lednu 1958. Parsons údajně žertem Wrightovi položil otázku: „Kdy čekáte, že vaši mladí důstojníci uspořádají revoluci?“ Wright mu emotivně oponoval a rozhovor vyústil v hádku, již přerušil až zásah Selwyna Lloyda.⁶⁴⁵

V průběhu 50. let 20. století ztratila irácká monarchie podporu velké části populace, na čemž se podepsalo i její spojení s Velkou Británií. Zejména problematická začala být orientace na Londýn po suezské krizi v roce 1956. Snad více než samotný zásah proti Násirovi přitom irácké veřejné mínění popudilo zapojení Izraele do celé operace, od kterého se v průběhu eskalace krize snažil Núrí britskou vládu odradit.⁶⁴⁶ Ztrátě podpory

⁶⁴¹ Tamtéž, s. 312.

⁶⁴² Tamtéž, s. 310.

⁶⁴³ FIELDHOUSE, David Kenneth. *Western Imperialism in the Middle East*, s. 242.

⁶⁴⁴ Middle East Crisis, 1958, 17. 7. 1958, dostupné online z: www.britishpathe.com/video/middle-east-crisis [cit. 16. 3. 2019].

⁶⁴⁵ PARSONS, Anthony, interview by Jane Barder, 22. 3. 1996, dostupné online z: www.chu.cam.ac.uk/media/uploads/files/Parsons_Anthony.pdf [cit. 16. 3. 2019], s. 18.

⁶⁴⁶ ROMERO, Juan. *The Iraqi Revolution*, s. 179–280.

nedokázaly zabránit ani dílčí ústupky iráckému režimu jako například zřízení Irácké národní banky a ukončení britského monetárního dohledu v roce 1952 či úprava rozdělování zisků IPC podle vzoru americko-saúdské ARAMCO.⁶⁴⁷

Svrženou iráckou monarchii nahradila republika, jejíž ústřední postavou se stal velitel 19. brigády irácké armády generál Abd al-Karím Qásim. *British Pathé* prezentovala iráckou revoluci jako součást širší krize Středního východu podnícené „násirismem“, jež zasáhla nejen Irák, ale i Jordánsko, Libanon a Bagdádský pakt. Násir podle filmového týdeníku s přílehlavým názvem „Střední východ, sud s prachem“ ve snaze rozvířit arabský nacionalismus postupoval ve shodě s Moskvou. „Kreml se bezpochyby raduje. Jen před dvěma měsíci podepsal Egyptský prezident Násir prohlášení, jímž se zavázal ke všem hlavním bodům sovětské zahraniční politiky.“⁶⁴⁸

Irácká revoluce proměnila vztahy na Středním východě a v důsledku také britskou zahraniční politiku na Středním východě. „Arabský nacionalismus je opět na pochodu, král je údajně vězněn a korunní princ je mrtvý. Jen jedno je jasné. V Kremlu se radují,“ komentovala vývoj v Iráku *British Pathé*, přičemž mezi pohledy na revoluční Bagdád byly zařazeny i záběry, které jen před několika měsíci tvořily součást filmového týdeníku s názvem „Bagdádský pakt zůstává odhodlán“ (*Bagdad Pact Stands Firm*).⁶⁴⁹ Komentář filmových záběrů odrážel klíčovou obavu, která ve Velké Británii v průběhu irácké revoluce rezonovala, tedy že pád mladého iráckého krále, jenž patřil mezi absolventy Harrow a měl k Londýnu blízký vztah, uvolní prostor pro nacionalistický režim, který umožní Násirovi sjednotit Blízký východ proti Západu.⁶⁵⁰

Po červencové revoluci se Irák proměnil z jedné z hlavních opor britského vlivu na Středním východě v dalšího těžko předvídatelného hráče v již tak nestabilním regionu. Územní nároky nového režimu v Bagdádu na Kuvajt představovaly přímé ohrožení klíčové součásti britských zájmů na Středním východě. Nestabilní postavení Qásimova režimu navíc vyvolávalo obavy, že by snaha zajistit si vojenskou a hospodářskou pomoc z Východního bloku mohla zahrnout nového iráckého vůdce do náruče Sovětského svazu.⁶⁵¹

⁶⁴⁷ FIELDHOUSE, David Kenneth. *Western Imperialism in the Middle East*, s. 112.

⁶⁴⁸ Middle East Crisis, 1958, 17. 7. 1958, dostupné online z: www.britishpathe.com/video/middle-east-crisis [cit. 16. 3. 2019].

⁶⁴⁹ Iraq Bombshell, 17. 7. 1958, dostupné online z: www.britishpathe.com/video/iraq-bombshell [cit. 16. 3. 2019].

⁶⁵⁰ Tamtéž.

⁶⁵¹ Tamtéž.

Dne 12. srpna 1958 představil Gerald Templer na zasedání Výboru náčelníků štábů memorandum přehodnocující britskou politiku na Středním východě. Sám Templer považoval za největší hrozbu politické stability Středního východu pronikání sovětského vlivu a arabský nacionalismus, který Moskva za tímto účelem využívala.⁶⁵² Nová britská politika na Středním východě měla zejména zajistit dlouhodobou politickou stabilitu regionu, hladký průchod Suezským kanálem a nepřerušované dodávky ropy. Výbor náčelníků štábů po zhroucení irácké monarchie považoval zájmy Západu na Středním východě za kriticky ohrožené. Britské velení charakterizovalo tento region jako bojiště probíhající bitvy studené války mezi Západem a SSSR a varoval, že existuje reálná vidina, že Sovětský svaz Střední východ v dohledné době ovládne. Hlavním riziko však nepředstavovala vojenská moc SSSR, ale jeho schopnost vyvíjet efektivní podvratnou činnost (*subversion*) oslabující prozápadně orientované státy. Ani potřeba arabských států zajistit dostatečný odbyt pro produkci ropy nebyla podle COS dostatečnou zárukou, že arabské státy pokušení komunismu odolají. Sovětský svaz se navíc podle COS mohl opřít o panarabské hnutí, jež spojovala hluboce zakořeněná nenávist k Izraeli. Vyřešení vztahů arabských zemí a Izraele považovalo britské velení za základní předpoklad stabilizace regionu, přičemž připouštělo, že by k němu musely být obě strany donuceny.⁶⁵³

Výbor náčelníků štábů se zasazoval o to, aby Spojené království a USA vedly za dané situace rozhodnou politiku. V polovině roku 1958 se podle COS Západ na Středním východě stále mohl opřít o „důvěryhodné“ jaderné odstrašení, díky němuž bylo nepravděpodobné, že případné vojenské intervence na Středním východě povedou ke globální válce nebo sovětské vojenské intervenci. Zachování funkční *deterrent* v horizontu budoucích tří let však nebylo možné garantovat. COS rovněž podotýkal, že na rozdíl od Velké Británie si zatím Spojené státy neuvědomují rozsah nebezpečí, které přes Střední východ ohrožuje celý svobodný svět. Mezi hlavní cíle britské politiky proto také Výbor náčelníků štábů rovněž řadil zvyšování povědomí o významu Středního východu ve Spojených státech.⁶⁵⁴

Hlavní riziko spatřoval i v polovině roku 1958 britský Výbor náčelníků štábů v egyptském prezidentu Gamalu Abdelu Násirovi. Shrnoval proto tři možné cesty, jak se s Násirem vypořádat. První možností bylo Násira „vyřídit“, což však za současné situace

⁶⁵² BDEE, Series A, Vol. 4, Part I, TNA, ADM 205/116, COS (58)193, A policy for the Middle East, memorandum for COS Committee by F-M Sir G. Templer, 11. 8. 1958, s. 237–239.

⁶⁵³ Tamtéž, s. 238.

⁶⁵⁴ Tamtéž, s. 239.

nedoporučoval. Za vhodnou alternativu naopak COS považoval cestu ultimáta egyptskému vůdci, jež by pravděpodobně vyústilo v ozbrojený konflikt s Egyptem, ale „přineslo by rychlé a rozhodné výsledky a lze jej realizovat bez rizika globální války“.⁶⁵⁵

Třetí cestu, v níž výbor spatřoval nezbytné minimum, bylo pokusit se Násira sesadit z pozice neformálního mluvčího arabských národů bezpečnějšími způsoby.⁶⁵⁶ Plány Výboru náčelníků štábů se však setkaly se strážlivým přijetím britské politické reprezentace. Frederick Bishop, soukromý sekretář Harolda Macmillana, nepovažoval tvrzení, že za dané situace nepovede agresivní politika na Středním východě k rozpoutání globálního konfliktu, za příliš důvěryhodné a v tomto smyslu také informoval předsedu vlády.⁶⁵⁷

Nový irácký režim byl pro Spojené království zprvu velkou neznámou. První reakce v Londýně i ve Washingtonu přisuzovaly puč především politickým ambicím Násira a Qásima považovaly spíše za naivního idealistu.⁶⁵⁸ Londýn a Washington se obávaly zejména narušení plynulých dodávek ropy a otevření Středního východu sovětskému vlivu. Ve Washingtonu panovaly také obavy z rozšíření Revoluce do Saúdské Arábie, která měla spolu s USA a Venezuelou kompenzovat případný výpadek v exportu irácké ropy. Londýn naopak připravoval vojenská opatření v Kuvajtu, který měl v roce 1958 stále status britského protektorátu a byl klíčovým zdrojem dovozu ropy do Velké Británie.⁶⁵⁹

Vzhledem k napjatým vztahům s Egyptem znepokojilo Londýn také uzavření dohody o společné obraně mezi Irákem a SAR. Již 20. července 1958 i sám Násir po návratu ze státní návštěvy Iráku Západ ujistil, že Irácká republika nemá v úmyslu dodávky ropy do Evropy přerušit.⁶⁶⁰ Qásim později dokonce obnovil Núrího politickou koncepci „úrodného půlměsíce“ jako součást regionálního soupeření s Egyptem.⁶⁶¹

Pád irácké monarchie v červenci 1958 a vystoupení Iráku z Bagdádského paktu v březnu 1959 měly významný dopad také na britské chápání účelu této aliance.⁶⁶² Odchod Bagdádu z paktu představoval definitivní tečku za ambicemi rozšířit alianci

⁶⁵⁵ Tamtéž, s. 239.

⁶⁵⁶ Tamtéž, s. 239.

⁶⁵⁷ BDEE, Series A, Vol. 4, Part I, TNA, PREM 11/2753, Middle East military plans, minute by F. A. Bishop (PM's Office) to Mr Macmillan, about Kuwait and Iraq, 8. 6. 1959, s. 243–244.

⁶⁵⁸ BLACKWELL, Stephen. *A Desert Squall...*, s. 2–3.

⁶⁵⁹ ROMERO, Juan. *The Iraqi Revolution*, s. 208.

⁶⁶⁰ ROMERO, Juan. *The Iraqi Revolution*, s. 215.

⁶⁶¹ WANNER, Jan. *Blízký východ ve stínu studené války*, s. 291.

⁶⁶² COHEN, Michael. *Strategy and Politics in the Middle East*, s. s. 205–206.

o další arabské země a vtisknout jí širší rozměr. Zhroucení iráckého království učinilo také konec snahám britské vlády zachovat s Irákem nadstandardní vztahy, zejména právo využívat irácké vojenské základny a v případě nutnosti v zemi intervenovat.⁶⁶³

Znepokojení vyvolala irácká revoluce také mezi regionálními členy Bagdádského paktu. Turecko, Írán i Pákistán čelily obdobným společenským procesům, které vedly k pádu Núrího vlády a ke svržení irácké monarchie. Jako člen a sídelní země Bagdádského paktu měl navíc Irák přístup k řadě citlivých strategických dokumentů, z nichž některé byly již 14. července 1958 zveřejněny.⁶⁶⁴ Vzniklá krize však otvírala Ankaře, Teheránu a Karáči prostor zvýšit, kromě jiného i prostřednictvím Bagdádského paktu, svůj strategický význam v očích USA a Velké Británie. Zbývající regionální členové Bagdádského paktu proto zpočátku mimo jiné podporovali myšlenku vojenské intervence proti Qásimovi, o níž krátce po převratu uvažovala vláda v Londýně.⁶⁶⁵

Obavy z vojenského zásahu západních velmocí nebo Bagdádského paktu sdílel ostatně i samotný Qásim. Nový irácký vůdce se ocitl mezi dvěma mlýnskými koly. Na jedné straně musel respektovat postoje opozičních stran a armády, včetně iráckých svobodných důstojníků (*Iraqi Free Officers*), o které se opírala jeho moc. Na straně druhé si uvědomoval ekonomickou závislost Iráku na vývozu ropy a tím i na západních trzích. Qásim se proto pokoušel nevyprovokovat USA ani Velkou Británii k vojenské intervenci, což vyžadovalo zachování alespoň jisté míry zahraničněpolitické kontinuity s přechozím režimem.⁶⁶⁶

Perspektivu vojenské intervence odmítl kabinetní Výbor pro obranu na zasedání 20. července 1958. Stejný postoj zaujaly také Spojené státy.⁶⁶⁷ Krátce na to, se na zasedání Bagdádského paktu v Londýně prosadila politika co nejrychlejšího uznání Qásimova režimu, jež byla oznámena 31. července 1958. Velká Británie uznala Iráckou republiku již 1. srpna 1958 a USA den poté.⁶⁶⁸

V prvních dnech po převratu neměly Spojené státy ani Velká Británie jasnou představu o tom, zda sehrál nějakou roli v převratu také Sovětský svaz, potažmo

⁶⁶³ BDEE, Series A, Vol. 4, Part I, TNA, CAB 130/153, GEN 624/10, The position of the UK in world affairs, Report by officials, 9. 6. 1958, s. 43–51.

⁶⁶⁴ Tamtéž, s. 311.

⁶⁶⁵ ROMERO, Juan. *The Iraqi Revolution*, s. 213.

⁶⁶⁶ Tamtéž, s. 234.

⁶⁶⁷ WORRAL, John R. *Coping with a Coup d'état...*, s. 186.

⁶⁶⁸ ROMERO, Juan. *The Iraqi Revolution*, s. 236.

komunistické hnutí v Iráku.⁶⁶⁹ Komunistický svět zaujal k Irácké republice přátelský postoj. Většina zemí východního bloku uznala nový irácký režim již 23. července 1958. Moskva také nabídla Qásimovi hospodářskou pomoc ve výši 137,5 milionů dolarů (550 milionu rublů) i dodávky zbraní ze SSSR, Jugoslávie a Československa, které měly Iráku umožnit odpoutat se od technologické závislosti na Velké Británii a USA. Dohoda o hospodářské a technické spolupráci mezi Bagdádem a SSSR byla oficiálně podepsána 11. října 1958.⁶⁷⁰

První dodávky dorazily do Basry již na sklonku roku 1958.⁶⁷¹ Qásim také krátce po revoluci umožnil návrat kurdských exulantů pobývajících v zemích východního bloku v čele s Mustafou Barzáním.⁶⁷² Iráckou revoluci okamžitě začala využívat také sovětská propaganda, jež se Qásima pokoušela představit jako blízkého spojence a klienta Kremlu.⁶⁷³ Velmi brzy však vyšly najevo rozdíly mezi komunisty a Qásimovým režimem „liberálních reformátorů“, jak o něm psal do Londýna britský velvyslanec v Bagdádu Michael Wright. Wright také již na konci srpna 1958 doporučoval co nejrychlejší uznání nového režimu, neboť se obával, že by případné Qásimovy slabosti mohly využít právě SSSR anebo irácká komunistická strana.⁶⁷⁴

Již v průběhu prvních měsíců po irácké revoluci však Londýn zaujal ke Qásimově vládě pragmatický postoj. Zpráva Spojeného zpravodajského výboru z prosince 1958 konstatovala, že zhroucení Qásimova režimu by vedlo k vzniku vlády ovládané buď komunisty, nebo Násirem. V obou případech se z pohledu Londýna jednalo o horší alternativu, než představoval Qásim.⁶⁷⁵

Za daných okolností považovaly britské tajné služby za jedinou cestu k nastolení Násirem ovládaného režimu vojenský převrat, který však díky Qásimově popularitě v armádě nebyl pravděpodobný. Ovládnutí Iráku Násirem by podle britských tajných služeb zvýšilo Násirovu prestiž na Středním východě a vyhrotilo obavy nejen Jordánska a Izraele, ale i Íránu a Turecka.⁶⁷⁶ Spojený zpravodajský výbor (JIC) očekával, že se Teherán bude angažovat v malých incidentech podél iránsko-irácké hranice, avšak větší

⁶⁶⁹ BLACKWELL, Stephen. *A Desert Squall...*, s. 8–10.

⁶⁷⁰ ROMERO, Juan. *The Iraqi Revolution*, s. 239.

⁶⁷¹ WANNER, Jan. *Blízký východ ve stínu studené války*, s. 264–266.

⁶⁷² Tamtéž, s. 281.

⁶⁷³ Tamtéž, s. 263.

⁶⁷⁴ ROMERO, Juan. *The Iraqi Revolution*, s. 210.

⁶⁷⁵ TNA, CAB 158/34, JIC (58)114(Final), *The Possible Consequences of the Early Collapse or Overthrow of the Government in Iraq*, 5. 12. 1958, s. 2.

⁶⁷⁶ Tamtéž, s. 2.

iránskou reakci nepovažoval za pravděpodobnou, pokud by pro ni šáh nezískal oporu v zahraničí. Turecko podle informací britských tajných služeb krátce po revoluci zvažovalo intervenci v Iráku, avšak s odstupem několika měsíců i Ankara začala dávat přednost Qásimovi před rizikem vzniku otevřeně pronásirovské vlády v Bagdádu. Turecká intervence v Iráku připadala v úvahu podle JIC, pouze pokud by došlo k pádu Qásima a formování komunistické vlády v Iráku. JIC rovněž upozorňovala, že takový zásah do dění v Iráku by zřejmě vyvolal ostrou reakci SSSR a mohl vést ke vzniku globální války.⁶⁷⁷

V září 1959 vypracoval britský Spojený zpravodajský výbor zprávu hodnotící míru vlivu, kterou se komunistickému bloku podařilo v Iráku od revoluce získat. SSSR získal podle JIC sice rozsáhlý vliv, který bude dále rozšiřovat zejména prostřednictvím Irácké komunistické strany. Současně však upozorňoval, že Moskva nemá takový vliv, aby mohla Qásima ovládat a že se začínají objevovat limity vlivu, který je schopná prostřednictvím současné politiky v Iráku dosáhnout.⁶⁷⁸

Britská zahraniční politika tak přijala Qásima jako nového nacionalistického vůdce Násirova ražení. *Foreign Office* sice očekávala, že jednání s ním bude obtížnější než s představiteli padlé monarchie. Na druhou stranu si byla po zkušenostech s vrtochy egyptské zahraniční politiky vědoma, že Qásim bude zřejmě sledovat především vlastní zájmy a že k jednostranné orientaci či závislosti na SSSR by jej mohla dotlačit pouze vnitřní slabost režimu a absence alternativního politického kurzu. Velká Británie i USA věděly, že i sám Qásim má dobrý důvod se Západem dále spolupracovat, neboť většina iráckého ropného vývozu i nadále směřovala na Západ. Qásimovy mocenské ambice navíc v Londýně v průběhu roku 1959 začaly vzbuzovat naděje, že by se Irácká republika mohla stát protiváhou Násira a rozštěpit jeho panarabský protizápadně zaměřený nacionalismus.⁶⁷⁹

Velká Británie se proto, mimo jiné i prostřednictvím Bagdádského paktu, pokoušela zajistit, že ani Turecko ani Írán nebudou usilovat o destabilizaci či svržení Qásima. Jako gesto dobré vůle vůči Qásimovi rovněž Výbor pro obranu britského kabinetu rozhodl nepřerušovat dodávky vojenského materiálu pro iráckou armádu. Zcela přerušeny nebyly ani britské investice do iráckého ropného průmyslu.⁶⁸⁰

⁶⁷⁷ Tamtéž, s. 3.

⁶⁷⁸ TNA, CAB 158/38, JIC (59)71(Final), Sino-Soviet Bloc Penetration of Iraq, 9. 9. 1959, s. 1.

⁶⁷⁹ BLACKWELL, Stephen. *A Desert Squall...*, s. 2.

⁶⁸⁰ TNA, CAB 131/20, D (58)39, Cabinet Defence Committee Minutes, 21. 7. 1958, s. 2.

Na počátku roku 1959 projednával Výbor pro obranu britského kabinetu společně memorandum ministerstva zahraničí a obrany, které shrnovalo aktuální postoj Spojeného království k Irácké republice. Text konstatoval, že britským zájmům na Středním východě nejlépe prospěje stabilní vláda v Iráku a že tu je za daných okolností schopen zajistit pouze Qásim s podporou dalších umírněných politických sil.⁶⁸¹ Prodlužování období nejistoty a politické nestability by podle Londýna prospělo pouze politickým cílům Egypta a Sovětského svazu.⁶⁸²

24. března 1959 ohlásil Qásim vystoupení Iráku z Bagdádského paktu.⁶⁸³ Poslední příslušníci britských ozbrojených sil opustili Irák v květnu 1959.⁶⁸⁴ Navzdory relativně rychlé normalizaci vztahů mezi Spojeným královstvím a Iráckou republikou zůstával britský postoj k novému iráckému režimu obezřetný. Londýn znepokojovala Qásimova nepředvídatelná osobnost i jeho tendence kompenzovat nedostatky vlastního režimu propagandou zaměřenou proti Velké Británii.⁶⁸⁵ Terčem útoků iráckých médií však bylo i CENTO a jeho regionální členové, které Qásim obviňoval z podněcování nepokojů mezi Kurdy na severu Iráku.⁶⁸⁶

Pod Qásimovou vládou, jež trvala až do počátku roku 1963, se Irák odklonil od výhradního spojení se Západem a vedl v zásadě neutralistickou politiku, což v praxi znamenalo navázání vztahů se zeměmi komunistického bloku včetně Sovětského svazu a následně pragmatické lavírování mezi tábory obou supervelmocí.⁶⁸⁷ Americká CIA v květnu 1962 konstatovala, že snaha udržet přátelské vztahy s Násirem i Qásimem zároveň sovětskou zahraniční politiku fakticky paralyzovala. SSSR podle CIA naopak rozpad SAR přivítal jako posun, který by mohl umožnit obnovení spolupráce s Damaškem.⁶⁸⁸

Odchod Iráku z Bagdádského paktu ukončil jednu celou etapu ve vývoji aliance a zahájil proces transformace Bagdádského paktu na Organizaci centrální smlouvy (CENTO). Odchod jediného arabského člena Bagdádského paktu vyústil v transformaci

⁶⁸¹ TNA, CAB 131/21, D (59)8, Arms for Iraq, Memorandum by the Secretary of State for Foreign Affairs, 11. 2. 1959.

⁶⁸² TNA, CAB, 131/21, D (59)1, Cabinet Defence Committee Minutes, 23. 1. 1959, s. 3.

⁶⁸³ GÖKTEPE, Cihat. *The Forgotten Alliance...*, s. 105.

⁶⁸⁴ ROMERO, Juan. *The Iraqi Revolution*, s. 242.

⁶⁸⁵ WORRAL, John R. *Coping with a Coup d'état...*, s. 177.

⁶⁸⁶ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, CENTO Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 18 Iraq, s. 1–2.

⁶⁸⁷ RUBINSTEIN, Alvin. *Moscow's Third World Strategy*, s. 110–111.

⁶⁸⁸ Trends in Soviet Foreign Policy, National Intelligence Estimate no. 11/9/62, 2. 5. 1962, dostupné online z: www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000231091.pdf [cit. 16. 3. 2019], s. 13.

aliance, jež proměnila podobu této organizace nejen v rovině administrativní, ale i politické a strategické.⁶⁸⁹ Irácká revoluce ukončila snahu Londýna využít organizaci kolektivní obrany, jejíž legitimita vycházela z kontextu studené války, jako nový politicky přijatelný rámec, jež by nahradil systém britsko-iráckých smluv a do budoucna garantoval Spojenému království možnost vojenské přítomnosti v Iráku.

Červencová revoluce a vystoupení Iráku z aliance rovněž definitivně ukončily naději, že by se za příhodnějších politických okolností mohlo podařit dosáhnout rozšíření paktu o další arabské státy. CENTO se tak sice stalo v jistém smyslu homogennější aliancí, avšak ztratilo na strategickém významu, neboť od pádu Núrího a krále Fajšala přestala hrát aliance aktivní úlohu v arabském světě. Politický převrat v Iráku a odchod Bagdádu z paktu také omezil význam, který britská zahraniční politika alianci přikládala v souvislosti s ochranou britských „rovných zájmů“ v oblasti Perského zálivu.

Velká Británie v letech 1958–1964 na půdě aliance důsledně prosazovala politiku nevměšování, a největším pojítkem mezi CENTO a arabským světem tak zůstávala egyptská propaganda, jejíž zájem o alianci však postupem času klesal, a obavy Íránu z podvrtné činnosti inspirované Násirovým Egyptem a jeho spojenci. Odchod Bagdádu tak významným způsobem proměnil i roli, kterou alianci přikládala britská zahraniční politika. Londýn i nadále považoval pakt za stabilizační prvek v regionu, avšak za hlavní funkci aliance nadále považoval udržení politické stability a prozápadní orientace šáhovy vlády v Íránu.

5.6 Bagdádský pakt (CENTO), Irák, Kuvajt a ochrana britských rovných zájmů v Perském zálivu

Po celé sledované období (1955–1964) chápala Velká Británie Bagdádský pakt (CENTO) jako prostředek k prosazování vlastní zahraniční politiky na Středním východě, v níž na přelomu 50. a 60. let 20. století hrála stále významnější roli otázka ropy.⁶⁹⁰ Již na konci roku 1955 konstatoval britský Výbor pro obranu, že: „Boj o moc ve světě se nyní přesunul na Střední východ a projevuje se především ve snaze ovládnout zdejší zásoby ropy. Bagdádský pakt je významnou součástí naší politiky usilující zde o ochranu našich zájmů.“⁶⁹¹

⁶⁸⁹ COHEN, Michael. *Strategy and Politics in the Middle East*, s. 199.

⁶⁹⁰ Tamtéž, s. 2, 31.

⁶⁹¹ TNA, CAB 131/16, DC (55)16, Cabinet Defence Committee Minutes, 2. 12. 1955, s. 1.

Nárůst pozornosti, kterou britská zahraniční politika na Středním východě ropě v letech 1955–1964 věnovala, odrážel zvyšování významu této suroviny pro britské hospodářství a zkušenost íránské ropné krize (1951–1954). Od konce druhé světové války do roku 1955 vzrostl dovoz ropy ze Středního východu do Británie šestinásobně. V roce 1957 pokrývala ropa vytěžená v Kuvajtu celou polovinu britské spotřeby této suroviny. Podíl kuvajtské ropy na britské spotřebě klesal jen pozvolna a ještě roku 1961 dosahoval 40 % celkové spotřeby. Kuvajt byl navíc členem Šterlinkové zóny, což obchod s ropou výrazně usnadňovalo.⁶⁹²

Na konci roku 1955 britské ministerstvo upozorňovalo, že britské investice do ropné infrastruktury na Středním východě mají hodnotu 600 milionů liber a že existuje reálné riziko, že Velká Británie svůj vliv v této oblasti ztratí na úkor Egypta, Saúdské Arábie a SSSR.⁶⁹³ Investice do těžby a zpracování ropy tvořily také významnou část britských zahraničních investic. V roce 1957 dosáhly britské investice v zahraničí 270 milionů liber, z čehož 160 milionů liber směřovalo do odvětví souvisejících s ropou.⁶⁹⁴

Ropa však nebyla pro britské hospodářství důležitá pouze jako palivo a zdroj energie. Britské koncerny zajišťovaly významnou část obchodu s ropou mezi Perským zálivem a západní Evropou a jejich zisky byly nezanedbatelným příspěvkem britské platební bilance, jejíž nízká úroveň ohrožovala stabilitu šterlinku. V září 1958 dosahoval zisk britských ropných firem z prodeje ropy v zahraničí 140 milionů liber. Dalších 280 milionů liber přinášely podle odhadů zisky ostatních odvětví hospodářství z prodeje zboží a služeb britským a americkým firmám.⁶⁹⁵ Právě příjmy z ropy, lodní dopravy a finančních služeb a investic vyrovnávaly jinak zápornou platební bilanci Spojeného království, jež díky nim roku 1958 dosáhla přebytku 349 milionů liber. O rok později však platební bilance Velké Británie výrazně poklesla, a to na 145 milionů liber.⁶⁹⁶

Role Bagdádského paktu (CENTO) v ochraně britských investic do ropné infrastruktury a zajištění plynulosti dodávek ropy do západní Evropy byla dvojí.

⁶⁹² MAGNOLD, Peter. *What the British Did*, s. 232.

⁶⁹³ TNA, CAB 129/78, CP (55)152, Middle East Oil, Note by the Secretary of State for the Foreign Affairs, s. 13. 10. 1955, 14. 10. 1955, s. 1.

⁶⁹⁴ TNA, CAB 130/153, GEN 624/10, The position of the UK in world affairs, Report by officials, 9. 6. 1958. BDEE, Series A, Vol. 4, Part I, No. 5, s. 45.

⁶⁹⁵ TNA, CAB 129/94, C (58)199, Oil Supplies, Memorandum by the Minister for Power, 30. 9. 1958, s. 4.

⁶⁹⁶ TNA, CAB 129/101, C (60)60, Balance of Payments Prospects, Memorandum by the Chancellor of the Exchequer, 28. 3. 1960, Annexe A, s. 5.

V regionálním měřítku působila organizace jako zklidňující prvek, jenž moderoval rozpory mezi členskými státy, zejména mezi Irákem a Íránem, jež samy patřily mezi klíčové producenty. Britská diplomacie se rovněž pokoušela využít alianci k zmírňování napětí ve vztazích mezi členy paktu a dalšími státy, jež hrály významnou roli v těžbě či transferu ropy. Příkladem může být například snaha britské diplomacie zmírnit postoje Turecka v průběhu tzv. syrské krize či moderování íránských postojů v otázce Bahrajnu, na který Teherán vznášel historické nároky.⁶⁹⁷ Druhá funkce aliance spočívala v posilování politické stability prozápadně orientovaných režimů, které garantovaly působení západních ropných firem v zemi. V letech 1955–1958 poutal zájem Londýna v tomto ohledu v kontextu Bagdádského paktu zejména Irák. V letech 1959–1964 směřovala britská zahraniční politika svoji pozornost na Írán, kde přežití šáhovy vlády garantovalo zachování nového *statu quo* vyjednaného po Abadánské krizi.

Již na konci roku 1955 konstatovala zpráva Výboru pro otázku ropy na Středním východě (*Middle East Oil Committee*), že íránská ropná krize prokázala, že k zajištění stability dodávek nestačí pouze zvyšovat vládám v regionu podíl na zisku. „Musíme podpořit vnitřní politickou stabilitu a zejména ovlivňovat jednotlivce i veřejné mínění, aby k našim ropným firmám nezaujali tak nepřátelský postoj, že by zde již nemohly působit.“⁶⁹⁸ I zde působila v britském strategickém uvažování obdoba „teorie domina“. „Jedno shnilé jablko může zkazit celý sud.“⁶⁹⁹

Na základě závěrů výboru byla zřízena meziresortní pracovní skupina, jejíž zprávu projednával výbor v listopadu 1955. Zpráva mimo jiné navrhovala zvýšení výdajů na technickou pomoc a propagační aktivity na Středním východě, například působení Britské rady. Zpráva také definovala oblast obrany ropných zájmů na Středním východě jako region mezi Libyí na západě, kde mohla britská armáda nacvičovat obranu ropných polí, a Pákistánem na východě, kde Bagdádský pakt umožňoval využít blízkých vztahů s Karáčí k obraně britských zájmů.⁷⁰⁰

Na počátku roku 1956 tak v Perském zálivu identifikovalo memorandum britského ministerstva zahraničí dvě hlavní rizika, ohrožující britské ropné zájmy, a na jejich

⁶⁹⁷ AVERY, Peter, ed. *The Cambridge History of Iran*, s. 239, 444.

⁶⁹⁸ TNA, CAB 129/78, C.P. (55)152, Middle East Oil, Note by the Secretary of State for the Foreign Affairs, s. 13. 10. 1955, 14. 10. 1955, Annexe, Report by the Middle East (Official Committee), s. 3.

⁶⁹⁹ Tamtéž, s. 3.

⁷⁰⁰ TNA, CAB 129/78, C.P. (55)172, Middle East Oil, Note by the Secretary of State for Foreign Affairs, 14. 11. 1955, Annexe, Interim Report of an Interdepartmental Working Party on Middle East Oil, 10. 11. 1955.

základě definovala dva cíle britské zahraniční politiky v této oblasti. Za hlavní hrozbu *Foreign Office* považovala politické nepokoje a zhroucení bezpečnosti v zemích vyvážejících ropu. Druhým rizikem byl vznik nepřátelsky naladěných režimů, které by chtěly zhoršit podmínky pro činnost ropných firem, případně je dokonce znárodnit.⁷⁰¹ Memorandum pak tato rizika dále specifikovalo. Jako konkrétní hrozby identifikovalo zejména posun spřátelených arabských států ke „xenofobnímu“ egyptskému arabskému nacionalismu, špatnou správu země po vzoru Saúdské Arábie nebo nástup reformních či revolučních vlád. Britská zahraniční politika proto měla udržet přízeň místních vlád a zajistit vnitřní bezpečnost, spořádanou vládu a společenský pokrok klíčových států. Přestože se jednalo o politické cíle stanovené primárně pro státy Perského zálivu, do značné míry je lze aplikovat také na země Bagdádského paktu, zejména na Írán a Irák.⁷⁰²

V polovině roku 1957 zvažoval britský kabinet úpravu britské politiky vůči zbývajícím součástem „neformálního impéria“ v Perském zálivu. Příslušné memorandum ministerstva zahraničí mimo jiné konstatovalo, že za dané situace *Foreign Office* vylučuje perspektivu připojení Bahrajnu, Kuvajtu a tzv. *Trucial States* k Bagdádskému paktu. Pohled arabských vládců v Perském zálivu na alianci již v polovině roku 1957 určovala egyptská propaganda. Případná snaha o jejich připojení by vedla k jejich spojení buď s Egyptem v případě Kuvajtu, nebo Saúdskou Arábií v případě Kataru. Jediný stát, u něhož bylo možné o vstupu do Bagdádského paktu v budoucnu uvažovat, byl podle ministerstva zahraničí, v případě že by zde byla nalezena ropa, sultanát Maskat.⁷⁰³ „Přestože by spojení států v Perském zálivu s Bagdádským paktem mohlo našim zájmům prospět, nese s sebou riziko drastické politické reorientace, jejíž dopad by pro nás byl negativní a již bychom zřejmě nedokázali předejít ani s podporou USA.“⁷⁰⁴

Ministerstvo zahraničí naopak upozorňovalo na dva nové fenomény, s nimiž bylo nutno při revizi politiky počítat. Prvním byl vstup SSSR do soupeření o vliv na Středním východě a druhým „panarabismus“, v jehož čele stála v daný okamžik Káhira, což pro Londýn představovalo velké bezpečnostní riziko.⁷⁰⁵

⁷⁰¹ TNA, CAB 129/81, C.P. (56)122, Persian Gulf: Analysis of Our Position and Problems, 14. 5. 1956, s. 3.

⁷⁰² Tamtéž, s. 4.

⁷⁰³ TNA, CAB, 129/57, C.P. (57)138, Persian Gulf, Memorandum by the Secretary of State for Foreign Affairs, 7. 6. 1957, s. 6.

⁷⁰⁴ Tamtéž, s. 7.

⁷⁰⁵ Tamtéž, s. 1–2.

Obavy Velké Británie z přerušení dodávek ropy do západní Evropy eskalovaly v letech 1958 v souvislosti se zhroucením irácké monarchie a 1961 v kontextu vyhlášení nezávislosti Kuvajtu.⁷⁰⁶ I bezprostředně po irácké revoluci, kdy britský kabinet projednával vojenskou intervenci v Jordánsku, se obavy britské vlády koncentrovaly na Kuvajt. 18. července 1958 si Macmillan zaznamenal do svého deníku: „Kuvajt se svojí obrovskou produkcí ropy je klíčem k hospodářskému životu Británie, a Evropy. Vládce je záhadná postava. Nyní je v Damašku ‚na prázdninách‘. Vráti se? Setkal se s Násirem. Zaprodal se mu? Nikdo neví.“⁷⁰⁷

Krátce po irácké revoluci, 31. července 1958, informoval kuvajtský šejk Abdalláh III. Londýn o záměru vstoupit do Arabské ligy, což předpokládalo nabytí plné suverenity.⁷⁰⁸ Kuvajtský vládce se tak snažil nejen zdůraznit svoji samostatnost, ale získat větší míru solidarity napříč arabským světem v případě ohrožení Irákem. Kuvajtská vláda rovněž zaslala Londýnu memorandum, ve kterém podotýkala, že v Jordánsku britská vláda spojeneckému režimu poskytla vojenskou asistenci, aniž by s Ammánem měla uzavřený tak pevný svazek jako s Kuvajtem.⁷⁰⁹ Londýn měl však vůči Abdalláhově plánu vážné výhrady a namísto suverenity poskytl Kuvajtu ujištění o platnosti britských závazků vůči.⁷¹⁰

Velkou Británii však neznepokojovaly pouze Qásimovy ambice na připojení Kuvajtu k Iráku. Londýn se obával, že by vnitropolitická slabost mohla nového diktátora přimět také k tažení proti britským ropným firmám v Iráku a k vyhrocení vztahů s Íránem v oblasti Šatt al-Arab. Obě obavy se v průběhu následujících několika málo let naplnily.⁷¹¹

Od počátku roku 1959 probíhala jednání společné britsko-americké pracovní skupiny zaměřené na společnému vojenskému plánování pro Střední východ. Primárním cílem, kterého se Londýn prostřednictvím jednání pokoušel dosáhnout, bylo získání

⁷⁰⁶ WANNER, Jan. *Blízky východ ve stínu studené války*, s. 311.

⁷⁰⁷ CATTERALL, Peter, ed. *Macmillan Diaries*, s. 137–138.

⁷⁰⁸ TNA, CAB 129/95, C (58)228, Kuwait: International Relations, Memorandum by the Secretary of the Foreign Affairs, 4. 11. 1958. s. 1–2.

⁷⁰⁹ TNA, CAB 129/95, C (58)228, Kuwait: International Relations, Memorandum by the Secretary of the Foreign Affairs, 4. 11. 1958, Annexe B Memorandum of 30th September, 1958 by the Kuwait Government.

⁷¹⁰ TNA, CAB 129/95, C (58)228, Kuwait: International Relations, Memorandum by the Secretary of the Foreign Affairs, 4. 11. 1958, Annexe A Substantive Text of Letter of Assurance Given to the Ruler of Kuwait on 23rd October, 1958.

⁷¹¹ GALPERN, Steven. *Money, Oil and Empire...*, s. 238.

americké podpory v případě vojenského zásahu v Kuvajtu nebo v Iráku.⁷¹² Výstupy zasedání shrnovalo společné memorandum vypracované v červenci 1959. Washington v principu souhlasil s myšlenkou vojenského zásahu, avšak přípravu společných britsko-amerických plánů odmítl.⁷¹³

Připraveny tak byly pouze obecné studie, na jejichž základě měly být rozpracovány detailní plány paralelních vojenských intervencí, jež mohly obě země realizovat nezávisle na postoji partnera.⁷¹⁴ Zásadním výstupem ze zhodnocení britské vojenské kapacity na Středním východě bylo zjištění, že je Spojené království schopno vlastními silami úspěšně realizovat pouze preventivní vojenskou intervenci v Kuvajtu s cílem posílit tamější režim.⁷¹⁵

Zpráva o vývoji v Iráku vypracovaná v únoru 1961 společnou britsko-americkou pracovní skupinou shrnovala tři hlavní cíle, jež měly Spojené království a USA v politice vůči Irácké republice sledovat, a to předcházet rozšíření komunismu, podporovat vládu odhodlanou pronikání komunismu zamezit a zabezpečit plynulé dodávky ropy ze Středního východu do západní Evropy. Zpráva považovala Iráckou komunistickou stranu za koherentní politickou sílu, jež od roku 1958 postupně na irácké politické scéně nabývala vliv. Podle textu zprávy však strana ztratila Qásimovu přízeň, což vyústilo v mocenskou rivalitu mezi komunistickým proudem a nacionalisty.⁷¹⁶

Zpráva rovněž hodnotila aktuální perspektivu společného vojenského zásahu v Iráku. Tu považovali autoři zprávy za možnou, pokud by se Irák pokusil o okupaci Kuvajtu nebo pokud by v Bagdádu proběhl komunistický puč. Jádrem případných vojenských operací USA měl být Bagdád a sever Iráku s centrem v Mosulu a Kirkúku. Naopak Spojené království mělo koncentrovat své síly na jihu země v okolí Basry. Zpráva předpokládala, že zásah získá podporu Turecka i Íránu.⁷¹⁷ Její autoři však upozorňovali,

⁷¹² TNA, CAB 131/21, D (59)9, Cabinet Defence Committee Minutes, 23. 7. 1959, s. 4.

⁷¹³ TNA, CAB 131/22, D (59)25, Anglo-American Planning in the Middle East: Memorandum by the Minister of Defence, 21. 7. 1959, s. 5.

⁷¹⁴ TNA, CAB 131/21, D (59)10, Cabinet Defence Committee Minutes, 18. 9. 1959, s. 5–6.

⁷¹⁵ Britské ministerstvo obrany v roce 1959 předpokládalo, že by v případě obsazení Kuvajtu Irákem byly k zahájení odvetné operace na území Kuvajtu třeba alespoň tři týdny. Výbor náčelníků štábů však upozorňoval, že s takovým odstupem by již zřejmě nebyla britská vojenská odvěta zřejmě politicky akceptovatelná. Londýn proto v jednáních s USA usiloval zejména o získání americké logistické pomoci při přesunu jednotek. TNA, CAB 131/22, D (59)25, Anglo-American Planning in the Middle East, Memorandum by the Minister of Defence, 21. 7. 1959, s. 5.

⁷¹⁶ TNA, DEFE 5/111, COS (61)68, US/UK Military Study on Iraq, Report by the US/UK planning group in London, 24. 2. 1961, s. 1–2.

⁷¹⁷ Předmětem jednání pracovní skupiny byla i možnost intervence v Íránu. Na rozdíl od Iráku však bylo ujednáno, že v případě Íránu budou ve vojenském plánování obě země postupovat samostatně.

že Ankara i Teherán by zřejmě v takovém případě usilovaly o aktivní zapojení do vojenských operací, pomocí kterých by se pokoušely naplnit vlastní politické cíle. Zásadní byly zejména územní nároky Teheránu v okolí Šatt al-Arab.⁷¹⁸

19. června 1961 ukončilo vyhlášení kuvajtské nezávislosti šest dekad dlouhou historii britského protektorátu nad Kuvajtem. O několik dní později, v projevu z 25. června 1961, prohlásil Qásim Kuvajt za součást Iráku a vyzval k „návratu“ Kuvajtu do vlasti. Proti Qásimovým nárokům se však ostře postavila nejen Velká Británie, ale i Egypt a Saúdská Arábie.⁷¹⁹ 30. června 1961 oficiálně požádal kuvajtský emír Abdalláh Velkou Británii a Saúdskou Arábii o vojenskou pomoc a den poté přistály v Kuvajtu jednotky královské námořní pěchoty. Britské jednotky zůstaly v Kuvajtu přítomny až do 19. října 1961, kdy je nahradily jednotky členských zemí Arabské ligy, jež garantovaly kuvajtskou nezávislost až do pádu Qásima na počátku roku 1963.⁷²⁰

Operace *Vantage* byla z pohledu britské vlády nejen nevyhnutelným krokem k zajištění životně důležité suroviny pro britské hospodářství, ale také úspěšně provedeným testem nové vojenské doktríny na Středním východě spoléhající se na mobilní „obojživelné“ intervenční síly, což se promítalo do všeobecné kredibility schopnosti Velké Británie i nadále na Středním východě prosazovat své zájmy.⁷²¹

Po provedení intervence byly britské tajné služby přesvědčeny, že otevřený irácký útok na Kuvajt není pravděpodobný. Shodně s *Foreign Office* však předpokládaly, že se Kuvajt po stažení britských sil stane hlavním terčem irácké propagandy a snah o politickou podvrtnou činnost.⁷²² Výbor náčelníků štábů proto i nadále pracoval na

Předmětem zájmů Spojeného království zůstával především Abadán. Přípravované plány měly zahrnout vojenskou intervenci na základě pozvání irácké vlády či agrese ze strany Iráku vůči rafinerii v Abadánu. TNA, CAB 131/21, D (59)15, Likely Commonwealth Reactions to UK or UK/US Military Intervention in the Middle East, Memorandum by the Secretary of State for Commonwealth, 5. 6. 1959, s. 2–3.

⁷¹⁸ TNA, DEFE 5/111, COS (61)68, US/UK Military Study on Iraq, Report by the US/UK planning group in London, 24. 2. 1961, s. 2.

⁷¹⁹ GOMBÁR, Eduard, PECHA, Lukáš. *Dějiny Iráku*, s. 473.

⁷²⁰ V prosinci 1961 podpořil Kuvajt solidaritu členů Arabské ligy vytvořením Kuvajtského fondu pro arabský hospodářský rozvoj (*Kuwait Fund for Arab Economic Development*, KFAED), do něhož vložil 50 a později 100 milionů liber. Do konce roku 1963 poskytl fond v arabském světě úvěry ve výši více než 40 milionů liber. MACMILLAN, Harold. *Pointing the Way*, s. 386; GALPERN, Steven. *Money, Oil and Empire...*, s. 249–250.

⁷²¹ PETERSON, John E. *Defending Arabia*, s. 72.

⁷²² Jako nejpravděpodobnější strategii Bagdádu k dosažení změny mocenských poměrů v Kuvajtu po skončení první britské intervence identifikoval COS tzv. oportunistický kurz (*opportunist action*). Ten se skládal z postupné politické dezintegrace kuvajtské společnosti zacílené proti tehdejší elitě a následně obsazení strategických přístupových bodů, zejména letišť a přístavů. Podle COS mohly irácké jednotky ze základny v Šajbě dorazit k hranicím Kuvajtu zhruba za deset hodin. Obranyschopnost Kuvajtu byla odhadována na 36 hodin. Britské velení proto upozorňovalo, že je zapotřebí vybudovat efektivní výsadekové síly umístěné v Bahrajnu. Další vojenskou intervenci by navíc podle COS bylo možné provést

plánech vojenského zásahu v Kuvajtu pod kódovým označením operace Manville.⁷²³ K vyhrocení vztahů mezi Velkou Británií a Irákem došlo opětovně již v prosinci 1961, kdy Qásim ukončil faktický monopol Irácké ropné společnosti a založil státem vlastněnou Iráckou národní ropnou společností (*Iraq National Oil Company*).⁷²⁴ Schválení nové irácké ropné legislativy vyvolalo v Londýně obavy z možných iráckých zásahů do politického vývoje v Kuvajtu, které vedly britský kabinet k preventivnímu vyslání letadlových lodí *HMS Centaur* a *HMS Victorious* do Perského zálivu.⁷²⁵

Zabezpečení dodávek ropy ze Středního východu zůstávalo jedním z klíčových národních zájmů Velké Británie i po stabilizaci nezávislého Kuvajtu. V první polovině roku 1962 vypracovalo Východní oddělení pro účely zasedání Rady ministrů CENTO v Londýně několik podkladových zpráv shrnujících politickou situaci v Perském zálivu a stav odvětví těžby a zpracování ropy. Jeho tón byl překvapivě pesimistický. Britské ministerstvo zahraničí konstatovalo, že těžba ropy i zisky, které přináší, roste na Středním východě jen velmi pomalu a že region začíná čelit vážné konkurenci producentů ze severní Afriky a SSSR. Londýn předpokládal, že založení Organizace zemí vyvážejících ropu (OPEC) v září 1960 dříve či později povede k útoku na zájmy západních ropných koncernů v členských zemích. Východní oddělení důrazně doporučovalo se diskuzi o ropě a OPEC na zasedání vyhnout, neboť by otevřená kritika na půdě CENTO vyvolala negativní ohlas u členů kartelu.⁷²⁶

Význam ropné otázky pro zahraniční a bezpečnostní politiku Velké Británie na Středním východě krátce před parlamentními volbami roku 1964 shrnovala studie ministerstva energetiky Vliv ropy na politiku obrany Středního východu (*Oil Aspects of Middle East Defence Policy*).⁷²⁷ Na Středním východě se nacházely dvě třetiny známých zásob ropy. Největšími producenty zůstávaly v roce 1962 Kuvajt (90 milionů tun/rok), Saúdská Arábie (74 milionů tun/rok), Írán (63 milionů tun/rok) a Irák (48 milionů tun/rok). Produkce v ostatních státech zálivu zůstávala počátkem 60. let 20. století stále spíše okrajová. V roce 1962 zde bylo vytěženo 300 milionů tun této suroviny, z nichž 40 milionů spotřebovalo Spojené Království a dalších 110 milionů tun

pouze za předpokladu silné mezinárodní podpory. TNA, DEFE 4/141, COS (61)81, Chiefs of Staff Committee, Note 52, 8. 12. 1961.

⁷²³ TNA, DEFE 4/141, COS (61)81, Chiefs of Staff Committee Minutes, 30. 11. 1961, s. 3.

⁷²⁴ WORRAL, John R. *Coping with a Coup d'état...*, s. 190.

⁷²⁵ TNA, DEFE 4/141, COS (61)81, Chiefs of Staff Committee, Note 52, 8. 12. 1961, s. 2–3.

⁷²⁶ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 20 Middle East Oil, s. 3.

⁷²⁷ TNA, CAB 131/28, D (63)19, Oil Aspects of Middle East Defence Policy, 14. 6. 1964, s. 10.

ostatní státy Západní Evropy. Surová ropa ze Středního východu představovala čtvrtinu světové produkce a polovinu objemu, který vstupoval do mezinárodního obchodu. Díky dlouholetým investicím na Středním východě kontrolovaly britské firmy zhruba desetinu známých světových zásob ropy.⁷²⁸

S ohledem na pokračující ekonomický růst a zvyšující se spotřebu britské ministerstvo energetiky předpokládalo, že se bude závislost západní Evropy i Velké Británie na ropě ze Středního východu dlouhodobě zvyšovat.⁷²⁹ Přerušení dodávek ropy ze Středního východu by tak ohrozilo energetickou stabilitu nejen Spojeného Království, ale i západní Evropy. Hrozba úplného zastavení dodávek byla z pohledu britského ministerstva zahraničí spíše teoretická. Mimo globálního konfliktu mezi Východem a Západem ji mohlo vyvolat jen společné odmítnutí prodeje ropy západním zemím z politických důvodů.⁷³⁰

Na počátku 60. let 20. století považovalo britské ministerstvo energetiky tuto možnost za velmi nepravděpodobnou, neboť většina zemí vyvážejících ropu potřebovala k udržení její produkce západní kapitál a byla závislá na finanční pomoci západních zemí při realizaci místních rozvojových plánů. Proud ropy do západní Evropy mohl podle Londýna narušit rovněž bojkot zemí, přes které transfer ropy probíhal. Rizikem pro působení britských ropných firem na Středním východě zůstávalo také znárodnění. Podle zprávy ministerstva energetiky však mezi hlavními producenty panovaly obavy, že by okolní státy reagovaly na znárodnění ropného odvětví masivním nárůstem těžby a obchodním bojkotem jejich produkce.⁷³¹

5.7 Velká Británie a Írán (1953–1964): transformace pohledu britské zahraniční politiky na CENTO po roce 1958

Írán představoval nezastupitelnou součást Severního pásu. V době formování paktu bylo členství Íránu považováno za základní předpoklad realizace obrany na základě konceptu *Northern Tier*, neboť právě přes íránské území měla vést předpokládaná obranná linie v případě útoku SSSR na Střední východ. Írán byl mimo Iráku jediným členem Bagdádského paktu (CENTO), jenž nebyl zapojen do žádné další prozápadní organizace kolektivní obrany. Díky účasti Teheránu tak Bagdádský pakt (CENTO) plnil strategickou

⁷²⁸ Tamtéž, s. 10–11.

⁷²⁹ Tamtéž, s. 11.

⁷³⁰ Tamtéž, s. 11.

⁷³¹ Tamtéž, s. 12.

funkci spočívající v uzavření a propojení „řetězu“ aliancí obepínajících jižní hranici komunistického světa.

Írán (Persie) představoval od 19. století jednu z tradičních oblastí střetu zájmů Velké Británie a Ruského impéria, a později Sovětského svazu.⁷³² Od počátku 20. let 20. století tvořila základní rámec sovětsko-iránských vztahů „dohoda o přátelství“, podepsaná 26. února 1921, jež dávala Kremlu za určitých okolností právo v Íránu vojensky zasáhnout. Moskva tuto skutečnost využívala v propagandě zaměřené na Írán i v 50. a 60. letech 20. století, mimo jiné i při útocích na Bagdádský pakt (CENTO), což vzbuzovalo nejen kritiku veřejného mínění, ale i obavy vládnoucích kruhů.⁷³³

Na přelomu let 1945 a 1946 se Írán okupovaný britskými a sovětskými vojsky stal dějištěm jedné z prvních krizí indikujících počátek studené války. Sovětský svaz se pokoušel využít separatistických tendencí kurdské a ázerbajdžánské menšiny na severozápadě Íránu a prostřednictvím procesu obdobného sovětizaci ve východní Evropě dosáhnout odtržení tohoto na ropu bohatého regionu.⁷³⁴

Napjatá situace vyústila na konci roku 1945 v konflikty jednotek tzv. „národní obrany“ s iránskou armádou, po nichž se řešení otázky iránského Ázerbajdžánu přeneslo na mezinárodní úroveň. Sovětská armáda opustila Írán až začátkem května 1946 po uzavření dohody, jež Sovětskému svazu mimo jiné garantovala, že vláda v Teheránu neumožní na severu Íránu činnost britských a amerických ropných firem.⁷³⁵ Íránský

⁷³² V roce 1907 podepsaly Londýn a Moskva dohodu, jež rozdělovala Írán na britskou a ruskou sféru vlivu, jež od sebe oddělovala neutrální oblast. S ohledem na to, že klíčovým zájmem Londýna bylo zabránit proniknutí Ruska do Indie, zahrnovala „britská zóna“ jihovýchodní Írán zhruba na východ od linie Záhedán a Bandar Abbás. Ruská sféra vlivu naopak zahrnovala pás severního území Íránu sahající na jihu až k městu Jazd. Jen rok poté objevily britští těžaři na jihovýchodě Íránu významné zásoby ropy. V srpnu 1919 v důsledku obav způsobených úspěchy revoluce v Rusku uzavřelo Spojené království dohodu s šáhem, jež mimo jiné poskytovala garance přístupu k ropným polím, z nichž některá se nacházela v původní ruské sféře zájmu. Íránský parlament však odmítl tuto smlouvu ratifikovat. Roku 1921 kodifikovalo nově své vztahy s Íránem také Sovětské Rusko. Rusko-perská dohoda o přátelství byla zaměřena na působení zbytků bílého odboje v oblasti Kavkazu a severního Íránu a dávala Moskvě mimo jiné za jistých okolností právo intervenovat na území Íránu. Po vypuknutí druhé světové války byl Írán obsazen britskými a sovětskými vojsky. Vojenské operace probíhaly na přelomu srpna a září 1941, přičemž demarkační linie protínala Írán ze severozápadu na jihovýchod a dělila zemi zhruba na dvě stejné části. KEEBLE, Curtis. *Britain, Soviet Union and Russia*, s. 172, 218; BROWN, Judith. M., LOUIS, Roger, eds. *The Oxford History of British Empire*, s. 493, 498–499.

⁷³³ WANNER, Jan. *Blízky východ ve stínu studené války*, s. 323.

⁷³⁴ DURMAN, Karel. *Popely ještě žhavé I*, s. 171–172.

⁷³⁵ Íránská vláda rovněž přislíbila udělit severním provinciím země autonomii a zřídit společné sovětsko-iránské konsorcium, jež by zde získalo koncesi na těžbu ropy. V průběhu roku 1946 však komunistický vliv v Íránu výrazně oslabil. V říjnu 1946 odvolal předseda vlády komunistické ministry a 15. prosince 1946 zanikla Demokratická republika Kurdistan. Na podzim 1947 již měly konzervativní síly politickou situaci v Íránu natolik pod kontrolou, že *medžlis* 22. října 1947 dokonce odmítl ratifikovat sovětsko-iránskou dohodu o zřízení společného ropného konsorcia. Tamtéž, s. 174–175.

parlament však posléze tuto dohodu odmítl ratifikovat. Moskva proto obnovila podporu národním hnutím etnických skupin obývajících severozápadní Írán.⁷³⁶ Sovětsko-íránská krize z přelomu let 1945 a 1946 tak vyprofilovala Írán jako jednu z nejohroženějších oblastí Středního východu, což se později odrazilo rovněž ve strategických koncepcích Bagdádského paktu (CENTO).

Bezprostředně před vznikem Bagdádského paktu prošly britské vztahy s Íránem dramatickým vývojem, jehož tón až do pádu Mossadekovy vlády Národní fronty v srpnu 1953 udávala tzv. Abadánská krize.⁷³⁷ 28. dubna 1951 schválil *medžlis* legislativu umožňující znárodnění ropného průmyslu. Následujícího dne šáh jmenoval předsedou vlády Mohammada Mossadeka, jenž již 2. května 1951 přistoupil k znárodnění Anglo-íránské ropné společnosti (*Anglo-Iranian Oil Company*, AIOC).⁷³⁸ Velká Británie reagovala stažením veškerého technického personálu z Íránu a uzavřením a námořní bloádou rafinerie v Abadánu, jež byla největší britskou investicí na východ od Suez. ⁷³⁹

Abadánská krize odhalila, jak snadno může politická nestabilita klíčových producentů ropy na Středním východě ohrozit chod britské ekonomiky a s ohledem na výši ropných příjmů i platební bilanci a stabilitu měny.⁷⁴⁰ Jedním z důsledků Abadánské krize byl mimo jiné i dramatický nárůst produkce surové ropy v Kuvajtu a vybudování náhradních zařízení na zpracování ropy v Adenu. Právě ochrana této ropné infrastruktury v letech 1957–1964 představovala klíčový předmět britských zájmů nejen v oblasti Perského zálivu, ale i celého Středního východu. Abadánská krize tak do značné míry definovala kontury budoucí britské politiky v oblasti Perského zálivu až do stažení na východ od Suez.⁷⁴¹

⁷³⁶ Tatméž, s. 173.

⁷³⁷ *Anglo-Iranian Oil Company* byla znárodněna 2. května 1951, poté co selhaly pokusy prosadit úpravu dohody podle vzoru americko-saúdského koncernu ARAMCO, jehož zisky byly podřízeny 50% zdanění, čímž bylo fakticky zajištěno rozdělení zisku půl na půl mezi saúdskou vládu a akcionáře. Největší ztrátu představovala pro britské hospodářství rafinerie v Abadánu, jejíž hodnotu přirovnávalo britské ministerstvo pro paliva a energie zhruba k výši nákladů modernizace britského uhelného průmyslu. Samotná rafinerie rovněž přispívala k britské platební bilanci zhruba částkou 100 milionů ročně. Britská vláda reagovala na znárodnění uzavřením rafinerie, stažením veškerého personálu AIOC a bojkotem íránské ropy, v čemž ji podpořila většina západních států. Výsledkem byl dramatický propad produkce íránské ropy z 660 000 barelů denně na pouhých 20 000 barelů denně. MAGNOLD, Peter. *What the British Did*, s. 206–208. BROWN, Judith. M., LOUIS, Roger, eds. *The Oxford History of British Empire*, s. 339.

⁷³⁸ ANSARI, Ali. *Modern Iran since 1921*, s. 115.

⁷³⁹ GALPERN, Steven. *Money, Oil and Empire...*, s. 108.

⁷⁴⁰ Jako příznání slabosti hodnotili opuštění abadánské rafinerie i britští vojenští experti britského Spojeného plánovacího štábu (*Joint Planning Staff*). COHEN, Michael. *Strategy and Politics in the Middle East*, s. 119.

⁷⁴¹ Tamtéž, s. 109.

Na pozadí neúspěšných jednání mezi britskou a íránskou vládou, jež probíhala v letech 1953–1957, narůstalo ve Velké Británii i USA znepokojení z Mossadekovy levicově orientované politiky, jež vyvolávala obavy z nárůstu vlivu komunismu v Íránu a možného příklonu Mossadekova režimu k SSSR.⁷⁴² Již od roku 1951 připravoval vedoucí sekce SIS v Íránu Christopher Woodhouse plán tzv. „zvláštní politické akce“, jejímž cílem bylo svržení Mossadekovy vlády a její nahrazení režimem, v němž by centrální úloha připadla šáhovi.⁷⁴³

Finální scénář íránského puče byl pod kódovým označením operace *Boot*, a na americké straně operace *AJAX*, připraven agenty CIA a SIS v průběhu první poloviny roku 1953 během setkání v Nikósii a Bejrútu.⁷⁴⁴ 1. července s ním vyslovil souhlas britský předseda vlády Winston Churchill a 11. července se připojil i americký prezident Eisenhower.⁷⁴⁵ SIS a CIA poté za pomoci íránských rojalistů započaly s realizací aktivit, jež měly vzbudit mezi íránským obyvatelstvem protesty proti Mossadekově vládě, jež by poskytl šáhovi záminku zbavit Mossadeka moci. Britská tajná služba a CIA financovala několik bombových útoků, z nichž byla v mediální kampani obviněna íránská komunistická strana Tudeh.⁷⁴⁶

13. srpna 1953 podepsal šáh Muhammad Rezá Pahlaví dekret (*farmán*), jímž předsedu vlády Muhammada Mosaddeka (21. červenec 1952 – 19. srpen 1953) odvolával z funkce, avšak situace se zprvu nevyvíjela v souladu s plánem.⁷⁴⁷ Když se 15. srpna 1953 pokusil šáhův prostředník v doprovodu eskorty tanků Mosaddekovi odvolací dekret doručit, nechal ho předseda vlády po předchozím varování zatknout. Generál Fazlulláh Záhídí, který měl Mosaddeka na postu předsedy vlády nahradit, se uchýlil do úkrytu a šáh 16. srpna 1953, přesvědčen o selhání puče, uprchl do Bagdádu a odtud do Říma. Po 15. srpnu 1953 připravily SIS a CIA nový pokus o převzetí moci, který tentokrát proběhl úspěšně. 19. srpna 1953 byl Mosaddek definitivně zbaven moci a kontrola nad státem přešla do rukou Záhídího vlády. Změnu politických poměrů definitivně završil návrat šáha z italského exilu 22. srpna 1953.⁷⁴⁸ K úspěchu puče přispěla nemalým dílem

⁷⁴² ANSARI, Ali. *Modern Iran since 1921*, s. 121.

⁷⁴³ WALTON, Calder. *Empire of Secrets*, s. 288.

⁷⁴⁴ Tamtéž, s. 299.

⁷⁴⁵ ANSARI, Ali. *Modern Iran since 1921*, s. 123.

⁷⁴⁶ WALTON, Calder. *Empire of Secrets*, s. 290.

⁷⁴⁷ ANSARI, Ali. *Modern Iran since 1921*, s. 122.

⁷⁴⁸ WALTON, Calder. *Empire of Secrets*, s. 291.

i podpora, již se šáhovy v kritickém momentu dostalo od nejvyšších představitelů Ulemy, kterou již delší dobu znepokojovaly Mosadekkovy sekularizační tendence.⁷⁴⁹

Nový šáhův autokratický režim rozpustil Národní frontu i íránskou komunistickou stranu Tudeh a íránská tajná policie SAVAK, s jejímž budováním pomáhali britští i američtí experti, systematicky potlačovala projevy opozice.⁷⁵⁰ Šáhova vláda se opírala zejména o íránskou oligarchii a armádu, jež měla zajistit stabilitu k uskutečnění šáhových ambiciózních plánů na společenskou a hospodářskou modernizaci země.⁷⁵¹ Šáh se v následujících letech pokusil transformovat íránskou politickou scénu po vzoru britského politického systému dvou stran. Ustaveny byly dvě politické strany, konzervativní „vládní“ Národní strana (*Mellijún*) a umírněně levicová „opoziční“ Lidová strana (*Mardom*).⁷⁵² Muhammad Rezá Pahlaví však zůstával k fungování politických stran skeptický a ve veřejném prostoru cíleně budoval vlastní kult osobnosti, ve kterém se pokoušel spojit obraz vládce z boží vůle a reformátora blízkého lidu.⁷⁵³

Politická změna v Teheránu umožnila dosáhnout kompromisu také v otázce ropy. Po sérii jednání byla 21. října 1954 íránským parlamentem ratifikovaná dohoda mezi Národní íránskou ropnou společností (*National Iranian Oil Company*, NIOC) a mezinárodním konsorciem ropných firem *Iranian Oil Participants* (IOP), v němž původní AIOC, nově přejmenovaná na *British Petroleum*, vlastnila 40% podíl. Íránské vládě dávala smlouva nárok na 12,5 % zisku z prodeje a NIOC na 12,5 % vytěžené ropy.⁷⁵⁴

Ropa však zůstávala klíčovou otázkou britsko-íránských vztahů po celé období let 1955–1964. Šáh dlouhodobě usiloval o zvýšení objemu těžby i procentního podílu ze zisku, jež mu umožňovaly financovat jeho reformní program. Íránská vláda se v důsledku toho pokoušela uvolnit co největší díl ropy pro export, z čehož do značné míry pramenil i zájem Íránu na rozvoji jaderné energie.⁷⁵⁵ Ústředním tématem diskuzí britsko-íránských

⁷⁴⁹ AXWORTHY, Michael. *Iran: Empire of the Mind*. London, s. 244.

⁷⁵⁰ AVERY, Peter, ed. *The Cambridge History of Iran*, s. 444.

⁷⁵¹ WANNER, Jan. *Blízký východ ve stínu studené války*, s. 327.

⁷⁵² ANSARI, Ali. *Modern Iran since 1921*, s. 139.

⁷⁵³ Tamtéž, s. 127–128.

⁷⁵⁴ Zbývající část podílu byla ve vlastnictví skupiny dalších evropských a amerických ropných korporací. 35% podíl vlastnila skupina amerických firem (*Standard Oil New of New Jersey*, *Gulf Oil Corporation*, *Standard Oil of California*, *Socony Vacuum*, *Texaco*). Členem konsorcia byla také *Compagnie Française des Petroles* (6 %), a sdružení menších amerických ropných firem *IRICON* (5 %). WANNER, Jan. *Blízký východ ve stínu studené války*, s. 319.

⁷⁵⁵ V roce 1955 směřovalo na modernizaci íránských ozbrojených sil 87 % příjmů z ropy. Do roku 1962 tento podíl postupně klesal až na 68,8 %, což bylo dáno nárůstem objemu těžby a s tím souvisejících zisků. Výdaje na vojenskou modernizaci představovaly významnou součást íránského rozpočtu. Od roku

diplomatů s íránskými politiky byla ropa i na počátku 60. let 20. století, což později potvrzoval i britský velvyslanec v Íránu Denis Wright. „To hlavní byla samozřejmě ropa. Šáh vždy usiloval o zvýšení produkce ropy a já i americký velvyslanec jsme byli vždy pod tlakem, abychom tlačili na ropné firmy. A šáh hrozil demonstracemi před ambasádou, omezením nákupu zbraní a podobně...“⁷⁵⁶

Pád Mossadeka a urovnání ropného sporu s Velkou Británií otevřely cestu také k formálnímu ukotvení spojení Teheránu se Západem. Diplomatické vztahy mezi Londýnem a Teheránem byly obnoveny již v prosinci 1953, kdy byl do Íránu vyslán Denis Wright v hodnosti *chargé d'affaires* následovaný velvyslancem Rogerem Stevensem.⁷⁵⁷

Po uzavření irácko-turecké dohody v únoru 1955 projevoval šáh zájem k dohodě přistoupit. Zájem íránského vládce poutala zejména vidina navýšení britské a americké vojenské pomoci a možnost vojenských konzultací s USA a Velkou Británií na nejvyšší úrovni. Šáh proto mimo jiné v březnu 1955 inicioval vojenská jednání mezi USA, Velkou Británií, Tureckem a Pákistánem, jež proběhla od 9. do 14. srpna 1955 v Iráku na vojenské základně v al-Habbáníji.⁷⁵⁸ Velká Británie i USA považovaly Írán za klíčovou součást vznikající aliance, bez níž by realizace konceptu obrany *Severního pásu* nebyla uskutečnitelná.⁷⁵⁹ Předmětem jednání byla mimo jiné i zásadní otázka vytyčení obranné linie v případě útoku SSSR, jež se později promítala také do klíčových jednání aliance. Írán v průběhu srpnových iráckých jednání ustoupil od požadavku obrany na linii Elbruz a přijal britskou a americkou strategii obrany na úrovni pohoří Zagros. Teherán tak fakticky rezignoval na obranu většiny svého území s výjimkou na ropu bohatého jihozápadu.⁷⁶⁰

5. dubna 1955 rezignoval po sporech s šáhem předseda vlády Záhídí. Po sestavení nové vlády posílil šáh faktickou kontrolu nad dalšími aspekty íránské politiky, zejména v oblasti zahraniční politiky.⁷⁶¹ Záhídí kritizoval nezávislé vystupování Abola Hasana

1950, kdy činily 212 mil. dolarů, narostly do roku 1962 na 862 mil. dolarů ročně. V 60. letech 20. století se výdaje na ozbrojené síly Íránu pohybovaly v rozmezí zhruba 4–6 % HDP. V 70. letech 20. století standardně dosahovaly podílu nad 10 % HDP. GHAREHBAGHIAN, Morteza. *Oil Revenue and the Militarisation of Iran*, s. 88–90.

⁷⁵⁶ Interview with Denis Wright, BDOHP, dostupné online z: www.chu.cam.ac.uk/media/uploads/files/Wright_Denis.pdf [cit. 16. 3. 2019].

⁷⁵⁷ AVERY, Peter, ed. *The Cambridge History of Iran*, s. 664.

⁷⁵⁸ YESILBURSA, Behcet Kemal. *The Baghdad Pact*, s. 112.

⁷⁵⁹ Tamtéž, s. 113.

⁷⁶⁰ Tamtéž, s. 114.

⁷⁶¹ Tamtéž, s. 143.

Ebtehádže, vedoucího Organizace sedmiletého plánu (*Seven Year Plan Organisation*), jež byla pověřena modernizací země. Odmítal také souhlasit s přistoupením Íránu k Bagdádskému paktu, za nímž široké vrstvy íránské společnosti viděly spíše pokračování britské imperiální politiky než snahu garantovat Íránu bezpečnost před Sovětským svazem. Šáh však považoval vnitropolitické i mezinárodní postavení svého režimu za příliš vratké a v členství v Bagdádském paktu spatřoval cestu k jeho posílení.⁷⁶²

Do září 1955 ponechávala *Foreign Office* iniciativu na Teheránu. Poté co se západní tajné služby dozvěděly, že Írán odmítl sovětská varování před vstupem do aliance, a poté co byl 27. září 1955 oznámen prodej československých zbraní Egyptu, se postoj britské diplomacie změnil.⁷⁶³ 6. října 1955 proto britská vláda informovala šáha, že je připravena přivítat vstup Íránu do Bagdádského paktu, jakmile to Teherán uzná za vhodné.⁷⁶⁴ Rozhodnutí připojit se k Bagdádskému oznámila vláda v Teheránu oficiálně 12. října 1955.⁷⁶⁵ Ratifikace Paktu o vzájemné spolupráci proběhla v Íránu 19. října 1955.⁷⁶⁶

Vstup Íránu do Bagdádského symbolicky završoval politické změny, jež zahájil převrat roku 1953. Členství v alianci potvrzovalo prozápadní orientaci nového íránského režimu a tím nepřímou také ochotu Teheránu respektovat novou dohodu garantující britské hospodářské zájmy v zemi.⁷⁶⁷

Postupem roku 1955 se zlepšovaly nejen íránské vztahy s Velkou Británií, ale i s USA. Dne 5. března 1955 uzavřely USA s Íránem dohodu, na jejímž základě získal Írán vojenskou pomoc ve výši 400 milionů dolarů.⁷⁶⁸ Dne 15. srpna 1955 byla v Teheránu podepsána Dohoda o přátelství, hospodářských vztazích a konzulárních právech (*Amity, Economic Relations, and Consular Rights*) mezi Íránem a USA, jež zůstala v platnosti až do března 2018, kdy ji vypověděla americká administrativa prezidenta Trumpa.⁷⁶⁹

V počáteční fázi (1955–1958) představoval Bagdádský pakt z pohledu britské zahraniční politiky také plénum, prostřednictvím něhož bylo možné moderovat řadu

⁷⁶² PAHLAVÍ, Muhhamad Rezá. *Mission for my Country*, s. 294.

⁷⁶³ YESILBURSA, Behcet, Kemal. *The Baghdad Pact*, s. 115

⁷⁶⁴ Tamtéž, s. 117.

⁷⁶⁵ WANNER, Jan. *Blízký východ ve stínu studené války*, s. 320.

⁷⁶⁶ YESILBURSA, Behcet, Kemal. *The Baghdad Pact*, s. 119; Pact of Mutual Co-operation between His Majesty the King of Iraq and the President of the Republic of Turkey, 24. 2. 1955. *British Treaty Series* (1956), No. 39, Cmd. 9859, London: HMSO, 1956.

⁷⁶⁷ AVERY, Peter, ed. *The Cambridge History of Iran*, s. 664.

⁷⁶⁸ WANNER, Jan. *Blízký východ ve stínu studené války*, s. 325.

⁷⁶⁹ Tamtéž, s. 320.

dílčích regionálních sporů, které měl Írán nejen s ostatními regionálními členy paktu, ale některými státy v Perském zálivu. Vztahy s Tureckem komplikovala zejména napjatá národnostní situace na severozápadě Íránu obývaném převážně Kurdy a řadou turkických etnik. Tradičním zdrojem nevraživosti mezi Teheránem a Bagdádem byly nevyjasněné územní nároky v oblasti Šatt-al-Arab, jež vyostřily vztahy mezi Íránem a Irákem krátce po pádu Irácké monarchie.⁷⁷⁰ Zdrojem napětí v oblasti Perského zálivu byl zejména Bahrajn, na který až do roku 1970 formálně vznášel Teherán nárok.⁷⁷¹ Spíše chladné však byly vztahy Íránu se všemi arabskými národy včetně Saúdské Arábie a Jordánska, k čemuž přispívala mimo jiné i šáhova vstřícná politika k Izraeli.⁷⁷²

Spojení Bagdádského paktu (CENTO) s politickými událostmi roku 1953 však alianci diskreditovalo u širokých vrstev obyvatel Iráku, kteří členství v alianci považovali za doklad servility šáhova režimu vůči Velké Británii a nově i Spojeným státům americkým.⁷⁷³ Šáh považoval úspěšnou hospodářskou a společenskou modernizaci a zvyšování životní úrovně za základní předpoklad politického přežití monarchie.⁷⁷⁴ Tato logika byla i základem hospodářské spolupráce v rámci CENTO, definované turecko-irácké smlouvě z února 1955.⁷⁷⁵ Velká Británie se však obávala, že šáhův zájem o modernizaci armády povede k zanedbávání rozvoje hospodářské infrastruktury. Znepokojení zesílilo zejména po rezignaci Ebtehádže v roce 1959, který přílišnou zátěž, kterou pro iránský rozpočet představovala armáda, dlouhodobě kritizoval.⁷⁷⁶

Od vzniku Bagdádského paktu považovala Velká Británie Írán za nejohroženější člunek CENTO. Na rozdíl od Turecka a Pákistánu nebyl Írán členem žádné další prozápadně orientované vojenské aliance. Vztahy Íránu s Moskvou sahaly hluboko do historie a v části iránského veřejného mínění i politického spektra silně rezonovala myšlenka neutrálně orientované zahraniční politiky. Zdrojem nejistoty Západních velmocí byla i vnitřní slabost šáhova režimu, jehož přežití britská zahraniční politika úzce spojovala s udržením prozápadní orientace této země. Velká Británie i Spojené státy si navíc uvědomovaly, že navzdory členství v Bagdádském paktu (CENTO) a bilaterálním

⁷⁷⁰ WANNER, Jan. *Blízký východ ve stínu studené války*, s. 347; GOMBÁR, Eduard, PECHA, Lukáš. *Dějiny Iráku* s. 472–473.

⁷⁷¹ AVERY, Peter, ed. *The Cambridge History of Iran*, s. 454.

⁷⁷² HALLIDAY, Fred. *The Gulf between Two Revolutions*, s. 10.

⁷⁷³ AXWORTHY, Michael. *Iran: Empire of the Mind*, s. 234.

⁷⁷⁴ AVERY, Peter, ed. *The Cambridge History of Iran*, s. 612–614.

⁷⁷⁵ Pact of Mutual Co-operation between His Majesty the King of Iraq and the President of the Republic of Turkey, 24. 2. 1955. *British Treaty Series (1956)*, No. 39, Cmd. 9859, London: HMSO, 1956.

⁷⁷⁶ ANSARI, Ali. *Modern Iran since 1921*, s. 133.

bezpečnostním zárukám USA chová šáh o hodnověrnosti a kredibilitě britských a amerických závazků pochybnosti, k čemuž přispíval i odtažitý postoj USA a v některých případech i Velké Británie k CENTO.⁷⁷⁷

Za hlavní riziko považovalo v letech 1957–1964 Východní oddělení britského ministerstva zahraničí příklon Teheránu k neutralisticky orientované zahraniční politice. Znepokojení Londýna umocňovala i snaha šáhova režimu uvolnit napětí ve vztazích s Moskvou, a zmírnit tak tlak sovětské propagandy, která od konce 2. světové války vířila již tak neklidnou vnitropolitickou situaci zejména na severozápadě země. Zlepšení vztahů s Moskvou by rovněž otevřelo otázku možné revize sovětsko-iránské smlouvy z roku 1921 a posílilo vnitropolitické postavení šáhova autokratického režimu. Britská diplomacie vnímala snahu šáha o normalizaci vztahů se Sovětským svazem převážně optikou zkušeností s Násirem a Qásimem a považovala ji za pokus o rozšíření záběru a autonomie iránské zahraniční politiky a také za jistý druh nátlaku, který měl Západu zdůraznit strategický význam Teheránu v mezinárodních vztazích.⁷⁷⁸

Od poloviny 50. let 20. století se šáh pokoušel najít vhodný způsob ke zlepšení vztahů se SSSR, aniž by ohrozil národní suverenitu Íránu a jeho spojení se Západem. V létě 1956 podnikl státní návštěvu SSSR, při níž Chruščovovi zdůraznil, že Írán nemá v úmyslu umožnit využití Íránského území k přípravě a realizaci agresivních plánů proti SSSR.⁷⁷⁹ Následující jednání o uzavření sovětsko-iránské smlouvy o neútočení však skončily, mimo jiné i z důvodu negativních reakcí Londýna a Washingtonu, na počátku roku 1959 neúspěchem. Na jednání se sovětským velvyslancem v Teheránu Nikolajem Pegovem v únoru 1959 Muhammad Rezá Šáh odmítl jak perspektivu vystoupení z CENTO, tak zrušení bilaterálních smluvních závazků s USA. Jako možný kompromis představil Sovětskému svazu možnost jednostranné deklarace, v níž by se Írán zavázal, že neumožní využití svého území pro vybudování základů cizích mocností. Na počátku roku 1959 však Chruščov tuto nabídku považoval za nedostatečnou.⁷⁸⁰

V roce 1960 zmrazila jednání o normalizaci sovětsko-iránských vztahů tzv. aféra U2.⁷⁸¹ Americké špiónážní letouny tohoto typu běžně využívaly vzdušný prostor nad

⁷⁷⁷ Tento aspekt se promítal řadou britských dokumentů analyzujících v průběhu let 1958–1964 situaci CENTO např. TNA, FO 371/149696, EB 1051/1, Brief on CENTO for Commonwealth Prime Ministers Meeting (1960), minutes by S. J. Whitwell, 4. 5. 1960.

⁷⁷⁸ ALVANDI, Roham. *Shah's Détente...*, s. 443–444.

⁷⁷⁹ Tamtéž, s. 426.

⁷⁸⁰ Tamtéž, s. 429.

⁷⁸¹ WANNER, Jan. *Blízký východ ve stínu studené války*, s. 323.

severovýchodním Íránem k měření signálů o raketových testech přicházejících ze SSSR.⁷⁸² Od 14. do 18. května 1960, kdy se aféra ještě rozvíjela, navíc v Íránu probíhalo plánované letecké cvičení CENTO, které se stalo terčem vyhocené sovětské propagandy.⁷⁸³

Dialog mezi Teheránem a Moskvou byl obnoven v srpnu 1960. Cestu k novým rozhovorům otevřelo odvolání vlády Manúčehra Eqbála, jenž se řadil mezi nejhlasitější odpůrce zlepšení vztahů s Moskvou.⁷⁸⁴ Jednání však i nadále komplikovaly ambice Moskvy, která usilovala o stažení vojsk z pohraničí, vystoupení Teheránu z CENTO a zrušení íránsko-americké smlouvy o vzájemné obraně z roku 1959.⁷⁸⁵ Na XXII. sjezdu KSSS v říjnu 1961 Chruščov vyjádřil zklamání, že se politické reprezentace Íránu, Pákistánu a dalších zemí odmítají vzdát členství ve vojenských paktech sponzorovaných Západem. Sovětské vedení v této době zřejmě došlo k názoru, že tato alternativa není reálná a v nátlaku na Západ se soustředilo na problematiku Berlína a později Kuby.⁷⁸⁶

Na konci roku 1961 obnovil SSSR diplomatickou iniciativu vůči Íránu. Moskva opětovně požadovala, aby Teherán garantoval, že na svém území neumožní vznik raketových základen třetích stran. Kreml dále návrh rozšířil do podoby bilaterální smlouvy pokrývající přítomnost zahraničních základen obecně.⁷⁸⁷ Podle informací *Foreign Office* Írán, který o průběhu jednání se SSSR Londýn a Washington průběžně informoval, sovětské návrhy vážně zvažoval, neboť doufal, že by utlumení sovětské propagandy mohlo posílit šáhovo postavení. Teherán však nebyl připraven na poskytnutí garancí za hranicí jednostranného prohlášení, což Sovětský svaz dlouhodobě odmítal.⁷⁸⁸

Posun v postoji SSSR nastal až v průběhu roku 1962. Od ledna 1962 s přestávkami probíhala v Moskvě a v Teheránu jednání o znění textu deklarace, jež by otevřela cestu k *détente* ve vztazích mezi Teheránem a Moskvou. Jejich výsledkem byla výměna nót mezi íránským ministerstvem zahraničí a sovětským velvyslanectvím v Teheránu. 15. září 1962 informoval Teherán formou jednostranné diplomatické nóty, že Írán neumožní na svém území vznik raketových základen jakéhokoli druhu a že neumožní

⁷⁸² ALVANDI, Roham. *Shah's Détente...*, s. 429.

⁷⁸³ WANNER, Jan. *Blízký východ ve stínu studené války*, s. 345.

⁷⁸⁴ Tamtéž, s. 349–350.

⁷⁸⁵ ALVANDI, Roham. *Shah's Détente...*, s. 439.

⁷⁸⁶ Tamtéž, s. 440.

⁷⁸⁷ AVERY, Peter, ed. *The Cambridge History of Iran*, s. 449.

⁷⁸⁸ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 16 Soviet and Chinese Intentions and Activities, s. 4.

využití svého teritoria k agresi vůči SSSR. Navzdory předchozímu odmítavému postoji Kreml toto řešení akceptoval, což otevřelo cestu k normalizaci vzájemných vztahů.⁷⁸⁹ Šáh považoval tuto formu narovnání za diplomatický úspěch. Tlak SSSR na Írán po vydání nóty poklesl a reakce Velké Británie a USA byly umírněné. Politické narovnání navíc otevřelo prostor pro rozvoj hospodářské spolupráce se SSSR, jež se projevila mimo jiné i v roce 1966 při uzavření dohody o dodávkách íránského zemního plynu do SSSR výměnou za vybudování ocelárny v íránském Isfahánu.⁷⁹⁰

Revoluce v Iráku v červenci 1958 a odchod Bagdádu z Bagdádského paktu vedly ke změně pohledu britské zahraniční politiky na alianci. Jako hlavní účel zachování britských závazků vůči CENTO se nově vyprofilovalo udržení politické stability a prozápadní orientace Teheránu.⁷⁹¹

Obdobně jako v polovině 50. let 20. století spočíval strategický význam Íránu pro Velkou Británii na počátku 60. let 20. století v kombinaci řady geopolitických faktorů. Spojený zpravodajský výbor upozorňoval, že se i nadále jedná o jediného významného producenta ropy mimo arabské státy. Írán rovněž tvořil klíčovou spojnici Severního pásu, bez které nebylo možné realizovat obranu Perského zálivu v případě útoku ze severu a garantovat letecké spojení mezi Velkou Británií, jejími državami na Dálném východě, Novým Zélandem a Austrálií. Vystoupení Íránu z tábora spojenců Západu by podle JIC otevřelo komunismu nejen Střední východ, ale i Afriku. Britské tajné služby rovněž upozorňovaly, že obrat vztahů mezi Teheránem a Moskvou, by měl na Středním východě významné symbolické konotace a demoralizoval by ostatní spojence Západu, kteří doposud, stejně jako Írán, čelí sovětskému nátlaku a odmítají nabídky hospodářské pomoci od komunistických států.⁷⁹²

Postojům íránské delegace na zasedání rady aliance v Karáči v lednu 1959 dominovala „pochmurnost“ a „pasivita“, kterou britští diplomaté přisuzovali snaze šáhova režimu dosáhnout lepších podmínek při vyjednávání íránsko-americké smlouvy o vojenské spolupráci. Šáh se v této fázi jednání pokoušel mimo jiné získat příslib USA, že v Íránu automaticky vojensky zasáhnou i v případě „nepřímé agrese“, tedy například, pokud by došlo k vojenskému převratu. Britská diplomacie se v jednáních mezi Íránem

⁷⁸⁹ ALVANDI, Roham. *Shah's Détente...*, s. 442.

⁷⁹⁰ AVERY, Peter, ed. *The Cambridge History of Iran*, s. 449.

⁷⁹¹ DIMITRAKIS, Panagiotis. *The Value to CENTO...*, s. 613.

⁷⁹² TNA, CAB 158/35, JIC (59)14(Final), The Outlook for Iran over the Next Twelve Months, 5. 3. 1959, s. 3.

a USA pokoušela hrát roli prostředníka a vyjednat pro Teherán ústupky ve formě navýšení příslibu americké vojenské pomoci.⁷⁹³ Přesvědčení, že obstrukce íránské delegace na jednání v Karáči ani oživení jednání mezi Íránem a SSSR neohrožují obecnou orientaci íránské zahraniční politiky, potvrdil i projev íránského ministra zahraničí Ardalana před senátem íránského parlamentu. „Imperiální íránská vláda zakládá svoji zahraniční politiku na spolupráci se sousedy a konsolidaci Bagdádského paktu.“⁷⁹⁴

Britský velvyslanec v Íránu Geoffrey Harrison přesto v dopisu Selwynu Lloydovi upozorňoval, že s odchodem Iráku a pokračováním rozhovorů mezi Teheránem a SSSR se mění nejen charakter aliance, ale i atmosféra britsko-íránských vztahů. „Vláda jejího veličenstva zatím nemusela zaplatit vysokou cenu ani v podobě hospodářské pomoci ani v podobě konkrétních opatření na obranu Íránu proti agresi. [...] Íránské flirtování se Sovětským svazem ale dokládá, že tato šťastná doba je u konce.“⁷⁹⁵

Harrison upozorňoval na obavy, které nyní šáh spatřoval v Iráku, jehož nepřátelské vystupování vyvolávalo obavy, že by se mohl pokusit narušit export íránské ropy z oblasti Šatt al-Arab, obsadit oblast tzv. Chúzestánu nebo vyvolat nepokoje mezi kurdskou menšinou. Šáh se podle Harrisona cítil po pádu irácké monarchie v obležení mezi Qásimovým Irákem na západě a na SSSR stále více závislým Afghánistánem na východě.⁷⁹⁶

Harrison se v telegramu dlouhém téměř čtrnáct stran pokoušel Lloydovi přesvědčit, že má-li Írán zůstat členem aliance, bude nutné paktu vdechnout novou sílu. Harrison mimo jiné upozorňoval, že připravované bilaterální dohody regionálních členů aliance s USA zřejmě poskytnout Ankaře, Teheránu a Karáči specifitější záruky, než turecko-irácká dohoda z února 1955, a navrhoval proto, aby Velká Británie nabídla její revizi v míře odpovídající novému ujednání členů aliance s USA.⁷⁹⁷

Obdobně se o posílení paktu Harrison zasazoval i u Rogera Stewense z Východního oddělení *Foreign Office*. Harrison Východní oddělení upozorňoval, že pokud neposkytne aliance šáhovi dostatečný pocit bezpečnosti, vydá se Teherán „spíše dříve, než později“ cestou tradiční neutrálně orientované politiky rovnováhy mezi velmocemi. Krajním

⁷⁹³ TNA, FO 371/140706, EB 10334/1, HC Karachi to FO, tel. no. 220, 26. 1. 1959.

⁷⁹⁴ TNA, FO 371/140706, EB 10334/2, G. Harrison to FO, tel. no. 127, 4. 2. 1959.

⁷⁹⁵ TNA, FO 371/140706, EB 10334/3, G. Harrison to Selwyn Lloyd, letter 1191/G/59, 19. 2. 1959.

⁷⁹⁶ Tamtéž.

⁷⁹⁷ Tamtéž.

výsledkem takového obratu mohl být podle Harrisona i podpis íránsko-sovětské dohody o neutralitě a neútočení.⁷⁹⁸

Harrisonovy závěry potvrzovalo i memorandum JIC a podkladový materiál pro jednání britských a amerických expertů ve Washingtonu z března 1959.⁷⁹⁹ Ten mimo jiné poukazoval i na probíhající jednání mezi šáhem a SSSR, které britská diplomacie považovala za nátlakový prostředek na USA. Šáh se jeho prostřednictvím pokoušel dosáhnout navýšení americké vojenské pomoci a prosadit vlastní formulaci bezpečnostních garancí do připravovaných bilaterálních smluv mezi regionálními členy CENTO a USA. Zpráva také otevřeně přiznávala, že Írán již tvoří primárně americkou sféru zájmu a zadávala delegátům úkol, zjistit, jaká vojenská opatření by bylo možné v rámci aliance podniknout, aby byly obavy Íránu utlumeny. Velká Británie rovněž navrhovala, aby veškerá pomoc byla Íránu poskytnuta prostřednictvím OSN, neboť akcentace prozápadní orientace šáhova režimu by mohla vést k nepokojům, proti nimž by Velká Británie ani USA nemohly zasáhnout.⁸⁰⁰

V červenci 1959 informoval generál Ch. P. Jones Východní oddělení o postojích Íránu v souvislosti s transformací aliance po odchodu Iráku v březnu 1959. Jones shrnoval aspekty uvedené výše a upozorňoval, že se zřejmě stanou zdrojem nových požadavků Teheránu na půdě aliance. Jádrem šáhových představ o budoucnosti aliance bylo podle Jonese zřízení skutečného vojenského velení, v jehož čele by jako „nejvyšší velitel“ (*supreme commander*) po vzoru NATO stanul sám íránský vládce.⁸⁰¹

Závažnost situace v Íránu připouštěl i britský Spojený zpravodajský výbor. Memorandum JIC vypracované v srpnu 1959 charakterizovalo politickou stabilitu Íránu jako křehkou a informovalo kabinet, že šáhovy pokusy o zvýšení popularity své vlády neměly doposud větší dopad. Šáh podle JIC nečelil větší opozici jen díky tomu, že své odpůrce včetně komunistické strany Tudeh důsledně potíral. JIC považoval členství Íránu v Bagdádském paktu za důsledek šáhova osobního rozhodnutí, vůči němuž panovala

⁷⁹⁸ TNA, FO 371/140706, EB 10334/4, G. Harrison to R. Stevens, letter no. 1191/59G, 9. 2. 1959.

⁷⁹⁹ Memorandum Spojeného zpravodajského výboru hodnotilo šáhův režim jako nejlepší možnou alternativu pro zajištění hospodářských a politických zájmů v Íránu. Jako alternativy šáhova režimu definoval JIC pravicovou vládu armádních špiček, vládu „mladých důstojníků“ nebo levicově orientovanou civilní vládu. Ve všech třech případech JIC předpokládal, že bude brán na spojení se Západem menší ohled než v současné situaci. TNA, CAB 158/35, JIC (59)14(Final), *The Outlook for Iran Over the Next Twelve Months*, 5. 3. 1959, s. 3–4.

⁸⁰⁰ TNA, FO 371/140706, EB 10334/5, Background brief for Washington, Iran and the Baghdad Pact, 14. 3. 1959.

⁸⁰¹ TNA, FO 371/140706, EB 10334/6, C. P. Jones to R. McLeod, 16. 7. 1959.

v Íránu i nadále silná opozice, do níž se promítaly i narůstající anti-americké postoje veřejnosti. Za jediného aktéra schopného za daných okolností provést mocenský převrat považoval JIC armádu, která však byla podle britských informací na straně šáha.⁸⁰²

Závěrem memoranda JIC tak bylo, že v důsledku vnitřní nestability a tlaku Egypta a SSSR na šáhův režim: „Nelze předpokládat, že i kdyby šáh zůstal u moci, bude se íránská zahraniční politika i nadále orientovat na Západ.“⁸⁰³ JIC rovněž v polovině roku 1959 konstatoval, že i dílčí narovnání mezi SSSR, které vyústí v hospodářskou pomoc Moskvy Teheránu, bude mít velký psychologický dopad a může vyústit v konec Bagdádského paktu (CENTO).⁸⁰⁴

Proměnu britského pohledu na CENTO i Írán po vystoupení Iráku z aliance dále potvrzovaly například podkladové materiály připravené ministerstvem zahraničí pro účely konference předsedů vlád zemí Commonwealthu, jež se uskutečnila v Londýně 3. května 1960. Aliance si uchovala politický i ekonomický význam. Přestala se také angažovat v záležitostech arabského světa, což jejímu mediálnímu obrazu i kohezi spíše prospělo. Jako nový hlavní cíl CENTO definoval *brief* udržení morálky prozápadního režimu v Íránu.⁸⁰⁵

V dubnu 1962 vypracovalo Východní oddělení zvláštní zprávu s názvem Pomoc Spojeného království pro CENTO a Írán (*United Kingdom Aid for CENTO and Iran*), jež zdůvodňovala existující britské závazky vůči Teheránu i CENTO. Hlavním účelem aliance bylo udržet politickou solidaritu Turecka, Íránu a Pákistánu a utužit jejich odhodlání čelit sovětskému nátlaku (*subversion*).⁸⁰⁶ Zpráva představovala Írán jako „pravděpodobně nejcennější kořist“, kterou může SSSR podél svých hranic získat. V prvním návrhu zprávy byl charakteristika z pera Východního oddělení ještě květnatější. „...a jde o kořist, která, jak pan Chruščov očekává, spadne Rusům do klína jako zralé jablko.“⁸⁰⁷

Zpráva předpokládala, že v případě stažení Západu by Írán neměl dostatečnou sílu udržet skutečně neutrální politický kurz a postupem času by se proměnil v satelit Moskvy.

⁸⁰² TNA, CAB 158/37, JIC (59)66(Final), The Threat to Baghdad Pact Area, 14. 8. 1959, s. 2, 8.

⁸⁰³ Tamtéž, s. 4.

⁸⁰⁴ Tamtéž, s. 4.

⁸⁰⁵ TNA, FO 371/149696, EB 1051/1, Brief on CENTO for Commonwealth Prime Ministers Meeting (1960), 4. 5. 1960.

⁸⁰⁶ TNA, FO 371/164057, EB 11910/1, United Kingdom Aid for CENTO and Iran, Memorandum by the Foreign Secretary, 17. 4. 1962, s. 1–3.

⁸⁰⁷ TNA, FO 371/164057, EB 11910/1, United Kingdom Aid for CENTO and Iran, Memorandum by the Foreign Secretary, 17. 4. 1962 (draft), nedatováno.

Foreign Office byla rovněž přesvědčena, že takový vývoj by vedl v regionu k řetězové reakci. Prvním, kdo by na obrat iránské zahraniční politiky zřejmě zareagoval, byl podle britského ministerstva zahraničí Qásim, což mohlo vyústit v destabilizaci a zhroucení samostatného Kuvajtu. Kolaps prozápadně orientované zahraniční a bezpečnostní politiky Íránu by tak v důsledku ohrozil zájmy Velké Británie u tří klíčových producentů ropy na Středním východě. Britské ropné koncerny působící v oblasti by v nejlepším případě musely v regionu přistoupit na mnohem nevýhodnější smluvní urovnání.⁸⁰⁸

Cena, již za vliv v Íránu v podobě vojenské a hospodářské pomoci Teheránu a CENTO Spojené království platilo, byla podle Východního oddělení ve srovnání s výhodami či náklady na udržování vojenské přítomnosti v Perském zálivu malá. Umožňovala navíc Londýnu spolupracovat na prosazování svých cílů se Spojenými státy, které regionálním členům CENTO poskytovaly na bilaterální bázi nesrovnatelně větší podporu než Velká Británie.⁸⁰⁹

Šáh doufal, že se mu prostřednictvím Bagdádského paktu (CENTO) rovněž podaří lépe prosazovat geopolitické zájmy Íránu na Středním východě, zejména v oblasti Perského zálivu.⁸¹⁰ Po odchodu Iráku se Teherán pokoušel zaujmout postavení jádra aliance. Šáh měl především zájem, aby v Íránu bylo umístěno vojenské velení paktu, v případě že by bylo zřízeno. Teherán byl také spolu s Pákistánem hlavním zastáncem budování organizační struktury CENTO po vzoru a v rozsahu NATO. Na rozdíl od Velké Británie, která posuzovala organizační aspekty aliance převážně z hlediska funkčního a ekonomického, formoval postoj k Teheránu v tomto ohledu také faktor prestiže. Šáh usiloval o to, aby členství v CENTO mohlo být na domácí půdě prezentováno jako prestižní záležitost, jež je odrazem iránského spojení se Západem. Současně také doufal, že se mu skrze alianci podaří zvýšit svou osobní prestiž. Teherán s rozvinutostí formální struktury aliance alespoň v politické rétorice spojoval také upřímnost a hloubku závazku Velké Británie a USA k plnění cílů spojení.⁸¹¹

Politika Teheránu byla součástí širší snahy zvýšit strategický význam Íránu v očích britské a americké zahraniční politiky zejména jako přední linie obrany Středního východu před pronikáním komunismu. Šáhův režim si s tím spojoval nejen mezinárodní

⁸⁰⁸ Tamtéž.

⁸⁰⁹ TNA, FO 371/164057, EB 11910/1, United Kingdom Aid for CENTO and Iran, Memorandum by the Foreign Secretary, draft, 13. 4. 1962.

⁸¹⁰ DIMITRAKIS, Panagiotis. *The Value to CENTO...*, s. 615.

⁸¹¹ PAHLAVI, Mohammad Reza. *Mission for My Country*, s. 306–308.

prestiž spojení USA a Velké Británie, ale lepší pozici při vyjednávání o hospodářské a vojenské pomoci. Doufal také, že blízký vztah s britskou a americkou vládou by mohl Teheránu poskytnout výhodnější pozici při jednání s britskými a americkými ropnými společnostmi. Obdobně ostatně uvažoval i Londýn, který doufal, že se Spojenému království podaří skrze Írán moderovat postoje Organizace zemí vyvážejících ropu založené 14. září 1960.⁸¹²

Snaha zvýšit prestiž íránské monarchie se odrážela také v průběhu státních návštěv na nejvyšší úrovni. Od roku 1955 do roku 1964 podnikl Muhammad Rezá Šáh několik státních návštěv Velké Británie a Spojených států, jež měly přispět k budování jeho obrazu jako vůdčího mezinárodního státníka a íránské monarchie jako člena elitního politického klubu. V roce 1955 hovořila britská média o íránském monarchovi jako o progresivním vůdci, díky jehož státnickým dovednostem se Íránu podařilo vzkřísit ropný průmysl.⁸¹³

V roce 1961 se dostalo v britských médiích Íránu značné publicity v souvislosti s návštěvou královny Alžběty II. v Teheránu.⁸¹⁴ Ta navíc korespondovala s vydáním šáhovy autobiografie, jež byla ve Spojeném království publikována pod názvem *Mission for My Country*.⁸¹⁵ Vydání knihy ve Velké Británii bylo i předmětem jednání Východního oddělení *Foreign Office*, jež se této příležitosti pokoušelo využít k zvýšení povědomí veřejnosti o spojeneckém svazku Velké Británie a Íránu.⁸¹⁶ Publicita však nebyla určena pouze britské veřejnosti. Východní oddělení navrhovalo zejména zdůraznit výhody, které Íránu přinášelo členství v CENTO. Dále také doufalo, že se v médiích podaří zdůraznit podstatu a rozsah sovětské hrozby a rizika spojená se vznikem neutralistické vlády v Teheránu. Východní oddělení proto navrhovalo mimo jiné posílit nejen tiskové oddělení CENTO (*CENTO Information Service*), ale i íránskou větev BBC (*Persian Service BBC*).⁸¹⁷

⁸¹² TNA, FO 371/164057, EB 11910/1, United Kingdom Aid for CENTO and Iran: Memorandum by the Foreign Secretary, draft, 13. 4. 1962.

⁸¹³ Shah of Persia Visits Britain, 21. 02. 1955, dostupné online z: www.britishpathe.com/video/shah-of-persia-visits-britain [cit. 16. 3. 2019].

⁸¹⁴ Queen in Persia, 9. 3. 1961, dostupné online z: www.britishpathe.com/video/queen-in-persia [cit. 16. 3. 2019].

⁸¹⁵ PAHLAVI, Mohammad Reza. *Mission for My Country*. London: Hutchinson and Co., 1961.

⁸¹⁶ TNA, FO 953/2026, P1344/1, Publicity on the Shah of Persia Autobiography, Mission for my Country, minutes by J. B. Ure, 2. 2. 1962.

⁸¹⁷ TNA, FO 953/2026, P 1344/3, Record of a meeting to discuss publicity work connected with Iran, 1. 6. 1961, s. 1–2.

Iniciativu Východního oddělení v roce 1961 přivítalo i britské velvyslanectví v Teheránu. To považovalo mediální pozornost věnovanou Íránu za vhodný prostředek, jak Teheránu zdůraznit zájem Londýna na zachování prozápadní orientace Íránu a členství Teheránu v CENTO. 13. června 1961 sděloval britský velvyslanec v Íránu Geoffrey Harrison ministerstvu zahraničí, že: „Doposud zde panovalo přesvědčení, že bychom byli ochotni akceptovat íránskou neutralitu, že náš postoj k CENTO je vlažný a že bychom byli dokonce připraveni alianci opustit.“⁸¹⁸ O několik dní později informoval Harrison Londýn také o pozitivním dopadu britského zájmu. Podle Harrisona začala íránská média věnovat velkou míru pozornosti špičkám britské politiky, odsoudila nevýhody neutralistické zahraniční politiky a spolu s tím omezila kritické komentáře na adresu CENTO.⁸¹⁹

Na konci první dekády aktivního sovětského působení na Středním východě vše nasvědčovalo tomu, že Írán zůstává navzdory oživení vztahů Teheránu s Moskvou pevným spojencem Západu. I po nalezení nového modu vivendi ve vztazích se SSSR na počátku 60. let 20. století byla íránská společnost relativně imunní vůči komunismu. Šáhův režim patřil i nadále k pevným spojencům Velké Británie a USA, což potvrzoval i britský velvyslanec v Ankaře Denis Allen v průběhu jednání o schválení Výroční zprávy CENTO pro rok 1963 (*CENTO Annual Review 1963*) v Radě pověřenců CENTO (*Council of Deputies*).⁸²⁰

Po irácké revoluci a odchodu Iráku z Bagdádského paktu se tak na pozadí transformace aliance v průběhu let 1958–1962 etabloval v CENTO nový „společný zájem“, jenž byl jedním z hlavních zdrojů motivace Velké Británie, USA i zbývajících regionálních členů k udržení aliance. Byla jím snaha formálně ukotvit a udržet prozápadní orientaci šáhova režimu v Teheránu navzdory jeho vnitropolitické slabosti a historické tradici, jež směřovala postoje íránské veřejnosti k neutralismu.⁸²¹ Nejen Velká Británie, ale i USA byly navíc přesvědčeny, že SSSR považuje právě Írán za nejzranitelnější z prozápadně orientovaných režimů na Středním východě.⁸²² Írán zůstal jádrem britských strategických úvah spojených s CENTO až do zhroucení šáhova režimu roku 1979.⁸²³

⁸¹⁸ TNA, FO 953/2026, P 1344/3, G. Harrison to FO, tel. no. 655, 13. 6. 1961.

⁸¹⁹ TNA, FO 953/2026, P 1344/4, G. Harrison to FO, tel. no. 17, 29. 6. 1961.

⁸²⁰ TNA, FO371/175607, EB 1011/1, Cento: Annual Review 1963 (1. – 8. 1. 1963), Report by D. Allen, no. 255.5/1, 1. 1. 1964.

⁸²¹ YESILBURSA, Behcet Kemal. *The Baghdad Pact*, s. 110.

⁸²² Trends in Soviet Foreign Policy, National Intelligence Estimate No. 11/9/62, 2. 5. 1962, dostupné online z: www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000231091.pdf [cit. 16. 3. 2019], s. 14.

⁸²³ DIMITRAKIS, Panagiotis. *The Value to CENTO...*, s. 622.

6. Transformace aliance a strukturální problémy CENTO (1958–1962)

6.1 Revoluce v Iráku a transformace Bagdádského paktu (1958–1959)

14. července 1958 zpečetil vojenský převrat vedený generálem Abd al-Karímem Qásimem osud irácké monarchie.⁸²⁴ Po několika měsících spekulací potvrdil nový irácký režim obavy ostatních členů Bagdádského paktu a v březnu 1959 oznámil formální vystoupení z aliance. Skutečnost, že tento způsob vystoupení zakládací smlouva neumožňovala, nebyl novému iráckému vůdci překážkou.⁸²⁵

Bezprostředně po iráckém převratu probíhala v Ankaře od 14. do 17. července 1958 krizová jednání zbývajících tří regionálních členů Bagdádského paktu. Na průběhu diskuzí se odrážela nejistota, již překvapivý politický obrat v Iráku u sousedních zemí vyvolal. 16. a následně 17. července vydali účastníci jednání prohlášení určená americkému prezidentovi Eisenhowerovi, v nichž deklarovali ochotu udržet alianci i po odchodu Iráku při životě. Vyzývali také k uplatnění Eisenhowerovy doktríny v Arabské federaci (*Arab Union*) a k zvážení preventivních zásahů v Iráku, Jordánsku a Sýrii.⁸²⁶ Americký diplomat a pozdější úředník amerického ministerstva zahraničí, jenž měl záležitosti CENTO na starosti, později prohlásil, že se Velká Británie, USA a zbýající tři členové paktu rozhodli, že: „nenechají alianci zemřít přirozenou cestou.“⁸²⁷

Převrat v Iráku destabilizoval především situaci v Libanonu a v Jordánsku. 15. července 1958 autorizoval prezident Eisenhower vojenskou intervenci v Libanonu pod označením operace *Blue Bat*. Ještě téhož dne se americká námořní pěchota vylodila na pobřeží Libanonu, kde měla na žádost prezidenta Chamouna pomoci stabilizovat politickou situaci. Americké jednotky opustily Libanon až 25. října 1958.⁸²⁸

Paralelně s americkou intervencí v Libanonu informoval 17. července 1958 Harold Macmillan Dolní sněmovnu, že britská vláda obdržela telegram s žádostí o vojenskou pomoc od královského režimu v Jordánsku. Macmillan sděloval, že podle informací z Ammánu v zemi hrozí puč zosnovaný Sjednocenou arabskou republikou a že podél syrsko-jordánské hranice dochází k infiltraci syrských jednotek na území Jordánska. Macmillan poslancům dále oznámil, že vzhledem k tomu, že britské tajné služby tyto

⁸²⁴ GOMBÁR, Eduard, PECHA, Lukáš. *Dějiny Iráku*, s. 463.

⁸²⁵ YESILBURSA, Behcet, K. *The Baghdad Pact*, s. 215.

⁸²⁶ Tamtéž, s. 203.

⁸²⁷ Newberry, Daniel Oliver, interview by C. S. Kennedy, 25. 2. 1987, dostupné online z: adst.org/wp-content/uploads/2013/12/Newberry-Daniel-O.-1987.pdf [cit. 16. 3. 2019], s. 11.

⁸²⁸ MACMILLAN, Harold. *Riding the Storm*, s. 533.

informace potvrdily, rozhodla britská vláda, že Jordánsku poskytne vojenskou pomoc.⁸²⁹ Později téhož dne sdělil britský předseda vlády parlamentu, že do Jordánska směřují dva tisíce britských výsadkářů, kteří mají posílit postavení jordánského krále Husajna.⁸³⁰

V druhé polovině července 1958 projednávaly dopady politických změn v Iráku orgány Bagdádského paktu v Londýně, kam bylo sídlo paktu provizorně přesunuto. Budoucí politická orientace Qásimova režimu byla předmětem jednání vojenského i hospodářského výboru paktu.⁸³¹ Závěry jednání byly předloženy radě ministrů, jež se sešla v Londýně 28. a 29. července 1958 již bez zástupců Bagdádu.⁸³² Před formálním zahájením zasedání proběhla série neformálních konzultací představitelů členských států Bagdádského paktu s americkým ministrem zahraničí Johnem Fosterem Dullesem. Dulles se setkal nejen s Haroldem Macmillanem, ale i s iránským předsedou vlády Manúčehrem Eqbálem, pákistánským premiérem Firozem Chánem Núnem a tureckým předsedou vlády Adnanem Menderesem. Již v průběhu těchto diskuzí vyjadřoval Dulles přesvědčení, že Irák bude usilovat o odchod z aliance. Dulles se proto zasazoval, aby byl tento proces urychlen. Možnou reorganizaci paktu po odchodu Bagdádu považoval za příležitost soustředit pozornost aliance na obranu před SSSR a na posílení integrity oblasti *Northern Tier*.⁸³³

Navzdory oficiálním prohlášením solidarity s iráckým králem Fajsalem II. a předsedou vlády Núrím as-Sáídem převládl na půdě Bagdádského paktu po úvodním šoku pragmatický přístup. Rada ministrů v průběhu londýnského zasedání rozhodla nový irácký režim formálně uznat. Stejně tak členské státy odmítly Irák z paktu vyloučit. Naopak bylo rozhodnuto novému režimu v Bagdádu umožnit, aby z aliance vystoupil sám.⁸³⁴

Za kritický moment v průběhu jednání považoval britský předseda vlády rozhodnutí, které učinil americký ministr zahraničí po telefonické konzultaci s prezidentem Eisenhowerem v průběhu tajných odpoledních jednání 28. července 1958.⁸³⁵ Dulles telefonicky informoval Eisenhowera, že je nezbytné, aby Spojené státy ujistily vlády v Turecku, Íránu a Pákistánu o americké podpoře. Americký ministr

⁸²⁹ *Hansard, House of Commons*, 17. 7. 1958, col. 1438–1439.

⁸³⁰ *Tamtéž*, 17. 7. 1958, col. 1506.

⁸³¹ *International Organisation*. 1958, Vol. 12, No. 4, s. 548.

⁸³² *Tamtéž*.

⁸³³ YESILBURSA, Behcet Kemal. *The Baghdad Pact*, s. 209.

⁸³⁴ MACMILLAN, Harold. *Riding the Storm*, s. 529.

⁸³⁵ *Tamtéž*, s. 528.

zahraničí tak navrhoval učinit formou veřejného prohlášení, jež by deklarovalo ochotu USA v rozsahu umožněném Rezolucí o Středním východě uzavřít s členy Bagdádského paktu zvláštní bilaterální dohody (*arrangements*), jež by vytvořily právní bázi pro poskytnutí vojenské pomoci. V průběhu telefonického rozhovoru však Dulles Eisenhowera rovněž ujistil, že možnost přímého členství USA v Bagdádském paktu při rozhovorech s představiteli ostatních států důrazně odmítl.⁸³⁶

Regionální členové aliance nebyli s tímto řešením zcela spokojeni a o vstup USA do aliance usilovali i nadále. Macmillan byl však v daný moment přesvědčen, že řešení v podobě amerického vstupu *de facto*, představuje maximum možného. Z pohledu britského předsedy vlády zůstávalo klíčové, že USA přijmou stejné bezpečnostní závazky, jaké mezi sebou mají členové paktu.⁸³⁷

Jako faktické přistoupení k alianci a úspěšné završení snah členů paktu o přistoupení Washingtonu k alianci prezentovala výsledek londýnských jednání USA a členů Bagdádského paktu také některá britská média. Filmové týdeníky *British Pathé* prezentovaly společnou deklaraci členů aliance a USA, jež byla výsledkem prvního dne jednání, jako krok, který „ve všech ohledech činí ze Spojených států plnohodnotného člena aliance.“⁸³⁸

Výsledná společná deklarace členů Bagdádského paktu a USA potvrzovala zájem udržet alianci při životě a deklarovala přetrvávající zájem členů paktu spolupracovat za účelem obrany regionu. V klíčovém článku č. 4 deklarace odkazovala na článek 1 Paktu o vzájemné spolupráci (*Pact of Mutual Cooperation*) z února 1955. Ten umožňoval členům Bagdádského paktu uzavřít zvláštní ujednání (*arrangements*), jež by cíle aliance naplňovala v praxi. V návaznosti na to v deklaraci Spojené státy proklamovaly ochotu se členy Bagdádského paktu dohody tohoto charakteru v co nejbližší době uzavřít.⁸³⁹

Jednání o podobě bilaterálních smluv implementujících Eisenhowerovu doktrínu mezi USA a regionálními členy Bagdádského paktu trvala více než půl roku. Sporné body, které proces vyjednávání prodlužovaly, se projevíly mimo jiné v průběhu zasedání rady ministrů v Karáči (26.–28. ledna 1959). V případě Íránu vzbuzoval nejistotu

⁸³⁶ FRUS, 1958–1960, Vol. XII, Memorandum of Telephone Conversation between Secretary of State Dulles and President Eisenhower, 28. 7. 1958, s. 13–14.

⁸³⁷ MACMILLAN, Harold. *Riding the Storm*, s. 529.

⁸³⁸ Bagdad Pact Council Meets AKA Iraq, 31. 7. 1958, dostupné online z: www.britishpathe.com/video/bagdad-pact-council-meets-aka-baghdad [15. 2. 2019].

⁸³⁹ AFPCD, 1958, London Declaration, 28. 7. 1958, s. 894–895.

zejména vývoj vztahů se SSSR. Mezi 16. a 19. lednem 1959 navštívila Írán sovětská delegace vedená Vladimírem S. Semjonovem a Aleksejem P. Pavlovem, kteří spolu se sovětským velvyslancem v Teheránu Nikolajem Pegovem jednali s íránskými představiteli o možnosti uzavření smlouvy o neútočení a revizi sovětsko-íránské smlouvy z roku 1921.⁸⁴⁰

Pákistán, kde od vojenského převratu v říjnu 1958 vládl autoritářský režim prezidenta Ajjúba Chána, naopak kritizoval hospodářskou a vojenskou pomoc, kterou Západ poskytoval Indii, a pokoušel se pro sebe prosadit preferenční přístup. Postavení vlády v Ankaře komplikovala nejvíce oslabující pozice předsedy vlády Adnana Menderse a jeho Demokratické strany.⁸⁴¹ Revoluce v Iráku a odmítnutí USA vstoupit do Bagdádského paktu byla do jisté míry i prohrou tureckého předsedy vlády. Jisté zklamání mezi tureckými politiky vyvolala také výše vojenské a hospodářské podpory, kterou byly Londýn a Washington Turecku v rámci Bagdádského paktu (CENTO) a Eisenhowerovy doktríny ochotny poskytnout.⁸⁴²

K uzavření bilaterálních smluv mezi USA a regionálními členy Bagdádského paktu došlo 3. března 1959 v Ankaře. Text smluv byl pro všechny tři regionální členy Bagdádského paktu identický a odvolával se na Chartu OSN, turecko-iráckou smlouvu z února 1955 a Společnou rezoluci kongresu na podporu míru a stability na Středním východě (*Joint Resolution to Promote Peace and Stability in the Middle East*).⁸⁴³ Smlouva také zmiňovala faktickou účast Washingtonu v klíčových výběrech Bagdádského paktu. V článku 1 smlouvy se regionální vlády zavázaly vzdorovat agresí, přičemž Spojené státy jim přislíbily na základě vzájemné dohody poskytnout vhodnou (*appropriate*) podporu včetně použití ozbrojené síly. Články 2 a 3 smlouvy pak vytvářely rámec pro poskytování hospodářské a vojenské pomoci regionálním vládám za účelem posílení nezávislosti, integrity a hospodářského rozvoje příjemců. Článek 4 pak volně provazoval bilaterální dohody tím, že zúčastněné strany zavazoval ke spolupráci s ostatními signatáři Londýnské deklarace z července 1958.⁸⁴⁴

⁸⁴⁰ WANNER, Jan. *Blízký východ ve stínu studené války*, s. 340.

⁸⁴¹ YESILBURSA, Behcet Kemal. *The Baghdad Pact*, s. 214.

⁸⁴² Tamtéž, s. 212.

⁸⁴³ AFPCD, 1959, Iranian-United States Agreement for Cooperation in Promoting the Security and Defence of the Members of the Baghdad Pact Organization, signed at Ankara, 5. 3. 1959, s. 1020–1023.

⁸⁴⁴ Tamtéž, s. 1022.

V průběhu jara roku 1959 situace v Iráku dále eskalovala. V březnu 1959 čelil Qásim pokusu o svržení, za nímž stáli pronásirovští důstojníci podporovaní SAR.⁸⁴⁵ Neúspěšný útok na Qásima zvýšil obavy členů Bagdádského paktu, že by se oslabený irácký vůdce mohl blíže přimknout k SSSR.⁸⁴⁶ Nárůst napětí v Iráku a uzavření bilaterálních dohod mezi USA a regionálními členy Bagdádského paktu urychlil rozhodnutí iráckého vůdce členství v Bagdádském paktu definitivně ukončit.⁸⁴⁷ Vystoupení Iráku z aliance oznámil Qásim 24. března 1959.⁸⁴⁸ Spolu s členstvím v paktu vypověděl Bagdád také platnost vojenské dohody s Velkou Británií, která dávala Londýnu možnost využívat vojenská letiště v al-Habbániji a Šajbě. Poslední příslušníci britského Královského letectva opustili Irák 31. května 1959.⁸⁴⁹

Politické proměny, jež změnily tvář Bagdádského paktu v letech 1958 a 1959, se promítly také struktury aliance. Vývoj v Iráku i přetrvávající neochota USA stát se plnohodnotným členem paktu vedly k stupňování požadavků na posílení aliance nejen v rovině vojenské, ale i hospodářské a kulturní. Po skončení zasedání Rady ministrů Bagdádského paktu zasedla 29. července 1958 v Londýně pod vedením britského diplomata Williama Haytera pracovní skupina, která měla za úkol zrevidovat existující administrativní strukturu paktu a připravit návrhy, jak při odchodu Iráku postupovat. Členy skupiny byli iránský generál Džámšíd Amúzegár, pákistánský diplomat Osman Alí Baíg, budoucí generální sekretář CENTO, a budoucí turecký ministr zahraničí Melih Esenbel. Spojené státy reprezentoval právní expert amerického ministerstva zahraničí Loftus Becker. Podle návrhu z pera pracovní skupiny měla být v Londýně obnovena kostra sekretariátu aliance a současný generální sekretář Chalídí měl být uvolněn na delší dovolenou a později nahrazen Osmanem Baígem.⁸⁵⁰

V přechodném období měla činnost aliance zajistit zvláštní pracovní skupina tvořená z expertů *Foreign Office* a vybraných zaměstnanců diplomatických úřadů členských zemí Bagdádského paktu a USA v Londýně. Výkonem funkce generálního sekretáře byl dočasně pověřen vedoucí ekonomické sekce sekretariátu turecký diplomat Kestelli. Pracovní skupina vypracovala také návrh úpravy struktury aliance včetně

⁸⁴⁵ YESILBURSA, Behcet Kemal. *The Baghdad Pact*, s. 214.

⁸⁴⁶ MACMILLAN, Harold. *Riding the Storm*, s. 535.

⁸⁴⁷ WANNER, Jan. *Blízký východ ve stínu studené války*, s. 211.

⁸⁴⁸ *International Organisation*. 1959, Vol. 13, No. 2, s. 333.

⁸⁴⁹ MACMILLAN, Harold. *Riding the Storm*, s. 535.

⁸⁵⁰ TNA, ME 412/12(39), Baghdad Pact Organisation Council: London Conference, Secretariat and Administrative Arrangements, Report by the chairman of the working party, 29. 7. 1958, s. 1–2.

nového politického orgánu, kterým byla Rady pověřenců (*Council of Deputies*) složená z velvyslanců členských států v Ankaře. Britští diplomaté také navrhovali požádat členské státy, aby uhradily zbývající část rozpočtu aliance za rok 1957/1958 a poskytly prostředky na fungování provizorního sekretariátu pro rok 1958/1959.⁸⁵¹

K 21. srpnu 1959 byl Bagdádský pakt oficiálně přejmenován na Organizaci centrální smlouvy (*Central Treaty Organisation*, CENTO).⁸⁵² Řada návrhů, z nichž bylo nakonec označení CENTO vybráno, zahrnovala i alternativy jako Regionální organizaci Středního východu (*Middle East Regional Organisation*, MERO), Regionální organizaci jihozápadní Asie (*South West Asia Regional Organisation*, SWARO) či Organizaci smlouvy Turecka, Íránu a Pákistánu (*Turkey, Iran, Pakistan Treaty Organisation*, TIPTO).⁸⁵³ Daniel Newberry, pozdější *CENTO desk officer* amerického státního departmentu, který byl v letech 1958–1959 zodpovědný za záležitosti Turecka, hovořil později také o žertem míněných názvech, které v průběhu jednání diplomatů zaznívaly, například Širší západoasijská sféra společné prosperity (*Greater West Asia Co-Prosperity Sphere*), který odkazoval na původní japonskou imperiální sféru vlivu za druhé světové války.⁸⁵⁴

Podle textu komuniké ze zasedání rady ministrů aliance v říjnu 1959 ve Washingtonu měl nový název symbolizovat skutečnost, že pakt spojuje dvě další organizace kolektivní obrany NATO a SEATO.⁸⁵⁵ Proces formální proměny Bagdádského paktu v CENTO byl symbolicky ukončen schválením nového znaku a vlajky aliance Radou pověřenců 5. října 1961.⁸⁵⁶

Na pozadí diskuzí probíhal fyzický přesun orgánů paktu mimo území Iráku. Provizorní útočiště alianci poskytl v druhé polovině roku 1958 Londýn. Na zasedání Rady pověřenců 28. dubna 1959 pak bylo rozhodnuto, že se novým trvalým sídlem Bagdádského paktu (CENTO) stane Ankara, kde již od 3. do 7. listopadu 1958 probíhalo jednání Sdruženého vojenského plánovacího štábu (*Combined Military Planning Staff*,

⁸⁵¹ Tamtéž, s. 1.

⁸⁵² YESILBURSA, Behcet Kemal. *The Baghdad Pact*, s. 215.

⁸⁵³ GÖKTEPE, Cihat. *The Forgotten Alliance...*, s. 111.

⁸⁵⁴ Newberry, Daniel Oliver, interview by C. S. Kennedy, 1. 12. 1997, dostupné online z: www.adst.org/OH%20TOCs/Newberry,%20Daniel%20Oliver.toc.pdf. [cit. 16. 3. 2019], s. 86.

⁸⁵⁵ AFPCD, 1959, Seventh Ministerial Meeting of the Council of the CENTO, Washington, 7.–9. 10. 1959, Final Communiqué, s. 1028.

⁸⁵⁶ TNA, FO 371/164011, EB 1011/1, B. Burrows to Lord Home, letter no. 19, 1. 2. 1962, Annual Review of Cento for 1961, Chronological summary of events in and affecting the Central Treaty Organisation in 1961.

CMPS). Na žádost rady ministrů uvolnila Ankara pro potřeby orgánů CENTO budovu starého národního shromáždění v Ankaře.⁸⁵⁷

Své aktivity ukončilo také jaderné výzkumné centrum v Bagdádu, jehož činnost byla později obnovena pod názvem Institut CENTO pro jaderné vědy (*CENTO Institute of Nuclear Science*, CINS). Sídlem CINS se na rozdíl od sekretariátu a politických orgánů aliance stal Teherán.⁸⁵⁸

V průběhu let 1959 a 1960 probíhala v CENTO politická jednání, jejichž cílem bylo najít řešení, jak pakt po odchodu Iráku posílit. Návrhy zahrnovaly drobné procesní změny i zásadní politické kroky včetně vystoupení Spojeného království z aliance. Změna statusu Londýna v alianci ze členství na pozorovatele měla paktu pomoci zbavit se spojení s britským imperialismem, kterého využívala sovětská i egyptská propaganda. Jednalo se však o extrémní postup, se kterým podle *Foreign Office* údajně oslovili Spojené státy někteří regionální členové.⁸⁵⁹ Vzhledem k stavu aliance se však nejednalo o reálnou alternativu.⁸⁶⁰

Jedním z nástrojů, který měl CENTO pomoci svoji činnost „více zhmotnit“, byl i institut tzv. každoročních zpráv o stavu a pokroku rozvoje aliance, tzv. *annual reviews*, jež pro řízení rozvoje využívalo například NATO. Zavedení tzv. *CENTO Annual Reviews* bylo součástí tureckých návrhů na posílení aliance, přednesených na zasedání Rady pověřenců CENTO v dubnu 1959. Návrh se setkal s pozitivní reakcí ostatních regionálních členů i velení britských ozbrojených sil. Britský Výbor náčelníků štábů (COS) mimo jiné doufal, že by se prostřednictvím tohoto institutu mohlo podařit směřovat a moderovat požadavky regionálních členů na rozsah i charakter vojenské pomoci. Sdružený vojenský plánovací štáb (CMPS) byl proto instruován, aby členům CENTO rozeslal zkrácený dotazník používaný k tomuto účelu NATO a výsledná data zpracoval do podoby zprávy.⁸⁶¹

Britské velení upozorňovalo, že zavedení zpráv o pokroku povede také k zintenzivnění diskuze o tom, jaké vojenské síly by mělo mít CENTO k dispozici. COS proto varoval, že by zejména Írán a Pákistán mohly jeho přípravu považovat pouze za

⁸⁵⁷ WANNER, Jan. *Blízký východ ve stínu studené války*, s. 312.

⁸⁵⁸ GAIETTA, Michelle. *The Trajectory of Iran's Nuclear Program*, s. 7.

⁸⁵⁹ GÖKTEPE, Cihat. *The Forgotten Alliance...*, s. 113.

⁸⁶⁰ Tamtéž, s. 114.

⁸⁶¹ TNA, DEFE 6/58, JP (59)125(Final), CENTO Annual Review, Report by the Joint Planning Staff, 25. 9. 1959, s. 1.

další „cvičení v papírování.“ Britské velení zdůrazňovalo, že aby měl tento typ hodnocení význam, musel by zahrnovat také analýzu všech ozbrojených složek členských států, tedy nejen těch vymezených pro účely CENTO.⁸⁶² Takto provedená analýza by však podle COS podložila požadavky regionálních členů na přidělení většího počtu vojenských sil a na výměnu utajovaných informací, které Londýn nebyl ochotný sdílet. Výsledek takto provedeného šetření by tedy postavil Velkou Británii do nelichotivého světla, rozvířil debatu o podobě britského příspěvku alianci a vyústil v nové požadavky vojenského rázu.⁸⁶³

6.2 Pokusy o posílení vojenské struktury CENTO (1959–1961)

Významnou součástí pokusů o utužení aliance po odchodu Iráku byla i snaha o reformu a posílení vojenských a politických orgánů paktu. V době odchodu Iráku z aliance, v březnu 1959, představoval klíčový orgán vojenského plánování aliance Sdružený vojenský plánovací štáb (*Combined Military Planning Staff*, CMPS).⁸⁶⁴ Činnost CMPS byla zahájena v lednu 1958 a podléhala kontrole Skupiny vojenských přidělců a vojenského výboru. Úkoly CMPS specifikoval Vojenský výbor Bagdádského paktu na čtvrtém zasedání v lednu 1958.⁸⁶⁵ Hlavním úkolem CMPS bylo shromažďovat data z členských zemí, analyzovat je a na základě výsledků navrhnout plán obrany regionu pro případ globálního střetu iniciovaného komunistickým blokem a poskytnout rámec pro koordinaci ozbrojených sil při obraně *Northern Tier*.⁸⁶⁶

Reformu fungování CMPS projednávali členové aliance na zasedání Rady ministrů CENTO ve Washingtonu (7.–9. října 1959). Předmětem jednání byl zejména návrh britského Výboru náčelníků štábů, který doporučoval rozdělit CMPS do pěti oddělení (vojenské operace, tajné služby, logistika, personál, komunikace). Mezi členy aliance panovala shoda, že klíčové oddělení vojenských operací by měl vést iránský velící důstojník, neboť právě Írán byl považován za zemi, jež byla v CENTO komunismem ohrožena nejvíce. Oddělení operací mělo podle britského návrhu vytvořit jeden tým zabývající se vojenským plánováním a jeden tým, jenž by měl na starosti organizaci

⁸⁶² Tamtéž, s. 2–3.

⁸⁶³ Tamtéž, s. 5.

⁸⁶⁴ TNA, FO 371/140739, EB 1192/77, CENTO CMPS Budget, note by S. J. Whitwell, 23. 10. 1959.

⁸⁶⁵ TNA, FO 371/164018, EB 1015/92, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 1 Arrangements for the meeting, Annex A Notes on the Structure of CENTO.

⁸⁶⁶ CMPS měla mimo jiné do poloviny roku 1958 vypracovat Analýzu pozemních sil (*Land Force Study*), strategický dokument, který měl nastínit strategii pozemní obrany zemí *Northern Tier* a definovat vojenské síly nutné k jejímu provedení. TNA, DEFE 5/109, Background to CENTO Force Requirements, Appendix B to Annexe to COS 60(334), 23. 11. 1960.

společných cvičení a školení. Ostatní čtyři oddělení mohla podle názoru britského velení fungovat v podobě *ad hoc* svolávaných pracovních skupin.⁸⁶⁷

S vlastním konceptem na úpravu struktury orgánů vojenského plánování vystoupily na zasedání Rady ministrů CENTO na podzim 1959 i Spojené státy, jež navrhovaly rozčlenit CMPS na dvě úrovně, plánovací a přezkumnou. Dvoustupňovou strukturu tohoto typu však považoval Londýn za příliš komplikovanou.⁸⁶⁸

Zásadním opatřením, které ministři zahraničí CENTO na jednání ve Washingtonu přijali, bylo zřízení Skupiny stálých vojenských pověřenců (*Permanent Military Deputies Group*, PMDG). Ustavení PMDG navrhla turecká delegace jako jeden z prostředků k posílení vojenské stránky aliance na zasedání Rady ministrů v Karáči v lednu 1959. PMDG měla podle tureckého návrhu nahradit dřívější Výbor vojenských pověřenců Bagdádského paktu (*Military Deputy Committee*), který zasedal dvakrát ročně v rámci přípravy jednání vojenského výboru.⁸⁶⁹

Činnost PMDG byla zahájena v lednu 1960. Skupina stálých vojenských pověřenců se skládala z tříhvězdičkových důstojníků trvale vyslaných do sídla CENTO v Ankaře. Do čela PMDG byl jmenován pákistánský generál Sarfaráz Chán.⁸⁷⁰ PMDG představovala důležitý mezičlánek mezi vojenským výborem paktu a vlastním plánovacím aparátem. Členové skupiny měli průběžně směřovat a kontrolovat činnost CMPS, posuzovat vypracované materiály a připravovat je k předložení vojenskému výboru. Role nově zřízeného orgánu tak nebyla čistě technická, ale i rozhodovací, což odrážela i skutečnost, že členové skupiny podléhali primárně vedení příslušných národních orgánů, v případě Velké Británie ministerstvu obrany.⁸⁷¹

Instrukce pro britského pověřence z roku 1959 definovala mimo jiné dva hlavní vojenské cíle, které Spojené království CENTO přisuzovalo. Ty zahrnovaly odstrašení SSSR od přímé agrese na Středním východě a zastavení sovětské ofenzívy, pokud by *deterrence* selhala. PMDG měla korigovat činnost CMPS směrem k vytvoření vojenských plánů, které by alianci na tyto alternativy připravily. Britský stálý vojenský

⁸⁶⁷ TNA, ME 412/12(32), The Baghdad Pact Combined Military Planning Organisation, Report by the Joint Planning Staff, JP (57)130(Final), 16. 10. 1957, s. 3–4.

⁸⁶⁸ Tamtéž, s. 5.

⁸⁶⁹ YESILBURSA, Behcet Kemal. *The Baghdad Pact*, s. 212.

⁸⁷⁰ TNA, FO 371/164018, EB 1015/92, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 1, Annex A Notes on the Structure of CENTO, s. 1–2.

⁸⁷¹ TNA, DEFE 5/99, COS (60)27, The Joint Campaign Plan and CENTO Command Structure, Note by the Secretary, 5. 2. 1960.

delegát při CENTO měl dále také zejména usilovat o dosažení jednotných postojů s USA a úzce spolupracovat s druhým z klíčových zástupců Londýna v CENTO, britským členem Rady pověřenců (*Council of Deputies*).⁸⁷²

Vznik PMDG na počátku roku 1960 nabídl alianci důležité fórum k jednání o návrzích, u kterých nebylo na podzimním zasedání rady ministrů ve Washingtonu dosaženo shody. Jednalo se nejen o již zmíněnou strukturu CMPS, ale také o požadavek regionálních členů paktu vytvořit pod hlavičkou aliance společné velení.⁸⁷³

Návrh ustavit společné velení CENTO přednesla íránská delegace vedená generálem Hedájatem na zasedání Vojenského výboru CENTO 9. a 10. září 1959 v Londýně.⁸⁷⁴ Návrh byl založen na vojenské struktuře NATO a zahrnoval mimo jiné i vytvoření obdoby funkce nejvyššího vojenského velitele (*supreme commander*), který by měl k dispozici ozbrojené síly přidělené členskými státy.⁸⁷⁵

Ani Londýn ani Washington nesdílely přesvědčení regionálních členů, že je zřízení společného velení pro CENTO nezbytné. Britské ministerstvo zahraničí bylo toho názoru, že vytvoření společného velení CENTO povzbudí regionální členy aliance v jejich snaze přesvědčit Velkou Británii a USA, aby paktu přidělily konkrétní vojenské síly, což obě velmoci odmítaly.⁸⁷⁶

Názor *Foreign Office* potvrzoval i britský Výbor náčelníků štábů (COS). Ten došel k závěru, že zřízení společného velení CENTO povede k zvýšení vojenských požadavků regionálních členů, které nebudou mít z vojenského hlediska dostatečné opodstatnění a které bude muset Spojené království z finančních důvodů pravidelně odmítat, což vztahy v alianci spíše poškodí.⁸⁷⁷ Již v průběhu zasedání vojenského výboru v září 1959 se proto proti návrhům Teheránu vyslovil nejen vrchní velitel britských ozbrojených sil (*Chief of the Defence Staff*) Louis Mountbatten, ale i americký pozorovatel generál I. D. White.⁸⁷⁸

⁸⁷² TNA, FO 371/140739, EB 1192/77, CENTO CMPS Budget, note by S. J. Whitwell, 23. 10. 1959.

⁸⁷³ TNA, FO 371/149696, EB 1051/1, Brief on CENTO for Commonwealth Prime Ministers Meeting (1960), draft by S. J. Whitwell, 4. 5. 1960.

⁸⁷⁴ TNA, FO 371/140739, EB 1192/75, FO to British Embassy, Ankara, tel. no. 2466, 11. 9. 1959.

⁸⁷⁵ TNA, FO 371/149696, EB 1051/1, Brief on CENTO for Commonwealth Prime Ministers Meeting (1960), draft by S. J. Whitwell, 4. 5. 1960.

⁸⁷⁶ Tamtéž.

⁸⁷⁷ TNA, DEFE 5/109, COS (60)334, Examination of CENTO Joint Campaign Plan (Requirements), Annexe to COS (60)334, 23. 11. 1960, s. 2–3.

⁸⁷⁸ TNA, FO 371/140739, EB 1192/75, British Embassy, Ankara to FO, tel. no. 592, 14. 9. 1959.

Přestože z vojenského hlediska britské ministerstvo zahraničí s odmítavým názorem generality souznělo, obávala se *Foreign Office* negativního dopadu na politickou kohezi paktu. Britské ministerstvo zahraničí upozorňovalo, že by otevřené a definitivní odmítnutí íránské iniciativy mohlo ještě více poškodit již tak otřesenou důvěru v alianci.⁸⁷⁹ Jednání vojenského výboru tak skončilo patem.⁸⁸⁰ Vojenský výbor sice radě ministrů doporučil, aby spolu s potvrzením vzniku PMDG pověřila tento orgán vypracováním návrhu velící struktury. Její faktické zřízení však Velká Británie i Spojené státy odmítaly.⁸⁸¹

Na washingtonském zasedání rady ministrů (7.–9. října 1959) se íránský návrh setkal s další opozicí Velké Británie i Spojených států. Hlavním úkolem britské delegace v průběhu jednání bylo návrhy na zřízení společného velení odmítnout anebo alespoň minimalizovat. Odmítavě se k zřízení společného velení i nadále stavěl Washington. Christian Herter se na zasedání rady ministrů zasazoval o udržení aktuální vojenské struktury paktu a možnost zapojení USA do společného velení otevřeně odmítl.⁸⁸²

Podle tehdejšího britského velvyslance ve Washingtonu Harolda Caccii přesto proběhlo jednání ministrů zahraničí CENTO až překvapivě poklidně. Jako nejspornější bod na agendě jednání se ukázal být střet britského ministerstva financí a generálního sekretariátu o kontrolu finančních toků aliance a rozpočtu CMPS.⁸⁸³

Otázka návrhu struktury a ustavení společného velení CENTO zůstávala předmětem jednání orgánů paktu po celou první polovinu 60. let 20. století. Po zasedání Rady ministrů CENTO ve Washingtonu instruovala Rada pověřenců vojenský výbor a CMPS, aby možnost zřízení společného velení a jeho potenciální přínosy dále analyzovaly.⁸⁸⁴ Sdružený vojenský plánovací štáb (CMPS) pod vedením generála Charlese P. Jonese následně vypracoval zprávu, jež byla předložena k projednání Radě ministrů CENTO zasedající od 28. do 30. dubna 1960 v Teheránu.⁸⁸⁵

⁸⁷⁹ TNA, FO 371/149696, EB 1051/1, Brief on CENTO for Commonwealth Prime Ministers Meeting (1960), draft by S. J. Whitwell, 4. 5. 1960.

⁸⁸⁰ TNA, FO 371/140739, EB 1192/75, FO to British Embassy, Ankara, tel. no. 2466, 11. 9. 1959.

⁸⁸¹ TNA, FO 371/149696, EB 1051/1, Brief on CENTO for Commonwealth Prime Ministers Meeting (1960), 4 draft by S. J. Whitwell, 4. 5. 1960.

⁸⁸² TNA, DEFE 5/111, COS 61(49), Brief for the 9th meeting of CENTO Military Committee (Revised) Chairmanship of the PMDG, 18. 4. 1961, s. 56–59.

⁸⁸³ TNA, FO 371/140739, EB 1192/76, H. Caccia to R. Stevens, 14. 10. 1959.

⁸⁸⁴ TNA, DEFE 5/99, COS (60)27, The Joint Campaign Plan and CENTO Command Structure, Note by the Secretary, 5. 2. 1960.

⁸⁸⁵ Mezi Jonesovy nástupce v čele CMPS se řadili také američtí generálové Theodor S. Riggs a Luis V. Hightower. Pro postoj Británie k alianci bylo příznačné, že britské ministerstvo zahraničí americké vedení CMPS vítalo. Podle předchozích zkušeností Londýn předpokládal, že americký důstojník v čele

O vytvoření společného velení po vzoru NATO a přidělení vojenských jednotek alianci usilovaly zejména Írán a Pákistán.⁸⁸⁶ Podle informací *Foreign Office* spatřoval Teherán ve zřízení vojenského velení CENTO nejen možnost více zainteresovat Velkou Británii a USA na dění v regionu, ale i prostředek k zvýšení prestiže členství v alianci. Šáh byl přesvědčen, že vzhledem ke geografickému rozložení regionu, byl právě Írán nejvhodnější volbou pro umístění sídla vojenského velitelství a on sám nejvhodnějším kandidátem na post vrchního velitele. V případě ozbrojeného konfliktu mohl být do Íránu podle úvah Teheránu přesunut i vojenský výbor, jehož sídlem by v době míru zůstala Ankara. Z vojenského hlediska se Írán jevil jako nejvhodnější volba i britskému velení. V případě, že by k ustavení společného velení došlo, považoval Výbor náčelníků štábů za nejvhodnější lokalitu v době míru Teherán. V případě vojenského konfliktu pak COS uvažoval o přesunu do Isfahánu. Pokud by společné velení zahrnovalo i námořnictvo považoval výbor za přirozené místo společného námořního velení Karáčí.⁸⁸⁷ Londýn i Washington však tyto úvahy odmítali. Obávali se nejen nárůstu finančních nároků regionálních členů, ale i reakce íránského veřejného mínění, jež by vznik a umístění obdobných vojenských struktur na území Pákistánu mohl popudit.⁸⁸⁸

Na přelomu let 1960 a 1961 tak britské ministerstvo zahraničí přiznávalo, že vojenská stránka CENTO čelí vážné krizi kredibility. Alianci v očích regionálních členů poškozoval nejen vytrvalý odpor USA a Velké Británie k zřízení velící struktury, ale i neochota přidělit alianci jednotky, které pro potřeby realizace společných obranných plánů vymezoval schválený strategický dokument „Společný operační plán (požadavky)“ (*Joint Campaign Plan, Requirements*). Tyto problémy doplňovaly i další nedostatky ve fungování již existujících institucí aliance.

Jisté naděje z možného oživení aliance vzbudila nabídka Ankary z počátku roku 1960 převést pod CENTO vojska nacházející se na východ od linie

hlavního plánovacího orgánu CENTO zajistí, že ambice regionálních členů nepřerostou únosnou míru. Zároveň toto řešení stavělo Londýn do diplomaticky výhodného postavení, neboť výsledná kritika regionálních členů směřovala primárně na Spojené státy. *International Organisation*. 1960, Vol. 14, No. 3, s. 477; TNA, DEFE 5/111, COS 61(49), Brief for the 9th meeting of CENTO Military Committee (Revised), CENTO Command Structure, 18. 4. 1961, s. 21–24.

⁸⁸⁶ TNA, DEFE 5/111, COS 61(49), Brief for the 9th meeting of CENTO Military Committee (Revised), Chairmanship of the PMDG, 18. 4. 1961.

⁸⁸⁷ TNA, DEFE 5/99, COS (60)27, The Joint Campaign Plan and CENTO Command Structure, Note by the Secretary, 5. 2. 1960.

⁸⁸⁸ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 14 Location of CENTO Headquarters, s. 2.

Iskenderun-Samsun.⁸⁸⁹ I v tomto případě se ale jednalo především o politicky motivovaný krok, který odrážel obavy z destabilizace šáhova režimu a ohrožení prozápadní orientace Íránu. Britský velvyslanec v Ankaře Bernard Burrows upozorňoval Londýn, že tento návrh nemá širší politickou podporu a že špičky tureckých ozbrojených sil jej otevřeně odmítají. V lednu 1961 pak Burrows *Foreign Office* informoval, že přidělení turecké armády na východě země CENTO nepodporuje ani ministr zahraničí Zorlu ani tehdejší turecký náčelník generálního štábu Rüştü Erdelhun.⁸⁹⁰

Po vojenském převratu, který v Turecku proběhl v květnu 1960, Ankara návrh přidělit část tureckých vojsk pod CENTO rychle stáhla. Na zasedání Vojenského výboru CENTO konaného ve dnech 24. a 25. dubna 1961 potvrdil náčelník tureckého generálního štábu generál Cevdet Sunay (1899–1982) dřívější vyjádření tureckých představitelů, že ozbrojené síly Ankary na východě země zůstanou přiděleny NATO. Postoj nového tureckého režimu se setkal s negativním ohlasem zejména mezi členy íránské delegace, již reprezentoval nástupce Abduláha Hedájata generál Abdul Husajn Hedžází.⁸⁹¹

Turecká vláda definitivně potvrdila rozhodnutí ponechat turecké ozbrojené síly na východ od linie Iskenderun-Samsun pod křídly NATO na zasedání Vojenského výboru CENTO v listopadu 1961. Jako kompromis nabídla Ankara Teheránu možnost blíže koordinovat ozbrojené síly podél turecko-íránské hranice. Toto řešení se však podle informací britského ministerstva zahraničí nesetkalo se zájmem Teheránu a jeho realizace nebyla pravděpodobná.⁸⁹²

Turecko však nebylo jediným členem CENTO, který v praxi odmítal poskytnout aliance svá vojska. Slib přidělit CENTO vojenské jednotky v síle pěti a půl divize oddaloval také Pákistán, což však Karáčí nebránilo turecké rozhodnutí kritizovat.⁸⁹³ Převedení tureckých sil pod CENTO ale nebyl nakloněn ani Londýn, neboť si uvědomoval, že s přidělením jednotek vyvstane reálná potřeba zřídit pro alianci společné

⁸⁸⁹ TNA, FO 371/164011, EB 1011/1, B. Burrows to Lord Home, letter no. 19, 1. 2. 1962, Annual Review of Cento for 1961, Chronological summary of events in and affecting the Central Treaty Organisation in 1961.

⁸⁹⁰ TNA, FO 371/157451, EB 103144/1, B. Burrows to R. Stevens, letter no. 225119/1, 12. 1. 1961.

⁸⁹¹ TNA, DEFE 5/111, COS 61(49)(Revised), Annexe Brief for the 9th meeting of CENTO Military Committee, 18. 4. 1961, s. 2–3.

⁸⁹² TNA, FO 371/164011, EB 1011/1, B. Burrows to Lord Home, letter no. 19, 1. 2. 1962, Annual Review of Cento for 1961, Chronological summary of events in and affecting the Central Treaty Organisation in 1961.

⁸⁹³ TNA, DEFE 5/111, COS 61(49)(Revised), Annexe Brief for the 9th meeting of CENTO Military Committee, 18. 4. 1961, s. 2–3.

vojenské velení.⁸⁹⁴ Obavy britské diplomacie však vzbuzovalo rozhořčení, jež toto rozhodnutí vyvolalo v Íránu. Britský velvyslanec v Ankaře Bernard Burrows informoval Východní oddělení, že Teherán vnímá tento krok jako další doklad nezájmu členů NATO na budoucnosti CENTO.⁸⁹⁵

Bezvýchodná jednání posílila ve *Foreign Office* obavy, že by situace mohla přerůst v krizi důvěry, jež by mohla vyústit v kolaps aliance. V důsledku toho Velká Británie i USA považovaly za nutné dosáhnout shody na posílení vojenské stránky CENTO. Londýn spolu s Washingtonem proto na jednání PMDG v průběhu roku 1960 představily kompromisní návrh řešení, jež sice nepočítal se vznikem společného velení, ale nabízel ustavení koordinačních vojenských orgánů CENTO (*CENTO Military Coordinating Machinery*). Předmětem návrhu bylo zejména vytvoření nového vojenského postu Velitele vojenského štábu CENTO (*Commander CENTO Military Staff, C-CMS*). Podle počátečního návrhu měl mít nově jmenovaný velící důstojník hlavní rozhodovací pravomoc v záležitostech vojenského plánování, a jako takový být nadřazený PMDG. Návrh také předpokládal, že by tento post mohl obsadit buď britský, nebo americký velící důstojník.⁸⁹⁶

Vytvoření postu Velitele vojenského štábu CENTO schválila rada ministrů na zasedání, jež probíhalo od 27. do 28. dubna 1961 v Ankaře.⁸⁹⁷ Podle oficiálního komuniké měl mít budoucí držitel této funkce hodnost minimálně tříhvězdičkového generála a pracovat zejména na zlepšení koordinace vojenského plánování v oblasti *Northern Tier*.⁸⁹⁸ Přesné vymezení činnosti této velící funkce však zatím známo nebylo.⁸⁹⁹ Bylo však zřejmé, že bude-li tato funkce řízena a obsazena, stane se její držitel klíčovou osobou v procesu vojenského plánování aliance.⁹⁰⁰

Britsko-americký návrh se setkal s rozdílnou interpretací na straně Velké Británie a USA a na straně regionálních členů. Zatímco Velká Británie a Spojené státy chápaly funkci C-CMS jako špičku aparátu vojenského plánování, spatřovaly zejména Karáčí

⁸⁹⁴ Tamtéž, s. 3.

⁸⁹⁵ TNA, FO 371/157451, EB 103144/1, B. Burrows to R. Stevens, letter no. 225119/1, 12. 1. 1961.

⁸⁹⁶ TNA, INF 10/265, British Embassy, Ankara to FO, tel. no. 1478, 15. 10. 1960.

⁸⁹⁷ TNA, FO 371/164011, EB 1011/1, B. Burrows to Lord Home, letter no. 19, 1. 2. 1962, Annual Review of Cento for 1961, Chronological summary of events in and affecting the Central Treaty Organisation in 1961.

⁸⁹⁸ *International Organisation*. 1961, Vol. 15, No. 3, s. 523.

⁸⁹⁹ TNA, FO 371/164018, EB 1015/92, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 1 Arrangements for the meeting Annex A, Notes on the Structure of CENTO.

⁹⁰⁰ *International Organisation*. 1961, Vol. 15, No. 3, s. 523.

a Teherán ve zřízení tohoto postu první krok ke vzniku pozice vrchního velitele aliančních sil po vzoru NATO.⁹⁰¹

Dne 27. února 1962 nominovala britská vláda na post Velitele vojenského štábu CENTO generála Charlese Phibbse Jonese (1906–1988).⁹⁰² Jonesova bohatá vojenská kariéra po roce 1945 zahrnovala mimo jiné posty náčelníka štábu v Malajsku v letech 1945–1946 a vedoucího vojenského plánování britského ministerstva války v roce 1950.⁹⁰³ V roce 1951 bylo Jonesovi přiděleno velení nad sedmou obrněnou divizí, jež byla součástí Britské rýnské armády. V polovině 50. let 20. století působil Jones několik let na vojenské akademii Staff College v Camberley v hrabství Surrey a roku 1959 nahradil pákistánského generála Sarfaráze Chána na postu vedoucího Skupiny stálých vojenských pověřenců CENTO.⁹⁰⁴

Nominace britského důstojníka na post C-CMS se však setkala s chladným přijetím regionálních členů. Negativní ohlas vyvolala nominace Jonese zejména v Pákistánu. Karáči prosazovalo, aby byla pozice přidělena příslušníkovi amerických ozbrojených sil a nominaci generála Jonese vnímalo jako další projev nezájmu USA o alianci.⁹⁰⁵ Pákistán doufal, že by Spojené státy na post C-CMS mohly jmenovat generála amerického letectva Elvina S. Ligona (1911–1975), který byl v srpnu 1961 pověřen vedením Sdruženého vojenského plánovacího štábu CENTO.⁹⁰⁶

Americkou nominaci preferoval rovněž generální sekretář CENTO Osman Alí Baíg.⁹⁰⁷ Baíg, bývalý pákistánský Vysoký komisař v Kanadě v letech 1953–1958, navrhoval, aby Washington na post Velitele vojenského štábu CENTO nominoval svého zástupce ve Skupině stálých vojenských pověřenců generála Rogerse. Baíg byl přesvědčen, že by se tento krok mohl pozitivně odrazit především na ochotě Spojených států poskytnout členům CENTO vyšší míru vojenské pomoci.⁹⁰⁸

⁹⁰¹ TNA, DO 196/70, SEA 43/5 (287–289), B. Burrows to FO, tel. no. 681, 26. 5. 1962, Attachment Commander, CENTO Military Staff, notes.

⁹⁰² TNA, DEFE 5/138, COS 151/63, Brief for the 13th meeting of CENTO Military Committee, 23. 4. 1963, s. 13.

⁹⁰³ COOK, Chris. *The Routledge Guide to British Political Archives*, s. 111.

⁹⁰⁴ TNA, DO 196/70, SEA 43/5 (221), CRO to High Commission, Karachi, tel. no. 642, 9. 4. 1962.

⁹⁰⁵ TNA, DEFE 5/138, COS 151/63, Brief for the 13th meeting of CENTO Military Committee, 23. 4. 1963, s. 15–16.

⁹⁰⁶ Tamtéž, s. 16.

⁹⁰⁷ TNA, FO 371/157446, EB 10110/28, G. F. Hiller to B. Burrows, 3. 11. 1961.

⁹⁰⁸ TNA, FO 371/157446, EB 10110/32, B. Burrows to G. F. Hiller, 28. 11. 1961.

Odmítavý postoj Pákistánu však nebyl jediným problematickým aspektem, který v dubnu 1962 obsazení C-CMS komplikoval. Jmenování generála Jonese protahovaly i neshody ve vymezení působnosti tohoto postu. Zejména Ankara usilovala o to, aby bylo pole působnosti C-CMS co nejužší. Vlastní zájmy hájil také Teherán, který se z důvodů mezinárodní prestiže pokoušel vyjednat, aby sídlo případného velení vojsk CENTO bylo umístěno v Teheránu.⁹⁰⁹

Požadavek, aby byl na post C-CMS nominován velící důstojník ze Spojených států, zdůraznil Ajjúb Chán také v průběhu setkání s náměstkem britského Vysokého komisaře v Karáči Mauricem Jamesem na počátku dubna 1962. Krátce nato unikly požadavky pákistánské hlavy státu i do pákistánských médií.⁹¹⁰ Podle názoru *Foreign Office* bylo hlavním cílem pákistánského prezidenta vyvinout co nejvyšší tlak na Washington v otázce úplného členství v CENTO.⁹¹¹ Britské ministerstvo zahraničí proto očekávalo, že se téma velící struktury aliance a obsazení nejvyššího vojenského postu CENTO stane osou jednání blížící se Rady ministrů CENTO v Londýně.⁹¹²

Zatímco Velká Británie z diplomatických důvodů zachovávala vůči požadavkům Karáči neutrální postoj, Washington myšlenku vybudování samostatného velení, kterému by byly přiřazené konkrétní vojenské jednotky, otevřeně odmítl.⁹¹³ Podle informací *Foreign Office* USA v případě CENTO nepovažovaly společné velení národních armád Íránu, Pákistánu a Turecka pro obranu regionu za nezbytné, neboť vzhledem ke geografické roztržitosti regionu by podle názoru amerických vojenských odborníků byly jednotlivé armády stejně nuceny působit samostatně. Určitý prostor pro vojenskou koordinaci spatřovalo britské velení pouze mezi Íránem a Tureckem v oblasti turecko-íránské hranice.⁹¹⁴ Dean Rusk také na jednání s tehdejším britským ministrem zahraničí Alecem Douglasem-Homem 29. dubna 1962 potvrdil, že Washington

⁹⁰⁹ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 12 Command Structure, s. 1.

⁹¹⁰ TNA, DO 196/70, SEA 43/5 (230), CRO to High Commission, Karachi, tel. no. 661, 11. 4. 1962, Annex to COS (62) 26th Meeting (10. 4. 1962), Attachment Commander – CENTO Military Staff.

⁹¹¹ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 12 Command Structure, s. 3.

⁹¹² TNA, DEFE 5/138, COS 151/63, Brief for the 13th meeting of CENTO Military Committee, 23. 4. 1963, s. 13–14.

⁹¹³ Tamtéž, s. 13–14.

⁹¹⁴ Tamtéž, s. 13–14.

o nominaci amerického velícího důstojníka na post C-CMS neuvažuje a že v této otázce není pákistánskému nátlaku ochoten ustoupit.⁹¹⁵

Ke kompromisu však nebyl připraven ani Ajjúb Chán. Na zasedání Vojenského výboru CENTO v květnu 1962 informoval ostatní členy výboru vedoucí pákistánské delegace generál Musa, že Pákistán nebude akceptovat obsazení tohoto postu britským důstojníkem.⁹¹⁶ Názor, že zmírnění pákistánského postoje není možné očekávat, převládl také na jednání meziresortní skupiny 9. května 1962, kterého se účastnili C. L. S. Cope (*Foreign Office*), Eleanor Emeryová (*Commonwealth Relations Office*) a plukovník P. R. B. Wickham (*Ministry of Defence*). Skupina doporučovala vyhnout se diplomatickému nátlaku, ponechat otázku po několik měsíců nedořešenou a poté se jí pokusit znovu otevřít na technické úrovni.⁹¹⁷ Za dané situace se tedy Londýn rozhodl nominaci stáhnout. Generál Jones byl krátce poté jmenován vrchním velitelem britských ozbrojených sil pro severní oblast (*Northern Command*).⁹¹⁸

I po stažení Jonesovy nominace vyjadřovala *Foreign Office* ochotu nabídnout nového kandidáta. Oficiální podání nominace ale podmiňovala předběžným souhlasem všech členů CENTO.⁹¹⁹ Na rozdíl od britského ministerstva zahraničí se ale k perspektivě další nominace stavělo negativně britské velení. Na začátku června 1962 informovalo Východní oddělení britské velvyslanectví v Ankaře, že Výbor náčelníků štábů není za dané situace ochoten vysoké britské velící důstojníky k nominaci na post C-CMS uvolnit.⁹²⁰

Na konci května 1962 hovořil o příčinách pákistánského postoje a jeho důsledcích pro alianci britský velvyslanec v Teheránu Geoffrey Harrison s šáhem.⁹²¹ Íránský panovník tlumočil Harrisonovi informace, jež získali íránsští diplomaté při rozhovorech s pákistánským ministrem zahraničí Mansúrem Kadírem.⁹²² Kadír údajně argumentoval zejména přetrvávající averzí vůči kolonialismu a britskému imperialismu na Středním

⁹¹⁵ TNA, DO 196/70, SEA 43/5 (260), Record of a Conversation between the Foreign Secretary and Mr. Rusk after Dinner on Sunday (EB 1198/73), 29. 4. 1962, s. 1.

⁹¹⁶ TNA, DO 196/70, SEA 43/5 (262), Extract from the eleventh meeting of the CENTO Military Committee, 26. – 27. 4. 1962.

⁹¹⁷ TNA, DO 196/70, SEA 43/5 (263), Commander, CENTO Military Staff, C. L. S. Cope to High Commission, Karachi, tel. no. 836 FO to Karachi, 9. 5. 1962.

⁹¹⁸ TNA, DO 196/70, SEA 43/5 (285), FO to British Embassy Beirut/Cairo, tel. no. 205, 18. 5. 1962.

⁹¹⁹ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 12 Command Structure, s. 3.

⁹²⁰ TNA, DO 196/70, SEA 43/5 (309), G. Hiller to B. Burrows, letter no. 1198/94, 6. 7. 1962.

⁹²¹ TNA, DO 196/70, SEA 43/5 (303), High Commission, Karachi to CRO, tel. no. 634, 31. 5. 1962.

⁹²² TNA, DO 196/70, SEA 43/5 (296), BE Tehran to Foreign Office, tel. no. 447, 28. 5. 1962.

východě a v jihovýchodní Asii. Zdůrazňoval také obavy z negativní reakce Násira. Současně však Kádír íránským diplomatům údajně sdělil, že pro Pákistán je i nadále CENTO navzdory všem nedostatkům „lepší než nic“.⁹²³ Harrison také informoval *Foreign Office*, že šáh byl postoji Pákistánu znepokojen více než samo britské ministerstvo zahraničí; a na rozdíl od *Foreign Office* se obával, že existuje reálná možnost, že by přetrvávající neshody mohly Karáčí přimět k rozhodnutí z paktu vystoupit.⁹²⁴

Na počátku července 1962 informoval britský stálý vojenský přidělenec (*Permanent Military Deputy*) letecký maršál Leslie Bower britské velvyslanectví v Ankaře, že je pro vztahy mezi spojenci lepší, pokud zůstane post C-CMS dočasně neobsazený. Bernard Burrows, britský velvyslanec v Ankaře, dále upozorňoval, že stejně jako řada ostatních součástí CENTO, má i post Velitele vojenského štábu CENTO zejména psychologickou a symbolickou hodnotu.⁹²⁵ Stejně jako Bower Burrows připouštěl, že obsazení této funkce není v danou chvíli reálné. Podotýkal však, že touto cestou Londýn dosáhl paradoxně toho, oč celou dobu usiloval, tedy faktického zmrazení snah vytvořit v CENTO velící strukturu po vzoru NATO.⁹²⁶

Neúspěšný pokus o obsazení postu Velitele vojenského štábu CENTO byl ranou nejen pro prestiž britských ozbrojených sil, ale i pro alianci samotnou, neboť perspektiva obsazení této funkce zůstávala po kolapsu Jonesovy nominace v nedohlednu. Nominace generála Jonese poukázala také na roli, kterou ve vývoji CENTO hrály Spojené státy. Přestože Washington nebyl formálně plnohodnotným členem aliance, bylo zřejmé, že v očích regionálních členů mají pouze Spojené státy dostatečný ekonomický a vojenský potenciál efektivně realizovat vojenské, politické a hospodářské cíle CENTO.⁹²⁷

6.3 Plánování pro konflikt omezeného rozsahu jako politické téma v CENTO (1959–1961)

V době vzniku Bagdádského paktu bylo prvořadým vojenským cílem aliance připravit spojence Západu na Středním východě na koordinovanou obranu regionu *Northern Tier* v případě vypuknutí konfliktu globálního rozměru iniciovaného

⁹²³ Tamtéž.

⁹²⁴ TNA, DO 196/70, SEA 43/5 (304), G. Harrison to FO, letter no. 1198/91, 7. 6. 1962.

⁹²⁵ TNA, DO 196/70, SEA 43/5 (310), B. Burrows to G. Hiller, letter no. 2262/3, 2. 7. 1962.

⁹²⁶ TNA, FO 371/164011, EB 1011/1, B. Burrows to Lord Home, letter no. 19, 1. 2. 1962, Annual Review of Cento for 1961, Chronological summary of events in and affecting the Central Treaty Organisation in 1961.

⁹²⁷ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 12 Command Structure, s. 2–3.

komunistickým blokem. Tomu odpovídal také charakter vojenských plánů, které pod hlavičkou aliance připravovali vojenští experti členských zemí a USA. V průběhu 2. poloviny 50. let 20. století však regionální členové Bagdádského paktu (CENTO) začali považovat přímou sovětskou vojenskou agresi na Středním východě za stále méně pravděpodobnou.⁹²⁸

Turecko, Írán i Pákistán naopak stále více znepokojovalo ekonomické, politické a ideologické pronikání SSSR na Střední východ, v němž Kreml dovedně využíval vnitropolitických a regionálních sporů primárně nesouvisejících s komunismem. Teherán spatřoval přímé ohrožení své vnitropolitické stability zejména ve spolupráci SSSR s Násirem a Sýrií. Po pádu irácké monarchie navíc Írán znepokojovala nepředvídatelnost režimu generála Qásima a vyhrocená politická rétorika, již Bagdád vůči Íránu využíval.⁹²⁹

Dílejší ohniska konfliktu v regionu však formovaly postoje k CENTO také v Pákistánu.⁹³⁰ Ajjúbův režim se obával narůstajícího sovětského vlivu v Afghánistánu a mezinárodní podpory a vojenské pomoci, kterou Kreml nabízel Indii ve sporu o Kašmír. Pocit ohrožení v Karáčí navíc umocňovala geografická roztříštěnost a vnitropolitické napětí. Pákistán se proto na půdě aliance pokoušel zahrnout do orbitu CENTO také rizika, kterým čelila primárně východní část tohoto státu, dnešní Bangladéš. Ta zahrnovala především revoluční dění v Barmě a čínské aktivity v Tibetu. Londýn však takový krok odmítal a považoval Východní Pákistán primárně za záležitost SEATO.⁹³¹

V lokálních krizích se na přelomu 50. a 60. let 20. století angažovala také vláda v Ankaře, která doufala, že se jí prostřednictvím CENTO podaří získat diplomatickou podporu nejen v Íránu a Pákistánu, ale i ve Velké Británii a v USA pro svoji politiku na Kypru. Ankara i Teherán navíc i nadále citlivě vnímaly napjatou etnickou situaci v oblasti Kurdistanu, jíž se pokoušela dlouhodobě využít sovětská propaganda.⁹³²

⁹²⁸ GÖKTEPE, Cihat. *The Forgotten Alliance...*, s. 117.

⁹²⁹ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 18 Iraq, s. 1.

⁹³⁰ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 17 Afghanistan, s. 2–3.

⁹³¹ TNA, DEFE 5/138, COS 151/63, Brief for the 13th meeting of CENTO Military Committee, 23. 4. 1963, s. 24–25.

⁹³² Kyperská otázka vstupovala do dění v CENTO po celé období od roku 1957 do roku 1964. Od roku 1955 zažíval Kypr vlnu násilností, jež provázely boj Národní organizace kyperských bojovníků (Ethniki Orhanosis Kyrion Agoniston, EOKA) proti britské nadvládě. V následujících letech se britská vláda pokoušela aktivitám EOKA zamezit. Do operací proti organizace vedené generálem Georgiem Grivasem (1897–1974) zapojili Britové jednotky v celkové síle až 30 000 mužů. V březnu 1957 signalizovala britská vláda novou ochotu řešit napětí jednáním, když umožnila návrat arcibiskupa Makariose ze Seychelských ostrovů, kam byl deportován roku 1957. Vyjednávání o budoucím

Lokální spory, do kterých byli regionální členové zapojeni, spolu s postupnou proměnou vnímání komunistického ohrožení Středního východu přispěly k posílení volání po zahájení vojenského plánování pro konflikty omezeného rozsahu. Spolu s návrhem na zřízení postu vrchního velitele aliance tak na jednání Vojenského výboru CENTO na začátku září 1959 v Londýně iránská delegace vedená generálem Hedájatem představila také požadavek, aby Sdružený vojenský plánovací štáb analyzoval hrozbu přicházející ze sousedních zemí CENTO „pod vlivem komunismu“. Teherán rovněž navrhoval, aby po vyhodnocení míry ohrožení vypracoval CMPS v odůvodněných případech konkrétní operační plány, které by pro dané ohnisko konfliktu specifikovaly společný postup.⁹³³

Stejně jako v případě společného velení však iniciativa Teheránu narazila na odmítavý postoj Velké Británie a Spojených států. Londýn i Washington dlouhodobě prosazovaly názor, že Bagdádský pakt (CENTO) existuje pro případ globální války, respektive přímé agrese Sovětského svazu. Konflikty omezeného charakteru se aliance podle Washingtonu a Londýna zabývat neměla.⁹³⁴

Zdrženlivě se na zasedání vojenského výboru k návrhu Teheránu stavěli lord Mountbatten i generál Jones. Přestože jej přímo neodmítali, zdůrazňovali nutnost jeho projednání na politické úrovni. Otevřeně odmítavý postoj však zaujal generál White, jenž reprezentoval Spojené státy. Reformovat vojenský plánovací aparát CENTO nepovažoval za nutné ani vedoucí turecké vojenské delegace generál Mustafa Rüştü Erdelhun, jenž podle informací, které telegraficky zasílalo britské ministerstvo zahraničí velvyslanectví v Ankaře, reagoval na nejistotu Teheránu ujištěním, že Turecko je: „...vždy připraveno zasáhnout dostupnými silami na pomoc Íránu, pokud by byl napaden Irákem.“⁹³⁵

Velká Británie i USA byly toho názoru, že příprava vojenských plánů pro případ konfliktu omezeného rozsahu by dříve či později vedla k zpracování vojenských plánů proti Indii a Afghánistánu, což ani britská ani americká vláda nebyly ochotny akceptovat. Americké i britské ministerstvo zahraničí navíc podezřívaly regionální členy CENTO, že

státoprávním uspořádání Kypru byla pro britskou Konzervativní stranu vnitropoliticky velmi citlivá. Na protest proti Makariově propuštění mimo jiné rezignoval předseda Horní sněmovny britského parlamentu Robert Gascoyne-Cecil, Lord Salisbury, jenž tento post zastával od roku 1951. MACMILLAN, Harold. *Riding the Storm*, s. 228–229; BROWN, Judith. M., LOUIS, Roger, eds. *The Oxford History of British Empire*, s. 300–301, 344.

⁹³³ TNA, FO 371/140739, EB 1192/75, FO to British Embassy, Ankara, tel. no. 2466, 11. 9. 1959.

⁹³⁴ Tamtéž.

⁹³⁵ Tamtéž.

se touto cestou pokouší rozšířit pokrytí aliance také na hrozby primárně nesouvisející s komunismem. Tyto obavy potvrzovaly i snahy regionálních členů o rozšíření působnosti Výboru proti podvratné činnosti CENTO (*Counter-subversion Committee*), který se zabýval především sovětskou propagandou proti CENTO. Zejména Írán a Pákistán usilovaly o to, aby činnost výboru více reflektovala také rizika přicházející z Afghánistánu, Egypta a Indie.⁹³⁶

Zájem Bagdádského paktu o boj s podvratnou činností byl i terčem kritiky levicové opozice v britském parlamentu. V květnu 1959 například radikálně levicový poslanec *Labour Party* finsko-amerického původu Konni Zilliacus ve sněmovně naznačoval, že prostřednictvím paktu bude možné použít britské vojenské síly k potírání podvratné činnosti na území regionálních členů. Přestože Východní oddělení tyto premisy vyvracelo, doporučovalo nevyjadřovat se o tomto tématu příliš specificky, aby si Velká Británie do budoucna „zbytečně nesvazovala ruce“.⁹³⁷

Předmětem sváru mezi západními velmocemi a Íránem a Pákistánem zůstávala otázka společného vojenského plánování pro případ konfliktu omezeného rozsahu po následující dva roky. Na počátku roku 1961 zahájila Stálá politická pracovní skupina (*Standing Political Working Party*) práce na návrhu rámce pro tvorbu vojenských plánů pro případ tohoto typu konfliktu.⁹³⁸ Írán a Pákistán upozorňovaly, že plánování proti nekomunistickým hrozbám CENTO umožňovala už politická direktiva (*political guidance*) pro vojenský výbor z roku 1959. Interpretace tohoto dokumentu v USA a ve Velké Británii se však zásadně odlišovala. Washington a Londýn byly naopak toho názoru, že direktiva vojenského plánování proti hrozbám nesouvisejícím s komunismem vylučovala. Spojené státy a Velká Británie tak i v následujících letech prosazovaly, aby vojenské plány počítaly pouze s „otevřenou komunistickou agresí proti zemím CENTO, realizovanou ozbrojenými silami komunistického bloku“.⁹³⁹

Výraznější posun přinesla až změna postoje Washingtonu v první polovině roku 1962.⁹⁴⁰ Před zasedáním rady ministrů v Londýně na přelomu dubna a května 1962

⁹³⁶ TNA, PREM 11/4922, EB 1103/67G, Record of a conversation between the Foreign Secretary and Mr. Rusk after diner on Sunday, 29. 4. 1962, s. 1.

⁹³⁷ TNA, FO 371/149686, EB 10113/1, minutes by G. F. Hiller, 27. 5. 1960.

⁹³⁸ TNA, OD 20/78 (79), EB 10110, FO to British Embassy, Washington, 19. 4. 1963, Attachment, The Impact of Soviet Policy and Arab Radicalism and Nationalism on the Middle East, comments on the Secretary General's report, s. 1.

⁹³⁹ Tamtéž, s. 2–3.

⁹⁴⁰ Tamtéž, s. 2–3.

představil Dean Rusk *Foreign Office* kompromisní návrh, v němž USA souhlasily s přípravou lokálních vojenských plánů proti hrozbám, u kterých hrozilo riziko, že do konfliktu v případě eskalace vstoupí nebo jinak zasáhne Sovětský svaz.⁹⁴¹ Charakter hrozby měly podle představ amerických diplomatů posuzovat orgány aliance a vojenské plánování by bylo možné zahájit pouze za předpokladu, že se rada usnese, že v daném případě existují jasné důkazy o zapojení SSSR (*involvement or instigation*).⁹⁴²

V průběhu příprav zasedání Rady ministrů CENTO, jež mělo proběhnout od 28. dubna do 1. května 1962 v Londýně, doporučoval Bernard Burrows vedoucímu Východního oddělení Georgi Hillerovi, aby zařadil téma plánování proti lokálním hrozbám do úvodního projevu, které oddělení připravovalo pro britského ministra zahraničí. Burrows připouštěl, že jedním z hlavních cílů CENTO je sblížit regionální členy mezi sebou. Považoval však za vhodné spojencům připomenout, že: „...aliance se zakládají primárně proti hrozbám namířeným proti všem členům.“⁹⁴³

Přestože byla otázka vojenského plánování CENTO pro případ konfliktu omezeného rozsahu v průběhu zasedání ministerské rady projednávána, definitivní rozhodnutí v Londýně nepadlo.⁹⁴⁴ CENTO i nadále zpracovávalo vojenské plány pro případ globální války na bázi „předpokladů pro globální válku“ schválených v dubnu 1961.⁹⁴⁵ Konkrétní formulace a podoba plánování byla v CENTO projednávána na technické úrovni v Radě pověřenců a PMDG. V srpnu 1962 USA představily USA v PMDG návrh „základních předpokladů pro plánování konfliktu omezeného rozsahu“ (*Basic Assumptions for Limited War*), podle něhož se měla příprava vojenských plánů řídit.⁹⁴⁶ Americký návrh se však setkal s chladnou reakcí Karáčí, které jeho přijetí zablokovalo na půdě Rady pověřenců.⁹⁴⁷ Navzdory tomu sekretariát CENTO i britské

⁹⁴¹ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 11 Military Planning, s. 1–2.

⁹⁴² TNA, OD 20/78 (79), EB 10110, FO to British Embassy, Washington, 19. 4. 1963, Attachment, The Impact of Soviet Policy and Arab Radicalism and Nationalism on the Middle East, comments on the Secretary General's report, s. 2–3.

⁹⁴³ TNA, FO 371/164018, EB 1015/91, B. Burrows to G. F. Hiller, 29. 3. 1962.

⁹⁴⁴ TNA, PREM 11/4922, EB 1103/67G, Record of a conversation between the Foreign Secretary and Mr. Rusk after dinner on Sunday, 29. 4. 1962, s. 1.

⁹⁴⁵ TNA, DEFE 5/138, COS 151/63, Annexe Brief for the 13th meeting of CENTO Military Committee, 23. 4. 1963, s. 3, 15–16

⁹⁴⁶ Tamtéž, s. 6.

⁹⁴⁷ TNA, OD 20/348, Lord Harlech to FO, tel. no. 1623, 29. 4. 1964.

ministerstvo zahraničí hodnotily pokrok dosažený v oblasti vojenského plánování jako jednu z nejvýznamnějších událostí ve vývoji aliance v roce 1962.⁹⁴⁸

Před zasedáním Rady ministrů CENTO na přelomu dubna a května 1963 v Karáči vypracovalo britské ministerstvo zahraničí pro Downing Street shrnutí vývoje v této otázce.⁹⁴⁹ Text konstatoval, že *Foreign Office* i britské ministerstvo obrany americké návrhy podporují. Oba resorty argumentovaly, že jejich odmítnutí by ještě více popudilo regionální členy paktu a dále oslabilo vojenskou stránku aliance. *Foreign Office* navíc považovala nabízený kompromis za velký ústupek od USA, který by Spojené království nemělo negovat. Třetím, neméně závažným argumentem, který Londýn k podpoře návrhů předložených Američany vedl, však bylo i přesvědčení, že: „...neexistuje vážná lokální hrozba, proti které by CENTO mohlo plánovat...“⁹⁵⁰

Další negativum, které z plánování pro případ konfliktu omezeného rozsahu z pohledu britského ministerstva zahraničí vyplývalo, bylo zvýšení požadavků regionálních členů na přidělení nových britských vojenských kapacit alianci. K tomuto kroku však Londýn neměl ani vojenskou, ani hospodářskou kapacitu. *Foreign Office* proto navrhovala na jednání rady ministrů s návrhem USA souhlasit, avšak nezavazovat se k přidělení konkrétních sil paktu.

Britské ministerstvo zahraničí také nadále chovalo podezření, že se regionální členové CENTO budou pokoušet tohoto institutu využít k prosazování svých národních zájmů v regionu. Klíčové proto z pohledu resortů obrany i zahraničí bylo, aby skrze plánování pro případ omezeného konfliktu nebylo možné CENTO využít k přípravě vojenských plánů proti Indii a arabským státům, zejména Iráku a Egyptu.⁹⁵¹

Zatímco na Indii na půdě aliance vytrvale útočil Pákistán, zdrojem rizika v případě Egypta a Iráku byl podle *Foreign Office* Teherán, který se pokoušel využít příležitosti k přípravě společných vojenských plánů proti „novým uskupením v arabském světě“. Londýn se proto obával, že případný souhlas s přípravou těchto plánů bude šáh veřejně prezentovat jako protiarabské gesto.⁹⁵² Britské ministerstvo zahraničí proto instruovalo členy britské delegace na blížícím se zasedání rady ministrů, aby trvali rovněž na dalších

⁹⁴⁸ TNA, FO 371/164011, EB 1011/2, Annual review of CENTO for 1962, Summary of Sir Bernard Burrows' Despatch No. 106 of December 15, 1962, 22515/2, 21. 12. 1962.

⁹⁴⁹ TNA, PREM 11/4922, PM/63/60, CENTO Planning for Limited War, 22. 4. 1963, s. 2.

⁹⁵⁰ Tamtéž, s. 2.

⁹⁵¹ Tamtéž, s. 3.

⁹⁵² Tamtéž, s. 2.

bezpečnostních pojistkách, zejména na tom, aby zpracování plánů proti konkrétní lokální hrozbě bylo podmíněno také souhlasem Rady pověřenců a Skupiny stálých vojenských delegátů.⁹⁵³

6.4 CENTO, NATO a SEATO

Zájem regionálních členů reformovat vojenskou strukturu paktu byl motivován mimo jiné i snahou přiblížit CENTO, alespoň formálně, modelu NATO. NATO bylo pro regionální členy nejen vzorem fungující a efektivní aliance, ale i partnerem, který mohl paktu poskytnout zkušenosti, technologie a utajované informace. Především pro Írán a Pákistán bylo přiblížení struktury CENTO Severoatlantické alianci otázkou nejen posílení vojenského potenciálu, ale i politické prestiže spojené s členstvím v alianci. Z tohoto pohledu nebylo zcela zásadní, zda CENTO plní funkce ekvivalentní NATO, ale zda jej tak lze prezentovat.

V dubnu 1963 například informovalo britské velvyslanectví v Ankaře Východní oddělení o návrhu generálního sekretariátu natočit o CENTO film po vzoru snímku americké armády o Severoatlantické alianci z roku 1958 s názvem „Proč NATO?“ (*Why NATO?*). Tento snímek shrnující genezi NATO byl poprvé odvysílán na počátku roku 1958 jako jeden z tzv. *Big Pictures*, oficiálních filmových dokumentů americké armády určených pro televizní vysílání.⁹⁵⁴ Oddělení sekretariátu pro vztahy s veřejností připravilo návrh rozpočtu pro tento film ve výši 12 000 liber a žádalo Velkou Británii, zda by bylo možné pro natáčení zajistit štáb se zkušenostmi z obdobných projektů NATO.⁹⁵⁵

Vývoj spolupráce mezi NATO a CENTO shrnovala v dubnu 1963 zvláštní zpráva, jež byla součástí podkladů britské delegace na dubnovém zasedání rady ministrů v Karáči.⁹⁵⁶ Zpráva uváděla, že na nutnosti posílit vztahy mezi NATO, CENTO a SEATO se shodli Eisenhower a Macmillan již na jednání ve Washingtonu v říjnu 1957. Spolupráce mezi aliancemi měla nejen zvýšit schopnost Západu koordinovat obranu svobodného světa, ale i posílit „politickou morálku“ členů CENTO a SEATO.⁹⁵⁷

⁹⁵³ TNA, OD 20/78 (79), EB 10110, FO to British Embassy, Washington, 19. 4. 1963, Attachment, The Impact of Soviet Policy and Arab Radicalism and Nationalism on the Middle East, comments on the Secretary General's report, s. 1.

⁹⁵⁴ *Why NATO?* U.S. Army Big Picture, 1958, dostupné online z: www.c-span.org/video/?402206-1/why-nato [cit. 16. 3. 2019].

⁹⁵⁵ TNA, FO 371/170228, EB 10110/1a, British Embassy, Ankara to FO, tel. no. 426, 17. 4. 1963.

⁹⁵⁶ TNA, FO 371/178934, (W 11/3), Cento Ministerial Meeting Karachi (30. 4. – 1. 5. 1963), Brief No. 4 Contacts with NATO and SEATO, s. 3.

⁹⁵⁷ Tamtéž, s. 4.

Východní oddělení *Foreign Office* bylo toho názoru, že by spolupráce s NATO mohla mít na členy CENTO významný psychologický dopad, který by se mohl pozitivně promítnout do soudržnosti aliance.⁹⁵⁸ V průběhu interních diskuzí v orgánech CENTO v letech 1960–1964 byla neformálně zvažována řada alternativních řešení k posílení CENTO včetně vstupu Íránu do NATO či dodatečných bezpečnostních garancí NATO nebo Spojených států. V obou případech však bylo jisté, že pravděpodobnost jejich realizace se téměř rovná nule.⁹⁵⁹

Spojené státy i Velká Británie se po celé Macmillanovo období pokoušely v NATO smysluplnou spolupráci s CENTO podpořit. Narážely ale na odpor Kanady a skandinávských zemí, které podle *Foreign Office* vnímaly návrhy tohoto charakteru jako snahu využít NATO k prosazování britských ekonomických zájmů.⁹⁶⁰ Bez šance na uskutečnění zůstávala i myšlenka bezpečnostních garancí Íránu či přijetí této země do NATO. Důvodem byla nejen geografická vzdálenost, ale autoritářský charakter šáhova režimu.⁹⁶¹

S kritikou se koordinace NATO, CENTO a SEATO setkávala i na politické scéně ve Velké Británii. Zejména po nástupu Kennedyho administrativy a nárůstu jejího angažmá ve Vietnamu se *Labour Party* obávala, že by spolupráce NATO a SEATO mohla donutit Londýn spolu s Washingtonem vstoupit do dalších konfliktů ve třetím světě. Negativní postoj ke spolupráci mezi aliancemi se pak analogicky přenášel také na vztahy mezi NATO a CENTO.⁹⁶²

Spojení CENTO a NATO však vyvolávalo také kritiku odlišného charakteru. Labouristický poslanec Patrick Gordon-Walker, pozdější baron Gordon-Walker, napadal v průběhu debaty o bílé knize o obraně v roce 1962 srovnávání NATO, CENTO a SEATO jako znehodnocování Severoatlantické aliance. Gordon-Walker upozorňoval, že CENTO a SEATO se od NATO odlišují právě tím, že pod ně nejsou přiřazeny žádné jednotky a že jejich členové dávají alianci pouhý příslib síly.⁹⁶³ Principiální rozdíly mezi CENTO a NATO spatřovali i odborníci *Foreign Office*. „CENTO není spojenectvím rovných (jako NATO), v němž lze důrazně prosazovat národní zájmy, dokud nevzejde smysluplný

⁹⁵⁸ Tamtéž, s. 5.

⁹⁵⁹ TNA, FO 371/164011, EB 1011/1, Annual Review of Cento for 1961, minutes by L. Fielding, 24. 4. 1962.

⁹⁶⁰ Tamtéž.

⁹⁶¹ Tamtéž.

⁹⁶² TNA, FO 371/178934 (W 11/9), Hansard cuttings, W. Warbey, 27. 7. 1964.

⁹⁶³ *Hansard, House of Commons*, 5. 3. 1962, col. 59.

kompromis. Primárním účelem organizace je uchovat politickou morálku tří regionálních členů důvěrou (v britský a americký zájem na jejich bezpečnosti) a dobrou prací (ekonomická pomoc).“⁹⁶⁴

Významnou součástí spolupráce mezi CENTO a NATO byla výměna tajných informací. Pro CENTO byl přístup k tajným informacím NATO zásadní, neboť bez něj Ankara nemohla se spojenci sdílet žádné zásadní vojenské informace. 27. července 1961 schválila Rada pověřenců CENTO bezpečnostní dohodu s NATO, jež výměnu informací upravovala.⁹⁶⁵ I po jejím schválení Severoatlantickou aliancí ale výměna informací mezi CENTO a NATO zahrnovala spíše údaje obecného rázu, neboť se NATO obávalo, že informace poskytnuté CENTO uniknou na veřejnost.⁹⁶⁶ Ještě před zasedáním Rady ministrů CENTO roku 1963 upozorňovalo britské ministerstvo zahraničí, že turecká třetí armáda pověřená obranou turecké hranice se SSSR na Kavkazu nesmí kvůli bezpečnostním regulacím NATO sdílet s partnery v CENTO své operační plány.⁹⁶⁷

NATO se z politických důvodů pokoušelo vyjít CENTO vstříc alespoň v méně citlivých tématech. Rada NATO souhlasila například s účastí vojenských pozorovatelů CENTO na cvičení SHAPEX v červnu 1963. V průběhu roku 1963 proběhla také dvě setkání mezi vojenskými odborníky NATO a CENTO, na nichž byla projednávána koordinace letecké obrany.⁹⁶⁸

Kontakty mezi CENTO a SEATO byly spíše okrajové. I zde stál na počátku pokusů o navázání spolupráce zájem generálního sekretariátu CENTO umožnit mezi pakty výměnu tajných informací. V prosinci roku 1963 souhlasila rada SEATO s omezenou výměnou informací označených jako tajné a přísně tajné, avšak v roce 1964 nebylo toto rozhodnutí stále uvedeno do praxe. Britské ministerstvo zahraničí bylo k přínosům spolupráce mezi CENTO a SEATO skeptické. Londýn se naopak obával, že by navázání blízkých vztahů s CENTO mohlo Manilský pakt poškodit. Na rozdíl od NATO

⁹⁶⁴ TNA, FO 371/149687, EB 10114/5, Meetings of other CENTO bodies than the Council, memo by F. G. Burret, 20. 6. 1960.

⁹⁶⁵ TNA, FO 371/164011, EB 1011/1, B. Burrows to Lord Home, letter no. 19, 1. 2. 1962, Annual Review of Cento for 1961, Chronological summary of events in and affecting the Central Treaty Organisation in 1961.

⁹⁶⁶ TNA, FO 371/178934, (W 11/3), Cento Ministerial Meeting Karachi (30. 4. – 1. 5. 1963), Brief No. 4 Contacts with NATO and SEATO, s. 4–5.

⁹⁶⁷ Tamtéž, s. 4–5.

⁹⁶⁸ Tamtéž, s. 4–5.

nepřinášely kontakty s CENTO kýžený psychologický dopad a nesly s sebou riziko protestů „nezúčastněných“ států.⁹⁶⁹

6.5 Členství USA v Bagdádském paktu (CENTO) jako faktor ovlivňující vývoj aliance

Postoj Spojených států k Bagdádskému paktu (CENTO) byl jedním z ústředních témat, jež ovlivňovalo vývoj aliance po celou dobu její existence. Po roce 1945 považoval Washington Velkou Británii za hlavního vojenského garanta zájmů Západu na Středním východě. Již od počátku proto USA ponechávaly iniciativu při jednání o ustavení paktu kolektivní obrany na Středním východě Spojenému království.⁹⁷⁰ Záměrem politiky Velké Británie bylo naopak dosáhnout většího zapojení USA do dění na Středním východě a jedním z prostředků, pomocí kterého se tohoto cíle Londýn pokoušel dosáhnout, byla i idea organizace kolektivní obrany Středního východu.⁹⁷¹

Hlouběji se začaly Spojené státy na Středním východě angažovat po suezské krizi a vyhlášení Eisenhowerovy doktríny na počátku roku 1957. Londýn se novou americkou politikou na Středním východě pokoušel ovlivňovat a směřovat, zcela v duchu Macmillanovy koncepce politiky *interdependence*. Již vojenské intervence v červenci roku 1958 však odhalily limity britsko-americké spolupráce na Středním východě po suezské krizi. Navzdory žádostem Whitehallu se Spojené státy odmítly do britské intervence v Jordánsku přímo zapojit a realizovat ji jako společný zásah.⁹⁷²

Ačkoli Macmillan popisoval situaci ve sněmovně během červencové krize na Středním východě roku 1958 jako „rozbouřenou, avšak odlišnou od Suez“, přetrvávala mezi ministry kabinetu nejistota, že by se po vyslání jednotek do Jordánska mohly USA rozhodnout z Libanonu stáhnout a ponechat Velkou Británii na Středním východě v izolaci.⁹⁷³ V průběhu let 1958 a 1959 se Velká Británie rovněž pokoušela přesvědčit Washington ke společnému vojenskému plánování pro Střední východ, avšak Spojené státy britské návrhy vytrvale odmítaly.⁹⁷⁴ Neúspěch snah o dosažení společného britsko-amerického postupu na Středním východě později přiznával v pamětech i sám Harold Macmillan.⁹⁷⁵

⁹⁶⁹ Tamtéž, s. 5.

⁹⁷⁰ AGMON, Marcy. *Defending the Upper Gulf*, s. 82.

⁹⁷¹ BARRETT, Roby. *The Greater Middle East...*, s. 19.

⁹⁷² Toto rozhodnutí bylo výrazem pochyb na straně Washingtonu, zda by intervence v Jordánsku nepředstavovala přílišné riziko. ASHTON, Nigel. *A Microcosm of Decline*, s. 1074–1075.

⁹⁷³ Tamtéž, s. 1075; CATERRAL, Peter, ed. *Macmillan Diaries*, s. 134.

⁹⁷⁴ BLACKWELL, Stephen. *A Desert Squall...*, s. 14.

⁹⁷⁵ MACMILLAN, Harold. *Riding the Storm*, s. 535.

Přestože měl vznik Bagdádského paktu diplomatickou podporu Washingtonu, Eisenhowerova i Kennedyho administrativa přímé členství v paktu konzistentně odmítaly. Prezident Eisenhower i John Foster Dulles odmítli vstup do aliance nejen v roce 1955, ale i po pádu irácké monarchie v červenci 1958. V obou případech se jednalo o diplomatickou prohru Londýna i aliance, jejíž prestiž tím byla v očích regionálních členů vážně poškozena.⁹⁷⁶ Přesto se Velká Británie i regionální členové i nadále pokoušeli formálního přistoupení USA k paktu dosáhnout, a to v případě Íránu a Pákistánu i po uzavření bilaterálních dohod v březnu 1959, neboť Teherán i Karáčí tento krok považovaly za důležité potvrzení platnosti závazků Spojených států svým zemím.⁹⁷⁷

Argumenty americké administrativy proti vstupu do Bagdádského paktu (CENTO) zůstávaly mezi lety 1955 a 1964 v zásadě konstantní. Bílý dům i státní department byly přesvědčeni, že by vstup do Bagdádského paktu (CENTO) neměl v americkém senátu naději na ratifikaci. Americké ministerstvo zahraničí navíc chovalo podezření, že Spojené království vnímá alianci spíše jako nástroj k prosazování zájmů britské zahraniční politiky než prostředek k ochraně Středního východu před pronikáním komunismu.⁹⁷⁸

Spojené státy rovněž považovaly vstup do paktu za krok, který by mohl USA donutit, aby se na straně spojenců více angažovaly v regionálních střetech nesouvisejících primárně s ohrožením komunismem. Státní department znepokojovaly mimo jiné i panarabské ambice Iráku podporované Londýnem, které mohly za předpokladu vstupu USA do aliance poškodit vztahy Washingtonu nejen s Káhirou, ale i s Tel Avivem. Dulles rovněž nebyl ochoten na úkor CENTO ohrozit Plán Alfa, od kterého si sliboval dosažení širšího řešení arabsko-izraelského konfliktu.⁹⁷⁹ Na sklonku 50. let 20. století začaly umocňovat znepokojení americké i britské diplomacie ze zavlečení aliance do regionálních konfliktů také eskalující krize na Kypru a v Kašmíru.⁹⁸⁰

Washington byl rovněž přesvědčen, že Londýn i regionální členové paktu využijí amerického členství v alianci k zvýšení požadavků na vojenskou a hospodářskou pomoc. V červnu roku 1955 odhadoval Pentagon, že na vyzbrojení zemí *Northern Tier* by bylo

⁹⁷⁶ Tamtéž, s. 12.

⁹⁷⁷ Probable Consequences of US Adherence or Non-Adherence to the Baghdad Pact, Special National Intelligence Estimate, No. 209, SN. E 30-7-56, 14. 12. 1956, dostupné online z: www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000045913.pdf [cit. 16. 3. 2019], s. 1–2.

⁹⁷⁸ Tamtéž, s. 2.

⁹⁷⁹ RUANE, Kevin. *Anglo-American Relations, the Cold War...*, s. 16.

⁹⁸⁰ TNA, FO 371/164011, EB 1011/2, Annual review of CENTO for 1962, Summary of Sir Bernard Burrows' Despatch No. 106 of December 15, 1962, 22515/2, 21. 12. 1962.

třeba poskytovat zhruba 300 milionů dolarů ročně po dobu pěti let. Panovaly však pochyby, zda mají spojenci v regionu dostatečnou kapacitu takový objem pomoci efektivně absorbovat.⁹⁸¹ *State Department* zastával názor, že by tyto prostředky byly využity nehospodárně a že by je jednotlivé vlády zřejmě využily i na jiné účely než posilování obrany proti sovětské agresi.⁹⁸²

V průběhu druhé poloviny roku 1955, kdy se k turecko-irácké smlouvě připojily mimo Velké Británie i Pákistán a především Írán, navíc k americkým argumentům přibyla také obava z nepřátelské reakce Moskvy.⁹⁸³ John Foster Dulles i americký ministr obrany Charles Wilson proto instruovali amerického velvyslance v Teheránu Seldena Chapina, aby se zdržel podpory přistoupení Íránu k paktu. Důvodem byla nejen obava z vnitropolitické nestability Íránu, ale i snaha neohrozit jednání ministrů zahraniční věci čtyř velmocí v Ženevě.⁹⁸⁴ Postoj americké diplomacie ke vznikající alianci ovlivňovala rovněž skutečnost, že již v roce 1955 měly Spojené státy uzavřeny dílčí bilaterální smlouvy o vojenské a hospodářské spolupráci i s některými regionálními členy Bagdádského paktu.⁹⁸⁵

V prosinci 1956 vypracovala CIA zvláštní zprávu, jež posuzovala důsledky přistoupení a nepřistoupení k Bagdádskému paktu. CIA považovala přistoupení USA k Bagdádskému paktu za jasné vyjádření zájmu aktivněji bojovat proti hrozbě komunismu na Středním východě, které by posílilo sebevědomí členů aliance. Vstup do paktu by navíc USA umožnil převzít kontrolu nad vojenským plánováním v regionu a zřejmě také získat přístup k vojenským základnám v členských zemích. CIA naopak varovala, že by takový krok zřejmě posílil mezi členy aliance přesvědčení, že mají nárok na preferenční zacházení. Dopad definitivního odmítnutí vstupu do aliance by podle CIA určovala primárně podoba náhradního řešení, které by Spojené státy spojencům místo toho nabídly.⁹⁸⁶

Jako pravděpodobný rizikový faktor identifikovala CIA to, že by vstup USA do Bagdádského paktu zřejmě posílil vliv Násira, což mohlo ohrozit stabilitu Jordánska,

⁹⁸¹ RUANE, Kevin. *Anglo-American Relations, the Cold War...*, s. 15.

⁹⁸² Tamtéž, s. 17.

⁹⁸³ Tamtéž, s. 13.

⁹⁸⁴ WANNER, Jan. *Blízký východ ve stínu studené války*, s. 320.

⁹⁸⁵ RUANE, Kevin. *Anglo-American Relations, the Cold War...*, s. 16.

⁹⁸⁶ Probable Consequences of US Adherence or Non-Adherence to the Baghdad Pact, Special National Intelligence Estimate, No. 209, SN. E 30-7-56, 14. 12. 1956, dostupné online z: www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000045913.pdf [cit. 16. 3. 2019], s. 1–2.

Libanonu i Iráku. CIA upozorňovala, že vstup USA do Bagdádského paktu by přivítali takřka výhradně jeho členové. Kritiku bylo naopak nutné zřejmě očekávat nejen z Egypta, Sýrie a SSSR, ale i z Jordánska a Indie. Setrvání mimo Bagdádský pakt také podle CIA nabízelo USA širší manévrovací prostor při jednání s arabskými státy, avšak navázání konstruktivní spolupráce s Násirem považovala CIA za nepravděpodobnou. CIA upozorňovala, že příklon Násira k SSSR zřejmě dosáhl svého maxima a že arabští nacionalisté nebudou dále ochotni na úkor spolupráce s Moskvou riskovat svoji politickou svobodu.⁹⁸⁷

Klíčový závěr CIA v otázce amerického členství v Bagdádském paktu tedy na pozadí eskalující suezské krize zněl, že by vstup USA do aliance sice posílil prvek odstrašení SSSR na Středním východě, avšak současně by přispěl k další politické polarizaci regionu a posílil spolupráci mezi Kremlem a jemu nakloněnými arabskými státy.⁹⁸⁸ Tento závěr zůstal klíčovým východiskem USA při posuzování otázky členství v CENTO i na počátku 60. let 20. století.⁹⁸⁹

Spojené státy se ke vstupu do aliance nikdy oficiálně nezavázaly, ale také jej nikdy definitivně nevykloučily. Vedlo je k tomu zejména povědomí o křehkosti aliance a obavy, že by politické gesto tohoto druhu mohlo vést k jejímu zhroucení. Britské ministerstvo zahraničí však navzdory postojům amerických politiků o posílení účasti USA v Bagdádském paktu (CENTO) systematicky usilovalo po celé období let 1955–1964.

V dubnu 1956 souhlasila americká administrativa s účastí na jednání hospodářského výboru a výboru proti podvrtné činnosti. 22. března 1957 oznámil po jednání Eisenhowera s Macmillanem na Bermudách prezidentův tiskový mluvčí ochotu Spojených států zapojit se do činnosti vojenského výboru.⁹⁹⁰ Jednání vojenského výboru se se statutem pozorovatele účastnili zástupci Spojených států poprvé v červnu 1957.⁹⁹¹ Spojené státy se rovněž zavázaly obsadit post zástupce vedoucího Sdruženého

⁹⁸⁷ Tamtéž, s. 2.

⁹⁸⁸ Tamtéž, s. 2.

⁹⁸⁹ The Soviet Threat to Iran and the CENTO Area, Special National Intelligence Estimate, SNIE 11/12/61, 5. 10. 1961, dostupné online z: www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000272878.pdf [cit. 16. 3. 2019], s. 3.

⁹⁹⁰ AFPCD, 1957, Statement Made by the Press Secretary to the President at a News Conference, Tucker's Town, Bermuda, 22. 3. 1957, s. 771.

⁹⁹¹ AFPCD, 1957, Statement Made by the U. S. Observer Before the Opening Session of the Third Meeting of the Baghdad Pact Council, Karachi, 3. 6. 1957, s. 772.

vojenského plánovacího štábu a v září 1957 by na tento post jmenován generál amerického letectva Daniel S. Campbell.⁹⁹²

Na půdě Bagdádského paktu se tedy v průběhu let 1955–1958 zformovalo poněkud paradoxní rozložení sil, kterého si všímala i média. Po zasedání rady ministrů aliance v Ankaře v lednu 1958 informovaly britské filmové týdeníky *Pathé News*, že: „...je americký pozorovatel na konferenci paradoxně tou nejdůležitější osobou.“⁹⁹³

Po dobu vlády republikánských administrativ prezidenta Eisenhowera vyjadřovaly jistou míru ochoty k posílení spolupráce s Bagdádským paktem (CENTO) zejména Pentagon a Spojený sbor náčelníků štábů (*Joint Chiefs of Staff*).⁹⁹⁴ Špičky amerických ozbrojených sil upozorňovaly, že zejména bude-li ustaveno společné velení, měly by v něm USA získat odpovídající vliv. Zvýšení míry amerického angažmá v alianci však dlouhodobě odmítalo americké ministerstvo zahraničí. Státní department se domníval, že by se členstvím v alianci dostaly USA do vleku národních zájmů členských zemí aliance, včetně Velké Británie. Americké ministerstvo zahraničí proto nad rámec běžné diplomatické rétoriky vystupovalo vůči alianci spíše odměřeně.⁹⁹⁵

Obavy britské diplomacie z amerických předsudků vůči britské zahraniční politice a CENTO vypluly na povrch ve Východním oddělení například, když na konci roku 1959 obdrželo britské ministerstvo zahraničí informaci, že by se novou kontaktní osobou na státním departmentu pro CENTO měl stát americký diplomat Carl M. Walstrom.⁹⁹⁶ Britské velvyslanectví v Ammánu, kde Walstrom dříve působil, informovalo *Foreign*

⁹⁹² AFPCD, 1958, Extent of United States Cooperation in the Defence and Economic Programs of the Baghdad Pact Organisation: statement made by the Secretary of State (Dulles) at the Fourth Ministerial Meeting of the Council of the Baghdad Pact Organisation, Ankara, 27. 1. 1958, s. 887.

⁹⁹³ Komentář filmového týdeníku rovněž charakterizoval účel, který Bagdádský pakt plnil: „Bagdádský pakt znamená odpor proti komunistické expanzi v regionu, kde je její tlak markantní. [...] Jaký je cíl konference? Vybudovat vojenský aparát, který bude čelit hrozbě války, a najít cesty, jak bránit bezprostřednějším hrozbám infiltrace a podvratné činnosti, i když se maskují jako přátelská spolupráce.“ *Bagdad Pact Stands Firm*, 3. 2. 1958, dostupné online z: www.britishpathe.com/video/bagdad-pact-stands-firm [cit. 16. 3. 2019].

⁹⁹⁴ FAIRCHILD, Byron, POOL, Walter. *Joint Chiefs of Staff and National Policy*, s. 175.

⁹⁹⁵ WANNER, Jan. *Blízky východ ve stínu studené války*, s. 320.

⁹⁹⁶ Milton Carl Walstrom působil v letech 1960–1961 jako tzv. *CENTO desk officer*, který byl mimo americké přidělence přímo na půdě organizace hlavní osobou zajišťující kontakt mezi americkým ministerstvem zahraničí a CENTO. V oddělení pro Blízky východ (*Office of Near Eastern Affairs, Bureau of Near Eastern and South Asian Affairs*) působil i v letech 1960–1962. Mimo Walstroma zastávali post *CENTO desk officer* Matthew Smith, jehož později nahradil Daniel O. Newberry (1922–1999). TNA, FO 371/175634, EB 1961/8, T. Wright to D. Hannay, letter no. 1071/23, 3. 11. 1964; FRUS, 1961–1963, Vol. XVIII, Near East, List of Persons, s. 38.

Office, že názory amerického diplomata se švédskými kořeny budí dojem, že: „Starý svět je domovem prvotního hříchu a zdrojem zkaženosti.“⁹⁹⁷

Walstrom údajně s potěšením sledoval rozklad Britského impéria, byl kritický vůči všem druhům konzervativních režimů a zastával názor, že je na Středním východě třeba nahradit všechny tradiční mocenské struktury republikánským zřízením založeným na demokracii.⁹⁹⁸ Podle S. J. Whitwella považoval Walstrom Násira za egyptského George Washingtona a revoluci v Iráku v roce 1958 vnímal jako progresivní krok.⁹⁹⁹ Walstrom měl navíc podle britských diplomatů nebezpečně velký vliv na Kena Wrighta, tehdejšího vedoucího Oddělení pro Střední východ amerického ministerstva zahraničí (*Office of Near Eastern Regional Affairs*).¹⁰⁰⁰

Po prezidentských volbách 8. listopadu 1960, v nichž porazil kandidát Demokratické strany John F. Kennedy Eisenhowerova viceprezidenta Richarda Nixona, působila mezi odborníky Východního oddělení *Foreign Office* nejistota o postoji, který k CENTO nastupující demokratická administrativa zaujme. George Hiller v interním memorandu upozorňoval, že součástí volebního programu nového prezidenta bylo i zrevidování systému smluv a aliancí.¹⁰⁰¹ Hiller se proto obával, že Kennedyho administrativa provede zhodnocení faktického vojenského přínosu paktu a následně nahradí účast amerického ministra zahraničí na zasedání Rady ministrů CENTO jiným diplomatickým zástupcem na úrovni velvyslance. Vedoucí Východního oddělení předpokládal, že citlivě bude na jakékoli proměny americké politiky k alianci reagovat zejména Írán. Teherán, podle Hillera, již krátce po amerických prezidentských volbách neformálně žádal britskou diplomacii o informaci, zda nová demokratická administrativa bude respektovat závazky učiněné prezidentem Eisenhowerem. Teherán si rovněž ověřoval, jak by mohly politické názory amerických demokratů proměnit systém americké hospodářské a vojenské pomoci.¹⁰⁰²

Stažení amerických pozorovatelů z orgánů CENTO Kennedyho administrativa s přesvědčením, že se nejedná o efektivní vojenskou alianci, skutečně zvažovala.¹⁰⁰³

⁹⁹⁷ TNA, FO 371/149691, EB 10345/1, W. Morris to R. H. Mason, letter no. 1908/4/60G, 9. 1. 1960.

⁹⁹⁸ Tamtéž.

⁹⁹⁹ Tamtéž.

¹⁰⁰⁰ TNA, FO 371/149691, EB 10345/2, Talks Hiller-Kennedy about continuation of the railway to link Iran and Turkey, note by G. Harrison, 17. 10. 1960.

¹⁰⁰¹ TNA, FO 371/149691, EB 10345/3, American Policy towards CENTO, note by G. F. Hiller, 18. 12. 1960.

¹⁰⁰² Tamtéž.

¹⁰⁰³ GÖKTEPE, Cihat. *The Forgotten Alliance...*, s. 114.

Nakonec však stejně jako v případě *Foreign Office* převážil politický význam aliance pro udržení prozápadní orientace Íránu a obavy z případného kolapsu organizace na bezpečnost regionu a kredibilitu Západu. Kennedyho administrativa, která čelila narůstajícímu deficitu platební bilance, rovněž považovala britskou přítomnost v zahraničí, včetně vojenských závazků v CENTO, za vítaný příspěvek obraně svobodného světa, již by jinak musel vojensky i finančně zaštitit Washington.¹⁰⁰⁴

Navzdory nedostatkům ve vojenské rovině se USA také domnívaly, že by rozklad CENTO posílil orientaci britské zahraniční politiky na bývalé koloniální državy a vedl k oslabení východního křídla NATO.¹⁰⁰⁵ Obavy z oslabení východního křídla NATO v případě kolapsu CENTO sdílelo i Východní oddělení, jehož úředníci v interních záznamech k Výroční zprávě o pokroku CENTO za rok 1961 mimo jiné poznamenávali, že evropsí spojenci v NATO mají zájem především zastavit sovětskou agresi do západní Evropy a případnou invazi na kontinent přes Bospor. Východní hranice Turecka nebyla podle názoru Východního oddělení z pohledu Evropanů prioritou.¹⁰⁰⁶

Přestože si USA v organizaci i nadále uchovávaly status pozorovatele, zasahovaly významně do jejího vývoje a dosažená rozhodnutí často určoval Washington.¹⁰⁰⁷ Tuto skutečnost potvrzoval na počátku roku 1962 i C. L. S. Cope z britského ministerstva pro technickou spolupráci. Cope v rámci připomínek k návrhu Výroční zprávy o pokroku CENTO pro rok 1961 (*Annual Review of CENTO for 1961*) identifikoval pro potřeby ostatních resortů klíčové části textu, jež podle jeho názoru přesahovaly působnost Východního oddělení *Foreign Office* (*Eastern department*). Zásadním faktorem určujícím vývoj CENTO byla podle Copea skutečnost, že se síla aliance opírá o zemi, která není jejím členem, tedy o USA. Cíle spojenectví diktovaly podle Copea spíše bilaterální smlouvy, které Washington s regionálními členy paktu podepsal na počátku roku 1959. Právě tato bilaterální ujednání uzavřená na základě Společné rezoluce kongresu o Středním východě (*Joint Congressional Resolution on the Middle East*) obsahovala, na rozdíl od zakládací smlouvy Bagdádského paktu, jasnou identifikaci ohrožení, kvůli němuž byla aliance zřízena.¹⁰⁰⁸

¹⁰⁰⁴ BLACKWELL, Stephen. *A Transfer of Power*, s. 179.

¹⁰⁰⁵ AGMON, Marcy. *Defending the Upper Gulf*, s. 85.

¹⁰⁰⁶ TNA, FO 371/164011, EB 1011/1, Annual Review of Cento for 1961, minutes by L. Fielding, 24. 4. 1962.

¹⁰⁰⁷ TNA, FO 371/164011, EB 1011/2, Annual review of CENTO for 1962, Summary of Sir Bernard Burrows' Despatch No. 106 of December 15, 1962, 22515/2, 21. 12. 1962.

¹⁰⁰⁸ TNA, FO 371/164011, EB 1011/1, Annual review of Cento for 1961, minutes by C. L. S. Cope, 15. 3. 1962.

Nepřímé členství v organizaci však představovalo jistou „anomálii“ také z pohledu státního departmentu. Když Daniel Newberry roku 1964 převzal na americkém ministerstvu zahraničí agendu CENTO, byl podle svých slov takřka jediný na celém ministerstvu, kdo dynamice organizace detailně rozuměl.¹⁰⁰⁹ Zejména po odchodu Iráku z aliance všeobecné povědomí o existenci aliance mezi americkými diplomaty pokleslo a řada profesionálních diplomatů podle Newberryho nevěděla, že pakt stále existuje.¹⁰¹⁰

Newberry charakterizoval CENTO, jehož agendu převzal roku 1965, jako nízkonákladovou operaci, o níž projevovaly největší zájem *Central Intelligence Agency* (CIA), *Defence Intelligence Agency* (DIA) a *State Department Bureau of Intelligence Research* (INR), kterým zajišťovala hladký přísun tajných informací získávaných díky aktivitám v zemích *Northern Tier*. „Tajné služby (členských) zemí byly pravidelně v kontaktu. ... Výbor proti podvratné činnosti CENTO bylo jen nové fórum, kde se potkávali ti stejní lidé.“¹⁰¹¹ Newberry později zmiňoval při hodnocení CENTO dva protichůdné dojmy. Prvním z nich byl pocit obklíčení CENTO Sovětským svazem ze severu a Egyptem a Sýrií na jihu. Druhým bylo narůstající povědomí o postupném poklesu zájmu sovětské propagandy o alianci. „Když mašinerie sovětské propagandy přestala na CENTO útočit, věděli jsme, že organizace přežila svůj účel. [smích]“¹⁰¹²

6.6 Generální sekretariát: interní pohled na CENTO

Širší politické implikace pro CENTO mělo v průběhu let bezprostředně následujících po odchodu Iráku z aliance i personální obsazení klíčových pozic v alianci. Mezi ně se řadil i post generálního sekretáře, jež od roku 1959 zastával pákistánský politik a diplomat Osman Alí Baíg. V letech 1951–1952 působil Baíg krátce jako pákistánský ministr zahraničí a v letech 1953–1958 pak zastával post pákistánského Vysokého komisaře v Kanadě. V době příchodu do CENTO na počátku roku 1959 jej *Foreign Office* považovala za zkušeného diplomata a „bystrého a obezřetného“ administrátora.¹⁰¹³

Baíg přebíral funkci generálního sekretáře Bagdádského paktu (CENTO) na počátku roku 1959, kdy bylo zřejmé, že odchod Iráku z aliance je pouze otázkou času.

¹⁰⁰⁹ Newberry, Daniel Oliver, interview by C. S. Kennedy, 1. 12. 1997, dostupné online z: www.adst.org/OH%20TOCs/Newberry,%20Daniel%20Oliver.toc.pdf. [cit. 16. 3. 2019], s. 86.

¹⁰¹⁰ Tamtéž, s. 87.

¹⁰¹¹ Tamtéž, s. 87–88.

¹⁰¹² Tamtéž, s. 86.

¹⁰¹³ TNA, FO 371/149683, EB 10110/4, Visit of Mr. Osman Baig in CENTO, memo by F. G. Burrett, 8. 6. 1960.

S proměnou, kterou aliance na přelomu let 1959 a 1960 prošla, se však pákistánský diplomat smířoval velice těžce. Baíg byl dlouhodobě pesimistický a nespokojený s administrativní zátěží, se kterou se v novém sídle aliance v Ankaře setkával. Zklamáním pro generálního sekretáře byl i přetrvávající rezervovaný postoj Velké Británie a USA.¹⁰¹⁴

Postupem roku 1959 začal být Baígův pesimismus, s nímž generální sekretář vystupoval nejen interně, ale i vůči médiím, pro alianci problém. V průběhu jednání ve Washingtonu Baíg mimo jiné prohlásil, že vybudování železničního spojení mezi Íránem, Tureckem a Pákistánem umožní Íránu obejít Suezský průplav, což bylo v přímém rozporu se snahou Londýna vyhnout se provokacím Násira.¹⁰¹⁵

Na počátku února roku 1960 informoval britský zástupce v Radě pověřenců Bernard Burrows *Foreign Office* o záměru generálního sekretáře navštívit členské státy aliance a USA. Podle informací *Foreign Office* chtěl generální sekretář projednat zejména společné velení CENTO, fungování Skupiny stálých vojenských pověřenců (PMDG) a rozvoj spolupráce s NATO.¹⁰¹⁶ Reakce britského ministerstva zahraničí k jednání s generálním sekretářem však byla zdrženlivá.¹⁰¹⁷ Stephen J. Whitwell z *Foreign Office* poukazoval na Baígův přetrvávající pesimistický postoj k budoucnosti CENTO a varoval, že by jednání mohla CENTO spíše poškodit.¹⁰¹⁸ S obdobnou reakcí se snaha generálního sekretáře setkala i v americkém státním departmentu.¹⁰¹⁹

Na opatrném postoji britských a amerických diplomatů k Baígově záměru se podepsalo mimo jiné i vystupování generálního sekretáře v průběhu zasedání rady ministrů v Teheránu v dubnu 1960. V průběhu jednání vyplynuly na povrch nedořešené procedurální otázky komplikující vztahy v CENTO. Baíg oponoval zejména požadavkům Londýna, aby vojenský rozpočet CENTO byl podřízen kontrole civilní rozpočtové komise. Negativní dopad na vztahy uvnitř aliance měly také Baígovy rozepře s americkým generálem T. S. Riggsem, jenž byl pověřen vedením CMPS.¹⁰²⁰

¹⁰¹⁴ TNA, FO 371/164011, EB 1011/1, B. Burrows to Lord Home, letter no. 19, 1. 2. 1962.

¹⁰¹⁵ TNA, ME 412/12 (81), I. B. Walsh Atkins to W. A. W. Clark, letter no. EXT.358/1, 15. 10. 1959.

¹⁰¹⁶ TNA, FO 371/149683, EB 10110/1, B. Burrows to R. Stevens, letter no. 2250/5, 5. 2. 1960.

¹⁰¹⁷ TNA, FO 371/149683, EB 10110/1, Possibility of the Secretary General visiting member countries, minutes by S. J. Whitwell, 12. 2. 1960.

¹⁰¹⁸ Tamtéž.

¹⁰¹⁹ TNA, FO 371/149683, EB 10110/3, M. S. Weir to S. J. Whitwell, letter no. 1190/100/60, 4. 6. 1960.

¹⁰²⁰ TNA, FO 371/149683, EB 10110/9, B. Burrows to G. F. Hiller, letter no. 22538/58, 14. 10. 1960.

V květnu 1960 Bernard Burrows informoval Východní oddělení, že Baíg zřejmě zvažuje podání rezignace. Doporučoval proto, aby se *Foreign Office* pokusila Baíga v průběhu jednání k setrvání na postu generálního sekretáře motivovat, neboť s ohledem na spletnost vztahů v CENTO by bylo velmi obtížné najít důstojného nástupce.¹⁰²¹

Baíg navštívil Londýn v červnu 1960, odkud poté 12. června 1960 odcestoval na dovolenou do Spojených států. V průběhu návštěvy jednal s bývalým britským velvyslancem v Íránu Rogerem Stevensem a s ministrem zahraničí Selwynem Lloydem. Jednání se soustředila spíše na méně kontroverzní, nepolitické otázky. Hlavními tématy byla kontrola rozpočtu CENTO a návrh výroční zprávy o pokroku.¹⁰²²

Baígova nespokojenost s vývojem v alianci a s postem generálního sekretáře však přetrvávala. Na podzim 1960 Baíg potvrdil předchozí Burrowsovy domněnky, když britskému velvyslanci oznámil svůj záměr během následujícího půl roku rezignovat.¹⁰²³ Obavy z Baígovy rezignace vyvolaly v kuloárech CENTO diskuzi o vhodném kandidátovi, který by mohl Baíga na postu generálního sekretáře nahradit. Mezi členy aliance panovala shoda na tom, že by se mělo jednat o zkušeného politika z jedné ze zemí v regionu. Z tehdejších předních představitelů CENTO připadal v úvahu zejména turecký diplomat Kestelli, který zastával post tajemníka generálního sekretáře pro oblast hospodářství (*Deputy Secretary General - Economic*). V případě Íránu se pak hovořilo o předsedovi PMDG generálu Batmanglijovi.¹⁰²⁴ Sám Baíg byl toho názoru, že jeho nástupcem bude zřejmě „Peršan“, s čímž souhlasilo i Východní oddělení. *Foreign Office* spatřovala ve jmenování íránského kandidáta na post generálního sekretáře vhodný způsob, jak se vyhnout přílišné dominanci Turecka v paktu a současně posílit politickou morálku Teheránu.¹⁰²⁵ Zřejmě po intervenci nadřízených pákistánských orgánů však Baíg svůj postoj změnil, s tím že by jeho rezignace před koncem funkčního období mohla alianci poškodit.¹⁰²⁶ Ani poté však Baíg svůj skeptický postoj k CENTO nezměnil.¹⁰²⁷

¹⁰²¹ TNA, FO 371/149683, EB 10110/2, B. Burrows to R. Stevens, letter no. 2250/37, 28. 5. 1960.

¹⁰²² TNA, FO 371/149683, EB 10110/4, Visit of Mr. Osman Baig in CENTO, memo by F. G. Burrett, 8. 6. 1960.

¹⁰²³ TNA, FO 371/149683, EB 10110/8, F. D. W. Brown to G. F. Hiller, letter no. 22592/17, 23. 9. 1960.

¹⁰²⁴ TNA, FO 371/149683, EB 10110/11, B. Burrows to G. F. Hiller, letter no. 22538/84, 6. 12. 1960.

¹⁰²⁵ TNA, FO 371/149683, EB 10110/8, G. F. Hiller to F. D. W. Brown, 5. 10. 1960.

¹⁰²⁶ TNA, FO 371/149683, EB 10110/9, B. Burrows to G. F. Hiller, letter no. 22538/58, 14. 10. 1960.

¹⁰²⁷ TNA, FO 371/157446, EB 10110/28, Mr. Baig: the Secretary General of CENTO, note by G. F. Hiller, 25. 10. 1961.

Situaci navíc zhoršovala některá Baígova prohlášení, která CENTO podle *Foreign Office* poškozovala. Na podzim Baíg podle informací britského ministerstva zahraničí dokonce prohlásil před americkým velvyslancem v Turecku, že: „CENTO nemá žádnou vojenskou hodnotu a přežívající fasádu nebude možné udržet déle než tři roky.“¹⁰²⁸ Na jednání s britským ministrem zahraničí Alecem Douglasem-Homem. V říjnu 1961 Baíg alianci dále kritizoval. G. F. Hiller informoval v dopisu z 3. listopadu 1961 o prohlášeníh generálního sekretáře, v nichž Baíg prohlašoval, že: „...Írán a Pákistán, a do jisté míry i Turecko, zvažují otázku, jak z CENTO odejít, aniž by se vzdaly nepříteli, ...a že je chybou nazývat CENTO křehkou květinou, neboť je to plevel.“¹⁰²⁹

Bernard Burrows proto na konci listopadu 1961 nadcházející změnu na postu generálního sekretáře vítal a doufal, že přinese do orgánů aliance konstruktivnější atmosféru.¹⁰³⁰ Poté co na začátku srpna 1961 odmítl nominaci na post generálního sekretáře CENTO íránský generál Amúzegár byl s nabídkou této funkce osloven íránský diplomat Abbás Alího Khalatbari (1912–1979).¹⁰³¹ Jmenování Khalatbariho do funkce generálního sekretáře schválila Rada pověřenců CENTO na zasedání 17. srpna 1961.¹⁰³² Nový generální sekretář pak oficiálně zahájil své působení v CENTO 1. ledna 1962. Khalatbari měl za sebou v době příchodu na sekretariát CENTO pestrou diplomatickou kariéru. V 50. letech 20. století působil krátce mimo jiné jako íránský vyslanec v Polsku. Khalatbari získal evropské vzdělání, avšak ve Francii, a v době nástupu na post generálního sekretáře přiznávalo britské ministerstvo zahraničí, že hovoří mnohem lépe francouzsky než anglicky. Před zasedáním Rady ministrů CENTO v Londýně v roce 1962 charakterizovalo britské ministerstvo zahraničí nového generálního sekretáře jako „vyrovnaného a mazaného“.¹⁰³³

Pod Khalatbariho klidným zevnějškem se podle *Foreign Office* skrýval člověk s integritou a silnou osobností, který jako dobrý prostředník usiloval při řešení problémů CENTO o nalezení kompromisu přijatelného pro všechny strany.¹⁰³⁴ Díky těmto vlastnostem vykonával Khalatbari funkci generálního sekretáře CENTO až do roku 1968,

¹⁰²⁸ Tamtéž.

¹⁰²⁹ TNA, FO 371/157446, EB 10110/28, G. F. Hiller to B. Burrows, 3. 11. 1961.

¹⁰³⁰ TNA, FO 371/157446, EB 10110/32, B. Burrows to G. F. Hiller, 28. 11. 1961.

¹⁰³¹ TNA, FO 371/157446, EB 10110/16, British Embassy, Tehran to FO, tel. no. 898, 1. 8. 1961.

¹⁰³² TNA, FO 371/157446, EB 10110/19, B. Burrows to FO, tel. no. 1170, 17. 8. 1961.

¹⁰³³ TNA, FO 371/164018, EB 1015/92, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 1, Annexe E Notes on Personalities, s. 1.

¹⁰³⁴ Tamtéž, s. 1–2.

kdy se vrátil zpět na íránské ministerstvo zahraničí, jehož řízením byl později (1971–1978) pověřen.

6.7 Zasedání Rady ministrů CENTO v Londýně (30. dubna – 1. května 1962)

Ještě na počátku roku 1962 zůstávala většina z klíčových vojensko-politických otázek CENTO nedořešena. Strukturální problémy aliance byly předmětem jednání Rady ministrů CENTO v Londýně (30. dubna – 1. května 1962). Zasedání rady v hlavním městě Spojeného království nabízelo *Foreign Office* nejen příležitost dosáhnout pokroku ve sporných bodech, ale také možnost alianci zviditelnit a posílit její prestiž v očích regionálních členů. Organizátoři zasedání se proto pokoušeli přenést na alianci co možná nevíce z lesku britské Koruny. Součástí programu byla i slavnostní večere, kterou pro vrcholné představitele zemí CENTO uspořádala královská rodina na zámku Windsor. Na londýnské zasedání Rady ministrů CENTO navíc takřka plynule navazovalo zasedání rady Severoatlantické aliance 4.–6. května 1962 v Aténách, což se odrazilo nejen na agendě londýnských jednání, ale i složení delegací členských států.¹⁰³⁵

Delegaci vyslanou Teheránem vedl Abbás Aram, jenž se stal na počátku roku 1962 podruhé ministrem zahraničí Íránu. Aram působil na tomto postu již v letech 1959–1960, kdy mimo jiné doprovázel šáha na státní návštěvě Spojeného království. Aram byl považován za kultivovaného, racionálního a prozápadně orientovaného politika. Podle *Foreign Office* byl spíše ostýchavý, avšak díky západnímu vzdělání, které získal ve Francii, hovořil dobře anglicky i francouzsky. Spolu s Aramem se jednání účastnili tehdejší íránský velvyslanec v Londýně Muhsín Raís, íránský velvyslanec v Karáči Musa Núrí Esfandiári a náčelník generálního štábu Abdul Husajn Hedžází.¹⁰³⁶ Neopomenutelnou součástí íránské delegace byl i generál Hosejn Pakraván, vedoucí íránské tajné služby SAVAK.¹⁰³⁷

V čele turecké delegace stál ministr zahraničí Feridum Kemal Erkin, jehož podle *Foreign Office* s Aramem spojovala pevná prozápadní orientace. Během své diplomatické kariéry působil mimo jiné jako turecky velvyslanec v Římě, Washingtonu,

¹⁰³⁵ TNA, FO 371/164015, EB 1015/45, D. Ormsby-Gore to FO, tel. no. 1163, 17. 4. 1962.

¹⁰³⁶ TNA, FO 371/164018, EB 1015/92, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 1, Annexe E Notes on Personalities, s. 1.

¹⁰³⁷ TNA, FO 371/164015, EB 1015/59, Ministerial Council Meeting: Iranian Delegation List (C/10/N3), G. Harrison to FO, tel. no. 27, 17. 4. 1962.

Madridu, Paříži i Londýně. Spolu s Erkinem se zasedání rady ministrů CENTO účastnil i náčelník tureckého generálního štábu Cevdet Sunay.¹⁰³⁸

Jistou míru kontroverze vzbuzovalo u britského ministerstva zahraničí složení pákistánské delegace, již navzdory ustáleným zvyklostem nevedl ministr zahraničí. Tehdejšího pákistánského ministra zahraničí Mansúra Kadíra měl brzy nahradit Zulfikár Bhutto, který byl ale podle zpráv *Foreign Office* plně angažován ve volební kampani.¹⁰³⁹ Neúčast pákistánského ministra zahraničí představovala z pohledu Londýna úder prestiži jedné z úspěšnějších složek CENTO. Velká Británie i USA se proto pokoušely využít diplomatických kontaktů a přesvědčit Pákistán, aby postoj k účasti Kadíra na zasedání rady ministrů přehodnotil. V polovině dubna 1962 mimo jiné informoval státní department britské velvyslanectví ve Washingtonu, že o Kadírově účasti jednal i Dean Rusk na setkání s íránským ministrem zahraničí Aramem u příležitosti návštěvy šáha ve Washingtonu (11.–13. dubna 1962). Oba státníci se dle informací zaslaných Londýnu zavázali učinit alespoň ještě jeden pokus Kadíra přesvědčit.¹⁰⁴⁰

Navzdory diplomatickému úsilí Londýna i Washingtonu však Pákistán účast svého ministra zahraničí přislíbit odmítl. Místo původně navrhovaného Vysokého komisaře v Londýně Muhammada Júsufa byl však do čela delegace jmenován bývalý pákistánský ministr vnitra generál J. K. M. Šajch pověřený vedením resortů zemědělství, práce a pohraničních oblastí.¹⁰⁴¹ Stejně jako klíčoví představitelé Íránu a Turecka i hlavního představitele pákistánské delegace vázaly ke Spojenému království dlouholeté vazby. Šajch získal vzdělání na britské vojenské akademii Sandhurst, sloužil v Imperiálním norfolkském regimentu a během druhé světové války se účastnil bojů v Barmě.¹⁰⁴² Další významnou osobností pákistánské delegace na zasedání Rady ministrů v Londýně byl mimo jiné i pákistánský velvyslanec v Turecku Makbúl Rabb.¹⁰⁴³

Tým Spojených států pod vedením Deana Ruska tvořili zejména americký velvyslanec v Ankaře Raymond Hare, velvyslanec USA ve Velké Británii David Bruce,

¹⁰³⁸ TNA, FO 371/164018, EB 1015/92, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 1, Annexe E Notes on Personalities, s. 1.

¹⁰³⁹ TNA, FO 371/164015, EB 1015/51, High Commission, Karachi to FO, tel. no. 420, 9. 4. 1962.

¹⁰⁴⁰ TNA, FO 371/164015, EB 1015/52, D. Ormsby-Gore to FO, tel. no. 1159, 16. 4. 1962.

¹⁰⁴¹ TNA, FO 372/7698, P32915/1, Gazette notice concerning the persons attending the London Conference of CENTO, 2. 5. 1962.

¹⁰⁴² TNA, FO 371/164018, EB 1015/92, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 1, Annexe E Notes on Personalities, s. 1–2.

¹⁰⁴³ TNA, FO 371/164015, EB 1015/54, Office of the High Commissioner for Pakistan to FO, letter no. F/POL/1/9/1962, 16. 4. 1962.

poradce prezidenta Kennedyho William Bundy a předseda Spojeného sboru náčelníků štábů Lyman L. Lemnitzer.¹⁰⁴⁴ Jednání se účastnil také americký zástupce v PMDG generál Robert W. Porter, Phillips Talbot (*Assistant Secretary of State for Near Eastern and South Asian Affairs*) a úředníci amerického ministerstva zahraničí zajišťující agendu CENTO Matthew D. Smith a John W. McDonald.¹⁰⁴⁵

V čele britské delegace čítající 24 osob stál ministr zahraničí Lord Home, kterého doplňoval Dennis Vosper, Baron Runcorn (1916–1968), jenž stál v čele Ministerstva pro technickou spolupráci. Velení britských ozbrojených sil na jednáních reprezentoval maršál letectva Paterson Fraser spolu s maršálem letectva Leslieem Bowerem. Britská delegace na zasedání Rady ministrů CENTO zahrnovala i klíčové vysoké úředníky britské státní služby a diplomaty, kteří byli zapojeni do každodenního chodu aliance. Jednalo se zejména o britského velvyslance v Ankaře Bernarda Burrowse a vedoucího Východního oddělení ministerstva zahraničí George Hillera.¹⁰⁴⁶

Na počátku dubna 1962 informoval Bernard Burrows, zástupce Spojeného království v přípravném výboru zasedání, *Foreign Office* o tématech, jež měla být předmětem jednání.¹⁰⁴⁷ Burrows předpokládal, že se rozhovory budou týkat zejména politického vývoje na Středním východě v uplynulém roce a jeho dopadu na alianci. Témata související s interním vývojem aliance zahrnovala politické implikace vojenského plánování pro konflikty omezeného rozsahu a zřízení společného velení paktu. Burrows doporučoval v tomto ohledu podpořit stanovisko USA a bránit vzniku plnohodnotné velící struktury v CENTO. Burrows také Londýn upozorňoval na neutuchající snahy Pákistánu rozšířit záběr CENTO také o nekomunistické hrozby.¹⁰⁴⁸ Citlivým bodem na pořadu jednání měla být i vážnoucí realizace velkých infrastrukturních projektů CENTO. Tu prodlužovala mimo jiné i neochota Washingtonu poskytnout regionálním členům aliance nové úvěry k pokračování staveb. Jako významný posun vpřed v koordinaci obrany zemí *Northern Tier* naopak Burrows

¹⁰⁴⁴ TNA, FO 371/164018, EB 1015/92, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 1, Annexe E Notes on Personalities, s. 1.

¹⁰⁴⁵ TNA, FO 371/164015, EB 1015/56, C/10/N4, US observer delegation list to the CENTO Ministerial Council meeting, 18. 4. 1962.

¹⁰⁴⁶ Ministerstvo pro vztahy s Commonwealthem zastupovala Eleanor J. Emery a ministerstvo obrany plukovník P. R. B. Wickham. Tamtéž.

¹⁰⁴⁷ TNA, FO 371/164015, EB 1015/57, B. Burrows to G. Hiller, letter no. 2261/7, 3. 4. 1962.

¹⁰⁴⁸ TNA, FO 371/164015, EB 1015/57, Ministerial Council Meeting, Comments and suggestions about various points which will be discussed, minutes by G. Hiller, 9. – 11. 4. 1962.

zmiňoval ochotu Ankary zúčastnit se jednání o koordinaci vojenských sil na turecko-iránské hranici.¹⁰⁴⁹

Na rozdíl od britské a americké diplomacie, které považovaly zasedání Rady ministrů CENTO spíše za plénium pro politickou diskuzi o širším kontextu vývoje mezinárodních vztahů, se na jednání organizačního výboru pokoušeli zástupci regionálních členů zajistit co největší prostor problematikým vnitřním otázkám aliance. Mezi ně se řadilo zejména již zmíněné vojenské plánování, společné velení a nebezpečí podvrtné činnosti (*subversion*) pocházející z jiných než komunismem ovládaných zemí.¹⁰⁵⁰

Nespokojenost regionálních členů se stavem aliance v průběhu první poloviny roku 1962 vyvolávala na britském ministerstvu zahraničí pochyby o hladkém průběhu jednání. Členské státy v regionu podle informací *Foreign Office* využívaly CENTO před zasedáním jako součást národní propagandy, v níž kritizovaly dědictví Britského impéria a vyzývaly k zvýšení britské a americké hospodářské a vojenské pomoci paktu. Krátce před zasedáním Rady ministrů CENTO v Londýně se navíc Velká Británie setkala s negativní publicitou v tisku regionálních členů, neboť se neúčastnila konference CENTO o bankovních službách pro zemědělských sektor, jež se uskutečnila 16. dubna 1962 v Karáči.¹⁰⁵¹

Největší nejistotu vyvolával tradičně postoj Pákistánu.¹⁰⁵² V březnu 1962 informoval Bernard Burrows ministerstvo zahraničí o jednáních s Makbúlem Rabbem, při nichž pákistánský velvyslanec činil mimoděk poznámky o tom, že Pákistán plánuje z aliance vystoupit a přeorientovat svoji zahraniční politiku na Hnutí nezúčastněných.¹⁰⁵³ Burrows proto navrhoval, aby britská diplomacie intervenovala u pákistánských politických elit a pokusila se je o přínosech CENTO přesvědčit.¹⁰⁵⁴

Nejistota z vývoje jednání navíc v Londýně narostla, když Washington před zasedáním potvrdil odmítavý postoj k obsazení postu Velitele vojenského štábu CENTO americkým velícím důstojníkem. Britské ministerstvo zahraničí se dokonce v daný moment prostřednictvím CRO dotazovalo Úřadu Vysokého komisaře v Karáči, zda

¹⁰⁴⁹ Tamtéž.

¹⁰⁵⁰ TNA, FO 371/164018, EB 1015/92, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 1 Arrangements for the Meeting, s. 1–3.

¹⁰⁵¹ TNA, DO 196/72, SEA 43/15/1 (10), FO to DTC, letter no. 61/40, 2. 4. 1962.

¹⁰⁵² TNA, PREM 11/4922, EB 10112/13, I. Samuel to P. de Zulueta, 5. 4. 1962.

¹⁰⁵³ TNA, PREM 11/4922, B. Burrows to FO, tel. no. 356, 17. 3. 1962.

¹⁰⁵⁴ Tamtéž.

existuje reálné riziko, že Pákistán z aliance opravdu vystoupí. Přestože CRO považovalo tuto variantu za vysoce nepravděpodobnou, zůstávala nespokojenost Karáčí a do jisté míry i Teheránu jedním z rizikových faktorů ohrožujících úspěch blížícího se zasedání.¹⁰⁵⁵

Obavy z možného krachu rady ministrů vedly na britském ministerstvu zahraničí k úvahám o poskytnutí zvláštních bezpečnostních záruk Íránu a Pákistánu.¹⁰⁵⁶ Jako jednu z možných cest k posílení aliance zmiňoval tuto alternativu i Bernard Burrows v dopisu Georgi Hillerovi z 14. dubna 1962.¹⁰⁵⁷ O obnovení a specifikaci vojenských závazků Velké Británie k alianci usiloval zejména Írán a Burrows se domníval, že by Teherán mohl jednání ministrů zahraničí využít, aby požadavek udělení nových bezpečnostních záruk oficiálně vznesl.¹⁰⁵⁸

Burrows navrhoval, aby v případě krachu jednání, Londýn vyjádřil ochotu poskytnout Íránu, a případně Pákistánu, bezpečnostní garance podobné těm, které prostřednictvím Eisenhowerovy doktríny udělily těmto zemím Spojené státy americké. Případné bilaterální záruky měly být omezeny výhradně na komunistickou hrozbu. Burrows považoval za vhodné toto řešení také zvážit, pokud by alespoň jeden z výše zmíněných států sám trval na poskytnutí nových bezpečnostních garancí ze strany Západu.¹⁰⁵⁹

Myšlenka poskytnutí bilaterálních bezpečnostních garancí vybraným členům CENTO nebyla zcela nová. Objevila se již roku 1959, kdy Londýn dodatečné garance zvažoval jako možný prostředek k posílení aliance po odchodu Iráku a formální transformaci organizace na CENTO. Po podpisu bilaterálních smluv regionálních členů CENTO s USA a po vystoupení Iráku z aliance navrhoval šáh, aby Londýn vydal oficiální prohlášení, v němž by definoval a blíže vymezil britský závazek v rozsahu shodném s bilaterálními smlouvami Eisenhowerovy doktríny. Vzhledem k probíhající volební kampani ve Spojeném království byl však na podzim roku 1959 tento požadavek „upozaděn“ a po volebním vítězství Konzervativní strany „dán k ledu“.¹⁰⁶⁰

¹⁰⁵⁵ TNA, PREM 11/4922, High Commission, Karachi to CRO, tel. no. 366, 26. 3. 1962.

¹⁰⁵⁶ TNA, DO 196/72, SEA 43/15/1 (11), Proposed United Kingdom Guarantee to Pakistan and Iran, Note of a meeting held in the CRO, 27. 4. 1962, s. 1–2.

¹⁰⁵⁷ TNA, DO 196/72, SEA 43/15/1 (6), British Embassy, B. Burrows to FO, 14. 4. 1962.

¹⁰⁵⁸ TNA, DO 196/72, SEA 43/15/ (9), The United Kingdom Aid for CENTO and Iran, memorandum by the foreign secretary, Chief Secretary to Treasury, FS/62/34, 18. 4. 1962, s. 2–3.

¹⁰⁵⁹ TNA, DO 196/72, SEA 43/15/1 (6), British Embassy, B. Burrows to FO, 14. 4. 1962.

¹⁰⁶⁰ TNA, FO 371/164015, EB 1015/57, B. Burrows to G. Hiller, letter no. 2261/7, 3. 4. 1962.

Stejně jako v roce 1959 i roku 1962 byly úvahu o posílení paktu zvláštními garancemi motivovány zejména snahou o posílení Íránu. *Foreign Office* však předpokládala, že by v případě jejich udělení Íránu trval na jejich získání i Pákistán. Východní oddělení zvažovalo také využití formulace, jež pro tento účel vznikla v průběhu roku 1959. Podle jejího znění mělo Spojené království pomoci Íránu „při obraně před ozbrojeným útokem takovým způsobem, který vláda Jejicho veličenstva považovala za nezbytný, včetně použití ozbrojených sil.“¹⁰⁶¹

Před zasedáním Rady ministrů CENTO v Londýně projednávala *Foreign Office* možnost potvrzení závazků Velké Británie vůči CENTO s představiteli ostatních resortů.¹⁰⁶² Negativně se k opatření tohoto charakteru stavělo zejména Ministerstvo pro vztahy s Commonwealthem, jež se obávalo, že by posilování britských závazků vůči SEATO a CENTO mohlo zdiskreditovat britské závazky ke členům Britského společenství národů, kteří nebyli členy těchto aliancí.¹⁰⁶³

Eleanor Emeryová, která se zástupci Východního oddělení tato jednání vedla, upozorňovala také na pravděpodobnou negativní reakci Indie a dalších zemí Commonwealthu, neboť obdobné záruky ze strany Londýna byly spíše výjimečné. Jak ministerstvo zahraničí, tak Commonwealthu se navíc obávaly, že by Ajjúbův režim v Pákistánu mohl bezpečnostní záruky využít pro širší potřeby své zahraniční politiky zejména ve vztahu k Paštunistánu a Kašmíru. Podle Emeryové byly bilaterální dohody v Commonwealthu přijímány všeobecně negativně a Ministerstvo pro vztahy s Commonwealthem neuvažovalo o rozšíření závazků tohoto typu nad rámec již uzavřených obranných smluv s Nigérií a Malajsií.¹⁰⁶⁴

Foreign Office tedy Burrowse instruovala, aby na případné náznaky regionálních členů při jednání přípravného výboru a na zasedání Rady pověřenců nereagoval. Obě ministerstva uzavřela konzultace kompromisem, že pokud by bylo nutné otázku dodatečných záruk spojencům v CENTO v průběhu londýnských jednání otevřít, neměl jít britský příslib dále než za obecnou deklaraci, že: „Vláda Jejicho Veličenstva tuto možnost zváží.“¹⁰⁶⁵

¹⁰⁶¹ TNA, DO 196/72, SEA 43/15/1 (9), The United Kingdom Aid for CENTO and Iran, Memorandum by the Foreign Secretary, Chief Secretary to Treasury, FS/62/34, 18. 4. 1962, s. 3–4.

¹⁰⁶² TNA, DO 196/72, SEA 43/15/1, minutes by E. J. Emery, 27. 4. 1962.

¹⁰⁶³ TNA, FO 371/164015, EB 1015/57, G. Hiller to B. Burrows (draft), 14. 4. 1962.

¹⁰⁶⁴ Tamtéž.

¹⁰⁶⁵ Tamtéž.

Vlastní ambice s londýnským zasedáním Rady ministrů CENTO spojoval také sekretariát aliance. Khalatbari očekával, že jednání samotná proběhnou poklidně. Za nejspornější otázky v daný moment považoval kontroverze spojené s postem Velitele vojenského štábu CENTO a odmítavý postoj Londýna a Washington přidělit alianci vlastní ozbrojené síly.¹⁰⁶⁶

Khalatbari před jednáním ministrů zahraničí také upozorňoval na faktické nedostatky v jednání Rady pověřenců v Ankaře, jež podle jeho slov nevedla skutečné politické konzultace, neboť jednotlivé vlády běžně rozhodovaly nezávisle na ní a v řadě případů i před tím, než se schůzka na konkrétní téma uskutečnila. Britské ministerstvo zahraničí názor generálního sekretáře v zásadě sdílelo, avšak výraznou změnu k lepšímu nepovažovalo za reálnou. *Foreign Office* přiznávala, že stagnaci politických konzultací CENTO způsobuje částečně i neochota USA a Velké Británie zařadit na program jednání citlivější mezinárodněpolitická témata, jež primárně řešily jiné mezinárodní organizace. Britská diplomacie rovněž interně přiznávala, že za řadou nedostatků Rady pověřenců CENTO stojí i skutečnost, že zástupci regionálních vlád nemají často od svých nadřízených příslušné instrukce, pravomoci a informace.¹⁰⁶⁷

Khalatbari proto před zasedáním rady oživil starší myšlenku nahradit Stálou pracovní politickou skupinu (*Standing Political Working Party*), jež byla pověřena zpracováním hlavních strategických dokumentů politického charakteru, politickým výborem. Spojené království i Spojené státy se však k tomuto návrhu stavěly negativně. Stejně skepticky přijaly Londýn i Washington úsilí generálního sekretáře posílit výměnu utajovaných informací mezi CENTO a NATO. Se vstřícným postojem se tak před zahájením londýnského zasedání rady setkal pouze Khalatbariho návrh na posílení oddělení sekretariátu pro vztahy s veřejností (*CENTO Public Relations Divisions*).¹⁰⁶⁸

Před samotným začátkem zasedání se britský ministr zahraničí lord Home a jeho americký protějšek Dean Rusk setkali na neformální pracovní večeři 29. dubna 1962 v prostorách americké ambasády v Londýně. Spolu s Homem a Ruskem se večeře účastnil i Harold Caccia a Evelyn Shuckburgh, tehdejší stálý představitel Spojeného

¹⁰⁶⁶ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, G. Hiller to R. Stevens, 27. 4. 1962.

¹⁰⁶⁷ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 5 The Secretary General's Review (C/10/D5), s. 1.

¹⁰⁶⁸ Tamtéž, s. 1–2.

království v Severoatlantické radě.¹⁰⁶⁹ Hlavním tématem rozhovoru byla rozvojová pomoc poskytovaná členům paktu, přičemž zejména Dean Rusk poukazoval na to, že se regionální členové CENTO pokouší prostřednictvím aliance získat hospodářskou a vojenskou pomoc, jež přesahuje rozsah vymezený v bilaterálních smlouvách s USA. Podle Ruska nebyl Washington ochoten financovat projekty členských států pouze proto, aby vlády v Ankaře, Teheránu a Karáči mohly dokázat, že jim členství v CENTO přináší hospodářské výhody. V průběhu rozhovoru se Rusk vyjádřil kriticky nejen o pokusech zaměřit vojenské plánování aliance proti Afghánistánu a Indii, ale i o selhání nominace generála Jonese na post Velitele vojenského štábu CENTO. Oba státníci se přitom shodli, že nejlepším řešením by bylo, kdyby bylo od snahy zřídit v CENTO tento post upuštěno.¹⁰⁷⁰

Zasedání Rady ministrů CENTO bylo zahájeno 30. dubna 1962 ve slavnostních prostorách Dlouhé galerie paláce Lancaster House. Jednání předsedal britský ministr zahraničí Alec Douglas-Home, který také přednesl jménem předsedy vlády Harolda Macmillana první z již tradičních úvodních projevů. Hlavním tématem, o němž britský ministr zahraničí hovořil, bylo jaderné odzbrojování a dopady možné dohody o omezení jaderných zbraní. Východní oddělení proto v průběhu přípravy projevu upozorňovalo, že je nutné zdůraznit, že Spojené království usiluje o dosažení mezinárodního odzbrojení, aniž by došlo k oslabení spojení zaměřených proti komunismu. Za zásadní považovali odborníci Východního oddělení, aby projev interpretoval alianci jako prostředek zajištění míru, jež není zdrojem nebezpečí pro své okolí a jež nabízí svým členům bezpečnostní rámec, který jim umožňuje plně rozvíjet vlastní zdroje. Projev měl také pokud možno dostatečně zdůraznit regionálním členům CENTO, že jejich členství v aliance zůstává smysluplné. Home se měl pokusit co nejvíce medializovat konkrétní úspěšné projekty, mimo jiné například dokončení telekomunikačního spojení Londýna s Ankarou a Teheránem.¹⁰⁷¹

Východní oddělení rovněž navrhovalo, aby projev zdůrazňoval hospodářské přínosy paktu pro regionální členy. Home proto rovněž akcentoval význam CENTO pro zvyšování životní úrovně obyvatel členských států v regionu, jež bylo podle textu projevu

¹⁰⁶⁹ TNA, FO 371/164015, EB 1015/60, Ministerial Council Meeting Arrangements: working dinner party for Mr. Dean Rusk, note by A. A. Acland, 28. 3. 1962.

¹⁰⁷⁰ TNA, PREM 11/4922, EB 1198/73, Record of a conversation between the Foreign secretary and Mr. Rusk after dinner on Sunday, 29. 4. 1962, s. 1.

¹⁰⁷¹ TNA, FO 371/164018, EB 1015/92, Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 1. 1962 Arrangements for the meeting, minutes, 25. 4. 1962, s. 2.

stejně významnou součástí aliance jako spolupráce na zajištění obrany před komunistickým blokem. C. L. S. Cope z Ministerstva pro technickou spolupráci v průběhu koncipování projevu rovněž podotýkal, že je nutné zdůraznit, že likvidace CENTO nepřinese regionálním členům vyšší hospodářskou a vojenskou pomoc. Cope rovněž upozorňoval, že pro dosažení skutečného dopadu CENTO na hospodářský vývoj regionu je nutné zajistit, aby poskytovaná pomoc byla použita na opravdu strategické projekty a ne „řekněme, na budování šáhovy prestiže.“¹⁰⁷²

Samotná jednání proběhla navzdory nejistotě spojené s postoji pákistánského prezidenta Ajjúba Chána bez větších kontroverzí a dle představ Londýna se soustředila zejména na diskuze o širším politickém kontextu vývoje mezinárodních vztahů na Středním východě.¹⁰⁷³ Rada přijala výroční zprávy o činnosti hospodářského i vojenského výboru i zprávu generálního sekretáře. Jako nejrozporuplnější se v průběhu jednání ukázala být snaha Pákistánu zdůraznit pocit ohrožení Karáčí ze strany Afghánistánu a Indie. Pákistán varoval před narůstáním sovětského vlivu v Afghánistánu a volal po omezení hospodářské pomoci této zemí, v čemž jej podpořili také zástupci Teheránu.¹⁰⁷⁴ Naopak ve snaze posílit morálku aliance Spojené království oznámilo rozhodnutí i nadále poskytovat CENTO vojenskou pomoc v hodnotě půl milionu liber ročně, díky níž bylo možné pokračovat v programu výstavby radarových stanic na severu Íránu.¹⁰⁷⁵ Jednotlivým klíčovým problémům aliance se na technické úrovni zasedání ministrů zahraničí nevěnovalo. Jejich řešení se tak navzdory povzbudivým proklamacím v závěrečném komuniké nepřiblížilo.¹⁰⁷⁶

6.8 Mimořádná schůzka členů CENTO v New Yorku (28. září 1962)

Dne 28. září 1962 se ministři zahraničí CENTO a USA sešli na neformálním jednání před zasedáním Valného shromáždění OSN v New Yorku. Podzimní setkání ministrů zahraničí CENTO a USA od roku 1961 nahradilo druhé plnohodnotné zasedání rady ministrů aliance. O zopakování setkání z předchozího roku usiloval na počátku léta 1962 zejména Írán.¹⁰⁷⁷ W. J. A. Wilberforce z britského velvyslanectví v Ankaře informoval v polovině srpna 1962 *Foreign Office*, že zřejmě Teherán v Radě pověřenců

¹⁰⁷² Tamtéž, s. 2.

¹⁰⁷³ TNA, FO 371/164015, EB 1015/57, Ministerial Council Meeting: Comments and suggestions about various points which will be discussed, minutes by G. Hiller, 9. – 11. 4. 1962.

¹⁰⁷⁴ TNA, PREM 11/4922, FO to Certain of HMS representatives, tel. no. 177, 1. 5. 1962.

¹⁰⁷⁵ TNA, PREM 11/4922, FO to Certain of HMS representatives, tel. no. 176, 1. 5. 1962.

¹⁰⁷⁶ *International Organisation*. 1963, Vol. 18, No. 1, s. 197.

¹⁰⁷⁷ TNA, FO 371/164012, EB 1014/2, G. Harrison to FO, tel. no. 650, 16. 8. 1962.

brzy vznesl dotaz, zda se schůzka z roku 1961 bude opakovat. Wilberforce nepovažoval realizaci politických konzultací mezi ministry zahraničí za nezbytné, avšak byl to z jeho pohledu vhodný nástroj k posílení soudržnosti aliance. Odmítavá odpověď by podle Wilberforce měla negativní dopad na již tak pošramocenou pověst spojení u regionálních členů, zejména Íránu.¹⁰⁷⁸

Kontroverze opět vyvolal postoj Pákistánu, který oddaloval souhlas s účastí svého ministra zahraničí Muhammada Alího Bógry. Londýn se obával, aby případná neúčast pákistánského zástupce nebyla médii a třetími stranami interpretována jako rozkol v alianci. Státní department rovněž varoval partnery v CENTO, že v případě nepřítomnosti pákistánského ministra zahraničí přehodnotí účast Deana Ruska na příštím zasedání Rady ministrů CENTO, jež se mělo uskutečnit na jaře 1963 v Karáči.¹⁰⁷⁹ Bógra nakonec americkému ministerstvu zahraničí účast na setkání potvrdil, a to na poslední chvíli, čímž pouze utvrdil přesvědčení americké diplomacie, že má členství v CENTO v Pákistánu podporu pouze na formální úrovni.¹⁰⁸⁰

Zvláštní procesní otázkou související s přípravou jednání byla i přítomnost generálního sekretáře na připravovaném jednání. Zatímco v roce 1961 se generální sekretář Baig jednání neúčastnil, projevíli regionální členové a sekretariát zájem, aby se neformálních diskuzí zúčastnil i Khalatbari. Účast generálního sekretáře byla potvrzena na počátku září navzdory tomu, že se americké ministerstvo zahraničí obávalo, aby jednání, pro něž vyhradilo tradiční prostory v hotelu Waldorf Astoria, účastí Khalatbariho nedostala punc oficiálnosti.¹⁰⁸¹

Příprava programu schůzky proběhla na přelomu srpna a září 1962. Hlavní témata diskuzí měla zahrnovat obsazení postu C-CMS, vývoj v Afghánistánu a zejména vyhrocující se situaci v oblasti tzv. iráckého Kurdistánu, jež komplikovala vztahy s Kurdskou menšinou také v Turecku a Íránu.¹⁰⁸² Ministři zahraničí hovořili také o pokusech sovětské zahraniční politiky získat vliv ve třetím světě, přičemž Rusk poněkud potměšile upozornil, že i SSSR na Středním východě uvízl v pasti mezi

¹⁰⁷⁸ TNA, FO 371/164012, EB 1014/1, D. L. N. Goodchild to W. J. A. Wilberforce, 17. 8. 1962.

¹⁰⁷⁹ TNA, FO 371/164012, EB 1014/10, Informal meeting of CENTO Foreign Ministers in New York: Pakistanis do not support proposal for meeting (19. – 20. 9. 1962), British Embassy, Ankara to FO, tel. no. 1120, 20. 9. 1962, s. 7.

¹⁰⁸⁰ Tamtéž, s. 5.

¹⁰⁸¹ TNA, FO 371/164012, EB 1014/9, C. L. S. Cope to D. J. Spears, 14. 9. 1962.

¹⁰⁸² TNA, FO 371/164012, EB 1014/3, British Embassy, Ankara to FO, tel. no. 1011, 21. 8. 1962.

neslučitelnými zájmy Iráku a Egypta, a přivítal Moskvu v „klubu zemí, které se v takové situaci ocitly.“¹⁰⁸³

Jednání se mělo dále zabývat všeobecným vývojem na mezinárodní scéně, které dominovaly berlínská krize, diskuze o jaderném odzbrojení a vyostřující se situace na Kubě. Zatímco Rusk měl hovořit zejména o berlínské krizi a jaderném odzbrojování, lordu Homeovi připadlo shrnout zásadní výstupy z aténské zasedání Severoatlantické rady.¹⁰⁸⁴ Na žádost britského ministerstva zahraničí bylo na agendu jednání na poslední chvíli zařazeno také téma EHS.¹⁰⁸⁵ Home tak reagoval na jisté znepokojení, které u tureckých, íránských a pákistánských představitelů vzbuzovala jednání o vstupu Velké Británie do tzv. *common market*. Zejména turecký ministr zahraničí Erkin vyjadřoval obavy, zda by britské členství v EHS nemohlo vést k oslabení NATO.¹⁰⁸⁶

Okrajově se rozhovor dotknul také Kuby. Na jednáních s ministry zahraničí CENTO se Rusk o Kubě nevyjadřoval jako o vojenském problému, ale jako o zdroji sovětské propagandy a špionáže. Americký ministr zahraničí přesto spojence ubezpečil, že jsou Spojené státy schopny zahájit úspěšnou vojenskou operaci proti Kubě během tří hodin. Když ministři regionálních členů vyjádřili obavy z eskalace krize, zdůraznil jim Rusk, že kdyby Spojené státy byly ochotny o Kubě se SSSR vyjednávat, mohl by Kreml chtít jednat také o Turecku a Íránu.¹⁰⁸⁷

Vývoj na Kubě byl projednáván zejména v souvislosti s aktuálním vývojem íránsko-sovětských vztahů. 15. září 1962, ve stejný den, kdy Sovětský svaz rozmístil první rakety na Kubě, došlo k výměně nót mezi Íránem a SSSR, v níž Teherán jednostranně deklaroval, že na svém území neumožní přítomnost raketových základen třetích zemí. Aram v průběhu neformálních zářijových jednání vyjádřil i jisté překvapení, že Sovětský svaz přijal jednostrannou deklaraci jako dostatečnou formu záruky, přestože toto řešení několik předchozích let striktně odmítal.¹⁰⁸⁸

¹⁰⁸³ TNA, FO 371/164012, EB 1014/14, Record of Informal Ministerial Luncheon Meeting of the CENTO Council in New York, minutes by W. Marsden, 21. 9. 1962, s. 3.

¹⁰⁸⁴ Tamtéž, s. 3–4.

¹⁰⁸⁵ TNA, FO 371/164012, EB 1014/1, D. L. N. Goodchild to W. J. A. Wilberforce, 17. 8. 1962.

¹⁰⁸⁶ TNA, FO 371/164012, EB 1014/14, Record of Informal Ministerial Luncheon Meeting of the CENTO Council in New York, minutes by W. Marsden, 21. 9. 1962, s. 5.

¹⁰⁸⁷ TNA, FO 371/164012, EB 1014/14, Record of Informal Ministerial Luncheon Meeting of the CENTO Council in New York, 28. 9. 1962, s. 3.

¹⁰⁸⁸ Tamtéž, s. 4–5.

7. Interpretace studené války a komunistického ohrožení v dokumentech CENTO

7.1 Bagdádský pakt a studená válka ve třetím světě (1955–1964)

Britský pohled na studenou válku a na komunistické ohrožení Středního východu v době, kdy bylo zahájeno formování Bagdádského paktu, shrnovalo mimo jiné memorandum Spojeného zpravodajského výboru (*Joint Intelligence Committee*, JIC) zabývající se vojenskou strategií SSSR v případě globální války.¹⁰⁸⁹ Memorandum počítalo mimo jiné s dílčí sovětskou ofenzívou na Středním východě, jež měla dosáhnout nejprve okupace Turecka, Iráku a Íránu a poté Suezské šíje. Memorandum také předpokládalo, že by útok SSSR měl podobu rychlé ofenzívy s využitím jaderných zbraní, která by se mimo výše uvedených cílů pokusila také přerušit pozemní a letecké spojení s Pákistánem a obsadit pohoří Zagros, než zde rozmístí své síly Velká Británie nebo USA. Poslední, avšak z hlediska britských zájmů na Středním východě zcela zásadní, položkou na britském seznamu sovětských strategických cílů na bylo zabránit Spojencům v přístupu do oblastí, v nichž se koncentrovala těžba ropy.¹⁰⁹⁰

Britskou představu o podobě případného sovětského útoku na Střední východ dále specifikoval Spojený zpravodajský výbor ve zprávě ze září 1955.¹⁰⁹¹ Zpráva zejména konstatovala, že obě strany na počátku konfliktu sáhnou k použití jaderných zbraní. Výbor předpokládal, že ke klíčovým bodům v Íránu by Sovětský svaz dokázal proniknout během prvních 10 dnů bojů. V případě obsazení Íránu by pak podle britských tajných služeb potřeboval Kreml zhruba měsíc na přípravu druhé ofenzívy směřující na Irák, zejména Mosul, Kirkúk, Bagdád a Basru. Budoucí členové Bagdádského paktu by přitom čelili síle o velikosti více než 50 divizí, z nichž 18 mělo být soustředěno na Kavkazu a 11 na východ od Černého moře. Na obsazení celé severní části Středního východu až po jižní hranici Sýrie mělo podle předpokladů JIC stačit SSSR něco málo přes půl roku.¹⁰⁹²

Na počátku roku 1956 JIC adaptoval základní závěry předchozích studií pro potřeby vznikajícího vojenského plánovacího aparátu Bagdádského paktu v memorandu s názvem Sovětské ohrožení Středního východu v případě všeobecné války do konce roku

¹⁰⁸⁹ COHEN, Michael. *Strategy and Politics in the Middle East*, s. 37.

¹⁰⁹⁰ TNA, CAB 158/19, JIC (55)5(Final), *Employment of the Soviet Armed Forces in the Land Campaigns in the Event of a General War, 1955–1959*, 18. 2. 1955, s. 17, 20.

¹⁰⁹¹ TNA, CAB 158/21, JIC (55)42(Final), *Soviet Threat to the Middle East in a General War up to the End of 1959*, 15. 9. 1955.

¹⁰⁹² Tamtéž, s. s 2–3.

1959.¹⁰⁹³ Charakteristickým rysem tohoto i dalších analytických dokumentů věnovaných hodnocení sovětské hrozby a predikcím podoby budoucího konfliktu byl kontrast mezi precizností, s níž britští vojenští experti dokázali načrtnout podobu konfliktu vedeného konvenčními zbraněmi, a konkrétního dopadu či podoby úvodního střetnutí za použití jaderných zbraní, jehož průběh i konec zůstával velkou neznámou. V případě výše uvedeného dokumentu například britské tajné služby potvrzovaly, že dojde-li k válce, zahájí ji vzájemné jaderné údery, jejichž dopad poté ovlivní, zda SSSR přistoupí či nepřistoupí k pozemní invazi na Střední východ. Dále memorandum pouze konstatovalo, že SSSR disponuje jadernými zbraněmi se silou od několika kilotun až po megatunové termonukleární bomby.¹⁰⁹⁴

O něco konkrétnější byl text při hodnocení jaderného protiúderu Západu. Odvetné údery se měly zaměřit na letiště, strategická bojiště a zázemí nepřítele. Londýn předpokládal, že se SSSR vyhne větší koncentraci konvenčních sil. Jaderné protiúdery tedy měly směřovat zejména na hlavní přístupové trasy do regionu. Zpráva hovořila o 29 cílech, z nich 23 se nacházelo v pohoří Zagros. Na území SSSR identifikoval text 7 cílů, avšak jejich konkrétní názvy neuváděl.¹⁰⁹⁵

Již v průběhu téměř rok trvajícího formování aliance v průběhu roku 1955 však začala dynamika studené války procházet proměnou. V jejím důsledku později britský velvyslanec v Turecku Dennis Allen označil CENTO v podobě, v níž existovalo na počátku roku 1964, za „historickou relikvii“.¹⁰⁹⁶ Allen narážel nejen na proměnu geopolitických vztahů na Středním východě po suezské krizi a vyhlášení Eisenhowerovy doktríny, ale i na nový charakter, který globální střet mezi supervelmocemi a jejich ideologickými systémy získal v éře Nikity Sergejeviče Chruščova.

Faktické selhání ženevského summitu (18.–23. července 1955) i konference ministrů zahraničí čtyř velmocí, jež následovala v říjnu 1955, utvrdilo britskou politickou reprezentaci v přesvědčení, že dlouhodobým cílem sovětské politiky zůstává snaha o světovou nadvládu.¹⁰⁹⁷ Britský velvyslanec v SSSR William Hayter považoval

¹⁰⁹³ TNA, CAB 158/22, JIC (55)77(Final), The Threat to the Middle East for Use in Baghdad Pact Planning, 14. 1. 1956.

¹⁰⁹⁴ Tamtéž, s. 4–6.

¹⁰⁹⁵ Tamtéž, s. 10.

¹⁰⁹⁶ TNA, FO 371/175613, EB 10112/5, D. Allen to W. Morris, letter no. 2256/7, 23. 3. 1964.

¹⁰⁹⁷ Neúspěch jednání z roku 1955 ukončil naději z možného uvolnění a liberalizace SSSR, jež na Západě vyvolalo úmrtí J. V. Stalina. Od 25. ledna do 18. února 1954 proběhlo první jednání ministrů zahraničních věcí čtyř vítězných velmocí od roku 1947. 26. dubna 1954 byla zahájena konference o Indočíně a Koreji, jíž se účastnili ministři zahraničí USA, Velké Británie, Francie, SSSR a Čínské lidové

momentální zájem Kremlu o *détente* za projev čirého pragmatismu, který nelze vykládat jako opravdovou ochotu dosáhnout kompromisu v zásadních sporných bodech.¹⁰⁹⁸ Limity sovětské ochoty respektovat *statut quo* potvrzoval v očích Londýna i souhlas Moskvy s prodejem československých zbraní Káhiře v září 1955.¹⁰⁹⁹

Náznaky zájmu o *détente* z poloviny 50. let 20. století i politiku „mírového soužití“ považovali britští analytici pouze za fasádu, jež měla Kremlu umožnit bezpečně dosáhnout politických cílů, které se od začátku studené války nezměnily. Za zásadní proto považovali zachování dostatečné vojenské kapacity k odstrašení sovětské agrese.¹¹⁰⁰ „V průběhu léta 1955 existovaly důvody doufat v opravdové uvolnění mezinárodního napětí, tolerance a porozumění mezi národy svobodného světa a těmi pod komunistickou vládou. Tyto naděje však nebyly naplněny,“ připouštěla bílá kniha o obraně pro rok 1956 definitivní vyprchání „ducha Ženevy“.¹¹⁰¹

Jisté naděje z možné liberalizace SSSR a uvolnění mezinárodních vztahů vyvolal ve Spojeném království také Chruščovův projev na XX. sjezdu KSSS v únoru 1956, v němž sovětský vůdce odsoudil stalinismus a potvrdil politiku mírového soužití.¹¹⁰² Chruščovovu rétoriku doplňovaly médii ostře sledované zahraniční cesty nejvyšších sovětských představitelů do zahraničí, jež zahrnovaly i Chruščovovu a Bulganinovu návštěvu Velké Británie, již sovětské představitelé podnikly v dubnu 1956, tedy jen necelé dva měsíce po přednesení Chruščovova projevu.¹¹⁰³

Návštěva vrcholných představitelů Sovětského svazu v USA a ve Velké Británii symbolicky uzavírala proces uznání politických změn, které v Rusku přinesla bolševická revoluce, neboť se jednalo o první návštěvu představitelů SSSR na britské půdě od vzniku Sovětského svazu.¹¹⁰⁴ Přestože byly reakce na návštěvu sovětských představitelů na Britských ostrovech smíšené, nebyl východní blok prezentován pouze jako nepřítel, ale také jako konkurent, a to nejen v politickém a vojenském smyslu slova. Poté co Bulganin

republiky. Dialog mezi Západem a Východem vyvrcholil svoláním summitu nejvyšších představitelů USA, Velké Británie, Francie a SSSR 18. července 1955. DURMAN, Karel. *Popely ještě žhavé I*, s. 422; KEEBLE, Curtis. *Britain, the Soviet Union and Russia*, s. 249–251.

¹⁰⁹⁸ KEEBLE, Curtis. *Britain, the Soviet Union and Russia*, s. 248.

¹⁰⁹⁹ Tamtéž, s. 248–249.

¹¹⁰⁰ TNA, CAB 131/15, Cmd. 9391, Statement on Defence, 1955, s. 4.

¹¹⁰¹ Tamtéž, s. 4–6.

¹¹⁰² KEEBLE, Curtis. *Britain, the Soviet Union and Russia*, s. 251.

¹¹⁰³ V únoru 1959 podnikl britský předseda vlády Harold Macmillan reciproční návštěvu v SSSR a v září 1959 sovětský vůdce téměř dvoutýdenní cestu po Spojených státech. MACMILLAN, Harold. *Riding the Storm*, s. 593.

¹¹⁰⁴ KEEBLE, Curtis. *Britain, the Soviet Union and Russia*, s. 252.

a Chruščov vstoupili na britskou půdu z křižníku Ordžonikidze v jihoanglickém Portsmouthu, byli vlakem přepraveni do Londýna, kde je na Victoria Station přivítal Anthony Eden a jeho kabinet. „Britská a sovětská vlajka na londýnském hotelu symbolizují naděje nás všech, že navzdory odlišným systémům naše země najdou cestu, jak spolu žít a prosperovat ku prospěchu celého světa,“ uzavírala reportáž *British Pathé*.¹¹⁰⁵ Zatímco Chruščov a Bulganin opouštěli Portsmouth, zmizel Lionel Crabb, potápěč pracující pro SIS, v mořských hlubinách v průběhu mise, při níž měl umístit na palubu Ordžonikidze odposlouchávací zařízení. O několik měsíců později vyplavil oceán tělo, jemuž chyběla hlava a obě ruce.¹¹⁰⁶

Chruščovova návštěva ve Velké Británii vyústila mimo jiné i v malou diplomatickou epizodu spojenou s Bagdádským paktem (CENTO), neboť Chruščov se později při jednání s šáhem odvolával na diskuze, které o alianci údajně během návštěvy vedl s předsedou vlády Anthony Edenem. Chruščov během jednání dotýkajících se mimo jiné i otázky neutrality Íránu šáhovi údajně sděloval, že mu Eden mimo jiné potvrdil, že Bagdádský pakt je především ekonomická organizace a že nedojde k jejímu vojenskému rozvoji. Podle britských diplomatů se jednalo o manipulaci s fakty, kterou se sovětský vůdce pokoušel Muhammada Rezu Páhlavího ovlivnit v průběhu rozhovorů o normalizaci sovětsko-íránských vztahů.¹¹⁰⁷

Po potlačení maďarského povstání v listopadu 1956 pohled Západu na „destalinizační“ Sovětský svaz výrazně ochladl. Přesto se od doby, kdy bezprostředně po konci íránské krize Stalin na dače v Kuncovu „rozjímal“ o podobě sovětských jižních hranic, tvář konfrontace mezi supervelmocemi a jejich ideologickými systémy ve srovnání s předchozí dekádou významně změnila.¹¹⁰⁸ Studenou válku v letech 1956–1964 charakterizoval paradox mezi snahou o „mírovou koexistenci“ a „mírové soupeření“ na jedné straně a často velmi vyhracenou rétorikou a politickou situací na straně druhé. Korejská válka sice ukázala, že ne každý ozbrojený konflikt supervelmocí či jejich prostředníků musí nutně přerůst v globální střet zakončený jadernou apokalypsou, avšak politické změny v SSSR a v USA na přelomu 50. a 60. let 20. století přinesly do vztahů

¹¹⁰⁵ Soviet leaders Nikolai Bulganin and Nikita Khrushchev arrive in Britain on State Visit, 19. 4. 1956, dostupné online z: www.britishpathe.com/video/b-k-arrive-aka-bulganin-and-khrushchev-arrive [cit. 16. 3. 2019].

¹¹⁰⁶ V důsledku Crabbovy aféry rezignoval vedoucí SIS John Sinclair. S ohledem na to, že řada dokumentů stále zůstává nedostupná, zůstává úplný příběh Crabbovy mise stále v rovině teorií. WALTON, Calder. *Empire of Secrets*, s. 300–301.

¹¹⁰⁷ TNA, FO 371/149686, EB 10338/70, G. Hiller to G. Harrison, 13. 10. 1960.

¹¹⁰⁸ DURMAN, Karel. *Popely ještě žhavé I*, s. 174.

mezi supervelmocemi výrazný prvek nepředvídatelnosti, nejistoty a nestability. Britský historik a pozdější velvyslanec Velké Británie v SSSR považoval za nejpozoruhodnější prvek britských vztahů se SSSR v éře Nikity Sergejeviče Chruščova rychlost, s níž se dokázaly střídat „nabídky soužití“ s „výhružkami válkou.“¹¹⁰⁹

Mezinárodní napětí vrcholilo během druhé Berlínské krize (1958–1961) a Karibské krize (1962).¹¹¹⁰ Macmillan za dané situace usiloval o deeskalaci, jež by Velké Británii umožnila lépe využít své omezené ekonomické a vojenské kapacity. Širší urovnání vztahů mezi Západem a komunistickým světem však britská zahraniční politika považovala na počátku 60. let 20. století za nereálné. *Future Policy Study* mimo jiné upozorňovala, že i kdyby se podařilo dosáhnout *détente* v Evropě, zlepšení vztahů se SSSR v ostatních částech světa není pravděpodobné. „Nesmíme se nechat odradit a dělat, co můžeme, abychom omezili další konsolidaci ruské nadvlády nad satelity ve východní Evropě a abychom nezúčastněnému světu sdělili, co se ve východní Evropě děje.“¹¹¹¹

Novým rysem sovětské zahraniční politiky v éře Nikity Sergejeviče Chruščova a Harolda Macmillana byl i silný zájem o třetí svět.¹¹¹² Přesto nebylo nebezpečí komunismu na Středním východě, alespoň z pohledu britské zahraniční politiky, v době vzniku Bagdádského paktu zdaleka novým fenoménem. „Bolševickému spiknutí“ připisoval Londýn mimo jiné podíl na nepokojích v Egyptě během revoluce v roce 1919 a světový komunismus považoval za hybnou sílu odporu proti Impériu i v dalších částech světa.¹¹¹³

Do dění na Středním východě se promítla i ruská občanská válka. Snahy potlačit poslední zbytky bílého odporu přispěly v květnu 1920 k vyhlášení Perské socialistické sovětské republiky, jinak také označovaná jako Sovětská republika Gilán, jejímž centrem bylo severoíránské město Rašt. Republiku vyhlásil vůdce Hnutí džungle, které již od roku 1915 vedlo v provincii boj proti vládnímu režimu za autonomii, Mirza Kučak Chán.

¹¹⁰⁹ KEEBLE, Curtis. *Britain, the Soviet Union and Russia*, s. 254.

¹¹¹⁰ Počátek druhé berlínské krize je tradičně datován 10. listopadem 1958, kdy Chruščov pronesl projev, v němž dal západním velmocem šestiměsíční ultimátum k vyřešení statusu Berlína. 13. srpna 1961 přistoupil SSSR a NDR k uzavření hranic mezi západní a východní částí Berlína. Karibská krize se tradičně datuje od 22. října 1962, kdy americká administrativa prezidenta Kennedyho na základě důkazů získaných 16. října přistoupila k námořní bloádě Kuby. Ta byla ukončena 28. října, poté co SSSR přislíbil demontáž raketových zařízení na Kubě výměnou za garanci bezpečnosti režimu Fidela Castra. Kennedy se rovněž zavázal ke stažení amerických raket Jupiter z Turecka, jež však měly být s ohledem na jejich zastaralost nahrazeny jadernými střelami *Polaris* odpalovanými z ponorek. LUŇÁK, Petr. *Západ*, s. 186–187. DURMAN, Karel. *Popely ještě žhavé I*, s. 499–500.

¹¹¹¹ TNA, CAB 129/100, C. 60(35), FP (60)1, *Future Policy Study*, 1960–1970, 24. 2. 1960, s. 41.

¹¹¹² DURMAN, Karel. *Popely ještě žhavé I*, s. 425.

¹¹¹³ HOURANI, Albert. *The Decline of the West in the Middle East I*, s. 39.

Nepřátelství s perským královským režimem podporovaným britskou vládou a zbytky ruských bílých vojsk učinilo z hnutí na přelomu let 1920 a 1921 přirozeného spojence bolševického režimu. Po uzavření sovětsko-iránské dohody z února 1921 však podpora bolševického Ruska opadla a Sovětská republika Gilán během několika následujících měsíců definitivně zanikla.¹¹¹⁴ Dohoda samotná však zůstávala citlivým bodem sovětsko-iránských vztahů až do pádu šáhova režimu v roce 1979.

Tradičním místem střetu Velké Británie a Ruska na Středním východě byl již od 19. století také Afghánistán. Sovětská vláda byla 27. března 1919 prvním, kdo formálně uznal existenci nezávislého afghánského státu a po vypuknutí třetí anglo-afghánské války (6. května – 8. srpna 1919) poskytovalo Rusko nepřímou podporu afghánské straně a po návrhu afghánského emíra Amánulláha podepsal Kreml 28. února 1921 s Kábulem smlouvu o přátelských vztazích, jež položila základ afghánsko-sovětským vztahům až do začátku druhé světové války. V červnu 1931 pak Afghánistán se SSSR uzavřel dohodu o neutralitě a neútočení. Formální neutralitu zachovala země jak na počátku druhé světové války, tak v roce 1955, kdy odmítla perspektivu členství v Bagdádském paktu, což se pozitivně promítlo do rozvoje vztahů Kábulu s Moskvou.¹¹¹⁵

Po smrti Stalina v březnu 1953 začalo mezi vrcholnými politickými představiteli SSSR postupně slábnout vnímání třetího světa optikou doktríny „dvou světových táborů“, jež k nově vznikajícím samostatným státům v Africe a Asii přistupovala *de facto* jako k západní obdobě sovětských satelitů ve východní Evropě. Na pozadí bojů o politické nástupnictví zájem Sovětského svazu o země třetího světa naopak postupně narůstal. Již 30. května 1953 vydal Sovětský svaz oficiální nótu mířenou na Turecko, v níž Kreml deklaroval, že nemá vůči Ankaře teritoriální požadavky žádného druhu. 27. ledna 1954 podepsala Moskva s Kábulem novou dohodu o poskytnutí úvěrů ve výši 3,5 milionu dolarů na výstavbu obilných sil, mlýnů a průmyslových pekáren.¹¹¹⁶

Milníkem ve vývoji sovětské zahraniční politiky vůči zemím třetího světa byly zahraniční cesty N. S. Chruščova a N. A. Bulganina do Indie, Barmy a Afghánistánu, které první tajemník UV KSSS a předseda rady ministrů podnikli v listopadu a prosinci 1955.¹¹¹⁷ Ve Velké Británii vzbudila cesta a vřelé přivítání, kterého se sovětským vůdcům zejména v Indii dostalo, velkou míru pozornosti. Filmový týdeník *British Pathé* mimo

¹¹¹⁴ ANSARI, Ali. *Modern Iran since 1921*, s. 21.

¹¹¹⁵ MAREK, Jan. *Dějiny Afghánistánu*, s. 230, 247, 250.

¹¹¹⁶ RUBINSTEIN, Alvin. *Moscow's Third World Strategy*, s. 41–42.

¹¹¹⁷ DURMAN, Karel. *Popely ještě žhavé I*, s. 425.

jiné upozorňoval, že: „Západ by se měl dívat na vřelé přijetí jako na varování, neboť o jeho upřímnosti nelze pochybovat. Nově nezávislá Indie stojí mimo železnou oponu a je, slovy Nehrua, ochotna spřátelit se se všemi...“¹¹¹⁸

V prosinci 1956 představilo britské ministerstvo zahraničí kabinetu memorandum, s úryvky dotýkající se Velké Británie z projevů Chruščova a Bulganina, jež sovětsí vůdci pronesli po návratu ze zahraniční návštěvy Indie a Barmy 21. a 29 prosince 1956.¹¹¹⁹ Chruščov mimo jiné konstatoval, že koloniální systém zbankrotoval a kolabuje a že se cestou do Indie a Barmy vystavil nenávisti některých západních státníků, zejména v Británii.¹¹²⁰

Mimo obecné kritiky kolonialismu napadal Chruščov také SEATO a Bagdádský pakt, které označoval jako „agresivní vojenská uskupení“, z nichž by celá Asie měla mít obavy. Chruščov se rovněž pokoušel propojit vznik těchto organizací s obecnou kritikou kolonialismu. „Bagdádský pakt je jen zhmožnění kolonialismu v nové formě.“¹¹²¹

Chruščov líčil na konci roku 1956 vznik SEATO a Bagdádského paktu jako důkaz toho, že „kolonialisté“ změnili svoji strategii. „Používají méně hrubé formy násilí jako posílání vojsk do kolonií či jiné skutky hrubého zasahování do vnitřního dění zotročených zemí.“¹¹²² Nový přístup byl podle Chruščova založen na hospodářské pomoci, jež maskovala uplácení politických elit, na dosazování „dobrých vlád“ a budování „agresivních bloků jako Bagdádský pakt“.¹¹²³

Chruščov rovněž považoval vznik Bagdádského paktu a snahu o jeho rozšíření za doklad, že „ducha Ženevy“ neporušil SSSR, ale západní státy. Chruščov mimo jiné argumentoval, že Velká Británie a USA členy aliance ke vstupu přinutily a že se nyní pokouší stejným způsobem donutit k přistoupení k alianci arabské státy.¹¹²⁴

Nový zájem Kremlu o rozvojové země potvrdil také XX. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu (14.–26. února 1956), který mimo kritiky stalinismu deklaroval také

¹¹¹⁸ Bulganin in India, 24. 11. 1955, dostupné online z: www.britishpathe.com/video/bulganin-in-india [cit. 16. 3. 2018].

¹¹¹⁹ TNA, CAB 129/79, C.P. (56)2, Anglo-Soviet Relations, Note by the Secretary of State for the Foreign Affairs, 3. 1. 1956, Annexe, Excerpts from Statements by Mr. Bulganin and Mr. Khrushchev at Moscow Airport on 21st December and to the Supreme Soviet on 29th December.

¹¹²⁰ Tamtéž, s. 1.

¹¹²¹ Tamtéž, s. 3.

¹¹²² Tamtéž, s. 7.

¹¹²³ Tamtéž, s. 7.

¹¹²⁴ Tamtéž, s. 9.

ideologický koncept „široké mírové zóny“, do níž spadaly i africké a asijské státy.¹¹²⁵ Podporu emancipaci národů třetího světa vyslovil Chruščov i v projevu, který přednesl ideologickému jádru sovětského režimu 6. ledna 1961.¹¹²⁶ Nebylo náhodné, že si Chruščov pro tento svůj projev vybral za publikum příslušníky akademie věd z oblasti humanitních věd a členy Institutu marxismu-leninismu ÚV KSSS. Od poloviny 50. let 20. století se tak sovětská zahraniční politika postupně otevírala možnostem spolupráce s národními režimy rozvíjejících se zemí třetího světa a v řadě případů přitom neváhala obětovat i lokálních komunistická hnutí.¹¹²⁷

Postupná emancipace bývalých závislých území stavěla Sovětský svaz do příznivé pozice. Dekolonizace omezovala vliv bývalých imperiálních metropolí, a tím i Západu. Pro vůdčí představitele národních hnutí představovaly navíc bývalé imperiální velmoci přirozený cíl útoků, prostřednictvím kterých se pokoušeli posílit pocit nově nabyté nezávislosti a odvést pozornost od nedostatků vlastní vlády.¹¹²⁸

Kremlu hrál do karet nejen antikolonialismus obyvatel třetího světa, ale i touha po rychlém hospodářském a sociálním pokroku, která podněcovala vlády nových suverénních států k využívání metod ne zcela nepodobných hospodářskému plánování sovětského typu. Dekolonizace a osamostatňování národů třetího světa také příhodně zapadaly do marxistické teleologie dějin jako součást všeobecné krize kapitalismu. Chruščov navíc dokázal s marxisticko-leninskou ideologií pružně manipulovat. Na zasedání konference komunistických a dělnických stran v Moskvě v listopadu 1960 představil pojem „národně-demokratického“ státu, něž mimo ochoty ukončit potírání lokálních komunistických hnutí charakterizovaly také neúčast v boji Západu proti komunistickému světu a odpor k neokolonialismu a hospodářskému pronikání Západu. Neopomenutelnou součástí Chruščovova konceptu národně-demokratického státu byl také závazek odmítnout kapitalismus, budovat veřejný sektor a udělit obyvatelstvu demokratická práva a svobody.¹¹²⁹

V projevu z 6. ledna 1961 Chruščov definoval několik druhů války. Charakterizovat rovněž tzv. „války za národní osvobození“ a „lidová povstání“, jež na rozdíl od ostatních typů konfliktu považoval za spravedlivé a soudil, že by se jim mělo

¹¹²⁵ RUBINSTEIN, Alvin. *Moscow's Third World Strategy*, s. 19

¹¹²⁶ Tamtéž, s. 20–21.

¹¹²⁷ DURMAN, Karel. *Popely ještě žhavé I*, s. 426.

¹¹²⁸ PRIMAKOV, Yevgeny. *Russia and the Arabs*, s. 57.

¹¹²⁹ RUBINSTEIN, Alvin. *Moscow's Third World Strategy*, s. 66.

dostat podpory komunistického světa. Americká CIA považovala za hlavní charakteristický rys takového konfliktu střet mezi prosovětskými, či protizápadními silami s koloniálními strukturami či prozápadně orientovanými nástupnickými vládami.¹¹³⁰

V roce 1955 považovala bílá kniha o obraně proces dekolonizace závislých území za největší bezpečnostní riziko mimo Evropu.¹¹³¹ Přejít od různých forem závislé správy k samostatnosti otevíral prostor pro podvrtnou činnost a politickou nestabilitu, která mohla podle Londýna umožnit komunismu proniknout a ovládnout rozsáhlé oblasti světa. Logickým způsobem, jak tomuto riziku čelit, bylo usilovat o zachování politické jednoty a podporovat zvyšování životní úrovně v rozvojových státech, o což se Londýn pokoušel mimo jiné i prostřednictvím Bagdádského paktu (CENTO).¹¹³²

Charakter studené války ve třetím světě vykazoval mnohá specifika. Výstižně dynamiku konfliktu charakterizoval například bývalý vicemaršál britského letectva a vojenský teoretik Edgar McCloughry (1986–1972) v publikaci věnované podobě a významu válčení v době studené války. McCloughryho interpretace studené války výstižně odrážela profil konfliktu v prostředí Středního východu a korespondovala s tím, jak se soupeření supervelmocí v tomto regionu odráželo v interních dokumentech CENTO. McCloughry upozorňoval, že studená válka není výhradně vojenský problém a že je chybou Západu, že k ní z dlouhodobého hlediska přistupuje jako k vojenské konfrontaci. Dále upozorňoval, že představa jediného absolutního globálního konfliktu, která v mentalitě Londýna a Washingtonu přežívala z doby druhé světové války, Západu svazuje ruce a znevýhodňuje ho vůči totalitním státům. Ty se naopak podle McCloughryho dokázaly lépe adaptovat, byly flexibilnější a mnohem otevřenější k perspektivě konfliktů omezeného rozsahu vedených s vidinou konkrétního cíle.¹¹³³

Studená válka byla podle McCloughryho konfrontací ekonomickou, politickou a psychologickou a jako takové jí bylo třeba čelit.¹¹³⁴ McCloughry definoval studenou válku jako jeden ze čtyř typů konfliktů, při němž nedochází k přímé konfrontaci

¹¹³⁰ Trends in Soviet Foreign Policy, National Intelligence Estimate no. 11/9/62, 2. 5. 1962, dostupné online z: www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000231091.pdf [cit. 16. 3. 2019], s. 6.

¹¹³¹ TNA, CAB 131/15, Cmd. 9391, Statement on Defence, 1955, s. 1–3.

¹¹³² Bílá kniha o obraně z roku 1955 shrnovala, že hrozbě přímé agrese čelí zejména Evropa. Východní blok měl podle britských odhadů k tomuto roku k dispozici až 6 milionů mužů ve zbraních a na německou frontu byl schopen do měsíce postavit až 100 sovětských divizí. Další 400 divizí pak mohly poskytnout spojenci SSSR. TNA, CAB 131/15, Cmd. 9391, Statement on Defence, 1955, s. 7.

¹¹³³ KINGSTON-MCCLOUGHRY, E. *Defence: Policy and Strategy*, s. 259.

¹¹³⁴ Tamtéž, s. 248.

organizovaných ozbrojených sil a role armády spočívá především v podpoře policie a bezpečnostních složek v boji proti podvratné činnosti (*subversive action*).¹¹³⁵ „Studená válka se pokouší bez nutnosti uchýlit se k přímé vojenské akci narušit rovnováhu moci a svrhnout existující řád pomocí infiltrace, podvratné činnosti a ekonomického a technologického pronikání.“¹¹³⁶

Klíčovou zkušeností, jež v letech 1957–1964 utvářela pohled britské zahraniční politiky na mezinárodní a vnitropolitické dění na Středním východě, byl vývoj vztahů mezi Sovětským svazem a Egyptem. Nebylo náhodou, že jedním z prvních a primárních cílů sovětské zahraniční politiky na Středním východě v letech 1955–1964 se stal Egypt, jenž byl do revoluce v červnu 1953 hlavním pilířem britské zahraniční politiky v regionu. Londýn se neúspěšně pokoušel vytvořit z Káhiry osu plánovaného systému kolektivní bezpečnosti na Středním východě. Britská vláda přitom doufala, že by vznik nové mezinárodní organizace mohl Londýnu poskytnout prostředek k politicky přijatelnému udržení pozic na Suez. Když v roce 1955 aplikovala Velká Británie toto řešení v podobě Bagdádského paktu na Irák, stala se Káhira spolu se SSSR hlavním kritikem nově vzniklé organizace.¹¹³⁷

V září 1955 oznámil, ještě z pozice egyptského předsedy vlády, Násir uzavření dohody o dodávkách československých a sovětských zbraní.¹¹³⁸ Kreml si uvědomoval, že jej Násir zpočátku využíval jako prostředek nátlaku na USA. Pochyboval však také o ochotě USA dát Egyptu nabídku, která by režimu Svobodných důstojníků, ve kterém byla hluboce zakořeněna zkušenost prohry z první arabsko-izraelské války, dostačovala.¹¹³⁹ Když navzdory nátlaku Západu odmítl Násir od nákupu zbraní z východního bloku ustoupit, přeneslo se napětí také do rozhovorů o financování Vysoké Asuánské přehrady, jež Egypt vedl se Světovou Bankou a vládami ve Washingtonu a v Londýně. Odmítnutí poskytnout úvěry na realizaci klíčového egyptského rozvojového projektu ve dnech 19. a 20. července 1956 bylo předehranou suezské krize, která otřásla Středním východem na konci roku 1956.¹¹⁴⁰

¹¹³⁵ Tamtéž, s. 18.

¹¹³⁶ Tamtéž, s. 18.

¹¹³⁷ PODEH, Elie. *Struggle over Arab Hegemony after Suez Crisis*, s. 91.

¹¹³⁸ RUBINSTEIN, Alvin. *Moscows's Third World Strategy*, s. 21.

¹¹³⁹ PRIMAKOV, Yevgeny. *Russia and the Arabs*, s. 35.

¹¹⁴⁰ Tamtéž, s. 37.

Již v polovině roku 1961 však dostalo sovětsko-egyptské přátelství vážné trhliny. Přes vojenskou i hospodářskou pomoc z východního bloku nehodlal Násir připustit, aby SAR začala být v arabském světě považována za klienta SSSR, což se odrazilo i na postoji Velké Británie a Spojených států k SAR.¹¹⁴¹ Když v září 1961 svrhl vojenský puč v Sýrii vládu SAR, zachovával Londýn i Washington k novému režimu v Sýrii zpočátku opatrný postoj. Zejména na straně Washingtonu panovaly obavy, že mocenská změna v Sýrii nemusí nutně postavení Západu na Středním východě prospět.¹¹⁴² Velká Británie, USA i SSSR uznaly formálně novou vládu v Sýrii až poté, co Násir odmítl vojenské řešení krize a 5. října 1961 rozpad Sjednocené arabské republiky akceptoval.¹¹⁴³

Na straně Londýna byla nevraživost vůči egyptskému vůdci zakořeněná mnohem hlouběji a navzdory očividným limitům sovětsko-egyptské spolupráce zachovávala Velká Británie vůči Násirovi chladný postoj a považovala „arabský nacionalismus násirovského typu“ za jedno z hlavních rizik ohrožujících politickou stabilitu a britské postavení na Středním východě.¹¹⁴⁴

Podobně jako Násira se sovětská zahraniční politika na Středním východě pokoušela využít i nového iráckého vůdce Qásima, jenž stanul v čele revoluce v Iráku v červenci 1958.¹¹⁴⁵ Stejně jako v případě Násira chovala Moskva jisté naděje, že by se jí mohlo podařit využít Qásima k prosazování sovětských zájmů na Středním východě. Vliv iráckých komunistů však po převratu postupně klesal. Důvodem byla nejen Qásimova snaha o upevnění vlastního autoritářského postavení, ale i spojení komunistického hnutí v Iráku s nepokoji v kurdských oblastech na severu země. Jisté zklamání v Bagdádu vyvolala také hospodářská a technická pomoc SSSR, jejíž výsledky zaostávaly za původním očekáváním.¹¹⁴⁶

Na přelomu dubna a května 1962 charakterizovaly podklady britské delegace pro zasedání Rady ministrů CENTO vystupování Sovětského svazu v mezinárodních vztazích po zasedání XXII. sjezdu KSSS jako nekonzistentní a protichůdné. Na jednu stranu budil Chruščov náznaky ochoty obnovit jednání na nejvyšší úrovni, avšak v klíčových otázkách, zejména v případě Berlína, zůstávala sovětská politika bez větších

¹¹⁴¹ RUBINSTEIN, Alvin. *Moscows's Third World Strategy*, s. 61.

¹¹⁴² PODEH, Elie. *The Decline of Arab Unity*, s. 155–156.

¹¹⁴³ Tamtéž, s. 157.

¹¹⁴⁴ BELOFF, Max. *The Future of British Foreign Policy*, s. 76–77.

¹¹⁴⁵ GOMBÁR, Eduard, PECHA, Lukáš. *Dějiny Iráku*, s. 463.

¹¹⁴⁶ Tamtéž, s. 469.

změn.¹¹⁴⁷ Britská zahraniční a bezpečnostní politika na Středním východě tak i nadále vycházela z předpokladu, že primárním cílem Moskvy na Středním východě je omezit vliv Západu. Prostředkem k dosažení tohoto cíle byla z pohledu Londýna podpora protizápadních nacionalistických režimů. V případě CENTO považovala *Foreign Office* za hlavní hrozbu ze strany Moskvy pokusy o neutralizaci regionálních členů, zejména Íránu, jež měly zbavit Západ možnosti využít základny členů aliance pro případný jaderný protiútok na území SSSR.¹¹⁴⁸

Přestože se Sovětský svaz od poloviny 50. let 20. století bezesporu pokoušel ovlivnit politické dění v Africe a Asii, výsledky jeho snah nebyly na počátku 60. let 20. století z pohledu britského ministerstva zahraničí valné. *Foreign Office* v podkladech pro členy britské delegace na zasedání Rady ministrů CENTO v roce 1962 poněkud jízlivě podotýkala, že se sovětský program rozvojové pomoci začíná potýkat se stejnými obtížemi jako ten britský a americký. Příjemci postupem času začínají považovat pomoc za samozřejmou a její poskytování přestává přinášet politickou loajalitu. Výsledkem byl další nárůst požadavků, který přesahoval jak možnosti donátorů, tak absorpční kapacitu příjemců.¹¹⁴⁹

Moskva se podle britských diplomatů soustředila zejména na dění v Africe a v Latinské Americe. Nejvýraznější rozsah sovětského působení identifikovalo Východní oddělení *Foreign Office* na Kubě a v Afghánistánu. Obavy Londýna tradičně vzbuzovalo také pokračování dodávek zbraní Násirovu Egyptu, potažmo Sjednocené arabské republiky. V ostatních zemích vystupoval doposud dle hodnocení *Foreign Office* spíše zdrženlivě.¹¹⁵⁰

7.2 Koncepce nepřítele v kontextu vojenského plánování CENTO

Ačkoli text zakládací smlouvy Bagdádského paktu konkrétního nepřítele či zdroj rizika explicitně neidentifikoval, byl pakt všeobecně považován za součást politiky zadržování komunismu (*containment*) a dílčí prvek v kapacitě Západu k odstrašení nepřítele (*deterrence*). Bagdádský pakt i později CENTO takto chápaly nejen britské

¹¹⁴⁷ K důvodům, jež k nevyváženosti sovětské zahraniční politiky přispívaly, patřilo podle *Foreign Office* také oslabené postavení sovětského vůdce, jímž otrásl neúspěchy sovětského zemědělství a destalinizace, se kterou se sovětské politické elity i sovětská společnost sžívaly jen pozvolna. TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 16 Soviet and Chinese Intentions and Activities, s. 2–3.

¹¹⁴⁸ Tamtéž, s. 3–4.

¹¹⁴⁹ Tamtéž, s. 3–4.

¹¹⁵⁰ Tamtéž, s. 5.

strategické dokumenty, ale i politické reprezentace regionálních členů a sovětská i egyptská propaganda. Konkrétní zdroj a forma ohrožení byly definovány na úrovni řídicích dokumentů, které vymezovaly působnost a manévrovací prostor klíčových orgánů aliance jako například Politická direktiva pro vojenský výbor (*Political Guidelines for to the Military Committee*), jež definovala základní hrozby, proti nimž mohl aparát aliance připravovat vojenské plány.¹¹⁵¹

Vývoj chápání komunistického ohrožení v kontextu CENTO lze charakterizovat prostřednictvím dvou perspektiv. První tvořil kontrast mezi interpretací komunistického světa jako monolitního bloku ovládaného jednou vůlí, vůči kterému se profilevalo vnímání komunistického bloku jako společenství států, které se nezávisle na sobě ve větší či menší míře řídí vlastními zájmy. Druhou linií byl pak konflikt mezi „ideologickou“ a „realistickou“ interpretací komunistického ohrožení Středního východu, tedy zda byl zájem komunistických zemí, zejména SSSR, o Střední východ určován primárně ideologií či geopolitickými zájmy Moskvy.

V době zformování Bagdádského paktu, na počátku roku 1955, bílá kniha o obraně přistupovala ke komunistickému světu jako k monolitnímu bloku, jehož směřování určovala vůle Kremlu prostřednictvím ideologie mezinárodního komunismu.¹¹⁵² Této koncepci odpovídal také profil vojenských plánů připravovaných Bagdádským paktem. Aliance měla být připravena na globální konflikt, během něhož obě strany využijí jaderné zbraně. Primární vojenskou hrozbu pro *Northern Tier* představovala sovětská invaze vedená z Kavkazu a sovětské Střední Asie motivovaná snahou ovládnout ropná pole v širším okolí Perského zálivu.¹¹⁵³

Britská interpretace arabského nacionalismu jako „trojského koně“ Sovětského svazu na Středním východě vycházela z obecného pohledu Velké Británie na vývoj v Impériu v průběhu 50. let 20. století. Na počátku roku 1955 připomínala zpráva Spojeného zpravodajského výboru Stalinův výrok o tom, že úspěch revoluce na Západě spočívá v osvobození kolonií a dalších závislých území. Britské zpravodajské služby předpokládaly, že se sovětská politika proto bude zaměřovat na využívání rozporů mezi

¹¹⁵¹ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London, (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 11, Annex Summary of discussions about CENTO Planning for Limited War, s. 1–2.

¹¹⁵² TNA, CAB 131/15, Cmd. 9391, Statement on Defence, 1955, s. 9.

¹¹⁵³ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 20 Middle East Oil.

metropolemi a současnými i bývalými koloniemi.¹¹⁵⁴ Destabilizačním snahám SSSR napomáhala podle JIC i Britská komunistická strana, jež se zaměřovala na politickou agitaci mezi studenty britských vysokých škol pocházejících z třetího světa.¹¹⁵⁵

Zpráva definovala vzorec sovětské politiky vůči závislým územím, jenž byl podle názoru JIC velice flexibilní a odrážel spíše společenský a hospodářský než politický charakter daného teritoria. První fáze této politiky spočívala ve využívání místních zdrojů napětí, mezi něž JIC řadil zejména nacionalismus a rasovou diskriminaci, xenofobii, chudobu či obecnou nespokojenost se špatnou vládou a korupcí. Pomocí těchto nástrojů se sovětská zahraniční politika snažila získat přízeň vzdělaných vrstev obyvatelstva, především „buržoazie“, a vybudovat s jejich podporou „pokrokovou jednotnou frontu“.¹¹⁵⁶

Po zformování se tato politická hnutí pokoušela s podporou SSSR získat masovou podporu pro svůj reformní program, zahrnující zejména pozemkovou reformu a sociální zákony. V poslední fázi budovalo místní komunistické hnutí kontrolu nad „pokrokovou jednotnou frontou“ pronikáním do státních a mocenských složek, jejichž prostřednictvím se pokoušelo vytvářet „revoluční podmínky“. Hlavními nositeli zájmů Kremlu byly podle JIC zejména Světová odborová federace, Mezinárodní svaz studentstva, Světová federace demokratické mládeže, Mezinárodní demokratická federace žen a Světová rada míru.¹¹⁵⁷ Na základě hodnocení tehdejší situace došel JIC rovněž k důležitému závěru, že výše zmíněné schéma zůstává v sovětské zahraniční politice zachováno i přes politické proměny po smrti Stalina.¹¹⁵⁸

V průběhu 2. poloviny 50. let 20. století se v britské interpretaci sovětské zahraniční politiky na Středním východě začal mimo ideologie stále více prosazovat také aspekt národních zájmů jednotlivých států. *Future Policy Study* z roku 1960 upozorňovala, že je nutné rozlišovat mezi „agresivní komunistickou ideologií“ a ruským a čínským nacionalismem. Každá z těchto hrozeb měla odlišnou podstatu a bylo jí nutné čelit jinými prostředky. Komunistická ideologie byla podle zprávy nejzranitelnější, byla-li vystavena srovnání s odlišným systémem, který byl stejně úspěšný a přitažlivý pro veřejnost.¹¹⁵⁹

¹¹⁵⁴ TNA, CAB 158/20, JIC (55)28, Colonial Intelligence and Security, 23. 3. 1955, s. 12.

¹¹⁵⁵ Tamtéž, s. 12.

¹¹⁵⁶ Tamtéž, s. 12.

¹¹⁵⁷ Tamtéž, s. 12.

¹¹⁵⁸ Tamtéž, s. 13.

¹¹⁵⁹ TNA, CAB 129/100, C. 60(35), FP (60)1, Future Policy Study, 1960–1970, 24. 2. 1960, s. 41.

Tento vývoj se, ač se zpožděním, odrážel také na úrovni CENTO. Původní schéma počítající s konfliktem globálního rozsahu doplnila od roku 1962 také příprava obranných plánů pro případ konfliktů omezeného rozsahu, jež byly prokazatelně komunistickým světem podníceny, nebo u nich hrozila přímá účast komunistických států. Velká Británie i USA tento typ vojenského plánování v CENTO až do roku 1961 odmítaly, neboť se obávaly, že spojení konkrétních ohnisek regionálních sporů s komunismem bude jen obtížně prokazatelné a že povede k přípravě vojenských plánů proti hrozbám, které s komunismem přímo nesouvisejí (*non-communist threats*).¹¹⁶⁰

Britské vojenské špičky navíc na přelomu 50. a 60. let 20. století začaly považovat přímou agresi SSSR na Středním východě za málo pravděpodobnou a upozorňovaly, že Kreml své zájmy v tomto regionu prosazuje primárně jinými než vojenskými prostředky.¹¹⁶¹ Studená válka na Středním východě touto optikou začala získávat spíše charakter politicko-ideologicko-hospodářského přetahování o přízeň místního obyvatelstva a politických elit.¹¹⁶²

Navzdory ideologicky zabarvené propagandě identifikovala britská zahraniční politika spolu s CENTO na pozadí sovětského zájmu o tuto organizaci také konkrétní geopolitické zájmy, jejichž kořeny v některých případech sahaly až do dob Ruského impéria. Nejednalo se pouze o přístup k Perskému zálivu, jehož geopolitický význam umocnila zvyšující se produkce ropy. SSSR se obával možného ohrožení průmyslových oblastí v oblasti Kaspického moře a sovětské Střední Asie, jež se mohly stát terčem jaderných úderů vedených ze základen zemí CENTO. V orbitu sovětského zájmu zůstávala také Indie, o jejíž přátelství SSSR v Chruščovově éře mimo jiné i s ohledem na narůstající ambice komunistické Číny usiloval.¹¹⁶³

Interní dokumenty aliance standardně označovaly zdroj komunistického ohrožení Středního východu jako „čínsko-sovětský blok“. V praxi však s tímto termínem zacházely relativně volně a často jej používaly v různých významech odrážejících konkrétní situaci či kontext. Na počátku 60. let 20. století byla v očích britské diplomacie komunistická Čína novou silou, která teprve postupně začínala prosazovat svůj potenciál.

¹¹⁶⁰ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 11, Annex: Summary of Discussions about CENTO Planning for Limited War, s. 2.

¹¹⁶¹ JASSE, Richard. *The Baghdad Pact*, s. 143.

¹¹⁶² TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 11, Annex, Summary of Discussions about CENTO Planning for Limited War, s. 3–4.

¹¹⁶³ Tamtéž, s. 2–3.

Londýn bedlivě sledoval zejména vývoj čínských vztahů s Pákistánem, jehož s Čínskou lidovou republikou sblížovaly zejména napjaté vztahy s Indií.¹¹⁶⁴

Politika Moskvy a Pekingů na Středním východě na počátku 60. let 20. století byla z pohledu Londýna v zásadě totožná. Obě komunistické velmoci usilovaly o prohlubování nestability v regionu, jež by jim umožnila posílit zde svůj politický a hospodářský vliv. S domácími komunistickými stranami spolupracovali *ad hoc* na základě oportunistického zhodnocení aktuální situace.¹¹⁶⁵

Jak Velká Británie, tak CENTO také pravidelně analyzovaly vývoj čínsko-sovětských vztahů. Na počátku roku 1963 shrnovala analýza Východního oddělení *Foreign Office* vývoj čínsko-sovětských vztahů a jejich dopad na CENTO. Text konstatoval, že na počátku roku 1962 ve vztazích mezi SSSR a Čínskou lidovou republikou zavládla vzájemná ochota „vést vnitřní i vnější politiku založenou na nejvyšší míře shody“.¹¹⁶⁶

Již na podzim téhož roku však v důsledku karibské krize Peking zahájil novou vlnu propagandy útočící na politiku Moskvy. Peking kritizoval stažení raket z Kuby a obviňoval SSSR z opuštění a obětování Castrova režimu. Zpráva tak upozorňovala, že v důsledku toho dochází k narůstající polarizaci komunistického světa, který se podle ní dělí na „evropský blok“ a „čínský blok“.¹¹⁶⁷ Analytici Východního oddělení proto předpokládali, že se Moskva bude soustředit především na udržení kontroly nad svými evropskými satelity. K možnosti, že by sovětské spory s Čínou mohly poskytnout politickou výhodu Západu, však byli velmi skeptičtí.¹¹⁶⁸

Podle informací britského velení čítaly pozemní síly čínské armády na počátku 60. let 20. století 2,5 milionu mužů organizovaných do 36 armád. Spolu s nimi disponoval Peking 200 000 členy sborů bezpečnostních sil a neomezenou zásobou domobrany. Přestože v této době armáda Čínské lidové republiky postrádala větší počet těžkých a technologicky pokročilejších zbraní, učinila v očích britského velení, mimo jiné i díky zapojení do konfliktu v Koreji, v bojeschopnosti velký pokrok. Na počátku 60. let

¹¹⁶⁴ TNA, FO 371/170220, EB 1001/1, W. J. A. Wilberforce to W. Marsden, letter no. 19522/10, 23. 1. 1963.

¹¹⁶⁵ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 16 Soviet and Chinese Intentions and Activities, s. 1–2.

¹¹⁶⁶ TNA, FO 371/170220, EB 1001/1, W. J. A. Wilberforce to W. Marsden, letter no. 19522/10, 23. 1. 1963.

¹¹⁶⁷ TNA, FO 371/170220, EB 1001/1, W. Marsden to W. J. A. Wilberforce, 15. 2. 1963.

¹¹⁶⁸ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 16 Soviet and Chinese Intentions and Activities, s. 4.

20. století britská generalita považovala Čínskou lidovou armádu za druhou největší sílu komunistického světa po Sovětském svazu.¹¹⁶⁹

7.3 Komunistická (sovětská) hrozba ve strategických dokumentech CENTO

Britské strategické dokumenty z období 1955–1958 tradičně shrnovaly cíle sovětské zahraniční politiky na Středním východě do čtyř okruhů. Prvním byla likvidace či paralyzace Bagdádského paktu. Druhým cílem bylo zabránit Západu udržovat na Středním východě vojenské základny. Třetím cílem bylo zamezit Západu přístupu k ropě a z ní plynoucích zisků. Posledním, čtvrtým okruhem pak bylo podlomit vliv západních států, zejména Velké Británie, a nahradit jej komunismem.¹¹⁷⁰

V červenci roku 1959 britský pohled na sovětskou hrozbu na Středním východě dále specifikovalo memorandum Spojený zpravodajského výboru. Hlavním cílem SSSR bylo podle JIC omezení britského a amerického vlivu a jeho nahrazení vlivem SSSR. Kreml dále podle JIC usiloval o narušení *Northern Tier* a odstranění základen, odkud mohl vést Západ jaderné údery proti SSSR. Cílem Kremlu bylo rovněž zmaření snahy o sjednocení arabského světa pod nekomunistickým vedením a vytvoření silného jádra komunistického vlivu. Memorandum rovněž dále specifikovalo sovětský pohled na otázku ropy. Podle memoranda nebylo okamžitým cílem SSSR tyto dodávky přerušit. Záměrem Kremlu bylo podle JIC spíše získat schopnost proud ropy ze Středního východu do Evropy potenciálně omezit či zastavit a využívat ji jako nátlakový prostředek v průběhu krizových situací.¹¹⁷¹

Díky politice podpory národněosvobozeneckých hnutí získal od roku 1955 do roku 1958 podle JIC v regionu SSSR významný vliv, a to s relativně „skromnými zdroji“ v podobě propagandy, dodávek zbraní a hospodářské pomoci. JIC předpokládal, že bude Moskva v této politice i nadále pokračovat a současně usilovat o vznik komunistického

¹¹⁶⁹ TNA, FO 371/149720, EB 1194/16/G, Pakistanis Permanent Deputy Comments on Estimate of the Enemy Threat to the CENTO Area in Global War up to the End of 1962 (CENTO/CMPS/4/DS), COS (60)361, 21. 12. 1960.

¹¹⁷⁰ JIC byl rovněž přesvědčen, že se SSSR pokouší využít rozporů na Středním východě k zvýšení arabsko-izraelského napětí. V případě vypuknutí nové války mezi Izraelem a arabskými státy měl podle JIC Kreml bránit uzavření příměří. Moskva očekávala, že by západní státy poskytly Izraeli pomoc, a tím obětovaly zbývající spojenecké vazby s arabskými státy. TNA, CAB 158/24, JIC (56)36(Final), Probable Soviet Attitude to an Arab/Israel War, 21. 3. 1956, s. 2–3.

¹¹⁷¹ TNA, CAB 158/36, JIC (59)44(Final), Soviet policies and intentions in the Middle East over the next two years with particular reference to Iraq, 17. 7. 1959, s. 1–2.

režimu v Iráku, který by Kremlu umožnil postoupit ve snaze o ovládnutí Středního východu do další fáze.¹¹⁷²

První strategické dokumenty hodnotící komunistické ohrožení Bagdádského paktu (CENTO) vypracovaly orgány aliance v březnu 1956.¹¹⁷³ Soubor analýz zahrnoval zejména zhodnocení hrozby, které Bagdádský pakt čelil, tzv. *threat paper*. Mezi další dokumenty se řadilo například zhodnocení vojenské situace členských států, návrh vojenských operací na obranu paktu. Jako podklad pro další rozvoj spolupráce členských států ve vojenské i politické rovině měly být zpracovány také návrhy opatření na zlepšení vojenské spolupráce členů paktu.¹¹⁷⁴ První kolo přípravy strategických dokumentů Bagdádského paktu bylo dokončeno v polovině roku 1956. Vojenské plánovací orgány paktu poté zahájily činnost na druhé vlně většího počtu podrobnějších dokumentů.¹¹⁷⁵

Analýza Ohrožení oblasti Bagdádského paktu v případě globální války do roku 1960 (*Threat to the Baghdad Pact Area in Global War up to 1960*) vycházela z předpokladu, že přímé agresi sovětského svazu bude předcházet fáze „podvratné činnosti“, v jejímž průběhu se Kreml pokusí spojenecké vlády svrhnout nebo alespoň oslabit. Následný vojenský úder, jenž měl mít jak konvenční, tak jaderný charakter měl docílit dobytí ropných polí, získání přístavů v Perském zálivu a rozšíření perimetru sovětské protiletecké obrany.¹¹⁷⁶

Tento závěr sdílel i britský Spojený zpravodajský výbor, jehož memorandum o ohrožení Bagdádského paktu ze srpna 1959 shrnovalo závěr, že v následujících čtyřech letech není rozpoutání globální války útokem Číny či SSSR na některého z členů Bagdádského paktu pravděpodobné. Hlavní hrozba, kterou komunistický svět pro Střední východ z pohledu britských tajných služeb představoval, tak byla politická a ekonomická. Stejně tak výbor nepředpokládal, že by k většímu konfliktu mohly vést přetrvávající šarvátky mezi členy paktu a některými sousedními státy, zejména Irákem a Afghánistánem. Hlavním rizikem, kterému aliance čelila, byla revoluce v Íránu a odchod Teheránu z aliance.¹¹⁷⁷

¹¹⁷² Tamtéž, s. 3.

¹¹⁷³ CONDIT, Kenneth. *History of Joint Chiefs of Staff*, s. 156.

¹¹⁷⁴ Tamtéž, s. 157.

¹¹⁷⁵ Jednalo se například o námořní vojenskou studii (*naval study*), leteckou vojenskou studii (*air study*), analýzy komunistického ohrožení Pákistánu, revize tzv. *threat paper* a analýza zaměřená na roli jaderných zbraní (*nuclear study*). Tamtéž, s. 161.

¹¹⁷⁶ Tamtéž, s. 157–158.

¹¹⁷⁷ TNA, CAB 158/37, JIC (59)66(Final), *The Threat to the Baghdad Pact Area*, 14. 8. 1959, s. 1.

Příprava společných vojenských plánů byla hlavní činností vojenských struktur Bagdádského paktu (CENTO), jež měla přispět ke zvýšení obranyschopnosti zemí Severního pásu, také po roce 1959. Forma, procesní zajištění a obsah vojenských plánů CENTO bylo rovněž jedním z nejcitlivějších témat projednávaných na politické úrovni organizace. Vojenské plánování CENTO zaštiťoval Vojenský výbor CENTO, kterému podléhala Stálá skupina vojenských přidělců (*Permanent Military Deputies Group*, PMDG), jež koordinovala činnost Sdruženého vojenského plánovacího štábu (*Combined Military Planning Staff*, CMPS).¹¹⁷⁸

Návrhy vypracovaných dokumentů předávala PMDG Radě pověřenců (*Council of Deputies*), složené z velvyslanců členských zemí v Ankaře, která je předávala k připomínkám relevantním národním orgánům členů aliance. V případě Velké Británie se jednalo o ministerstvo zahraničí, ministerstvo obrany a zejména o Výbor náčelníků štábů. Za účelem zpracování strategických dokumentů CENTO byla v sídle aliance rovněž *ad hoc* svolávána zvláštní politická pracovní skupina (*Political Working Party*), jež později nabyla stálého charakteru.

Vojenské plánování se řídilo politickým zadáním definovaným zejména v Politické směrnici pro vojenský výbor (*Political Guidance for the Military Committee*) a v tzv. základních předpokladech (*basic assumptions*), jež definovaly základní předpokládané kontury konfliktu, na který měl vojenský plán alianci připravit.¹¹⁷⁹ Politickou směrnici pro vojenský výbor schválila Rada ministrů CENTO na zasedání v roce 1959. Jako hlavní zdroj přímého i nepřímého ohrožení *Northern Tier* identifikovala směrnice SSSR, jenž se svých cílů pokoušel dosáhnout prostřednictvím mezinárodního komunismu.¹¹⁸⁰

Finální verzi dokumentu s názvem Základní předpoklady globální války do roku 1962 (*Basic Assumptions for Global War up to 1962*) schválila Rada pověřenců CENTO (*Council of Deputies*) až 31. března 1961.¹¹⁸¹ Schválený text byl výsledkem dlouhých a úmorných jednání a obsahově vycházel z původní verze strategického dokumentu Zrevidované předpoklady pro globální válku do roku 1960 (*Revised Assumptions*

¹¹⁷⁸ YESILBURSA, Behcet Kemal. *The Baghdad Pact*, s. 228.

¹¹⁷⁹ TNA, FO 371/149720, EB 1194/5, F. D. W. Brown to S. J. Whitwell, letter no. 22594/10, 26. 2. 1962.

¹¹⁸⁰ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 11 Military Planning Annex: Summary of Discussions about CENTO Planning for Limited War

¹¹⁸¹ TNA, DEFE 5/111, COS 61(49), Brief for the 9th meeting of CENTO Military Committee (Revised), Basic Assumptions, 18. 4. 1961, s. 62–63.

for Global War up to 1960).¹¹⁸² Na základě verze do roku 1960 a politické směrnice pro vojenský výbor (*Political Guidelines*) z roku 1958 vypracoval státní department návrh textu „předpokladů“ do roku 1962, který se skládal z devíti bodů. Případný útok proti CENTO měl být součástí širší ofenzívy proti Západu, zejména v západní Evropě, a Moskva jej měla koordinovat se spřátelenými státy v regionu.¹¹⁸³

Návrh nové verze dokumentu i nadále vycházel z předpokladu, že iniciátorem vypuknutí války bude komunistický blok, potažmo SSSR. Komunistický blok měl maximálně využít momentu překvapení a zaútočit ve všech sporných oblastech najednou. Primární úder měl být veden proti ozbrojeným silám USA a Velké Británie v Evropě a v USA. Součástí sovětské ofenzívy měl být také útok jadernými zbraněmi, na něž by Západ odpověděl jadernou odvetou. Regionální členové CENTO se měli spolu s Velkou Británií a USA podílet na zastavení sovětského vpádu jižním směrem, přičemž mělo CENTO získat podporu na křídlech od NATO a SEATO.¹¹⁸⁴

Ve srovnání se zrevidovanou verzí „předpokladů“ (*Revised Assumptions for Global War up to 1960*), které schválil Vojenský výbor CENTO v listopadu 1958, byl americký návrh pro období do roku 1962 méně konkrétní v otázce postojů regionálních států, což odráželo dlouhodobé obavy a neochotu Washingtonu přistoupit na cokoli, co by hrozilo angažování CENTO ve sporech regionálních členů s ostatními státy Středního východu a Indického subkontinentu. Zpráva Předpoklady globální války do roku 1960 se mimo jiné věnovala postojům, které by v případě konfliktu pravděpodobně zaujal Izrael. Podle dokumentu nebylo možné očekávat, že by se vláda v Tel-Avivu rozhodla poskytnout Spojencům přímou vojenskou pomoc, avšak bylo možné očekávat, že v případě ohrožení vlastního území se bude Izrael sovětské agresi bránit.¹¹⁸⁵

CENTO rovněž spekovalo, že by izraelská vláda mohla alianci umožnit využití základen na svém území. Sekretariát CENTO přitom předpokládal, že by regionální členové CENTO byli v případě konfliktu ochotní využívat izraelskou vojenskou infrastrukturu, ač přímé spolupráci s Izraelem naklonění nebyli.¹¹⁸⁶ Postoj Afghánistánu

¹¹⁸² TNA, FO 371/149720, EB 1194/1/G, US Draft Basic Assumptions for Global War up to 1962 (NEA/12/22/59), attachment to W. Morris to S. J. Whitwell, letter no. 1190/11/2/60, 7. 1. 1960.

¹¹⁸³ TNA, DEFE 5/111, COS 61(49), Brief for the 9th meeting of CENTO Military Committee (Revised), Basic Assumptions, 18. 4. 1961, s. 62–63.

¹¹⁸⁴ TNA, FO 371/149720, EB 1194/1/G, W. Morris to S. J. Whitwell, letter no. 1190/11/2/60, 7. 1. 1960, Attachment US Draft Basic Assumptions for Global War up to 1962 (NEA/12/22/59), s. 1–2.

¹¹⁸⁵ TNA, FO 371/149720, EB 1194/1G, W. Morris to S. J. Whitwell, letter no. 1190/11/2/60, 7. 1. 1960, Attachment Revised Assumptions for Global War up to 1960 (November 1958), s. 2.

¹¹⁸⁶ TNA, FO 371/149720, EB 1194/1/G, W. Morris to S. J. Whitwell, letter no. 1190/11/2/60,

a Indie vůči Pákistánu by v případě globálního konfliktu mezi Západem a komunistickým blokem zůstal stejný, případně by se zhoršil. Libanon a Saúdská Arábie by spojencům poskytly základny a právo průjezdu, na rozdíl od SAR, která by toto odmítla a zůstala neutrální stejně tak jako Jordánsko a Irák.¹¹⁸⁷

Ministerstvo pro vztahy s Commonwealthem i ministerstvo obrany se k americkému návrhu dokumentů stavěly odmítavě.¹¹⁸⁸ Naopak v hodnocení *Foreign Office* se odrážel širší zájem na udržení fungující spolupráce a co možná nejkonstruktivnější jednací praxe v orgánech CENTO. Britské ministerstvo zahraničí hodnotilo americký návrh jako politicky neškodný, avšak nevhodný pro účely vojenského plánování CENTO. Z pohledu *Foreign Office* byly klíčové právě body věnované postojům ostatních zemí v regionu. Spojené království také doporučovalo, aby předpoklady obsahovaly samostatný bod pro každý stát regionu.¹¹⁸⁹ Po připomínkách z britské strany však státní department návrh dokumentu dále zobecnil vypuštěním bodu specifikujícího předpoklad použití jaderných zbraní. Návrh na vytvoření jednotlivých předpokladů pro konkrétní země americké ministerstvo zahraničí jednoznačně odmítlo.¹¹⁹⁰

V průběhu revizí amerického návrhu na základě připomínek *Foreign Office* byla také významným způsobem upravena očekávaná reakce států mimo CENTO, NATO a SEATO na vypuknutí globální války. V návaznosti na verzi dokumentu do roku 1960 pracoval americký návrh s predikcí, že v případě konfliktu se SSSR budou země mimo SEATO, CENTO a NATO zpočátku udržovat neutralitu, ale prokáže-li se nepochybnitelně, že na rozpoutání konfliktu nese vinu SSSR, umožní spojencům přelety přes jejich vzdušný prostor nebo přímo využívání vojenské infrastruktury na jejich území.¹¹⁹¹ Text schválený v březnu 1961 však již uváděl, že se neutrální státy Středního východu budou pokoušet i po vypuknutí konfliktu neutralitu udržet, přičemž budou vystaveny zvýšené míře podvratné činnosti (*subversion*) domácích komunistických

7. 1. 1960, Attachment US Draft Basic Assumptions for Global War up to 1962 (NEA/12/22/59), s. 1–2.

¹¹⁸⁷ Tamtéž, s. 2.

¹¹⁸⁸ TNA, FO 371/149720, EB 1194/9/G, minutes by S. J. Whitwell, 18. 8. 1960.

¹¹⁸⁹ TNA, FO 371/149720, EB 1194/1, FO to British Embassy, Ankara, tel. no. 248, 22. 1. 1960.

¹¹⁹⁰ TNA, FO 371/149720, EB 1194/1, W. Morris to S. J. Whitwell, letter no. 1190/11/4/60, 7. 1. 1960.

¹¹⁹¹ Tamtéž.

hnutí.¹¹⁹² Na přesuny vojsk přes jejich území či přístup k jejich vojenské infrastruktuře se spoléhat možné nebylo.¹¹⁹³

Zrevidovaný americko-britský návrh textu byl ostatním členům aliance představen na zasedání Politické pracovní skupiny (*Political Working Party*) 24. února 1960.¹¹⁹⁴ Schválení dokumentu v interních jednáních CENTO se však ukázalo jako nadmíru problematické především s ohledem na vyhrocené postoje Pákistánu, do nichž se promítalo napětí v Kašmíru a na hranicích s Afghánistánem. Pákistánský režim Ajjúba Chána vyžadoval, aby dokument explicitně zmiňoval možnost zapojení Afghánistánu do případné komunistické agrese. Pákistán rovněž prosazoval, aby dokument konstatoval přetrvávající nepřátelské postoje Kábulu a Dillí vůči Pákistánu.¹¹⁹⁵ Narážel přitom na odmítavý postoj nejen Spojených států, ale i Turecka. Vůči formulacím konkrétních předpokladů vůči jednotlivým zemím se ohradil i Londýn. Zahrnutí Indie do textu dokumentu mohlo později posloužit jako odůvodnění pro přípravu společných vojenských plánů CENTO proti Dillí, což bylo pro Londýn nepřijatelné.¹¹⁹⁶ V obdobném duchu Pákistán neúspěšně argumentoval již v průběhu přípravy politické směrnice pro Vojenský výbor v roce 1959 a totožné cíle se pokoušel prosadit rovněž na půdě SEATO.¹¹⁹⁷

S dílčími připomínkami vůči dokumentu vystoupil také Teherán. Na jednání *Political Working Party* 31. května 1960 navrhl šáhův zástupce, aby byla do textu zahrnuta i možnost, že střet bloků nemusí nutně začít jaderným úderem. Írán rovněž prosazoval, aby byla v předpokladech více zdůrazněna hrozba podvratné činnosti vedené ostatními zeměmi regionu. V případě Íránu mířila toto opatření zejména na arabský nacionalismus a egyptskou propagandu.¹¹⁹⁸

Při projednávání návrhu předpokladů ve Skupině stálých vojenských zástupců (*Permanent Military Deputies Group*) však generál Rogers zastupující USA možnost

¹¹⁹² TNA, DEFE 5/111, COS 61(49), Brief for the 9th meeting of CENTO Military Committee (Revised), Basic Assumptions, 18. 4. 1961, s. 62–63.

¹¹⁹³ Tamtéž, 63.

¹¹⁹⁴ TNA, FO 371/149720, EB 1194/4, CENTO: Draft Basic Assumptions for Global War up to 1962 (Revised), 16. 2. 1962.

¹¹⁹⁵ TNA, FO 371/149720, EB 1194/6, F. D. W. Brown to S. G. Whitwell, letter no. 22594/13, 20. 5. 1960.

¹¹⁹⁶ Tamtéž.

¹¹⁹⁷ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 11, Annex Summary of Discussions about CENTO Planning for Limited War, s. 1.

¹¹⁹⁸ TNA, FO 371/149720, EB 1194/6, F. D. W. Brown to S. J. Whitwell, letter no. 22594/14G, 3. 6. 1960.

poskytnutí jaderných technologií vojskům členů CENTO jednoznačně vyloučil a zdůraznil, že neví o záměrech USA zapojit do pozemních bojů CENTO jaderné zbraně.¹¹⁹⁹ Americké prohlášení na uzavřeném zasedání PMDG opět pobouřilo především Pákistán, který v rámci vojenské pomoci od USA obdržel, mimo jiné, osmipalcová děla, ze kterých bylo možné střílet i jaderné střelivo.¹²⁰⁰ Negativní postoj k sdílení jaderných zbraní v jakékoli podobě měl také Londýn. *Foreign Office* však zdůrazňovala, že změna formulací bude vyžadovat důkladné zdůvodnění, aby další postup jednání nezmařily protesty a neochota regionálních členů.¹²⁰¹ Velká Británie i Spojené státy se navíc obávaly, že by takový krok kompromitoval deklarované zaměření CENTO proti komunistické hrozbě.¹²⁰² *Foreign Office* i státní department sdílely názor, že by Pákistán využil tuto formu podpory k eskalaci vztahů s Indií a k dalšímu nátlaku na Západ, aby s členy aliance sdílel větší množství jaderných technologií.¹²⁰³

Na jednání *Political Working Party* navíc odpálil Pákistán další „diplomatickou nálož“, když do textu předpokladů navrhl zařadit článek, podle kterého se členové CENTO měli zdržet poskytování bilaterální i multilaterální pomoci, jež by zvyšovala vojenský potenciál zemí Středního východu, které nejsou členy CENTO a mají vůči členským státům aliance nepřátelský postoj. Návrh textu, nebyl formulovaný zcela srozumitelně, avšak bylo patrné, že je namířený proti Izraeli. Velká Británie, Spojené státy i Turecko jej proto otevřeně odmítly.¹²⁰⁴

¹¹⁹⁹ TNA, FO 371/149720, EB 1194/8G, F. D. W. Brown, letter no. 22592/9G, 8. 7. 1960.

¹²⁰⁰ Textace revize bodu navrhovaná Karáčím zněla: „Úvodní fáze globální války bude charakteristická vzájemnými strategickými jadernými údery, které se však nebudou nutně odehrávat v regionu CENTO. Není však pochyb, že taktické nukleární zbraně budou nepřítelem v regionu zřejmě na začátku operací použity. Plánování pro případ globální války tedy musí vycházet z předpokladu, že regionální členové budou mít taktické nukleární zbraně k dispozici.“ Spojené státy naopak navrhovaly znění obsahující pouze frázi: „... Jaderné zbraně budou k dispozici za účelem podpory obrany oblasti CENTO proti agresi komunistického bloku.“ TNA, FO 371/149720, F. D. W. Brown to S. J. Whitwell, letter no. 22594/23G, 14. 12. 1960.

¹²⁰¹ TNA, FO 371/149720, EB 1194/8, minutes by G. F. Hiller, 23. 8. 1960.

¹²⁰² TNA, FO 371/149720, EB 1194/12/G, D. J. Speares to S. J. Whitwell, letter no. 1190/11/20/60, 8. 9. 1960.

¹²⁰³ Pákistánská textace příslušného bodu „předpokladů“ zněla: „Čínsko-sovětská ofenzíva proti CENTO může být koordinována s aktivitami států v regionu, které nejsou členy CENTO, které přijímají sovětskou pomoc a kterým bude nabídnuta příležitost dosáhnout svévolně jejich požadavků vůči sousedním státům.“ TNA, FO 371/149720, EB 1194/15/G, F. D. W. Brown to S. J. Whitwell, letter no. 22594/23G, 14. 12. 1960.

¹²⁰⁴ Textace článku zněla: „Státy se zdrží bilaterální nebo multilaterální pomoci, která by zvýšila válečný potenciál států Středního východu, jež nejsou členy CENTO (a zároveň nechovají přátelské postoje k zemím Středního východu).“ TNA, FO 371/149720, EB 1194/8 2594/16G, F. D. W. Brown to S. J. Whitwell, 4. 8. 1960, s. 4.

Spolu se „základními předpoklady“ orgány CENTO vypracovaly a pro potřeby podrobnějšího vojenského plánování průběžně aktualizovaly další podkladové studie. První z nich, tzv. *threat paper*, s názvem Zhodnocení nepřátelské hrozby pro oblasti CENTO (*Estimate of the Enemy Threat to the CENTO Area*) shrnovala a identifikovala aktuální nebezpečí, kterému aliance čelila.¹²⁰⁵ *Threat paper* později dále rozvíjela mimo jiné zpráva o vojenském postavení aliance (*Estimate of the Situation*). Na obou výše uvedených dokumentech se významnou měrou podílel i britský zástupce v PMDG do roku 1959 generál Charles Phibbs Jones.¹²⁰⁶ Druhá významná podkladová studie s názvem Dopad jaderných zbraní na globální válku na Středním východě (*The Impact of Nuclear Weapons on the Global War in the Middle East*), jejíž první verzi aliance vypracovala již v červnu 1956, pak definovala pravděpodobnou roli, která by v případě střetu se SSSR na Středním východě připadla jaderným zbraním.¹²⁰⁷

V návaznosti na výše zmíněné strategické dokumenty uložil po zasedání vojenského výboru v září 1959 Výbor vojenských pověřenců, pozdější PMDG, Sdruženému vojenskému plánovacímu štábu CENTO za úkol vypracovat návrh společného vojenského operačního plánu CENTO (*CENTO Joint Campaign Plan*), jenž se skládal ze dvou částí. První shrnovala plán obrany, který umožňoval aktuální stav ozbrojených sil členů aliance. Druhá část shrnovala dlouhodobý plán obrany a jejího rozvoje na roky 1961–1963.¹²⁰⁸

Operační plán CENTO předpokládal, že v úvodní fázi dojde k použití jaderných zbraní a že obrana bude vedena na národní úrovni velením jednotlivých států. Britský Výbor náčelníků štábů přitom upozorňoval, že velkou neznámou stále zůstává, zda bude CENTO moci v operačních plánech počítat s tureckými vojsky na východě země.¹²⁰⁹

Všechny zmíněné dokumenty byly po vystoupení Iráku a transformaci Bagdádského paktu na CENTO v průběhu let 1959 a 1960 postupně revidovány a aktualizovány. Návrh zprávy shrnující dopad jaderných zbraní na globální válku na Středním východě projednával britský Výbor náčelníků štábů 8. listopadu 1960. S textem

¹²⁰⁵ TNA, FO 371/149720, EB 1194/8G, F. D. W. Brown to S. J. Whitwell, letter no. 22592/9G, 8. 7. 1960.

¹²⁰⁶ Tamtéž.

¹²⁰⁷ TNA, DEFE 6/58, JP (59)161(Final), The Impact of Nuclear Weapons on the Form of Global War in the CENTO Area, Report by the Joint Planning Staff, 15. 1. 1960, s. 2–3.

¹²⁰⁸ TNA, FO 371/149720, EB 1194/13/G, COS (60)317, Annexe CENTO Joint Campaign Plan, 9. 11. 1960, s. 1–6.

¹²⁰⁹ Tamtéž, s. 5.

návrhu vypracovaným CMPS vyslovili v březnu 1960 souhlas všichni členové PMDG s výjimkou Pákistánu, který jako v ostatních případech trval na tom, aby dokument pokrýval také riziko konfliktu omezeného rozsahu a vytvořil platformu pro „organické“ zapojení jaderných zbraní do národních armád členů CENTO.¹²¹⁰ V návaznosti na to požádal pákistánský zástupce o rozšíření textu o formulaci, že: „V plánování pro případ globální války lze předpokládat, že budou k obraně oblasti CENTO poskytnuty také jaderné zbraně.“¹²¹¹

Ani Londýn ani Washington k takovému závazku ale nebyli ochotni přistoupit. *Foreign Office* proto doporučovala vypracovat vágní kompromisní formulace příslušného odstavce zprávy, která by Pákistán příliš nepopuzovala a zároveň Spojené království a USA k ničemu nezavazovala.¹²¹²

Hlavní složkou obranných plánů pro globální válku připravovaných pod hlavičkou CENTO byla obrana před případnou ofenzivou sovětských konvenčních sil. Vojenští analytici členských zemí CENTO předpokládali, že v případě vojenského vpádu na Střední východ by SSSR vedl pozemní ofenzivu přes turecko-iránské pomezí a severovýchodní Írán směrem k Perskému zálivu. Hlavním cílem úderu měly být především oblasti s klíčovými zásobami ropy a strategicky významný Hormuzský průliv.¹²¹³

S ohledem na slabost konvenčních sil regionálních členů převažoval názor, že ofenzivě tohoto druhu by bylo možné čelit pouze použitím jaderných zbraní. Jadernou sílu Bagdádského paktu (CENTO) tvořily čtyři letky bombardérů Canberra umístěné na Kypru, jež měly být v případě útoku SSSR na CENTO využity k jaderným úderům na předem naplánované cíle. Použití jaderných zbraní pro obranu CENTO však bylo ve všech členských zemích politicky velmi citlivou záležitostí, neboť Ankara, Teherán i Karáči sdílely přesvědčení, že by jaderné zbraně zřejmě byly použity na jejich území, což z obav z negativního ohlasu veřejnosti ostře odmítaly.¹²¹⁴

¹²¹⁰ TNA, FO 371/149720, EB 1194/14/G, COS (60)316, Annexe Impact of Nuclear Weapons on the Form of Global War in the CENTO Area, 9. 11. 1960, s. 2–3.

¹²¹¹ TNA, FO 371/149720, EB 1194/11/G, F. D. W. Brown to S. J. Whitwell, 22594/20G, 31. 8. 1960.

¹²¹² Tamtéž.

¹²¹³ TNA, DEFE 5/109, COS 60(334), Annexe, Appendix B Background to CENTO Force Requirements, 23. 11. 1960, s. 9–10.

¹²¹⁴ TNA, FO 371/149720, EB 1194/8G, F. D. W. Brown to S. J. Whitwell, letter no. 22592/9G, 8. 7. 1960.

Přestože oficiální rétorika CENTO určená veřejnosti možnost jaderných úderů na území členských zemí nepřipouštěla, shodovali se vojenští experti Velké Británie a USA, že zejména severovýchodní Írán, historický region Chorásán, je dostupnými konvenčními silami neubránitelný. Za nezbytný prvek obrany proto považovali jaderné údery proti větším koncentracím konvenčních sil, které bylo možné předpokládat při průchodu horskými průsmyky a při obléhání větších měst. Odlehčující jaderné údery směřované na území sovětské Střední Asie nepovažovali vojenští odborníci CENTO pro zastavení postupu sovětských konvenčních sil za dostatečné. Jejich význam tedy spočíval především v prvku odstrašení.¹²¹⁵

Britské velení předpokládalo, že by CENTO s podporou USA dokázalo v případě jaderných úderů proti sovětským konvenčním silám zadržet sovětskou ofenzivu u pohoří Alborz, tzv. *Elbruz Line*.¹²¹⁶ Bagdádský pakt (CENTO) měl rovněž zpracovaný seznam jaderných cílů (*Nuclear Target List*), který definoval pravděpodobné lokality jaderných úderů na území členských zemí. Jednalo se zejména o strategicky významné lokality na severu Íránu, přístupové trasy k Teheránu a horské průsmyky spojující Pákistán a Afghánistán.¹²¹⁷

Takto definovaná koncepce vojenské strategie Bagdádského paktu (CENTO) vykazovala silnou kontinuitu s britským vojenským uvažováním z počátku studené války. V roce 1946 určovaly z pohledu velení britských ozbrojených sil strategický význam Středního východu tři faktory. Prvním byly rozsáhlé zásoby ropy a druhým strategické umístění umožňující udržení spojení mezi různými částmi Impéria. Třetím bodem byla role Středního východu jako zázemí, odkud mohly být v případě války vedeny letecké údery proti hlavním sovětským průmyslovým centrům.¹²¹⁸

Důraz na použití jaderných zbraní a přesvědčení, že severovýchodního Íránu nelze při útoku SSSR ubránit, vedly Londýn i Washington mimo jiné i k odmítání investic do budování masivních konvenčních sil umístěných na severovýchodě Íránu, o což na půdě CENTO usiloval Teherán. Šáhův režim tento postoj anglosaských velmocí ostře kritizoval, neboť ve hře byla nejen modernizace íránské armády, jež byla jednou z priorit

¹²¹⁵ TNA, DEFE 5/109, Background to CENTO Force Requirements, Appendix B to Annexe to COS 60(334), 23. 11. 1960, s. 9.

¹²¹⁶ Tamtéž, s. 9.

¹²¹⁷ Tamtéž, s. 10.

¹²¹⁸ KEEBLE, Curtis. *Britain, the Soviet Union and Russia*, s. 218.

šáhovy vlády, ale i rozhodnutí kudy v případě sovětské agrese povede obranná linie a kam budou směřovat jaderné údery.¹²¹⁹

V připomínkách k návrhu textu zprávy věnované jaderným zbraním Spojené království mimo jiné zdůrazňovalo klíčový význam zásob ropy v oblasti CENTO a jejich zranitelnost v případě jaderného útoku SSSR na ně. Výbor náčelníků štábů se také domníval, že dojde-li k útoku na oblast *Northern Tier*, použije SSSR také taktické jaderné zbraně na podporu ofenzívy pozemních vojsk. Prioritou CENTO tedy mělo být z pohledu Londýna zejména posílení protiletické obrany regionálních členů aliance a jejich schopnosti komunikovat a koordinovat obranu. Britští vojenští analytici proto také předpokládali, že v případě konfliktu se SSSR bude nutné přistoupit k jaderným úderům proti silám SSSR podél jeho hranice s členy CENTO.¹²²⁰

Vyjednávání o nové podobě *threat paper* na půdě CENTO podle COS komplikovaly zejména postoje Pákistánu, který dlouhodobě trval na dramatickém zvýšení míry ohrožení ze strany komunistického světa a na zařazení rizika vypuknutí střetu omezeného rozsahu. Regionální členové paktu rovněž napadali metodologii výpočtu ohrožení CENTO, kterou doporučovalo Spojené království. Ankara, Írán i Karáčí byli přesvědčeni, že ji Londýn, v souladu s postoji Washingtonu, zvolil účelově, aby se do budoucna vyhnul nutnosti navýšit jadernou záštitu aliance nad aktuální úroveň.¹²²¹

Zpráva definovala obecný cíl komunistického světa na základě Politické direktivy pro vojenský výbor: „Je nutné mít na paměti, že cílem sovětského Ruska na Středním Východě je dosáhnout nadvlády nad celou oblastí a využít ji k proniknutí do Afriky a obklíčení NATO.“ Výbor náčelníků štábů navrhoval úpravu znění na: „...získat nadvládu nad celou oblastí CENTO na Středním východě se záměrem využít ji jako odrazový můstek do Afriky za účelem obklíčení NATO.“¹²²² Zpráva dále konstatovala, že cílem komunistického tábora je rovněž získat národy CENTO pro svoji ideologii, a zajistit si tak trvalou nadvládu v regionu.¹²²³

¹²¹⁹ TNA, DEFE 5/109, Background to CENTO Force Requirements, Appendix B to Annexe to COS 60(334), 23. 11. 1960, s. 9–10.

¹²²⁰ TNA, DEFE 6/58, JP (59)161(Final), The Impact of Nuclear Weapons on the Form of Global War in the CENTO Area, Report by the Joint Planning Staff, 15. 1. 1960, s. 3–4.

¹²²¹ TNA, DEFE 5/111, COS 61(49), Brief for the 9th meeting of CENTO Military Committee (Revised), Estimate of the Enemy Threat to the CENTO Area in Global War up to the End of 1962, 18. 4. 1961, s. 27–29.

¹²²² TNA, FO 371/149720, EB 1194/16/G, COS (60)361, Pakistan's Permanent Deputy Comments on Estimates of the Enemy Threat to the CENTO Area in Global War up to the End of 1962 (CENTO/CMPS/4/DS), 21. 12. 1960, s. 5

¹²²³ Tamtéž, s. 6.

Britský Výbor náčelníků štábů byl na přelomu 50. a 60. let 20. století přesvědčen, že SSSR neusiluje o jaderný střet na Středním východě. Britské velení si uvědomovalo, že Kreml usiluje o posílení vlivu na Středním východě, avšak nebylo přesvědčeno, že se z pohledu SSSR jedná o natolik vitální zájem, že by kvůli němu byla Moskva ochotna rozpoutat válečný konflikt.

CENTO podle COS nečelilo hrozbě přímé vojenské agrese. Ohrožena však podle britského velení byla stabilita prozápadních režimů, které Západ zásobovaly ropou.¹²²⁴ Hlavní nástroje sovětského pronikání na Střední východ tedy bylo nutno spatřovat v propagandě, dodávkách zbraní a přítomnosti poradců a odborníků ze zemí východního bloku.¹²²⁵

COS rovněž z čistě vojenského hlediska doporučoval rozšířit zprávu také o hrozbu konfliktu omezeného rozsahu. V připomínkách britské velení upozorňovalo, že Kreml může využít sporů členů CENTO s ostatními zeměmi na Středním východě a v jihovýchodní Asii k podnícení lokálních konfliktů. Je příznačné, že výčet potenciálních agresorů uváděl zejména SAR, Afghánistán či Barmu, avšak nezahrnoval Indii. Jisté riziko vypuknutí komunistickým světem inspirovaných nepokojů vnímal Výbor náčelníků štábů také v pohraničních oblastech Pákistánu.¹²²⁶ Z pohledu COS tak měl *threat paper* pokrývat širší škálu hrozeb, než byla zahrnuta v textu Politická direktiva pro vojenský výbor, jež neobsahovala především přímou agresi konvenčními silami vedenou za konkrétním dílčím účelem, komunistickou intervenci v podobě technické a materiální vojenské pomoci a příchodu „dobrovolníků“ do vnitřního konfliktu ani agresi vedenou proti některému z členů CENTO jiným státem v regionu v důsledku výhradně lokálních sporů.¹²²⁷

COS v připomínkách upozorňoval, že SSSR disponuje podél své jižní hranici dostatečným množstvím sil k rozpoutání konfliktu velkého rozsahu. Podle údajů britského zpravodajství dokázal Sovětský svaz díky železnici na Kavkaze a ve střední Asii přepravit v krátké době 40 až 50 divizí, k nimž bylo nutné připočítat dalších sedm až deset divizí, které mohly být k hranicím Pákistánu přepraveny přes Turkmenistán

¹²²⁴ AGMON, Marcy. *Defending the Upper Gulf*, s. 83.

¹²²⁵ BENNET, Gill. *Six Moments of Crisis*, s. 60.

¹²²⁶ TNA, FO 371/149720, EB 1194/16/G, COS (60)361, Pakistan's Permanent Deputy Comments on Estimates of the Enemy Threat to the CENTO Area in Global War up to the End of 1962 (CENTO/CMPS/4/DS), 21. 12. 1960, s. 3.

¹²²⁷ Tamtéž, s. 7–8.

a Afghánistán. Britské velení očekávalo, že v případě agrese se bude Kreml obávat odvetných jaderných úderů Západu, a bude proto usilovat o co nejrychlejší provedení operace.¹²²⁸

Za nejslabší část obrany CENTO britské velení považovalo oblast na západ od iránského pohoří Elborz, kde terén umožňoval snadný přístup nejen k strategicky významným městům jako Teherán či Záhedán, ale i k břehům Perského zálivu. Za relativně dobře zabezpečenou považovalo britské velení naopak oblast Kavkazu, kde mohla v případě potřeby relativně rychle zasáhnout turecká armáda a kde by případná ofenzíva ze severu narážela na nedostatečnou infrastrukturu a obtížný terén.¹²²⁹

Kromě vojenských plánů pro případ globálního konfliktu probíhala na půdě CENTO také jednání o vojenském plánování pro případ konfliktu omezeného rozsahu. Na dubnovém zasedání 1961 v Ankaře instruovala Rada ministrů CENTO Stálou politickou pracovní skupinu a Radu pověřenců, aby zahájily také přípravu nových předpokladů pro vojenské plánování pro případ konfliktu omezeného rozsahu (*Basic Assumptions for planning for limited war*).¹²³⁰ Jednání však komplikovala snaha regionálních členů, kteří usilovali o to, aby do tohoto typu plánování bylo možné zahrnout i hrozby nesouvisející s komunismem.¹²³¹

Výrazný pokrok umožnila až změna postoje amerického ministerstva zahraničí v první polovině roku 1962. Kompromisní návrh z pera státního departmentu umožnil Radě pověřenců posuzovat jednotlivé případy ohrožení individuálně a při plánování vycházet ze schválených *Assumptions for Global War*.¹²³² K zpracování vojenských plánů pak mohlo být přistoupeno pouze v případě, že se Rada pověřenců (*Council of Deputies*) jednomyslně shodla, že skutečným zdrojem rizika je komunistický blok.¹²³³ Tento postup navíc umožňoval v případě zhmotnění konkrétní hrozby zahájení

¹²²⁸ Tamtéž, s. 8.

¹²²⁹ Tamtéž, s. 8.

¹²³⁰ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 11, Annex Summary of Discussions about CENTO Planning for Limited War, s. 1.

¹²³¹ Americké ministerstvo zahraničí proto ještě v roce 1961 navrhovalo plánování omezit na případy „otevřené komunistické agrese v regionu CENTO realizované silami komunistického bloku“. Tamtéž, s. 1.

¹²³² Text kompromisní formule zněl: „Stálá politická pracovní skupina vezme v potaz pouze hrozby, u nichž bude možné jednoznačně doložit intervenci či nátlak čínsko-sovětského bloku; nebo u nichž existuje přímý důkaz, že útok má přímou podporu SSSR. Bude úkolem Rady posoudit, zda jsou tyto podmínky naplněny.“ Tamtéž, s. 2.

¹²³³ TNA, OD 20/78 (79), EB 10110, FO to British Embassy, Washington, 19. 4. 1963, Attachment, The Impact of Soviet Policy and Arab Radicalism and Nationalism on the Middle East, comments on the Secretary General's report, s. 3.

vojenského plánování před schválením finálního textu předpokládů, jejichž vyjednání mohlo podle *Foreign Office* trvat i několik dalších let. S ohledem na situaci považovalo britské ministerstvo zahraničí americký návrh za přijatelný kompromis.¹²³⁴

Otázka vojenského plánování pro případ konfliktu omezeného rozsahu byla úzce spojena s uznáním ohrožení, jehož zdrojem byly třetí nekomunistické země, jejichž prostřednictvím mohl komunistický blok, respektive SSSR, jednat. Z pohledu Londýna i Washingtonu přinášela nutnost rozhodnout, zda je hrozba primárně iniciovaná politikou komunistického bloku, mnoho komplikací. Obdobné rozhodnutí vyžadovalo z pohledu Londýna sdílení tajných informací a spolupráci tajných služeb v míře, ke které se Velká Británie i USA stavěly zdrženlivě. Výsledné rozhodnutí by navíc bylo výsledkem interpretace dostupných faktů, v níž se jednotliví členové CENTO mohli výrazně odlišovat.¹²³⁵ Rozdíly panovaly především v případě dvou klíčových zemí Indie a Afghánistánu, které navzdory snahám a požadavkům Karáčí odmítal Londýn i Washington pro přípravu vojenských plánů CENTO kvalifikovat.¹²³⁶

V souladu s americkým návrhem měla Rada pověřenců průběžně monitorovat veškeré hrozby a v případě potřeby vydat pokyn k zahájení prací na vojenských plánech. *Foreign Office* doporučovala, aby příprava těchto dokumentů nebyla svěřena CMPS, ale zvláštní pětičlenné komisi, jejíž práci by řídil zvolený *Permanent Military Deputy*.¹²³⁷ Britské ministerstvo zahraničí se tak snažilo minimalizovat byrokratický aparát nutný k implementaci politických rozhodnutí o vojenském plánování. Jako vzor pro vojenské plánování tohoto druhu se britská diplomacie pokoušela v CENTO prosadit etablovanou praxi SEATO, již obecně považovala za efektivnější a hospodárnější. Východní oddělení *Foreign Office* připouštělo, že v případě SEATO bylo možné snadno identifikovat komunistické ohrožení ze strany Číny a severního Vietnamu. CENTO se však muselo vyrovnat s politicky komplikovanou situací v Egyptě, Sýrii, Iráku, Indii a Afghánistánu.¹²³⁸

¹²³⁴ Tamtéž, s. 3.

¹²³⁵ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 11 Military Planning Annex: Summary of Discussions about CENTO Planning for Limited War.

¹²³⁶ TNA, DEFE 5/111, COS 61(49), Brief for the 9th meeting of CENTO Military Committee (Revised), Basic Assumptions, 18. 4. 1961, s. 62–63.

¹²³⁷ Tamtéž, s. 62–63.

¹²³⁸ TNA, FO 371/170238, EB 1194/3, CENTO Planning for Limited War: The Example of Military Planning in SEATO, analytical paper by W. Marsden, 20. 12. 1962, s. 1–2.

Analytici Východního oddělení rovněž v interní komunikaci bez obalu připouštěli, že navzdory přípravě mezinárodních plánů různého charakteru by v případě krize velmi pravděpodobně charakter reakce aliance určovaly národní plány USA a *ad hoc* uzavřené bilaterální smlouvy.¹²³⁹ Britskou představu o podobě konfliktu v oblasti CENTO, jakkoli se tato situace jevila nepravděpodobná, shrnovalo memorandum Spojeného zpravodajského výboru ze září 1961. SSSR měl podle předpokladů úderem na CENTO zejména odstranit potenciál Západu vést z oblasti *Northern Tier* odvetné jaderné údery na své území a obsadit co největší část Středního východu. JIC předpokládal úder v podobě tří ofenzív směřujících na Kavkaz, Írán a západní Pákistán s cílem zničit spojenecké síly a zdejší ropnou infrastrukturu.¹²⁴⁰

V průběhu roku 1961 připravovala *Standing Political Working Party* pod vedením F. D. W. Browna také memorandum zabývající se sovětskou politikou na Středním východě, které mělo sloužit jako podklad pro jednání Rady pověřenců (*Council of Deputies*). Návrh dokumentu byl připraven již v květnu 1961, avšak schválení finální verze bylo ještě na jaře 1962 v nedohlednu. Na počátku roku 1962 vyvolala podoba textu silnou negativní reakci mezi analytiky Východního oddělení, které popuzovala zejména dikce dokumentu, jež odrážela snahu Pákistánu zveličít nebezpečí, které pro tuto zemi představoval Sovětský svaz a jeho aktivity v Afghánistánu. Riziko, které pro Karáčí SSSR a Afghánistán představovaly, bylo podle britských diplomatů „absurdně nadhodnocené“ a obsahovalo emotivně působící hodnotící výrazy.¹²⁴¹

Londýn se navíc až do schválení finální verze memoranda v dubnu 1963 pokoušel udržet obecný tón, který hovořil o komunistickém spíše než sovětském nebezpečí. Snažil se tak předejít tomu, aby dokument jednostranně cílil a útočil na SSSR.¹²⁴² V průběhu vyjednávání Velká Británie také usilovala o to, aby memorandum zahrnovalo oproti původnímu geografickému vymezení i další části muslimského světa zejména Jemen, Libyi, Saúdskou Arábii a Súdán.¹²⁴³

¹²³⁹ Tamtéž, s. 2.

¹²⁴⁰ TNA, CAB 158/44, JIC (61)61(Final), The Threat to CENTO Area in Global War up to 1962, 4. 9. 1961, s. 2.

¹²⁴¹ TNA, FO 371/164010, EB 1001/1, Standing Political Party, paper on Soviet Policy in the Middle East, minutes by J. L. Bullard, 7. 3. 1962.

¹²⁴² Zprávu *Soviet Policy in the Middle East* se signaturou CD/63/011 projednávala Rada pověřenců CENTO 4. a 10. dubna 1963. TNA, FO 371/170220, EB 1001/4, M. C. C. Man to G. Hiller, letter no. 22522/7, 21. 3. 1963.

¹²⁴³ TNA, FO 371/170220, EB 1001/2, W. J. A. Wilberforce to W. Marsden, letter no. 22522/11, 7. 2. 1963.

Po zasedání *Standing Political Working Party* informoval britský diplomat na velvyslanectví v Ankaře W. J. A. Wilberforce *Foreign Office*, že se podařilo dosáhnout shody na textaci dokumentu, jež má být zaslána ke schválení Radě pověřenců, kde se však jeho schválení opět zadrhlo.¹²⁴⁴ Jen pár dní po dosažení konsensu informovalo britské velvyslanectví v Ankaře Východní oddělení, že Pákistán požaduje vložení nových částí textu týkajících se rozporů uvnitř sovětského bloku a sovětsko-indických vztahů. Pákistánská delegace usilovala o to, aby memorandum explicitně potvrzovalo, že rozpory mezi Čínou a SSSR nesnižují míru komunistického ohrožení Pákistánu a že mezinárodní komunismus zůstává jednotný. V tom se ostatně shodoval s názorem *Foreign Office*, jež považovala změnu sovětské politiky v důsledku roztržky s Čínou za „zbožné přání“.¹²⁴⁵ Zdůrazněním sovětsko-indické spolupráce se navíc Ajjúbův režim pokoušel CENTO více angažovat ve sporu o Kašmír.¹²⁴⁶

Po sérii dalších revizí schválila Rada pověřenců text memoranda na zasedání 8. listopadu 1962.¹²⁴⁷ V zásadě paralelně byla *Standing Political Working Party* pověřena vypracováním nové aktualizované verze, jež by v dokumentu zahrnula také události podzimu 1962. Jednalo se zejména o íránskou nótu z 15. září 1962, v níž Teherán deklaroval, že na svém území neumožní zřízení základem třetích států, které by mohly sloužit k agresi proti SSSR. Druhou významnou událostí, na niž revize reagovaly, byla Karibská krize z října 1962. V listopadu 1962 považovala *Foreign Office* Karibskou krizi za důkaz zvýšené ochoty Moskvy využívat k prosazování svých politických cílů v zahraničí ekonomické prostředky. S odstupem jednoho měsíce uznávala *Foreign Office*, že je příliš brzy na vyhodnocení jejího dopadu, avšak k myšlence, že by vedla k dramatické proměně sovětské politiky v jiných oblastech světa, se stavěla skepticky.¹²⁴⁸

Britské ministerstvo zahraničí interpretovalo na půdě CENTO Chruščovovo kubánské dobrodružství jako snahu rychle vyrovnat rozdíl v jaderné kapacitě a síle sovětské *deterrent* vůči Spojeným státům, a posílit tak postavení SSSR v jednáních o statusu Berlína. Podle *Foreign Office* však Chruščov mylně předpokládal, že USA nezasáhnou silou a budou krizi řešit prostřednictvím OSN. Hlavním výsledkem Karibské

¹²⁴⁴ TNA, FO 371/164010, EB 1001/1, B. H. C. Sykes to C. L. S. Cope, 27. 3. 1962.

¹²⁴⁵ TNA, FO 371/164010, EB 1001/3, C. L. S. Cope to W. J. A. Wilberforce, 24. 5. 1962.

¹²⁴⁶ TNA, FO 371/164010, EB 1001/2, W. J. A. Wilberforce to C. L. S. Cope, letter no. 22594/1/10, 17. 4. 1962.

¹²⁴⁷ NA, FO 371/164010, EB 1001/6, W. J. A. Wilberforce to FO, 24. 5. 1962, letter no. 22594/4/26G, 10. 11. 1962.

¹²⁴⁸ NA, FO 371/164010, EB 1001/7, Revision of CENTO Standing Political Working Party Paper on Soviet Policy in the Middle East, minutes by W. Marsden, 29. 11. 1962.

krize podle zprávy CENTO bylo, že USA přesvědčily svět, že jsou ochotny riskovat střet se SSSR, pokud budou v ohrožení jejich životní zájmy. Západ interpretoval Karibskou krizi jako vítězství USA, zatímco Chruščov se pokoušel vytěžit ze situace obraz vůdce, který zajistil závazek USA nezaútočit na komunistický režim na Kubě. Čelil však ostré kritice Číny a Albánie, jež jej obviňovaly, že nechal kubánský režim generála Castra na holičkách.¹²⁴⁹

Finální verzi memoranda, kterou projednávala Rada pověřenců na konci přelomu let 1962 a 1963, definovala čtyři cíle sovětské zahraniční politiky na Středním východě.¹²⁵⁰ Ty zahrnovaly odstranění existující aliance Západu, podporu vzniku neutrálních vlád, pokud možno příznivě nakloněných SSSR, vytvoření prosovětského bloku jako zdroje vojenské síly a mezinárodního politického a ekonomického vlivu, jenž by byl schopný nahradit Západ jako obchodního partnera a zdroj rozvojové pomoci. Čtvrtý cíl sovětské politiky byl definován jako podpora legalizace domácích komunistických sil, aniž by došlo k znepřátelení „pokrokových“ politických sil.¹²⁵¹

Jako hlavní nástroje sovětské zahraniční politiky identifikovalo memorandum vojenskou a ekonomickou pomoc, kterou za účelem omezení vlivu Západu poskytoval Kreml i „buržoazním“ vládám. Moskva přitom byla ochotna dočasně tolerovat i perzekuci domácích komunistických hnutí. Jádrem sovětské strategie na Středním východě byla exploatace nespokojenosti a frustrací obyvatel k podrytí existujících politických struktur. Zpráva upozorňovala, že se SSSR na pozadí berlínské a karibské krize snaží vytvářet obraz racionální a smířlivé velmoci. CENTO předpokládalo, že SSSR bude rovněž i nadále zvyšovat svoji popularitu kritikou kolonialismu a podporou osvobozeneckých hnutí.¹²⁵²

Na zasedání Rady ministrů CENTO na přelomu dubna a května 1963 v Karáči projednávali ministři zahraničí členských zemí na uzavřeném zasedání mimo jiné i studii Rozbor mezinárodní situace (*Review of the International Situation*). Hlavními tématy tohoto dokumentu byl zejména vývoj v Sovětském svazu a snahy o arabské sjednocení. Lord Home, jenž byl jako britský ministr zahraničí pověřen vedením britské delegace, shrnul stav situaci SSSR v úvodním projevu. Sovětský svaz pod vedením Chruščova zažil několik neúspěchů. Home hovořil o tom, že strach z jaderné hrozby donutil sověty

¹²⁴⁹ Tamtéž.

¹²⁵⁰ Tamtéž.

¹²⁵¹ Tamtéž.

¹²⁵² Tamtéž.

verbalizovat ochotu vyhnout se válce a modifikovat doktrínu síly jako nástroje vedení národní politiky. „Není to ani tak, že by se odvrátili od použití síly, ale že se síla odvrátila od nich.“¹²⁵³

Druhým klíčovým neúspěchem sovětského vedení v éře Nikity Sergejeviče Chruščova bylo z britského úhlu pohledu selhání reforem sovětského zemědělství. Jediná země, jejíž zemědělský sektor se na počátku roku 1963 mohl podle budoucího britského premiéra efektivitou rovnat západu, bylo Polsko, kde neproběhla kolektivizace. Na zahraniční politice Sovětského svazu v éře Chruščova se podle Homea odrážela také destalinizace, která otevřela prostor pro jistou míru liberalizace a vnitřní kritiky. I navzdory tomu měl sovětský vůdce podle britského ministra zahraničí otěže stále pevně v rukou.¹²⁵⁴ Homeova slova potvrzoval ve svém projevu i americký ministr zahraničí Dean Rusk, jenž připomínal, že po Karibské krizi byl Kreml donucen přehodnotit zahraniční politiku.¹²⁵⁵

Home také nevěřil v uskutečnění arabského sjednocení a vznik jednotného ani federativního státu. I v tomto ohledu nacházel s Deanem Ruskem společnou řeč. Rusk zdůraznil, že Sýrie a Irák chtějí skutečnou unii s Násirem a potvrdil závazek americké vlády bránit Jordánsko a Saúdskou Arábii v případě vnější agrese. Jediný prostor pro zvýšení sovětského vlivu spatřovali oba ministři zahraničí v Afghánistánu.¹²⁵⁶

Podle ministra zahraničí Turecka F. K. Erkina se mezinárodní situace ve srovnání s rokem 1962 příliš neodlišovala. Politika Moskvy zůstávala podle Erkina konstantní a jediný rozdíl bylo možné pozorovat na aktivnějším vystupování Číny. Erkin také na zasedání Rady ministrů CENTO připomněl svržení iráckého režimu generála Qásima, jež se odehrálo jen několik měsíců před zasedáním v únoru 1962. Z pohledu Turecka se jednalo o pozitivní změnu a Erkin hodnotil režim, který v Bagdádu nakrátko zavládl do převzetí moci stranou Baas v listopadu 1963, jako lepší alternativu Qásima. Pozornost věnoval Erkin také rezignaci prince Dáuda v Afghánistánu v březnu 1963 a urovnání vztahů Kábulu s Pákistánem, jež podle tureckého ministra zahraničí mohly vést k demokratizaci afghánského politického zřízení. Erkin se v projevu dotkl také politických turbulencí, které probíhaly po vystoupení ze SAR v Sýrii. Podle Erkina se

¹²⁵³ TNA, DO 196/73, SEA 43/68/9 (136), The United Kingdom Record of the Restricted Meeting held on April 30 - May 1, 1963, Review of the International Situation, s. 1.

¹²⁵⁴ Tamtéž, s. 2.

¹²⁵⁵ Tamtéž, s. 2.

¹²⁵⁶ Tamtéž, s. 3–4.

zdálo, že je po osmi měsících samostatné existence Damašek ochotný uvažovat o obnovení federace s Egyptem, což by mohlo negativně ovlivnit politiku ostatních arabských států.¹²⁵⁷

Obdobným tématům jako Erkin se na zasedání věnoval rovněž íránský ministr zahraničí Abbás Aram. Aram o vývoji v Sýrii a Iráku hovořil jako o prohře komunistů. Pochyboval však, zda se straně BAAS podaří udržet u moci. Aram upozorňoval, že navzdory změnám zůstává nejvlivnější politickou osobností Středního východu Násir, a je tedy otázkou, do jaké míry s ním budou muset nové vlády spolupracovat.¹²⁵⁸

Na rozdíl od tureckého a íránského protějška se ministr zahraničí Pákistánu Z. A. Bhutto věnoval především dění v Afghánistánu a eskalaci krize v Kašmíru. Komentoval také pohraniční potyčky mezi Indií a Čínou. Bhutto připomínal, že Čína tento spor nevede s členy žádné z aliancí a že nehrozí eskalace tohoto sporu. Kriticky se však vyjadřoval o pomoci Západu Indii, která podle Bhutta režim v Dillí posilovala, a zabráňovala tak změně indické politiky právě v otázce Kašmíru a hranic s Čínou. Bhutto rovněž zdůrazňoval, že vojenská pomoc Západu by neměla být poskytována „nezúčastněným“ zemím, ale spojencům Západu zapojeným do regionálních aliancí.¹²⁵⁹

V dubnu 1964 připravilo MOD a Výbor náčelníků štábů memorandum věnované dopadu sovětské politiky, arabského radikalismu a nacionalismu na bezpečnostní situaci na Středním východě.¹²⁶⁰ Memorandum konstatovalo, že komunistická ideologie nemá na Středním východě významnější ohlas a že sovětskou politiku na Středním východě neudává ideologie, ale spíše tradiční ruské geopolitické zájmy. Sovětská politika byla z pohledu britského velení založena na principu vyvolávání nestability, která by vytvořila prostor pro změnu mocenských poměrů, k čemuž si Kreml pragmaticky volil vhodné kandidáty na spojenectví. Na počátku 60. let 20. století však sovětskou zahraniční politiku na Středním východě potkalo několik neúspěchů, v jejichž důsledku podle britských bezpečnostních analytiků nehrozil za dané situace na Středním východě vznik sovětského satelitu.¹²⁶¹

¹²⁵⁷ Tamtéž, s. 5.

¹²⁵⁸ Tamtéž, s. 6.

¹²⁵⁹ Tamtéž, s. 6.

¹²⁶⁰ TNA, OD 20/78 (79), EB 10110, FO to British Embassy, Washington, 19. 4. 1963, Attachment, The Impact of Soviet Policy and Arab Radicalism and Nationalism on the Middle East, comments on the Secretary General's report, s. 1–3.

¹²⁶¹ Tamtéž, s. 2.

Vyhlášení Sjednocené arabské republiky v únoru 1958 sice destabilizovalo situaci v Jordánsku a Iráku, ale zmařilo jakékoli naděje na převzetí moci komunisty. Po pádu Qásima v únoru roku 1963 navíc podle memoranda významně pokles také vliv komunistů v Iráku. Memorandum tak fakticky uznávalo, že vítězem politické hry na Středním východě na přelomu 50. a 60. let 20. století byl arabský nacionalismus a doporučovalo držet se deklarované strategie nevměšování.¹²⁶²

Po počátečním příklonu k SSSR a získání maximální možné míry ekonomické a vojenské pomoci začaly arabské státy, Sjednocenou arabskou republiku nevyjímaje, narůstající vliv Moskvy vyvažovat zlepšením obchodních a politických vztahů se Západem a nezáčastněnými státy. Memorandum tak poněkud jízlivě podotýkalo, že postavení, ve kterém se SSSR na Středním východě na přelomu 50. a 60. let 20. století ocitl, není zcela nepodobné situaci Londýna a Washingtonu. Memorandum předpokládalo, že nárůst sovětské přítomnosti v regionu se stane terčem nevraživosti arabských národů stejně tak, jako dříve Západ.¹²⁶³

Na zasedání Rady ministrů CENTO ve Washingtonu také převládla shoda, že za dané situace není přímá agrese ze strany SSSR pravděpodobná. Mnohem větší riziko ministři spatřovali v postupné restrukturalizaci britských ozbrojených sil, zejména sil jaderného odstrašení, která mohla ohrozit zájem šáhova režimu o členství v alianci.¹²⁶⁴

Na zasedání Rady ministrů ve Washingtonu v dubnu 1964 hovořil o podobě sovětské hrozby britský ministr zahraničí R. A. Butler. Butler prohlašoval, že největší hrozbu v Asii nyní představuje podvratná činnost a ozbrojené vzpoury. Na ně bylo podle Butlera nutné reagovat vojenskou pomocí a hospodářskou politikou, jež by odstranily podmínky, které k jejich vzniku vedou a posilují je.¹²⁶⁵ CENTO stejně jako SEATO a NATO se podle Butlera bude muset přizpůsobit tomuto měnícímu se charakteru komunistické hrozby. Slovy perského básníka Sa'dího (1210–1291) však varoval, že – ač v pozměněné podobě – komunistická hrozba je stále přítomna. „Nemysli si, že v houští nikdy nic nenajdeš, protože v něm docela dobře může číhat leopard.“¹²⁶⁶ Butler hovořil

¹²⁶² Tamtéž, s. 2.

¹²⁶³ Tamtéž, s. 3.

¹²⁶⁴ DIMITRAKIS, Panagiotis. *The Value to CENTO...*, s. 613–614.

¹²⁶⁵ Washington: CENTO Ministers Meet, 29. 4. 1964, dostupné online z: www.britishpathe.com/video/VLVA13SJ67P5NHASY0DWZPR6EEDE-USA-WASHINGTON-CENTO-MINISTERS-MEET [cit. 16. 3. 2019].

¹²⁶⁶ Tamtéž.

o tom, že je třeba bojovat také s nepřímými (*oblique*) formami komunismu pomocí politické solidarity a hospodářské spolupráce.¹²⁶⁷

7.4 Sovětská a egyptská propaganda proti CENTO

Od vzniku Bagdádského paktu čelila aliance a její členové neutuchajícím útokům propagandistických mašinerií Sovětského svazu a násirovského Egypta. Přestože se ideologická východiska sovětské a egyptské propagandy významně odlišovala, spojovalo Kreml i Káhiru nepřátelství k Bagdádskému paktu (CENTO) i konzervativním režimům na Středním východě udržujícím přátelské vztahy s Velkou Británií nebo Spojenými státy.

Nepřátelské útoky sovětských a arabských nacionalistických médií provázely již počátky snahy Velké Británie a USA o vytvoření organizace kolektivní obrany na Středním východě v úvodní fázi studené války na konci 40. let 20. století. Dne 12. října 1955 vydala Moskva protestní nótu proti vstupu Íránu do Bagdádského paktu. Kreml varoval, že členství Íránu v Paktu ohrožuje snahu o mírový proces na Středním východě a je v rozporu se smluvními závazky, jež mezi sebou Írán a Sovětský svaz mají. Moskva také v médiích dále varovala, že Teherán musí počítat s tím, že vstup do paktu poškodí sovětsko-iránské vztahy.¹²⁶⁸

Po nástupu režimu svobodných důstojníků v Egyptě v roce 1952 se k sovětské propagandě připojily neméně agresivní, promyšlené a vytrvalé útoky Káhiry. Západ a jeho spojenci na Středním východě se stali terčem útoků nejen egyptského tisku, ale i nových médií, včetně radiové stanice Hlas Arabů, jež zahájila vysílání 7. července 1953.¹²⁶⁹

Na rozdíl od sovětských médií, která se soustředila na vojenskou stránku aliance, vyzdvihoval britský a americký tisk také civilní aspekty spojení. Například deníky *The Times* i *New York Times* v době přistoupení Íránu k Bagdádskému paktu na podzim 1955 shrnovaly funkce aliance jako převážně ideologické a ekonomické. Aliance měla pomoci zvýšit životní úroveň v členských zemích, čím zvýší odolnost těchto států vůči pronikání komunismu.¹²⁷⁰ Ohlasy sovětských a egyptských médií v průběhu formování Bagdádského paktu (CENTO) v roce 1955 připomínaly podle *Foreign Office* negativní

¹²⁶⁷ Tamtéž.

¹²⁶⁸ *International Organisation*. 1956, Vol. 10, No. 1, s. 212.

¹²⁶⁹ Tamtéž, s. 115.

¹²⁷⁰ Tamtéž, s. 115.

kampaň, které musel čelit například irácký královský režim při vyjednávání a ratifikaci britsko-irácké smlouvy v roce 1948.¹²⁷¹

Zatímco cílem sovětské propagandy bylo primárně oslabit politickou stabilitu regionu, a tím i vliv Západu na Středním východě, propaganda Egypta odrážela především snahu důstojnického režimu stát se určující silou arabského nacionalismu a osou postupného arabského sjednocení. Propagandy obou států spojovala také anti-imperialistická rétorika a kritika ropných zájmů Západu. Zejména sovětská média prezentovala západní ropné koncerny jako čiré zlo, aby tak podtrhla výhodnost vlastních nabídek rozvojové pomoci. Jádrem útoků egyptské propagandy byl naopak Izrael. Káhira obviňovala Velkou Británii, že podporuje Izrael, a Bagdádský pakt (CENTO), že jí v tom poskytuje politickou oporu. Násir byl také přesvědčen, že se Londýn prostřednictvím této aliance pokouší oslabit Úmluvu Ligy arabských států o společné obraně (*Arab Collective Security Pact*, ACSP) uzavřenou členy Ligy arabských států 18. června 1950.¹²⁷²

Studie CENTO z roku 1962 pod názvem Sovětská politika na Středním východě (*Soviet Policy in the Middle East*) však konstatovala, že s ohledem na nedostatek kapitálu nepředstavují sovětské ropné firmy pro Velkou Británii a USA vážnou konkurenci. Britský a americký ropný průmysl podle zprávy mnohem více ohrožoval narůstající vývoz ruské ropy, který snižoval její cenu a umožňoval státům s nepřátelskými postoji k Západu alternativní zdroj dovozu ropy. Není překvapivé, že jako hlavního dovozce ropy ze SSSR jmenovala zpráva Egypt, který od SSSR v roce 1961 importoval 2,3 milionů tun této suroviny. Jako další významné odběratele zpráva uváděla Sýrii, Jemen, Libanon a Afghánistán.¹²⁷³

Na zasedání orgánů Bagdádského paktu (CENTO) pravidelně rezonovala mimo jiné různá míra odolnosti členských zemí proti sovětské a egyptské propagandě. Zatímco Turecko bylo všeobecně považováno vůči snahám o manipulaci veřejného mínění za imunní, odlišná byla situace v Íránu, a to jak v případě egyptské, tak sovětské propagandy. Snahu o mobilizaci arabského národního hnutí a sjednocení Arabů i všeobecné útoky na konzervativní typy režimů, považoval šáhův režim za významné riziko politické a sociální stability Íránu. Citlivá však byla íránská veřejnost také vůči sovětské propagandě, která využívala nejen anti-imperiální rétoriky, ale také hrozeb

¹²⁷¹ ROMERO, Juan. *The Iraqi Revolution*, s. 116.

¹²⁷² OREN, Michael. *A Winter of Discontent...*, s. 174.

¹²⁷³ TNA, FO 371/164010, EB 1001/7, Standing Political Working Party: revised version of CENTO paper on Soviet policy in the Middle East, minutes by W. Marsden, 29. 11. 1962.

založených na člancích 5 a 6 sovětsko-perské dohody z roku 1921, které Kremlu za jistých okolností umožňovaly v Íránu vojensky intervenovat.¹²⁷⁴

V případě Moskvy i Egypta odrážela míra útočnosti médií aktuální stav mezinárodních vztahů. Se zvýšenými útoky médií se CENTO a jeho členové potýkaly zejména v průběhu velkých krizí studené války a vojenských cvičení aliance. Zatímco propaganda Násirova Egypta zůstávala v zásadě konstantě kritická, v případě SSSR se v závislosti na mezinárodním dění střídaly útočné výpady s „ofenzivami přátelství“, jež měly za cíl posílit v regionu tendence k neutralitě.¹²⁷⁵ V obou případech však bylo mediální nepřátelství motivované spíše politickými ambicemi v regionu než obavou z agrese ze strany aliance.¹²⁷⁶

Irácká revoluce v červenci 1958 povzbudila egyptskou i sovětskou propagandu. Na počátku roku 1959 shrnovalo britské velvyslanectví v Moskvě pro Východní oddělení hlavní body prohlášení vydaných agenturou TASS v souvislosti se zasedáním Rady ministrů Bagdádského paktu v Karáčí. Zájem Moskvy se soustředil na diskuze ministrů zahraničí o budoucnosti Iráku, jež byly prezentovány jako vměšování do vnitřních záležitostí Bagdádu. Agentura TASS rovněž využívala irácko-iránské rivality a tvrdila, že západní „reakční kruhy“ připravují ozbrojené skupiny, které mají zahájit teroristické útoky podél irácko-iránské hranice. Sovětská propaganda rovněž útočila na Turecko, „trubadúra transatlantických zájmů v islámském světě“, jež i nadále údajně chovalo agresivní pohnutky proti Iráku, Sýrii i SAR.¹²⁷⁷

Neméně zajímavým byl i komentář, který konstatoval, že se vedení paktu *de facto* ujaly Spojené státy, jejichž snahu o uzavření bilaterálních obranných smluv s regionálními členy paktu sovětská propaganda interpretovala jako politickou záminku pro podporu exportu amerických zbraní. Podle deníku *Izvestija* se Spojené státy v daný moment pokoušely sjednotit existující tři organizace do jednoho vojenského bloku a prostřednictvím paktu diktovat politiku „muslimským členům“ aliance.¹²⁷⁸

¹²⁷⁴ ANSARI, Ali. *Modern Iran since 1921*, s. 29.

¹²⁷⁵ TNA, PREM 11/4922, EB 1015/74, Record of a meeting of the foreign ministers of the Central Treaty Organisation held in the United States mission in New York, 26. 9. 1963, s. 2.

¹²⁷⁶ The Soviet Threat to Iran and the CENTO Area, Special National Intelligence Estimate, SNIE 11/12/61, 5. 10. 1961, dostupné online z: www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000272878.pdf [cit. 16. 3. 2019], s. 1.

¹²⁷⁷ TNA, FO 371/140707, EB 10338/1, BE Moscow to FO, tel. no. 120, 26. ledna 1959.

¹²⁷⁸ TNA, FO 371/140707, EB 10338/2, P. Reilly to FO, tel. no. 20, 20. 2. 1959.

Po vystoupení Iráku z aliance se útoky sovětské a zejména egyptské propagandy na CENTO zmírnily. CIA však zůstávala i nadále přesvědčena, že Moskva i nadále chová vůči alianci silné antipatie.¹²⁷⁹ Zvýšenému zájmu sovětské propagandy čelila aliance mimo jiné po selhání pařížského summitu po sestřelení amerického průzkumného letounu Lockheed U-2, který odstartoval 1. května 1960 z americké základny v pákistánském Pěšavaru.¹²⁸⁰ Ve stejném období navíc probíhalo cvičení letecké obrany CENTO v Íránu. K agresivnějším útokům na CENTO a jeho členy sovětská média přistoupila také v době vyvrcholení Druhé berlínské krize v polovině roku 1961.¹²⁸¹

Sovětská propaganda vykreslovala CENTO jako agresivní vojenský blok, jehož cílem bylo přispívat k rozporům mezi muslimy. CIA dlouhodobě sledovala například činnost sovětského rádia Národní hlas Íránu (*National Voice of Iran*), které z Baku vysílalo sovětskou propagandu zaměřenou na Írán.¹²⁸² V září 1964 například stanice odvysílala reportáž o spiknutí CENTO a amerických a britských tajných služeb, které dokládaly poznámky, jež měl za sebou zanechat v hotelu Hilton v Teheránu jistý Michael Smith. Poznámky měly dokládat snahu agentů tajných služeb infiltrovat íránské náboženské kruhy a zainteresovat je na prosazování amerických zájmů. Hlavním záměrem tajného plánu tajných služeb Velké Británie a USA bylo podle *National Voice of Iran* rozdmýchat rozpory mezi šíity a sunity, a zabránit tak sjednocení muslimů proti imperialismu.¹²⁸³

Kampaň sovětských médií proti CENTO vyvrcholila v srpnu 1961. Americká CIA ve vyhrocené sovětské propagandě proti CENTO právě v této době spatřovala odraz vrcholícího napětí v otázce Berlína, kde 13. srpna 1961 započala výstavba Berlínské zdi.¹²⁸⁴ V polovině srpna 1961 informovala *BBC Monitoring Service* ministerstvo zahraničí, že má Moskva pravděpodobně v držení tajné dokumenty CENTO. Údajný název jednoho z dokumentů měl znít „Výběr cílů pro jaderný úder“. Další z dokumentů měl údajně obsahovat plán útoku 40 jadernými bombami na Indii a Pákistán a vytvoření

¹²⁷⁹ Bi-Weekly Propaganda Guidance, CIA, 14. 9. 1959. No. 137, dostupné online z: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP78-03061A000100010006-5.pdf> [cit. 16. 3. 2019].

¹²⁸⁰ WANNER, Jan. *Blízký východ ve stínu studené války*, s. 345.

¹²⁸¹ TNA, FO 371/164011 EB 1011/1, B. Burrows to Lord Home, letter no. 19, 1. 2. 1962.

¹²⁸² ZABIH, Sepehr. *The Left in Contemporary Iran*, s. 44.

¹²⁸³ CENTO Fans Moslem Differences in Near East. *National Voice of Iran*. 13. 9. 1964, CIA transkript CIA-RDP73-00475R000102310001-0, www.cia.gov/library/readingroom/, [cit. 16. 3. 2019].

¹²⁸⁴ The Soviet Threat to Iran and the CENTO Area, Special National Intelligence Estimate, SNIE 11/12/61, 5. 10. 1961, dostupné online z: www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000272878.pdf [cit. 16. 3. 2019], s. 1.

„zóny smrti“, jež měla v případě obrany před sovětským útokem zabránit postupu SSSR hlouběji do Íránu a Pákistánu.¹²⁸⁵

18. srpna 1961 oznámila na tiskové konferenci agentura TASS, že má k dispozici tajné dokumenty Bagdádského paktu, jež poté poskytla sovětským deníkům. Sovětský velvyslanec Pegov na schůzce s íránským předsedou vlády Aminim varoval, že Íránu hrozí jaderná apokalypsa, na což Amini reagoval tvrzením, že se jedná o padělky a ujištěním ochoty Íránu čelit sovětské agresi silou.¹²⁸⁶ Jedním ze zveřejněných dokumentů byla také *Nuclear Target Study* se signaturou BP/MIDMIL/MC/4/D4 datovaná 3. února 1958 doplněná o komentáře USA a seznam vybraných jaderných cílů v Íránu a Pákistánu se signaturou BP/TS/424/4. Podle informací *Foreign Office* Kreml tvrdil, že dokumenty vznikly jako nouzový plán obrany před agresí Moskvy po neúspěšné ofenzívě CENTO proti SSSR. Sovětská média neopomenula připomenout, že obdobnými plány proti SSSR disponuje i NATO a SEATO. Britská diplomacie viděla v rozpoutání mediální kampaně proti CENTO snahu odvést pozornost od vyhrocené situace v Berlíně a upozorňovala, že útoky sovětské propagandy směřují nejen na západní velmoci, ale především na představitele prozápadních režimů v Íránu a Pákistánu.¹²⁸⁷

Sekretariát CENTO existenci obdobných dokumentů popřel a dále na mediální útoky Moskvy reagoval zdrženlivě. Generální sekretář CENTO Baig odmítl myšlenku svolání mimořádného zasedání Rady pověřenců CENTO s odůvodněním, že by jednání pouze poskytlo sovětské propagandě další munici.¹²⁸⁸ Na pozadí však ve *Foreign Office* probíhala zákulisní jednání, jež měla určit, zda dokumenty v rukou Moskvy mohou být autentické.¹²⁸⁹ V reakci na krizi telegrafovalo britské velvyslanectví v Teheránu do Londýna, že CENTO má seznam jaderných cílů z dubna 1961 pod signaturou CENTO/CMPS/TS.2006, který obsahuje odkaz na zmíněnou *Nuclear Target Study*. S ohledem na komplikovanost jednání v Radě pověřenců CENTO, však nebyl seznam oficiálně schválen a aliance tedy nedisponuje platnou verzí tohoto dokumentu. Teherán také spekuloval, že je možné, že se některé ze starých dokumentů Bagdádského paktu mohly dostat do sovětských rukou v průběhu irácké revoluce v roce 1958.¹²⁹⁰

¹²⁸⁵ TNA, FO 371/157449, EB 103138/1, FO to British Embassy, Ankara, tel. no. 1759, 18. 8. 1961.

¹²⁸⁶ ALVANDI, Roham. *Shah's Détente...*, s. 439.

¹²⁸⁷ TNA, FO371/157449, EB 103138/2, British Embassy, Moscow to FO, tel. no. 1539, 19. 8. 1961.

¹²⁸⁸ TNA, FO371/157449, EB 103138/12, B. Burrows to FO, tel. no. 91, 22. 8. 1961.

¹²⁸⁹ TNA, FO371/157449, EB 103138/4, B. Burrows to FO, tel. no. 1176, 19. 8. 1961.

¹²⁹⁰ TNA, FO371/157449, EB 103138/6, B. Burrows to FO, tel. no. 1177, 19. 8. 1961.

Dne 23. srpna 1961 podezření britského velvyslanectví v Teheránu potvrdila zpráva G. F. Hillera, která potvrzovala, že dokumenty Analýza jaderných cílů (*Nuclear Target Study*) a Analýza pozemních sil (*Land Forces Study*) jsou autentické. Názor *Foreign Office* později potvrdila také americká CIA.¹²⁹¹ CIA však rovněž upozorňovala, že Moskva s dokumenty očividně manipulovala a zkreslila jejich interpretaci. Cílem jaderných úderů nebyla velká města, jak tvrdil Kreml, ale přístupové cesty ze SSSR do Íránu, Afghánistánu a Pákistánu. Po revoluci v Bagdádu v létě 1958 však byly dokumenty okamžitě přepracovány, neboť panovaly obavy, že by se Qásimův režim mohl přiklonit blíže k Moskvě a dokumenty, které zůstaly v Iráku, sovětům předat. Skutečnost, že se Moskvě podařilo po převratu v Iráku získat nespecifikovaný počet dokumentů Bagdádského paktu, potvrzoval také americký státní department. Přímý podíl Qásimova režimu na úniku dokumentů však zůstal pouhou spekulací.¹²⁹²

Hiller také potvrzoval, že nový seznam cílů jaderných úderů CENTO byl připraven v dubnu 1961, avšak organizace jej zatím formálně neschválila. Cíle, které zahrnoval, se však nacházely na území Ruska a čínského Východního Turkestánu. Na vojenské úrovni však panovala podle Hillera neformální shoda s NATO, že v případě obrany před SSSR bude americká šestá flotila bombardovat taktické cíle na Kavkazu a britské *V Bombers* ze základen na Kypru zaútočí na taktické cíle na východ od Kaspického moře. Hiller rovněž upozorňoval, že: „Z bezpečnostních důvodů nebylo CENTO toto opatření sděleno.“¹²⁹³

Diplomatické postavení Velké Británie a USA vůči ostatním členům CENTO tak bylo po zveřejnění dokumentů komplikované. Pro Pákistán a Írán bylo nepřipustné jednat se Západem o obranných jaderných úderech na svém území. Naopak Velká Británie i Spojené státy si uvědomovaly, že v regionu nemají vojenskou kapacitu, která by dokázala zastavit sovětskou ofenzivu jinak než jaderným protiúderem.¹²⁹⁴

Negativním komentářům však čelil Bagdádský pakt (CENTO) i na domácí půdě. Kriticky se na adresu aliance vyjadřoval mimo jiné i americký politický komentátor Walter Lippmann. Ten mimo jiné upozorňoval, že tvrzení americké administrativy, že

¹²⁹¹ ALVANDI, Roham. *Shah's Détente...*, s. 439.

¹²⁹² TNA, FO371/157449, EB 103138/3, British Embassy, Washington to FO, tel. no. 1975, 19. 8. 1961.

¹²⁹³ TNA, FO371/157449, EB 103138/13, Publication of CENTO Documents by the Russians, Report by G. F. Hiller, 23. 8. 1961.

¹²⁹⁴ Tamtéž.

důvodem k vyzbrojování Pákistánu je ochrana Středního východu před Rudou armádou, je spíše fikce než realita.¹²⁹⁵

Sovětská kampaň proti CENTO odhalila také odlišnou míru politické odolnosti regionálních členů aliance. Bezprostředně po tiskové konferenci agentury TASS informovalo britské velvyslanectví v Ankaře Londýn, že snaha Moskvy o diskreditaci Západu nenachází v Turecku odezvu a že turecké veřejné mínění zůstává vůči sovětské propagandě odolné.¹²⁹⁶

O poznání citlivější však byla reakce Teheránu, jenž byl terčem hlavních mediálních útoků.¹²⁹⁷ Šáh žádal okamžité popření, že obdobné dokumenty existovaly. 20. srpna 1961 požadoval íránský velvyslanec v Ankaře Quds Nakha, aby CENTO potvrdilo, že se jedná o fámy a že dokumenty jsou padělek. Režim v Teheránu považoval za nutné, aby byla íránská veřejnost opětovně ujistěna, že na íránském území nebudou základny cizích států a že na seznamu jaderných cílů nejsou lokality na území Íránu.¹²⁹⁸

¹²⁹⁵ HAQQANI, Husain. *Breaking up is not Hard...*, s. 75–76.

¹²⁹⁶ TNA, FO371/157449, EB 103138/4, B. Burrows to FO, tel. no. 1176, 19. 8. 1961.

¹²⁹⁷ The Soviet Threat to Iran and the CENTO Area, Special National Intelligence Estimate, SNIE 11/12/61, 5. 10. 1961, dostupné online z: www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000272878.pdf [cit. 16. 3. 2019], s. 1.

¹²⁹⁸ TNA, FO371/157449, EB 103138/5, G. Harrison to FO, tel. no. 943, 19. 8. 1961.

8. Technická a vědecká spolupráce v CENTO v kontextu studené války na Středním východě

8.1 Hospodářská a vojenská pomoc jako prostředek zajištění bezpečnosti regionu *Northern Tier*

Již v době vzniku Bagdádského paktu si Velká Británie i Spojené státy uvědomovaly politickou rovinu hospodářské spolupráce a obchodních vztahů se zeměmi třetího světa. Krátce po prvním zasedání Rady ministrů Bagdádského paktu na konci roku 1955 zpracoval Spojený zpravodajský výbor zprávu shrnující tendenci sovětské zahraniční politiky využívat k prosazování svých cílů ve třetím světě hospodářskou pomoc a obchodní politiku.¹²⁹⁹ Kořeny této politiky sahaly podle britských tajných služeb až k Moskevské hospodářské konferenci z dubna 1952. Zpráva konstatovala, že SSSR cíleně rozšiřuje svůj vliv v nekomunistických zemích třetího světa cestami hospodářské spolupráce a soustředí se zejména na země, kde tím dosáhne největšího politického „zisku“, tedy na Egypt, Barmu, Indii a Afghánistán.¹³⁰⁰ Moskva podle britských tajných služeb dokonce podněcovala konkurenci mezi svými satelity, aby byl dopad této „infiltrace“ co možná nejvyšší. Sovětský svaz ani další komunistické státy rovněž z britského pohledu nešetřily na propagaci svých produktů na mezinárodních výstavách a své účasti na nich vždy přikládaly politický význam.¹³⁰¹

JIC byl rovněž přesvědčen, že právě v politické rovině leží hlavní riziko hospodářského pronikání komunistických států do třetího světa. Zatímco v rovině hospodářské výbor komunistickou konkurenci za vážnou hrozbu až na výjimky nepovažoval, upozorňoval, že hospodářské vazby mezi komunistickým světem a zeměmi třetího světa budou mít tři negativní politické důsledky. Za prvé měly přispět k tomu, že se neutrální zahraničně-politická orientace asijským a africkým státům vyplatí více než výhradní orientace na Západ. Za druhé mohly hospodářské vztahy s nekomunistickými zeměmi Moskvě nabídnout možnost své obchodní partnery v případě potřeby hospodářsky vydírat. Třetím důsledkem navázání hospodářských vztahů se zeměmi

¹²⁹⁹ TNA, CAB 158/22, JIC (55)71, Sino-soviet bloc economic activities in the Middle East and South and South East Asia, 22. 12. 1955.

¹³⁰⁰ Tamtéž, s. 1.

¹³⁰¹ Tamtéž, s. 2.

komunistického bloku byla podle JIC zvýšená činnost komunistických organizací a osob, pomocí níž bylo možné ideologii východního bloku v třetím světě popularizovat.¹³⁰²

Nově zformovaná aliance proto měla od počátku nejen vojenskou a politickou, ale i hospodářskou rovinu. Článek 1 turecko-irácké dohody uzavřené v únoru 1955 definoval účel aliance jako „spolupráci za účelem dosažení bezpečnosti a obrany“ (*coperation for security and defence*).¹³⁰³ Velká Británie, Spojené státy i regionální členové paktu interpretovali tuto formuli jako široký závazek spolupráce přesahující z čistě vojenské sféry také do roviny politické, kulturní a hospodářské. Uvítací dopis britského předsedy vlády pro zasedání rady ministrů aliance v Londýně v roce 1962 konstatoval, že: „...organizace není pouze obrannou aliancí. Prosperita je neméně důležitý cíl než mír.“¹³⁰⁴ Obdobným způsobem interpretoval alianci také šáh v autobiografii a politickém manifestu *Mission for My Country*, v níž alianci a s ní související rozvojové projekty prezentoval jako doklad zájmu členských států o rozvoj a modernizaci svých zemí.¹³⁰⁵

V prosinci 1955 v telegramu úřadu vysokého komisaře v Indii sděloval Anthony Eden, že součástí paktu bude i hospodářský výbor, neboť pokud se na Středním východě podaří rozšířit dopad prosperity, sníží se i politická rizika, kterým region čelí.¹³⁰⁶ Eden dále naznačoval, že by Londýn prostřednictvím struktur tohoto charakteru mohl získat vliv na to, jakým způsobem modernizace v jednotlivých členských zemích probíhá a jakým způsobem je utráceno obrovské bohatství, jež přinášela těžba a prodej ropy.¹³⁰⁷

V průběhu prvního desetiletí své existence se tak Bagdádský pakt (CENTO) vyprofiloval také jako fórum, na němž členové aliance na technické úrovni projednávali široké spektrum témat včetně obchodních vztahů mezi členy nebo sociálních a ekonomických aspektů procesu modernizace, jímž v různé formě procházeli všichni regionální členové paktu. Když v listopadu 1963 zahajoval britský ministr obchodu Lord Drumalbyn v Londýně zasedání Podvýboru CENTO pro obchod a hospodářství

¹³⁰² TNA CAB 158/23, JIC (56)9(Final)(Revised), The Economic Policy of the Sino Soviet Bloc in the Middle East and South and South East Asia, 1956–1960 and Its Impact on Western Interests, 12. 1. 1956, s. 9.

¹³⁰³ Pact of Mutual Co-operation between His Majesty the King of Iraq and the President of the Republic of Turkey, 24. 2. 1955. *British Treaty Series (1956)*, No. 39, Cmd. 9859, London: HMSO, 1956.

¹³⁰⁴ Cento Conference in London, 1962, dostupné online z: www.britishpathe.com/video/cento-conference-in-london [cit. 16. 3. 2019].

¹³⁰⁵ PAHLAVÍ, Muhammad Rezá. *Mission for My Country*, s. 306.

¹³⁰⁶ TNA, CAB 129/78, C.P. (55)199, CRO to High Commission, India, tel. no 2731, 9. 12. 1955, s. 1.

¹³⁰⁷ Eden uváděl, že například v Iráku již je tímto způsobem využíváno 70 % příjmů z ropy. Írán podle Edena směřoval k obdobnému cíli. Za negativní příklad považoval Eden Saúdskou Arábii, která příjmy z ropy slovy předsedy vlády „mrhala na luxus, podvratnou činnost a propagandu“. Tamtéž, s. 2.

(*Sub-Committee on Trade and Economics*), zahrnovala agenda jednání mimo jiné boj proti obchodu s drogami, rozvoj těžby minerálů, podporu turistiky nebo budování trhu se spotřebním zbožím. Podvýbor projednával mimo jiné i návrhy harmonizace legislativy, opatření směřujících k odstranění bariér přeshraničního obchodu i rozšíření spolupráce státních složek regionálních členů CENTO.¹³⁰⁸

Hospodářská podpora regionálních členů CENTO měla z pohledu Londýna jak rovinu čistě vojenskou, tak rovinu politicko-sociální. Z vojenského hlediska zůstávala jedním z klíčových problémů obrany CENTO málo rozvinutá infrastruktura, která neumožňovala efektivní komunikaci a rychlé přesuny vojsk. Mezi klíčové iniciativy CENTO se proto řadily silniční, železniční a telekomunikační projekty, které měly propojit infrastrukturu soustavy Turecka, Íránu a Pákistánu, a umožnit tak mezi nimi větší míru koordinace a spolupráce.¹³⁰⁹

V politicko-sociální rovině chápal Západ podporu hospodářské a sociální modernizace a zvyšování prosperity a životní úrovně většinové populace členských zemí CENTO jako základní předpoklad dlouhodobého udržení sociální a politické stability nezbytné pro úspěšné prosazení demokratického zřízení a udržení prozápadní zahraničně politické orientace.¹³¹⁰

Význam posílení regionální spolupráce nad rámec obrany umocňovalo i všeobecné povědomí o faktických limitech a vzájemné rivalitě, jež „regionální“ charakter spojenectví Turecka, Íránu a Pákistánu omezovaly. Přestože členy aliance spojovala prozápadní orientace a historické kulturní, obchodní a politické vazby, netvořily Turecko, Írán a Pákistán jednotný region ve smyslu etnickém či hospodářském.¹³¹¹ Dullesovo pojetí Severního pásu bylo převážně vojensko-politické, přičemž hlavním definičním prvkem této oblasti jako svébytného regionu byla blízkost hranic Sovětského svazu.¹³¹²

¹³⁰⁸ TNA, CO 1069/838, Central Office of Information, press release R20640, listopad 1963.

¹³⁰⁹ Strategický rámec CENTO na regionální úrovni výstižně charakterizovala mapa *Foreign Office* znázorňující klíčové infrastrukturní projekty CENTO, tedy trasy výstavby železnic a silnic, stanice mikrovlnného spojení zajišťující komunikaci mezi Ankarou, Teheránem a Karáčím a vysokofrekvenční telefonické spojení. Zajímavostí je, že ještě na přelomu 50. a 60. let 20. století probíhalo vysokofrekvenční telefonické spojení mezi západní a východní částí Pákistánu (Bangladéš) přes Londýn. TNA, CO 1069/838, Better Communication between CENTO Countries, map.

¹³¹⁰ NITECKA, Beata. CENTO, s. 111.

¹³¹¹ Report on the Near East, Address by the Secretary Dulles, 1. 6. 1953. *Department of State Bulletin*. 15. 6. 1953, Vol. XXVIII, No. 729, 15. 6. 1953, s. 833–835.

¹³¹² TNA, FO 957/238, The Organisation of the economic work of CENTO, Minutes by R. S. Porter, 3. 9. 1962.

V roce 1966 vydal profesor mezinárodních vztahů na Virginské univerzitě Rouhollah K. Ramazani pod názvem *Northern Tier: Afghanistan, Iran and Turkey* jednu z mála publikací, jež analyzovaly Turecko, Írán a Afghánistán jako svébytný region.¹³¹³ V závěru práce formuloval Ramazani klíčové faktory, které tuto oblast spojovaly a rozdělovaly. Mezi hlavní dělicí prvky řadil Ramazani geografickou nepřístupnost, zejména tzv. pustý pás (*desolate belt*), oblast pohoří a slaných stepí dělicích Írán a Afghánistán. Na snahu region více integrovat podle Ramazaniho také negativně působila etnická, kulturní a náboženská rozdrobenost. Bariéry tvořily také vysoké rozdíly životní úrovně mezi západem a východem, rozdílnost politického uspořádání a odlišná zahraničněpolitická orientaci prozápadního Turecka a Íránu a neutrálního Afghánistánu.¹³¹⁴

Za integrující prvek považoval Ramazani naopak rozvoj infrastruktury, které se postupně dařilo překonávat geografické rozdrobení regionu. Navzdory značné kulturní a náboženské diverzity spojoval celou oblast islám a dědictví islámské kultury. Podle Ramazaniho mohly k posilování regionální spolupráce v budoucnu přispět také modernizace společnosti a náznaky nástupu „osvěcenského“ nacionalismu v duchu Saadabadského paktu z roku 1937. V polovině 60. let 20. století považoval Ramazani za klíčový jev pro budoucnost těchto zemí postupný vznik liberální a progresivně orientované střední třídy.¹³¹⁵

Hospodářská a vojenská pomoc od Velké Británie a USA rovněž regionálním členům aliance umožňovala budovat pozitivní obraz CENTO v domácím veřejném mínění, které chovalo zejména v Íránu a v Pákistánu k alianci velmi chladný vztah. Zejména velké infrastrukturní projekty CENTO umožňovaly vládám v Ankaře, Teheránu a Karáči členství v alianci medializovat a legitimizovat. Irácká revoluce z roku 1958 byla bolestným dokladem skutečnosti, že právě podpora či alespoň nezájem domácího obyvatelstva je základním předpokladem přežití aliance.¹³¹⁶

Podstatu tohoto principu shrnul v dubnu v úvodním projevu na zasedání Rady ministrů CENTO v dubnu 1963 íránský ministr zahraničí Abbás Aram. „Pouze

¹³¹³ Jedním z podnětů, díky nimž publikace vznikla, byly mimo jiné i nářžky na vznik konfederace Pákistánu, Afghánistánu a Íránu, které se v průběhu roku 1962 objevovaly v projevech pákistánského prezidenta Ajjúba Chána. RAMAZANI, Rouhollah. *The Northern Tier*, s. 3.

¹³¹⁴ Tamtéž, s. 133.

¹³¹⁵ Tamtéž, s. 135.

¹³¹⁶ TNA, FO 957/238, W. J. A. Wilberforce to H. Clay, no. 23011/46, 27. 10. 1962.

prostřednictvím implementace projektů tohoto typu můžeme našim lidem pomoci uvědomit si, že účast jejich země v CENTO jim přináší přímé sociální a ekonomické výhody.“¹³¹⁷ Aram chápal technickou a finanční pomoc rozvinutých zemí jako jeden z prostředků, jak zemím v regionu *Northern Tier* pomoci dosáhnout ekonomického růstu, který by vycházel ze síly jejich vlastního hospodářství. Aram také prezentoval roli hospodářské spolupráce CENTO jako součást šáhovy snahy o modernizaci země.¹³¹⁸ Propaganda CENTO, jež spadala do působnosti oddělení pro veřejné vztahy (*Public Relations Division*) generálního sekretariátu, proto mířila především na veřejnost v členských zemích na Středním východě, přičemž velké infrastrukturní projekty CENTO platily v očích sekretariátu za jeden z nejúčinnějších nástrojů k zvyšování popularity jinak skepticky přijímané aliance.¹³¹⁹

Hospodářská a vojenská pomoc představovala v letech 1957–1964 také významný nástroj vedení studené války nejen na Středním východě, ale v celém třetím světě. Rozvojová pomoc se od roku 1945 postupně stávala pragmaticky využívanou součástí britské zahraniční politiky, jež přispívala nejen k plnění politických cílů, ale i hospodářské expanzi britských firem v zemích Commonwealthu.¹³²⁰ Hospodářská a vojenská pomoc z pohledu Spojeného království umožňovaly podpořit politickou stabilitu a „morálku“ komunismem ohrožených zemí třetího světa, aniž by Londýn musel čelit negativnímu ohlasu, který tradičně provázel přítomnost cizích ozbrojených sil.¹³²¹

Foreign Office rovněž po celé sledované období konzistentně argumentovala, že ve srovnání s udržováním vojenských sil v regionu, a s obranou obecně, představuje hospodářská pomoc poměrně levný prostředek zajištění zahraniční zájmů a bezpečnosti Velké Británie. Zatímco rozpočet agentury ministerstva zahraničí pro hospodářský rozvoj v zahraničí (*Foreign Office Vote and Grant Service*) činil ve fiskálním roce 1957/1958 pouze 30 milionů liber, výše rozpočtu na obranu se vyšplhala na astronomických 1629 milionů liber.¹³²²

¹³¹⁷ TNA, OD 20/78, Eleventh session of the CENTO Council, Record of the Second Meeting, C/11/R2, 30. 4. 1963, s. 8.

¹³¹⁸ TNA, OD 20/78, Opening Statement of the Leader of the Iranian Delegation, Annex C to Eleventh session of the CENTO Council, Record of the First Meeting, C11/R1, 30. 4. 1963, s. 2.

¹³¹⁹ TNA, FO 371/149687, EB 10114/4, F. D. W. Brown to G. Hiller, letter no. 22550/33, 24. 1. 1960, Attachment Times of CENTO Meetings.

¹³²⁰ BARDER, Owen. *Reforming Development Assistance*, s. 277–280.

¹³²¹ BDEE, Series A, Vol. 4, Part I, TNA, CAB 130/153, GEN 624/10, The position of the UK in world affairs, Report by officials, 9. 6. 1958, s. 48.

¹³²² BDEE, Series A, Vol. 4, Part I, FO 371/135624, Brief for permanent undersecretaries meeting to discuss future policy. Annex: CRO and CO memoranda, 3. 2. 1958, s. 40.

Britská diplomacie se za pomoci rozvojové pomoci CENTO pokoušela dlouhodobě a systematicky vytěžit pro Spojené království politický „kapitál“. Reakce na podobu a výši hospodářské a vojenské pomoci však do značné míry určovala očekávání příjemců a forma prezentace. Britská diplomacie pravidelně upozorňovala, že ačkoli Spojené království poskytuje zemím CENTO nižší pomoc než Spojené státy, jsou právě USA hlavním terčem kritiky regionálních členů, neboť očekávání spojená s pomocí Washingtonu byla nesrovnatelně vyšší. Harold Caccia, tehdejší velvyslanec v USA, proto mimo jiné silně kritizoval ministerstvo financí z krátkozrakosti, když musela britská delegace na zasedání Rady ministrů CENTO roku 1959 z procedurálních důvodů zablokovat schválení rozpočtu Sdruženého vojenského plánovacího štábu CENTO (CMPS) krátce poté, co Londýn přislíbil poskytnout Íránu vojenskou pomoc při budování protiletdeckých radarů v celkové hodnotě 3 miliony liber.¹³²³

Londýn i Washington si však uvědomovaly, že s obdobnými úmysly využívá obchodní vztahy a hospodářskou pomoc také SSSR. „Obchod a mezinárodní pomoc jdou ruku v ruce. Úkolem sovětského obchodu, jak podotkl sám pan Chruščov, je pouze dosažení politických cílů,“ prohlásil mimo jiné na zasedání Rady ministrů CENTO v Karáči v lednu 1959 Loy Henderson, jenž byl pověřen vedením americké delegace.¹³²⁴ Hendersonovo tvrzení neztrácelo platnost ani v následujícím desetiletí. V projevu u příležitosti zahájení zasedání Rady ministrů CENTO v roce 1964 zdůraznil tehdejší britský ministr zahraničí R. A. Butler, že největší hrozbou organizací typu CENTO je podvrtná činnost, jíž je nutné předcházet nejen vojensky, ale i formou hospodářské pomoci.¹³²⁵

8.2 Vývoj a struktura rozvojové a vojenské pomoci CENTO

Britský systém mezinárodní pomoci po druhé světové válce byl úzce spjat s dřívějšími nástroji na podporu rozvoje kolonií, jež formulovaly zákony o podpoře rozvoje kolonií (*colonial development and welfare act*) z let 1929, 1940 a 1945.¹³²⁶

¹³²³ TNA, FO 371/140739, EB 1192/76, H. Caccia to R. Stevens, 14. 10. 1959.

¹³²⁴ AFPCD (1959), *Extent of United States Cooperation in the Defence and Economic Programmes of the Baghdad Pact Organization: Statement made by the Deputy Undersecretary of State (Henderson) at the Sixth Ministerial Meeting of the Council of the Baghdad Pact* (Karachi, January 26, 1959), s. 1015.

¹³²⁵ TNA, OD 20/348, Opening statement by the leader of the British delegation, R. A. Butler, *Annexe E to Twelfth session of the council on ministerial level, Record of the first meeting (C/12/R1)*, 28. 4. 1964.

¹³²⁶ WICKER, E. R. *Colonial Development and Welfare, 1929–1957*, s. 170–171.

V kontextu dekolonizace však začala většina britských nástrojů zaměřených na rozvoj kolonií pozbývat smyslu.¹³²⁷ Významným mezníkem ve vývoji britské rozvojové pomoci byla konference ministrů zahraničí zemí Commonwealthu v Kolombu (9.–15. ledna 1950), jejímž výsledkem byl vznik programu pomoci a spolupráce s cílem podpořit rychlejší rozvoj méně rozvinutých členů Společenství.¹³²⁸

Základem Kolombského plánu, který vstoupil v platnost 1. července 1951, byl šestiletý program hospodářského rozvoje, který měly spolufinancovat všechny členské státy a jehož náklady se na počátku roku odhadovaly na 1,86 miliardy liber.¹³²⁹ Pro Londýn měl Kolombský plán rovněž politický rozměr a Whitehall doufal, že regionální spolupráce členů Commonwealthu postupem času nabyde politický charakter. Britská vláda se prostřednictvím Kolombského plánu tak nejen pokoušela udržet svůj vliv v jihovýchodní Asii, ale také mobilizovat Commonwealth proti hrozbě pronikání komunismu.¹³³⁰

Dalším významným milníkem ve vývoji britské rozvojové pomoci byla Hospodářská a obchodní konference Britského společenství národů (*Commonwealth Trade and Economic Conference*) v Montrealu v roce 1958, na níž britská vláda souhlasila s rozšířením podpůrných hospodářských programů také na nezávislé státy Commonwealthu. Na rozvojovou pomoc chudším členům společenství navíc začaly přispívat mimo Velké Británie také Kanada, Austrálie a Nový Zéland.¹³³¹

Na konci 50. let 20. století zajišťovala organizaci britské rozvojové pomoci tři „zahraničněpolitická“ ministerstva (*overseas departments*), tedy ministerstvo zahraničí

¹³²⁷ Na základě Zákona o rozvoji kolonií (*Colonial Development Act*) z roku 1945 poskytl Londýn koloniím v letech 1945–1951 pomoc ve výši průměrně 16 milionů liber ročně. Do roku 1956 pak tato částka narostla na v průměru 43 milionů ročně a v letech 1957–1962 na 64 milionů liber ročně. Pomoc poskytovaná ministerstvem kolonií se však nevztahovala na nezávislá území. BELOFF, Max. *The Future of British Foreign Policy*, s. 60.

¹³²⁸ TARLING, Nicholas, ed. *Cambridge History of South-East Asia*, s. 598.

¹³²⁹ Původní šestileté rozmezí zahrnovalo období od července 1951 do července 1957. Detailní podobu programu připravila Commonwealth Consultative Committee, jejímž vedením byl pověřen australský politik a diplomat Percy Spender (1897–1985). Výsledky činnosti výboru byly oznámeny na zasedání v květnu 1950 v Sydney. Podrobnosti návrhu plánu hospodářského rozvoje jižní a jihovýchodní Asie shrnovala zvláštní bílá kniha publikovaná v listopadu 1950 pod názvem Colombo Plan for Co-operative Economic Development in South and South-East. BLACKTON, Charles. *The Colombo Plan...*, s. 27–28.

¹³³⁰ Kolombský plán postupně přerostl rámcem regionální spolupráce členů Commonwealthu v jižní a jihovýchodní Asii. Roku 1977 byla organizace oficiálně přejmenována na Kolombský plán kooperativního hospodářského a sociálního rozvoje v Asii a v Pacifiku. V roce 1980 bylo odstraněno obnovování smluvních závazků v pravidelných pětiletých cyklech a počet členů na 26. V roce 1991 Spojené království z organizace vystoupilo. TARLING, Nicholas. *Cambridge History of South-East Asia*, s. 598, 605.

¹³³¹ BARDER, Owen. *Reforming Development Assistance*, s. 277–280.

(*Foreign Office*), ministerstvo pro vztahy s Commonwealthem (*Commonwealth Relations Office*) a ministerstvo kolonií (*Colonial Office*). Tato ministerstva, často za účasti dalších relevantních úřadů, v případě CENTO například ministerstva obrany (*Ministry of Defence*), pak samostatně vyjednávala své požadavky s ministerstvem financí, jež schvalovalo uvolnění finančních prostředků z rozpočtu.¹³³²

Macmillanův kabinet usiloval o administrativní sjednocení cest, kterými Londýn hospodářskou pomoc méně rozvinutým zemím poskytoval. V roce 1961 proto britská vláda rozhodla o zřízení nového nekabinetního ministerstva pro mezinárodní rozvojovou pomoc (*Department of Technical Cooperation*, DTC), jež převzalo velkou část povinností i personálu zmenšující se *Colonial Office*.¹³³³

Do čela úřadu sídlícího na *Carlton House Terrace* byl jmenován konzervativní politik a bývalý ministr vnitra Denis Vosper, jehož v roce 1963 nahradil Robert Carr. Činnost DTC na Středním východě byla realizována prostřednictvím trvalého zastoupení ministerstva v Bejrútu (*Middle East Development Division*), které se podílelo také na organizaci poskytování pomoci CENTO.¹³³⁴ Mimo Ministerstva pro technickou spolupráci zůstávaly ve sféře rozvojové pomoci na počátku 60. let 20. století aktivní i další britské organizace, zejména Britská rada (*British Council*), ministerstvo obchodu (*Board of Trade*), Centrální informační úřad (*Central Office of Information*, COI) či *Crown Agents for Oversea Governments and Administrations*.¹³³⁵

Na plánování a poskytování technické pomoci dohlížel Hospodářský výbor CENTO, který zaštiťoval práci pět podvýborů a *ad hoc* zřizovaných pracovních skupin. Hospodářský výbor byl zřízen jako součást Bagdádského paktu již v roce 1955, byť v daný moment nebylo zřejmé, jakou roli bude v alianci hrát, neboť vlády v Londýně i ve Washingtonu o poskytnutí masivní hospodářské pomoci Bagdádskému paktu (CENTO) v době vzniku aliance neuvažovaly.¹³³⁶

V letech 1960–1963 kolísala celková rozvojová pomoc poskytovaná Velkou Británií v rozmezí 0,5–0,6 % hrubého domácího produktu.¹³³⁷ V roce 1961 poskytla

¹³³² Tamtéž, s. 280.

¹³³³ *Hansard, House of Commons*, 21. 3. 1961, col. 1094–1095.

¹³³⁴ WILLIAMS, Peter. *British Aid IV*, s. 144.

¹³³⁵ Tamtéž, s. 187–189.

¹³³⁶ TNA, FO 957/238, The Organisation of the economic work of CENTO, Minute by R. S. Porter, 3. 9. 1962.

¹³³⁷ BARDER, Owen. *Reforming Development Assistance*, s. 277–280.

Velká Británie státům Středního východu technickou pomoc v hodnotě 195 700 liber.¹³³⁸ Do roku 1963 narostla výše hodnoty pomoci na 787 500 liber. Největšími příjemci byly Irák a Írán, kam v roce 1963 směřovala technická pomoc v hodnotě 388 900 liber. Narůstala také hodnota technické pomoci, kterou Londýn poskytoval Pákistánu a Turecku, a to z 399 900 liber v roce 1961 na 787 500 liber v roce 1963 v případě Karáčí a z 131 400 liber v roce 1962 na 287 000 liber v roce 1962 v případě Ankary. Britští spojenci v CENTO se tak řadili mezi největší příjemce britské pomoci s výjimkou nově vznikajících států původní britské střední a východní Afriky.¹³³⁹

Podle údajů britského ministerstva zahraničí poskytla Velká Británie CENTO od založení organizace do roku 1963/1964 pomoc v hodnotě zhruba 3 975 000 liber. Po vystoupení Iráku z Bagdádského paktu byl britský příspěvek alianci stanoven na zhruba 850 000 liber ročně. V roce 1963/1964 dosáhl britský příspěvek CENTO hodnoty zhruba 900 000 liber, z čehož polovina z toho směřovala na velké infrastrukturní projekty. Pro rok 1965/1966 počítala britská vláda s navýšením celkové pomoci až na 1 milion liber ročně.¹³⁴⁰ Mimo CENTO poskytovala Velká Británie Turecku, Íránu a Pákistánu také rozvojovou pomoc formou bilaterální spolupráce. Ta v roce 1963/1964 dosahovala hodnoty 70 000 liber pro každou ze tří jmenovaných zemí, přičemž pro rok 1965/1966 počítal Londýn s nárůstem až na 100 000 liber.¹³⁴¹

Po suezské krizi oznámila britská vláda na zasedání Rady ministrů Bagdádského paktu v červnu 1957 v Karáčí navýšení britské pomoci paktu. Britský ministr zahraničí Selwyn Lloyd přislíbil mimo jiné zvýšit britský příspěvek na velké společné projekty (*joint projects*) až na 1 milion liber a poskytnout dalších 500 000 liber na budování obranné infrastruktury členských zemí.¹³⁴²

Hospodářskou a vojenskou pomoc CENTO postupně navyšovaly také Spojené státy. Na jednání hospodářského výboru v květnu 1957, jehož se poprvé jako plnohodnotní členové účastnili také delegáti Spojených států amerických, přislíbil

¹³³⁸ WILLIAMS, Peter. *British Aid IV*, s. 164–166.

¹³³⁹ Tamtéž, s. 164–166.

¹³⁴⁰ TNA, OD 20/348 (11), CENTO Ministerial Meeting Washington, 28. – 29. 4. 1964, Brief No. 6, Reports of the Economic Committee, s. 2.

¹³⁴¹ TNA, OD 20/348 (11), CENTO Ministerial Meeting Washington, 28. – 29. 4. 1964, Brief No. 6, Annexe A British and the United States contributions to CENTO economic activities. s. 1–2.

¹³⁴² Tamtéž, s. 191.

Washington poskytnout až 12,5 milionu dolarů na nové projekty CENTO. Finance měly být poskytnuty z prostředků, které Kongres uvolnil na Eisenhowerovu doktrínu.¹³⁴³

Dalším podnětem, jenž vedl k navýšení hospodářské a vojenské pomoci paktu, byla irácká revoluce a vystoupení Iráku z Bagdádského paktu. V roce 1959 rozhodla britská vláda o zvýšení pomoci na budování obranné infrastruktury na 2 945 000 liber v rozpětí čtyř let, tedy na 575 000 liber ročně.¹³⁴⁴ V praxi tyto prostředky pokrývaly náklady na budování dvou radarových stanic v Íránu, jež se měly stát oporou protiletecké obrany klíčového člena aliance. Na rozhodnutí pomoc navýšit se podepsala nejen finanční náročnost výstavby, ale i snaha ujistit Teherán o důvěryhodnosti závazku Velké Británie v CENTO.¹³⁴⁵

Původní závazek britské vlády z roku 1957 byl časově omezený dobou pěti let. V červnu 1961 Macmillanova vláda vyjádřila ochotu v poskytování pomoci spojencům v CENTO pokračovat.¹³⁴⁶ V Turecku směřovaly prostředky na modernizaci přístavů Trabzon a Iskenderun, v Íránu na výstavbu silnic na severu země a v Pákistánu na modernizaci Makránské pobřežní cesty (*Makran Coast Road*).¹³⁴⁷

Výroční zpráva hospodářského výboru CENTO za rok 1961 shrnovala, že Velká Británie poskytuje alianci ekonomickou pomoc v hodnotě 850 000 liber ročně, z čehož 450 000 liber mělo směřovat na společné infrastrukturní projekty.¹³⁴⁸ Hospodářskou pomoc od Spojeného království doplňovala pomoc vojenská, a celková podpora alianci ze strany Velké Británie tak činila na počátku 60. let 20. století 1 425 000 liber ročně. Paralelně s CENTO poskytoval Londýn členům aliance také mezinárodní pomoc prostřednictvím bilaterálních smluv o spolupráci ve vědě, zdravotnictví, zemědělství a obchodu.¹³⁴⁹

¹³⁴³ *International Organisation*. 1957, Vol. 11, No. 1, s. 547.

¹³⁴⁴ TNA, FO 371/164057, EB 11910/1, United Kingdom Aid for CENTO and Iran, Memorandum by the Foreign Secretary, 17. 4. 1962, s. 1–3.

¹³⁴⁵ TNA, FO 371/164057, EB 11910/1, United Kingdom Aid for CENTO and Iran, 13. 4. 1961.

¹³⁴⁶ TNA, PREM 11/4922, FO to Certain of HMS representatives, tel. no. 176 guidance, 1. 5. 1962; TNA, FO 371/164057, EB 11910/1, United Kingdom Aid for CENTO and Iran, Memorandum by the Foreign Secretary, 17. 4. 1962, s. 2.

¹³⁴⁷ TNA, FO 371/170228, EB 10110/1c, C. R. A. Rae to G. Hiller, letter no. CF.230/08, 2. 4. 1963.

¹³⁴⁸ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 7 The Economic Committee Annual Report (C/10/D1) and Tenth Report of the Economic Committee (C/10/D/2), s. 2–3.

¹³⁴⁹ Podpora regionálním členům CENTO formou bilaterální pomoci činila v roce 1960 zhruba 150 milionů liber (91 milionů Pákistánu, 46 milionů Turecku, 13,4 milionů Íránu). TNA, DO 196/72, SEA 43/15/ (9), The United Kingdom Aid for CENTO and Iran, Memorandum by the Foreign Secretary, Chief Secretary to Treasury, FS/62/34, 18. 4. 1962, s. 4; TNA, FO 957/238, The Organisation of the economic work of CENTO, Minute by R. S. Porter, 3. 9. 1962, s. 1–2, 8.

Londýn rovněž v roce 1961 přislíbil pokračovat po další tři roky v poskytování vojenské pomoci CENTO ve výši původně slíbených 500 000 liber ročně.¹³⁵⁰ Prostředky měly být alokovány na výstavbu třetí radarové stanice v Íránu v předpokládané hodnotě 1,5-2 miliony liber, o kterou šáhův režim usiloval. O pokračování vojenské pomoci CENTO se zasazovalo i britské velvyslanectví v Teheránu. Geoffrey Harrison, britský velvyslanec v Teheránu v letech 1958–1963, považoval vojenskou pomoc a výstavbu radarových stanic za nezbytné „cvičení k posílení morálky“ Íránu a doporučoval vyjít požadavkům íránských představitelů co možná nejvíce vstříc.¹³⁵¹

Spojené království i Spojené státy americké sledovaly poskytováním hospodářské a vojenské pomoci CENTO konkrétní politické cíle, které se neomezovaly pouze na obecné posílení obranyschopnosti regionu *Northern Tier*. Washington hledal způsob, jak alianci posílit, aniž by se musel stát jejím plnohodnotným členem. Vláda v Londýně se pokoušela pakt utužit a v krizových momentech vývoje aliance zvýšit motivaci regionálních členů na jejím udržení. Velká Británie se pomocí hospodářské a vojenské pomoci CENTO pokoušela rovněž posílit svůj vliv v regionu otřesený suezskou krizí a iráckou revolucí. Jak Londýn, tak Washington se navyšováním finanční podpory aliance rovněž snažili předejít situaci, v níž by k zachování koheze paktu museli regionálním členům poskytnout další konkrétní vojenské a politické garance, o něž vlády v Ankaře, Teheránu a Karáči v průběhu let systematicky usilovaly.

8.3 Problémy ekonomické struktury CENTO a snahy o jejich reformu

Hospodářskou spoluprací zemí CENTO a realizací infrastrukturních i jiných projektů nevojenského charakteru komplikovala řada strukturálních problémů. Všechny členské státy v regionu se od vzniku aliance pokoušely prostřednictvím Bagdádského paktu (CENTO) přimět Londýn a Washington ke zvýšení hospodářské a vojenské pomoci pro své země a organizační struktury aliance jim k tomuto poskytovaly stabilní politické fórum. Členství v Bagdádském paktu (CENTO) navíc Turecku, Íránu i Pákistánu umožňovalo požadavky lépe odůvodnit potřebou posílení obranyschopnosti a zvýšení odolnosti vůči pronikání komunismu. Vlády v Ankaře, Teheránu a Karáči byly také přesvědčeny, že jim členství v alianci dává legitimní důvod získat ze strany Londýna a Washingtonu ve srovnání s ostatními státy třetího světa preferenční zacházení.¹³⁵²

¹³⁵⁰ TNA, PREM 11/4922, FO to Certain of HMS representatives, tel. no. 176, 1. 5. 1962.

¹³⁵¹ TNA, FO 371/164057, EB 11910/1, United Kingdom Aid for CENTO and Iran, Memorandum by the Foreign Secretary, 17. 4. 1962, s. 3–4.

¹³⁵² Tamtéž, s. 1.

Hospodářské zájmy regionálních členů CENTO se podle britské diplomacie promítaly také do jednání vojenského a politického charakteru. Podle britských diplomatů bylo možné identifikovat například přímou souvislost mezi zvyšujícími se požadavky na hospodářskou a vojenskou pomoc a neúměrným zdůrazňováním rizika sovětské agrese v dokumentech strategického charakteru, které je měly nepřímo odůvodnit. Negativně přijímala *Foreign Office* především fakt, že regionální členové pod hlavičkou CENTO mnohdy žádají o financování projektů, které k alianci neměly žádný vztah. Požadavky Ankary, Teheránu a Karáči považoval britské ministerstvo pro technickou pomoc také všeobecně za naddimenzované, což vzbuzovalo pochyby o efektivitě a smysluplnosti vynaložených prostředků.¹³⁵³

Snaha získat od Londýna a Washingtonu více zdrojů na hospodářskou a vojenskou modernizaci byla trvalým zdrojem rozporů uvnitř aliance. C. R. A. Rae, jenž byl v DTC pověřen vedením agendy CENTO, shrnul svůj postoj k nereálným požadavkům regionálních členů v rukou psané poznámce na zadní straně průvodního dopisu k výroční zprávě hospodářského výboru aliance, v níž se hovořilo o nezbytnosti schválení dalších velkých projektů aliance: „Naše možnosti nabídnout podstatnou pomoc íránsko-pákistánské železnici jsou doslova nulové, a se zřízením dalšího ‚Karadž‘ budeme souhlasit jen přes mou mrtvolu.“¹³⁵⁴

Regionální členové se také pokoušeli prosadit jako precedens, že každý projekt schválený pod hlavičkou CENTO by automaticky získal finanční podporu USA a Velké Británie, což obě velmoci vytrvale odmítaly.¹³⁵⁵ DTC naopak prosazovalo, aby nové závazky technické pomoci nebyly automaticky vnímány jako kontinuální pokračování těch původních z 50. let 20. století a aby skutečně vynaložené náklady na stavbu nepřekračovaly stanovenou výši, jak tomu bylo v případě prvních dvou radarových stanic.¹³⁵⁶

¹³⁵³ Tamtéž, s. 2.

¹³⁵⁴ Íránské město Karadž bylo sídlem výzkumného střediska CENTO zaměřeného na zemědělské vědy, jehož činnost provázelo mnoho komplikací. TNA, OD 20/78 (74), C. R. A. Rae na zadní straně dopisu DTC to G. Hiller, CF.230/08, 10. 4. 1963.

¹³⁵⁵ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 7 The Economic Committee Annual Report (C/10/D1) and Tenth Report of the Economic Committee (C/10/D/2), s. 3–4.

¹³⁵⁶ Původní výše předpokládaných nákladů stanovená v květnu 1957 se ukázala jako příliš nízká, a Londýn proto v roce 1959 rozhodl o navýšení pomoci celkem na 2 945 000 liber za 4 roky. V letech 1968–1962 činil britský příspěvek na budování radarů v Íránu zhruba 600 000 ročně. Ve finančním roce 1962/1963, kdy byly první dva radary dokončovány, vystoupala výše pomoci až na 750 000 liber. Od roku 1963 se měla roční výše pomoci snížit na původní závazek z roku 1959, kterým se Velká Británie zavazovala poskytnout pomoc až do výše 0,5 milionu liber ročně. V případě výstavby třetí radarové stanice

Rozvoj hospodářských aktivit CENTO brzdila také neochota USA navýšit ekonomickou a technickou pomoc poskytovanou zemím Severního pásu pod hlavičkou CENTO.¹³⁵⁷ Od roku 1959 britská vláda paradoxně neměla o celkové výši americké pomoci regionálním členům aliance detailní přehled, neboť její převážná část byla uskutečňována na základě bilaterálních smluv, jejichž obsah podléhal utajení.¹³⁵⁸ S ohledem na dlouhodobě negativní postoj Pákistánu vůči CENTO zajímala *Foreign Office* zejména právě výše pomoci Karáči, v jehož případě Velká Británie jen obtížně hledala diplomaticky schůdné argumenty pro odmítání předkládaných požadavků.¹³⁵⁹

S ohledem na obecné povědomí o omezených kapacitách Velké Británie mířily požadavky především na USA, a to i přesto že USA nebyly formálně členem aliance. Washington se však dlouhodobě k navyšování hospodářské a vojenské pomoci stavěl odmítavě. Státní department preferoval pro Kongres přijatelnější formu pomoci zaštitěnou bilaterálními smlouvami s jednotlivými státy a další dlouhodobé finanční závazky vůči projektům CENTO odmítal.¹³⁶⁰

Podle *Foreign Office* panovalo ve Washingtonu také přesvědčení, že pomoc regionálním vládám CENTO již narazila na hranice absorpční kapacity a že její výrazné navýšení by pouze umocnilo plýtvání a neefektivní využívání prostředků.¹³⁶¹ *Foreign Office* se tak paradoxně dařilo vytěžit s daleko menšími zdroji více diplomatického kapitálu, neboť zatímco technická pomoc Londýna se v CENTO pravidelně setkávala s pozitivní ohlasem, USA byly dlouhodobě terčem kritiky.¹³⁶²

Foreign Office usilovala o uvolnění co největšího množství prostředků na začátku projektu, aby mohl být co nejdříve dokončen. TNA, FO 371/164057, EB 11910/7, minutes by D. W. T. Smithies; 30. 11. 1962, minutes by W. Marsden, 18. 12. 1962.

¹³⁵⁷ TNA, FO 371/175613, EB10112/3 (36), CENTO 1963: Annual Review, Summary of Ankara Dispatch no. 1, 1. 1. 1964.

¹³⁵⁸ Zdrojem informací *Foreign Office* o výši americké vojenské a hospodářské pomoci Pákistánu byly oficiální tiskové zprávy amerického ministerstva zahraničí. Spojené království mělo k dispozici informace, že USA poskytly od listopadu 1954 do června 1958 Pákistánu pomoc ve výši 250 milionů dolarů. Po uzavření pákistánsko-americké dohody o spolupráci na obraně (*Iranian-United States Agreement for Cooperation in Promoting the Security and Defence of the Members of the Baghdad Pact Organisation*) v březnu 1958 však začaly tyto informace podléhat utajení. Britské ministerstvo zahraničí se tak při posuzování žádostí regionálních členů CENTO o zvýšení hospodářské a vojenské pomoci nemohlo opřít o data prokazující skutečnou výši pomoci a jen obtížně hledalo argumenty pro usměrňování požadavků Ankary, Teheránu a Karáči. TNA, FO 371/164057, EB 11910/6, United States military aid to Pakistan, minutes, 8. 11. 1962; EB 11910/6, FO to D. J. Speares, 6. 12. 1962.

¹³⁵⁹ Tamtéž.

¹³⁶⁰ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 7, The Economic Committee Annual Report (C/10/D1) and Tenth Report of the Economic Committee (C/10/D/2), s. 1–2.

¹³⁶¹ NA, FO 371/175613, EB10112/3 (36), CENTO 1963: Annual Review, Summary of Ankara Dispatch No. 1, 1. 1. 1964.

¹³⁶² WILLIAMS, Peter. *British Aid IV*, s. 169.

Od roku 1961 ovlivňovala postoje americké zahraniční politiky k poskytování vojenské a hospodářské podpory CENTO také snaha Kennedyho administrativy o reformu systému zahraniční rozvojové pomoci.¹³⁶³ Washington schválil mimo jiné nová kritéria pro poskytování rozvojových půjček zahraničním vládám, jež obsahovala i požadavek na kvalitnější zpracování projektové dokumentace a zařazení projektů do národních plánů rozvoje. Washington posuzoval navrhované projekty CENTO jak z hlediska politického a vojenského, tak psychologického. Pomoc USA měla být navíc nově zaměřena na pokrytí nákladů hrazených v zahraničních měnách, které zemím třetího světa chyběly. Naopak břímě nákladů vznikajících v místě realizace měla nést domácí vláda.¹³⁶⁴

Rozvojové projekty CENTO však komplikovaly i nedostatky na straně příjemců. Například Ankara dlouhodobě odmítala zařadit projekt železnice propojující Turecko a Írán do národního programu rozvoje, na čemž vlády v Londýně i ve Washingtonu trvaly.¹³⁶⁵ Zdrojem komplikací však byl i administrativní aparát CENTO samotný. Struktura aliance byla ve srovnání s potřebami organizace podle názoru DTC naddimenzovaná. Jednání dílčích orgánů před zasedáním hospodářského výboru zabralo téměř dva měsíce a zahrnovalo mimo jiné zasedání vědecké rady, podvýborů pro zemědělství, obchod, komunikace a veřejné práce, zdravotnictví a pracovních skupin pro telekomunikace, civilní letectví, zónu volného obchodu, symposium věnované obchodu s chromem, seminář o boji proti malárii a rady ekonomických expertů.¹³⁶⁶ Organizační aparát CENTO v podobě, ve které se zformoval v letech 1959 a 1960, mělo podle DTC smysl udržet pouze v případě, že by se podařilo vytvořit funkční systém ekonomického plánování na úrovni celého regionu, což však bylo nebylo vzhledem k politické situaci reálné.¹³⁶⁷

V průběhu let 1958–1964 zvažovaly *Foreign Office* a DTC řadu návrhů na reformu a zefektivnění hospodářské struktury CENTO.¹³⁶⁸ Jako vzor mohl podle DTC posloužit například Kolombský plán, jehož instituce fungovaly ve srovnání s CENTO mnohem

¹³⁶³ MAHAJANI, Usha. *Kennedy and the Strategy of AID*, s. 659–661.

¹³⁶⁴ TAFFET, Jeffrey. *Foreign Aid as Foreign Policy*, s. 39–40.

¹³⁶⁵ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 7 The Economic Committee Annual Report (C/10/D1) and Tenth Report of the Economic Committee (C/10/D/2), s. 3.

¹³⁶⁶ TNA, FO 371/149687, EB 10114/4, F. D. W. Brown to G. Hiller, letter no. 22550/33, 24. 1. 1960.

¹³⁶⁷ TNA, FO 957/238, CF 230/07, C. R. A. Rae to G. F. Hiller, 2. 6. 1962.

¹³⁶⁸ TNA, FO 957/238, P. P. Howell to C. R. A. Rae, no. 2262/4/60, 9. 11. 1962.

efektivněji. Terčem kritiky DTC byla zejména již zmíněná těžkopádná soustava podvýborů a pracovních skupin.¹³⁶⁹ Jejich činnost mohla podle názoru jednoho z britských diplomatů na velvyslanectví v Ankaře Williama Wilberforce nahradit například pravidelně se scházející výkonná řídicí agentura, tzv. *Economic Steering Group*, a dohledové orgány CINS a školicího střediska v Karadži. Všechna ostatní jednání mohla dle Wilberforce probíhat výhradně *ad hoc*.¹³⁷⁰

V letech 1963 a 1964 vypracovalo Východní oddělení *Foreign Office* návrh změn hospodářské struktury CENTO, který měl být orgánům aliance předložen na konci roku 1964. Jeho hlavním autorem byl vedoucí britské delegace na zasedáních Hospodářského výboru CENTO Andrew Cohen.¹³⁷¹ Cohenovým záměrem bylo vytvořit z Hospodářského výboru CENTO iniciativního a aktivního aktéra v obecném plánování hospodářského rozvoje oblasti *Northern Tier*. Podstatou návrhů bylo převedení technických aspektů činnosti hospodářského výboru na hospodářské oddělení sekretariátu, snížení počtu zpracovávaných rezolucí a vytvoření volnějšího rámce pravidelných zasedání výboru. Výbor měl také získat nové pravomoci a prostor k řešení obecných hospodářských problémů regionu.¹³⁷²

V polovině roku 1963 vyslovila s Cohenovým plánem souhlas všechna příslušná britská ministerstva i Spojené státy.¹³⁷³ *Foreign Office*, přestože s Cohenovým návrhem oficiálně vyslovila v polovině roku 1963 souhlas, varovala před výraznou redukcí organizační struktury CENTO. Regionální členové podle britského ministerstva zahraničí úzce spojovali „institucionální rozvinutost“ organizace s hloubkou a upřímností britského závazku vůči alianci. *Foreign Office* se proto obávala, že by dramatické zeštíhlení administrativního a plánovacího aparátu CENTO mohlo být v regionu interpretováno jako výraz nezájmu o budoucnost aliance.¹³⁷⁴

¹³⁶⁹ TNA, FO 957/238, C. R. A. Rae to P. P. Howell, 4. 10. 1962, Attachment CENTO Economic Set-Up, s. 1.

¹³⁷⁰ Hospodářská řídicí skupina (*Economic Steering Group*) navrhovaná Wilberforcem se měla stát hlavním řídicím a koordinačním orgánem, který by formuloval a předkládal Radě pověřenců ke schválení návrhy na implementaci rozhodnutí Hospodářského výboru CENTO. Řídicí skupinu měli tvořit ekonomičtí odborníci, kteří by dohlíželi a „krotili“ činnost sekretariátu, podvýborů a pracovních skupin. TNA, FO 957/238, W. J. A. Wilberforce to H. Clay, no. 2262/36, 27. 10. 1962.

¹³⁷¹ TNA, OD 20/78(77), Cento Ministerial meeting (30. 4. – 1. 5. 1963), Brief No. 6 Reports of the Economic Committee, s. 1–3.

¹³⁷² TNA, FO 957/238, CF 230/013, C. R. A. Rae to V. J. A. Wilberforce, no. 23011/52, 30. 11. 1962.

¹³⁷³ TNA, FO 371/170251, EB 1631/8, Visit of the Secretary-General of CENTO to the Foreign Office on October 3, Brief by P. Cradock, 2. 10. 1963.

¹³⁷⁴ TNA, FO 957/238, C. R. A. Rae to P. P. Howell, 4. 10. 1962, Attachment CENTO Economic Set-Up, s. 2–3.

Pracovní skupiny a podvýbory podléhající hospodářskému výboru pravidelně generovaly velké množství návrhů a požadavků, které musela britská vláda z různých důvodů vytrvale odmítat, což stavělo Londýn do diplomaticky nevýhodného postavení.¹³⁷⁵ C. R. A. Rae před zasedáním Rady ministrů CENTO v Londýně na jaře roku 1962 dokonce upozorňoval, že je hospodářský aparát CENTO paradoxně přetížený a zdůrazňoval, že každá snaha o zefektivnění jeho činnosti bude u regionálních členů aliance velmi nepopulární.¹³⁷⁶

Zdrojem komplikací při realizaci projektů CENTO byla rovněž snaha o multilaterální formu spolupráce a koordinaci rozvojových projektů na regionální úrovni. DTC upozorňoval, že rozvojové projekty CENTO, alespoň ty považované za úspěšné jako modernizace přístavů v Trabzonu a Iskenderunu, jsou v praxi v zásadě bilaterální. Naopak čistě multilaterální projekty financované především z Fondu multilaterální technické spolupráce (*Multilateral Technical Cooperation Fund*, MTCF) jako například školicí středisko v Karadži, se potýkaly s výrazně větším množstvím problémů.¹³⁷⁷

Fond multilaterální technické spolupráce byl zřízen na zasedání Rady ministrů Bagdádského paktu v lednu 1959 jako součást opatření, která měla posílit alianci po faktickém odchodu Iráku. Fond spravoval prostředky ve výši 150 000 dolarů ročně a na jeho financování se rovným dílem podílely USA, Velká Británie a trojice regionálních členů CENTO. Účelem fondu bylo podpořit mobilitu studentů a expertů mezi členskými státy CENTO.¹³⁷⁸ Projekty financované z fondu však byly *de facto* bilaterální a hladce probíhaly podle zpráv DTC pouze v Turecku, a to díky blízkosti řídicích orgánů CENTO a tureckých vládních institucí.¹³⁷⁹

V teoretické rovině považovali úředníci britských ministerstev zahraničí a technické spolupráce regionální výkonný orgán (*operating agency*) pro technickou

¹³⁷⁵ Tamtéž.

¹³⁷⁶ TNA, FO 957/238, CF 230/09, C. L. S. Cope to C. R. A. Rae, 13. 3. 1962.

¹³⁷⁷ TNA, FO 957/238, CF 230/07, C. R. A. Rae to G. F. Hiller, 2. 6. 1962.

¹³⁷⁸ Pod hlavičku multilaterální rozvojové pomoci spadala také mezinárodní pomoc, na které se Spojené království podílelo prostřednictvím OSN, OECD. Spojené království přispívalo od roku 1950 do programu technické pomoci OSN s označením Rozšířený program pro technickou pomoc (*Expanded Programme for Technical Assistance*) zhruba půl milionu liber ročně. Tato částka postupně v průběhu 50. let 20. století narostla až na 1,35 milionu liber. V roce 1964 činily příspěvky Velké Británie do OSN celkem 2 120 530 liber. WILLIAMS, Peter. *British Aid IV*, s. 127–132.

¹³⁷⁹ TNA, FO 957/238, CF 230/013, CENTO Economic Organisation, minutes by R. S. Porter, 1. 12. 1962, s. 3.

pomoc v podobě MTCF za inovativní koncept s velkým potenciálem.¹³⁸⁰ V praxi však DTC uznával, že fond není příliš efektivní. V rychlejší a efektivnější práci bránily MTCF podle DTC nedostatečné pravomoci a mohutná byrokracie na straně regionálních členů CENTO.¹³⁸¹

Navzdory snaze DTC nedosáhlo úsilí o reformu hospodářského aparátu větších výsledků. Uvnitř CENTO se tak postupně vytvořil specifický *status quo*. Hospodářský výbor CENTO průběžně promítal požadavky regionálních členů do strategických dokumentů aliance v míře, která všechny tři středovýchodní členy aliance uspokojovala. Požadavkům na hospodářskou a technickou pomoc pod hlavičkou CENTO se posléze v Londýně a ve Washingtonu dostalo důkladného a „chápavého“ posouzení. O financování navrhovaných projektů se ale v praxi ani na jedné straně Atlantiku neuvažovalo.¹³⁸²

8.4 Infrastrukturní projekty CENTO a jejich význam pro obranu koncepci aliance

Mezi nejvýznamnější projekty realizované díky podpoře CENTO patřily telekomunikační a dopravní stavby, které měly za cíl integrovat infrastrukturní síť členských zemí CENTO na Středním východě a usnadnit komunikaci mezi jejich politickými centry. Nedostatečně rozvinutá infrastruktura byla všeobecně považována za jeden z hlavních nedostatků limitujících schopnost obrany zemí CENTO. Problémem nebyla pouze absence telekomunikačních sítí, ale i nedostatečná kapacita silnic a železnic, které v daném stavu neumožňovaly v praxi plně uskutečnit obranné plány, které připravily orgány vojenského plánování aliance.¹³⁸³

Po roce 1958 bylo postupně pod hlavičkou CENTO vybudováno vysokofrekvenční spojení mezi Londýnem, Ankarou, Teheránem a Karáčí. Na zasedání Rady ministrů CENTO v Londýně na přelomu dubna a května 1962 bylo oznámeno dokončení spojení mezi Ankarou a Teheránem.¹³⁸⁴ Na výstavbu etapy Teherán Karáčí byl v roce 1961 uzavřen kontrakt a její dokončení bylo naplánováno na rok 1964. Spolu

¹³⁸⁰ Tamtéž.

¹³⁸¹ Tamtéž.

¹³⁸² Tamtéž.

¹³⁸³ Hospodářský výbor CENTO zasedal ve Washingtonu ve dnech 26.–28. února 1962. TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 7 The Economic Committee Annual Report (C/10/D1) and Tenth Report of the Economic Committee (C/10/D/2), s. 1.

¹³⁸⁴ Tamtéž, s. 1.

s vysokofrekvenčním spojením umožňovala komunikaci mezi Ankarou, Teheránem a Karáčím také nově vybudovaná mikrovlnná síť, nejdelší tohoto druhu na světě, kterou prostřednictvím CENTO financovaly převážně Spojené státy.¹³⁸⁵

V průběhu roku 1962 ukončila Velká Británie rovněž první dodávku meteorologického zařízení, které mělo zlepšit komunikační zázemí pro civilní letový provoz mezi členy CENTO. Ačkoli se oficiálně nejednalo o společný projekt CENTO, aliance i *Foreign Office* k němu tak přistupovaly. Projekt spolufinancovaly i Spojené státy formou úvěrů v hodnotě 2,9 milionu dolarů.¹³⁸⁶

Z pohledu Ankary, Teheránu i Karáčí představovalo nejvýznamnější infrastrukturní projekt propojení železničních soustav členských zemí CENTO. Plánována byla výstavba železničního spojení mezi Íránem a Pákistánem, která však narážela na nedostatečně rozvinutou železniční síť v Íránu, zejména absenci tratě mezi městy Záhedán a Kašan. Pozornost se tedy soustředila primárně na zlepšení železničního spojení mezi Tureckem a Íránem.¹³⁸⁷

Turecko a Írán za podpory Velké Británie a USA připravovaly dobudování železničního koridoru mezi městy Muş, Tatvan (Turecko), Quotur, Khoy a Tabríz (Írán). S ohledem obtížný terén v oblasti mezi jezerem Van a Urmijským jezerem se jednalo o investičně i technicky velmi náročný projekt. Na podzim 1963 byla podle informací od Hospodářského výboru CENTO výstavba železnice zhruba v polovině. Byly dokončeny pozemní úpravy terénu, avšak Ankaře a Teheránu chyběly prostředky na položení kolejí a instalaci dalšího zařízení, k jehož pořízení byly nutné vysoké částky v devizách.¹³⁸⁸

Vlády Turecka i Íránu proto žádaly Spojené státy o poskytnutí úvěrů ve výši až 22 milionů dolarů.¹³⁸⁹ Postoj státního departmentu byl však odmítavý a Washington souhlas s půjčkami dlouho oddaloval. V roce 1960 udělil americký Fond rozvojové pomoci (*Development Loan Fund*) Turecku na tento projekt půjčku 6 milionů dolarů. Její čerpání ale provázely problémy a k roku 1962 zaslala americká strana Turecku pouze 313 000 dolarů.¹³⁹⁰ Novou půjčku od *Development Loan Fund* žádal také Írán, který

¹³⁸⁵ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 7, Annexe A Present Status of Approved CENTO Joint Communication Projects, s. 1–2.

¹³⁸⁶ Tamtéž, s. 3.

¹³⁸⁷ TNA, FO 371/170228, EB 10110/1c, C. R. A. Rae to G. Hiller, letter no. CF.230/08, 2. 4. 1963.

¹³⁸⁸ Tamtéž.

¹³⁸⁹ TNA, FO 371/170251, EB 1631/8, Visit of the Secretary-General of CENTO to the Foreign Office on October 3, Brief by P. Cradock, 2. 10. 1963.

¹³⁹⁰ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962) Annexe A to Brief No. 7 Present Status of Approved CENTO Joint Communication Projects, s. 2.

původně přidělený úvěr v hodnotě téměř 2 milionů dolarů vyčerpal již na přelomu let 1959 a 1960.¹³⁹¹

Neochota USA spolufinancovat projekt, který byl všeobecně považován za jednu z „vlajkových lodí“ CENTO, přerostla do politické roviny. *Foreign Office* varovala, že nedokončení stavby by bylo vážným úderem již tak pošramocené pověsti aliance, a britští diplomaté ve Washingtonu lobovali u Deana Ruska za změnu postoje amerického ministerstva zahraničí.¹³⁹²

Na únorovém zasedání Hospodářského výboru CENTO ve Washingtonu přislíbily USA poskytnout na výstavbu železnice mezi Tureckem a Íránem půjčky v hodnotě 8 milionů dolarů. Před zasedáním Rady ministrů CENTO na přelomu dubna a května 1962 v Londýně převedla z této částky americká strana Turecku 4,5 milionu dolarů, což ve *Foreign Office* vzbudilo naděje, že by se práce na projektu mohly znovu rozběhnout.¹³⁹³ Interně také státní department britskému ministerstvu zahraničí sdělil, že pro tento projekt usiluje o vyčlenění dalších 25 milionů dolarů, což odpovídalo zhruba polovině veškerých předpokládaných nákladů. Současně však zdůrazňoval, že očekává, že se na pokrytí nákladů budou podstatným způsobem podílet i turecká a íránská vláda.¹³⁹⁴

Spolu s propojením íránské a turecké železniční sítě také CENTO usilovalo o zvýšení kapacity tureckých středomořských a černomořských přístavů. Pod hlavičkou CENTO byla roku 1962 dokončena za pomoci Velké Británie modernizace tureckého černomořského přístavu Trabzon.¹³⁹⁵ Londýn se také zavázal investovat v následujících třech letech 450 000 liber do zařízení a modernizace tureckého středomořského přístavu Iskenderun.¹³⁹⁶

Mimo rozvoje železniční infrastruktury usilovalo CENTO také o modernizaci a propojení silniční sítě. Podle zprávy Hospodářského výboru CENTO, který zasedal

¹³⁹¹ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 7 The Economic Committee Annual Report (C/10/D1) and Tenth Report of the Economic Committee (C/10/D/2), s. 2.

¹³⁹² TNA, FO 371/170228, EB 10110/1c, C. R. A. Rae to G. Hiller, letter no. CF.230/08, 2. 4. 1963.

¹³⁹³ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 7 The Economic Committee Annual Report (C/10/D1) and Tenth Report of the Economic Committee (C/10/D/2), s. 2.

¹³⁹⁴ Tamtéž, s. 2–3.

¹³⁹⁵ TNA, OD 20/78, Eleventh session of the CENTO Council, Record of the Second Meeting, C/11/R2, 30. 4. 1963, s. 8.

¹³⁹⁶ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 7, Annexe A Present Status of Approved CENTO Joint Communication Projects, s. 2.

v únoru 1962, pokračovala uspokojivě také výstavba silničního spojení mezi Tureckem a Íránem.¹³⁹⁷ Dálnice na trase mezi Šivelanem a Bajirge na turecké straně s íránským Orumíje (*Rezálje*) měla propojit íránskou a tureckou dálniční síť a umožnit napojení na hlavní tah mezi Tabrízem, Zandžánem a Teheránem. Na území Turecka probíhala s tímto záměrem také příprava výstavby silničního spojení mezi tureckými městy Cizre a Hakkari.¹³⁹⁸

Terčem kritiky byly naopak průtahy provázející výstavbu silnice spojující Írán a Pákistán. Silniční spojení sledující trasu Makránské pobřežní cesty vedoucí podél pobřeží Arabského moře v jižním Balúčistánu mělo spojit Karáčí s íránským přístavem Čáhbahár. Představy Teheránu a Karáčí o výstavbě silnice se však rozcházely. Írán prosazoval vybudování varianty zasazené hlouběji do vnitrozemí. Karáčí současně usilovalo o to, aby jako první byla zahájena výstavba trasy z Karáčí do Avaránu. Uspokojivé výsledky na straně Pákistánu nepřinášel ani plán silničního spojení Íránu a Pákistánu na trase Karáčí, Záhedán a Kermán, kde již Teherán v rámci modernizačního plánu vybudoval nové silniční spojení.¹³⁹⁹

Mimo hospodářské pomoci poskytovalo Spojené království CENTO také pomoc vojenskou. Klíčovým projektem britské vojenské pomoci CENTO byla výstavba radarových stanic v Íránu. První dvě v hodnotě zhruba 3 milionů liber byly umístěny poblíž měst Tabríz a Bábolsar a jejich výstavba byla dokončena v roce 1963. Šáhův režim usiloval o to, aby výstavba radarových stanic v Íránu pokračovala. Na zasedání Vojenského výboru CENTO 26.–27. dubna 1962 byla projednávána zvláštní zpráva o vzdušené obraně, která přinášela návrh pokračování výstavby. Související výdaje však dosahovaly z pohledu Londýna astronomických výšek, které přesahovaly možnosti britské technické pomoci.¹⁴⁰⁰ Šáh proto mimo jiné loboval za výstavbu radarových stanic také na své návštěvě v USA v dubnu 1962. Teherán usiloval zejména o výstavbu třetí radarové stanice v Mašhadu na severovýchodě země, díky níž by radarová síť dokázala pokrýt celou severní hranici Íránu.¹⁴⁰¹

¹³⁹⁷ Tamtéž, s. 2.

¹³⁹⁸ Tamtéž, s. 3.

¹³⁹⁹ Tamtéž, s. 1.

¹⁴⁰⁰ TNA, FO 371/164057, EB 11910/2, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 13 Military Aid for Cento, s. 1.

¹⁴⁰¹ Tamtéž, s. 1–2.

Ochotu poskytnout Teheránu pomoc na výstavbu třetí radarové stanice vyjádřil britský ministr zahraničí Alec Douglas-Home na jednání s šáhem 30. dubna 1962. Poněkud znepokojené ministerstvo financí si u *Foreign Office* ověřoval, zda se jedná o oficiální závazek a zda výše pomoci opravdu nepřesáhne limit půl milionu liber ročně.¹⁴⁰²

DTC předpokládal, že kdyby Velká Británie poskytla na výstavbu třetího radaru příspěvek 500 000 liber ročně, mohl by být uveden do provozu v roce 1968. Podle návrhu *Foreign Office* se měly na financování podílet také rozpočty dalších ministerstev, zejména ministerstva obrany. To odráželo fakt, že součást technické pomoci tvořilo také vojenské zařízení využívané původně na britské základně na *Cape Greco* na Kypru.¹⁴⁰³

Výstavba třetí radarové stanice v Mašhadu představovala pro *Foreign Office* a DTC relativně schůdný kompromis. Zbývající alternativy, které vzešly z interních diskuzí CENTO, byly pro *Foreign Office* i DTC mnohem problematičtější. Jednou z projednávaných alternativ byla i modernizace zařízení již vybudovaných radarových stanic. Náklady na modernizaci by však podle DTC vysoce přesáhly výdaje spojené s výstavbou třetího radaru. Na modernizaci zařízení mohly navíc podle DTC přispět také Spojené státy.¹⁴⁰⁴

Rozhodnutí o poskytnutí vojenské pomoci v celkové výši 1,5 milionu liber rozdělených do tří let na výstavbu třetí radarové stanice v Íránu oznámila britská vláda oficiálně na zasedání Rady ministrů CENTO v Londýně na přelomu dubna a května 1962.¹⁴⁰⁵ Stejně jako v případě hospodářské pomoci byly motivy především politické. Z čistě vojenského hlediska britské velení výstavbu radarových stanic v Íránu za naprosto nezbytné nepovažovalo.¹⁴⁰⁶ Rozhodnutí pokračovat v poskytování vojenské pomoci CENTO mělo zdůraznit britský závazek vůči alianci, uspokojit ambice šáha a posílit morálku Íránu jako spojence Západu.¹⁴⁰⁷ *Foreign Office* však také sledovala, zda Írán nabízenou pomoc nevyužije pro vlastní regionální zájmy. Britskou diplomacii znepokojovaly zejména náznaky, že by šáh mohl nové zařízení umístit místo Mašhadu

¹⁴⁰² TNA, FO 371/164057, EB 11910/3, J. F. H. Orr to G. F. Hiller, 18. 5. 1962; EB 11910/4, C. L. S. Cope to J. F. H. Orr, 23. 5. 1962.

¹⁴⁰³ TNA, FO 371/164057, EB 11910/7, Third Radar Station for Iran, minutes, 30. 11. – 6. 12. 1962.

¹⁴⁰⁴ TNA, FO 371/164057, EB 11910/3, C. L. S. Cope to R. Emunds, 23. 5. 1962.

¹⁴⁰⁵ TNA, FO 371/164011, EB 1011/2, Annual review of CENTO for 1962, Summary of Sir Bernard Burrows' Despatch No. 106 of December 15, 1962, 22515/2, 21. 12. 1962.

¹⁴⁰⁶ TNA, FO 371/164057, EB 11910/3, G. Hiller to W. Speares (draft), 30. 5. 1962

¹⁴⁰⁷ TNA, FO 371/164011, EB 1011/2, Annual review of CENTO for 1962, Summary of Sir Bernard Burrows' Despatch No. 106 of December 15, 1962, 22515/2, 21. 12. 1962.

v Kermánšáhu nebo jiném městě v blízkosti hranic s Irákem, což by mohlo zhoršit již tak napjaté vztahy s Bagdádem.¹⁴⁰⁸

V politické rovině se britská vláda k prodeji zbraní regionálním členům CENTO stavěla zdrženlivě. V memorandu z července 1955 zdůrazňovalo britské ministerstvo obrany, že by se měl Londýn vyhnout zejména zahájení závodů ve zbrojení mezi Izraelem a arabskými státy.¹⁴⁰⁹ Ohledy však musely často ustoupit dílčím politickým zájmům, a především lákadlu v podobě lukrativních příjmů v devizách. Memorandum ministerstva obrany z ledna 1961 uzavíralo, že by Velká Británie měla usilovat o dosažení co nejvyšších devizových zisků z prodeje zbraní. Text dále konstatoval, že by Londýn měl udělat vše, co je v jeho silách, aby zainteresoval spřátelené vlády na nákupu britského zbrojního materiálu a nekladl omezení jejich požadavkům, s výjimkou případů, v nichž náklady přímo či nepřímo hradila britská vláda. Výjimku z politiky prodeje britských zbraní „kde to jen jde“ představovaly podle memoranda pouze konkrétní případy, které jednoznačně odporovaly britským strategickým zájmům.¹⁴¹⁰

V roce 1958 vyvezlo Spojené království zbraně v hodnotě 140 milionů liber. O rok později činil objem britského vývozu zbraní již 159 milionů liber.¹⁴¹¹ Většina britského exportu zbraní směřovala do členských zemí NATO (21 %), do Indie a Pákistánu (33 %) a do ostatních zemí Britského společenství národů (24 %). Vývoz zbraní do zemí Středního východu činil ve zmíněných dvou letech pouhé 2 % celkového objemu britského zbrojního exportu.¹⁴¹²

V roce 1958 vyvezlo Spojené království zbraně v hodnotě 140 milionů liber. O rok později činil objem britského vývozu zbraní již 159 milionů liber.¹⁴¹³ Většina britského

¹⁴⁰⁸ TNA, FO 371/164057, EB 11910/3, G. Hiller to W. Speares (draft), 30. 5. 1962

¹⁴⁰⁹ TNA, CAB 131/16, DC (55)13, Memorandum by the Minister of Defence, Supply of Arms to the Middle East Countries, 6. 7. 1955, s. 1–2.

¹⁴¹⁰ TNA, CAB 131/25, D (61)9, Memorandum by the Minister of Defence, The Sale of British Military Equipment Abroad, 20. 1. 1961, s. 5–6.

¹⁴¹¹ Od roku 1950 omezovaly prodej zbraní zemím Středního východu podmínky trojstranné deklarace z května 1950, v níž se Velká Británie a Francie zavázaly kontrolovat prodej zbraní zemím Středního východu. V červnu 1952 byla pro účely naplňování deklarace zřízen Koordinační výbor pro zbrojení na Blízkém východě (*Near East Arms Coordinating Committee*, NEACC). Přestože se jednalo o řešení určené zejména arabským zemím zapojeným do konfliktu s Izraelem, odráželo obecné postoje, které spoluutvářely i politiku Západu v otázce vojenské pomoci a prodeje zbraní Bagdádskému paktu (CENTO). Po roce 1955 duch deklarace vyprchal mimo jiné i v důsledku vyšší míry angažovanosti SSSR na Středním východě. Jedním z jejích projevů byla i československo-egyptská dohoda o dodávkách zbraní ze září 1955. SLONIM, Shlomo. *Origins of the 1950 Tripartite Declaration...*, s. 135–149; JUDT, Tony. *Postwar*, s. 296.

¹⁴¹² TNA, CAB 131/25, D (61)9, The Sale of British Military Equipment Abroad, Memorandum by the Minister of Defence, 20. 1. 1961, Appendix A.

¹⁴¹³ SLONIM, Shlomo. *Origins of the 1950 Tripartite Declaration...*, s. 148–149.

exportu zbraní směřovala do členských zemí NATO (21 %), do Indie a Pákistánu (33 %) a do ostatních zemí Britského společenství národů (24 %). Vývoz zbraní do zemí Středního východu činil ve zmíněných dvou letech pouhé 2 % celkového objemu britského zbrojního exportu.¹⁴¹⁴

8.5 Vědecká spolupráce pod záštitou CENTO: *Cento Institute of Nuclear Science*

Dne 31. března 1957 bylo v Bagdádu slavnostně otevřeno pod záštitou Bagdádského paktu Centrum pro jaderný výzkum (*Nuclear Center*).¹⁴¹⁵ U příležitosti zahájení činnosti institutu publikoval britský jaderný fyzik a pozdější držitel Nobelovy ceny John Cockroft krátkou zprávu v časopise *Nature*.¹⁴¹⁶ Shrnoval v ní mimo jiné i účel institutu a hlavní vědecké disciplíny, kterým se měl výzkum na ústavu věnovat. Cockroft považoval samo založení výzkumného centra za experiment, který měl strategickým spojencům Spojeného království na Středním východě zpřístupnit nové technologie a vědecké poznatky získané díky pokroku ve výzkumu radioaktivity.¹⁴¹⁷ Cockroft předpokládal, že v Turecku a Iráku nebude zřejmě využití energie z jádra díky zásobám ropy a výstavbě vodních elektráren v blízké budoucnosti účelné a smysluplné. Jiná však byla situace v případě Teheránu a Karáči. „Írán a Pákistán se zajímají o potenciál zdrojů jaderné energie střední velikosti a Centrum jim v této snaze poskytne podporu.“¹⁴¹⁸

Po změně politických poměrů v Iráku v červenci 1958 byla činnost výzkumného centra v Bagdádu pozastavena. Již v lednu 1959 ale členové aliance rozhodli činnost vědeckého institutu obnovit. Institut CENTO pro jaderný výzkum (*CENTO Institute of Nuclear Science, CINS*), jak bylo staronové výzkumné středisko oficiálně pojmenováno, zahájilo svoji činnost 23. června 1959.¹⁴¹⁹ Novým sídlem CINS se staly

¹⁴¹⁴ TNA, CAB 131/25, D (61)9, The Sale of British Military Equipment Abroad, Memorandum by the Minister of Defence, 20. 1. 1961, Appendix A.

¹⁴¹⁵ COCKROFT, John. *The Baghdad Pact Nuclear Training Center*, s. 936.

¹⁴¹⁶ Tamtéž, s. 936.

¹⁴¹⁷ Hlavním centrem jaderného výzkumu ve Velké Británii byly po roce 1945 výzkumné centrum Harwell založené na počátku roku 1946 pod formálním označením *Atomic Research Establishment* (AERE). V roce 1954 bylo AERE podřízeno nově ustavenému Úřadu pro dohled nad atomovou energií (*United Kingdom Atomic Energy Authority, UKAEA*). AEA kontrolovala jak výzkumná zařízení v Harwell, tak průmyslovou větev v Risley a zařízení pro výzkum zbraňových systémů v Aldermastonu. Description of Records of the United Kingdom Atomic Energy Authority and its predecessors, dostupné online z: discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C2 [cit. 16. 3. 2019]; THEAKER, Martin. *Being Nuclear on a Budget*, s. 648.

¹⁴¹⁸ COCKROFT, John. *The Baghdad Pact Nuclear Training Center*, s. 936.

¹⁴¹⁹ MCKAY, H. A. C., *The CENTO Institute of Nuclear Science...*, s. 513.

prostory nově zřízené Fakulty přírodních věd (*Faculty of Science*) na univerzitě v Teheránu.¹⁴²⁰

V květnu 1960 publikoval, rovněž v časopise *Nature*, britský fyzik a chemik a ředitel CINS H. A. C. McKay článek, v němž shrnoval hlavní úspěchy obnovené činnosti institutu a jeho význam pro CENTO. Hodnota institutu spočívala podle McKaye především v tom, že umožnil transfer poznatků z výzkumu radioaktivity ve Velké Británii do regionálních zemí CENTO. McKay prezentoval CINS jako vzorový příklad specifického typu instituce podporující regionální spolupráci, který měl být odpovědí na „světový zájem o výzkum jaderných věd a aplikaci poznatků, které přináší“.¹⁴²¹

Výzkumné aktivity institutu měly mít striktně nevojenský charakter a zahrnovaly široké spektrum oborů zahrnujících využití a praktickou aplikaci radioaktivity. Díky personálnímu zajištění ze strany Velké Británie pokrýval institut oblasti jaderné fyziky, elektrotechniky, radiochemie a aplikace radiace v medicíně a zemědělství.¹⁴²² Vědečtí pracovníci z členských zemí CENTO se tak mohli díky materiální podpoře Londýna a vedení britských vědců věnovat výzkumu, který doposud výzkumná infrastruktura zemí CENTO neumožňovala. Prostřednictvím CINS přispívala proto Velká Británie mimo jiné i na rozvoj technického zázemí univerzit vybavením v hodnotě 30 000 liber ročně.¹⁴²³ Pro účely mezinárodního jaderného výzkumu v Íránu měl být vybudován cvičný bazénový reaktor o výkonu 5 megawattů, s jehož výstavbou bylo započato na počátku roku 1960.¹⁴²⁴ Pro potřeby CINS bylo také vybudováno za pomoci Velké Británie zařízení na produkci tekutého dusíku.¹⁴²⁵ Na dodávkách zařízení, které bylo uvedeno do provozu roku 1967, spolupracovala mimo jiné i americká korporace *American Machine and Foundry*.¹⁴²⁶

Vědecký program CINS pro roky 1962/1963 stanovoval jako tři hlavní priority institutu obecnou podporu vědě a vědcům v regionu, realizaci vědeckých projektů navázaných na specifické potřeby regionu a vedení programu pro zajišťování vědeckého vybavení.¹⁴²⁷

¹⁴²⁰ Tamtéž, s. 514.

¹⁴²¹ Tamtéž, s. 515.

¹⁴²² COCKROFT, John. *The Baghdad Pact Nuclear Training Center*, s. 936.

¹⁴²³ TNA, OD 20/81, CF 236/01, Cento Institute of Nuclear Science – Policy (1961–1963), CINS Bulletin No. 1 (September 1962), s. 8.

¹⁴²⁴ TNA, FO 371/164058, EB 1241/6, R. Roberts to C. R. A. Rae, letter no. 2342/4, 29. 1. 1964.

¹⁴²⁵ MCKAY, H. A. C., *The CENTO Institute of Nuclear Science...*, s. 513–515.

¹⁴²⁶ KIBAROGLU, Mustafa. *Iran's Nuclear Ambitions...*, s. 225.

¹⁴²⁷ TNA, OD 20/81 CF 236/01 (47), Scientific Programme of CINS, 1962–1963, s. 1.

Výzkumná činnost CINS, do které bylo jen do poloviny roku 1962 zapojeno přes čtyřicet vědeckých pracovníků, se v průběhu času dále diverzifikovala. Úspěšnou spoluprací rozvíjel CINS zejména s univerzitou v Teheránu mimo jiné v oblasti hydrologie, veterinární medicíny či parazitologie.¹⁴²⁸ Vedení institutu rovněž dlouhodobě usilovalo, byť nepříliš úspěšně, o navázání spolupráce s NATO a OECD.¹⁴²⁹ Pokoušelo se také rozvíjet spoluprací s národními atomovými komisemi (*atomic commissions*), které v členských státech koordinovaly a kontrolovaly jaderný výzkum.¹⁴³⁰ Na přelomu let 1962 a 1963 bylo v CINS realizováno deset větších projektových záměrů, které se pohybovaly na pomezí jaderné fyziky a entomologie, zemědělských věd či radiobiologie.¹⁴³¹ Charakter výzkumných záměrů může ilustrovat například výzkum migrace škůdců obilovin za pomoci radioaktivního značení škůdců, jež pod záštitou CINS realizoval britský vědec W. T. Spragg.¹⁴³²

Činnost institutu měla být od počátku nejen výzkumná, ale i vzdělávací. Institut měl školit vědecké pracovníky z členských zemí CENTO a zprostředkovat jim vzdělávací programy zaměřené na jaderný výzkum, které se v průběhu 50. let 20. století postupně etablovaly ve výzkumných centrech a na univerzitách ve Velké Británii a USA.¹⁴³³ Jen během úvodního působení instituce v Bagdádu od března 1957 do července 1958 bylo proškoleno více než 60 vědeckých pracovníků ve vědeckých kurzech obdobných těm, které pro svoje vědecké pracovníky nabízela Velká Británie v laboratořích v Harwell a Spojené státy v zařízeních v Oak Ridge.¹⁴³⁴

Vzdělávací aktivity CINS byly určeny vědeckým pracovníkům z členských zemí CENTO a zahrnovaly například základní školení práce se zařízením pro vyhledávání zásob uranu a thoria či využití radioizotopů v zemědělství. Radiometrická školení pro

¹⁴²⁸ TNA, OD 20/81, CF 236/01 (89), Report on a Visit to Tehran by Dr W. Railston, Scientific Adviser DTCO, (26th – 28th October 1962), s. 2.

¹⁴²⁹ TNA, FO 371/170247, EB 1241/4, C. R. A. Rae to W. Marsden, letter no. 236/0116, 10. 4. 1963.

¹⁴³⁰ Atomové komise, včetně *Pakistan Atomic Energy Commission* (PAEC), byly zakládány jako odpověď na iniciativu USA, již pod názvem Atomy pro mír (*Atoms for Peace*) oznámil 8. 12. 1953 v projevu před valným shromážděním OSN v New Yorku americký prezident Dwight Eisenhower. Výsledkem bylo mimo jiné i založení Mezinárodní agentury pro atomovou energii v roce 1957. Podle Eisenhowerova návrhu z roku 1953 měly země ovládající jadernou technologii dodávat část svých zásob uranu právě MAAE pro účely civilního jaderného výzkumu. V srpnu 1954 byla schválena revize zákona o atomové energii (*Atomic Energy Act*), která sdílení jaderných technologií umožňovala. HEWLETT, Holl. *Atoms for Peace and War, 1953–1961*, s. 72–73.

¹⁴³¹ TNA, OD 20/81, CF 236/01, C. R. A. Rae to William Slater, 18. 2. 1963.

¹⁴³² MCKAY, H. A. C., *The CENTO Institute of Nuclear Science...*, s. 515.

¹⁴³³ TNA, OD 20/81, CF 236/01, CINS Bulletin No. 1 (September 1962), s. 4.

¹⁴³⁴ TNA, FO 957/229, C. R. A. Rae to R. A. Hibbert, letter no. 2269/1/34/61, 30. 4. 1961, Attachment U. K. Technical Assistance to CENTO, Atomic Energy Raw Materials Survey: Iran, Pakistan and Turkey, 30. 4. 1961, s. 1–2.

geology probíhala jak v Pákistánu, tak v Íránu a od roku 1960 také v Turecku.¹⁴³⁵ V roce 1963 bylo ve Spojeném království proškoleny na 100 vědců (*CENTO Fellows*), které však s ohledem na jejich profil nebylo podle DTC FO možné popsat „striktně jako vědce“.¹⁴³⁶

Prvním ředitelem institutu byl britský fyzik W. J. Whitehouse, kterého nahradili H. A. C. McKay, Mervyn Smith a Robert Roberts. Po skončení Smithova čtyřletého působení na CINS v listopadu 1963 a jeho návratu do výzkumných laboratoří Harwell byl novým ředitelem jmenován britský fyzik Robert Roberts.¹⁴³⁷ V průběhu výběrového řízení sdělovala *Foreign Office* britskému Úřadu pro dohled nad jadernou energií (*United Kingdom Atomic Energy Authority*, UKAEA), že by nový ředitel měl být vědec a stejně tak i manažer, který bude schopen řídit nejen vědce z Velké Británie, ale i novou generaci iránských a pákistánských vědeckých pracovníků schopných zastávat seniorní výzkumné pozice.¹⁴³⁸

Činnost CINS podléhala dohledu vědecké rady (*Scientific Council*), jež byla odpovědná hospodářskému výboru. Vědecká rada zasedala v pravidelných ročních intervalech a skládala se ze zástupců delegovaných tzv. atomovými komisemi. V prvních letech činnost institutu zastupoval ve vědecké radě Spojené království britský jaderný fyzik John Cockroft, ředitel Zařízení pro výzkum atomové energie (*Atomic Energy Research Establishment*, AERE) v Harwell a později vedoucí výzkumné divize UKAEA.¹⁴³⁹ Po odchodu Cockrofta z řídicích pozic do akademické sféry v roce 1961 jej pak ve vědecké radě CENTO nahradili představitelé AERE William Slater a Bruce Smith.¹⁴⁴⁰

Výraznou postavou vědecké rady byl rovněž předseda Pákistánské komise pro atomovou energii (*Pakistan Atomic Energy Commission*, PAEC) v letech 1960–1972

¹⁴³⁵ Tamtéž, s. 3.

¹⁴³⁶ TNA, FO 371/170247, EB 1241/15, R. N. Quirk to C. R. A. Rae, CF.236/01, 20. 5. 1961.

¹⁴³⁷ TNA, OD 20/81, CF 236/01 (102), R. Makins to A. Cohen, 8. 4. 1963.

¹⁴³⁸ Z řad britských vědců působili na CINS mimo jiné biofyzik W. T. Spragg či elektrotechnik R. Cockbaine. TNA, OD 20/81, CF 236/01, A. B. Cohen to Roger Makins, 29. 3. 1963.

¹⁴³⁹ John Cockroft (1897–1967) byl předním britským jaderným fyzikem a jedním z otců britského jaderného programu. Od založení UKAEA působil Cockroft, jemuž byla v roce 1951 spolu s E. T. S. Waltonem udělena Nobelova cena za fyziku, jako *full-time technical member* výzkumné sekce této instituce. Cockroft se účastnil mimo jiné školicích programů CINS, jejichž prostřednictvím proškolil několik desítek vědců z členských zemí Bagdádského paktu (CENTO). OLIPHANT, Mark, PENNEY, William. *John Douglas Cockcroft, 1897–1967...*, s. 139–188.

¹⁴⁴⁰ TNA, OD 20/81, CF 236/01, Cento Institute of Nuclear Science Policy (1961–1963), A. B. Cohen to Roger Makins, 25. 3. 1963.

Išrát Husajn Usmání.¹⁴⁴¹ Usmání byl jednou z klíčových osobností pákistánského jaderného programu a v letech 1962 a 1963 správní rady Mezinárodní agentury pro atomovou energii. Usmáního snaha podřídit činnost CINS cílům PAEC byla jedním ze zdrojů napětí uvnitř vědecké rady. „Nikdy jsem se nesetkal s tak fascinujícím spojením arogance, osobního kouzla, drzosti, jasnozřivosti, nekonzistentnosti, sofistiky, egocentrismu a fosforově zářné neznalosti,“ sděloval dojmy ze zasedání vědecké rady v polovině roku 1964 britský diplomat C. R. A. Rae.¹⁴⁴²

Přes řadu problémů, které chod institutu provázely, považovalo jak Východní oddělení *Foreign Office*, tak původně kritický *Department of Technical Cooperation* CINS za relativně úspěšný příklad fungující nevojenské spolupráce v rámci CENTO.¹⁴⁴³ Britští diplomaté viděli v institutu užitečnou příležitost k procvičení multilaterální spolupráce přínosnou zejména pro rozvoj vztahů s Íránem.¹⁴⁴⁴ *Foreign Office* rovněž hodnotila pozitivně vědecké výsledky CINS, které dosahovaly vyšší kvality než výstupy individuálních projektů vědců v oblasti Středního východu.¹⁴⁴⁵

Záměrem DTC bylo vytvořit z CINS udržitelné a atraktivní vědecké pracoviště, a to nejen finančně, ale i personálně. Ministerstvo pro technickou spolupráci usilovalo o to, aby institut nebyl závislý pouze na předem stanované kvótě vědeckých pracovníků, které měla poskytnout Velká Británie.¹⁴⁴⁶ C. R. A. Rae v poznámce k jednomu z úředních telegramů shrnul účel technické pomoci poskytované CINS: „Celý smysl technické pomoci tkví v tom umožnit příjemcům, aby si své záležitosti zajišťovali sami a aby bylo možné uvolnit prostředky donátorů pro jiné účely.“¹⁴⁴⁷

Z regionálních členů CENTO projevovali o činnost institutu největší zájem Írán a Pákistán. Právě pákistánský jaderný program učinil podle britského ministerstva zahraničí na počátku 60. let 20. století významný pokrok.¹⁴⁴⁸ Mohl se při tom opřít o řadu

¹⁴⁴¹ Išrát Husajn Usmání (1917–1992) byl pověřen vedením PAEC od roku 1960 do roku 1972. PAEC pod Usmáního vedením stál na počátku výstavby jaderné elektrárny v Karáči a založení Pákistánského ústavu pro jaderné vědy a technologie. BURKI, Shahid Javed. *Historical Dictionary of Pakistan*, s. 392.

¹⁴⁴² TNA, FO 371/175630, EB 1241/16, C. R. A. Rae to W. Morris, letter no. CF.354/04, 12. 6. 1964.

¹⁴⁴³ TNA, FO 371/175630, EB 1241/3, M. Amis to C. R. A. Rae, 19. 2. 1964.

¹⁴⁴⁴ TNA, FO 371/175630, EB 1241/5, Minute on CINS, D. H. A. Hannay, 20. 2. 1964.

¹⁴⁴⁵ TNA, FO 371/175630, EB 1241/3, R. Roberts to C. R. A. Rae, CINS/47, 25. 1. 1964.

¹⁴⁴⁶ TNA, OD 20/81, CF 236/01, British Embassy, Tehran to DTC, No. 60, 6. 6. 1962, note by C. R. A. Rae.

¹⁴⁴⁷ Tamtéž.

¹⁴⁴⁸ Záměr zřídit Pákistánskou komisi pro atomovou energii byl ohlášen v říjnu 1954. Komise nejprve tvořila součást Pákistánské rady pro vědu a průmyslový výzkum (*Pakistan Council for Science and Industrial Research*) založené roku 1956. KHAN, Feroz. *Eating Grass*, s. 25.

kvalitních vědeckých pracovníků, kteří získali vzdělání na prestižních britských univerzitách.¹⁴⁴⁹ V polovině roku 1962 informoval po jednáních s Usmáním úřad britského vysokého komisaře v Karáči *Foreign Office*, že by podle informací jejího předsedy měla mít pákistánská komise ve sféře jaderného výzkumu do dvou let k dispozici na 300 plně vyškolených odborníků.¹⁴⁵⁰

V odlišném postavení se naopak nacházel Teherán. Britské ministerstvo zahraničí považovalo íránský jaderný program v první polovině 60. let 20. století ve srovnání s Tureckem i Pákistánem za relativně málo rozvinutý, z čehož podle britského názoru vyplýval zájem šáhova režimu na posílení spolupráce v této sféře.¹⁴⁵¹

Milníkem ve vývoji íránského jaderného programu byla Smlouva o spolupráci na civilním vyžívání atomů (*Agreement for Cooperation Concerning Civil Uses of Atoms*), kterou v březnu 1957 s Teheránem uzavřely Spojené státy.¹⁴⁵² Smlouva umožňovala Íránu přístup k do té doby přísně utajovaným informacím o jaderných technologiích. Představovala rovněž jeden z prvních kroků k pronikání amerických jaderných technologií do Íránu. Před vypršením platnosti byla v březnu 1969 prodloužena o dalších deset let, a tvořila tak dlouhodobý rámec americko-íránské spolupráce v jaderném výzkumu od *Atomů pro mír* až po změnu americké politiky k šíření jaderného know-how v roce 1974. V návaznosti na uzavření dohody bylo na teheránské univerzitě v roce 1959 zřízeno Centrum pro jaderný výzkum, které s CINS úzce spolupracovalo.¹⁴⁵³

Nejkritičtější z členských zemí CINS bylo podle názoru Východního oddělení paradoxně Turecko, jež mělo jinak v CENTO pověst realistického a konstruktivního partnera.¹⁴⁵⁴ Podobně jako ostatní členové CENTO se i Ankara zapojila do programu Atomy pro mír. Turecká komise pro atomovou energii (*Turkish Atomic Energy*

¹⁴⁴⁹ Zásadní význam pro počáteční fázi pákistánského jaderného programu měli mimo jiné I prof. Rafi Muhammad Chaudri a pozdější nositel Nobelovy ceny za fyziku z roku 1979 Abdus Salam. Tatměž, s. 27.

¹⁴⁵⁰ TNA, FO 371/164058, EB 1241/5, Usmani in favour of retaining post of Deputy Director, Pakistan's interest in atomic energy (TAK.65/70/2), High Commission, Karachi to FO, 25. 6. 1962.

¹⁴⁵¹ V roce 1974 oznámil šáh založení íránské organizace pro atomovou energii (*Atomic Energy Organisation of Iran*, AEIOI) a ambiciózní program výstavby jaderných elektráren, které měly uvolnit větší množství íránské ropy pro export, a napomoci tak modernizaci země. Tou dobou byl již íránský jaderný výzkum a jeho infrastruktura na relativně vysoké úrovni. KIBAROGLU, Mustafa. *Iran's Nuclear Ambitions...*, s. 225; TNA, FO 371/164058, EB 1241/6, R. Roberts to C. R. A. Rae, letter no. 2342/4, 29. 1. 1964.

¹⁴⁵² GAietta, Michelle. *The Trajectory of Iran's Nuclear Program*, s. 6.

¹⁴⁵³ KIBAROGLU, Mustafa. *Iran's Nuclear Ambitions...*, s. 225–226.

¹⁴⁵⁴ TNA, FO 371/170247, EB 1241/23, W. J. A. Wilberforce to C. R. A. Rae, letter no. 2342/31, 23. 9. 1963.

Commission, TAEC) byla zřízena jako součást Tureckého úřadu pro atomovou energii (*Turkish Atomic Energy Authority*, TAEA) založeného roku 1965. Tureckým zástupcem ve vědecké radě CENTO byl profesor experimentální fyziky na univerzitě v Ankaře Fahri Domanıç.

Zatímco turecké ministerstvo zahraničí činnost CINS podporovalo, Turecká komise pro atomovou energii nebyla o přínosnosti institutu přesvědčena a spatřovala v něm spíše hrozbu „odliv mozků“ z Turecka dále na východ. Ankara proto mimo jiné ve vědecké radě CENTO dlouhodobě usilovala o alokaci co největší části institutu poskytované technické pomoci na stáže a vzdělávací aktivity ve Velké Británii.¹⁴⁵⁵

Přestože byl CINS vnímán všeobecně jako projekt vědecké diplomacie Velké Británie, podílely se na jeho činnosti také Spojené státy. Washington prostřednictvím CINS mimo jiné hradil náklady na vybrané semináře a vědecké konference, které ve spolupráci s CINS Spojené státy realizovaly. V dubnu 1963 neformálně sondovalo Oddělení pro mezinárodní výzkumné záležitosti (*Office of International Scientific Affairs*) amerického *State Departmentu* možnost prohloubení spolupráce USA s CINS.¹⁴⁵⁶ Z hlediska vědecké prestiže a motivace regionálních členů na činnost institutu spatřoval Londýn ve větším angažmá amerických odborníků v CINS jednoznačný přínos. Panovaly však pochybnosti, zda byl státní department opravdu ochoten pro daný účel uvolnit potřebné finanční prostředky.¹⁴⁵⁷

Na počátku 60. let 20. století dominovala podpoře vědecké a výzkumné spolupráce na Středním východě, alespoň podle přesvědčení *Foreign Office*, Velká Británie.¹⁴⁵⁸ Londýn proto v zájmu Washingtonu o CINS viděl také důkaz snahy USA převzít na Středním východě vůdčí roli ve sféře vědecké diplomacie.¹⁴⁵⁹ Britská ambasáda v Teheránu rovněž varovala před tím, že účast USA na činnosti institutu může posílit mylné nicméně existující přesvědčení, že se CINS věnuje primárně výzkumu vojenských jaderných technologií. Britští diplomaté rovněž poněkud jedovatě připomínali americkou

¹⁴⁵⁵ TNA, FO 371/175630, EB 1241/16, C. R. A. Rae to W. Morris, letter no. CF.354/04, 12. 6. 1964.

¹⁴⁵⁶ TNA, FO 371/170247, EB 1241/3, D. J. Gerhard to D. le B. Jones, letter no. 1071/8/5/4, 5. 4. 1963.

¹⁴⁵⁷ TNA, FO 371/170247, EB 1241/12, J. C. Walker to C. R. A. Rae, letter no. 128, 8. 5. 1963.

¹⁴⁵⁸ GAIETTA, Michelle. *The Trajectory of Iran's Nuclear Program*, s. 6; KIBAROGLU, Mustafa. *Iran's Nuclear Ambitions...*, s. 227.

¹⁴⁵⁹ Mimo Velké Británie podporovaly pákistánský jaderný výzkum také USA. Karáčí mělo mimo jiné uzavřené bilaterální dohody o spolupráci mezi PAEC a americkými laboratořemi v Oak Ridge, Bookhaven a Argonne. KHAN, Feroz. *Eating Grass...*, s. 29; TNA, FO 371/175630, EB 1241/3, R. Roberts to C. R. A. Rae, CINS/47, 25. 1. 1964.

kritiku, se kterou se Londýn ve Washingtonu setkal po založení Výzkumného centra CENTO pro zemědělství (*CENTO Agricultural Machinery and Soil Conservation Training*) v íránském městě Karadž.¹⁴⁶⁰

Státní department před podporou výzkumných organizací, jež byly součástí struktury aliance, upřednostňoval, a to i v případě využívání Fondu multilaterální technické pomoci CENTO (*Multilateral Technical Fund*), rozvoj lokálních výzkumných a vzdělávacích institucí otevřených studentům z širšího okruhu zemí regionu. Jednalo se například o Technickou univerzitu Blízkého východu (*Middle East Technical University*) v Ankaře založenou v listopadu 1956 či epidemiologické výzkumné centrum *Razi Institute* v Íránu.¹⁴⁶¹

Britská diplomacie proto oficiálně americký zájem vítala, avšak Ministerstvo pro technickou spolupráci se snažilo nastavit formu spolupráce tak, aby vůdčí postavení Velké Británie v jaderném výzkumu v zemích CENTO nebylo ohroženo.¹⁴⁶² Jedním z důvodů byly mimo jiné i obchodní výhody, které by z tohoto postavení Londýnu plynuly, v případě že by se uskutečnily rýsující se plány na výstavbu jaderných elektráren v těchto zemích.¹⁴⁶³ Úředníci DTC proto v souvislosti se zájmem Washingtonu „podělit se o část britského úspěchu jednoho ze zdařilejších projektů CENTO“ interně zvažovali také konkrétní opatření, jak zabránit amerikanizaci CINS.¹⁴⁶⁴

Vedení institutu mělo zůstat v rukou výzkumného pracovníka z Velké Británie a počet amerických vědců neměl přesáhnout počet vědců ze Spojeného království. Struktura CINS měla být nastavena tak, aby poměr sil nemohli zvrátit ani regionální členové usilující o omezení národních příspěvků pro institut a navýšení finanční účasti USA.¹⁴⁶⁵ Britští diplomaté si byli vědomi, že s americkými finančními prostředky přichází také politický vliv Washingtonu, k čemuž se v případě CINS stavěli neochotně.¹⁴⁶⁶

¹⁴⁶⁰ TNA, FO 371/170247, EB 1241/18, C. S. Moore to C. R. A. Rae, letter no. 2301/63, 18. 5. 1963.

¹⁴⁶¹ TNA, OD 20/78 (79), EB 10110, FO to British Embassy, Washington, 19. 4. 1963, Attachment, The Impact of Soviet Policy and Arab Radicalism and Nationalism on the Middle East, comments on the Secretary General's report, s. 1.

¹⁴⁶² TNA, FO 371/170247, EB 1241/12, J. C. Walker to C. R. A. Rae, letter no. 128, 8. 5. 1963; *Hansard, House of Commons*, 21. 3. 1961, col. 1094–1096.

¹⁴⁶³ TNA, FO 371/170247, EB 1241/12, British High Commission, Karachi to C. R. A. Rae, letter no. TAK 65/70/2, 20. 5. 1963.

¹⁴⁶⁴ Tamtéž.

¹⁴⁶⁵ TNA, FO 371/170247, EB 1241/9, C. R. A. Rae to P. Cradock, letter no. CF 236/01, 3. 5. 1963.

¹⁴⁶⁶ TNA, FO 371/149732, EB 1241/76, S. J. Whitwell to F. J. Leishman, 29. 6. 1960.

Postoj britského ministerstva zahraniční odrážel britskou nespokojenost s fungováním „zvláštního vztahu“ s USA ve vědě a výzkumu, zejména v oblastech s potenciálním vojenským využitím. Zpráva zvláštního výboru pro interdependenci ve výzkumu a ve výrobě na počátku března 1959 konstatovala, že: „Od ohlášení politiky *interdependence*, jsme se ji pokoušeli realizovat. Dosavadní výsledky však pro nás byly zklamáním. Zdá se, že od USA můžeme získat jednostrannou závislost [*dependence*] ale ne vzájemnou provázanost [*interdependence*], ve smyslu obousměrného proudu zbraní a vybavení.“¹⁴⁶⁷

Přes relativně pozitivní pověst, již měl CINS u analytiků Východního oddělení britského ministerstva zahraničí, muselo vedení institutu čelit řadě problémů. Do výzkumné činnosti CINS se promítaly nejen protichůdné zájmy národních atomových komisí členských států, ale i kulturní a osobnostní rozdíly mezi vědeckými pracovníky.¹⁴⁶⁸ Když v polovině roku 1964 informoval C. R. A. Rae *Foreign Office* o přetrvávajícím skeptickém postoji Ankary k vysílání výzkumných pracovníků do CINS, citoval argument nejmenovaného člena turecké delegace, který mu sdělil že: „...tak jako tak, každého Turka by k cestě do Teheránu museli donutit bajonetem.“¹⁴⁶⁹

Rivalita mezi CINS a národními atomovými komisemi se promítala do financování institutu, personálního obsazení vědeckých postů i výzkumné činnosti. Mimo grantů a podpory Fondu na podporu vědeckých poradců (*Scientific Advisers Fund*) tvořily základ financování CINS národní příspěvky členských států ve výši 60 000 liber ročně, jež pokrývaly základní výdaje institutu, zejména mzdy.¹⁴⁷⁰ Především turecké a pákistánské orgány zodpovědné za jaderný výzkum se bránily vysílání většího počtu vědeckých pracovníků do CINS a projevovaly zájem pouze o bilaterální spolupráci

¹⁴⁶⁷ Snaha o realizaci politiky *interdependence* ve výzkumu narážela podle výboru na neochotu USA dostat se do závislosti spojenců a tendenci ostatních evropských států spolupracovat spíše mezi sebou. Přesto byly na jaře 1959 výbor i britské ministerstvo obrany přesvědčeny, že Spojenému království za daného stavu nezbyvá než v úsilí o dosažení *interdependence* dále pokračovat. TNA, CAB 131/21, Annexe to D (59)16, *Interdependence in Research and Production*, Memorandum by the Minister of Defence, Report by the Policy Committee on Interdependence in Research and Production, 20. 3. 1959, s. 8–9.

¹⁴⁶⁸ TNA, FO 371/175630, EB 1241/3, W. J. A. Wilberforce to R. Roberts, letter no. 2342/4, 27. 1. 1964.

¹⁴⁶⁹ TNA, FO 371/175630, EB 1241/16, C. R. A. Rae to W. Morris, letter no. CF.354/04, 12. 6. 1964.

¹⁴⁷⁰ Velká Británie hradila náklady pěti vědeckých pracovníků a jejich administrativní podpory včetně části provozních nákladů v hodnotě 20 000 liber ročně. Londýn rovněž dodával zařízení pro výzkum několika tureckým vědeckým pracovištím a hradil náklady na školitele působících ve zemědělském výzkumném centru v Karadž. TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 7 Annexe A Present Status of Approved CENTO Joint Communication Projects, s. 2; TNA, FO 371/170247, EB 1241/15, R. N. Quirk to C. R. A. Rae, CF.236/01, 20. 5. 1961.

s Velkou Británií.¹⁴⁷¹ Postoj turecké a pákistánské atomové komise odrážel nejen kritický pohled na úroveň výzkumu v partnerských zemích CENTO v regionu, ale i snahu navýšit si prostřednictvím CINS vlastní rozpočet.¹⁴⁷² Britští diplomaté dlouhodobě podezřívali PAEC i TAEC, že si tímto způsobem uměle bez vědomí politických představitelů svých zemí navyšují rozpočet na vlastní výzkumnou činnost.¹⁴⁷³

Obtížně ale obsazovala seniorní výzkumné pozice v CINS také Velká Británie. Z osmi volných pozic bylo na počátku roku 1963 obsazeno pouze šest. Většinu z nich tvořili britští vědeckí pracovníci, které pro potřeby CINS dočasně uvolnila *Atomic Energy Authority*. Obsazení vedoucích vědeckých postů však bylo pro *Foreign Office* otázkou prestiže. Když měl být na zasedání vědecké rady CINS 28. května 1963 oznámen odchod dosavadního ředitele Mervyna Smithe, lobovalo britské ministerstvo zahraničí u AEA za nominaci odpovídajícího britského kandidáta. Východní oddělení se obávalo nejen ztráty prestiže, ale i ovládnutí institutu některou z atomových komisí regionálních členů. Největší znepokojení vyvolávala představa, že by CINS přešel pod faktickou kontrolu již zmíněného Usmáního.¹⁴⁷⁴

Nejistá budoucnost institutu komplikovala hledání nových vědců, kteří by byli ochotni v CINS působit. Problém byl z pohledu vedení CINS o to závažnější, že v polovině roku 1961 měl vypršet pracovní poměr většině současných zaměstnanců. Vedení CINS navrhovalo mimo jiné i zavedení samostatného rozpočtu institutu a sjednocení výše stipendií regionálních a britských vědeckých pracovníků. McKay doufal, že se tak podaří motivovat více kvalitních vědců z Turecka, Íránu a Pákistánu k zapojení do činnosti institutu.¹⁴⁷⁵ Negativní dopad měly problémy ovlivňující chod CINS také na dlouhodobé investiční plány spolufinancované z programu technické pomoci, na kterých byl rozvoj institutu závislý.¹⁴⁷⁶ Teherán, který měl na dalším pokračování činnosti CINS největší zájem, například připravoval výstavbu nové budovy, která by v případě omezení činnosti institutu byla zbytečná.¹⁴⁷⁷

¹⁴⁷¹ TNA, FO 371/175630, EB 1241/3, M. Amis to C. R. A. Rae, 19. 2. 1964.

¹⁴⁷² TNA, FO 371/175630, EB 1241/4, P. Howell to C. R. A. Rae, letter no. CF 354/04, 6. 2. 1964.

¹⁴⁷³ TNA, FO 371/175630, EB 1241/3, C. R. A. Rae to W. Slater, 24. 1. 1964.

¹⁴⁷⁴ TNA, OD 20/81, CF 236/01, C. R. A. Rae to W. Slater, 4. 3. 1963.

¹⁴⁷⁵ TNA, FO 371/149732, EB 1241/54, Possible Development of the CENTO Institute of Nuclear Science, report by S. J. Whitwell from a meeting of directors, 6. 4. 1960, s. 1.

¹⁴⁷⁶ Tamtéž, s. 2.

¹⁴⁷⁷ TNA, FO 371/149732, EB 1241/54, CENTO Institute of Nuclear Science, Notes for Director's Visit to London, H. A. C. McKay, 6. 4. 1960, s. 1.

Vedení CINS se snažilo na přetrvávající problémy institutu reagovat. Pro případné kroky k posílení institutu přitom bylo podle britských diplomatů dlouhodobě možné očekávat podporu pouze od britských a iránských zástupců ve vědecké radě.¹⁴⁷⁸ V dubnu 1960 na jednání se zástupci *Foreign Office* a AEA v Londýně ředitel CINS H. A. C. McKay shrnul situaci institutu a představil několik rámcových opatření na reformu CINS.¹⁴⁷⁹ Jednání se účastnil mimo jiné také několik zástupců UKAEA včetně již zmíněného Johna Cockrofta.¹⁴⁸⁰

McKay zdůrazňoval, že pokračující rozvoj národních programů jaderného výzkumu členských zemí CENTO postupně CINS zastiňuje a že institut brzy přestane plnit svůj hlavní účel, tedy že: „nebude vzdělávat vědce z regionálních zemí k výzkumu radioisotopů pro mírové účely.“¹⁴⁸¹ Problémy institutu navíc umocňoval nedostatek kvalifikovaných vědeckých pracovníků z Turecka, Íránu a Pákistánu a nové možnosti spolupráce nabízené USA a Mezinárodní agenturou pro atomovou energii se sídlem ve Vídni založenou v roce 1957.¹⁴⁸² Podobně jako McKay vnímala situaci institutu také Vědecká rada CENTO, která doporučovala, aby se CINS místo školení soustředil výhradně na multilaterální výzkumné projekty.¹⁴⁸³

Institut byl podle McKay dobře vybaven a zařízení v hodnotě 7500 liber, jehož nákup byl naplánován na 1960/1961, dokázalo uspokojit veškeré potřeby vědeckých pracovníků. V případě, že by se podařilo dosáhnout i plného obsazení všech předpokládaných 20 výzkumných pozic, měl institut podle McKaye potenciál stát se prestižní mezinárodní výzkumnou institucí.¹⁴⁸⁴ Podstatou návrhu, jehož byl McKay autorem, bylo rozšíření činnosti institutu na další vědecké oblasti a jeho transformace na všeobecně výzkumnou instituci, která by podporovala rozvoj vědy v regionu.¹⁴⁸⁵

¹⁴⁷⁸ TNA, FO 371/175630, EB 1241/3, M. Amis to C. R. A. Rae, 19. 2. 1964.

¹⁴⁷⁹ TNA, FO 371/149732, EB 1241/54, CENTO Institute of Nuclear Science, Notes for Director's Visit to London, H. A. C. McKay, 6. 4. 1960, s. 2.

¹⁴⁸⁰ TNA, FO 371/149732, EB 1241/68, S. J. Whitwell to F. D. W. Brown, 28. 4. 1960.

¹⁴⁸¹ TNA, FO 371/149732, EB 1241/54, Possible Development of the CENTO Institute of Nuclear Science, report by S. J. Whitwell from a meeting of directors, 6. 4. 1960, s. 2.

¹⁴⁸² Založení Mezinárodní agentury pro atomovou energii navazovalo na snahu o vytvoření mezinárodní kontrolního mechanismu pod záštitou OSN v podobě Komise OSN pro atomovou energii (*United Nations Atomic Energy Commission*, UNAEC), jež působila v letech 1946–1952. ROEHLICH, Elisabeth. *The Cold War, the developing world...*, s. 195–212.

¹⁴⁸³ TNA, FO 371/149732, EB 1241/54, Possible Development of the CENTO Institute of Nuclear Science, report by S. J. Whitwell from a meeting of directors, 6. 4. 1960, s. 1–2.

¹⁴⁸⁴ TNA, FO 371/149732, EB 1241/65, Cento Institute of Nuclear Science: Transformation of the Institute into a General Scientific Institute, H. A. C. McKay, 11. 4. 1960, s. 1.

¹⁴⁸⁵ Tamtéž, s. 2.

Primárním předmětem zájmu CINS měly být biologické a fyzikální vědecké disciplíny a výzkum v oblasti medicíny a zemědělství.¹⁴⁸⁶

McKayovy návrhy se dotýkaly také působení vědecké rady CENTO a úřadu britského Vědeckého poradce se sídlem v Teheránu. V případě vědecké rady navrhoval McKay její rozšíření z kontrolního orgánu CINS na instituci všeobecně zodpovědnou za rozvoj spolupráce ve vědě a výzkumu v regionu. Post vědeckého poradce měl připadnout řediteli CINS, což by usnadnilo kontinuitu vědecké diplomacie v regionu.¹⁴⁸⁷

Postoj *Foreign Office* k McKayovým návrhům byl kladný a úředníci Východního oddělení předpokládali, že nevyústí-li změny v odstranění záštity CENTO či snížení míry pomoci, nebudou čelit ani opozici regionálních členů CENTO.¹⁴⁸⁸ Upozorňovali však, že jejich realizace nebude zejména z personálních důvodů v blízké budoucnosti snadná. Například právě vědeckého poradce v Teheránu se Londýnu podařilo obsadit až po dvou letech usilovného hledání, přičemž kandidátovi ochotnému post přijmout bylo již 75 let a pozici se věnoval pouze na částečný úvazek.¹⁴⁸⁹ Obezřetné bylo i britské velvyslanectví v Teheránu, které zdůrazňovalo, že by změna postavení vědeckého poradce v žádném případě neměla vyústit v zařazení tohoto postu pod ambasádu.¹⁴⁹⁰

Východní oddělení rovněž varovalo před tím, aby vedení změny v činnosti institutu, který v polovině roku 1960 fungoval jen něco málo přes rok, prezentovaly jako reformu či zásadní reorganizaci. *Foreign Office* se zasazovala spíše o postupnou evoluci institutu, jejíž jednotlivé kroky budou postupně předjednány zejména s vládou v Teheránu.¹⁴⁹¹ S touto vyjednávací taktikou souhlasil i McKay, jenž se obával negativního dopadu spekulací vyvolaných případnou reformou.¹⁴⁹²

Trend nastíněný McKayem potvrzovali později i jeho nástupci Mervyn Smith a Robert Roberts, kteří se v McKayově úsilí o reformu CINS snažili pokračovat.¹⁴⁹³

¹⁴⁸⁶ Tamtéž, s. 2.

¹⁴⁸⁷ TNA, FO 371/149732, EB 1241/65, Cento Institue of Nuclear Science: Transformation of the Institute into a General Scienctific Institute, H. A. C. McKay, 11. 4. 1960, s. 1–4.

¹⁴⁸⁸ TNA, FO 371/149732, EB 1241/70, F. J. Leishman to S. J. Whitwell, letter no. 10730/60, 3. 5. 1960.

¹⁴⁸⁹ TNA, FO 371/149732, EB 1241/54, Possible Development of the CENTO Institute of Nuclear Science, report by S. J. Whitwell from a meeting of directors, 6. 4. 1960, s. 1.

¹⁴⁹⁰ TNA, FO 371/149732, EB 1241/70, F. J. Leishman to S. J. Whitwell, letter no. 10730/60, 3. 5. 1960.

¹⁴⁹¹ TNA, FO 371/149732, EB 1241/75, S. J. Whitwell to F. J. Leishman, 29. 6. 1960.

¹⁴⁹² TNA, FO 371/149732, EB 1241/70, Comments on Mr. McKay's Proposals for the Future of the CENTO Institute of Nuclear Science, F. J. Leishman to S. J. Whitwell, letter no. 10730/60, 3. 5. 1960.

¹⁴⁹³ TNA, FO 371/170247, EB 1241/19, DTC to British Embassy, Tehran, tel. no. 84, 28. 5. 1963.

Roberts, jenž byl vedením CINS pověřen od roku 1964, DTC upozorňoval, že se institut postupně stává obětí vzniku a rozvoje národních programů jaderného výzkumu a orgánů zodpovědných za jeho kontrolu.¹⁴⁹⁴ Postavení CINS navíc zkomplikovalo založení Regionální spolupráce pro rozvoj v červenci 1964.¹⁴⁹⁵ Na schůzce Robertse s britským velvyslancem v Teheránu Denisem Allenem dokonce v návaznosti na dohodu uzavřenou v červenci v Istanbulu hlavami států Turecka, Íránu a Pákistánu Allen navrhl řediteli CINS možnost předání institutu regionálním členům CENTO, což by Spojenému království umožnilo se z institutu finančně vyvázat. Osamostatnění CINS od CENTO by pak otevřelo institut kontrole Mezinárodní agentury pro atomovou energii.¹⁴⁹⁶

Smith a později Roberts usilovali mimo jiné o posílení postavení ředitele CINS a zvýšení mobility výzkumníků CINS na Středním východě tak, aby se zvýšil dopad institutu na rozvoj vědy v regionu.¹⁴⁹⁷ Na třináctém zasedání vědecké rady CENTO ve Washingtonu 4.–8. května 1964 bylo schváleno jádro původních McKayových návrhů, zejména rozšíření vědecké činnosti CINS nad rámec výzkumu radioaktivity. Roberts přitom musel čelit snahám na „denuklearizaci“ CINS ze strany Turecka a Pákistánu, jejichž vlády se tímto způsobem pokoušely zpomalit íránský program jaderného výzkumu. Ředitel CINS balancoval mezi snahou Londýna udržet svůj vliv ve vědecké sféře bez nutnosti dalších finančních závazků, ambicemi atomových komisí regionálních členů CENTO a narůstajícím zájmem USA o vědeckou diplomacii na Středním východě.¹⁴⁹⁸

Z pohledu Londýna představoval CINS vhodný nástroj k směřování jaderného výzkumu členských zemích CENTO. Vytvářel také nepřímé předpoklady pro budoucí aktivity britských energetických firem. *Foreign Office* byla přesvědčena, že kvalita výzkumné činnosti CINS přesahuje kvalitu výzkumu realizovaného na národní úrovni regionálními členy CENTO. Stejně tak hodnotila výstupy multilaterálních vědeckých projektů jako kvalitnější než výstupy jednotlivých vědeckých pracovníků, k jejichž realizaci v rámci zahraniční pomoci Velká Británie přispívala.

¹⁴⁹⁴ TNA, FO 371/175630, EB 1241/6, R. Roberts to W. J. A. Wilberforce, letter no. 2342/4, 29. 1. 1964.

¹⁴⁹⁵ Tamtéž.

¹⁴⁹⁶ TNA, FO 371/170247, EB 1241/16, R. Roberts to C. R. A. Rae, 25. 7. 1964.

¹⁴⁹⁷ TNA, FO 371/170247, EB 1241/6, British Embassy, Tehran to C. R. A. Rae, letter no. 23015/63, 23. 4. 1963.

¹⁴⁹⁸ TNA, FO 371/175630, EB 1241/21, Aide Memoire for Air Vice Marshal C. S. Moore, Thirteenth Session of the CENTO, by R. Roberts, 10. 6. 1964, s. 2.

Přes veškeré problémy patřil CINS z pohledu *Foreign Office* k úspěšným částem mezinárodní spolupráce pod hlavičkou CENTO, díky kterému se dařilo posilovat vzájemnou solidaritu členských zemí. Velký dopad měla činnost CINS zejména na vědecké kruhy v Íránu, jehož ukotvení v západních strukturách byl z pohledu Londýna primární účel CENTO.¹⁴⁹⁹

Relativní úspěšnost CINS dokládaly v očích Východního oddělení i neformální náznaky ochoty ke spolupráci přicházející z Bagdádu. V květnu 1960 McKay dokonce informoval *Foreign Office* o neformálních náznacích zájmu ze strany Iráku obnovit činnost centra v Bagdádu. Zájem Bagdádu souvisel s blížícím se koncem funkčního období hlavního chemika CINS S. P. Spragga, o jehož dalším působení na Středním východě se neformálně diskutovalo.¹⁵⁰⁰ Bagdád měl údajně zájem, přidělit Spraggovi místo profesora na bagdádské univerzitě a postupně pod jeho záštitou vybudovat nové výzkumné centrum. Podle McKaye mohl zájem nejmenovaných iráckých představitelů souviset také se zklamáním Qásimova režimu ze spolupráce se SSSR.¹⁵⁰¹

O zapojení britského chemika do vlastního výzkumného programu projevoval zájem také Pákistán. Usmání neformálně navrhoval, zapojit Spragga do činnosti laboratoří v Lahore pod hlavičkou Kolombského plánu. Zatímco Spragg samotný dával přednost Pákistánu, UKAEA, která Spraggovi umožnila další dva roky působení v regionu, preferovala Bagdád. V červnu 1960 pak *Foreign Office* informovala *Chancery* o souhlasu UKAEA s přijetím nabídky profesorského postu pro Spragga na bagdádské univerzitě v případě, že bude podána. S ohledem na politickou situaci měl být však Spragg nejprve převeden zpět pod AEA v Británii a odtud vyslán do Bagdádu.¹⁵⁰²

8.6 Sovětsko-afghánská hospodářská spolupráce a její strategický význam z pohledu Bagdádského paktu (CENTO)

8.6.1 Postavení Afghánistánu v mezinárodních vztazích v kontextu studené války na Středním východě (1945–1964)

Pro Bagdádský pakt (CENTO) představovaly vztahy s Afghánistánem ožehavé téma. Vypuknutí studené války ukončilo dočasný *modus vivendi* Moskvy a Londýna na

¹⁴⁹⁹ TNA, FO 371/164058, EB 1241/2, C. R. A. Rae to B. H. C. Sykes, No. 10730/1962, 13. 7. 1962.

¹⁵⁰⁰ TNA, FO 371/149732, EB 1241/73, Position in Iraq with regards Iraq's Nuclear Energy Programme and Spragg's position, minutes by F. G. Burrett, 2. 6. 1960.

¹⁵⁰¹ TNA, FO 371/149732, EB 1241/73, H. A. C. McKay to D. Pragnell, CINS.10/1. 10. 5. 1960.

¹⁵⁰² TNA, FO 371/149732, EB 1241/73, FO to British Embassy, Tehran, 20. 6. 1960.

Středním východě zformovaný 2. světovou válkou. Studená válka a emancipace národů umožnila Kábulu vést politiku lavírování mezi oběma stranami s cílem zajistit si co největší míru nezávislosti a zahraniční pomoci. Afghánistán, v jehož čele stanul v září 1953 Muhammad Dáúd Chán, bratranec afghánského krále Záhira (1933–1977), usiloval především o modernizaci země, na které byl ochoten spolupracovat s oběma tábory studené války.¹⁵⁰³

Dáúdův režim dokonce v průběhu 50. let 20. století projevoval jisté známky ochoty přistoupit k dohodě o kolektivní obraně, které však vyzněly do prázdna.¹⁵⁰⁴ Zvýšení hospodářské pomoci z Velké Británie však naráželo na omezené kapacity britské ekonomiky a neochotu Londýna riskovat kvůli pomoci Afghánistánu dobré vztahy s Karáčím. Obdobná byla také politika Washingtonu. V roce 1953 uzavřely Spojené státy dohodu o vojenské pomoci s Pákistánem, avšak vůči žádostem o zvýšení pomoci Afghánistánu se Washington stavěl negativně. Američtí analytici spatřovali v Kábulu spíše zátěž než akceschopného spojence, a pákistánská politická reprezentace je v tom systematicky utvrzovala. Pozornost afghánských vůdců se tak postupně obracela stále více směrem k Moskvě.¹⁵⁰⁵

Roku 1946 navázal SSSR s Kábulem standardní diplomatické vztahy a roku 1950 uzavřeli Moskva a Kábul čtyřletou obchodní dohodu. Budování sovětsko-afghánského partnerství probíhalo paralelně s formováním Bagdádského paktu. Zlomovým momentem ve vývoji afghánsko-sovětských vztahů byla státní návštěva Nikity Sergejeviče Chruščova a Nikolaje Alexandroviče Bulganina v Afghánistánu 15.–18. 1955.¹⁵⁰⁶ Výsledkem jednání sovětských a afghánských představitelů bylo prodloužení smlouvy o neutralitě a vzájemném neútočení z roku 1931, dohoda o poskytnutí sovětských úvěrů a společné prohlášení v záležitostech zahraniční politiky. Moskva

¹⁵⁰³ Sardár Muhammad Dáúd (1909–1978) pocházel z afghánské aristokratické rodiny, jež se řadila ke kmeni Durráníjů. Od roku 1964 do roku 1948 působil jako ministr obrany a poté jako ministr vnitra. V letech 1953–1963 zastával post předsedy vlády. Během svého působení usiloval o hospodářskou a sociální modernizaci Afghánistánu, jež operovala s výrazným prvkem etatismu. Bezprostředním vzorem Dáúdovy hospodářské a sociální politiky (tzv. politika řízeného hospodářství) byl Sovětský svaz, který také Dáúdův režim finančně a politicky podporoval. V roce 1973 se po svržení svého bratrance krále Záhira a vyhlášení republiky stal prvním afghánským prezidentem (1973–1978). ADAMEC, Ludwig. *Historical Dictionary of Afghanistan*, s. 323.

¹⁵⁰⁴ ROBERTS, Jeffery. *Origins of Conflict in Afghanistan*, s. 187.

¹⁵⁰⁵ Tamtéž, s. 184.

¹⁵⁰⁶ MAREK, Jan. *Dějiny Afghánistánu*, s. 247, 254.

vyjádřila Dáudovi diplomatickou podporu v otázce Paštunistánu a Kábul na oplátku zdůraznil, že sblížení s Moskvou neohrožuje jeho neutrální postavení.¹⁵⁰⁷

Sblížení se SSSR umožnilo Afghánistánu získat výhodné úvěry na projekty v souhrnné výši až 100 milionů dolarů. Konkrétní aktivity vybírala a schvalovala společná sovětsko-afghánská komise. Poskytnuté úvěry směřovaly především na výstavbu přehrad, vodních elektráren a průmyslových komplexů. Měly také umožnit výstavbu letiště v Kábulu a dálničního spojení mezi jihem země a pohořím Hindúkuš a řekou Amudarjou na severu země.¹⁵⁰⁸

Od roku 1955 do roku 1972 získal Kábul pomoc v hodnotě až půl miliardy dolarů. Hospodářská a vojenská pomoc Moskvy byla pro Kábul o to atraktivnější, že SSSR akceptoval splácení úvěrů formou barterového obchodu.¹⁵⁰⁹ V roce 1956 navíc Afghánistán uzavřel smlouvy se SSSR a s Československem o dodávkách zbraní a zbrojního materiálu, které měly Dáudovu režimu umožnit zmodernizovat afghánské ozbrojené síly. Díky nim se Kábulu podařilo získat pokročilou vojenskou techniku včetně letounů MiG17 a tanků T34.

K utužení spolupráce s Moskvou motivovaly Kábul částečně také komplikované vztahy se sousedními členskými státy CENTO. Předmětem sporů mezi Afghánistánem a Íránem byla zejména hranice v oblasti delty řeky Hilmand, jejíž ramena ústící do íránského jezera Halmúd tvořila část pohraniční linie mezi městy Zábul a Zarandž a velmi často měnila polohu. Pohraniční spory vypluly na povrch v letech 1948–1951, 1954 i 1955, kdy Afghánistán neúspěšně žádal USA o poskytnutí bilaterální pomoci.¹⁵¹⁰

Zejména neutěšené však byly vztahy mezi Kábulem a Karáčím. I změnu politických poměrů v Afghánistánu, která na podzim roku 1953 přivedla k moci prince Dáuda, částečně zapříčinilo znepokojení, jež vyvolalo uzavření americko-pákistánské dohody o vojenské pomoci.¹⁵¹¹

Klíčovým bodem sváru byla otázka národního sjednocení Paštunů, většinového afghánského etnika, ke kterému se hlásila také afghánská královská rodina.¹⁵¹² Durandova linie z roku 1893, která se po vzniku nezávislého Pákistánu v roce 1947 stala

¹⁵⁰⁷ ADAMEC, Ludwig. *Historical Dictionary of Afghanistan*, s. 33–34.

¹⁵⁰⁸ Tamtéž, s. 388.

¹⁵⁰⁹ ROBERTS, Jeffery. *Origins of Conflict in Afghanistan*, s. 207

¹⁵¹⁰ Tamtéž, s. 190.

¹⁵¹¹ Tamtéž, s. 185.

¹⁵¹² MAREK, Jan. *Dějiny Afghánistánu*, s. 244, 254–255.

pákistánsko-afghánskou státní hranicí, však rozdělovala oblast obývanou paštunskými kmeny na dvě části a vytvářela v západní části Balúčistánu a tzv. Severozápadní pohraniční provincii (*North-West Frontier Province, NWFP*) početnou paštunskou menšinu.¹⁵¹³

17. července 1947 se na teritoriu budoucí NWFP konalo referendum o tom, zda se má oblast stát součástí nezávislého Pákistánu či Indie. Kábul pro místní obyvatelstvo požadoval také právo zvolit připojení k Afghánistánu, což ale Londýn i budoucí indické a pákistánské elity striktně odmítaly. Většina paštunských kmenů proto červencové referendum bojkotovala. Výsledkem 99 % hlasů se poté oblast NWFP stala součástí nezávislého Pákistánu.¹⁵¹⁴

Postupem 50. let 20. století se napětí mezi Afghánistánem a Pákistánem dále zvyšovalo. Po neúspěšných volbách ve východním Pákistánu v roce 1954 připravila Muslimská liga správní reformu, která měla sdružit všechny oblasti západního Pákistánu do jedné administrativní jednotky. Plán označovaný jako *One Unit* se setkal s ostrou kritikou Afghánistánu, neboť fakticky rušil autonomii paštunských kmenů žijících v pohraničí západního Pákistánu.¹⁵¹⁵ Masové protesty v Kábulu, při nichž dav zaútočil na pákistánské velvyslanectví v Kábulu, vyústily v průběhu roku v odvetné střety u zastupitelských úřadů Afghánistánu v Pěšavaru a v Květě, na něž reagoval Pákistán uzavřením hranic a přerušením transitních cest životně důležitých pro afghánský obchod.¹⁵¹⁶

Obdobně se afghánsko-pákistánské vztahy vyhrotily také v letech 1961–1963. Dáúdův režim se pokoušel využít faktu, že Durandova linie, a tedy i státní hranice nebyla ve všech místech jasně vyznačená. V roce 1960 vyslal Dáúd jednotky do agencie Bajaur (*Bajaur Agency*) na severu NWFP ve snaze zmanipulovat místní politické klima ve

¹⁵¹³ Severozápadní pohraniční provincie (*North-West Frontier Province, NWFP*) tvoří oblast o rozloze zhruba 75 000 km² na severozápadě Pákistánu podél státní hranice s Afghánistánem, již roku 1893 vymezila Durandova linie. Teritorium, původně součást provincie Pandžáb, bylo jako samostatný celek zřízeno roku 1901. NWFP spolu s částí Balúčistánu byla obývána převážně paštunskými kmeny, jež tvořily dominantní etnickou skupinu Afghánistánu. Neochota britských i později pákistánských politických elit nazývat tuto oblast historickým označením Paštunistán odráží etnické napětí vyvolávané snahou o „sjednocení Paštunistánu“. ADAMEC, Ludwig. *Historical Dictionary of Afghanistan*, s. 358–359; BROWN, Judith. M., LOUIS, Roger, eds. *The Oxford History of British Empire*, s. 289.

¹⁵¹⁴ BURKI, Shahid Javed. *Historical Dictionary of Pakistan*, s. 381–382.

¹⁵¹⁵ MAREK, Jan. *Dějiny Afghánistánu*, s. 254.

¹⁵¹⁶ K vyjednání dohody o normalizaci vztahů přispěl egyptský prezident Avar Sádát a saúdský princ Musiad dín Abdurrahmán. Navzdory uvolnění vztahů však byla politika *One Unit* v Pákistánu implementována. ROBERTS, Jeffery. *Origins of Conflict in Afghanistan*, s. 206.

prospěch Kábulu. Výsledkem byla série pohraničních střetů mezi Afghánistánem a Pákistánem a uzavření hranic a obchodních tras v roce 1961.¹⁵¹⁷

V průběhu přípravy zasedání Rady ministrů CENTO v Londýně roku 1962 konstatovala *Foreign Office* v podkladech pro britskou delegaci, že Sovětský svaz a Afghánistán spojuje 1100 kilometrů dlouhá hranice, etnická spřízněnost s republikami sovětské střední Asie a dluh ve výši 200–300 milionů dolarů.¹⁵¹⁸ *Foreign Office* rovněž konstatovala, že závislost Kábulu na Moskvě od vypuknutí krize ve vztazích s Pákistánem postupně dále narůstá. Uzavření tranzitních cest přes Pákistán vedlo k další reorientaci obchodních vztahů Afghánistánu na SSSR a od října 1961, kdy byla v zemi zřízena vojenská mise, působilo podle zpráv britského ministerstva zahraničí v Afghánistánu na 2000 sovětských „expertů“. Současné však také experti Východního oddělení podotýkali, že se Moskva za dané situace zřejmě spokojí s Afghánistánem pod kontrolou neutrální vlády a nebude usilovat o převzetí úplné kontroly nad touto zemí. *Foreign Office* byla rovněž přesvědčena, že nátlak či izolace Kábulu by vedly pouze k dalšímu posílení jeho spolupráce s Moskvou.¹⁵¹⁹

Obchodní blokáde trvající až do srpna 1963 dokázal Kábul čelit pouze díky dalšímu přimknutí k SSSR. V letech 1961–1962 směřovala do SSSR celá třetina afghánského vývozu. Naopak ze SSSR přicházela v těchto letech téměř jedna polovina importu. Podle informací Velké Británie z roku 1962 poskytl východní blok Kábulu pomoc v hodnotě 400 milionů dolarů, z nichž jedna třetina směřovala na vojenské účely.¹⁵²⁰ Zvýšení významu Sovětského svazu pro afghánskou ekonomiku provázela také intenzivní propagandistická kampaň. Vysílání v tádžičtině, paštunštině i perštině zdůrazňovalo zejména prvek neutrality.¹⁵²¹

Zatímco Washington a Teherán se neúspěšně pokoušely mezi Pákistánem a Afghánistánem zprostředkovat řešení sporu, britské ministerstvo zahraničí se v roztržce

¹⁵¹⁷ MAREK, Jan. *Dějiny Afghánistánu*, s. 255.

¹⁵¹⁸ TNA, FO 371/164010, EB 1001/7, Standing Political Working Party: Revised version of Cento paper on Soviet Policy in the Middle East, minutes by W. Marsden, 29. 11. 1962.

¹⁵¹⁹ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 17 Afghanistan, s. 2–3.

¹⁵²⁰ Zpráva poukazovala mimo jiné i na to, že v dubnu 1962 se zhruba 150 afghánských vojenských techniků účastnilo školení ve vojenských továrnách v Československu a že v Kábulu byly pod dohledem Prahy budovány dílny, jež měly sloužit k opravě a údržbě vojenské techniky. TNA, FO 371/170229, EB 10112/3, R. E. B. Chevallier to J. H. B. Shillidy, 7. 1. 1964, Attachment The Communist Threat to Afghanistan, s. 3.

¹⁵²¹ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 17 Afghanistan, s. 1.

odmítalo angažovat. *Foreign Office* byla přesvědčena, že v Kábulu má příliš malý vliv a že případná politická iniciativa by pouze mohla ohrozit diplomatické vztahy s Pákistánem. Přestože směřování Afghánistánu vyvolávalo ve *Foreign Office* vážné obavy do budoucna, varovalo Východní oddělení také před jakoukoli politickou iniciativou CENTO, která by mohla posloužit sovětské propagandě ve vykreslování aliance jako vnějšího agresora.¹⁵²²

Bezprostředně po vypuknutí afghánsko-pakistánské roztržky v září 1961 vypracovala CIA interní memorandum Sovětský tlak na státy CENTO: předběžné vyhodnocení (*Soviet Pressure on the CENTO countries: A Tentative Evaluation*), ve kterém CIA integrovala problematiku CENTO do širšího kontextu Studené války, zejména napětím v otázce Berlína. Současně analytici CIA upozorňovali, že by Sovětský svaz mohl postupně využít etnického napětí v regionu a sporů mezi Afghánistánem a Pákistánem k proměně Afghánistánu na stát zcela závislý na SSSR.¹⁵²³

Spojené státy reagovaly na sbližování SSSR a Afghánistánu mimo jiné i dílčím navýšením pomoci Kábulu. Některé rozvojové projekty v zemi tak byly v průběhu 60. let 20. století *de facto* spolufinancovány jak USA, tak SSSR.¹⁵²⁴ Ve srovnání s pomocí proudící ze SSSR však zůstával rozsah finančních prostředků poskytnutých Západem zanedbatelný.¹⁵²⁵

Paštunistán nepředstavoval pro CENTO pouze zdroj nestability ve vztazích mezi Pákistánem a Afghánistánem. Snaha Karáčí zainteresovat na řešení napětí v Paštunistánu také CENTO bylo jedním z faktorů, které dlouhodobě přispívaly k odmítavému postoji Londýna a Washingtonu k zahájení vojenského plánování pro případ konfliktu omezeného rozsahu. Přestože komuniké Rady ministrů CENTO z dubna 1960 výslovně definovalo Paštunistán jako vnitřní záležitost Pákistánu, pokoušela se i nadále pakistánská vláda zařadit Afghánistán včetně sporů souvisejících s Paštunskou menšinou mezi hrozby související s komunismem, přičemž argumentovala blízkými vztahy mezi Kábulem a Moskvou.

¹⁵²² Tamtéž, s. 2.

¹⁵²³ Soviet Pressure on the CENTO Countries, A Tentative Evaluation, CIA/ONE/STAFFMEM/54–61, 15. 9. 1961, dostupné online z: www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP79R00904A000700040005-8.pdf [cit. 16. 3. 2019], s. 3–4.

¹⁵²⁴ ROBERTS, Jeffery. *Origins of Conflict in Afghanistan*, s. 208.

¹⁵²⁵ Washington poskytl Kábulu do roku 1965 pomoc ve výši 3,3 milionu dolarů, jejíž součástí bylo i vyškolení 147 důstojníků afghánské armády v USA. ROBERTS, Jeffery. *Origins of Conflict in Afghanistan*, s. 209.

Řešení krize ve vztazích s Pákistánem umožnila až rezignace prince Dáuda v březnu 1963, vynucená tlakem tradičních afghánských elit, tj. feudálních vlastníků půdy, duchovenstva a kmenových vůdců, u nichž Dáuova reformní politika vyvolávala odpor.¹⁵²⁶ V roce 1963 přistoupil Afghánistán ke Kolombskému plánu a 1. října 1964 byla vyhlášena nová ústava omezující roli královské rodiny v politice. Členové královské rodiny nově nesměli zastávat posty poslanců, soudců nejvyššího soudů a předsedy vlády.¹⁵²⁷

8.6.2 Strategický význam Afghánistánu pro Bagdádský pakt (CENTO) (1955–1964)

Od vzniku Bagdádského paktu představoval Afghánistán významné politické téma, jež v průběhu jednání zdůrazňovali zejména zástupci pákistánské vlády. Britský Spojený zpravodajský výbor, mimo jiné v důsledku nátlaku, který na spojence Karáčí vyvíjelo prostřednictvím aliance, vypracoval zprávu shrnující ohrožení, které pro Pákistán představovala vláda v Kábulu. Závěrem zprávy bylo, že Afghánistán s největší pravděpodobností nepřistoupí k vyhlášení otevřené války Karáčí. Pokud by to udělal, musela by afghánská vláda učinit zásadní chyby ve zhodnocení svých a pákistánských ozbrojených sil a ochoty SSSR zapojit se do regionálního konfliktu tohoto charakteru. Největší bezpečnostní riziko pro Pákistán představovaly z britského pohledu „nájezdy“ pašunských kmenů podporované jednotkami pravidelné afghánské armády. Z britského pohledu však byl na tento druh rizika Pákistán připraven více než dostatečně.¹⁵²⁸

JIC rovněž v souvislosti s touto zprávou došel k dalšímu klíčovému závěru, který spoluurčoval britskou politiku v Bagdádském paktu (CENTO) i v první polovině 60. let 20. století. Ve zprávě týkající se postojů Indie v případě útoku na Pákistán JIC konstatoval, že bude-li Pákistán vystaven agresi Afghánistánu, ať již bez nebo s podporou SSSR, odmítne se Indie do konfliktu jakkoli zapojit a bude udržovat neutralitu. Vojenskou pomoc, podle názoru britských tajných služeb, by Dillí poskytlo Pákistánu, pouze pokud by na ní záviselo přežití Indie samotné.¹⁵²⁹

¹⁵²⁶ MAREK, Jan. *Dějiny Afghánistánu*, s. 255.

¹⁵²⁷ ADAMEC, Ludwig. *Historical Dictionary of Afghanistan*, s. 165; FILIPSKÝ, Jan, a kol. *Dějiny Bangladéše, Bhútánu...*, s. 255.

¹⁵²⁸ TNA, CAB 158/24, JIC (56)25(Final), The Threat to Pakistan from Afghanistan in Conditions Short of Global War, 16. 2. 1956, s. 4.

¹⁵²⁹ TNA, CAB 158/24, JIC (56)26(Final), Probable Indian Reactions to an Attack on Pakistan, 24. 2. 1956, s. 2, 4.

Přesto intenzivní spolupráce se SSSR a napjaté vztahy s Karáčím profilovaly Afghánistán z pohledu CENTO jako přirozený zdroj komunistického ohrožení a „odrazový můstek“, kterého mohl Kreml využít k mocenskému pronikání na Střední východ.¹⁵³⁰

Jak Velká Británie, tak USA však podrobnější vojenské diskuze nejen o Afghánistánu, ale i o Indii v plénu aliance odmítaly. Na rozdíl od vztahů s Indií byl však britský postoj v otázce Afghánistánu flexibilnější. Vývoje vztahů mezi Kábulem a členy aliance se tak dotýkaly alespoň výměny názorů probíhající na půdě výboru proti podvrtné činnosti, jenž zpracovával zprávy tajných služeb jednotlivých členů aliance. Na lednovém zasedání Rady ministrů v Karáči Duncan Sandys překvapivě navrhl, aby se vojenský výbor začal zabývat studiem hrozby představované Afghánistánem a aby do příštího zasedání rady vypracoval analýzu vývoje v této zemi.¹⁵³¹ Zprávu věnovanou Afghánistánu vypracoval navzdory nechtě amerického státního departmentu i vedoucí CMPS generál Jones. Text byl však jistou úlitbou nátlaku Karáči a byl formulován tak, aby vyzníval co nej přátelštěji.¹⁵³² Britské ministerstvo obrany rovněž instruovalo JIC, aby připravil zprávu věnovanou Afghánistánu, na jejímž základě by bylo možné dále rozpracovat plán opatření pro boj s pronikáním afghánských ozbrojených skupin na území Íránu a Pákistánu.¹⁵³³

Zvýšený zájem o Afghánistán se odrazil také na jednání ministrů zahraničí Bagdádského paktu v roce 1960 v Teheránu. Zástupci regionálních členů mimo jiné navrhli prezidentu Eisenhowerovi, aby oslovil vládu s Kábulu s nabídkou sblížení s aliancí.¹⁵³⁴ Eisenhower však tento návrh odmítl. Stejně tak odmítl myšlenku, že by měl v průběhu blížící se návštěvy Kábulu tlačit afghánskou vládu k omezení vztahů se SSSR.¹⁵³⁵

Whitehall si byl na počátku 60. let 20. století vědom v případě Afghánistánu nejen slabosti svého vlivu, ale i nárustu významu SSSR pro režim prince Dáuda. Přesto britské tajné služby nepovažovaly za pravděpodobné, že by Dáud přetvořil Afghánistán v klientský stát SSSR v pravém slova smyslu. Tento vývoj mohl podle názoru Spojeného

¹⁵³⁰ ROBERTS, Jeffrey. *Origins of Conflict in Afghanistan*, s. 215.

¹⁵³¹ TNA, FO 371/140712, EB 10397/2, Afghanistan and the Pact, minutes by S. J. Whitwell, 11. 2. 1959.

¹⁵³² TNA, FO 371/140712, EB 10397/6, B. Burrows to FO, tel. no. 183, 28. 8. 1959.

¹⁵³³ TNA, FO 371/140712, EB 10397/2, S. J. Whitwell to C. D. Wiggin, 20. 2. 1959.

¹⁵³⁴ TNA, FO 371/140712, EB 10397/8, B. Burrows to FO, tel. no. 1732, 5. 12. 1959.

¹⁵³⁵ TNA, FO 371/140712, EB 10397/10, B. Burrows to FO, tel. no. 1741, 9. 12. 1959.

zpravodajského výboru nastat, pouze pokud by Dáud politické aspekty úplné hospodářské závislosti na SSSR naprosto podcenil. Podle všeho si však podle JIC Dáud toto riziko uvědomoval a bylo pravděpodobné, že se v budoucnu pokusí vyvážit pomoc od SSSR rozvojem vztahů se zeměmi tábora „nezúčastněných“.¹⁵³⁶

Vztahy mezi Kábulem a regionálními členy aliance, zejména Pákistánem a Íránem, zatěžovala řada dlouholetých sporů, jejichž kořeny sahaly hluboko do historie. Klíčovou roli ve formování postojů CENTO k Afghánistánu však hrál sovětský program hospodářské a vojenské pomoci, který regionální členové CENTO považovali za doklad prosovětské orientace tamějšího režimu.¹⁵³⁷ Afghánistán zůstal z pohledu CENTO i britské diplomacie důležitý zejména díky relativní blízkosti Perského zálivu a přístupovým cestám na Indický subkontinent.¹⁵³⁸

Situaci v Afghánistánu projednával mimo jiné i Vojenský výbor CENTO na zasedání v Londýně v září 1959. Jednání výboru odráželo všeobecné povědomí o nárůstu sovětské aktivity v této středoasijské zemi včetně dodávek vojenské techniky, přítomnosti vojenských expertů a financování infrastrukturních projektů, jež měly zlepšit spojení Afghánistánu se SSSR. Vojenští experti zemí CENTO rovněž upozorňovali na riziko zapojení sovětských „dobrovolníků“ do řad afghánské armády v případě vypuknutí rozsáhlejšího konfliktu v regionu.¹⁵³⁹

V průběhu let 1958–1964 zpracovalo CENTO několik zpráv, které potenciální ohrožení vyplývající ze sbližování Kábulu a Moskvy analyzovaly. Počátkem roku 1963 vypracovalo CENTO memorandum s pracovním názvem Komunistické ohrožení Afghánistánu (*The Communist Threat to Afghanistan*).¹⁵⁴⁰ Zpráva shrnovala, že finálním cílem sovětské politiky v Afghánistánu je dosažení „rozhodující kontroly“ nad touto zemí. Prosazování sovětského vlivu však mělo probíhat postupně mírovými prostředky. Zdůrazňovala rovněž přesvědčení, že by Sovětským svazem ovládaný Afghánistán mohl rozvrátit vztahy mezi členy CENTO, zejména Íránem a Pákistánem.¹⁵⁴¹

¹⁵³⁶ TNA, CAB 158/40, JIC (60)47(Final), Outlook for Afghanistan Over Next Five Years, 9. 11. 1960, s. 1.

¹⁵³⁷ ROBERTS, Jeffery. *Origins of Conflict in Afghanistan*, s. 190.

¹⁵³⁸ Obecný geopolitický význam Afghánistánu pro britskou zahraniční politiku tak v obecných rysech zůstal obdobný jako v době podpisu britsko-ruské dohody roku 1907. Od vyhlášení Indie roku 1947 však začal Londýn stále více prioritizovat oblast Perského zálivu. BROWN, Judith. M., LOUIS, Roger, eds. *The Oxford History of British Empire*, s. 493.

¹⁵³⁹ TNA, FO 371/140739, EB 119275, FO to British Embassy, Ankara, tel. no. 592, 14. 9. 1959.

¹⁵⁴⁰ TNA, FO 371/170229, EB 10112/2, D. Hannay to J. M. Heath, 3. 10. 1963.

¹⁵⁴¹ Zpráva představovala přepracovanou verzi reportu připraveného Styčným výborem CENTO v roce 1963. V průběhu roku 1963 zprávu zrevidovalo rovněž britské velvyslanectví v Kábulu (J. M.

Zpráva rovněž upozorňovala na průběžné vyzbrojování afghánské armády a na sociální dopad, který s ním Moskva spojovala. Modernizace ozbrojených složek měla SSSR zajistit vznik nových společenských elit, zejména armádních důstojníků a státních úředníků, kteří budou proškoleni v „metodách a úspěších komunistického politického a hospodářského modelu“ a kteří budou za své posty vděčit sovětským penězům. Právě vznik této potenciálně revoluční skupiny považovala britská diplomacie do budoucna za velké riziko politické stability afghánského politického režimu.¹⁵⁴²

Sovětský svaz se podle analytiků CENTO a *Foreign Office* pokoušel využít Afghánistán jako příklad výhod, které by neutrálním asijským zemím mohlo přinést „mírové soužití“ se SSSR.¹⁵⁴³ CENTO i Londýn sdílely přesvědčení, že politikou v Afghánistánu podává Moskva nepřímou obdobnou nabídku případným dalším zájemcům v Asii a Africe. Podle zprávy vycházela Moskva z předpokladu, že přímé zásahy či otevřená propaganda by pro sovětské cíle v Afghánistánu byly spíše škodlivé, neboť komunistická ideologie zde nenacházela masový ohlas. Venkovské obyvatelstvo zůstávalo vůči propagandě SSSR imunní a dělnictvo v zemi stále prakticky neexistovalo. Zpráva charakterizovala obyvatelstvo Afghánistánu jako v zásadě apolitické a ovládané především islámem, „tradiční xenofobií a láskou k nezávislosti.“ Komunistická propaganda se proto soustředila spíše na útoky proti Západu a CENTO a systematicky podporovala nároky Kábulu v otázce sjednocení paštunských kmenů.¹⁵⁴⁴

Významným faktorem pro dlouhodobý politický vývoj Afghánistánu byla podle CENTO také snaha o společenskou a politickou liberalizaci. Reformní snahy podporované královským režimem v prostředí tradiční a chudé společnosti bez výraznějších sociálních rozdílů vytvářely napětí a konflikty známé z jiných zemí v regionu. CENTO očekávalo, že jejich výsledkem bude nárůst nespokojenosti obyvatel a pravděpodobně i násilné nepokoje. To ostatně potvrzovala i kmenová povstání proti zavádění daňových reforem, vojenským odvodům a zákazu dodržování tradičních vztahů mezi muži a ženami, tzv. *purdah*, které musela v letech 1959 a 1960 potlačovat afghánská armáda.¹⁵⁴⁵

Heath). TNA, FO 371/170229, EB 10112/3, R. M. B. Chevallier to Joint Intelligence Bureau, 7. 1. 1964, Attachment Communist Threat to Afghanistan, s. 1–2.

¹⁵⁴² Tamtéž, s. 3.

¹⁵⁴³ Tamtéž, s. 4.

¹⁵⁴⁴ Tamtéž, s. 5.

¹⁵⁴⁵ ROBERTS, Jeffery. *Origins of Conflict in Afghanistan*, s. 207.

Hrozbu vnitropolitické stability Afghánistánu však podle zprávy CENTO představoval i potenciální návrat autokratického režimu, který mohl vyústit v ozbrojené povstání pod taktovkou komunistů.¹⁵⁴⁶ Výraznou změnu poměrů v Afghánistánu zpráva přesto považovala za nepravděpodobnou. Z pohledu CENTO ji mohl zapříčinit pouze nátlak Moskvy či změna kurzu Dáudovy vlády a prosazení pro Moskvu nepřijatelných reforem. Ani jedna z těchto možností však nebyla dle CENTO a *Foreign Office* na pořadu dne.¹⁵⁴⁷ CENTO i britská diplomacie rovněž bedlivě sledovaly pokrok klíčových rozvojových projektů financovaných SSSR v Afghánistánu. Zpráva upozorňovala zejména na blížící se otevření tunelu pod Salangským průsmykem, výstavbu přehrad s vodními elektrárnami Darunta a Naghlu. V roce 1965 měla být také na základě kulturní dohody se SSSR z března 1960 otevřena v Kábulu polytechnická univerzita.¹⁵⁴⁸

Pro CENTO představovaly tyto projekty období velkých projektů realizovaných pod záštitou aliance. Proklamované úspěchy sovětské rozvojové pomoci v Afghánistánu ve srovnání s omezenými možnostmi CENTO tak znamenaly potenciální riziko pro zachování důvěry v alianci. Podle zprávy vybíral SSSR v Afghánistánu cíleně projekty, které se daly velmi dobře medializovat. Jednalo se zejména o vydláždění ulic v Kábulu, výstavbu kábulského letiště či budování sýpek a průmyslových pekáren.¹⁵⁴⁹ Afghánské obyvatelstvo podle hodnocení CENTO přijímalo kladně zejména úspěchy stavebních projektů. Vůči záměrům SSSR však zůstávalo podezřívavé, což se odráželo i na velmi malých kontaktech mezi afghánskou populací a ruskými odborníky. Výjimkou byla podle zprávy afghánská mládež, která v rozvojovém programu SSSR spatřovala cestu k pokroku.¹⁵⁵⁰

Sovětská „taktika“ v Afghánistánu se tak podle hodnocení vojenských expertů CENTO skládala z pěti bodů. Zaprvé se Kreml pokoušel utužit v Afghánistánu víru, že je spolu s celým východním blokem připraven Afgháncům pomoci při dosahování společných cílů a při obraně před společnými hrozbami. Za druhé se namísto přímých pokusů o převrat Moskva pokoušela využít Afghánistán k prezentování výhod „mírového

¹⁵⁴⁶ TNA, FO 371/170229, EB 10112/3, R. M. B. Chevallier to Joint Intelligence Bureau, 7. 1. 1964, Attachment Communist Threat to Afghanistan, s. 4.

¹⁵⁴⁷ Tamtéž, s. 5.

¹⁵⁴⁸ Z hlediska obrany měl význam zejména Salangský tunel, který výrazně urychloval spojení napříč severním Afghánistánem. Cesta z hraničního přechodu na řece Amudarje ve městě Shir Khan Bandar k Chajbarskému průsmyku, klíčové spojnici mezi Afghánistánem a Pákistánem, se měla zkrátit na necelý jeden den. Tamtéž, s. 1.

¹⁵⁴⁹ Tamtéž, s. 1.

¹⁵⁵⁰ Tamtéž, s. 2.

soužití“. Na pozadí těchto aktivit se dále snažila získat pro SSSR popularitu za pomoci propagandy útočící na CENTO a Západ a politické podpory Kábulu v otázce Paštunistánu. Posledním bodem sovětské taktiky bylo z pohledu CENTO systematické udržování vlivu získané v éře prince Dáuda, na kterém bylo dále možné stavět. Jako hlavní „metody“, které za tímto účelem SSSR používal, definovala zpráva vojenskou, hospodářskou, technickou pomoc, obchod a kulturní a vzdělávací aktivity.¹⁵⁵¹

V průběhu roku 1963 prošel text zprávy výraznou revizí ze strany britského velvyslanectví v Kábulu, jež protestovalo především proti emotivnímu tónu, který zprávě vtiskli pákistánští delegáti ve Styčném výboru CENTO (*Liaison Committee*), jenž zprávu vypracoval. Stalo se tak i přes jistou nelibost *Foreign Office*, která se obávala negativní reakce ostatních regionálních členů CENTO a sekretariátu aliance.¹⁵⁵² Východní oddělení však uznávalo, že přepracovaný text je faktograficky správnější a objektivnější.¹⁵⁵³

Díky revizím zmizel nejenom „květnatý asijský styl“, ale i kritický tón, který podtrhoval nedostatky vojenské pomoci západních zemí Pákistánu ve srovnání s modernizací afghánských ozbrojených sil s podporou SSSR. Důrazem na úspěchy sovětského rozvojové a vojenské pomoci v Afghánistánu chtěli regionální členové, alespoň podle názoru *Foreign Office*, získat nové argumenty pro vyjednání rozvojové pomoci od USA a Velké Británie. Zatímco argumentace CENTO zdůrazňovala rozpínavost komunismu, viděla britská ambasáda v Kábulu v pronikání Moskvy do Afghánistánu spíše pokračování tradičních geopolitických zájmů imperiálního Ruska. Velká hra tak na dlouholetém kolbišti mezi Londýnem a Moskvou pokračovala i na přelomu 50. a 60. let 20. století.¹⁵⁵⁴

8.7 CENTO, EHS a konotace britské zahraniční politiky vůči zemím třetího světa v průběhu debaty o evropské integraci ve Velké Británii v (1961–1963)

Od roku 1961 zahrnovala témata projednáváná v ekonomických orgánech CENTO okrajově také otázku britského členství v Evropském hospodářském společenství. Přístupová jednání, jež probíhala v letech 1961–1963, vzbuzovala u regionálních členů potřebu vyjasnit budoucí podobu obchodních vztahu se Spojeným královstvím v případě

¹⁵⁵¹ Tamtéž, s. 4–5.

¹⁵⁵² TNA, FO 371/170229, EB 10112/2, J. M. Heath to P. Cradock, letter no. 10363, 14. 6. 1963.

¹⁵⁵³ TNA, FO 371/170229, EB 10112/3, R. M. B. Chevallier to Joint Intelligence Bureau, 7. 1. 1964.

¹⁵⁵⁴ TNA, FO 371/170229, EB 10112/2, J. M. Heath to R. Chevallier, letter no. 1032/63, 30. 11. 1963; minutes by D. Hannay, 25. 9. 1963.

vstupu do EHS. Vlády Turecka, Íránu i Pákistánu přitom paralelně samy vyjednávaly o podobě obchodních vztahů s EHS.¹⁵⁵⁵

Po vetu první britské žádosti o vstup do EHS francouzským prezidentem de Gaullem na počátku roku 1963 se však situace obrátila.¹⁵⁵⁶ *Foreign Office* se pokoušela prostřednictvím CENTO získat informace o podobě budoucích vztahů mezi regionálními členy CENTO a Evropským hospodářským společenstvím.¹⁵⁵⁷

Již 12. září 1963 podepsalo Turecko s EHS asociační dohodu, na jejímž základě byl zahájen třífázový proces budování celní unie. Ankara měla od EHS nejprve získat pomoc v hodnotě 175 milionů dolarů a preferenční přístup na trh Společenství pro vybrané produkty. Turecko se naopak zavázalo postupně harmonizovat cla vůči hodnotám EHS. V případě úspěšného splnění všech tří fází mělo Turecko získat možnost stát se plnohodnotným členem Společenství.¹⁵⁵⁸

Rovněž Írán podepsal 14. října 1963 s EHS vlastní obchodní smlouvu. Na jejím základě byl dočasně snížen společný vnější tarif EHS na dovoz vybraných íránských produktů. Obchodní jednání o udělení obchodních úlev vedla s EHS také pákistánská vláda.

V případě všech tří členských zemí CENTO byl význam obchodních úlev z pohledu EHS spíše okrajový. Zahrnovaly převážně tradiční vývozní artikly konkrétních zemí, jakými byly například v případě Íránu rozinky, koberce či koření. *Foreign Office* však konstatovala, že je velmi nepravděpodobné, že by EHS postupovalo stejně liberálně například v případě dovozu bavlněných textilií, který mohl mít pro členy CENTO vzhledem k struktuře jejich průmyslu významný dopad. Britské ministerstvo zahraničí rovněž připouštělo, že blízkost zemí CENTO a Velké Británie by při jednání s EHS mohlo pro tyto země představovat určitý hendikep, neboť očekávalo, že zejména Francie a Belgie budou usilovat o to, aby případné úlevy cílily zejména na bývalé francouzské a belgické kolonie v Africe.¹⁵⁵⁹

¹⁵⁵⁵ TNA, FO 371/171315, M 10622/1, Relations between the EEC and regional member countries of CENTO, Draft brief by the Eastern Department, 14. 11. 1963, s. 1.

¹⁵⁵⁶ SANDBROOK, Dominic. *Never Had It So Good*, s. 536.

¹⁵⁵⁷ TNA, FO 371/171315, M 10622/1, Relations between the EEC and regional member countries of CENTO, Draft brief by the Eastern Department, 14. 11. 1963. s 2.

¹⁵⁵⁸ Tamtéž, s. 2.

¹⁵⁵⁹ Tamtéž, s. 3.

Obavy členských zemí CENTO z politických a hospodářských důsledků britského vstupu do EHS odrážely širší charakter britské debaty o evropské integraci, jež se dotýkala také britské zahraniční politiky a britských vztahů nejen s USA a Commonwealthem, ale i s ostatními zeměmi třetího světa.

Britská konzervativní pravice politiku dekolonizace o stahování ze zahraničí všeobecně kritizovala.¹⁵⁶⁰ Koncept „interdependence“ například Beaverbrookův *Daily Express* karikoval jako manželský pár, v němž americká žena „vždycky manžela sekýruje“.¹⁵⁶¹ Naopak v levicové části britské veřejnosti nacházela ohlas myšlenka solidarity s méně rozvinutými státy. Například levicově smýšlející William Pickles v euroskeptickém pamfletu z roku 1962 s názvem S Evropou ne! (*Not with Europe*) varoval, že vstup Velké Británie do EHS zvýší rozdíly mezi bohatými a chudými částmi světa a napomůže šíření komunismu.¹⁵⁶² Pickles dále argumentoval, že podstata Římských smluv je neslučitelná s udělením dlouhodobých obchodních výhod třetím zemím, což uškodí britským obchodním vztahům nejen s Commonwealthem, ale i ostatními rozvojovými státy světa.¹⁵⁶³

Potenciální dopad vstupu Velké Británie do EHS na rozvíjející se státy tradičně silně rezonoval v liberálně orientovaných médiích. Ta kritizovala nejen Macmillanovu zahraniční politiku, kterou například *Liberal News* považovaly za vzor de Gaullovy politiky ve třetím světě.¹⁵⁶⁴ Liberálně orientovaná média však také reflektovala nespokojenost s dlouholetým odmítavým postojem ke vstupu do EHS, jež odrážela například karikatura *Liberal News* s podtitulem. „Najednou vše dává smysl. Můžeme se přičlenit k Sjedinené arabské republice.“¹⁵⁶⁵

Stejně tak jako v případě „násirismu“ interpretovali někteří britští publicisté dění v oblasti *Northern Tier* také optikou zkušenosti s francouzským gaullismem. *Foreign Office* zaujal například článek publikovaný krátce po založení Regionální spolupráce pro rozvoj (*Regional Cooperation for Development*, RCD) v magazínu *Economist*, jenž spojoval vznik RCD s fenoménem gaullismu ve třetím světě. O charakteru článku vypovídá již jeho název: „Muslimský de Gaulle: Prezident Ajjúb Chán se pokouší

¹⁵⁶⁰ *The Times*, 17.3.1963, s. 9.

¹⁵⁶¹ *Daily Express*, 20. 12. 1962, s. 1.

¹⁵⁶² PICKLES, William. *Not with Europe*, s. 32.

¹⁵⁶³ Tamtéž, s. 33.

¹⁵⁶⁴ *Liberal News*, 2. 2. 1963, s. 1.

¹⁵⁶⁵ *Liberal News*, 1. 7. 1961, s. 1.

vybudovat nový blok zahrnující Turecko a Írán“.¹⁵⁶⁶ Článek citoval pákistánského prezidenta, který RCD přirovnával k evropské integraci, a shrnoval, že motivy Ajjúba Chána a de Gaulla jsou v zásadě tytéž, tedy posílit národní sebevědomí a nezávislost a vymezit se proti Spojeným státům. Hlavním zdrojem Ajjúbova „gaullismu“ byla podle časopisu *Economist* kromě jiného i dlouhotrvající rivalita s Indií.¹⁵⁶⁷

Macmillanova snaha o reformu britské obranné politiky, jež se promítala také do britské politiky na Středním východě, a změna britského postoje k otázce členství v EHS na počátku 60. let 20. století představovaly dvě strany téže mince. Zatímco podřízení růstu nákladů na obranu výši HDP mělo vládě uvolnit ruce k zvýšení domácích investic, od vstupu do EHS si britská vláda slibovala zvýšení dynamiky ekonomického růstu a přerušování hospodářského cyklu charakterizovaného krátkými fázemi slabého hospodářského růstu následovaných stagnací či mírnou recesí, tzv. *stop and go cycles*.¹⁵⁶⁸ O tom, že Velká Británie prochází významnou společensko-politickou transformací, která se promítala, i do její zahraniční politiky, nebylo pochyb. Macmillan se proto zejména s blížícími se volbami v roce 1964 pokoušel udržet kredibilitu Konzervativní strany, jako politické síly, která je schopna tuto reformu koncipovat a bez politických, sociálních a hospodářských otřesů implementovat.¹⁵⁶⁹

¹⁵⁶⁶ TNA, DO 1964/32 (70), A Moslem DeGaulle: President Ayub Khan of Pakistan is trying to forge a new block of powers including Turkey and Persia. *Economist*, 16. 8. 1964.

¹⁵⁶⁷ Tamtéž.

¹⁵⁶⁸ HARRISON, Brian. *Seeking a Role*, s. 77.

¹⁵⁶⁹ *The Times*, 14. 2. 1964, s. 6.

9. Velká Británie a CENTO na konci Macmillanovy éry

9.1 CENTO na počátku roku 1964

Vnitřní vývoj CENTO ustrnul krátce po roce 1959 na mrtvém bodě. Velká Británie ani regionální členové však za dané situace neměli zájem na ukončení existence paktu, a to ani přes politické změny, které v zemích *Northern Tier* po roce 1958 probíhaly. Konzistentně nespokojený se stavem aliance zůstával Pákistán, kde se od říjnového převratu v roce 1958 postupně etablovala vojenská diktatura vedená Ajjúbem Chánem.¹⁵⁷⁰ V květnu 1960 svrhl v Turecku armádní puč vládu Menderesovy Demokratické strany.¹⁵⁷¹ Již 30. května 1960 však nová vláda ujistila prostřednictvím Rady pověřenců CENTO, že změna vlády ani „její politické filozofie“ nebudou mít na turecký postoj k CENTO žádný vliv.¹⁵⁷² *Foreign Office* proto zastávala názor, že by se měl Londýn k vývoji v Turecku vyjadřovat co nejméně, aby v Ankaře nevzbudil dojem, že se snaží vměšovat do interních záležitostí turecké vlády.¹⁵⁷³

Přestože Velká Británie i nadále považovala Turecko za pevného spojence, začínal se ve Whitehallu objevovat názor, že nepřátelské postoje Ankary k Moskvě nelze považovat za samozřejmost. Spojený zpravodajský výbor tak v souvislosti s politickými změnami, kterými Turecko v letech 1961–1962 procházelo, mimo jiné upozorňoval, že by Velká Británie a USA měly požadavkům Ankary věnovat více pozornosti.¹⁵⁷⁴

Ani dílčí kompromisy, které Velká Británie a Spojené státy učinily na počátku 60. let 20. století, však výraznější posun nepřinesly. Jedním z důvodů byla skutečnost, že maximum, na které byly vlády ve Washingtonu a Londýně ochotny přistoupit, považovali regionální členové za nedostatečné. V únoru 1963 informoval o stavu CENTO vedoucí Východního oddělení George Hiller nastupujícího britského velvyslance v Ankaře Denise Allena. V souvislosti s budoucností aliance hovořil o čtyřech možných směrech budoucího vývoje. První kurz spočíval v redukci CENTO na kulturní a hospodářskou organizaci. Druhou možností bylo podle Hillera vytvoření dvoustupňové organizace, tedy paktu regionálních členů, jimž by Velká Británie a Spojené státy poskytovaly hospodářskou a vojenskou pomoc. Třetí cesta zahrnovala posílení CENTO pomocí nových garancí regionálním členům. Poslední alternativou byl odchod Spojeného

¹⁵⁷⁰ TALBOT, Ian. *Pakistan...*, s. 153.

¹⁵⁷¹ KASABA, Resat. *The Cambridge History of Turkey*, s. 239.

¹⁵⁷² TNA, FO 371/149690, EB 10344/1, B. Burrows to FO, tel. no. 829, 30. 5. 1960.

¹⁵⁷³ TNA, FO 371/149686, EB 10113/1, minutes by G. F. Hiller, 27. 5. 1960.

¹⁵⁷⁴ TNA, CAB 158/43, JIC (61)18, *The Outlook in Turkey*, 26. 1. 1961, s. 10.

království z paktu.¹⁵⁷⁵ Vzhledem k vnitřní situaci v orgánech aliance se však podle Hillera jevilo jako nejpravděpodobnější zachování *statu quo*.¹⁵⁷⁶

Na počátku roku 1964, na konci prvního roku na postu britského velvyslance v Ankaře, shrnoval Denis Allen v dopisu Williemu Morrisovi svůj názor na roli CENTO v britské zahraniční politice následovně: „CENTO a naše členství v této organizaci jsou historické relikvie z časů před Suezem a iráckou revolucí, kdy jsme se na Středním východě angažovali ochotněji a hlouběji a kdy jsme usilovali o větší zapojení USA.“¹⁵⁷⁷ Kritický pohled měla britská diplomacie také na byrokratický aparát CENTO. *Foreign Office* dávala přednost tomu, aby se orgány aliance včetně Rady pověřenců (*Council of Deputies*) zabývaly spíše tématy, jež nepřesahovala rámec technického fungování organizace.¹⁵⁷⁸

I přes své nedostatky tvořilo CENTO na počátku roku 1964 etablovanou součást britské zahraniční politiky i mezinárodních vztahů v oblasti *Northern Tier*. Navzdory výtkám oceňovala *Foreign Office* zejména význam, kterého postupně nabyla pravidelná jednání ministrů zahraničí členských zemí pod hlavičkou Rady ministrů CENTO. Pravidelné schůzky ministrů zahraničí z pohledu Londýna alianci posilovaly a přispívaly ke koordinaci obranné a zahraniční politiky Západu se spojenci na Středním východě. Průběhem let získala jednání ministrů zahraničí CENTO také neopominutelný symbolický význam.¹⁵⁷⁹

Na počátku roku 1964 byl Allen toho názoru, že bylo-li by možné vytvořit za dané situace nové řešení na zelené louce, bylo by vhodnější spolehnout se na bilaterální dohody členských států CENTO s USA a zvláštní pomoc Íránu. S ohledem na reálnou situaci však takový krok nebyl možný. „Musíme CENTO udržovat v chodu, protože jeho zhroucení by bylo vážnou ranou pro politiku a prestiž Západu.“¹⁵⁸⁰ V obdobném duchu se k udržení aliance v korespondenci s Allenem stavěl i Willie Morris, který byl přesvědčen, že pakt za svoji existenci vděčil okolnostem, které byly roku 1964 velmi vzdáleny. „Důsledky

¹⁵⁷⁵ TNA, FO 371/170229, EB 10112/1, minutes by W. Marsden, 13. 2. 1963.

¹⁵⁷⁶ Tamtéž.

¹⁵⁷⁷ TNA, FO371/175613, EB 10112/5, D. Allen to W. Morris, letter no. 2256/7, 23. 3. 1964, Attachment, Suggested Amendments of Detail to Eastern Department's on CENTO, s. 1–2.

¹⁵⁷⁸ Tamtéž, s. 1–2.

¹⁵⁷⁹ TNA, FO 371/175613, EB 10112/3, The Problems of CENTO, Memorandum by Eastern Department, 7. 4. 1964, s. 1.

¹⁵⁸⁰ TNA, FO 371/175613, EB 10112/5, D. Allen to W. Morris, letter no. 2256/7, 23. 3. 1964.

kolapsu CENTO jsou zřejmě nejsilnějším argumentem pro pokračování naší (britské) podpory.“¹⁵⁸¹

Britská diplomacie tak v zásadě souzněla se závěrem, který učinila americká CIA roku 1961 v souvislosti s hodnocením kladů a záporů americké podpory CENTO. CIA připouštěla, že vstup amerických či britských jednotek do Íránu by byl íránským obyvatelstvem považován za „okupaci“. Naopak každé rozhodnutí, které mohlo být vyloženo jako nezájem či kritika CENTO, by Kreml považoval za projev slabosti, na který by sovětská zahraniční politika s největší pravděpodobností asertivně reagovala.¹⁵⁸²

Zásadní témata vývoje CENTO měla být roku 1964 tradičně projednána na každoročním zasedání Rady ministrů CENTO, jež se mělo uskutečnit od 28. do 29. dubna 1964 ve Washingtonu. V rámci příprav na jednání provedlo Východní oddělení britského ministerstva zahraničí memorandum analyzující význam CENTO pro britskou zahraniční politiku.¹⁵⁸³ Text memoranda měl být připraven mimo jiné i na základě Výroční zprávy o pokroku CENTO (*CENTO Annual Review, 1963*), kterou pod vedením generálního sekretáře Khalatbariho vypracoval sekretariát CENTO v Ankaře. Záměrem memoranda bylo slovy britského velvyslance v Íránu Geoffreye Harrisona „připomenout hodnotu a důležitost popelky mezi třemi organizacemi regionální obrany.“¹⁵⁸⁴ Text měl proto nejen shrnout hlavní problémy CENTO, jehož slabosti si byla britská diplomacie dobře vědoma, ale také poukázat na přínos aliance pro britskou zahraniční a obrannou politiku.¹⁵⁸⁵

Na počátku roku 1964 bylo CENTO z britského pohledu stabilní organizací, které nehrozil bezprostřední kolaps. Londýn dokonce mezi Ankarou, Teheránem a Karáčím pozoroval genezi určité regionální solidarity.¹⁵⁸⁶ Tuto skutečnost potvrzovalo na počátku roku 1964 i britské velvyslanectví v Ankaře. Denis Allen v připomínkách k memorandu konstatoval, že s podporou Západních spojenců přežilo CENTO další rok, čímž splnilo svůj hlavní cíl, tedy zajistit prozápadní orientaci regionálních členů a udržet jejich

¹⁵⁸¹ TNA, FO371/175613, EB 10112/3, CENTO, note by W. Morris, 13. 2. 1964.

¹⁵⁸² The Soviet Threat to Iran and the CENTO Area, Special National Intelligence Estimate, SNIE 11/12/61, 5. 10. 1961, dostupné online z: www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000272878.pdf [cit. 16. 3. 2019], s. 4.

¹⁵⁸³ TNA, FO 371/175613, EB 10112/3, The Problems of CENTO, Memorandum by Eastern Department, 7. 4. 1964.

¹⁵⁸⁴ TNA, FO371/175613 EB 10112/3, note by Geoffrey Harrison, 9. 4. 1964.

¹⁵⁸⁵ Tamtéž.

¹⁵⁸⁶ TNA, FO 371/175613, EB 10112/3, CENTO 1963 Annual Review, Summary of Ankara Despatch No. 1, 1. 1. 1964.

odolnost vůči snahám o destabilizaci ze zahraničí.¹⁵⁸⁷ Podmínkou přežití CENTO v dlouhodobém horizontu však podle britského ministerstva zahraničí bylo zejména zvýšení britské a americké materiální a technické podpory regionálních členů a neustálé ujišťování o významu, který vlády v Londýně a ve Washingtonu závazkům vůči alianci přikládaly.¹⁵⁸⁸

Kritickým problémem organizace zůstávala její kredibilita, a to nejen v očích potenciálních protivníků, ale zejména v očích jejích regionálních členů. Hlavním publikem, které nesmělo ztratit víru ve smysl a účinnost aliance, tedy nebyla z pohledu Londýna Moskva, ale veřejnost a politické reprezentace v Turecku, Íránu a Pákistánu. Britské ministerstvo zahraničí oceňovalo přínosy a dílčí úspěchy CENTO v ekonomické oblasti, které díky pozitivním ohlasům ve veřejném mínění regionálních členů přispívala k upevňování postavení aliance. Nepochybovalo však o tom, že klíčovým zdrojem kredibility organizace nejen pro SSSR, ale i pro regionální členy byla vojenská síla, již ztělesňovaly čtyři perutě britských jaderných bombardérů Canberra umístěných na základně Akrotiri na Kypru.¹⁵⁸⁹ Bez ohledu na obsah strategických dokumentů připravovaných na půdě CENTO připouštělo memorandum, že právě jejich asistence by zřejmě představovala v případě vypuknutí globálního konfliktu jedinou významnější britskou vojenskou pomoc regionálním členům při obraně před sovětskou agresí.¹⁵⁹⁰

Memorandum oceňovalo také význam CENTO jako fyzické bariéry pronikání SSSR do oblasti Perského zálivu a na Indický subkontinent. CENTO bylo pojátkem, *cordon sanitaire*, mezi NATO a SEATO a sloužilo jako politický rámec pro udržení prozápadní orientace členských zemí a podpory jejich vlád v boji s podvratnou činností (*subversion*).¹⁵⁹¹ CENTO rovněž podle textu memoranda i nadále tvořilo součást strategie odstrašení, jejíž význam nesnižovalo ani částečné uvolnění vztahů mezi Východem a Západem v době podpisu dohody o částečném omezení testů jaderných zbraní tzv. *Partial Test Ban Treaty*, 5. srpna 1963.¹⁵⁹²

¹⁵⁸⁷ TNA, FO 371/175613, EB 10112/3, British Embassy, Ankara to R. A. Butler, letter no. 25515/1, 1. 1. 1964.

¹⁵⁸⁸ Tamtéž.

¹⁵⁸⁹ DIMITRAKIS, Panagiotis. *The Value to CENTO...*, s. 613.

¹⁵⁹⁰ TNA, FO 371/175613, EB 10112/3, The Problems of CENTO, Memorandum by Eastern Department, 7. 4. 1964, s. 2.

¹⁵⁹¹ Tamtéž, s. 2.

¹⁵⁹² Tamtéž, s. 1–2.

Slabost aliance spočívala v očích Londýna zejména v různorodých a mnohdy protichůdných zájmech členských států a v ostražitém přístupu Spojených států amerických. Rozdíly panovaly jak mezi Velkou Británií a regionálními členy, tak mezi Tureckem, Íránem a Pákistánem navzájem. Ankara, Teherán a Karáčí podle *Foreign Office* vystupovaly na venek jednotně, avšak rozdělovaly je „etnicita, jazyk i národní zájmy“.¹⁵⁹³ Zejména Írán a Pákistán usilovaly také o co největší přiblížení CENTO modelu Severoatlantické aliance, přičemž všechny tři země doufaly, že by se vojenské garance a plánování CENTO mohly rozšířit i na hrozby, jejichž primárním zdrojem nebyl komunistický svět. Írán se dlouhodobě obával negativních dopadů egyptské (arabské) propagandy a Pákistán usiloval o podporu spojenců CENTO v otázce Kašmíru a garance pro případ agrese ze strany Indie.¹⁵⁹⁴ Diplomatickou podporu CENTO hledalo i Turecko, a to pro politiku Ankary v otázce vyostřující se krize na Kypru.¹⁵⁹⁵

Britská i americká vláda snahu regionálních členů využít Bagdádský pakt a později CENTO jako oporu při řešení regionálních sporů bedlivě sledovaly a pokoušely se jí po celé sledované období systematicky bránit. Odrazem této snahy v praktické rovině byly mimo jiné i průtahy v procesu vojenského plánování, kde podle Londýna hrozilo riziko, že příprava vojenských plánů proti hrozbám z nesouvisejícím přímo s komunismem povede k zahájení příprav vojenských plánů proti Afghánistánu a Indii.¹⁵⁹⁶

V roce 1964 měli regionální členové CENTO jasně vyprofilovaný postoj k alianci, který určoval jejich vystupování v CENTO po zbytek 60. let 20. století. Na počátku roku informoval Denis Allen *Foreign Office*, že osou zahraniční politiky Ankary zůstává budování pozice v NATO. Z pohledu Allena přesto byla Ankara při jednání v CENTO konstruktivním partnerem a díky své historické rivalitě s Ruskem pevným spojencem Západu. Možnost dlouhodobého srovnání s NATO ale vedlo v Turecku k jisté skepsi vůči CENTO. Ankara přestala s CENTO spojovat přehnaná očekávání, což však britští diplomaté vnímali spíše pozitivně. Pozitivní ohlas přineslo alianci v Turecku zejména dokončení několika infrastrukturních projektů, zejména modernizace přístavu

¹⁵⁹³ Tamtéž, s. 2.

¹⁵⁹⁴ Syntézu pohledu Karáčí na otázku Kašmíru, indicko-čínský spor a spojení Pákistánu se Západem z konce Macmillanova období nabízí například esej pákistánského prezidenta Ajjúba Chána vydaná roku 1964 v časopisu *Foreign Affairs*. Ta mimo jiné argumentuje, že vojenská pomoc Indii není nezbytnou podmínkou vyřešení hraničních sporů mezi Pekingem a Dillím a že indická neutralita je jen přechodnou fází, po níž Indie zaujme k USA nepřátelský postoj a bude se snažit vliv Washingtonu v jihovýchodní Asii omezit. KHAN, Ayub Mohammed. *The Pakistan-American Alliance*, s. 199, 202.

¹⁵⁹⁵ TNA, FO 371/175613, EB 10112/3, The Problems of CENTO, Memorandum by Eastern Department, 7. 4. 1964, s. 4.

¹⁵⁹⁶ Tamtéž, s. 2.

v Trabzonu. V návaznosti na to byla v září 1963 v tureckém parlamentu ustavena neformální poslanecká skupina Turecká parlamentní skupina pro CENTO (*Turkish CENTO Parliamentary Group*). Allen však rovněž připomínal, že i ochota Ankary ke spolupráci v CENTO má své limity. Turečtí zástupci v politických i vojenských orgánech CENTO byli ochotní jednat a sdílet informace o vývoji v Iráku, v Sýrii či na Kypru, avšak dlouhodobě se bránili otevření tématu kurdské menšiny.¹⁵⁹⁷

Za krizový článek aliance považoval na počátku roku 1964 Allen Pákistán. Přesto však nespatořoval v politice Karáčí žádné náznaky opravdového zájmu z aliance vystoupit. Naopak upozorňoval na aktivní účast Pákistánu na každoročním námořním cvičení MIDLINK, jež bylo do značné míry úlitbou snaze pákistánské vlády demonstrovat námořní sílu aliance.¹⁵⁹⁸

S jistou mírou znepokojení sledoval dění v Pákistánu také generální sekretář Khalatbari. Nejistotu vyvolávala zejména nestabilní situace v Pákistánu, kde se politické změny výrazně promítly rovněž do státní správy i složení týmu zodpovědného za záležitosti CENTO, jež se podle Khalatbariho zpráv údajně kompletně proměnil. Khalatbari se obával, že postoje nových členů pákistánské delegace bude určovat neochota Velké Británie a USA zapojit CENTO více do řešení regionálních konfliktů.¹⁵⁹⁹ Přesto jednání s prezidentem Ajjúbem Chánem a ministrem zahraničí Zulfikárem Alím Bhuttem, jež generální sekretář podnikl v březnu 1964, proběhla překvapivě klidně a přátelsky, což vzbuzovalo naděje, že by se blížící se zasedání vojenského výboru aliance a Rady ministrů CENTO ve Washingtonu mohlo nést v duchu konstruktivní spolupráce.¹⁶⁰⁰

V březnu 1964 shrnoval postoj Pákistánu k CENTO z Anthony Molyneux z úřadu britského vysokého komisaře v Karáčí. Molyneux upozorňoval, že obavy z ohrožení komunismem byly v Pákistánu ve skutečnosti spíše okrajové, a to navzdory tomu, že pákistánští diplomaté v CENTO zejména při jednání o hospodářské a technické pomoci, dlouhodobě ohrožením ze SSSR argumentovali. Molyneux tuto skutečnost do jisté míry přičítal i rezignaci afghánského předsedy vlády prince Dáuda v březnu 1963, která přispěla k uklidnění afghánsko-pákistánských vztahů. Za hlavní hybnou sílu

¹⁵⁹⁷ Tamtéž, s. 4.

¹⁵⁹⁸ Tamtéž, s. 5.

¹⁵⁹⁹ TNA, FO 371/175632, EB 1631/7, Discussion with Khalatbary on his recent Visit to Iran and Pakistan, minutes by D. Hannay, 4. 4. 1964.

¹⁶⁰⁰ TNA, FO 371/175632, EB 1631/7, D. Allen to W. Morris, letter no. 2258/8, 23. 3. 1964.

pákistánského politického dění považoval Molyneux v roce 1964 vývoj v Kašmíru a pocit ohrožení ze strany Indie.¹⁶⁰¹

Lokální hrozby podle Allena postupně stále více upozad'ovaly pocit ohrožení komunismem také v Íránu. Podobně jako Pákistán v případě Paštunistánu a Kašmíru, pokoušel se šáhův režim využít CENTO proti útokům egyptské propagandy. Na počátku roku 1964 proto Allen *Foreign Office* varoval, že by zklamání z CENTO a postupná normalizace vztahů mezi Moskvou a Teheránem mohly vyústit ve výrazné oslabení spojení této země se Západem.¹⁶⁰² Po konzultacích s generálním sekretářem Khalatbarim informoval člen britského diplomatického sboru v Íránu David Hannay *Foreign Office*, že Teherán spatřuje ohrožení zejména v aktivitách „násirovských“ a „baasistických“ režimů, jež šáh považoval za prodlouženou ruku Kremlu na Středním východě.¹⁶⁰³ Londýn však komunismus a arabský nacionalismus systematicky odděloval a zastával názor, že bojovat s Násirem není účelem paktu.¹⁶⁰⁴

Britská zahraniční politika na Středním východě na počátku 60. let 20. století chápala vztah mezi prozápadní orientací Íránu a existencí CENTO jako oboustranně výhodný svazek. Britské ministerstvo zahraničí považovalo CENTO za hlavní nástroj udržení prozápadní orientace šáhova režimu. Současně však také alespoň v případě Londýna platilo, že prozápadní orientace vlády v Teheránu je hlavním důvodem k zachování paktu. Spojenectví šáha s Velkou Británií a USA nepovažovala *Foreign Office* v žádném případě za samozřejmou. Východní oddělení naopak upozorňovalo, že členství v Bagdádském paktu (CENTO) představuje pro Írán významný odklon od tradiční politiky neutralismu.¹⁶⁰⁵

Po prvních pěti letech existence CENTO (1959–1964) byl také dokončen proces etablování Spojených států amerických jako plnohodnotného garanta bezpečnosti prozápadně orientovaných zemí v oblasti *Northern Tier*. Turecko, Írán i Pákistán

¹⁶⁰¹ TNA, FO 371/175613, EB 10112/3, J. A. Molyneux to W. Morris, 2SEA 53/4, 26. 3. 1964.

¹⁶⁰² TNA, FO 371/175613, EB 10112/3, British Embassy, Ankara to R. A. Butler, letter no. 25515/1, 1. 1. 1964.

¹⁶⁰³ Není zcela bez zajímavosti, že Hannay byl absolventem oboru moderní historie na oxfordské New College. Jeho specializací tvořilo téma *Making of the Ententes*. Sám jej později charakterizoval: „...šlo o to, jak Rusové a Britové pohřbili rozdíly z doby velké hry krátce před první světovou válkou, v roce 1907, anglo-ruská dohoda. Dosáhli toho vytvořením modu vivendi v Afghánistánu a Íránu, což byla spolu s umírající Osmanskou říší dvě hlavní území, o něž se handrkovali.“ HANNAY, David, interview by Malcolm McBain, 22. 7. 1999, dostupné online z: www.chu.cam.ac.uk/media/uploads/files/Hannay.pdf [cit. 16. 3. 2019], s. 2.

¹⁶⁰⁴ TNA, FO 371/175632, EB 1631/7, Discussion with Khalatbary on his recent Visit to Iran and Pakistan, minutes by D. Hannay, 4. 4. 1964.

¹⁶⁰⁵ Tamtéž.

spojovaly s Washingtonem alternativní vazby, ať již v podobě NATO, SEATO či bilaterálních smluv Eisenhowerovy doktríny. Vazbu mezi Bagdádským paktem a Eisenhowerovou doktrínou odrážel i samotný název amerických smluv s Tureckem, Íránem a Pákistánem, jenž byl pro všechny tři země totožný a zněl Dohoda o spolupráci na posilování bezpečnosti a obrany členů Organizace bagdádského paktu (*Agreement for Cooperation in Promoting the Security and Defence of the Members of the Baghdad Pact Organization*).¹⁶⁰⁶

Na počátku 60. let. 20. století také dosáhla maxima také míra zapojení USA do struktur CENTO. Američtí zástupci, byť formálně v roli pozorovatelů, aktivně působili v klíčových strukturách aliance, zejména ve Vojenském výboru a v orgánech zajišťujících vojenské plánování. Zásadní byla pro regionální členy CENTO také americká hospodářská a vojenská pomoc, díky níž byly realizovány mimo jiné i některé strategické projekty CENTO a jejíž kapacita mnohonásobně převyšovala možnosti Velké Británie.¹⁶⁰⁷

Allen proto mimo jiné upozorňoval na skutečnost, že CENTO oslabují také obavy regionálních členů z nezájmu USA o vojenské plánování, jež by řešilo obranu Středního východu před komunistickou hrozbou bez využití strategických jaderných sil. Allen však rovněž pragmaticky podotýkal, že vzniklé rozložení sil do jisté míry nahrává do karet Londýnu, neboť ten má možnost hrát roli zprostředkovatele, aniž by se očekávalo, že právě on ponese hlavní břímě nákladů vojenské pomoci, jíž se dožadovaly státy v regionu.¹⁶⁰⁸

Londýn se v USA pokoušel za navýšení finanční pomoci CENTO lobovat, avšak ani to postoj amerických politiků nezměnilo. Z britských zpráv vyplývá, že ve Washingtonu převládal názor, že absorpční kapacita zemí v regionu je vyčerpána a že navýšení pomoci by vedlo pouze k neefektivnímu využívání prostředků bez dopadu na

¹⁶⁰⁶ AFPCD, 1959, Iranian-United States Agreement for Cooperation in Promoting the Security and Defence of the Members of the Baghdad Pact Organization, signed at Ankara, 5th March 1959, s. 1020.

¹⁶⁰⁷ V květnu 1961 připravil Bílý dům návrh nového zákona o mezinárodní pomoci (*Foreign Assistance Act*). Kennedyho administrativa žádala Kongres o prostředky ve výši 4,8 miliardy dolarů. Přestože americká legislativa nakonec částku zredukovala na 3,9 miliardy dolarů. O navýšení prostředků na zahraniční pomoc bojoval Kennedy i v roce 1962, kdy USA uvolnily na zahraniční pomoc 3,6 miliardy dolarů. Velká Británie naopak poskytla roku 1959 hospodářskou pomoc ve výši 130 milionů liber při kurzu zhruba 2,8 amerického dolaru za libru. *Future Policy Study* předpokládala, že do roku 1963 britská zahraniční pomoc naroste zhruba na 170–190 milionů liber. TAFET, Jeffrey. *Foreign Aid as Foreign Policy*, s. 41–42; TNA, CAB 129/100, C. 60(35), FP (60)1, *Future Policy Study*, 1960–1970, 24. 2. 1960, s. 22, 44.

¹⁶⁰⁸ TNA, FO 371/175613, EB 10112/3, British Embassy, Ankara to R. A. Butler, letter no. 25515/1, 1. 1. 1964.

obranyschopnost příjemců. Státní department naopak spíše poukazoval na to, že by příjemci měli projevit větší míru vděčnosti za pomoc, kterou jim Spojené státy poskytují nyní.¹⁶⁰⁹

Na jaře 1964 shrnovaly stav aliance také instrukce pro britskou delegaci na zasedání Rady ministrů CENTO, jež mělo proběhnout koncem dubna 1964 ve Washingtonu.¹⁶¹⁰ Klíčovým problémem CENTO zůstávaly přetrvávající pochybnosti o platnosti závazků, které Velkou Británií a Spojené státy k CENTO poutaly. Mezi problematické body, na které Východní oddělení členy delegace upozorňovalo, patřily zejména nedořešená institucionální reforma a otázka jmenování vrchního velitele vojenských sil CENTO (C-CMS).¹⁶¹¹

Ve snaze o morální posílení aliance se členové delegace naopak mohli opřít zejména o výsledky hospodářské spolupráce. V roce 1963 byl dokončen projekt modernizace přístavu v tureckém Trabzonu, který probíhal pod hlavičkou CENTO a pro který mimo jiné Velká Británie dodala nákladní jeřáby. Současně pokračovaly práce na budování kapacit dalšího z tureckých přístavů Iskenderun. Předpokládalo se, že právě na toto místo poputuje velká část britského příspěvku alianci alokovaného pro rok 1965/1966. Do konce roku 1964 mělo být dokončeno také vysokofrekvenční spojení mezi Ankarou, Teheránem, Karáčí a Londýnem.¹⁶¹²

Velká Británie pod hlavičkou CENTO rovněž dodávala technické zařízení pro stavbu Makránské pobřežní cesty a silniční sítě v severozápadním Íránu a poskytla také meteorologické přístroje, které měly zlepšit letecké spojení mezi Ankarou a Teheránem.¹⁶¹³ Londýn financoval také velkou část aktivit vědeckých institucí spadajících pod CENTO. Londýn poskytoval stipendia pro vědce ze zemí CENTO na britských univerzitách a zajišťoval obsazení většiny vědeckých pozic v Institutu CENTO pro jaderný výzkum (CINS).¹⁶¹⁴ Podle údajů britského ministerstva zahraničí tak Velká Británie poskytla CENTO od založení organizace pomoc v hodnotě zhruba 3 975 000

¹⁶⁰⁹ TNA, FO371/175613, EB 10112/19, A. D. F. Pemberton-Pigott to W. Morris, letter no. 2256/37, 12. 7. 1964.

¹⁶¹⁰ *International Organisation*. 1964, Vol. 18, No. 4, s. 875–876.

¹⁶¹¹ TNA, FO 371/175613, EB 10112/3, British Embassy, Ankara to R. A. Butler, letter no. 25515/1, 1. 1. 1964.

¹⁶¹² TNA, OD 20/348, CF 348/08, Cento Ministerial Meeting Washington (28. 4. – 29. 4. 1964), Brief No. 6, Annexe A British and United States Contributions to Cento Economic Activities, s. 1.

¹⁶¹³ Tamtéž, s. 2.

¹⁶¹⁴ Tamtéž, s. 3.

liber.¹⁶¹⁵ Regionální členové podle zpráv z britského velvyslanectví v Ankaře rovněž pozitivně vnímali nové britské nabídky stáží a školicích programů.¹⁶¹⁶

Mezi úspěšné aspekty CENTO řadil text instrukcí také postupný rozvoj vztahů mezi CENTO a NATO. Na obou stranách byl zřízen post styčného důstojníka (*liaison officer*) pro vzdušné a pozemní síly. První pracovní setkání bylo naplánováno na leden 1964. Současně se po dlouhých jednáních s USA podařilo přidělit CENTO samostatný kryptografický systém.¹⁶¹⁷ Sekretariát CENTO usiloval rovněž o navázání užší spolupráce se SEATO zejména v oblasti výměny utajovaných informací. Jednání mezi generálními sekretáři obou organizací Khalatbarim a Konthim v polovině 1964 však významný pokrok nepřinesla. Khalatbari podle informací britského ministerstva zahraničí zdůrazňoval, že by se výměna měla týkat zejména informací administrativního a finančního charakteru, které by bylo možné využít k budování struktury organizace. O jaký typ informací se mělo jednat, však panovaly značné nejasnosti a britští diplomaté se přikláněli k názoru, že generální sekretariát CENTO má zájem primárně o informace politického rázu, k jejichž sdílení se Londýn i ostatní členové SEATO s výjimkou Pákistánu stavěli skepticky.¹⁶¹⁸

Stejně jako v případě vnitřního vývoje CENTO narazila počátkem 60. let 20. století z pohledu Velké Británie na své limity i sovětská zahraniční politika ve třetím světě. Memorandum Spojeného zpravodajského výboru z počátku roku 1962 hodnotilo SSSR jako „oportunistického“, ale „opatrného“ hráče na poli mezinárodní politiky. Po roce 1955 a 1958 se Kremlu podařilo vytlačit Západ z důležitých mocenských pozic na Středním východě, tj. „sovětský blok“ se stal hlavním dodavatelem zbraní do Egypta, Iráku a Sýrie a ústředním aktérem v realizaci velkých infrastrukturních projektů. Poté však podle JIC sovětská diplomatická ofenzíva ustrnula.¹⁶¹⁹ „Šikanování Násira se obrátilo proti Kremlu a hodnota Qásima jako spojence dlouhodobě klesá.“¹⁶²⁰

Kreml se naopak naučil využívat hospodářskou a vojenskou pomoc flexibilněji a nepodmiňovat ji okamžitým ziskem vlivu v zemi příjemce. Zatímco v 50. letech

¹⁶¹⁵ Tamtéž, s. 3.

¹⁶¹⁶ TNA, FO 371/175613, EB10112/3, British Embassy, Ankara to R. A. Butler, letter no. 25515/1, 1. 1. 1964.

¹⁶¹⁷ Tamtéž.

¹⁶¹⁸ TNA, FO 371/175381, D T1071/4, J. J. Collings, to C. J. Howells, letter no. 10712/64, 20. 7. 1964.

¹⁶¹⁹ TNA, CAB 158/44, JIC (61)59(Final), Soviet Bloc and Chinese Penetration of the Middle East and Africa, 1. 2. 1962, s. 1.

¹⁶²⁰ Tamtéž, s. 10.

20. století považoval Londýn komunistickou Čínu spíše za spícího obra, počátkem 60. let 20. století již JIC sledoval aktivity ČLR nejen v Asii, ale i v severní a východní Africe.¹⁶²¹

9.2 Rada ministrů CENTO ve Washingtonu (28.–29. 4. 1964)

12. zasedání Rady ministrů CENTO se uskutečnilo 28. a 29. dubna 1964 ve Washingtonu. Jednání, jehož se účastnil také generální sekretář Khalatbari a představitelé CMPS, předsedal americký ministr zahraničí Dean Rusk. Delegaci Velké Británie vedl ministr zahraničí R. A. Butler, jehož doprovázel britský velvyslanec v USA David Ormsby-Gore a stálý státní tajemník ministerstva zahraničí (*Permanent Under-Secretary of State for Foreign Affairs*) v letech 1962–1965 Harold Caccia.¹⁶²² Regionální členy zastupovali ministři zahraničí Turecka, Pákistánu a Íránu Feridun Kemal Erkin, Abbás Aram a Zulfikár Alí Bhutto.¹⁶²³

Klíčová témata, jež byla v průběhu zasedání projednávána, již tradičně nastiňovaly úvodní projevy, jimiž ministři zahraničí jednání zahájili. Dean Rusk věnoval největší prostor rozvoji infrastruktury v regionu *Northern Tier*. R. A. Butler naopak pronesl řeč, jejímž jádrem byly naděje na dosažení širší *détente* ve vztazích s Moskvou. Hlavním bodem projevu tureckého ministra zahraničí Erkina byla krize na Kypru, jež eskalovala na přelomu let 1963 a 1964.¹⁶²⁴ Abbás Aram zdůrazňoval potřebu navýšení pomoci Západu při implementaci národního programu „revolučních“ reforem a Zulfikár Alí Bhutto se zasazoval o to, aby CENTO reagovalo také na hrozby, jejichž primárním zdrojem není komunistický blok.¹⁶²⁵

¹⁶²¹ Tamtéž, s. 2.

¹⁶²² David Ormsby-Gore (1918–1985), britský velvyslanec v USA v letech 1961–1965, udržoval přátelský vztah s prezidentem J. F. Kennedym a byl spolu s Haroldem Macmillanem jednou z osobností, díky nimž v období Kennedyho administrativy přetrval zvláštní vztah mezi Velkou Británií a USA i v rovině osobních vztahů mezi vrcholnými politickými představiteli na obou stranách Atlantiku. DOBSON, Allan. *Anglo-American Relations...*, s. 125.

¹⁶²³ TNA, OD 20/348, Twelfth session of the council on ministerial level, Record of the fourth meeting (C/12/R4), 29. 4. 1964.

¹⁶²⁴ Kypr získal formálně nezávislost 16. srpna 1960 a roku 1961 vstoupil jako suverénní stát do Britského společenství národů. V průběhu jednání, jež za Velkou Británii vedl Julian Amery, shodou okolností Macmillanův zeť, získal Londýn právo udržovat na Kypru dvě nezávislé enklávy, a to Akrotiri a Dhekalia. Situace Kypru zůstávala napjatá i po vyhlášení nezávislosti. Situaci komplikovaly zejména nepřátelské vztahy mezi oběma hlavními etniky, do nichž zasahovaly Atény i Ankara. Situace eskalovala na přelomu let 1963 a 1964, kdy se Makarios pokusil prosadit reformu ústavy zavádějící většinový volební systém. Po sérii násilností, během nichž na Kypru zasahovala také Ankara, byly v březnu 1964 vyslány na Kypr mírové síly OSN. I nadále však určovalo politický vývoj ostrova etnické napětí. 20. července 1974 uskutečnilo Turecko invazi na Kypr, jejímž výsledkem bylo ustavení Severokyperské turecké republiky. MACMILLAN, Harold. *Riding the Storm*, s. 228–229; BROWN, Judith. M., LOUIS, Roger, eds. *The Oxford History of British Empire*, s. 300–301, 344. KASABA, Resat, ed. *The Cambridge History of Turkey*, s. 243–244.

¹⁶²⁵ *Washington Post*, 29. 4. 1964, dostupné online z: www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP73-00475R000102310005-6.pdf [cit. 16. 3. 2019].

Détente, o níž hovořil R. A. Butler, měla být pokračováním trendu, který zahájil podpis Smlouvy o částečném zákazu zkoušek jaderných zbraní v Moskvě 5. srpna 1963. Butler mimo jiné připomínal škrty ve výdajích na zbrojení, k nimž sáhl Sovětský svaz i Spojené státy. Klíčovým sdělením pro plénum aliance v tomto ohledu bylo Butlerovo prohlášení, že: „Začalo být zřejmé, že síla odstrašení, kterou v sobě aliance zahrnuje, opravdu zafungovala.“¹⁶²⁶

V průběhu jednání delegace regionálních členských států CENTO konstatovaly, že zejména Turecko se stalo cílem nové ruské „ofenzívy přátelství“. Sovětská propaganda však stále pečlivě rozlišovala mezi interpretací CENTO a postoji k členským státům, v jejichž případě deklarovala ochotu zlepšit vzájemné vztahy.¹⁶²⁷ Tuto skutečnost potvrzoval i Dean Rusk v průběhu konzultací s britským ministrem zahraničí Butlerem, které proběhly na britském velvyslanectví ve Washingtonu před zasedáním rady 26. dubna 1964. Americký ministr zahraničí vyjádřil mimo jiné přesvědčení, že možnost snížit napětí ve vztazích se SSSR existuje. Současně však varoval před tím, aby Západ vzbuzoval pocit, že by dohoda o částečném omezení testů jaderných zbraní mohla vyústit v rozsáhlejší všeobecnou *détente*. Podle britských diplomatů považoval Rusk za hlavní důvod podpisu smlouvy obavy Kremlu z čínského jaderného programu a varoval, že by uvolnění ve vztazích mezi Západem a Východem mohlo usnadnit pronikání Kremlu do zemí třetího světa.¹⁶²⁸

Mimo globálního politického vývoje diskutovali ministři zahraničí na přelomu dubna a května 1964 ve Washingtonu také o vývoji mezinárodních vztahů na Středním východě. Podle vyjádření jednotlivých regionální členů byly vztahy CENTO s arabskými státy v první polovině roku 1964 relativně příznivé. Útoky egyptské propagandy na CENTO se zmírnily po rozpadu Sjednocené arabské republiky v září roku 1961 a kolapsu Sjednocených arabských států v prosinci 1961.¹⁶²⁹

Příznivě se podle členů aliance promítl do vztahů CENTO s arabskými zeměmi také pád Qásima. V průběhu politicky neklidného roku 1963 zůstával sice přístup Iráku k CENTO chladný. Bagdád však projevoval alespoň ochotu zlepšit vztahy s jednotlivými

¹⁶²⁶ „It has appeared evident that the deterrent part of the alliance has in fact deterred.“ Washington CENTO Ministers Meet, 29. 4. 1964, dostupné online z: www.britishpathe.com/video/VLVA13SJ67P5NHASY0DWZPR6EEDE-USA-WASHINGTON-CENTO-MINISTERS-MEET [cit. 16. 3. 2019].

¹⁶²⁷ TNA, PREM 11/4922, EB 1015/74, Record of a meeting of the foreign ministers of the Central Treaty Organisation held in the United States mission in New York, 26. 9. 1963, s. 2.

¹⁶²⁸ Tamtéž, s. 1.

¹⁶²⁹ Tamtéž, s. 3.

členskými státy.¹⁶³⁰ Nestabilita v Iráku však byla z pohledu CENTO také zdrojem rizika. Pád Qásimova režimu obnovil perspektivu možného sblížení Bagdádu a Káhiry a oživil také otázku postavení kurdské menšiny na severu Iráku. Kurdské obyvatelstvo nejen v Iráku, ale i v Turecku a Íránu bylo dlouhodobě terčem intenzivní sovětské propagandy, která se pokoušela z národních aspirací Kurdů těžit. V CENTO se proto objevovaly obavy, že by destabilizace severního Iráku mohla přispět k posílení vlivu Kremlu podél jižní hranice regionálních členů aliance.¹⁶³¹

Baasistická diktatura se však záhy krvavě vypořádala s širokým spektrem bývalých Qásimových přívrženců, což se bolestně dotklo i iráckých komunistů. Po únorovém převratu zahynulo rukama členů Národních gard a dalších mocenských složek státu podle odhadů tři až deset tisíc osob. Z pohledu regionálních členů CENTO nahrávala bezpečnosti *Northern Tier* také roztržka mezi iráckými baasisty a příznivci prezidenta Násira v květnu 1963. Jak strana Baas, tak prezident Árif, který převzal moc v listopadu 1963, soustředili svoji pozornost na více či méně koncepční implementaci „arabského socialismu“ a řešení nejpalčivějších otázek země, mezi něž se řadila zejména otázka ropy a výbušný Kurdistan.¹⁶³²

Do jednání ministrů zahraničí CENTO se výrazně promítla mimo jiné vyostřená situace na Kypru. Ankara usilovala mimo jiné o to, aby závěrečné komuniké obsahovalo také podporu turecké politiky v průběhu kyperské krize. Proti se však vyslovila Velká Británie i USA. Obě velmoci dlouhodobě usilovaly o to, aby závěrečná komuniké Rady ministrů CENTO neměla politický charakter a neobsahovala závazky ke konkrétním politickým krokům.¹⁶³³

Mimo politických konzultací se Rada ministrů CENTO zabývala i procedurálními otázkami souvisejícími s CENTO a jeho vývojem za rok 1963/1964. Rada ministrů CENTO mimo jiné schválila výroční zprávu předloženou Vojenským výborem

¹⁶³⁰ Tamtéž, s. 3.

¹⁶³¹ Tamtéž, s. 3.

¹⁶³² Přebrot připravený a řízený stranou Baas započal 8. února 1962. Následujícího dne byl po krvavých bojích Qásim zatčen a popraven v budově ministerstva obrany v Bagdádu. Moc převzala Národní rada revolučního vedení, již dominovali baasisté a panarabsky orientované politické strany. Baasistická diktatura však přežila pouze několik měsíců. 18. 11. 1963 ukončil její existenci vojenský převrat, který s podporou armády uskutečnil prezident Abd as-Salám Árif (1921–1966). GOMBÁR, Eduard, PECHA, Lukáš. *Dějiny Iráku*, s. 476–478, 480.

¹⁶³³ TNA, OD 20/348, Twelfth session of the council on ministerial level, Record of the fourth meeting (C/12/R4), 29. 4. 1964.

CENTO.¹⁶³⁴ Zpráva, již rada projednávala 29. dubna 1964, shrnovala mimo jiné pokrok, který aliance učinila v předchozím roce. Hlavním úspěchem bylo zejména zahájení činnosti styčných důstojníků NATO a CENTO a uskutečnění série vojenských cvičení, jež vyvrcholila kombinovaným cvičením vojsk DELAWAR 4.–11. dubna 1964. Rada také schválila text Společného vojenského plánu - požadavky (*Joint Campaign Plan requirements*), který shrnoval výčet kapacit nutných k naplnění obranných plánů CENTO, a shodla se na zahájení přípravy společných vojenských plánů pro protileteckou obranu.¹⁶³⁵

I nadále však chod paktu komplikovaly nedorozumění strukturální a institucionální problémy. Mezi ně se řadil nadále volný post vrchního vojenského velitele (C-CMS), jehož obsazení komplikoval především přetrvávající požadavek Pákistánu, aby jej zastával příslušník amerických ozbrojených sil. To však USA odmítaly. Na opatrném postoji Washingtonu se odrážely i snahy šáha vytvořit v CENTO vojenský post ekvivalentní nejvyššímu veliteli sil v NATO (*supreme allied commander*), o jejíž získání mimo jiné i z důvodu prestiže sám usiloval.¹⁶³⁶ Šáhovy ambice byly proto i jedním z témat, o nichž Rusk a Butler před zahájením zasedání diskutovali. Americký ministr zahraničí britským diplomatům v průběhu těchto jednání mimo jiné sdělil, že doufá v umírněný přístup šáha, neboť případné aspirace tohoto druhu by Spojené státy musely jednoznačně odmítnout.¹⁶³⁷

Neshody však přetrvávaly i v otázce vojenského plánování CENTO pro případ konfliktu omezeného rozsahu.¹⁶³⁸ V průběhu více než hodinové diskuze na toto téma se Rusk spolu s generálním sekretářem Khalatbarim pokoušeli čelit požadavkům pákistánského ministra zahraničí Bhutta, jehož cílem i nadále zůstávalo ukotvit v CENTO vojenské plánování tohoto charakteru, a to v podobě, jež by umožnila pokrýt z pohledu Pákistánu klíčová bezpečnostní rizika, tedy Paštunistán a Kašmír. Výsledkem jednání byla provizorní shoda, že pro účely plánování tohoto typu bude připraven zvláštní soubor předpokladů (*assumptions for limited war*), jež měly vycházet primárně z prvních dvou

¹⁶³⁴ TNA, DEFE 5/151 (144), Report on the Military Aspects of the 12th Meeting of the CENTO Council Held in Washington on 28th and 29th April 1964, Annexe to COS 44/64, 30. 4. 1964, s. 1.

¹⁶³⁵ Tamtéž, s. 2–3.

¹⁶³⁶ Tamtéž, s. 1.

¹⁶³⁷ TNA, PREM 11/4922, Lord Harlech to FO, tel. no 1602, 28. 4. 1964, Attachment Record of a meeting between the foreign secretary and the United States Secretary, 26. 4. 1964.

¹⁶³⁸ TNA, DEFE 5/151 (144), Report on the Military Aspects of the 12th Meeting of the CENTO Council Held in Washington on 28th and 29th April 1964, Annexe to COS 44/64, 30. 4. 1964, s. 1.

sekcí z Politických pokynů pro vojenský výbor (*Political Guidance to Military Committee*) z roku 1959.¹⁶³⁹

Problematický zůstával rovněž postoj Spojených států k CENTO. Kritický vůči alianci zůstával zejména státní department, který blokoval většinu požadavků regionálních členů na zvýšení technické pomoci, což se setkávalo s nelibostí nejen Turecka, Íránu a Pákistánu, ale i britských úředníků ministerstva pro technickou spolupráci.¹⁶⁴⁰ Na počátku roku 1964 dokonce britské velvyslanectví ve Washingtonu informovalo Východní oddělení, že na konci roku 1963 zvažovaly Spojené státy úplné ukončení účasti v CENTO. Postoj nové Johnsonovy administrativy vůči alianci se však nakonec „normalizoval“. Ačkoli nový americký prezident odmítl možnost přímé účasti své osoby na zasedání Rady ministrů CENTO ve Washingtonu, nabídli na zasedání vojenského výboru paktu američtí pozorovatelé jako gesto dobré vůle nový plán vojenské spolupráce, jehož podstatou měla být školení pro vojenské experty členských států CENTO, stáže a další formy „výměny zkušeností a názorů“.¹⁶⁴¹

Spolu s výroční zprávou vojenského výboru schválila rada také výroční zprávu o činnosti hospodářského výboru. Text zprávy vyzdvihoval především schválení nových amerických úvěrů Ankaře a Teheránu na pokračování stavby železničního spojení mezi Tureckem a Íránem ve výši 10,5 a 7,8 milionu dolarů.¹⁶⁴² Jako úspěšná byla hodnocena také činnost Fondu multilaterální technické spolupráce (*Multilateral Technical Cooperation Fund*, MTCF). S ohledem na pozitivní ohlasy se členské státy CENTO zavázaly zdvojnásobit objem prostředků poskytovaných fondu. Pozitivní ohlas mezi regionálními členy získalo také svolání zvláštní komise v lednu 1964, jejímž úkolem bylo posoudit nové projektové záměry regionálních členů.¹⁶⁴³

Klíčovým předmětem jednání Hospodářského výboru CENTO byl také plán na zefektivnění chodu hospodářské větve aparátu aliance, jež vypracovala komise pod vedením Andrewa Cohena. Velká Británie i USA považovaly hospodářskou strukturu CENTO za naddimenzovanou a těžkopádnou. Londýn dlouhodobě kritizoval, že se

¹⁶³⁹ Tamtéž, s. 1–3.

¹⁶⁴⁰ TNA, FO 371/175616, EB 103145, P. R. H. Wright to P. Cradock, letter no. 1071/25/2, 25. 1. 1964.

¹⁶⁴¹ TNA, FO 371/175616, EB 103175, M. C. G. Man to W. Morris, letter no. 2260/3GREEN, 25. 5. 1964.

¹⁶⁴² TNA, OD 20/348, Twelfth session of the council on ministerial level, Record of the fourth meeting (C/12/R4), 29. 4. 1964.

¹⁶⁴³ TNA, OD 20/348, CF348/08, Cento Ministerial Meeting Washington (28. 4. – 29. 4. 1964), Brief No. 6 Reports of the Economic Committee, s. 1–2.

jednání uzavírají v bezvýsledných cyklech a neřeší zásadní problémy. Tzv. Cohenův plán, který na zasedání v roce 1964 Rada ministrů CENTO schválila, proto zvyšoval rozhodovací pravomoci hospodářského výboru a nahrazoval přebujelý systém stálých podvýborů pracovními skupinami sestavovanými *ad hoc*.¹⁶⁴⁴

Druhým tématem, na které výroční zpráva Hospodářského výboru CENTO na jednání Rady ministrů v dubnu 1964 upozorňovala, byl také dramatický propad cen chromu, který způsoboval hospodářské problémy zejména Turecku, jež patřilo mezi největší světové vývozce. Ankara vinila z propadu cen Sovětský svaz, který se podle turecké vlády pokoušel pomocí dumpingových cen nahradit turecký chrom na světových trzích vlastní produkcí. Spojené státy a Velká Británie však považovaly vývoj cen spíše za krizi z nadprodukce a byly toho názoru, že nastalou situaci by měla řešit spíše Světová obchodní organizace.¹⁶⁴⁵

Ve srovnání s předchozími lety hodnotila *Foreign Office* washingtonské zasedání Rady ministrů CENTO jako konstruktivnější a úspěšnější než v minulosti.¹⁶⁴⁶ Velký díl tomu připisovala zejména ochotě Washingtonu poskytnout úvěry na projekt turecko-iránské železnice a příslib britské vlády navýšit příspěvek Londýna na hospodářskou spolupráci paktu pro finanční rok 1965/1966 na 1 milion liber.¹⁶⁴⁷

Zalfikár Bhutto, zastupující nejkritičtější z regionálních členských států aliance, hodnotil v úvodním proslovu hospodářskou spolupráci paktu pozitivně. „V průběhu let CENTO umožnilo úzkou spolupráci mezi regionálními členy, jejímž cílem je posílit jejich hospodářský růst. Pomocí technické pomoci a hospodářského rozvoje můžeme vybudovat pevné základy míru a bezpečnosti v regionu.“¹⁶⁴⁸

Navzdory pozitivnímu hodnocení britského ministerstva financí se však na pozadí jednání ministrů zahraničí projevovalo dlouhodobé zklamání regionálních členů se stavem aliance. Po jednání s generálním sekretářem Khalatbarim v listopadu 1964 informoval o přetrvávající nespokojenosti s CENTO Východní oddělení nový britský vyslanec v Ankaře A. Desmond Pemberton-Pigott. Turecko bylo podle Pigotta skeptické, neboť mu ani CENTO ani USA neposkytly diplomatickou podporu při řešení krize na

¹⁶⁴⁴ Tamtéž, s. 3.

¹⁶⁴⁵ Tamtéž, s. 4–5.

¹⁶⁴⁶ TNA, OD 20/348, FO to D. H. A. Hannay, tel. no. EB 1111/2, 19. 2. 1965.

¹⁶⁴⁷ TNA, OD 20/348, Record of the first meeting (C/12/R1), 28. 4. 1964.

¹⁶⁴⁸ TNA, OD 20/348, Opening statement by the leader of the Pakistan delegation, Z. A. Bhutto, Annexe C to Twelfth session of the council on ministerial level, Record of the first meeting (C/12/R1), 28. 4. 1964.

Kypru. Pákistán kritizoval vojenskou a hospodářskou pomoc Západu Indii a Írán zůstal nespokojený se systémem vojenského plánování, který adekvátně nepokrýval lokální konflikty, do nichž by mohl být zavlčen. Ani jeden z regionálních členů nebyl podle Pigotta spokojen s ekonomickým přínosem paktu, což se odrazilo mimo jiné i na vzniku Regionální spolupráce pro rozvoj v polovině roku 1964.¹⁶⁴⁹

Podle analytiků Východního oddělení se bylo třeba za dané situace soustředit na maximum možného, kterým na konci listopadu 1964 byla z pohledu britských diplomatů dodávka čtvrté radarové stanice pro Írán, na níž se již tou dobou začalo pracovat.¹⁶⁵⁰

9.3 CENTO a vznik Regionální spolupráce pro rozvoj

Významným milníkem pro vývoj CENTO bylo založení Regionální spolupráce pro rozvoj (*Regional Cooperation for Development, RCD*) 21. července 1964. Záměr rozšířit vzájemnou spolupráci nad rámec CENTO avizovali regionální členové aliance Velké Británie a Spojeným státům již na dubnovém zasedání Rady ministrů CENTO ve Washingtonu.¹⁶⁵¹ Na počátku července 1964 podnikl cestou na konferenci předsedů vlád Commonwealthu v Londýně Ajjúb Chán státní návštěvu Turecka. Spolu s pákistánským prezidentem přicestoval 3. července 1964 do Ankary nejen pákistánský ministr zahraniční Bhutto, ale i ministr zahraničí Íránu Abbás Aram.¹⁶⁵²

Jednání, jež v Ankaře proběhla 3. a 4. července 1964, potvrdila rozhodnutí posílit vzájemnou spolupráci Ankary, Teheránu a Islámábadu nad rámec spolupráce v alianci.¹⁶⁵³ V závěrečném komuniké vydaném 5. července 1964 se Zulfikár Bhutto, Abbás Aram a Feridun Kemal Erkin shodli na akceleraci vzájemné spolupráce, jež měla zahrnovat kulturu, vzdělávání, rozvoj infrastruktury, zemědělství i obchod a průmysl.¹⁶⁵⁴ Ministři zahraničí rovněž oznámili vytvoření systému pravidelných jednání na ministerské úrovni, jejichž jádro měly tvořit schůzky ministrů zahraničí. Jednání měla probíhat ve čtyřměsíčních intervalech, přičemž první bylo naplánováno již na 22.–23. října 1964 v Teheránu.¹⁶⁵⁵

¹⁶⁴⁹ TNA, FO 371/175613, EB 10112/16, D. Allen to FO, letter no. 2256/33 BE, 26. 11. 1964.

¹⁶⁵⁰ TNA, FO 371/175613, EB 10112/16, Pemberton-Pigott's call on dr. Khalatbari, minutes by P. Cradock, 21. 12. 1964.

¹⁶⁵¹ YESILBURSA, Behcet, K. *The Formation of RCD...*, s. 637.

¹⁶⁵² TNA, DO 196/327, D. Allen to R. Butler, letter no. CT 1061/3, 8. 7. 1964.

¹⁶⁵³ TNA, DO 196/327, D. Allen to R. Butler, letter no. CT 1061/3, 8. 7. 1964.

¹⁶⁵⁴ TNA, DO 196/327, D. Allen to R. A. Butler, letter no. 40, 6. 7. 1964, Annexe A–D Turkish-Pakistani-Iranian joint communiqué, 5. 7. 1964.

¹⁶⁵⁵ TNA, FO 371/175608, EB 1014/4, British Embassy, Ankara to FO, tel. no. 2507, 7. 7. 1964, Attachment Turkish-Pakistan-Iranian communiqué, 5. 7. 1964.

Mimo oficiálního trojstranného komuniké bylo 5. července 1964 vydáno také separátní bilaterální komuniké hlav států Turecka a Pákistánu, jež se zabývalo primárně otázkami Kašmíru a Kypru. Komuniké mimo jiné volalo po rychlém ukončení pákistánско-indického sporu v Kašmíru v souladu s rezolucemi OSN. Recipročně vyjadřoval Pákistán podporu boji turecké menšiny na Kypru proti „perzekuci“ ze strany většinového obyvatelstva ostrova.¹⁶⁵⁶

Ministři zahraničí Turecka, Íránu a Pákistánu, spolu s vedoucími resortů financí, se posléze setkali znovu 18. a 19. července 1964 v Ankaře, aby plán „akcelerace“ dále rozpracovali a aby připravili program setkání hlav států Turecka, Íránu a Pákistánu, jež se mělo konat 20. a 21. července 1961 v Istanbulu.¹⁶⁵⁷

Výsledkem jednání ministrů zahraničí byla shoda na vytvoření základní struktury Regionální spolupráce pro rozvoj. Vytvořena měla být rada složená z ministrů zahraničí a Výbor pro regionální plánování (*Regional Planning Committee*) složený z vedoucích představitelů plánovacích organizací jednotlivých států. Za sídlo organizace byl designován Teherán, který se měl stát rovněž sídlem sekretariátu, jehož vedením byl pověřen íránský politik a bývalý sekretář OPEC Faúd Rúhání.¹⁶⁵⁸

V souladu s literou komuniké z 5. července 1964 měla nová organizace hospodářskou a obchodní spolupráci členských zemí v široké škále dílčích oblastí. Regionální spolupráce pro rozvoj měla za cíl podpořit svobodný pohyb zboží, posílit spolupráci obchodních a hospodářských komor jednotlivých států a zlepšit poštovní systém a letecké spojení. Dále se měla zabývat rozvojem turismu, meziuniverzitní spolupráce a plánováním infrastruktury.¹⁶⁵⁹

Založení organizace bylo oficiálně ohlášeno společným prohlášením hlav států regionálních členů CENTO, jež formálně uzavřelo istanbulský summit probíhající ve dnech 20. a 21. července 1964.¹⁶⁶⁰ Výsledné komuniké potvrzovalo principy deklarované v průběhu předchozích jednání a specifikovalo deset hlavních oblastí spolupráce.¹⁶⁶¹ Ochotu signatářů uvést stanovené cíle v život demonstrovalo uzavření

¹⁶⁵⁶ TNA, DO 196/327, D. Allen to R. A. Butler, letter no. 40, 6. 7. 1964.

¹⁶⁵⁷ YESILBURSA, Behcet, K. *The Formation of RCD...*, s. 638.

¹⁶⁵⁸ TNA, DO 196/327(71), High Commission, Karachi to CRO, tel. no. 1114, 22. 8. 1964, Attachment Joint Statement by the Heads of State of Iran, Pakistan and Turkey, s. 1–3

¹⁶⁵⁹ TNA, DO 196/327(71), High Commission, Karachi to CRO, tel. no. 1114, 22. 8. 1964, Attachment Joint Statement by the Heads of State of Iran, Pakistan and Turkey, s. 4–5.

¹⁶⁶⁰ TNA, DO 196/327(44), D. Allen to FO, tel. no. 1148, 24. 7. 1964.

¹⁶⁶¹ Předmětem činnosti nové organizace mělo být zejména dosažení svobodnějšího pohybu zboží např. formou obchodních dohod, navázání bližší spolupráce mezi obchodními komorami jednotlivých států,

obchodních dohod mezi Tureckem a Íránem 2. září 1964 a Tureckem a Pákistánem 19. prosince 1964.¹⁶⁶²

Kdo byl hlavní hybnou silou na pozadí vzniku Regionální spolupráce pro rozvoj, zůstávalo na počátku července 1964 podle informací *Foreign Office* nejisté.¹⁶⁶³ 4. července 1964 informoval britský velvyslanec v Ankaře Dennis Allen DTC, že se zřejmě jedná o původně tureckou iniciativu, již pákistánský prezident Ajjúb Chán navrhl převést do politické roviny a formálně zaštitit založením mezinárodní organizace.¹⁶⁶⁴ Přesvědčení *Foreign Office*, že hlavním autorem myšlenky je Ajjúb Chán, potvrzovala i skutečnost, že pákistánský prezident spolu se svým ministrem zahraničí Zulfikárem Bhuttem podnikl v průběhu června a července 1964 několik státních návštěv, jež zahrnovaly mimo jiné i Teherán, Kábul a Ankaru.¹⁶⁶⁵

Východní oddělení zprvu chovalo rovněž jisté podezření, že by hlavním strůjcem RCD mohl být také šáhův režim v Íránu. Po jednání s íránským předsedou vlády však britský velvyslanec v Íránu David Wright informoval Východní oddělení, že se íránská vláda spíše pokouší snahy Pákistánu moderovat a profilovat se v trojici zemí *Northern Tier* jako smírčí síla.¹⁶⁶⁶

Navzdory intenzivním kontaktům britské diplomacie s představiteli regionálních členů CENTO zůstávala RCD v době jejího vzniku pro britské ministerstvo zahraničí velkou neznámou. Bezprostředně po dubnovém zasedání Rady ministrů CENTO však ani Londýn ani Washington neuvažovali o tom, že by proklamovaný záměr regionálních členů CENTO mohl vyústit ve společnou deklaraci hlav států a vznik nové mezinárodní organizace.¹⁶⁶⁷

Reakce britské diplomacie na novou diplomatickou iniciativu Ankary, Teheránu a Karáčí tak byla zprvu zdrženlivá.¹⁶⁶⁸ Obdobně opatrná byla reakce generálního

příprava a realizace společných projektů, snížení poštovních poplatků, harmonizace pravidel námořní dopravy, příprava plánů rozvoje infrastruktury, vyjednání dohody podporující turistiku, odbourání překážek cestování a vzájemné poskytování technické a odborné pomoci. TNA, DO 196/327(71), High Commission, Karachi to CRO, tel. no. 1114, 22. 8. 1964, Attachment Joint Statement by the Heads of State of Iran, Pakistan and Turkey, s. 5–9.

¹⁶⁶² YESILBURSA, Behcet, K. *The Formation of RCD...*, s. 648.

¹⁶⁶³ TNA, DO 196/327, D. Allen to FO, tel. no. 1052, 7. 7. 1964.

¹⁶⁶⁴ TNA, FO 371/175608, EB 1014/3, D. Allen to FO, tel. no. 1037, 4. 7. 1964.

¹⁶⁶⁵ TNA, DO 196/327, FO to Certain of HMS Representatives, tel. no. 419, 8. 7. 1964.

¹⁶⁶⁶ TNA, DO 196/327, D. Wright to FO, tel. no. 567, 29. 7. 1964.

¹⁶⁶⁷ TNA, FO 371/175608, EB 1014/6, FO to British Embassy, Washington, tel. no. 8518 FO to Washington, 9. 7. 1964.

¹⁶⁶⁸ TNA, DO 196/327, D. Allen to FO, tel. no. 1037, 4. 7. 1964.

sekretáře CENTO Khaltbariho.¹⁶⁶⁹ Přestože vlády Turecka, Íránu a Pákistánu Regionální spolupráci pro rozvoj veřejně prezentovaly jako organické prohloubení spolupráce probíhající v CENTO, byl vznik nové organizace všeobecně považován za výraz nenaplněných ambicí a nespokojenosti regionálních členů s Organizací centrální smlouvy.¹⁶⁷⁰

Navzdory konzistentní argumentaci regionálních členů CENTO, že zaměření nově vznikající organizace je primárně hospodářské, panovala mezi britskými diplomaty shoda, že motivy jejího ustavení jsou převážně politické.¹⁶⁷¹ Londýn také v RCD spatřoval snahu regionálních členů CENTO zvýšit vliv na rozhodování západních velmocí.¹⁶⁷² Britská diplomacie předpokládala, že ustavení RCD je výsledkem uvědomění si, že ani Velká Británie ani Spojené státy neumožní regionálním členům využít CENTO k naplnění jejich dílčích mocenských ambicí.¹⁶⁷³

Vznikající RCD byla podle Východního oddělení také do jisté míry výsledkem zkušeností s „flirtováním“ s Čínou, jež zejména Pákistánu přinášelo obchodní a diplomatické výhody.¹⁶⁷⁴ Skutečnost, že RCD přinejmenším podle pákistánských médií upoutala pozornost Číny, potvrzovaly i informace Úřadu vysokého komisaře v Karáčí, jenž krátce po summitu hlav států regionálních členů CENTO v Istanbulu informoval britské ministerstvo zahraničí, že vznik této organizace podle všeho nejvíce přivítaly Čína a Indonésie.¹⁶⁷⁵

Podle expertů Východního oddělení mohl být vznik organizace, posilující hospodářskou a obchodní spolupráci regionálních členů CENTO, pro alianci potenciálně přínosný, neboť by zemím *Northern Tier* otevřel dveře k hlubší spolupráci, jež v CENTO nenarážela na neochotu Velké Británie a USA.¹⁶⁷⁶ S ohledem na nedostatek informací však *Foreign Office* k vznikající organizaci v průběhu července 1964 nezaujala

¹⁶⁶⁹ TNA, FO 371/175608, EB 1014/22, FO to British Embassy, Washington, tel. no. 9132, 24. 7. 1964.

¹⁶⁷⁰ GÖKTEPE, Cihat. *The Forgotten Alliance...*, s. 120; YESILBURSA, Behcet, K. *The Formation of RCD...*, s. 637–638.

¹⁶⁷¹ TNA, DO 196/327, FO to British Embassy, Washington, tel. no. 8518, 9. 7. 1964.

¹⁶⁷² TNA, DO 196/327, Proposals for greater cooperation between Regional Members of Cento, minutes by G. L. Simmons, 8. 7. 1964.

¹⁶⁷³ AVERY, Peter, ed. *The Cambridge History of Iran*, s. 449.

¹⁶⁷⁴ TNA, FO 371/175608, EB 1014/5, D. Allen to FO, tel. no. 1052, s. 7. 7. 1964; EB 1014/13 Meeting of Cento Regional Foreign Ministers, report by W. Morris, 20. 7. 1964.

¹⁶⁷⁵ TNA, DO 196/327, High Commission, Karachi to CRO, tel. no. 1114, 22. 8. 1964.

¹⁶⁷⁶ TNA, DO 196/327, FO to British Embassy, Washington, tel. no. 8518, 9. 7. 1964.

jednoznačný postoj a doporučovala britským diplomatům v Ankaře vyjadřovat se o iniciativě regionálních členů alespoň navenek vstřícně.¹⁶⁷⁷

Potenciální riziko představovala Regionální spolupráce pro rozvoj podle Východního oddělení, pouze pokud by měla obsáhnout také rovinu zahraniční politiky a obrany. Vzhledem k tomu, že za hlavního iniciátora RCD byl považován Pákistán, sdílelo Východního oddělení obavy, že by založení RCD mohlo být předzvěstí reorientace zahraniční politiky Ajjúbova režimu k neutralismu.¹⁶⁷⁸ Skutečnost, že Karáčí v tomto směru chová jisté naděje, potvrzoval Londýnu na počátku července 1964 na základě vyjádření pákistánských členů Rady pověřenců i britský velvyslanec v Ankaře Denis Allen.¹⁶⁷⁹ Ani Ankara ani Teherán však podle Allena ambice Pákistánu nesdílely.¹⁶⁸⁰

Nejasnou zůstávala podoba nové platformy regionální spolupráce pro britské ministerstvo zahraničí i po konzultacích, jež vedl v polovině července 1964 s představiteli pákistánského režimu britský vysoký komisař v Karáčí Cyril Pickard. 13. července 1964 informoval Pickard ministerstvo pro vztahy s Commonwealthem, že sice nová organizace pravděpodobně nebude zahrnovat obranu, ale že bude kopírovat některé druhotné funkce CENTO. Pickard rovněž potvrzoval vznik jisté míry regionální solidarity mezi státy CENTO. Spolupráce s Tureckem a Íránem mimo alianci podle Pickarda umožňovala Ajjúbovu režimu prezentovat pákistánskou zahraniční politiku jako nezávislou na Západu. Turecko a Írán si navíc podle Pickardových informací získaly u pákistánské veřejnosti vysokou míru popularity, mimo jiné i díky diplomatické podpoře Pákistánu v Kašmíru.¹⁶⁸¹

V britských médiích se RCD dostalo smíšeného přijetí. Britské ministerstvo zahraničí znepokojovaly zejména komentáře poukazující na vlažný přístup Velké Británie a USA k paktu. Příkladem byl například článek uveřejněný v deníku *The Times*, jenž konstatoval, že závazek vůči alianci byl ze strany západních států tak vlažný, že se z ní stalo volné sdružení. Deník dále spekuloval, že nové uskupení muslimských států bude mít pravděpodobně protizápadní ostří.¹⁶⁸²

¹⁶⁷⁷ TNA, DO 196/327, FO to British Embassy, Ankara, tel. no. 2654, 16. 7. 1964.

¹⁶⁷⁸ TNA, DO 196/327, FO to British Embassy, Washington, tel. no. 8518, 9. 7. 1964.

¹⁶⁷⁹ YESILBURSA, Behcet, K. *The Formation of RCD...*, s. 637.

¹⁶⁸⁰ Tamtéž, s. 638.

¹⁶⁸¹ TNA, FO 371/175608, EB 1014/9c, HC Karachi to CRO, tel. no. 907, 13. 7. 1964.

¹⁶⁸² TNA, FO 371/175608, EB 1014/24, FO to British Embassy, Ankara, tel. no. 2796, 27. 7. 1964.

Financial Times publikovaly článek s titulkem „Malé CENTO zakládá plánovací skupinu“. Text článku zdůrazňoval, že RCD je s CENTO komplementární a že vznik této organizace koresponduje se staršími ambicemi, jejichž realizaci oddálil převrat v Turecku v roce 1960.¹⁶⁸³ Krátce před konferencí hlav států regionálních členů CENTO vydal například deník *The Times* článek s podtitulem „CENTO možná bude mít rivala“, jenž konstatoval, že vznik nové mezinárodní organizace je důsledkem deziluzí regionálních členů a že lze předpokládat, že jeho vznik povede k oslabení CENTO.¹⁶⁸⁴

Negativní scénáře kalkulující s výrazným oslabením CENTO přesto britské ministerstvo zahraničí považovalo za nepravděpodobné. Za dané situace proto *Foreign Office* i nadále doporučovala zaujmout k diplomatické aktivitě Turecka, Íránu a Pákistánu vstřícný postoj, dokud se tento záměr zcela nevyjasní a bude zřejmé, zda má nová organizace CENTO doplňovat či nahradit.¹⁶⁸⁵

Rozhodnutí založit RCD odráželo nejen ochotu Ankary, Teheránu a Karáčí zintenzivnit vzájemnou hospodářskou a kulturní spolupráci, ale také jejich zájem navázat bližší vztahy s třetími zeměmi, především s členy Hnutí nezúčastněných. Turecká vláda měla zájem posílit regionální spolupráci na Středním východě a vytvořit rámec, který by dokázal oslovit širší okruh zemí, pro něž členství v CENTO nebylo alternativou, zejména Kuvajt a Irák.¹⁶⁸⁶ Írán naopak doufal, že by vznik RCD mohl vytvořit platformu pro zlepšení vztahů s Afghánistánem, aniž by došlo k vyhocení vztahů s Moskvou.¹⁶⁸⁷

Zájem rozšířit RCD o třetí země deklarovalo již komuniké hlav států regionálních členů CENTO z 21. července 1964.¹⁶⁸⁸ Východní oddělení *Foreign Office* jej interpretovalo především jako důsledek zklamání ze spojení se Západem, jež v různé míře všichni tři regionální členové aliance prožívali.¹⁶⁸⁹ Tuto interpretaci podle informací britských diplomatů ve Washingtonu sdílel i státní department, který za vznikem Regionální spolupráce pro rozvoj viděl především zájem rozšířit obchodní a hospodářské vztahy zemí *Northern Tier* s Afghánistánem.¹⁶⁹⁰

¹⁶⁸³ TNA, FO 371/175608, EB 1014/21, D. Allen to FO, tel. no. 1148, 24. 7. 1964.

¹⁶⁸⁴ TNA, FO 371/175608, EB 1014/4a, CENTO Regional Ministers meet, *The Times*, 7. 7. 1964.

¹⁶⁸⁵ TNA, DO 196/327, FO to British Embassy, Ankara, tel. no. 2654, 16. 7. 1964.

¹⁶⁸⁶ Tamtéž.

¹⁶⁸⁷ YESILBURSA, Behcet, K. *The Formation of RCD...*, s. 639.

¹⁶⁸⁸ TNA, DO 196/327(71), High Commission, Karachi to CRO, tel. no. 1114, 22. 8. 1964, Attachment Joint Statement by the Heads of State of Iran, Pakistan and Turkey.

¹⁶⁸⁹ TNA, FO 371/175608, EB 1014/6, FO to British Embassy, Washington, tel. no. 8518 FO to Washington, 9. 7. 1964.

¹⁶⁹⁰ TNA, FO 371/175608, EB 1014/8, British Embassy, Washington to FO, tel. no. 2517, 10. 7. 1964.

Londýn však perspektivu rozšíření RCD nepovažoval za příliš reálnou. Například britský velvyslanec v Afghánistánu Arthur de la Mare *Foreign Office* upozorňoval, že Kábul není za dané situace připraven vztahy s členy CENTO obnovit. Důvodem byly obavy afghánské vlády z negativní reakce Moskvy i arabských států, které stále existenci CENTO pouze tolerovaly. De la Mare rovněž upozorňoval, že jakákoli forma nátlaku nebo diplomatické asertivity povede k tomu, že se afghánská zahraniční politika stáhne a přimkne blíže k Sovětskému svazu.¹⁶⁹¹

K sblížení SSSR a Afghánistánu by za dané situace podle De la Mare vedly i individuální pokusy o sblížení ze strany jednotlivých států. Riziko zahájení samostatné iniciativy vůči Kábulu spatřoval podle De la Mare zejména v Teheránu.¹⁶⁹² Afghánská vláda se podle britského velvyslanectví v Kábulu obávala, že by ji navázání přátelských vztahů s Íránem, či CENTO obecně, mohlo zavléci do sporů s Egyptem a Irákem a ohrozit hospodářskou a vojenskou pomoc proudící ze SSSR.¹⁶⁹³

Postupem první poloviny července převládl ve *Foreign Office* názor, že vznik RCD nepředstavuje pro existenci CENTO bezprostřední ohrožení. Ankara i Teherán dokázaly úspěšně moderovat pokusy Pákistánu vytvořit z RCD politickou organizaci.¹⁶⁹⁴ Nepotvrdily se ani obavy z možného odklonu regionálních členů CENTO od spojení se Západem. Posílení hospodářské a kulturní spolupráce zemí *Northern Tier* Londýn naopak vítal, neboť za její alternativu považoval posílení hospodářských a obchodních vazeb mezi regionálními členy CENTO a Čínou.¹⁶⁹⁵

25. července 1964 informoval britský velvyslanec v Teheránu Denis Wright *Foreign Office* o obsahu jednání s šáhem a ministrem zahraničí Aramem, jež proběhla krátce po oznámení vzniku RCD. Oba íránští státníci podle Wrighta zdůrazňovali, že západní orientace zůstává osou íránské zahraniční politiky a že CENTO a spojení s Velkou Británií a USA i nadále považují za hlavního garanta bezpečnosti Íránu před SSSR.¹⁶⁹⁶

V případě regionálních konfliktů však Írán podle Arama považoval za legitimní hledat alternativní prostředky zajištění bezpečnosti i mimo CENTO. Šáh spolu s Aramem

¹⁶⁹¹ TNA, FO 371/175608, EB 1014/9, British Embassy, Kabul to FO, tel. no. 341, 11. 7. 1964.

¹⁶⁹² Tamtéž.

¹⁶⁹³ TNA, DO 196/327, A. de la Mare to FO, tel. no. 10, 22. 7. 1964.

¹⁶⁹⁴ TNA, FO 371/175608, EB 1014/14, Meeting of CENTO Regional Heads of State, report by W. Morris, 15. 7. 1964.

¹⁶⁹⁵ TNA, FO 371/175608, EB 1014/14, FO to British Embassy, Ankara, tel. no. 2654, 15. 7. 1964.

¹⁶⁹⁶ TNA, FO 371/175608, EB 1014/23, D. Wright to FO, tel. no. 560, 25. 7. 1964.

dále Wrighta informovali, že si od členství v RCD slibují zejména vznik regionálních aerolinek po vzoru SAS a přístup k pákistánským jaderným technologiím.¹⁶⁹⁷ Aram současně Wrighta upozorňoval, že cílem RCD je zvýšit popularitu regionálních členů CENTO v táboře Hnutí nezúčastněných zemí, a nepřímou tak zbavit alianci nálepky agresivního „studenoválečnického“ uskupení, kterou jí přisoudila sovětská propaganda. V průběhu jednání proto Aram mimo jiné Wrightovi také naznačil, že by nebylo vhodné, kdyby se vznik RCD setkal s hlasitými ovacemi západních vlád a médií, snad s výjimkou Francie.¹⁶⁹⁸

Informace Denise Wrighta potvrzoval i Úřad vysokého komisaře v Karáči. Ten krátce po ustavení Regionální spolupráce pro rozvoj informoval *Foreign Office*, že ačkoli má Pákistán zájem oslovit ke spolupráci širší spektrum států, zdůrazňují pákistánské politické špičky, že si organizace neklade panislámské cíle a že jejím účelem není sdružit muslimské státy proti Indii.¹⁶⁹⁹

30. července 1964 projednávala otázku RCD Rada pověřenců CENTO v Ankaře. I na této půdě ujistili zástupci regionálních členů CENTO britského velvyslance v Turecku Denise Allena, že RCD představuje: „pokračování pravé podstaty CENTO.“¹⁷⁰⁰

Činnost RCD narážela až do zániku této organizace na obdobná omezení, jež limitovala také efektivitu CENTO. Přes snahu o posílení hospodářské spolupráce na regionální úrovni tvořil vzájemný obchod mezi státy *Northern Tier* jen malou část obchodní výměny těchto zemí. V roce 1963 tvořil obchod s členy RCD jen 1,1 % íránského vývozu a 0,2 % íránského dovozu.¹⁷⁰¹ Nenaplněny zůstaly také ambice Pákistánu. Když v rok po založení RCD eskalovalo napětí v Kašmíru, získal na jednání ministrů zahraničí regionálních členů CENTO 10. září 1965 v Ankaře Pákistán pro své nároky v Kašmíru diplomatickou podporu Turecka a Íránu.¹⁷⁰² Její dopad na postavení

¹⁶⁹⁷ TNA, DO 196/327, British Embassy, Tehran to FO, tel. no. 560, 25. 7. 1964.

¹⁶⁹⁸ TNA, DO 196/327, Lord Harlech to FO, tel. no. 2604, 17. 7. 1964.

¹⁶⁹⁹ TNA, DO 196/327, R. C. C. Hunt to CRO, tel. no. 984, 25. 7. 1964.

¹⁷⁰⁰ TNA, DO 196/327, D. Allen to FO, tel. no. 34, 1. 8. 1964.

¹⁷⁰¹ YESILBURSA, Behcet, K. *The Formation of RCD...*, s. 653.

¹⁷⁰² Pákistán se od srpna 1965 v rámci operace „Gibraltar“ pokoušel infiltrovat Indii kontrolovanou část Kašmíru a podnítit zde lidové povstání. V průběhu následujících dvou týdnů narůstalo v provincii napětí, jež vyvrcholilo 1. září 1965, Karáči podniklo přímý útok těžkými zbraněmi s cílem obsadit jižní část Kašmíru. Peking v průběhu střetů podpořil Karáči. 16. září dala ČLR Dillí ultimátum, aby stáhla vojska, jež údajně pronikala z provincie Sikkim do Tibetu. Příměří mezi Indii a Pákistánem bylo uzavřeno 23. září 1965. 10. ledna 1965 pak představitelé obou států přijali tzv. Taškentskou deklaraci, jež je zavazovala řešit vzájemné neshody bez použití síly. MACMILLAN, Harold. *At the End of the Day*, s. 234; HAQQANI, Husain. *Magnificent Delusions*, s. 111, 115.

Pákistánu vůči Indii byl však spíše zanedbatelný. V průběhu války v Kašmíru, jež eskalovala v září 1965, tak nejhlasitějším zastáncem Pákistánu byla komunistická Čínská lidová republika.¹⁷⁰³

V průběhu existence této organizace bylo realizováno pouze 17 společných infrastrukturních projektů. Od roku 1965 zaštiťovalo RCD rovněž program technické pomoci spočívající v udělování stipendií a stáže expertů. Např. v roce 1965 poskytlo RCD více než 120 stipendií a zrealizovalo 11 stáží. Od 1. července 1967 začala mezi členy RCD také fungovat platební unie. V průběhu 60. let 20. století získávala spolupráce regionálních členů CENTO v rámci RCD zejména díky snahám Pákistánu také politický charakter. Přesto Ankara, Teherán ani Karáčí o nahrazení aliance čistě regionálním spojenectvím neuvažovaly.¹⁷⁰⁴

Fungování Regionální spolupráce pro rozvoj ukončila, podobně jako v případě CENTO, islámská revoluce v Íránu. Po pádu šáhova režimu na počátku roku 1979 fakticky zkolabovala také RCD. V roce 1985 na její činnost navázala Organizace pro hospodářskou spolupráci (*Economic Cooperation Organisation*, ECO), jejímiž členy se mimo původních regionálních členů CENTO staly po rozpadu SSSR také Afghánistán, Ázerbájdžán, Kazachstán, Kyrgyzstán, Uzbekistán, Tádžikistán a Turkmenistán.¹⁷⁰⁵

9.4 CENTO na konci Macmillanovy éry

Vznik Regionální spolupráce pro rozvoj nebyl jediným impulsem, který v průběhu roku 1964 podněcoval úvahy o budoucí podobě a roli CENTO. Blížil se také konec pětiletého období, po němž mělo podle litery zakládací smlouvy dojít k obnově platnosti aliance. Na konci roku 1964 mělo rovněž vypršet funkční období generálního sekretáře Abbáse Alího Khalatbariho. Na agendě jednání Rady pověřenců v Ankaře se tak na počátku roku 1964 objevila nejen otázka obnovení zakládací smlouvy aliance z února

¹⁷⁰³ Pákistán těžil z rivality mezi Indií a Čínou, jež eskalovala právě na přelomu 50. a 60. let 20. století. K eskalaci vztahů mezi Pekingem a Dillí přispělo mimo jiné vyhrocení situace v Tibetu. 10. března 1959 vypuklo v tibetské Lhasě proti čínské povstání, jež Čínská lidová armáda krvavě potlačila. 26. března vypověděl Dalajláma tzv. sedmnácti bodovou dohodu z roku 1951, jež poskytovala právní rámec připojení Tibetu k Čínské lidové republice, na což Peking reagoval dalšími represemi. Roku 1962 vypršela platnost o pěti zásadách, pod jejíž záštitou působila indicko-čínská komise, která se zabývala revizí indicko-čínské hranice podél tzv. McMahonovy linie. Čínská republika následně obsadila velkou část strategického teritoria Arunčalpraděš (Jižní Tibet) nacházejícího se jižně od McMahonovy linie. Příměří mezi oběma asijskými velmocemi z listopadu 1962 otevřelo cestu k jednání. Od 10. do 12. prosince 1962 proběhla v Kolombu konference klíčových států Hnutí nezúčastněných, jež připravila návrh řešení sporné otázky. Definitivně však spor mezi Pekingem a Dillím vyřešen nebyl. STEIN, Burton. *A History of India*, s. 396; TWITCHETT, Denis, FAIRBANK, John, eds. *Cambridge History of China*, s. 512, 521–523.

¹⁷⁰⁴ YESILBURSA, Behcet, K. *The Formation of RCD...*, s. 650

¹⁷⁰⁵ Tatměž, 658.

1955, ale i návrhy na oslavy desetiletého výročí paktu a nalezení odpovídajícího nástupce generálního sekretáře.¹⁷⁰⁶

Ve všech třech případech provázely řešení těchto otázek komplikace, které ilustrují vnitřní stav aliance. Koncept pravidelného obnovování smluvního závazku byl zakotven již v článku 7 turecko-irácké smlouvy z února 1955. Pravidelný mechanismus obnovování měl z pohledu Núrího a Menderese přispět k publicitě aliance a opakovaně poskytovat příležitost k rozšíření Bagdádského paktu o další země. Na konci roku 1964 se však již nejednalo o reálnou možnost. Naopak panovaly nejasnosti, jak má být prodloužení správně ošetřeno. *Foreign Office* totiž identifikovala rozpor mezi anglickou a arabskou verzí textu smlouvy.¹⁷⁰⁷ Zatímco podle anglické a turecké verze bylo nutné fungování aliance prodloužit, interpretace arabské verze smlouvy počítala s automatickým prodloužením na dobu dalších pěti let, s tím že každý člen má na konci pětiletého cyklu právo z aliance vystoupit.¹⁷⁰⁸

S ohledem na to, že všechny tři verze textu byly autentické, se britský Centrální informační úřad (COI) dotazoval britského ministerstva zahraničí, jaký postup zvolit.¹⁷⁰⁹ Obě varianty byly předmětem jednání a CENTO z nich vybíralo veskrze pragmaticky. I proto nakonec převážila interpretace arabského textu, byť anglická i turecká verze smluv v tomto ohledu hovořily podle britských diplomatů jednoznačněji. Platnost smluv zakládajících CENTO tak byla v únoru 1965 automaticky prodloužena o dalších pět let.¹⁷¹⁰

V obdobném duchu probíhaly také přípravy oslav desátého výročí vzniku paktu. V průběhu července a srpna 1964 připravil sekretariát několik návrhů, jakým způsobem by bylo možné založení aliance připomenout. Sekretariát hovořil mimo jiné o prohlášení hlav členských států, uspořádání recepcí na velvyslanectví, vědeckých konferencích a přednáškách pro odborné publikum. Navrhoval také, aby u příležitosti výročí Bagdádského paktu (CENTO) byla vydána sada poštovních známek a publikace shrnující

¹⁷⁰⁶ TNA, FO 371/175612, EB 10110/2, Appointment of the next secretary General to be included in the agenda for the Ministerial council in Washington, minutes by D. H. A. Hannay, 20. 1. 1964.

¹⁷⁰⁷ TNA, FO 371/175618, EB 1071/3, minutes by D. Hannay, 4. 3. 1964.

¹⁷⁰⁸ TNA, FO 371/175618, EB 1071/2, T. E. Nodder to P. Cradock, 12. 2. 1964.

¹⁷⁰⁹ TNA, FO 371/175618, EB 1071/1, W. J. A. Wilberforce to D. Hannay, 13. 2. 1964.

¹⁷¹⁰ TNA, FO 371/175618, EB 1071/4, minutes by P. Cradock, 17. 12. 1964.

úspěchy aliance. Jako doklad vojenské solidarity paktu navrhoval sekretariát uspořádat sérii vzájemných návštěv vojenského námořnictva členských států.¹⁷¹¹

Východní oddělení však považovalo návrhy sekretariátu za přehnané a nerealizovatelné. Například David Hannay byl skeptický zejména k zájmu akademické obce o osvětu v otázkách spojených s CENTO. Pozitivně naopak hodnotil myšlenku vzájemných návštěv vojenského námořnictva. S přípravou konkrétních kroků však doporučoval počkat na parlamentní volby naplánované na říjen 1964.¹⁷¹²

Opatrný souhlas s návrhy sekretariátu CENTO projevil Pákistán i Turecko. S chladným přijetím se představy generálního sekretáře Khalatbariho naopak setkaly paradoxně v jeho domovském Íránu. Bonar H. Sykes, kancléř britského velvyslanectví v Teheránu, informoval *Foreign Office* o postojích íránského ministerstva zahraničí, jenž bylo toho názoru, že by k oslavě CENTO zcela dostačovala výměna telegramů. Sykes rovněž pochyboval, zda by návštěvy vojenského loďstva v Abadánu či Choramšahru přinesly ohlas odpovídající nákladům.¹⁷¹³ Podotýkal také, že aliance potřebuje spíše utvrzení, že závazky Londýna a Washingtonu nejsou pouze verbální, a tak jako nejlepší formu oslavy doporučoval uspořádání vojenských manévřů.¹⁷¹⁴

Na listopadovém zasedání Rady pověřenců CENTO k dosavadním návrhům přibyl další extravagantní návrh pákistánské delegace (*bombshell*) natočit v londýnských či pařížských filmových studiích o CENTO film, na kterém by spolupracovali filmaři ze všech členských zemí. Tuto myšlenku však z finančních důvodů odmítly nejen *Foreign Office* a státní department, ale i Oddělení sekretariátu CENTO pro vztahy s veřejností.¹⁷¹⁵

Komplikace provázely také hledání nástupce generálního sekretáře Khalatbariho. Londýn ani Washington o zisk tohoto postu však nejevily zájem. Obě velmoci měly zájem co nejvíce posílit regionální charakter paktu, a proto dávaly přednost kandidátovi z některého z regionálních členských zemí. Po předchozích zkušenostech navíc trvaly na tom, aby bylo jméno nominované osoby dopředu alespoň neformálně vyjednáno před oficiálním oznámením nominace. Cílem *Foreign Office* bylo, aby byl výběr ponechán

¹⁷¹¹ TNA, FO 371/175634, EB 1961/64, W. J. A. Wilberforce to D. Hannay, letter no. 2294/12, 4. 8. 1964.

¹⁷¹² TNA, FO 371/175634, EB 1961/7, I. M. Hurrell, letter no. 2294/21, 14. 10. 1964.

¹⁷¹³ TNA, FO 371/175634, EB 1961/64, W. J. A. Wilberforce to D. Hannay, letter no. 2294/12, 4. 8. 1964.

¹⁷¹⁴ Tamtéž.

¹⁷¹⁵ TNA, FO 371/175634, EB 1961/16, Subject by D. Hannay, 14. 12. 1964; EB 1961/16, I. M. Hurrell to D. Hannay, letter no. 2294/32, 2. 12. 1964.

v rukou regionálních členů a aby se s ohledem na pověst aliance neopakovala situace z roku 1960, kdy výběr generálního sekretáře provázely diplomatické rozepře.¹⁷¹⁶ V roce 1960 totiž navrhl Teherán jako nástupce sekretáře Baíga íránského diplomata Abdula Esfandiáriho, jehož zkušenosti a kredit nepovažoval Londýn za odpovídající významu funkce. Britské ministerstvo zahraničí muselo poté diplomatickou demarší vyzývat Teherán, aby na post generálního sekretáře navrhl diplomata s dostatečným postavením a zkušenostmi.¹⁷¹⁷

Přestože neexistoval žádný oficiální systém rotace, předpokládalo se, že kandidáta na generálního sekretáře nominuje Ankara. Ta však nakonec dala přednost úpravě pravidel fungování sekretariátu CENTO, která umožnila Khalatbariho funkční období prodloužit. Toto řešení nakonec podpořily i Velká Británie a Spojené státy.¹⁷¹⁸ Rada ministrů CENTO tak na dubnovém zasedání ve Washingtonu roku 1964 schválila prodloužení Khalatbariho funkčního období o další tři roky.¹⁷¹⁹

¹⁷¹⁶ TNA, FO 371/175612, EB 10110/2, FO to British Embassy, Ankara, tel. no. 402, 23. 1. 1964.

¹⁷¹⁷ TNA, FO 371/175612, EB 10110/2, Appointment of the next secretary General to be included in the agenda for the Ministerial council in Washington, minutes by D. H. A. Hannay, 20. 1. 1964.

¹⁷¹⁸ TNA, FO 371/175612, EB 10110/2, P. R. H. Wright to P. Cradock, tel. no. 1071/24/1, 24. 1. 1964.

¹⁷¹⁹ TNA, OD 20/348, Lord Harlech to FO, tel. no. 1623, 29. 4. 1964.

Závěr

V prosinci 1960 zformuloval Harold Macmillan během vánoční parlamentní přestávky známé memorandum, v němž specifikoval svoji vizi britské „velké strategie“ (*grand design*).¹⁷²⁰ Jeden z klíčových poznatků, které ovlivnily charakter tohoto dokumentu, shrnul Macmillan slovy: „V boji proti komunismu jsme v minulé dekádě dosáhli jen několika vítězství a utrpěli několik ztrát. [...] Drtivou jadernou převahu Západu ale nahradila rovnováha smrtící síly.“¹⁷²¹ Úspěchy komunismu podle Macmillana oslnily většinu afrických a asijských států a ohrožovaly zdejší postavení Západu.¹⁷²² Na poněkud pochmurné analýze postavení svobodného světa na počátku nové dekády, jež podle řady historiků přispěla například i k rozhodnutí usilovat o vstup do EHS, se podepsala také zkušenost britské zahraniční politiky na Středním východě v letech 1955–1960, jejíž integrální součástí byl také Bagdádský pakt (CENTO).¹⁷²³

Zformování Bagdádského paktu bylo výsledkem téměř jednoho desetiletí jednání o vytvoření organizace kolektivní obrany, či obdobné struktury, jež by dokázala zamezit pronikání komunismu a politického vlivu SSSR na Střední východ a zajistit bezpečnost a politickou stabilitu tohoto problematického, avšak strategicky významného regionu. Bagdádský pakt (CENTO) přes všechny nedostatky poskytovalo v letech 1955–1964 etablovaný rámec pro politické konzultace a koordinaci britské vojenské a hospodářské pomoci. Mezi členy aliance rovněž panovala shoda, že by byl pád CENTO všeobecně interpretován jako vítězství Násira a SSSR a že by vystavil regionální členy zvýšenému nátlaku Káhiry i Moskvy.

Bagdádský pakt (CENTO) se stal, spolu s NATO a SEATO, alespoň v rovině britského strategického uvažování, jednou ze součástí politiky zadržování komunismu (*containment*). V tomto smyslu byla také aliance začleněna do britské koncepce obrany, předkládané vládou každoročně ke schválení v podobě tzv. bílých knih. Ty považovaly Bagdádský pakt (CENTO) za integrální součást „kapacity“ Spojeného království, a v širším smyslu také Západu, vést efektivní a důvěryhodnou strategii odstrašení. *Deterrence* však neměla v chápání britských politiků pouze rovinu vojenskou, ale i politickou, jejíž význam v případě Bagdádského paktu (CENTO) postupem sledovaného období narůstal. Na úvod zasedání rady ministrů v Londýně britský ministr

¹⁷²⁰ TNA, PREM 11/3325, 60-3.1(61), Grand Design, Memo by the Prime Minister, 29. 12. 1960.

¹⁷²¹ MACMILLAN, Harold. *Pointing the Way*, s. 323.

¹⁷²² Tamtéž, s. 323–324.

¹⁷²³ BANGE, Oliver. *EEC Crisis of 1963*, s. 16–20.

zahraničí Alec Douglas-Home mimo jiné zdůraznil, že pakt „posiluje politickou solidaritu svých členů, což představuje – neméně, než společná ozbrojená síla – významný prvek odstrašení pronikání komunismu.“¹⁷²⁴

Text zakládající smlouvy paktu uzavřené v únoru 1955 v Bagdádu představiteli Turecka a Iráku definoval spojenecký závazek poměrně široce a vágně jako „spolupráci za účelem dosažení obrany a bezpečnosti“.¹⁷²⁵ Londýn však v takto široce definovaném závazku spatřoval zásadní riziko. Britské ministerstvo obrany i zahraničí se obávaly, že se regionální členové pokusí pakt využít k získání britské podpory a pomoci v četných sporech se svými sousedy v regionu. Londýn proto například v průběhu přípravy Sandysovy bílé knihy o obraně reformuloval pasáže věnované Bagdádskému paktu tak, aby bylo zřejmé, že cílem britského členství v alianci je ochránit region výhradně před hrozbou komunistické agrese.

Skutečná vojenská síla aliance zůstávala zejména ve srovnání s NATO zanedbatelná. Prohlubování vojenské spolupráce v CENTO dlouhodobě bránily limitované zájmy a zdroje Velké Británie a Spojených států a rivalita mezi regionálními členy. Vlády v Londýně i ve Washingtonu systematicky odmítaly, aby byly paktu přiděleny vlastní jednotky s vlastním velením po vzoru NATO. Jádrem činnosti paktu ve sféře vojenské tvořila z pohledu anglosaských velmocí příprava a koordinace obranných plánů určených pro případ globálního jaderného konfliktu. Naopak k přípravě vojenských strategických dokumentů pro případ konfliktu omezeného rozsahu byly Velká Británie a USA ochotny přistoupit pouze z obav před úplným kolapsem aliance. Trvaly však na vložení bezpečnostních pojistek, které měly do budoucna zajistit, že nebudou plánovací struktury CENTO využity k přípravě plánů proti hrozbám primárně nesouvisejícím s komunismem.

Faktický přínos Bagdádského paktu k obranyschopnosti regionu se tedy v rovině konvenčních sil skládal zejména z britské a americké vojenské a technické pomoci regionálním členům, ze společných vojenských cvičení, školicích programů pro vojenský personál regionálních členů a postupného rozvoje dopravní i komunikační infrastruktury umožňující koordinaci obrany na regionální úrovni. Pro britskou interpretaci vojenského přínosu CENTO tak do značné míry platilo konstatování britského ministerstva obrany

¹⁷²⁴ Cento Conference in London, 1962, dostupné online z: www.britishpathe.com/video/cento-conference-in-london [cit. 16. 3. 2019].

¹⁷²⁵ Pact of Mutual Co-operation between His Majesty the King of Iraq and the President of the Republic of Turkey, 24. 2. 1955. *British Treaty Series (1956)*, No. 39, Cmd. 9859, London: HMSO, 1956.

o SEATO. „Ačkoli má smysluplné vojenské plánování, které lze realizovat mezi všemi signatáři Manilského paktu, své hranice, je nezbytné vytvořit přesvědčivou fasádu semknuté a aktivní vojenské organizace.“¹⁷²⁶

Irácká revoluce a následný odchod Iráku z Bagdádského paktu definitivně ukončily ambice Velké Británie přetvořit pakt v pilíř britského vlivu napříč širší oblastí Středního východu. V důsledku toho přestal být Bagdádský pakt (CENTO) také přímou součástí britské politiky v Perském zálivu, jejímž hlavním cílem bylo zajistit plynulost dodávek ropy z nalezišť na Středním východě na mezinárodní trh. Londýn nadále na půdě organizace důsledně prosazoval princip nevměšování do záležitostí arabských států. Britští spojenci v CENTO však přesto byli důležitou diplomatickou oporou, jíž britská zahraniční politika v Perském zálivu využívala. Regionální členové CENTO patřili například mezi první státy, které navázaly diplomatické vztahy s nezávislým Kuvajtem.¹⁷²⁷ Britské velení rovněž konstatovalo, že v případě intervence v Kuvajtu či vojenského zásahu proti Iráku budou členské země CENTO mimo Spojených států zřejmě jedinou oporou Spojeného království.¹⁷²⁸

Revoluce v Iráku v červenci 1958 a vystoupení Bagdádu z aliance přesměřovala primární zájem britské diplomacie v souvislosti s CENTO na Írán. Přestože oficiálně bylo CENTO obrannou aliancí, chápalo britské ministerstvo zahraničí význam aliance převážně jako politický a hospodářský. Hlavním účelem aliance bylo z pohledu *Foreign Office* udržet politickou ochotu Turecka, Íránu a Pákistánu k zachování spojení se Západem. CENTO mělo poskytnout rámec, jehož prostřednictvím mohla Velká Británie a nepřímou také Spojené státy budovat odolnost zemí Severního pásu vůči pronikání komunismu a mezinárodnímu nátlaku a propagandě Sovětského svazu. Vystoupení Iráku z aliance rovněž podtrhlo proměnu politického účelu, který s existencí CENTO spojovala britská zahraniční politika. Tím bylo zejména posílit šáhův režim v Íránu a zajistit zachování jeho prozápadní orientace. Právě režim šáha Muhammada Rezy Páhlavího totiž britská diplomacie považovala mezi regionálními členy CENTO za nejohroženější.¹⁷²⁹

¹⁷²⁶ TNA, CAB 131/15, D (55)/9, Memorandum by the Minister of Defence - International Arrangements for the Defence of South East Asia, s. 3.

¹⁷²⁷ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 19 Kuwait and the Persian Gulf.

¹⁷²⁸ TNA, FO 371/164018, EB 1015/93, Cento Ministerial Meeting London (30. 4. – 1. 5. 1962), Brief No. 20 Middle East Oil.

¹⁷²⁹ TNA, FO 371/175607, EB 1011/1, Cento: Annual Review 1963 (1. – 8. 1. 1963), report by Denis Allen, 1. 1. 1964.

Zásadním pilířem Bagdádského paktu (CENTO) byla jaderná síla v podobě bombardérů schopných nést jaderné zbraně umístěných na britských základnách na Kypru, již pro potřeby aliance deklarovala Velká Británie. Jejich použití však bylo i v teoretické rovině značně problematické. Strategie CENTO předpokládala, že by jaderné zbraně mohly být použity v případě sovětské agrese k zastavení či zpomalení ofenzívy sovětských konvenčních sil. Tento postup však předpokládal jejich použití na území členských států v citlivých oblastech předpokládané koncentrace sil nepřítele, tedy zejména v horských průsmycích či v blízkosti velkých měst. Pro regionální členy paktu však byl předpoklad, že by na jejich území mělo dojít k jaderným úderům, nepřijatelný. Navzdory těmto rozporům představovaly britské jaderné zbraně jeden z hlavních zdrojů motivace regionálních členů CENTO k členství v alianci.

Od roku 1955 do roku 1964 prošlo proměnou také britské vnímání podstaty komunistického ohrožení Středního východu. Bagdádský pakt vznikl v roce 1955 jako nástroj, který měl pomoci čelit standardní vojenské hrozbě a podpořit nejen vojenskou spolupráci mezi členskými státy. Ambice proměnit pakt v organizaci kolektivní obrany zaštiťující bezpečnost širší oblasti Středního východu však narazily na odpor veřejného mínění v arabských státech. Definitivní tečku za nimi po neúspěšném pokusu o připojení Jordánska přineslo svržení irácké monarchie. Následující dekáda ukázala, že členské země CENTO spatřují větší riziko vojenského konfliktu v lokálních hrozbách; Írán ve vztazích s Egyptem a Irákem a Pákistán ve vztazích s Indií.

Britský labouristický politik Patrick Duffy tak v článku z roku 1967 argumentoval, že organizace jako SEATO a CENTO „přežily svůj účel“ a ztratily vojenský a politický, avšak ne ekonomický význam. Duffy považoval tento typ aliancí za vhodný prostředek, jak směřovat politický vývoj v daných oblastech, ani by Velká Británie a Spojené státy neúměrně rozšířily své závazky.¹⁷³⁰ Přestože Duffyho názor určovalo jeho levicové politické smýšlení, odrážela se na něm i proměna velmocenské konfrontace na Středním východě, jež se z roviny potenciálního vojenského střetu přesunula do politicko-ekonomického soupeření o vliv, přízeň a stabilitu nových samostatných států třetího světa.

Cílem aliance bylo nejen posílit obranyschopnost členských zemí, ale i podpořit jejich spolupráci v oblasti hospodářské, vědecké a kulturní. Zejména hospodářská

¹⁷³⁰ DUFFY, A. E. P. *The Present Viability of NATO, SEATO, CENTO*, s. 33–39.

spolupráce mezi regionálními členy byla považována za jeden z významných prostředků, jak podpořit hospodářskou a společenskou modernizaci regionálních členů aliance, a tím i růst životní úrovně a politickou stabilitu prozápadně orientovaných režimů.

Neopomenutelnou součástí aktivit CENTO tak byla také hospodářská a vojenská pomoc, již Turecku, Íránu, Pákistánu a do roku 1958 také Iráku poskytovaly Velká Británie a USA. Finanční prostředky a technická pomoc, které byly pod hlavičkou CENTO regionálním členům poskytovány, byly významným prostředkem k uchování politické integrity aliance, již takřka od jejího vzniku ohrožovalo zklamání regionálních členů z vojenského a politického aspektu spolupráce. Zvyšování hospodářské a vojenské pomoci CENTO bylo průvodním jevem krizových momentů paktu a britská diplomacie k němu sáhla mimo jiné po suezské krizi a vystoupení Iráku.

Rozvojová pomoc, jež navazovala na politiku podpory rozvoje kolonií, se v průběhu 50. let 20. století stala jedním z nástrojů, jímž Velká Británie udržovala v kontextu studené války vliv a politickou stabilitu prozápadně orientovaných, avšak nově suverénních států nejenom na Středním východě.¹⁷³¹ Hospodářská a vojenská pomoc byla z pohledu CENTO považována nejen za svébytnou arénu „mírového soupeření“ dvou světových táborů, ale ji významný prostředek k budování popularity aliance mezi obyvateli zemí členských zemí v regionu. Výše poskytované pomoci byla nejenom předmětem rivality mezi regionálními členy, ale také jedním z kritérií posuzování úspěšnosti aliance.

CENTO, jako rámec pro poskytování a využití hospodářské a vojenské pomoci, se muselo postupně vyrovnávat s narůstající konkurencí Sovětského svazu a dalších komunistických zemí. Ostře sledovaným rivalem ekonomických aktivit CENTO byl v Ankaře, Teheránu i v Karáči především sovětský program podpory Afghánistánu a sovětská hospodářská pomoc Qásimovu Iráku. Ohlas u regionálních členů CENTO nacházel i program hospodářského využívání celin, který od roku 1954 postupně transformoval hospodářství v sovětské střední Asii. Britské ministerstvo pro technickou pomoc však bylo přesvědčeno, že taktika regionálních členů paktu je založena zveličování sovětské hrozby s cílem získat co nejvyšší vojenskou pomoc. Spojené království využívalo garance či přísliby navýšení hospodářské a vojenské pomoci jako řešení v krizových momentech vývoje aliance, zejména v letech 1957 a 1959. Z pohledu

¹⁷³¹ BDEE, Series A, Vol. 4, Part I, TNA, CAB 130/153, GEN 624/10, The position of the UK in world affairs, Report by officials, 9. 6. 1958. s. 48.

Londýna představovala tato opatření užitečný diplomatický nástroj, neboť nevedla k novým politickým závazkům a přenášela pozornost regionálních členů na Spojené státy, jež měly na rozdíl od Velké Británie hospodářskou a finanční kapacitu uspokojit turecké, íránské a pákistánské ambice.¹⁷³²

Po vystoupení Iráku z paktu v březnu 1959 a transformaci aliance na CENTO ustoupila do pozadí původní myšlenka širší organizace kolektivní obrany zaštiťující obranu a politickou stabilitu v širší oblasti Středního východu. V roce 1959 se aliance transformovala do podoby, v níž ze strategického působila spíše jako *cordon sanitaire*, jehož cílem bylo zpomalit postup případné sovětské ofenzívy do oblasti Perského zálivu.¹⁷³³

Na přelomu let 1958 a 1959 také z pohledu britské zahraniční politiky vyvrcholil pocit komunistického ohrožení Středního východu. Velká Británie se obávala, že by počáteční nestabilita Qásimova režimu mohla vést k příklonu nové irácké republiky k Sovětskému svazu nebo přímo k pádu Qásima a převzetí moci komunistickou stranou. Právě zájem nedotlačit nového iráckého vůdce do otevřené náruče Moskvy byla i jedním z klíčových důvodů, kvůli nimž Londýn v červenci 1958 odmítl možnost vojenské intervence v Iráku. Po potlačení nepokojů v severním Iráku v první polovině roku 1959, v nichž se angažovala i Irácká komunistická strana, však začalo být zřejmé, že Qásim, obdobně jako Násir, sleduje primárně vlastní zájmy a že závislost na SSSR pro něj představuje stejné negativum jako závislost na Západu.¹⁷³⁴

Politické proměny v Iráku a oslabení aliance vedly rovněž k většímu angažmá spojených států v oblasti *Northern Tier*. Ačkoli byla Eisenhowerova doktrína vyhlášena již v lednu 1957, došlo k podpisu smluv s Tureckem, Íránem a Pákistánem až v roce 1959. Perspektivu plnohodnotného členství však USA i nadále odmítaly. Forma, již aliance měla, se však postupem 50. let 20. století jevila stále více nepraktická také některým britským diplomatům. Ti upozorňovaly, že účelu, jež CENTO na počátku 60. let 20. století plnilo, by bylo možné dosáhnout i formou bilaterálních dohod s jednotlivými státy. Vypovězení smluv a ukončení existence CENTO však *Foreign*

¹⁷³² V polovině roku 1958 USA predikovaly, že celková výše všech forem zahraniční pomoci dosáhne částky 2,789 miliardy dolarů. Excerpts from the Thirteenth Semiannual Report to Congress, 22. 5. 1958, *Department of State Bulletin*, Vol. XXXIV, No. 994, 14. 7. 1958, s. 85

¹⁷³³ TNA, FO 371/175613, EB 10112/3, The Problems of CENTO, Memorandum by Eastern Department, 7. 4. 1964, s. 1–3.

¹⁷³⁴ MACMILLAN, Harold. *Riding the Storm*, s. 535.

Office dlouhodobě vylučovala, neboť by podobné opatření mohlo ohrozit kredibilitu ostatních závazků Západu ve světě. Z pohledu Spojeného království se tak jako nejvhodnější politika v alianci jevilo dlouhodobé a systematické udržování *statu quo*.

V průběhu parlamentní debaty o bílé knize o obraně na počátku roku 1958 vymezil britský ministr obrany Duncan Sandys britským ozbrojeným silám na Středním východě dva cíle. Prvním cílem bylo podpořit aliance, jichž bylo Spojené království členem. Za druhý cíl Sandys považoval ochranu britských teritorií a zájmů v dané oblasti.¹⁷³⁵ Do roku 1947 byla hlavním důvodem britské přítomnosti na Středním východě ochrana přístupových a obchodních tras do Indie. Dekolonizace britské Indie však tuto skutečnost změnila. Předmětem nové Velké hry po vypuknutí studené války tak nebyl „klenot impéria“, ale rozsáhlá naleziště černého zlata ukrytá v oblasti Perského zálivu. Bagdádský pakt (CENTO) se tak od svého vzniku stal součástí širšího komplexu vazeb a závazků, jejichž cílem, ať přímo či nepřímo, bylo zajistit ochranu a stabilitu dodávek ropy z Perského zálivu, na nichž bylo postupem 60. let 20. století britské hospodářství stále více závislé.

V době založení Bagdádského paktu v roce 1955 britské ministerstvo zahraničí doufalo, že by pakt mohl poskytnout nový rámec pro ukotvení britského vlivu na Středním východě. Spolu s přistoupením k irácko-turecké smlouvě tak došlo také k revizi britsko-iráckých vztahů, které definovala nepopulární britsko-irácká smlouva z roku 1930. Existence aliance tak představovala mimo jiné i nový zdroj legitimacy a garancí pro uchování britské vojenské přítomnosti v Iráku. Velká Británie se zavázala stáhnout většinu vojenských sil z Iráku. Britské královské letectvo si však udrželo právo užívat klíčové letecké základny al-Habbániji a Šajbě.¹⁷³⁶ Bagdád sice nad nimi získal formální svrchovanost, avšak poskytl je Spojenému království k užívání.¹⁷³⁷ Úspěch této strategie byl však úzce spojen s přežitím irácké monarchie a Núrího vlády. Svržení irácké monarchie generálem Qásimem v červenci 1958 dokládalo mimo jiné i to, že irácká veřejnost a zejména irácké ozbrojené síly nepovažovaly nové narovnání britsko-iráckých vztahů za dostatečné a že ani globální kontext studené války a ohrožení komunismem nepředstavoval v Iráku dostatečně silný zdroj legitimacy pro uchování transformovaných pozůstatků původních struktur britského neformálního impéria.

¹⁷³⁵ Hansard, *House of Commons*, 26. 2. 1958, col. 388.

¹⁷³⁶ GÖKTEPE, Cihat. *The Forgotten Alliance...*, s. 105.

¹⁷³⁷ JASSE, Richard. *The Baghdad Pact*, s. 140.

Odchod Iráku z aliance a proměny studené války na přelomu 50. a 60. let 20. století umocnily v britské interpretaci CENTO zejména politický a hospodářský aspekt aliance. Na konci Macmillanova vládního období považovala britská zahraniční politika CENTO za diplomatický nástroj, jehož hlavním účelem aliance bylo udržet politickou solidaritu Turecka, Íránu a Pákistánu a utužit jejich odhodlání čelit sovětskému nátlaku (*subversion*).¹⁷³⁸ Centrum pozornosti Londýna se v CENTO přeneslo z Bagdádu na Teherán, který byl považován za nejohroženější článek zemí Severního pásu.

Snaha o nalezení nových forem a nástrojů k udržení mezinárodního vlivu a velmocenského statutu odrážela také vznik nové politické reality ve třetím světě formovaném dekolonizací a studenou válkou. Promítala se však do něj také základní dilema britské obranné a zahraniční politiky po suezské krizi. Konzervativní kabinet vedený Haroldem Macmillanem usilovaly o nalezení *modu vivendi* mezi dostupnými zdroji a náklady na obranu, tak aby nebyla ohrožena ani dynamika růstu britského hospodářství, ani důvěryhodnost britských mezinárodních závazků.

Klíčové dokumenty určující podobu Macmillanov „velké strategie“ hovořily rovněž o tom, že ke skutečnému prosazování zájmů potřebuje Spojené království za dané situace zejména získat zpět nezávislost rozhodování a flexibilitu jednání. Londýn si po zkušenosti suezské krize uvědomoval, že již není schopen svoji vůli jednostranně a samostatně prosadit. Novou prioritou vlády tak bylo prosazovat britské zájmy mimo jiné i prostřednictvím členství v mezinárodních organizacích.¹⁷³⁹ Velká Británie tak postupně reflektovala proměnu své role ve třetím světě z udržování vnitropolitické stability na podporu a asistenci nově nezávislým zemím.¹⁷⁴⁰

Spojené státy se k Bagdádskému paktu (CENTO) stavěly kritičtěji než Londýn. Spojené království i regionální členové aliance usilovaly po celé sledované období o vstup USA do paktu, a to i po vyhlášení Eisenhowerovy doktríny. Přestože byl původním autorem konceptu *Northern Tier* americký ministr zahraniční John Foster Dulles, vnímaly USA pakt jako snahu Velké Británie udržet si původní vliv v oblasti a přenést část souvisejícího finančního břemene na Spojené státy.¹⁷⁴¹

¹⁷³⁸ TNA, FO 371/164057, EB 11910/1, United Kingdom Aid for CENTO and Iran: Memorandum by the Foreign Secretary, 17. 4. 1962, s. 1–2.

¹⁷³⁹ TNA, CAB 130/153, GEN 624/10, The position of the UK in world affairs, Report by officials, 9. 6. 1958. BDEE, Series A, Vol. 4, Part I, No. 5, s. 43.

¹⁷⁴⁰ Např. TNA, DEFE 4/141, Annexe to JP (61)149(Final), British Strategy in the 60s, Report by the Joint Planning Staff, 11. 12. 1961.

¹⁷⁴¹ YESILBURSA, Behcet Kemal. *The Baghdad Pact*, s. 123.

Ani Eisenhowerova ani Kennedyho administrativa nebyla ochotna nést politické a finanční důsledky členství v alianci, jež by navíc z pohledu Washingtonu omezovalo svobodu jednání USA v tomto strategicky významném regionu. Na diplomatické a mediální úrovni se Londýn oficiálně s politikou USA vůči paktu ztotožňoval. Na pozadí britského strategického uvažování se však postoje USA k Bagdádskému paktu řadily na seznam dalších faktorů, jež odhalovaly limity transatlantického partnerství.

Přestože USA nebyly plnohodnotným členem aliance, byly postoje americké administrativy pro její vývoj klíčové. Určovaly většinou přijatelné minimum, na kterém se byli členové aliance schopni a ochotni dohodnout. *Foreign Office* přístup Washingtonu považovala za dvousečný. Britské ministerstvo zahraničí chtělo existenci aliance udržet a obávalo se, že by negativní postoje Washingtonu mohly regionální členy demoralizovat natolik, že by se rozhodli z paktu vystoupit. Současně však americká odměřenost stavěla Londýn do postavení vstřícnějšího partnera, o kterém navíc bylo všeobecně známo, že z hlediska své hospodářské kapacity již alianci poskytl maximum možného. Terčem požadavků regionálních členů a následné kritiky tak byly převážně Spojené státy.¹⁷⁴²

Zásadní rozdíl mezi USA a Velkou Británií panoval také v přístupu k arabskému nacionalismu. Londýn předpokládal, že Moskva využije národněosvobozencká hnutí v zemích Středního východu k destabilizaci prozápadně orientovaných režimů a k mocenskému proniknutí do tohoto režimu. Zejména špičky britských ozbrojených sil i po suezské krizi považovaly za hlavní zdroj nebezpečí na Středním východě Násirův Egypt a Bagdádský pakt (CENTO) za prostředek jistého druhu politiky zadržování násirismu.¹⁷⁴³ Britské velení rovněž nechápalo násirismus jako fenomén čistě spjatý s arabským světem a bylo toho názoru, že představuje hrozbu například také pro britské postavení na Kypru.¹⁷⁴⁴

Rozvoj organizace dlouhodobě paralyzovaly názorové rozdíly mezi Velkou Británií, USA a regionálními členy, zejména Pákistánem. Prohlubování vojenské spolupráce bránila nejen rivalita regionálních členů, ale i fakticky limitované zájmy USA

¹⁷⁴² AFPCD, 1959, The Nature and Accomplishments of CENTO, A statement made by the Secretary of State (Herter) at the seventh ministerial meeting of the Council of the Central Treaty Organisation, Washington, 7. 10. 1959, s. 1024–1027.

¹⁷⁴³ BDEE, Series A, Vol. 4, Part I, TNA, CAB 130/153, GEN 624/10, The position of the UK in world affairs, Report by officials, 9. 6. 1958, s. 43–51.

¹⁷⁴⁴ BDEE, Series A, Vol. 4., Part I, TNA, ADM 205/116, COS (58)193, A policy for the Middle East, memorandum for COS Committee by F-M Sir G Templer, 11. 8. 1958, s. 237–239.

a Velké Británie v regionu *Northern Tier*.¹⁷⁴⁵ Klíčovým vnitřním faktorem aliance byla z pohledu britské zahraniční politiky její kredibilita a „morálka“ regionálních členů. Pro Ankaru bylo díky členství v NATO zapojení do CENTO spíše druhořadé. Írán a Pákistán se pokoušely využít CENTO k vyjednání vyšší míry hospodářské a vojenské pomoci a k zajištění diplomatické podpory Velké Británie a Spojených států v diplomaticky citlivých otázkách, jakými byli například krize na Kypru či vztahy členů CENTO s Afghánistánem či Indií.

Reakce Londýna a Washingtonu však byly nezřídka negativní. Londýn neměl dostatek prostředků a USA byly přesvědčeny, že zvýšení pomoci regionálním členům povede pouze k méně efektivnímu čerpání prostředků, a požadavky Pákistánu a Íránu v tomto ohledu systematicky blokovaly. Stejně omezený dopad měla i snaha regionálních členů získat mezinárodní podporu USA a Velké Británie pro klíčové oblasti svých národních zájmů. Britská ambasáda v Kábulu na počátku 60. let 20. století přiznávala, že vliv Londýna v této zemi je minimální a že pokusy zasahovat do dění v této zemi by mohly postavení Spojeného království pouze zhoršit. Ani Velká Británie ani Spojené státy nebyly ochotny ohrozit podporou Pákistánu v otázce Kašmíru své vztahy s Indií a obdobně odtažitě se stavěli i snahám turecké vlády získat větší míru mezinárodní podpory pro svoji politiku na Kypru.

Negativní dopad na kredibilitu paktu v očích regionálních členů měl také odmítavý postoj Velké Británie a Spojených států k vnitřním reformám a budování organizační a velící struktury organizace. Zatímco Londýn usiloval o efektivní a úspornou alianci, jejíž administrativní zajištění by bylo úměrné jejímu účelu, pro regionální členy, zejména Írán a Pákistán bylo právě budování formálních atributů aliance důležitou součástí statusu a prestiže organizace, jež byla pro vládcy v Teheránu a Islámábádu neméně důležitá než faktický vojenský potenciál spojení.

Přestože spolupráci mezi regionálními členy CENTO často komplikovala vzájemná rivalita, pozorovala britská diplomacie mezi Tureckem, Íránem a Pákistánem vznik jistého druhu regionální solidarity. Jejím odrazem bylo mimo jiné i založení Regionální spolupráce pro rozvoj v roce 1964. Zájem Ankary a Islámábádu na prohlubování spolupráce s partnery v CENTO navíc posilovaly i eskalující krize na Kypru a v Kašmíru.

¹⁷⁴⁵ TNA, FO 371/164011, EB 1011/2, Annual review of CENTO for 1962, Summary of Sir Bernard Burrows' Despatch No. 106 of December 15, 1962, 22515/2, 21. 12. 1962.

Na počátku roku 1960 hodnotil Londýn CENTO v jistém ohledu za etablovanou entitu mezinárodních vztahů na Středním východě, což potvrzovaly i interní dokumenty aliance. Výroční zpráva za rok 1962 mimo jiné připomínala, že CENTO již nečelí tak intenzivní propagandě násirovského Egypta a že ani postoj ostatních arabských států k paktu není otevřeně nepřátelský jako v minulosti. Důvodem bylo zejména vystoupení Iráku z aliance roku 1959, jenž ukončilo také snahy rozšířit CENTO o další arabské země a ovlivňovat prostřednictvím aliance vývoj v arabském světě.¹⁷⁴⁶ Na počátku roku 1962 považoval britský velvyslanec v Ankaře Bernard Burrows za zásadní, že CENTO navzdory všem problémům a nespokojenosti regionálních členů stále existuje.¹⁷⁴⁷ Současně si však Spojené království uvědomovalo vnitřní slabost paktu a bylo přesvědčeno, že bez aktivní a viditelné podpory Velké Británie a USA dříve či později zanikne.¹⁷⁴⁸

I přes svou slabost zůstávala aliance v platnosti až do roku 1979. Hlavní politické osobnosti spojené s uzavřením turecko-irácké smlouvy v únoru 1955, jež byla základem Bagdádského paktu, se staly oběťmi politického vývoje ve svých zemích. Turecký premiér a vůdce Demokratické strany Adnan Menderes byl roku 1961 spolu s ministry zahraničí Fatinem Rüştü Zorlu a financí Hasanem Polatkanem ve vězení na ostrově İmralı odsouzen k trestu smrti a popraven. Núrí as-Sáíd i král Fajsal byli zabiti v průběhu revoluce v červenci 1958. Po vzniku CENTO v roce 1959 přežila aliance dva vojenské převraty v Turecku v letech 1960 a 1971 a dva vojenské puče v Pákistánu v letech 1958 a 1977.

Negativní dopad na kohezi aliance měla i indicko-pákistánská válka (1971–1972) a osamostatnění Bangladéše (Východní Pákistán) roku 1971, jež vedlo k vystoupení Pákistánu z Commonwealthu 30. ledna 1972.¹⁷⁴⁹ V květnu 1974 navíc Indie poprvé provedla první úspěšnou zkoušku jaderných zbraní, což pozornost pákistánských politiků ještě více obracelo směrem k východnímu sousedovi. Od roku 1972 se Pákistán soustředil na vývoj vlastních jaderných zbraní, což jeho zájem na udržení CENTO postupem let dále oslabovalo. Spojené království, které roku 1973 těžce zasáhl první ropný šok, bylo navíc v průběhu 70. let 20. století nuceno dále redukovat své vojenské závazky v zahraničí. Bílá

¹⁷⁴⁶ TNA, FO 371/164011, EB 1011/2, Annual review of CENTO for 1962, Summary of Sir Bernard Burrows' Despatch No. 106 of December 15, 1962, 22515/2, 21. 12. 1962.

¹⁷⁴⁷ Tamtéž.

¹⁷⁴⁸ TNA, CAB 129/100, C. 60(35), FP (60)1, Future Policy Study, 1960–1970, 24. 2. 1960, s. 32.

¹⁷⁴⁹ DIMITRAKIS, Panagiotis. *The Value to CENTO...*, s. 613.

kniha o obraně z roku 1974 zahrnovala mimo jiné i výrazné omezení britské přítomnosti na Kypru a odchod RAF z Malty do roku 1979.¹⁷⁵⁰ Osud paktu definitivně zpečetila až islámská revoluce v Íránu roku 1979, jež alianci vzala hlavní politický cíl, který spojoval všechny její členy, který spočíval v udržení prozápadní orientace Íránu a přežití šáhova režimu.¹⁷⁵¹

Bagdádský pakt (CENTO) plnil z pohledu britské zahraniční politiky dvě základní funkce. Zaprvé byla alespoň v rovině oficiální strategické rétoriky plnohodnotnou organizací kolektivní obrany, a tedy i součástí politiky zadržování a *deterrence*. Zadruhé představovala nástroj k udržení britského vlivu a k prosazování britských zájmů na Středním východě před i po suezské krizi. Předmětem britského zájmu v tomto ohledu bylo zejména udržet stávající preferenční vztahy se zeměmi Středního východu, zejména s Irákem, a posílit stabilitu spojeneckých režimů a pomoci jim modernizovat nejen ozbrojené síly, ale i ekonomiku a společnost. Součástí této politiky byla i snaha vyprofilovat Núrího Irák jako alternativu Násirova Egypta a potenciální vůdčí sílu v procesu arabského sjednocení. V době vzniku paktu bylo rovněž jedním z cílů, které britská zahraniční politika prostřednictvím této organizace sledovala, také zaangažovat Spojené státy americké na Středním východě na udržování a financování *statu quo*, který byl pro Spojené království příznivý.

Britský pohled na Bagdádský pakt (CENTO) prošel zásadní transformací po irácké revoluci v roce 1958 a vystoupení Iráku z paktu v březnu 1959. Odchodem Iráku ztratila aliance některé z klíčových funkcí, které s ní dříve Londýn spojoval, tj. udržení zvláštních vztahů s Irákem a podporu politické stability v oblastech zásobujících britský a evropský trh ropou. V letech 1957–1959 došlo rovněž k formálnímu ukotvení amerického vlivu na Středním východě, ač ne v podobě, která by byla z pohledu Londýna ideální. Bagdádský pakt (CENTO) od roku 1959 existoval paralelně s ujednáními, jež regionální členové aliance uzavřeli s Washingtonem pod záštitou Eisenhowerovy doktríny. Novým cílem Londýna ve vztahu k USA se po roce 1959 stalo využití CENTO jako jednoho z nástrojů k realizaci politiky „vzájemné závislosti“ s USA.

¹⁷⁵⁰ DIMITRAKIS, Panagiotis. *British Diplomacy and the Decline of CENTO*, s. 323.

¹⁷⁵¹ Dimitrakis rovněž argumentuje, že CENTO nebylo vystaveno skutečné vojenské hrozbě SSSR, což v polovině 70. let 20. století potvrzovaly i zprávy britské tajné služby. Jedná se také o klíčový argument tohoto autora v práci *Failed Alliances of the Cold War*. Dokumenty z 60. let 20. století potvrzují, že Londýn chápal sovětskou hrozbu CENTO v letech 1955–1964 jako primárně politickou. Byl však přesvědčen, že konečným cílem Kremlu zůstává mocenské ovládnutí klíčových zemí Středního východu, k čemuž se za daných okolností jevílo vhodnější využít politiku „přátelství“, hospodářské a vojenské pomoci a podpory národních hnutí. DIMITRAKIS, Panagiotis. *British Diplomacy and the Decline of CENTO*, s. 328.

Na pozadí transformace aliance v letech 1959–1960 lze pozorovat vznik nového konsensu zájmů, jenž udržoval pakt při životě až do roku 1979. Jeho základem byl obecný zájem Velké Británie, USA, Turecka, Íránu i Pákistánu deklarovat příslušnost regionálních členů CENTO k Západu. Velká Británie, USA i regionální členové paktu se rovněž obávali, že by zánik aliance vedl k diskreditaci politiky Západu v jiných částech světa, a usilovali proto o udržení aliance při životě.

Po transformaci aliance na CENTO vystoupila do popředí zájmu britské zahraniční politiky vůči zemím Severního pásu také potřeba zachovat „politickou morálku“ zbývajících členů, zejména Íránu a Pákistánu, které na pozadí měnící se studené války *de facto* diverzifikovaly své zahraniční a obchodní vztahy a posilovaly spolupráci nejen se státy Hnutí nezúčastněných, ale i se SSSR nebo Čínou. Klíčové z pohledu Londýna bylo zejména předejít přechodu Íránu k politice otevřeného neutralismu. Průvodním jevem tohoto vývoje byla i neustálá potřeba demonstrovat upřímnost a platnost britského spojeneckého závazku regionálním členům, kteří o něm s ohledem na neutěšený stav aliance pochybovali. CENTO bylo v letech 1959–1964 aliancí orientovanou primárně na posílení vnitropolitické stability svých členů a spolupráce na posílení obrany regionu před možnou agresí SSSR bylo pouze prostředkem, jak toho dosáhnout. Udržování spojení v neposlední řadě také Londýnu umožňovalo demonstrovat britský přínos obraně svobodného světa, včetně smysluplnosti nezávislé britské jaderné síly, a to bez větších nákladů a rozsáhlých konkretizovaných závazků, které by si Velká Británie s ohledem na systematické úsilí o snížení výdajů na obranu nemohla dovolit.

Příloha č. 1 Přehled vybraných diplomatických pracovníků

Níže uvedený seznam zahrnuje vybrané pracovníky *Foreign Office* a dalších britských úřadů, kteří se ve sledovaném období účastnili oficiální komunikace týkající se Bagdádského paktu (CENTO).

Přehled byl zpracován na základě informací uvedených v oficiální publikaci britského ministerstva zahraničí *A Directory of British Diplomats I–IV*.¹⁷⁵² Případné další zdroje jsou uvedeny v poznámkách pod čarou.

Allen, Denis (1910–1987)

Po působení na britském velvyslanectví ve Washingtonu získal post Vedoucího oddělení pro politické záležitosti Německa (*Head of German Political Department, Foreign Office, 1949–1952*) a Vedoucího centrálního oddělení (*Head of Central Department, Foreign Office, 1952–1953*). Dále působil jako zástupce státního posekretáře pro oblast Asie. Od roku 1963 do roku 1967 působil Allen jako britský velvyslanec v Turecku, po čemž byl jmenován na post *Deputy Under-Secretary for Foreign Affairs (Middle East, Africa and Asia/Middle East and North America)* (1967–1969).

Brown, Francis (1915–1967)

Od roku 1955 do roku 1962 působil v různých diplomatických hodnostech na britském velvyslanectví v Ankaře. V letech 1962–1964 zastával post zástupce Politického rezidenta pro oblast Perského zálivu. V letech 1965–1967 byl jedním z členů britské delegace při OSN v New Yorku.

Burrows, Bernard (1910–2002)

Bernard Burrows působil od roku 1947 do roku 1949 jako vedoucí Východního oddělení *Foreign Office*. Dále zastával tři roky pozici poradce na britském velvyslanectví ve Washingtonu. Od roku 1950 do roku 1953 byl pak jako *Political Resident in the Persian Gulf* na starosti zbývající součásti Britského impéria v Perském zálivu. V letech 1958–1962 pak zastával post britského velvyslance v Ankaře, z čehož vyplývala také účast na jednání Rady pověřenců CENTO. Od roku 1963 se stal Burrows zástupcem státního podsekretáře ministerstva zahraničí pro oblast obrany. V letech 1966–1970 mu byl přidělen post britského stálého představitele při NATO.

Emeryová, Eleanor (1918–2007)

Od roku 1941 působila na Dominions Office. V letech 1950–1952 zastávala post *Principal Private Secretary to the Secretary of State for Commonwealth Relations*. V letech 1962–1964 byla pověřena vedením Oddělení pro Jihovýchodní Asii na CRO. Po působení na úřadu britského vysokého komisaře v Kanadě (1964–1968) byla roku 1969 pověřena vedením oddělení FO pro oblast Pacifiku a Indického oceánu. V letech 1973–1977 zastávala post Vysokého komisaře Spojeného království v Botswaně. Od roku 1980–1985 působila jako ředitelka *Commonwealth Institute*.

¹⁷⁵² MACKIE, Colin. *Directory of British Diplomats*. Vol. I–IV, London: Foreign and Commonwealth Office, 2013.

Hannay, David, Lord Hannay of Chiswick (1935–)

V 60. letech 20. století působil mimo jiné na Východním oddělení *Foreign Office*. Vedoucí kabinetu viceprezidenta Evropské komise (1973–1977) a vedoucí Oddělení pro energetiku, vědu a vesmír britského ministerstva zahraničí (1977–1979). Poté byl krátce pověřen vedením Oddělení pro Střední východ *Foreign Office*, načež byl jmenován do funkce *Assistant Under-Secretary for Foreign and Commonwealth Affairs (European Community)* (1979–1984). V 80. a 90. letech 20. století působil Hannay dále v britském zastoupení při Evropských společenstvích a v britském zastoupení při OSN v New Yorku.

Harrison, Geoffrey (1908–1990)

Ve 40. letech působil jako rada na velvyslanectví v Belgii a SSSR. Od roku 1949 do roku 1959 byl pověřen vedením Severního oddělení *Foreign Office*. Poté zastával post *Assistant Under-Secretary for Foreign Affairs (Western Europe)*, (1951–1956). V letech 1956–1958 byl britským velvyslancem v Brazílii a od roku 1958 do roku 1963 působil jako britský velvyslanec v Íránu. V letech 1963–1965 byl jmenován na pozici *Deputy Under-Secretary for Foreign Affairs (Middle East and Africa)*. V letech 1965–1968 působil jako velvyslanec Velké Británie v SSSR.

Hiller, George (1916–1972)

George Hiller působil jako vedoucí Východního oddělení *Foreign Office* v letech 1959–1963). Dále zastával různé diplomatické posty při *Far East Forces* v Singapuru (1963–1965) a NATO (1965–1968).

Makins, Roger (1904–1996)

Po dvouletém působení na britském velvyslanectví ve Washingtonu (1945–1947) získal Makins post asistenta a později podtajemníka náměstka ministra zahraničí pro hospodářské a obchodní vztahy (1947–1952). Roku 1953 byl Makins jmenován britským velvyslancem v USA a v letech 1956–1959 působil jako stálý tajemník na ministerstvu financí. V letech 1960–1964 byl předsedou britského úřadu pro atomovou energii (UKAEA).

Marsden, William (1939–)

Marsden působil ve sledovaném období na Východním oddělení *Foreign Office*. Od roku 1981 do roku 1985 byl členem britské delegace při EHS. Od roku 1985 do roku 1988 byl pověřen vedením Oddělení pro východní Afriku *Foreign Office*. Poté zastával post velvyslance v Kostarice a v Nikaragui a v letech 1997–2000 také v Nikaragui.

Morris, Willie (1919–1982)

V letech 1960–1963 působil jako rada na britském velvyslanectví v Jordánsku. Od roku 1963 do roku 1967 pak vedl Východní oddělení *Foreign Office*. V roce 1963 byl jmenován britským velvyslancem v Saúdské Arábii. Od roku 1968 do roku 1972 působil jako velvyslanec v Etiopii a v letech 1975–1979 jako velvyslanec v Egyptě.

Pemberton-Piggot, Desmond (1916–1972)

Desmond Pemberton-Pigot byl v letech 1961–1954 pověřen vedením oddělení britského ministerstva zahraničí pro atomovou energii a jaderné odzbrojení. Od roku 1964 do roku 1968 působil jako diplomatický pracovník na velvyslanectví v Ankaře. Poté se stal členem britské delegace při NATO (1969–1972).

Stevens, Roger (1906–1980)

V letech 1946–1948 byl pověřen vedením Oddělení hospodářských vztahů na *Foreign Office*. Poté byl jmenován na post *Assistant Under-Secretary for Foreign Affairs (German Economy)* (1948–1951). Od roku 1951 zastával post velvyslance ve Švédsku a v letech 1954–1958 velvyslance v Íránu. Poté působil na britském ministerstvu zahraničí jako zástupce státních podsekretářů pro oblasti Středního východu a Severní Ameriky (1958–1963).

Whitwell, Stephen (1920–2010)

Ve sledovaném období působil Whitwell mimo jiné jako pracovník na britském velvyslanectví v Ankaře. Roku 1964 zastával Whitwell post politického poradce *Middle East Command*. Poté zastával diplomatické posty na velvyslanectví v Jugoslávii a Somálsku. Od roku 1970 do roku 1971 byl pověřen vedením Oddělení kontaktů mezi Západem a Východem a kulturní výměny na *Foreign Office* (1970–1971).

Wilberforce, William (1930–2001)

Na konci 40. let 20. století byl členem britských ozbrojených sil v Malajsku. Do služeb britského ministerstva zahraničí vstoupil v roce 1953 a působil na různých administrativních a poradenských postech v Oslu a Berlíně. V letech 1962–1964 zastával post sekretáře na britském velvyslanectví v Ankaře.¹⁷⁵³ Od roku 1972 do roku 1975 působil na britském velvyslanectví v USA. Poté, do roku 1979 vedl Oddělení pro obranu FCO. Následně přešel do akademické sféry a působil na Royal College of Defence Studies. V letech 1980–1982 byl pověřen vedením britské delegace na Helsinské konferenci. Poté byl jmenován Vysokým komisařem na Kypru, kde působil až do roku 1988.

Wright, Denis (1911–2005)

Wright působil v letech 1951–1953 jako na britském ministerstvu zahraničí jako *Head of Economic Relations Department*. Do roku 1955 pak působil jako rada na velvyslanectví v Teheránu. Poté působil jako zástupce státního podsekretáře na *Foreign Office*. Roku 1959 byl jmenován na post velvyslance v Etiopii. Po krátkém působení na centrále byl Wright roku 1963 jmenován velvyslancem v Íránu. Tuto funkci zastával až do roku 1971.¹⁷⁵⁴

¹⁷⁵³ Vzdálený potomek Williama Wilberforce (1759–1833), dostupné online z: wilberforce.info/narrative%20descendants%20of%20ww.PDF [cit. 16. 3. 2019].

¹⁷⁵⁴ Interview with Denis Wright, BDOHP, dostupné online z: www.chu.cam.ac.uk/media/uploads/files/Wright_Denis.pdf [cit. 16. 3. 2019].

Seznam zkratek

AERE Atomic Energy Research Establishment

AIOC Anglo-Iranian Oil Company

ANZUS Australia, New Zealand, United States Security Treaty

BAOR British Army of the Rhine

BMEO British Middle East Office

C-CMS Commander CENTO Military Staff

CENTO Central Treaty Organisation

CIA Central Intelligence Agency

CINS Cento Institute for Nuclear Science

CMPS Combined Military Planning Staff

CND Campaign for Nuclear Disarmament

COS Chiefs of Staff Committee

CRO Commonwealth Relations Office

DTC Department of Technical Cooperation

ECO Economic Cooperation Organisation

FO Foreign Office

HC High Commission

HMSO Her Majesty's Stationery Office

IOP Iranian Oil Participants

IPC Iraqi Petroleum Company

JIC Joint Intelligence Committee

JPS Joint Planning Staff

MEC Middle East Command

MEDO Middle East Defence Organisation

MOD Ministry of Defence

MTCF Multilateral Technical Cooperation Fund
NATO North Atlantic Treaty Organisation
NIOC National Iranian Oil Company
NWFP North-West Frontier Province
OECD Organisation for Economic Cooperation and Development
OPEC Organisation of Petroleum Exporting Countries
PAEC Pakistan Atomic Energy Commission
PMDG Permanent Military Deputies Group
RAF Royal Air Force
RCD Regional Cooperation for Development
SACME Supreme Allied Commander Middle East
SEATO South East Asia Treaty Organisation
SIS Secret Intelligence Service
TAEA Turkish Atomic Energy Authority
TAEC Turkish Atomic Energy Commission
TNA The National Archives of the United Kingdom
UKAEA United Kingdom Atomic Energy Authority

EHS Evropské hospodářské společenství
ESVO Evropské sdružení volného obchodu
KSSS Komunistická strana Sovětského svazu
OSN Organizace spojených národů

Soupis použitých pramenů a literatury

Nevydané prameny

TNA CAB 129 Cabinet: Memoranda (CP and C Series), 1954–1994

TNA CAB 131 Cabinet: Defence Committee: Minutes and Papers (DO, D and DC Series), 1946–1963

TNA CAB 158 Ministry of Defence and Cabinet Office: Central Intelligence Machinery: Joint Intelligence Sub-Committee Later Committee: Memoranda (JIC Series), 1946–1968

TNA DEFE 4 Ministry of Defence: Chiefs of Staff Committee: Minutes, 1947–1987

TNA DEFE 5 Ministry of Defence: Chiefs of Staff Committee: Memoranda, 1947–1983

TNA DEFE 6 Ministry of Defence: Chiefs of Staff Committee: Reports of the Joint Planning Staff and successors, 1947–1982

TNA DEFE 11 Ministry of Defence: Chiefs of Staff Committee: Registered Files, 1946–1991

TNA DO 196 Commonwealth Relations Office and Commonwealth Office: South Asia Department: Registered Files

TNA DO 220 Commonwealth Relations Office: Mediterranean Department: Registered Files

TNA OD 20 Department of Technical Co-operation and successors: Finance and Regional Programmes Department, later Finance Department: Registered Files

TNA PREM 11 Prime Minister's Office: Correspondence and Papers, 1951–1964

TNA FO 371 Foreign Office: Political Departments: General Correspondence from 1906–1966

TNA FO 953 Foreign Office: Information Policy Department and Regional Information Departments, 1947–1966

Vydané prameny

American Foreign Policy, Current Documents (AFPCD) 1956–1964

Documents on the End of the Empire (BDEE)

- Series A, Vol. 3, GALDSWORTHY, David, ed. *The Conservative Government and the End of Empire, 1951–1957*. London: The Stationery Office, 1996.

- Series A, Vol. 4, HYAM, Ronald, LOUIS, Roger, eds. *The Conservative Government and the End of Empire (1957–1961)*. London: The Stationery Office, 2000.

- Series B, Vol 4, KENT, John, ed. *Egypt and the Middle East, 1945–1949*. London: Stationery Office, 1998.

- Series C, Vol. 1, THURSTON, Anne, ed. *Records of the Colonial Office, Dominions Office, Commonwealth Relations Office and Commonwealth Office*. London: The Stationery Office, 1995.

- Series C, Vol 2, THURSTON, Anne, ed. *Records of the Cabinet, Foreign Office, Treasury and Other Records*. London: The Stationery Office, 1998.

Foreign Relations of the United States (FRUS)

- GLENNON, John, ed. *FRUS, 1952–1954, The Near and Middle East*. Vol IX, Washington: United States Government Printing Office, 1986.

- GLENNON, John, ed. *FRUS, 1958–1960, Near East Region; Iraq; Iran; Arabian Peninsula*. Vol. XII, Washington: United States Government Printing Office, 1993.

- NORING, Nina, ed. *FRUS, 1961–1963, Near East, 1962–1963*. Vol. XVIII, Washington: United States Government Printing Office, 1995.

Ostatní vydané prameny

CATTERALL, Peter, ed. *Macmillan Diaries*. Vol. I–II. London: PAN Macmillan, 2014.

OVENDALE, Ritchie, ed. *British Defence since 1945*. Manchester and New York: Manchester University Press, 1994.

DALE, Iain, ed. *Conservative Party General Election Manifestos, 1900–1997*. London and New York: Routledge, 2000.

Command papers

- Cmd. 9391, Statement on Defence, 1955
- Cmd. 9691, Statement on Defence, 1956
- Cmnd. 124, Defence: Outline of Future Policy, 1957
- Cmnd. 366, Statement on Defence: Britain's Contribution to the World Peace, 1958
- Cmnd. 662, Progress of the Five Year Defence Plan, 1959
- Cmnd. 952, Report on Defence, 1960
- Cmnd. 1288, Report on Defence, 1961
- Cmnd. 1639, Statement on Defence, The Next Five Years, 1962
- Cmnd. 2097, Central Organisation of Defence, 1963
- Cmnd. 2270, Statement on Defence, 1964

Mezinárodní smlouvy

Agreement between the Government of the United States of America and the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland for Cooperation on the uses of Atomic Energy for Mutual Defence Purposes, 3. 7. 1958. *Treaty Series (1958)*, No. 41, Cmnd. 537, London: HMSO, 1958.

Cyprus Convention, 4. 6. 1878. *The American Journal of International Law*. 1915, Vol. 9, No. 1, s. 204–205.

Iranian-United States Agreement for Cooperation in Promoting the Security and Defence of the Members of the Baghdad Pact Organization, signed at Ankara, 5. 3. 1959. *American Foreign Policy Current Documents*, Washington: Department of State (Historical Office), 1963, s. 1020–1023.

Pact of Mutual Co-operation between His Majesty the King of Iraq and the President of the Republic of Turkey, 24. 2. 1955. *British Treaty Series (1956)*, No. 39, Cmd. 9859, London: HMSO, 1956.

Special Agreement between the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Government of Iraq, 4. 4. 1955. *Treaty Series (1955)*, No. 50, Cmd. 9544, London: HMSO, 1955.

Treaty of Non-Aggression between the Kingdom of Afghanistan, the Kingdom of Iraq, the Empire of Iran, and the Republic of Turkey, 8. 7. 1937. *League of Nations Treaty Series*, Vol. 190, s. 22–27.

Treaty of Friendship and Neighbourly Relations between Iraq and Turkey, 26. 3. 1946. *United Nations Treaty Series*, Vol. 37, No. 580, s. 281–331.

Treaty of Friendship between Persia and the Russian Socialist Federal Soviet Republic, 26. 2. 1921. *League of Nations Treaty Series*, Vol. 9, s. 384–413.

Treaty of Alliance between His Majesty in Respect of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and His Majesty the King of the Hashemite Kingdom of Transjordan, 15. 3. 1948. *Treaty Series (1948)*, No. 26, Cmd. 7407, London: HMSO, 1948.

Treaty of Alliance Between His Majesty in respect of the United Kingdom and His Majesty King of Iraq, with an Exchange of Notes, 30. 6. 1930. *Treaty Series*, No. 15 (1931) London: HMSO, 1931.

Memoranda, projevy a ostatní dokumenty (nezahrnuté ve fondech a edicích uvedených výše)

Declaration of Common Purpose, 25. 10. 1957. In: Hansard, House of Lords, 29. 10. 1957, col. 546–548.

Grand Design, Memo by the Prime Minister, 29. 12. 1960. TNA, PREM 11/3325, 60-3.1(61).

Probable Consequences of US Adherence or Non-Adherence to the Baghdad Pact, Special National Intelligence Estimate, No. 209, SN. E 30-7-56, 14. 12. 1956, dostupné online z: www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000045913.pdf [cit. 16. 3. 2019].

Soviet Pressure on the CENTO countries, A Tentative Evaluation, CIA/ONE/STAFFMEM/54–61, 15. 9. 1961, dostupné online z: www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP79R00904A000700040005-8.pdf [cit. 16. 3. 2019].

The Soviet Threat to Iran and the CENTO Area, Special National Intelligence Estimate, SNIE 11/12/61, 5. 10. 1961, dostupné online z: www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000272878.pdf [cit. 16. 3. 2019].

Trends in Soviet Foreign Policy, National Intelligence Estimate no. 11/9/62, 2. 5. 1962, dostupné online z: www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000231091.pdf [cit. 16. 3. 2019].

Report on the Near East, Address by the Secretary Dulles, 1. 6. 1953. *Department of State Bulletin*. 15. 6. 1953, Vol. XXVIII, No. 729, 15. 6. 1953.

U. S. Welcomes Pakistan's Adherence to Northern Tier Pact, Press Release 566, 24. 9. 1955. *The Department of State of Bulletin*. Vol. XXXIII, No. 849, 3. 10. 1955.

Rozhovory s diplomatickými pracovníky

Hannay, David, interview by Malcolm McBain, 22. 7. 1999, British Diplomatic Oral History Project, dostupné online z: www.chu.cam.ac.uk/media/uploads/files/Hannay.pdf [cit. 16. 3. 2019].

Newberry, Daniel Oliver, interview by E. Martin, 25. 2. 1987, The Association for Diplomatic Studies and Training Foreign Affairs Oral History Project, dostupné online z: adst.org/wp-content/uploads/2013/12/Newberry-Daniel-O.-1987.pdf [cit. 16. 3. 2019].

Newberry, Daniel Oliver, interview by C. S. Kennedy, 1. 12. 1997, The Association for Diplomatic Studies and Training Foreign Affairs Oral History Project, dostupné online z: www.adst.org/OH%20TOCs/Newberry,%20Daniel%20Oliver.toc.pdf [cit. 16. 3. 2019].

PARSONS, Anthony, interview by Jane Barder, 22. 3. 1996, British Diplomatic Oral History Project, dostupné online z: www.chu.cam.ac.uk/media/uploads/files/Parsons_Anthony.pdf [cit. 16. 3. 2019].

Wright, Denis, interview by Elizabeth Cox, British Diplomatic Oral History Project, dostupné online z: www.chu.cam.ac.uk/media/uploads/files/Wright_Denis.pdf [cit. 16. 3. 2019].

Audiovizuální prameny

Bulganin in India, 24. 11. 1955, British Pathé Newsreel, dostupné online z: www.britishpathe.com/video/bulganin-in-india [cit. 16. 3. 2019].

Bagdad Pact Council Meets AKA Iraq, 31. 7. 1958, British Pathé Newsreel, dostupné online z: www.britishpathe.com/video/bagdad-pact-council-meets-aka-baghdad [cit. 16. 3. 2019].

Bagdad Pact Stands Firm, 3. 2. 1958, British Pathé Newsreel, dostupné online z: www.britishpathe.com/video/bagdad-pact-stands-firm [cit. 16. 3. 2019].

Cento Conference in London, 1962, British Pathé Newsreel, dostupné online z: www.britishpathe.com/video/cento-conference-in-london [cit. 16. 3. 2019].

Iraq Bombshell, 17. 7. 1958, British Pathé Newsreel, dostupné online z: www.britishpathe.com/video/iraq-bombshell [cit. 16. 3. 2019].

Macmillan's Speech From 10 Downing Street, 22. 1. 1957, dostupné online z: www.britishpathe.com/video/macmillans-speech-from-10-downing-street.

Middle East Crisis, 1958, 17. 7. 1958, British Pathé Newsreel, dostupné online z: www.britishpathe.com/video/middle-east-crisis [cit. 16. 3. 2019].

Queen in Persia, 9. 3. 1961, British Pathé Newsreel, dostupné online z: www.britishpathe.com/video/queen-in-persia [cit. 16. 3. 2019].

Review of the Year 1955, 29. 12. 1955, British Pathé Newsreel, dostupné online z: www.britishpathe.com/video/review-of-the-year-2 [cit. 16. 3. 2019].

Review of the Year 1957, 30. 12. 1957, British Pathé Newsreel, dostupné online z: www.britishpathe.com/video/reviews-1957-aka-review-of-the-year-1957 [cit. 16. 3. 2019].

Shah of Persia Visits Britain, 21. 02. 1955, British Pathé Newsreel, dostupné online z: www.britishpathe.com/video/shah-of-persia-visits-britain [cit. 16. 3. 2019].

Sir Winston Resigns, 7. 4. 1955, British Pathé Newsreel, dostupné online z: www.britishpathe.com/video/sir-winston-resigns [cit. 16. 3. 2019].

Soviet leaders Nikolai Bulganin and Nikita Khrushchev arrive in Britain on State Visit, 19. 4. 1956, British Pathé Newsreel, dostupné online z: www.britishpathe.com/video/b-k-arrive-aka-bulganin-and-khrushchev-arrive [cit. 16. 3. 2019].

Washington: CENTO Ministers Meet, 29. 4. 1964, Reuters, dostupné online z: www.britishpathe.com/video/VLVA13SJ67P5NHASY0DWZPR6EEDE-USA-WASHINGTON-CENTO-MINISTERS-MEET [cit. 16. 3. 2019].

Why NATO? U. S. Army Big Picture, 30. 1. 1958, dostupné online z: www.c-span.org/video/?402206-1/why-nato [cit. 16. 3. 2019].

Další elektronické zdroje

Freedom of Information Act (FOIA) Electronic Reading Room dostupné online z: www.cia.gov/library/readingroom/home [cit. 16. 3. 2019].

United Kingdom Parliamentary Debates (Hansard) dostupné online z: api.parliament.uk/historic-hansard/index.html [cit. 16. 3. 2019].

Tisk a periodika

Economist

International Organisation

Liberal News

Spectator

The Guardian

The Times

The Daily Express

Memoárová literatura

EDEN, Anthony. *Full Circle*. London: Houghton Mifflin, 1960.

MACMILLAN, Harold. *Riding the Storm, 1956–1959*. Basingstoke: Macmillan, 1971.

MACMILLAN, Harold. *At the End of the Day, 1960–1964*. Basingstoke: Macmillan, 1973.

PAHLAVI, Mohammad Reza. *Mission for My Country*. London: Hutchinson and Co., 1961.

PAHLAVI, Mohammad Reza. *The Shah's Story*. London: Michael Joseph, 1980.

Články a studie

AGMON, Marcy. Defending the Upper Gulf: Turkey's Forgotten Partnership. *Journal of Contemporary History*. 1986, Vol. 21, No. 1, s. 81–97.

ALVANDI, Roham. The Shah's détente with Khrushchev: Iran's 1962 missile base pledge to the Soviet Union. *Cold War History*. 2014, Vol. 14, No. 3, s. 423–444.

ASHTON, Nigel. A Microcosm of Decline: British Loss of Nerve and Military Intervention in Jordan and Kuwait, 1958 and 1961. *The Historical Journal*. 1997, Vol. 40, No. 4, s. 1068–1083.

ASHTON, Nigel. Hijacking of a Pact: The Formation of the Baghdad Pact and the Anglo-American Tension in the Middle East, 1955–1958. *Review of International Studies*. 1993, Vol. 19, No. 2, s. 123–137.

BARDER, Owen. Reforming Development Assistance: Lessons from the U. K. Experience. In: Brainard, Lael, ed. *Security by Other Means*. Brookings Institution Press, 2007, 277–320.

BLACKTON, Charles. The Colombo Plan. *Far Eastern Survey*. 1951, Vol. 20, No. 3, s. 27–31.

BLACKWELL, Stephen. A Desert Squall: Anglo American Planning. *Middle Eastern Studies*. 1993, Vol. 35, No. 3, s. 1–18.

BLACKWELL, Stephen. A Transfer of Power? Britain, the Anglo-American Relationship and the Cold War in the Middle East, 1957–1962. In: HOPKINS, Michael et al., eds. *Cold War Britain, 1945–1964: New Perspectives*. London: Palgrave-Macmillan, 2003, s. 168–179.

BRINKLEY, Douglas. Dean Acheson and the Special Relationship: The West Point Speech of December 1962. *The Historical Journal*. 1990, Vol. 33, No. 3, s. 599–608.

COCKROFT, John. The Baghdad Pact Nuclear Training Center. *Nature*. 1957, Vol. 179, No. 4567 s. 936.

DEIGHTON, Anne. *Britain and the Three Interlocking Circles*. In: VARSORI, Antonio, ed. *Europe 1945–1990*. Oxon: Palgrave-Macmillan, 1996, s. 155–156.

DENMAN, James and MACDONALD, Paul. Unemployment statistics from 1881 to the present day. *Labour Market Trends*. 1996, Vol. 104, No. 15, s. 155–169.

DEVEREUX, David. Britain, the Commonwealth and the Defence of the Middle East 1948–1956, *Journal of Contemporary History*. 1998, Vol. 24, No. 2, s. 327–345.

DIMITRAKIS, Panagiotis. British Diplomacy and the Decline of CENTO. *Comparative Strategy*. 2009, Vol 28, No. 4, s. 317–331.

DIMITRAKIS, Panagiotis. The Value to CENTO of UK Bases on Cyprus. *Middle Eastern Studies*. 2009, Vol. 45, No. 4, s. 611–644.

DUFFY, A. E. P. The Present Viability of NATO, SEATO, CENTO. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 1967. Vol. 372, s. 33–39.

GHAREHBAGHIAN, Morteza. Oil Revenue and the Militarisation of Iran. *Social Scientist*. 1987, Vol. 15, No. 4/5, s. 87–100.

GÖKTEPE, Cihat. The 'Forgotten Alliance' Anglo-Turkish Relations and CENTO, 1959–1965. *Middle Eastern Studies*. 1999, Vol. 35, No. 4, s. 103–129.

HALE, W. M. and BHARIER, Julian. CENTO, RCD and the Northern Tier: A Political and Economic Appraisal. *Middle Eastern Studies*. 1972, Vol. 8, No. 2, s. 217–226.

HALLIDAY, Fred. The Gulf between Two Revolutions. *Middle East research and Information Project*. 1980, No. 85, s. 6–15.

HASHMI, Sohail. Zero Plus Zero Plus Zero Plus Zero: Pakistan the Baghdad Pact, and the Suez Crisis. *International history Review*. 2011, Vol. 33, No. 3, s. 524–544.

HAQQANI, Husain. Breaking up is not Hard: Why the U.S. Pakistani Alliance Is Not Worth the Trouble. *Foreign Affairs*. 2013, Vol, 92, No. 2, s. 64–76.

HOURANI, Albert. The Decline of the West in the Middle East I. *International Affairs*. 1953, Vol. 29, No. 1, s. 22–42.

HOURANI, Albert. The Decline of the West in the Middle East II. *International Affairs*. 1953, Vol. 29, No. 2, s. 156–183.

JALAL, Ayesha. Towards the Baghdad Pact: South Asia and Middle East Defence in the Cold War, 1947–1955. *International Historical Review*. 1989, Vol. 11, No. 3, s 409–433.

- JASSE, Richard. The Baghdad Pact: Cold War or Colonialism? *Middle Eastern Studies*. 1991, Vol. 27, No. 1, s. 140–156.
- KHAN, Ayub Mohammed. The Pakistan-American Alliance: Strains and Stresses. *Foreign Affairs*. 1964, Vol. 42, No. 2, s. 195–209.
- KIBAROGLU, Mustafa. *Iran's Nuclear Ambitions from a Historical Perspective and the Attitude of the West*. *Middle Eastern Studies*. 2007, Vol. 43, No. 2, s. 223–245.
- LOUIS, Roger. Harold Macmillan and the Middle East Crisis of 1958. *Proceedings of British Academy*. 1997, Vol. 94, Lectures and Memoirs, s. 207–228.
- LITTLE, Douglas. Cold War and Covert Action: The United States and Syria 1945–1958. *Middle East Journal*. 1990, Vol. 44, No. 1, s. 51–75.
- LONGRIGG, Stephen. New Groupings among the Arab States. *International Affairs*. 1958, Vol. 34, No. 3, s. 305–317.
- LONGRIGG, Stephen. The Decline of the West in the Middle East: An Alternative View. *International Affairs*. 1953, Vol. 29, No. 3, s. 326–329.
- MAHAJANI, Usha. Kennedy and the Strategy of AID: The Clay Report and after. *The Western Political Quarterly*. 1965, Vol. 18, No. 3, s. 656–668.
- MCKAY, H. A. C. The CENTO Institute of Nuclear Science in Tehran. *Nature*. 1960, Vol. 186, No. 4724, s. 513–515.
- OLIPHANT, Mark, PENNEY, William. *John Douglas Cockcroft, 1897–1967. Biographical Memoirs of Fellows of the Royal Society*. 1968, Vol. 14, s. 139–188.
- OREN, Michael. A Winter of Discontent: Britain's Crisis in Jordan, 1955–1956. *Journal of Middle East Studies*. 1990, Vol. 22, No. 2, s. 171–184.
- PETERSEN, Tore. Post-Suez Consequences: Anglo-American Relations in the Middle East from Eisenhower to Nixon. In: SMITH, Simon, ed. *Reassessing Suez 1956: New Perspectives on the Crisis and its Aftermath*. London and New York: Routledge, 2015, s. 215–223.
- PODEH, Elie. The Struggle over Arab Hegemony after the Suez Crisis. *Middle Eastern Studies*. 1993, Vol. 29, No. 1, s. 91–110.
- ROBERTS, Robert. The Scientific Co-operation under CENTO. *Journal of The Royal Central Asian Society*. 1965, Vol. 52, No. 2, s. 141–145.
- ROEHLICH, Elisabeth. The Cold War, the developing world, and the creation of the International Atomic Energy Agency (IAEA), 1953–1957. *Cold War History*. 2016, Vol. 16, No. 2, s. 195–212.
- RUANE, Kevin. Anglo-American Relations, the Cold War and Middle East Defence, 1953–1955. *Journal of Transatlantic Studies*. 2006, Vol. 4, No. 1, s. 1–25.

SANJIAN, Ara. The Formulation of the Baghdad Pact. *Middle Eastern Studies*. 1997, Vol. 33, No. 2, s. 226–266.

SLONIM, Shlomo. Origins of the 1950 Tripartite Declaration on the Middle East. *Middle Eastern Studies*. 1987, Vol. 23, No. 2, s. 135–149.

THEAKER, Martin. Being Nuclear on a Budget: Churchill, Britain and “Atoms for Peace” (1953–1955). *Diplomacy and Statecraft*. 2016, Vol. 27, No. 4, 639–660.

WORRAL, John R. Coping with a Coup d’état: British Policy towards Post-Revolutionary Iraq, 1958-1963. *Contemporary British History*. 2007, Vol. 21, No. 2, s. 173–199.

YESILBURSA, Behçet K. Turkey's Participation in the Middle East Command and Its Admission to NATO, 1950–52. *Middle Eastern Studies*. 1999, Vol. 35, No. 4, s. 70–102.

YESILBURSA, Behçet, K. The Formation of RCD: Regional Cooperation for Development. *Middle Eastern Studies*. 2009, Vol. 45, No. 4, s. 637–660.

WALLACE, William. Foreign Policy and the National Identity in the United Kingdom. *International Affairs*. 1991, Vol. 67, No. 1, s. 65–80.

WICKER, E. R. Colonial Development and Welfare, 1929–1957: The Evolution of a Policy. *Social and Economic Studies*. 1958, Vol. 7, No. 4, s. 170–192.

Monografie, kolektivní monografie a sborníky

ADAMEC, Ludwig. *Historical Dictionary of Afghanistan*. Lanham: Scarecrow Press, 2011.

ANSARI, Ali. *Modern Iran since 1921: The Pahlavis and After*. Edinburgh: Longman, 2003.

AVERY, Peter, ed. *The Cambridge History of Iran: From Nadir Shah to the Islamic Republic*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

ASHTON, Nigel. *Eisenhower, Macmillan and the Problem of Nasser: Anglo-American Relations and Arab Nationalism, 1955-59*. London: Palgrave-Macmillan, 1996.

ASHTON, Nigel. *Kennedy, Macmillan and the Cold War: The Irony of Interdependence*. Basingstoke: Palgrave-Macmillan, 2002.

ASHTON, Nigel. *King Hussein: a political life*. New Haven and London: Yale University Press, 2008.

AXWORTHY, Michael. *Iran: Empire of the Mind*. London: Penguin Books, 2007.

BANGE, Oliver. *The EEC Crisis of 1963*. Basingstoke: Macmillan, 2000.

BARRETT, Roby. *The Greater Middle East and the Cold War*. London and New York: I. B. Tauris, 2007.

BARTLETT, Christopher John. *The Long Retreat: A Short History of British Defence Policy, 1947–1970*. London and Basingstoke: Macmillan, 1972.

BELOFF, Max. *The Future of British Foreign Policy*. London: Secker and Warburg, 1969.

BENNET, Gill. *Six Moments of Crisis*. Oxford: Oxford University Press, 2013.

BOLLINGER, Klaus. *NATO, CENTO, SEATO, OAS: imperialistische Paktsysteme*. Berlin: Dietz, 1964.

BRENCHLEY, Frank. *Britain and the Middle East, An Economic History, 1945–1987*. London: L. Crook Academic Pub., 1989.

BROWN, Judith. M., LOUIS, Roger, eds. *The Oxford History of British Empire: The Twentieth Century*. Oxford: Oxford University Press, 2001.

BURKI, Shahid Javed. *Historical Dictionary of Pakistan*. Oxford and Toronto: Scarecrow Press, 2006.

CARPENTER, Humphrey. *That was the satire that was*. London: Phoenix, 2000.

CLARKE, Peter. *Hope and Glory: Britain 1900–1990*. London: Penguin, 1997.

COHEN, Michael. *Strategy and Politics in the Middle East, 1954–1960: Defending the Northern Tier*. London: Routledge, 2005.

CONDIT, Kenneth. *History of Joint Chiefs of Staff: The Joint Chiefs of Staff and National Policy, 1955–1956*. Washington: Office of Joint History Office of the Chairman of the Joint Chiefs of Staff, 1998.

COOK, Chris. *The Routledge Guide to British Political Archives: Sources since 1945*. London: Routledge, 2016.

DARBY, Phillip. *British Defence Policy East of Suez, 1947–1964*. London: Oxford University Press, 1973.

DEIGHTON, Ann. ed. *Britain and the Cold War*. New-York: Palgrave Macmillan, 1990.

DIMITRAKIS, Panagiotis. *The Failed Alliances of the Cold War: Britain's Strategy and Ambitions in Asia and the Middle East*. London: I. B. Tauris, 2012.

DOBSON, Alan. *Anglo-American Relations in the Twentieth Century: of friendship, conflict and the rise and decline of superpowers*. London and New York: Routledge, s. 1995.

DYNDAL, Gjert, Lage. *Land Based Air Power or Aircraft Carriers*. Oxon: Routledge, 2016.

FAIRCHILD, Byron, POOL, Walter. *Joint Chiefs of Staff and National Policy, 1957–1960*. Washington: Office of Joint History Office of the Chairman of the Joint Chiefs of Staff, 2000.

FIELDHOUSE, David Kenneth. *Western Imperialism in the Middle East, 1914–1958*. Oxford and New York: Oxford University Press, 2006.

FILIPSKÝ, Jan, a kol. *Dějiny Bangladéše, Bhútánu, Malediv, Nepálu, Pákistánu a Srí Lanky*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, 2003.

FLOUD, Roderick, JOHNSON, Paul. *Cambridge Economic History of Modern Britain, Vol. III, Structural Change and Growth, 1939–2000*. Cambridge: Cambridge University Press: 2004.

GAIETTA, Michelle. *The Trajectory of Iran's Nuclear Program*. New York: Palgrave-Macmillan US, 2015.

GÖKTEPE, Cihat. *British Foreign Policy Towards Turkey, 1959–1965*. Oxon and New York: Routledge, 2003.

GALPERN, Steven. *Money, Oil and Empire in the Middle East: Sterling and the Post-War Imperialism, 1944–1971*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

GOMBÁR, Eduard, PECHA, Lukáš. *Dějiny Iráku*, Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, 2013.

HADLEY, Guy. *CENTO: The Forgotten Alliance*. Sussex: University of Sussex, 1971.

HAQQANI, Husain. *Magnificent Delusions: Pakistan, the United States, and an Epic History of Misunderstanding*. New York: Public Affairs, 2013.

HARRISON, Brian. *Seeking a Role: The United Kingdom, 1951–1970*. Oxford: Oxford University Press, 2009.

HEWLETT, Holl. *Atoms for Peace and War, 1953-1961*. Berkeley: University of California Press, 1989.

HOPKINS, Michael, et al. *Cold War Britain: New Perspectives*. Gordonsville: Palgrave-Macmillan, 2000.

HORNE, Alistair. *Macmillan: The Official Biography*. London: Macmillan, 2008.

HUGHES, Gerald. *The Post-war Legacy of Appeasement: British Foreign Policy since 1945*. London and New Delhi: Bloomsbury, 2014.

JEVON, Graham. *Glubb Pasha and the Arab Legion: Britain, Jordan and the End of Empire in the Middle East*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.

JUDT, Tony. *Postwar: A History of Europe since 1945*. London: Pimlico, 2007.

KAISER, Wolfram, STAERCK, Gillian, eds. *British Foreign Policy, 1955–1964: Contracting Options*. London: Institute of Contemporary British History, 2000.

KASABA, Resat, ed. *The Cambridge History of Turkey, Vol. IV: Turkey in the Modern World*. London: Cambridge University Press, 2008.

KEDDIE, Nikki. *Neither East nor West: Iran, the Soviet Union, and the United States*. New Haven: Yale University Press, 1990.

KEEBLE, Curtis. *Britain, Soviet Union and Russia*. Houndmills: Macmillan, 2000.

KERSAUDY, Francois. *De Gaulle and Roosevelt*. Praha: Themis, 2006.

KHAN, Feroz. *Eating Grass: the Making of the Pakistani Bomb*. Stanford: Stanford University Press, 2012.

KINGSTON-MCCLOUGHRY, Edgar. *Defence: Policy and Strategy*. London: Stevens & Sons, 1960.

LEE, David. *Wings in the Sun: A History of the Royal Air Force in the Mediterranean, 1945–1986*. London: HMSO, 1989.

LEFFLER, Melvyn, WESTAD, Arne, eds. *The Cambridge History of the Cold War, Vol. I, Origins*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

LITTLE, Douglas. *American Orientalism: The United States and the Middle East since 1945*. Chapel Hill and London: The University of North Carolina Press, 2004.

LOUIS, Roger W., OWEN, Roger, eds. *A Revolutionary Year: The Middle East in 1958*. London and New York: I. B. Tauris, 2002.

LUŇÁK, Petr. *Západ: Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce*. Praha: Nakladatelství Libri, 1997.

MACKIE, Colin. *Directory of British Diplomats*. Vol. I–IV, London: Foreign and Commonwealth Office, 2013.

MAGNOLD, Peter. *What the British Did: Two Centuries in the Middle East*. London and New York: I. B. Tauris, 1988.

MAREK, Jan. *Dějiny Afghánistánu*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, 2006.

MITCHEL, B. R., BOEHM, Klaus. *British Parliamentary Election Results, 1950–1964*. London: Cambridge University Press, 1966.

NITECKA, Beata. *CENTO*. Wydawnictwo ministerstwa obrony narodowej, 1972.

OVENDALE, Ritchie. *Britain, the United States and the Transfer of Power in the Middle East*. Leicester, Leicester University Press, 1996.

ORON, Yitzhak. *Middle East Record, 1960*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1960.

ORON, Yitzhak. *Middle East Record, 1961*. Jerusalem: Israel Program for Scientific Translations, 1961.

OTTE, Thomas G. ed. *The Makers of British Foreign Policy*. Basingstoke: Palgrave – Macmillan, 2001.

PATERSON, Robert. *Britain's Strategic Nuclear Deterrent: From Before the V-Bombers to Beyond Trident*. London and Portland: Frank Cass, 1997.

PETERSON, John E. *Defending Arabia*. London and New York: St. Martin's Press, 1986.

PICKLES, William. *Not with Europe: The Political Case for Staying Out*. London: Fabian International Bureau, 1962.

PODEH, Elie. *The Rise and Fall of Arab Unity*. Eastbourne: Sussex Academic Press, 2015.

PRIMAKOV, Yevgeny. *Russia and the Arabs*. New York: Basic Books, New York, 2006.

RALLINGS, Collin, THRASHER, Michael. *British Electoral Facts 1832–2006*. Oxford: Parliamentary Research Services - Routledge, 2016.

RAMAZANI, Rouhollah. *The Northern Tier: Afghanistan, Iran, and Turkey*. Princeton: Van Nostrand, 1966.

ROBERTS, Jeffrey. *Origins of Conflict in Afghanistan*. New York: Praeger, 2003.

ROMERO, Juan. *The Iraqi Revolution: A Revolutionary Quest for Unity and Security*. New York, Toronto, Plymouth: University Press of America, 2000.

RUBINSTEIN, Alvin. *Moscow's Third World Strategy*. Princeton: Princeton University Press, 1990.

SAMPSON, Anthony. *Macmillan*. London: Penguin, 1967.

SANDBROOK, Dominic. *Never Had It So Good: A history of Britain from Suez to Beatles*. London: Abacus, 2010.

SELF, Robert, ed. *British Foreign and Defence Policy since 1945: Challenges and Dilemmas in a Changing World*. Basingstoke and New York: Palgrave-Macmillan, 2010.

SERTIF, Demir, ed. *Turkey's Foreign Policy and Security Perspectives in the 21st Century*. Boca Raton: Brown Walker Press, 2016.

SMITH, Simon, MURPHY, Phillip, eds. *Reassessing Suez 1956: New Perspectives on the Crisis and its Aftermath*. Oxon and New York: Routledge, 2008.

STEIN, Burton. *A History of India*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010.

TAFFET, Jeffrey. *Foreign Aid as Foreign Policy: Alliance for Progress in Latin America*. New York and London: Routledge, 2007.

TAYLOR, Richard, YOUNG, Nigel, eds. *Campaigns for Peace*. Manchester: Manchester University Press, 1987.

TARLING, Nicholas, ed. *Cambridge History of South-East Asia*. Vol. 2, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

THORPE, Richard D. *Supermac: The Life of Harold Macmillan*. London: Pimlico, 2010.

TWITCHETT, Denis, FAIRBANK, John, eds. *The Cambridge History of China. Vol. 14, Part I: The Emergence of Revolutionary China, 1949–1965*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

TURNER, John. *Macmillan*. London: Routledge, 1994.

WALKER, John R. *British Nuclear Weapons and the Test Ban, 1954–1973*. London and New York: Routledge, 2010.

WALTON, Calder. *Empire of Secrets: British Intelligence, the Cold War and the Twilight of Empire*. London: Harper Press, 2013.

WANNER, Jan. *Blízký východ ve stínu studené války*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, 2011.

WILLIAMS, Peter. *British Aid 4: Technical Assistance*. London: Overseas Development Institute, 1964.

WINKS, Robin, ed. *The Oxford History of British Empire: Historiography*. Oxford: Oxford University Press, 2001.

WOOLLACOTT, Martin. *After Suez: Adrift in the American Century*. London and New York: I. B. Tauris, 2006.

YAKUB, Salim. *Containing Arab Nationalism: the Eisenhower Doctrine and the Middle East*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2004.

YESILBURSA, Behcet Kemal. *The Baghdad Pact: Anglo-American Defence Policies in the Middle East, 1950–1959*. London and New York: Frank Cass, 2005.

YODFAT, Aryeh. *The Soviet Union and revolutionary Iran*. London: Croom Helm, New York: St. Martin's Press, 1983.

ZABIH, Sepehr. *The Left in Contemporary Iran*. Oxon: Routledge, 1986.